

Universitat de València
Facultat de Geografia i Història

EMPRENEDORS TRANSNACIONALS

Les trajectòries econòmiques i d'ascens social dels
Cernezzi i Odescalchi a la Mediterrània Occidental
(ca.1590-1689)

TESI DOCTORAL

Programa de Doctorat en Història Moderna (3032)
Departament d'Història Moderna i Contemporània
Curs 2016-2017

Doctorand: Josep San Ruperto Albert

Directores:

Dra. Amparo Felipo Orts

Dra. Carmen Pérez Aparicio

València, abril 2017

Josep San Ruperto Albert

EMPRENEDORS TRANSNACIONALS

Les trajectòries econòmiques i d'ascens social dels Cernezz i Odescalchi a la
Mediterrània Occidental (ca. 1590-1689)

Directores:

Dra. Carmen Pérez Aparicio

Dr. Amparo Felipo Orts

Departament d'Història Moderna i Contemporània
Universitat de València, 2017

A Mercedes i Pepita

Agraïments

Un investigador aïllat en un context de recerca d'un món global, experimentaria les més desbaratades dificultats per portar a terme una recerca plantejant preguntes que escapen a les fronteres. Malgrat la solitud durant molts moments del nostre ofici, la necessitat de crear un estil de treball cooperatiu i de lligams no jeràrquics és fa patent en aquest tipus d'investigacions. Cadascuna de les etapes ha fet florir relacions que m'han portat a plantejar problemes, debats, controvèrsies i solucions a alguns dels aspectes ací tractats. És aquesta secció una de les més obertes als nostres sentiments i, per això, m'agradaria deixar constància d'alguns dels vincles personals teixits durant aquests anys, imprescindibles en la construcció del relat elaborat.

En primer lloc, agrair als professors i professores Bartolomé Yun, Giovanna Tonelli, Daniel Muñoz, Ricardo Franch, Patrici Poujada i Carmen Corona, que han de jutjar aquesta Tesi. Ells formen part de la clausura d'un llarg procés que espera ser, finalment, avaluat. He de destacar que el volum que presente no hagués estat possible sense l'ajuda inestimable de les directores del mateix: Carmen Pérez i Amparo Felipo. Amb la major estima recordaré els moments intensos de debats, les minucioses observacions i correccions i l'atenció personalitzada i desinteressada que sempre han mostrat. Sobretot, però, done gràcies per la seua bondat personal, que va iniciar molt abans. A Carme, especialment, les hores de reflexió sobre la nostra història i la passió per defensar-la durant els anys de formació universitària previs a aquesta recerca.

Bona part dels resultats exposats han sigut possibles gràcies al finançament. Reconec l'esforç dels valencians que han finançat el programa de contractes predoctorals VALi+d de la Generalitat Valenciana i les estades d'investigació. També he d'agrair l'ajuda imprescindible del Projecte d'Investigació del que forme part: «Nuevas perspectivas de historia social en los territorios hispánicos del Mediterráneo Occidental durante la Edad Moderna», i particularment als seus directors Ricardo Franch i Rafael Benítez, per sufragar els meus desplaçaments a congressos i arxius.

Una menció especial als membres del Departament d'Història Moderna, ara també d'Història Contemporània, tant als que formen part de l'àrea acadèmica com administrativa. Els anys que he compartit amb ells m'han fet créixer personalment. Més encara arran la possibilitat que m'han ofert per dirigir la docència de diversos grups d'estudiants durant dos anys. Malgrat l'agitació i intranquil·litat inicial, l'experiència m'ha enriquit personalment, fent palès per què treballem els qui ens dediquem a la

història. Tot i les exigències dels estudiants, i tantes preguntes incòmodes, m'han proporcionat moments inoblidables.

Escau nomenar a persones imprescindibles. Sense Núria Soriano aquests anys hagueren sigut impossibles. No només ha estat la meua font d'inspiració i copartícip de vessants diferents de la història, obrint-me mons i debats desconeguts, sinó també orella de desesperacions i catalitzadora dels pitjors moments que comporta la recerca. Des del principi el nostre camí ha anat de la mà i, recapitulant, hem comprovat que «sí que es pot». Amb Bruno Pomara he contret molts deutes, estimat amic no només de treball, ha sigut un pilar indispensable al dia a dia, mur de reflexions i acoloraments històrics, polítics i personals. A Dani Muñoz agraeixo el seu ànim i recolzament, l'ajuda amb els comptes i l'obertura de noves perspectives.

Dos moments imprescindibles en la recerca foren les estades a l'estranger. Resulta determinant el reconeixement a Luca Molà, per introduir-me «al món» de l'*European University Institut* a Florència. Així mateix a Maria Antonietta Visceglia, per la seua acollida a la *Sapienza. Università di Roma*. Imprescindible en aquest camí ha estat Alejandro García Montón, qui em va obrir «una mar de oportunitades» entre cafès a Santo Spirito i els jardins de badia Fiesolana. Bona part de la bibliografia i la reorientació del meu treball sorgiren amb les seues inestimables converses i atencions: «compartir es vivir». Una menció especial al grup del *Carlo*, a la plaça de l'Annuziata, Jose, Miguel i la resta, per compartir reflexions i debats amb l'estil particular i energia desmesurada que els caracteritzen.

L'estima cap a Claudio Marsilio s'imposa a llarg termini. Els meus respectes per la seua diligència i paciència en fer-me entendre llibres de comptes, sistemes monetaris i operacions canviaries. La seua ajuda em va fer passar de la penombra d'alguns aspectes a la llum. Les seues revisions han estat imprescindibles. De la mateixa manera, Yasmina Rocío Ben Yessef, amb qui he pogut compartir sensacions i dubtes i ha estat present des d'aquell Seminari organitzat a València. Gràcies al tres, Alejandro, Claudio i Yasmina, per presentar-me el «món dels genovesos» i les seues possibilitats.

A Roberto Fiorentini agraisc la guia a l'*Archivio di Stato di Roma*, i la presentació dels fons principal dels Odescalchi. Sense la seua ajuda no haguera pogut seleccionar la base d'aquest treball. Tot el meu respecte al seu treball sobre l'antinepotisme i les reflexions sobre els Odescalchi, una família que ha unit la nostra amistat. Agrair també a Michele di Sivo qui, en moments de canvis a l'arxiu de Roma, em va facilitar la consulta d'alguns lligalls inaccessibles del Fondo Odescalchi

Bracciano. A Fausto Fioriti, guarde especial afecte per la confiança generada sense conèixer-nos. Gràcies sobretot pels indicis arxivístics i els documents enviats. Agraisc a Angela Traversa, directora de la *Biblioteca Comunale di Como*, per la seua presència i per facilitar-me totes les formes possibles l'accés a l'*Archivio Raimondi-Mantica-Odescalchi*. Així com al personal de l'*Archivio di Stato di Como*, que cada matí m'ajudava a buscar els Cernezzi i Odescalchi als protocols notariais durant una intensa setmana.

Per les trobades a congressos i despatxos com pels intercanvis d'opinions via e-mail, mostre el meu agraïment a Cristoff Jeggle, Francisco Zamora, Patrici Poujada, Giuseppe de Luca, Carlos Àlvarez, Rafael Girón, Benedetta Crivelli, Rita Mazzei i d'altres. Per l'impagable treball lingüístic a Valeria i Bruno. Pels ànims a la quarta planta de Lluís, Manuel, Núria Verdet, Laura Gómez, Maria Teresa, Vicent i Laura Guinot, ha estat un plaer compartir el despatx de becaris amb molts de vosaltres.

Tot aquest treball ha tingut un recolzament personal i emocional de les persones imprescindibles en la meua vida, invisibles als ulls d'aquestes pàgines. Les *Miamis* ocupen un lloc privilegiat al meu cor i un sustent imprescindible en la meua existència: Paula, Mireia, Lara, Neus i Salut, mai podré agrair-vos tant d'amor. A les meues companyies de pis durant aquest anys, a Aina per algunes correccions d'articles, i per estar ahí a Anna, Roser i Anthyma, als dos Andrea a Florència i a Francesca i Annita a Roma: la vida amb vosaltres ha sigut més bonica. Als companys de formació en la Universitat i, especialment, a totes les persones que m'he trobat defensant una Universitat millor, especialment als tants companys del SEPC. Als que sempre estan: Andreu, Andrés (i el comando biblioteca), Rebeca, i a Rocío i Dolores per acollir-me a Madrid. Per últim a la meua ampla família. Particularment a Julia i Jose, els meus pares, per haver-me deixat triar el meu camí sempre donant-me totes les ferramentes al seu abast. A Anna i Héctor, per ser molt més que una germana i un cunyat, i Júlia, a qui durant aquest temps li he robat massa hores de tio. Especialment, a les meues iaies, a qui dedique aquest treball. A Pepita, qui, se'n ha anat «de vacances» aquest mateix any, i a Mercedes, pels valors en femení que sempre m'han transmès. Al racó més profund, a Francesco, qui de fa alguns anys em dóna alegria i serenitat, fent-me veure l'altra cara dels problemes i ajudant-me a superar els moments més durs del dia a dia i a qui li dec hores d'absència. Gràcies a totes i tots per ser una gran família.

RESUM

Emprenedors transnacionals Les trajectòries econòmiques i d'ascens social dels Cernezzi i Odescalchi a la Mediterrània Occidental (ca. 1590-1689)

El treball de recerca que es presenta ofereix una nova mirada sobre els contextos d'oportunitats econòmiques i socials que existiren a la Mediterrània occidental del segle XVII, proposant per això escapar de les anàlisis territorials per afavorir la mirada sobre els subjectes que es mobilitzaren a través de diferents fronteres. Per assolir el seu propòsit l'investigador ha focalitzat la seua atenció en dos trajectòries individuals, la de Costantino Cernezzi, primer comte de Parcent, (Como, 1590- València, 1656) i la de Benedetto Odescalchi, papa Innocenci XI (Como, 1611 - Roma, 1689). Malgrat la singularitat de les seues vides i les xarxes que van desplegar en tota Europa, el seu valor heurístic rau en els tres grans temes que subratllen la importància dels empenedors en un període en el qual la Mediterrània s'havia interpretat en plena decadència. Una de les matèries d'examen d'aquest treball fa aflorar les relacions entre individu, família i comunitat, per entendre de quina forma es relacionaren els subjectes de l'extens grup de milanesos dispersos en centres econòmics com Gènova, Venècia, Nuremberg o València, per nomenar només les seus principals de les famílies Cernezzi i Odescalchi. En una altra línia, s'analitzen les implicacions dels empenedors en el desenvolupament econòmic, tant en la seua vessant mercantil com financera, utilitzant el cas com una finestra d'observació de la integració d'economies regionals i innovacions als mercats del crèdit mediterranis del Sis-cents. I, finalment, s'estudia com el rotund èxit als negocis fou acompanyat per un fulgurant ascens social dels seus cognoms gràcies a la seua funció de *brokers*, habilitat imprescindible per a diferents poders mediterranis necessitats d'agents connectors, fet que dona peu a analitzar les escalades socials en diferents contextos polítics i territorials. Al nostre món globalitzat i convuls, entendre les comunicacions, reflexionar sobre els grups, identificar oportunitats i escapar d'anàlisis «nacionals» en el passat, ofereix claus analítiques i crítiques per al present. Els objectius anteriorment citats s'han plasmat gràcies a la combinació d'unes fonts «excepcionals», situades als arxius de les famílies a Toledo, València, Roma i Como, amb una perspectiva d'anàlisi transnacional, unida a una variació d'escalas d'observació i a través de l'ús de les anàlisis de xarxes.

ABSTRACT

Imprenditori transnazionali.

I percorsi economici e d'accesa sociale dei Cernezzi e Odescalchi nel Mediterraneo Occidentale (ca. 1590-1689)

La presente tesi propone un nuovo approccio ai contesti di opportunità economiche e social esistenti nel Mediterraneo occidentale del Seicento, allontanandosi dalle analisi territoriali per favorire un approfondimento verso i soggetti in movimento tra diverse frontiere. Per conseguire tale proposito, l'autore ha focalizzato l'attenzione su due percorsi individuali, quella di Costantino Cernezzi, primo conte di Parcent (Como, 1590-1656), e quella di Benedetto Odescalchi, papa Innocenzo XI (Como, 1611- Roma 1689). Malgrado la singolarità delle loro vite nonché le reti commerciali da essi articolate in tutta Europa, il valore euristico della ricerca risiede in tre grandi temi che sottolineano l'importanza degli imprenditori in un periodo che, per il Mediterraneo, tradizionalmente è stato interpretato come di piena decadenza. Uno degli argomenti messi a fuoco nel lavoro getta luce sulle relazioni fra individuo, famiglia e comunità, e aiuta a capire in che modo entrarono in relazione i soggetti dell'esteso gruppo di milanesi dispersi in centri economici come Genova, Venezia, Norimberga o Valencia, per citare solo le sedi principali dalle quali operavano tali famiglie. Inoltre, nella tesi si mette in rilievo l'impatto degli imprenditori sullo sviluppo economico, sia sul versante mercantile sia su quello finanziario, utilizzando il caso come punto di osservazione sull'integrazione di economie regionali e sulle innovazioni nei mercati mediterranei del credito secentesco. Infine, si ragiona su come il chiaro successo negli affari fu accompagnato da una folgorante ascesa sociale delle due casate grazie all'esercizio del brokeraggio, attività imprescindibile per i alcune istituzioni, costretti al ricorso di agenti-ponte, mostrando così l'importanza di un'analisi delle scalate sociali in diversi contesti politici e territoriali. La comprensione del sistema comunicativo, la riflessione sui gruppi sociali, l'identificazione di opportunità e il rifiuto di disamine "nazionaliste" sono aspetti che offrono chiavi di lettura analitiche e critiche in questo mondo presente, globalizzato e convulso. Tutto ciò è stato plasmato grazie all'uso di fonti "eccezionali", situate negli archivi delle suddette famiglie a Toledo, Valencia, Roma e Como, con una prospettiva transnazionale che tiene conto di diverse scale di osservazione, dal micro al macro, attraverso un più che mai opportuno zoom sulle reti mercantili.

ÍNDEX

INTRODUCCIÓ.

1. El context historiogràfic i l'objectiu de recerca	9
2. «Emprenedors»? Definint els subjectes d'estudi	13
3. Perspectives, metodologies i fonts	20
4. L'estructura del treball	32
5. Relació de fonts	37

CAPÍTOL I. EL VIATGE D'UN EMPRENEDOR DE MILÀ A VALÈNCIA: COSTANTINO CERNEZZI, I COMTE DE PARCENT (1598-1656). PROJECTES I REALITZACIONS 43

1. Una nau de Gènova a València: el viatge de Costantino Cernezzi	53
<i>L'arribada a València, per què i com?</i>	53
<i>De quina forma operava una companyia milanesa a València?</i>	58
2. Els serveis financers a València: una Casa de banquers milanesos?	63
<i>La Taula de Canvis</i>	63
<i>El banc del Costantino Cernezzi</i>	67
<i>La política censalista: una inversió al deute públic valencià</i>	70
<i>El mercat immobiliari</i>	73
3. Integració i imaginari promocional de Costantino: dissoldre's a la comunitat	77
<i>Ser estranger a la València moderna. Com s'adaptaven els empenedors migrants?</i>	77
<i>La comunitat milanesa a València i les seues oportunitats</i>	82
<i>A la cerca d'oportunitats o a l'aprofitament de les mateixes?</i>	94
<i>Les arrels locals: les dones Tàrrega i l'arrelament a la societat</i>	95
4. Promoció, privilegi i prestigi: el primer comte de Parcent	99
<i>Els descendents dels Cernezzi: assegurar-se un futur a València?</i>	99
<i>Els senyorijs: una inversió desviacionista?</i>	104
<i>Una política de serveis zelosa o interessada?</i>	108
<i>El reforç familiar a Itàlia i l'obtenció del títol (1649)</i>	112

CAPÍTOL II. L'ESPINA DORSAL DE LES COMPANYIES I EL SEU «HÀBITAT»: LA CONSIDERACIÓ D'ALLÒ INDIVIDUAL, FAMILIAR I COMUNITARI A LES SEUS PRINCIPALS 117

1. L'espai de partida. Aproximació historiogràfica sobre el context empenedor a Milà (ss. XVI-XVII)	119
2. Els Cernezzi i Odescalchi, una companyia subalpina com a laboratori d'estudi	127
<i>Qui és qui? Les particularitats de l'aproximació genealògica</i>	129
3. «A questa Casa Odescalca occorrono li più belli negoci che forze a nessuna casa vecchia capitano»: La formació de les companyies i la disposició dels nusos	138
<i>Gènova, port redistribuïdor de la primera globalització</i>	138
<i>Europa de l'Est: Cracòvia i Nuremberg</i>	143
<i>Venècia, 1619</i>	147
<i>A València i afegint Alacant: els Cernezzi i els Muzio</i>	152
4. Els recursos humans	153
<i>Els socis</i>	153
<i>Els treballadors</i>	157
<i>Agents i col·laboradors</i>	160

CAPÍTOL III. COMUNITAT I CONFIANÇA: ELS MILANESOS COM A PUNT D'OBSERVACIÓ DE SOCIETATS CIRCULANTS	169
1. Circulant fóra d'algunes diàspores: els milanesos en comparació a altres societats circulants	172
<i>El debat sobre les comunitats mercantils</i>	172
<i>Els itineraris transnacionals de les comunitats de milanesos</i>	176
2. Les fidelitats transregionals: confiança, control i pautes de comportament	183
<i>Els sistemes de confiança</i>	184
<i>Com irradiava la confiança a la xarxa dels C&O?</i>	189
<i>Col·ligar-se per confiar: els mecanismes d'informació i control</i>	196
<i>Els factors emocionals: «el cor té raons que la raó desconeix»</i>	205
<i>Pautes, etiqueta, reputació i recomanació</i>	211
CAPÍTOL IV. LES XARXES COMERCIALS DELS C&O. MIRALL DE LA INTEGRACIÓ ECONÒMICA MEDITERRÀNIA	221
1. Integrant economies regionals: una mirada posada a les mercaderies	225
1.1 Mercaderies mediterrànies en el desenvolupament interregional	226
(I) L'Aracne mediterrània: cosint teixits, teixint xarxes.	226
<i>El cuc que naix de la llavor: les vides de la seda</i>	227
<i>Llana ben cardada, llana mig filada</i>	234
(II). El comerç del blat: «allà on no hi ha pa no hi ha pau»	242
1.2. Les mercaderies oceàniques: la importació de productes nord europeus i de les Índies	251
(I) Nord d'Europa i Índies Orientals: els casos d'Amsterdam i Lisboa.	251
<i>Múltiples productes als itineraris entre Itàlia i les places nòrdiques</i>	251
<i>Productes nòrdics i asiàtics a la Península Ibèrica</i>	257
(II) Les Índies occidentals: la grana cotxinilla i la plata	260
<i>La grana cotxinilla: el carmesí dels cardenals</i>	260
<i>Argent: combustible de la primera globalització</i>	264
1.3. Un eix per explorar: Les mercaderies alpines i trans-alpines al mercat mediterrani	270
(I) Baviera i Francònia a València: el comerç de les teles	270
(II) Altres productes dels Alps i l'Imperi: entre els metalls i el paper	274
2. Els mitjans de transport marítims i la configuració de xarxes heterogènies: com arribaven els productes?	277
CAPÍTOL V. EMPRENEDORS FINANCERS ENTRE GÈNOVA I VENÈCIA. LES FIRES I ELS LLIBRES DE COMPTES DELS C&O	287
1. Alguns apunts sobre els instruments financers i les places de canvi en el segle XVII	290
1.1 Definint el sistema financer modern: fires, crèdits i interessos	
<i>Al cor de les fires del segle XVII</i>	292
<i>Canviar i recanviar: un nou recurs a l'interès</i>	293
<i>«No cobraràs interès al teu germà»</i>	297
2. Els emprenedors financers: el cas dels Cernezzi i Odescalchi	301
<i>En quines fires participaren els C&O?</i>	301
<i>Alguns models bàsics del crèdit practicats pels C&O</i>	303
3. Venècia i el crèdit com a combustible necessari per a la integració europea: llançant hipòtesis a partir de les missives i els llibres de comptes	308
3.1.La companyia de Venècia en la integració financera europea	312

<i>Integrant la Mediterrània des de Venècia</i>	312
<i>Interessos en el deute públic venecià</i>	318
<i>Guanyar venent lletres: interessos dels «procuratori di fiera» des del mercat venecià</i>	323
3.2. Els assentaments comptables no entenen de fronteres	326
3.3. El «telescòpi del futur» dels emprenedors milanesos a Venècia: els processos de «decision making»	330
CAPÍTOL VI. APROXIMAR-SE ALS CENTRES DEL CRÈDIT DE LA MONARQUIA HISPÀNICA. EL MERCAT VALENCIÀ I MEDINA DEL CAMPO, MADRID I ALTRES CENTRES	341
1. València - Medina del Campo: noves línies de comparació amb les fires dels genovesos	345
<i>Regulant els canvis valencians: la Pragmàtica del 1619</i>	345
<i>L'energia emprenedora i financera valenciana</i>	349
<i>Debatent sobre la licitud dels canvis entre València i Medina</i>	352
<i>La pràctica financera al Regne de València</i>	365
2. A les places dels Habsburg: entre centre i «perifèria»	373
<i>Deute públic i xarxes financeres a les «perifèries» hispàniques</i>	373
<i>Sangiuliano: cas per a l'estudi del mercat del crèdit a Madrid</i>	378
CAPÍTOL VII. ESTRATÈGIA I ASCENS SOCIAL: AL VOLTANT DEL PRESTIGI, EL PATRONATGE I LA POLÍTICA MATRIMONIAL	387
1. Una política matrimonial conjunta a les famílies dels Cernezzis i Odescalchi?	389
<i>Mobilitzant recursos en equip: València, Venècia i Gènova-Milà</i>	392
2. Les fidelitats familiars transregionals i la (re)consideració de les estratègies d'ascens social	403
<i>L'entorn immediat del cardenal: un Papa sense familiars privilegiats</i>	404
<i>El cas del patrocini del nipote Antonio Maria Erba</i>	408
<i>Les parenteles i el patronatge entre els Cernezzis de València i Itàlia</i>	414
3. Nobles, cavallers i religiosos participants d'una «xarxa de l'èxit» al segle XVII	418
<i>Les mirades a la noblesa</i>	418
<i>Una xarxa mercantil d'èxit nobiliari</i>	425
<i>Repensar les estratègies d'ascens social</i>	438
CAPÍTOL VIII. UN EMPRENEDOR A LA CADIRA DE SANT PERE. INNOCENCI XI, PAPA ODESCALCHI, A FINALS DEL SEGLE XVII	443
1. Beatificació, hagiografia i historiografia	445
<i>Beatificació, canonització i opinió pública</i>	445
<i>Entre els límits de la hagiografia i la historiografia</i>	452
<i>Imprimatur, la novel·la</i>	455
2. Benedetto, un jove a una família d'emprenedors	456
<i>El Papa amb formació de banquer</i>	456
<i>Absorbir trajectòries, decidir camins</i>	459
3. El procés promocional de Benedetto Odescalchi.	464
<i>Diners per ascendir. Beatificació i simonia</i>	464
<i>Benedetto Odescalchi i les banques romanes (I) Els Parravicini</i>	469
<i>Benedetto Odescalchi i les banques romanes (II) Els Vivaldi, Pallavicini, Sparapani & Greppi i Arrigoni</i>	475
4. Les relacions de patronatge familiar a Roma: Benedetto, cardenal i papa Odescalchi	480

<i>Les relacions amb el germà Carlo Odescalchi</i>	480
<i>Livio Odescalchi i la influència de l'antinepotisme</i>	486
5. Emprenedors a Venècia. Societats comercials i Guerra contra el Turc	491
<i>Benedetto i la seua participació a les empreses C&R</i>	492
<i>Finançar la guerra contra el turc: entre l'interès públic i privat</i>	496
6. La indústria de mercuri d'Idrija i la tolerància religiosa en empreses globals	501
<i>Innocenci XI i La Gloriosa. «El jutjaria que adheria als protestants»</i>	502
<i>Els negocis d'Idrija. Deutz, Inzaghi i Giovanelli</i>	505
<i>Finançaments transnacionals. Esclavistes, protestants i jueus</i>	514
CONCLUSIONS	519
BIBLIOGRAFIA	535

TAULES, DIAGRAMES, MAPES I IMATGES

TAULES:

Taula 1. Deutes de diferents personatges amb el comte de Parcent (1656)	68
Taula 2. Béns immobiliaris urbans de Costantino Cernezzi adquirits per compra o execució de deutes (1619-1652).....	74
Taula 3. Propietats rústiques de Costantino Cernezzi a València (1620-1654)	105
Taula 4. Distribució de les inversions de Costantino Cernezzi (1656)	108
Taula 5. Xarxa de companyies comercials en operació amb els Muzio & Cernezzi d'Alacant (1621)	166
Taula 6. Correspondència dels C&O amb algunes companyies comercials entre 1621-1643	223
Taula 7. Percentatge d'exportacions de llana segons regions, 1612-1670	235
Taula 8. Enviaments de blat d'Andrea Massa als C&O i Pallavicini de Gènova, 1643	245
Taula 9. Companyies de comerç del Mar del Nord amb correspondència amb els C&O	256
Taula 10. Argent embarcat a Barcelona en direcció a Gènova a nom dels C&O, 1638	266
Taula 11. Registre de balons de paper d'Itàlia a Yecla, 1621-1622	276
Taula 12. Nom de les convocatòries a les fires trimestrals	293
Taula 13. Balanç comptable de deutors i creditors d'un llibre mestre dels C&R. Venècia, 1665	314
Taula 14. Deute de la República de Venècia, 1670	319
Taula 15. Depòsits en la Zecca veneciana de 1665 C&R	319
Taula 16. Depòsits en la Zecca veneciana de 1670 C&R	320
Taula 17. Depòsits en la Zecca veneciana de 1672 C&R	321
Taula 18. Pagaments de Sangiuliano a agents de la M.H i altres poders europeus (1639).....	380
Taula 19. Operacions entre els membres de la xarxa dels C&O realitzades per Sangiuliano (1639)	381
Taula 20. Préstecs dels C&O als assentistes de la Cort a Madrid per mà de Sangiuliano (1639)	382
Taula 21. Operacions de Sangiuliano amb altres mercaders i agents a càrrec dels C&O (1639)	383
Taula 22. Membres de la xarxa dels C&O amb títols i càrrecs.....	425

DIAGRAMES

Diagrama 1. Inversió en censals dels Cernezzi al Regne de València (1620-1656)	70
Diagrama 2. Inversió en censals, diferenciant institucions municipals i regnícoles, per part dels Cernezzi (1620-1656)	72
Diagrama 3. Nombre de companyies al nord dels Alps en la primera meitat del segle XVII (Milanesos de la <i>Universitas Mercatorum</i> i companyies en relació amb els C&O de Nuremberg).....	179
Diagrama 4. Nombre de companyies de milanesos registrats a la UM a Lió i Anvers (1a meitat segle XVII).	180
Diagrama 5. Nombre de procuradors de milanesos en ciutats al nord dels Alps (1a meitat del segle XVII)	181
Diagrama 6. Costos de la compra de llavor de seda valenciana, 1625	229
Diagrama 7. Producció de seda en brut als estats italians a l'Època Moderna	232
Diagrama 8. Operació de compravenda de blat entre el marquès de Quirra i la companyia dels Cernezzi de València (1618).....	247
Diagrama 9. Operació de canvi dirigida pels C&O entre Sangiuliano i Dorchi	296
Diagrama 10. Percentatge de deutes procedents dels nusos principals de les companyies dels C&R de Venècia (1665).....	316
Diagrama 11. Comissions en escuts de marques per venda de lletres de canvi (1665).....	325
Diagrama 12. Operació de canvi fictici entre València i Medina del Campo	359
Diagrama 13. Operació de préstec de la Banca dels C&O al Sant Ofici de Roma, 1643.....	478

GENEALOGIES

Genealogia 1. Casa Capponi-Muralti-Vimercati	86
Genealogia 2. Casa dels Cernezzi al segle XVII.....	103
Genealogia 3. Branques familiars dels Odescalchi, Cernezzi i Rezzonico a Como, Venècia i Nuremberg (segle XVII)	132
Genealogia 4. Branques familiars dels Odescalchi i Cernezzi a Gènova, València, Milà i Roma (segle XVII)	134

MAPES

Mapa 1. Número de missives mercantils enviades a diferents places per ordre dels Cernezzi i Odescalchi (1621-1643)	28
Mapa 3. Milà i les vies alpines	120
Mapa 4. Control de les xarxes de fidelitats des de València, Gènova i Venècia (1a meitat del segle XVII)	165

IMATGES

Imatge 1. Procés del cultiu i producció de la cotxinilla, AGI.	261
Imatge 2. Pietro Bianchi, <i>Exaltació del pontificat d'Innocenci XI</i> , Como, Palau Rusca.	467
Imatge 3. Ferdinand Boet, <i>Retrat de Livio Odescalchi</i>	488
Imatge 4. Crisòstom Martínez, <i>Gravat del cardenal Benedetto Odescalchi</i> , BHUV.	518

Abreviatures

AHN	Archivo Histórico Nacional
AGS	Archivo General de Simancas
AGI	Archivo General de Indias
ARV	Arxiu del Regne de València
AMV	Arxiu Municipal de València
ACA	Arxiu de la Corona d'Aragó
APCCV	Arxiu de Protocols del Corpus Christi de València
ASRo	Archivio di Stato di Roma
ASCo	Archivio di Stato di Como
BCCo	Biblioteca Comunale di Como
BHUV	Biblioteca Història Universitat de València
AIRE	Archivio Istituzioni di Ricovero e di Educazione di Venezia
BAV	Biblioteca Apostolica Vaticana

f.	full
ff.	fulls
img.	imatge
exp.	expedient
s.p	sense paginar
vol.	volum
Llig.	lligall
p.	pàgina
pp.	pàgines
Fasc.	Fascicolo
n.	número

Unitats monetàries

Els sistemes de compte de l'antic règim no eren decimals. Malgrat que s'haja utilitzat en algun cop el sistema actual, els valors, generalment, s'utilitzen de la següent manera:

MONEDES DE COMPTE

LLIURES

La moneda de compte més utilitzada a la correspondència dels Cernezz i Odescalchi és la lliura genovesa. Quan es diferent s'especifica el cas, podent ser també lliures valencianes, milaneses, imperials, etc. Com es ben sabut, 1 lliura equival a 20 sous i a 240 diners.

MARAVEDÍS.

La moneda de compte castellana era el maravedí. Podien tindre diversos valors, depenent de la seua composició. Tot i que el diccionari de l'Institut d'Estudis Catalans no accepta «maravedí» sinó «morabatí», el Diccionari Català-Valencià-Balear, si que el reconeix com a moneda de compte castellana. Donant l'ús generalitzat del mot, he decidit utilitzar maravedí.

Segons els càlculs de Álvarez Nogal, les equivalències amb les unitats de pagament a Castella eren les següents:

1 ducat = 375 maravedís

1 escut: 340 maravedís

Real de 8 = 272 maravedís

Real de 4 = 136 maravedís.

MONEDES DE FIRA:

Les fires tenien un sistema monetari diferent per poder realitzar operacions de canvi, creant una moneda virtual.

SCUTI DI MARCHE / ESCUTS DE MARQUES

A la documentació dels Cernezz i Odescalchi apareix, preponderantment, l'escut de marques (*scuti di marche*), moneda virtual de les fires de Piacenza i Novi Ligure.

CASTELLANS

Per referir-se a les fires castellanques, les monedes virtuals de la fira foren els *castellans*.

* Al llarg del text apareixeran altres tipus de monedes, com per exemple els tàllers. En cada cas s'anotarà a peu de pàgina indicat l'àmbit geogràfic de la moneda.

INTRODUCCIÓ

1. El context historiogràfic i l'objectiu de recerca

L'any 1607, el noble valencià Joan Vives de Canyamàs, senyor de Benifairó i Santa Coloma, exercia d'ambaixador de la Monarquia Hispànica a Gènova. En un informe a Felip III sobre la situació de la Mediterrània, li deia que «sienten mucho las naciones del norte se bayan apoderando deste mar y que llevan tan grande suma de dinero como llevan». ¹ Els nòrdics - assenyalava l'ambaixador - importaven «mercaderías de enemigos y hereges» i també d'«infieles». ² Ben mirat, la Mediterrània al segle XVII experimentava la consolidació d'un procés que havia arrancat un segle abans: la primera globalització. L'apertura atlàntica i la comunicació entre de les «quatre parts del món», han captivat un bon grapat d'estudiosos que s'han interessat per entendre els mecanismes de connexió de territoris distants i l'existència de similituds en la construcció d'«imperis globals». ³ La Mediterrània del Sis-cents era un espai més plural i els agents econòmics originaris dels països banyats pel *Mare Nostrum* n'eren ben conscients.

L'economia del segle XVII, concebuda des d'aquesta perspectiva, va donar pas a la formulació d'un sistema mundial diferenciat entre macroregions, com va proposar Wallerstein. ⁴ La distinció territorial s'agreujaria a partir de la tan repetida, després matisada i, teòricament, ja superada, visió de crisi general del segle XVII, que tanta tinta ha fet vessar entre determinats grups d'historiadors. ⁵ La historiografia, de recent, ha matisat la idea de que els països de la Mediterrània quedaren del tot relegats després del

¹ AGS, *Estado*, Llig. 1434, 16. Carta de Joan Vives de Canyamàs, ambaixador de la Monarquia Hispànica a Gènova per Felipe III, 1607, 12 març.

² ACA, CA, Llig. 74, n.3. Carta de don Fernando de Borja al Reial Consell d'Aragón. 1607, 26 de març.

³ Entre altres: C. ANTUNES. "Free Agents", pp. 173-185. S. SUBRAHMANYAM. "Un mondo in equilibrio", pp. 63-92. F. RIBEIRO DA SILVA. "Ebrei, olandesi, portoghesi", pp. 445-471.

⁴ I. WALLERSTEIN. *El moderno sistema*, (1987).

⁵ J. DE VRIES. "The Economic Crisis", pp. 151-194. A. CASALS. "La crisis", pp. 51-65.

desplaçament de l'eix econòmic cap a l'Atlàntic i les dificultats de la centúria. Els darrers anys s'ha parlat, en relació a molts països de la Mediterrània occidental, de diferents canvis més que de decadència i depressió a nivell econòmic, i en el cas hispànic d'una «periferització» de l'economia a partir de la segona meitat del segle XVII.⁶

En un marc més particular, les comunitats mercantils han suscitat al llarg de les darreres dècades, un interès rellevant per l'estudi de les dinàmiques econòmiques i socials. L'evolució historiogràfica va passar d'analitzar el comerç i les relacions entre regions des d'una perspectiva més quantitativa, a través de registres portuaris i grans fluctuacions econòmiques, a centrar la mirada en els col·lectius.⁷ De recent, més enllà dels conglomerats homogenis, alguns historiadors han prestat atenció a altres punts de vista, com la història del consum o les vides i trajectòries individualitzades de mercaders, permetent ampliar l'escala de grisos sobre la qual situar als personatges en l'època i precisar els contextos on desenvoluparen les seues activitats.⁸

Aquest particular moment històric, cruïlla en l'evolució de les dinàmiques dels diferents països, va suscitar diferents interpretacions també a l'àmbit social. En aquest sentit, la construcció del relat històric sobre els grups socials va portar al segle XVIII a col·locar a la noblesa - i als «burgesos» ennoblits - com als causants de un suposat retard de l'economia dels països del sud d'Europa:

⁶ Sense voluntat de ser exhaustiu i vist que al llarg de la tesi es faran referències més precises, alguns treballs de recopilació sobre el tema són: R. FRANCH BENAVENT. "El comercio en el Mediterráneo", pp. 128-140. P. LANARO. *At the center*, (2006). E. GRENDI. "La repubblica aristocratica", (1987). J. J. IGLESIAS RODRÍGUEZ - J. J. GARCÍA BERNAL. *Andalucía en el mundo*, (2016). S. D'AMICO. *Spanish Milan*, (2012).

⁷ Encara que centrats en els Registres del Peatge de Mar, ja Álvaro Castillo Pintado, Emilia Salvador Esteban o Roberto Blanes Andrés, es refereixen a la importància dels homes de comerç. Per al segle XVIII, una contribució cabdal fou la de R. FRANCH BENAVENT. *La burguesía comercial*, (1985). Per al cas alacantí: J. I. MARTÍNEZ RUIZ - P. GAUCI. *Mercaderes ingleses*, (2008), V. MONTOJO MONTOJO. "Guillermo Paulin", s.p. V. MONTOJO MONTOJO. *Correspondencia mercantil*, (2013). Certament, els estudis sobre les comunitats mercantils han donat fruits desiguals. A Catalunya P. MOLAS RIBALTA. *Comerç i estructura*, (1977) i C. MARTÍNEZ SHAW. "El comerç català", pp. 23-36. I. LOBATO FRANCO. *Compañías y negocios*, (1995). De recent, P. POUJADE. "Comerciar a través", pp. 29-48. Evidentment, existeix una ampla bibliografia al respecte sobre altres territoris que no podria abraçar ací. Al llarg del treball s'aniran citant alguns.

⁸ Diferents estudis es centraren en mercaders particulars, com F. RUÍZ MARTÍN. *Simón Ruíz*, (1991). E. GRENDI. *I Balbi*, (1997). A. DE MADDALENA. "Operatori lombardi", pp. 93-136. Més de recent C. SANZ AYÁN. Un banquero, (2005). A. GARCÍA MONTÓN. "Trayectorias individuales", pp.367-384. G. TONELLI. *Investire con profitto*, (2015). Als propers capítols s'anirà citant altres treballs particulars. Sobre les noves perspectives de la història del consum: D. MUÑOZ NAVARRO, (ed.). *Comprar, vender, consumir*, (2012). Una visió general sobre la història econòmica: B. YUN CASALILLA. "Misurazioni e decisioni", pp. 581-605.

«¡O si los Nobles Españoles llegasen a conocer la utilidad del Comercio y las ventajas que liberalmente les ofrece el clima, su terreno, las possessions de América! [...] Apenas faltó este en tiempo del Señor Don Felipe II quando empezó la decadencia de España y llegó en el siglo pasado [siglo XVII] a triste estado, que pintan con lágrimas nuestros políticos [...] con el comercio cayeron sus fábricas».⁹

Apart dels matisos produïts a raó del «atraso español»,¹⁰ les elits de poder han generat un interès renovador entre diferents sectors acadèmics. Els historiadors han superat dos grans obstacles en la interpretació dels grups de privilegiats. D'una banda, més enllà dels estudis genealògics i les dissertacions purament erudites, s'han interpretat com un grup amb una implicació en els assumptes socials, polítics i culturals. Bona mostra d'això són els diferents grups d'investigació que exhaustivament escodrinyen en les vides nobiliàries del passat entenent-los com a subjectes actius en tots els àmbits. Ho demostren projectes com el dirigit per Amparo Felipo Orts i Carmen Pérez Aparicio, els treballs d'Enrique Soria Mesa o Carolina Blutrach.¹¹ D'altra part, el grup aristocràtic ha superat una visió de responsabilitat única de l'esdevenir històric, i s'han formulat diferents visions alternatives, malgrat les dificultats que la noblesa tradicional va suportar durant el Sis-cents. La gestió dels seus patrimonis, les estratègies per superar les situacions de dificultats, així com l'estudi de les elits estrangeres en relació a la finança pública de la Monarquia, han fet que no es considere al grup com a homogeni. De fet, el grup dels assentistes genovesos ha rebut una atenció específica des de variades perspectives.¹²

Amb tot, des que De Maddalena va plantejar la possible existència d'una «repubblica internazionale del denaro»,¹³ els historiadors han privilegiat els punts de trobada d'unes comunitats i d'altres més enllà de les fronteres. La complexitat que ha

⁹ G.F COYER, *La nobleza comerciante*, Mallorca, 1781. Introducció de Jacobo María de Espinosa i Cantabrana

¹⁰ D. R. RINGROSE. *España, 1700-1900*, (1996). R. GRAFE. *Distant Tyranny*, (2012).

¹¹ E. SORIA MESA. *El cambio inmóvil*, (2000). E. SORIA MESA - J. J. BRAVO CARO, ET ALII. *Las élites*, (2009). A. FELIPO ORTS - C. PÉREZ APARICIO. *La nobleza valenciana*, (2014). C. BLUTRACH-JELIN. *El III conde*, (2014).

¹² E. GRENDI. *I Balbi*, (1991). C. ÁLVAREZ NOGAL. *Los banqueros*, (1997). B. YUN CASALILLA. *La gestión del poder*, (2002). C. SANZ AYÁN. *Un banquero*, (2005). C. MARSILIO. "Nel XVII secolo", pp. 101-119. A. GARCÍA MONTÓN. "Trayectorias individuales", pp. 367-384. Y. R. BEN YESSEF. "A Genoese merchant", pp. 367-599.

AYAN, BEN YESSEF, ALEJANDRO GARCÍA, CARLOS ÁLVAREZ, C. MARSILIO, LUCA LO BASSO.

¹³ A. DE MADDALENA - H. KELLENBENZ. *La Repubblica internazionale*, (1986).

pres el procés de globalització del nostre món i la superació fronterera dels interessos dels grups socials, tant de les elits com de les classes populars, ha fet que els historiadors d'avui ens plantegem noves qüestions per a analitzar el passat. Si bé l'última dècada s'han privilegiat els estudis des d'una perspectiva transnacional o global, com explicaré en apartats posteriors, un dels eixos claus de l'anàlisi de les connexions ha estat l'estudi de les xarxes socials.¹⁴

Davant d'aquests contextos historiogràfics, la pretensió d'aquest treball d'investigació és trobar els punts d'encaixament entre diferents corrents per tal de combinar una perspectiva econòmica, sobretot comercial i financera, amb una perspectiva social que escape de models preestablerts i figuracions homogènies. La soldadura de les línies d'investigació és possible aplicant una anàlisi de xarxes que troba els seus punts de contacte.¹⁵ Donant un pas endavant, l'objectiu principal d'aquesta investigació és explorar els contextos d'oportunitats econòmiques i socials a la Mediterrània del segle XVII i repensar els processos d'ascens social, treballant a partir d'alguns conceptes claus com el d'emprenedor, estratègia, confiança o oportunitat. En altres paraules, en compte de centrar l'atenció sobre les dificultats - sense abandonar-les - posse el focus d'atenció el fet de propiciar de conjuntures d'innovació i progrés.¹⁶ Tot això s'examinarà a través d'un cas d'estudi: les famílies d'origen milanès Cernezzi i Odescalchi, que gràcies al seu valor heurístic són capaces d'enriquir diferents debats historiogràfics actuals.

Només de forma introductòria, cal dir que les famílies objecte d'estudi formaven diverses coalicions de negocis entre finals del segle XVI i principis del XVII, amb seu i casa pairal a Como (Milà), però amb ramificacions a les principals places comercials i

¹⁴ J. R. MC.NEILL. *Las redes humanas*, (2004). A. POLÓNIA - J. B. OWENS. "Cooperation-based self-organizing network", s.p. B. YUN CASALILLA, (dir.). *Las redes*, (2009). A. CRESPO SOLANA, (coord.). *Comunidades transnacionales*, (2010). O. RECIO MORALES. *Redes de nación*, (2012). J. M. IMÍZCOZ BEUNZA. "Actores, redes", pp. 115-140. B. CRIVELLI - G. SABATINI. *Reti finanziarie*, (2015).

¹⁵ B. YUN CASALILLA. "Reading sources", pp. 325-337.

¹⁶ Evidentment, van existir dificultats durant el segle XVII que poden portar a pensar en una situació de decadència a nivell polític. Els arbitris són l'expressió d'una part dels pensadors econòmics en direcció a identificar alguns dels problemes. Les revoltes de Catalunya, Nàpols i Sicília, o la independència de Portugal, ajuden a entendre la situació en la qual es trobava la Monarquia Hispànica, més fràgil que no pas al segle XVI. Tanmateix, no foren poques les propostes que des de les Institucions s'intentaren posar als diferents problemes, creant juntes per a reformar la situació. Als països de la Mediterrània aquestes propostes es basarien en projectes determinats, per exemple, en el cas català, formulats per Narcís Feliu de la Penya a finals del segle XVII.

bancàries d'Itàlia i centre d'Europa. Entrat el Sis-cents, la societat comercial constituïda va experimentar un procés d'expansió, decidint ubicar a diferents membres en centres cosmopolites de gran importància com Gènova (1588), València (1604), Nuremberg (1613) o Venècia (1619), amb la intenció d'explotar noves oportunitats econòmiques en diferents places internacionals. No obstant això, els llaços socials construïts a partir d'aquests nusos els va portar a teixir extenses xarxes a través de diferents regions i agents, entre Amsterdam i Lió, Cracòvia i Viena o Palerm i Sevilla, conjuntament amb altres places. Degut a múltiples factors, entre els quals els diferents serveis a governs europeus, en poc menys de mig segle alguns membres amb els cognoms Cernezzi i Odescalchi (C&O) protagonitzaren un meteòrica carrera d'ascens social. A València reberen el reconeixement de noblesa el 1635, formaren part de la familiatura de la Inquisició a partir de 1638, aconseguiren el títol de comtes de Parcent el 1649 i també ser acceptats a l'Orde militar de Montesa d'ençà el 1659 i, encara més, a principi del segle XVIII, ser anomenats *Grandes* d'Espanya. A Itàlia, Benedetto Odescalchi va aconseguir el capell cardenalici (1645), fou arquebisbe de Novara (1650-1656) i finalment elegit papa Innocenci XI (1676-1689), una autèntica superació de totes les expectatives familiars.

El rotund èxit dels negocis desenvolupats per aquestes companyies durant el Sis-cents, acompanyat del fulgurant ascens social dels seus cognoms, ens ofereix un cas d'estudi singular - però no anecdòtic - que està ple de matisos individuals i per això és capaç de contribuir als diferents contextos historiogràfics, entre ells, els que incideixen en la integració comercial de diferents territoris, les pràctiques i innovacions financeres, la concepció del col·lectiu d'emprenedors, la confiança o l'ascens social.

2. «Emprenedors»? Definint els subjectes d'estudi

En eixe sentit, i com es fa palès al títol, l'adjectivació dels subjectes d'estudi d'aquesta tesi ha sigut la d'emprenedors. Però, per què utilitzar el terme «emprenedors» per referir-nos als membres d'aquestes famílies? El lèxic que utilitzem els historiadors

sempre alberga determinades connotacions i les paraules tenen una història pròpia,¹⁷ és per això que resulta determinant explicar els perquès de la seua tria.

El concepte d'emprenedor ha englobat significats diversos, depenent dels usos de diferents societats -temporalment i geogràfica-. Tot i l'aparent neologisme, els seus orígens descansen al segle XVIII. L'actiu financer Richard Cantillon fou qui primer el va utilitzar al «*Saggio sulla natura del commercio in generale*», publicat el 1775, com explica Paola Lanaro en un repàs lexicogràfic del concepte.¹⁸ Cantillon va significar a la persona adjectivada d'emprenedora com un especialista en assumir riscos i incerteses, qui no tenia perquè ser el propietari dels mitjans de producció ni tampoc produir per ell mateix, sinó que el seu rol es basava en organitzar l'elaboració dels productes i la seua distribució. A Itàlia, Antonio Zanon (1690-1770), a les seues «*Lettere scelte sull'agricultura, sul commercio e sulle arti*», va utilitzar per primera vegada el terme «imprenditore» per explicar les característiques d'una persona al front de l'organització de les activitats d'una empresa, en concret de la producció i l'intercanvi de serveis.¹⁹ A falta d'un estudi sobre el concepte a la literatura hispànica - almenys conegut per mi -, he localitzat algunes obres d'il·lustrats espanyols que d'ençà la segona meitat del segle XVIII aplicaren el concepte amb diferents significats. En 1768, en la traducció al castellà de Domingo de la Torre de l'obra francesa «*Instituciones políticas*», escrita pel baró de Bielfeld, i dedicada en l'edició hispana a l'il·lustrat comte d'Aranda, es definia que: «el emprendedor o director de una fábrica es sin dificultad alguna la persona de más consideración y de quien depende el éxito de la empresa. Es, pues, indispensable el procurarse por todos los medios posibles buenos vasallos, personas inteligentes, íntegras, aplicadas, de una providad conocida para el establecimiento de cada manufactura».²⁰ És a dir, l'emprenedor era una mena de director que havia de posseir capacitats per delegar en individus hàbils. Al tractat es recomanava que el subjecte tingués una acreditació de treball consolidada i s'aconsellava no fiar-se dels estrangers, sinó dels emprenedors locals. En una altra línia, Nicolás de Arriquibar, cofundador de la *Real Sociedad Bascongada de los Amigos del País*, el 1779, va significar el concepte com un empresari capitalista que aconseguia contractes de l'Estat per desenvolupar

¹⁷ F. BENIGNO. *Las palabras*, (2013).

¹⁸ P. LANARO. "Il mercante", p. 211.

¹⁹ P. LANARO. "Il mercante", p. 214. L'autora assenyala que A. Zanon estava lligat a la família de nobles venecians dels Contarini.

²⁰ B. BIELFELD. *Instituciones Políticas*, pp. 206-207.

l'economia com, per exemple, la gestió i finançament de la construcció de camins.²¹ Els autors convergeixen en què l'emprenedor havia de ser un gestor influent en la producció, comptar amb un grup selecte de persones i disposar d'un capital financer acabat per organitzar l'activitat a portar a terme.

No obstant, Lanaro interpreta que el significat estava present ja al segle XVII. L'autora assenyala que el 1687, a Venècia, va aparèixer el terme, relacionat amb dos funcions: la persona que controlava i gestionava, juntament amb qui invertia, és a dir, el capitalista. En un intent de diferenciar els emprenedors de la «indústria alimentaria» del sector dels forners s'assenyalava que «l'opera e la facultà di manualmente impiegarsi in fare il pane [...] non è da signori pistori. Essi pistori de capitali, d'inviamenti e de tante maneggi sono veramente mercanti, né avviliscono il loro stato o le loro mani nell'opera».²² Els «veramente mercanti» eren qui invertien, distribuïen i gestionaven la producció, però sense embrutar-se les mans. A ells es referia també la Reial Pragmàtica publicada a València el 1619: «Que de ninguna manera se puedan continuar los cambios ni recambiar por más de quatro ferias [...] sino que se ayan de extinguir con todo efecto y sin fraude, si no fueren así el dador como el tomador verdaderamente mercaderes».²³ Aquell apunt concedia la capacitat de girar lletres de canvi i, per tant, la prerrogativa de refinançar-se per més d'un any, als qui eren vertaderament mercaders, és a dir, als emprenedors. Però, com se'ls identificava a la societat valenciana? Aquell petit apunt va destapar tot un debat sobre el seu significat que es veurà reflectit al Capítol VI.

A l'època, llavors, sembla que s'estava cercant un nou concepte, definitori d'unes característiques que no encaixaven en les del «simple» mercader i, potser, tampoc en l'«home de negocis», molts cops relacionat amb la política financera «estatal» a curt termini. El «vertaderament mercader» o l'emprenedor, gestionava la producció, innovava i coordinava la distribució, creant fórmules per incrementar la seua riquesa. En aquest treball, al concepte, se li afegeix l'apel·latiu «transnacional», donant a entendre que els emprenedors estudiats formaven part d'unes xarxes que escapaven al seu lloc d'origen o a un territori concret. Eixa característica permetria a l'emprenedor

²¹ N. DE ARRIQUIBAR. "Recreación Política",

²² P. LANARO. "Il mercante", p. 213. Súplica dels treballadors «pistori» al senat de Venècia.

²³ *Real Pragmática de Cambios*, 1619.

connectar les seues activitats amb diferents economies, amb la qual cosa la seua anàlisi amplia l'espectre de treball, però això ho veurem després.

Tanmateix, la paraula *emprenedor*, relacionada el concepte de gestor i inversor, va deixar d'estar tan íntimament lligada a ell a partir de l'obra d'Adam Smith, qui li va donar el significat de *capitalista*. El «pare de l'economia», atribuïa als processos econòmics un cert automatisme i, consegüentment, relegava la figura de l'agent econòmic a la seua capacitat inversionista/capitalista i no a la influència sobre la totalitat dels processos econòmics.²⁴ Justament en aquest punt rau el debat sobre la significació del concepte, que es va desencadenar a partir del segle XX.

Franco Amatori, al seu article «*Imprenditorialità*», explica nítidament la polaritat atorgada a dos opcions. Estaven els qui, com Schumpeter,²⁵ pensaven que l'emprenedor tenia un rol central en el desenvolupament econòmic, atribuint-li una certa energia «innata», que li proporcionaria goig mitjançant la creació d'oportunitats i la innovació econòmica, mentre que els neoclàssics - encara que també els marxistes clàssics- pensaven que les accions dels emprenedors no eren capaces de guiar l'economia, malgrat que la seua funció com a hàbils gestors era important, però no determinant.²⁶

El debat va experimentar un punt d'inflexió a partir de la crisi dels anys '70 del segle XX, quan els economistes es van veure abocats a reconsiderar si les seues anàlisis podien ignorar els subjectes que creaven, gestionaven i dirigien les empreses, analitzant-les com una «màquina sense cor». El grup de productors i comerciants es va posar al centre de l'anàlisi econòmica, però també d'altres disciplines, com la història.²⁷ De fet, en la historiografia hispànica fa més de trenta anys que Antonio Miguel Bernal i Antonio García Baquero proposaren que els historiadors del comerç havien de començar a centrar-se en «el anàlisi de los hombres de comercio desde el punto de vista de su estructura social».²⁸ Els resultats han sigut diferents en cada cas. Si bé la historiografia italiana ha recorregut insistentment al concepte d'emprenedor, la

²⁴ F. AMATORI. "Imprenditorialità", p. 221-222.

²⁵ J. A. SCHUMPETER. "L'innovazione quale causa", pp. 93-122.

²⁶ F. AMATORI. "Imprenditorialità", pp. 221-222.

²⁷ En la historiografia, tot i la resistència a una història econòmica que s'intentava afermar en el quantitativisme, començaven a prendre en consideració anàlisis qualitatives, on els subjectes, molts cops, es posaven al centre de l'anàlisi.

²⁸ A.M. BERNAL - A. GARCÍA BAQUERO. *Tres siglos*, p. 47.

historiografia hispànica l'ha usat en menor mesura, utilitzant expressions pròpies de l'Època Moderna per definir els subjectes, com per exemple, la d'«homes de negocis» o, fins i tot, la de «burgèsia».²⁹ Els darrers anys i, sobretot, des l'inici de la crisi econòmica del 2008, el concepte d'emprenedors ha creat una certa tendència. La instància a generar riquesa a partir de projectes d'emprenedoria ha amagat molts cops la precarietat de les condicions laborals, considerant erròniament el treball d'autònom com a una activitat emprenedora. D'altra banda, les decisions econòmiques transnacionals i l'actuació d'especuladors financers i d'empreses comercials de gran envergadura, ha posat sobre la taula la desconeixença d'un sistema de mercat internacional i ha subratllat la necessitat d'aïllar la despersonalització, posant en primer plànol els noms i històries dels responsables econòmics.

Davant d'aquest panorama, els subjectes analitzats en aquest treball es modulen mitjançant algunes de les teories econòmiques sobre emprenedors i els seus *skills* professionals.³⁰ Les característiques definitòries s'analitzaran al Capítol V d'aquest treball. Tanmateix, cal apuntar alguns aspectes comuns que els pensadors de l'economia atribueixen als emprenedors: l'habilitat de reconèixer oportunitats, la creativitat, la imaginació, la delegació de responsabilitats, l'anticipació als esdeveniments i el maneig de la informació. Casson, en aquest sentit, dóna el salt a considerar que l'emprenedor és un individu capaç de gestionar per sí mateix el procés de presa de decisions i, malgrat la seua integració a un col·lectiu empresarial, considera que l'emprenedor pren les decisions individualment. Aquestes característiques han de tenir en compte un aspecte clau i encara més per a l'Època Moderna: cal entendre la racionalitat de forma limitada.³¹ Un subjecte podia aprendre a ser innovador, a modular la seua capacitat creativa i a gestionar eficaçment la producció i la distribució de productes, però l'aprenentatge no era l'únic ingredient necessari ni l'element indispensable en les processos de presa de decisions. Per això, cal considerar un altre factor com és l'hàbitat, més encara per als qui observem els emprenedors en el passat.³² Quin és l'ambient dels

²⁹ No vaig a entrar ara en la definició de burgesia per al col·lectiu ja que sobre el tema existeix un debat terminològic derivat de la clàssica concepció de la «traïció de la burgesia», que amb més profunditat tractaré al Capítol VII. B. YUN CASALILLA. "¿Traición", pp. 509-529.

³⁰ M. CASSON. *The Entrepreneur* pp. 9-19. P. LANARO. *Gli imprenditori*, (2007). C. MARSILIO. "Les compétences professionnelles", pp. 227-247.

³¹ J. REVEL. "Microanalisi e costruzione", pp. 19-44.

³² Segons apunta F. Amatori, la relació emprenedor - ambient, és fruit d'un debat que arranca el 1953 a una Taula del Congrés *Economic Progress*.

emprenedors? Hi ha només un ambient? És variable en el temps? Hi ha ambients que generen empenedoria? Els empenedors poden transformar aquests ambients?

Dos corrents teòriques estan acolorint els debats sobre els contextos econòmics i les accions empresarials, donant resultats particulars en les seues aplicacions sobre els empenedors en èpoques preindustrials: la Nova Història Institucional i la Nova Sociologia Econòmica. En particular, els seus estudis han incidit sobre l'economia informal, la influència de la confiança, la reputació, les consideracions morals i la institucionalització de col·lectius mercantils transnacionals, oferint esquemes i ferramentes per considerar el grup d'empenedors presos en consideració.³³

Els empenedors, llavors, ofereixen la possibilitat d'observar els contextos d'oportunitats gràcies a les seues característiques. Són, a més a més, el termòmetre que mesura activitats comercials, financeres i socials. Al llarg del treball, també faré referència a ells com a «homes de negocis», en la major part dels casos entre cometes, degut a que l'expressió respon a la nomenclatura que en el passat se'ls va donar a una part d'ells. No obstant això, utilitzaré sense cometes el concepte famílies de negocis, amb la intenció d'escapar del factor masculí com a únic impulsor de les activitats econòmiques fora de l'espai domèstic. Els afers de moltes empreses durant l'època preindustrial foren possibles gràcies a l'acumulació de capital proveït per moltes persones del grup familiar. Entre elles les dones, amb les seues dots i fins i tot amb la seua gestió.³⁴ En aquest sentit, parlar d'«homes de negocis» resta complexitat a la composició de les companyies.

Per què les famílies dels Cernezzis i Odescalchi? M'agradaria assenyalar alguns aspectes que, al meu parer, cal que queden clars respecte a la selecció de la família com a laboratori d'estudi. En primer lloc, la motivació inicial del projecte d'investigació, que es plasmava en forma de Tesi Doctoral, passava per analitzar la història de la branca de la família Cernezzis a València, potser, des d'una perspectiva més «regnicola», atenent a la seua genealogia i la reconstrucció de la història familiar i a la presència social i

³³ La Nova Història Institucional privilegia les normes i reglamentacions socials i legals de les activitats econòmiques. Entre els destacats teòrics estan Douglas North o Edgar Feige. Per la seua part, la Nova Sociologia econòmica centra les seues anàlisis en les relacions socials i el context cultural de cada agent econòmic potenciant els anàlisis de xarxes. Entre ells Mark Granovetter és un dels exponents. En aquest treball també s'ha fet d'ús d'altres, com els treballs d'Alejandro Portes.

³⁴ O. OLIVERI KORTA. *Mujer, casa*, (2009).

política a llarg termini.³⁵ El camí de la investigació i les possibilitats ofertes per alguns membres del llinatge em portaren a reorientar l'estudi cap als debats historiogràfics plantejats anteriorment. Les immenses possibilitats manifestades en aquest treball donen a entendre que aquesta no és la història d'unes famílies milaneses i les seues diferents branques, entre les que destaquem les de València, Gènova i Venècia, sinó la interpretació d'alguns dels seues membres com actius econòmics que ens possibiliten observar altres subjectes, accions, funcions, decisions i contextos.

El perquè de la selecció dels emprenedors transnacionals com a objecte d'estudi respon, alhora, a un estímul social contemporani. Les nostres ciutats, els territoris on vivim, les nostres relacions i activitats són cada cop més globals. Precisament, el «procés de globalització» ha mostrat facetes molt diferents, encarnades en idees com la conformació d'un tràfic lliure de mercaderies i béns, sense límits ni fronteres, entre molts països. La Unió Europea o la proposta dels TTIP plasmen la voluntat de conformar un únic espai econòmic integrat però asimètric. Les oposicions a aquests processos han tingut un pes rellevant i transformador. L'activisme antiglobalització va canviar la forma de concebre els moviments socials de base, en una èpica mobilització articulada en les protestes de Gènova del 2001, fent trontollar els fonaments de la cimera del G8.³⁶ D'això s'han derivat accions globals, que de recent han formalitzat iniciatives en defensa de l'ecologisme, com les desenvolupades per Green Peace, amb la publicació dels arxius secrets custodiats a la Cambra europea sobre els Tractats de Comerç Internacional.

Eixos canvis, accentuats per les noves tecnologies de la comunicació, han plantejat qüestions en molts àmbits socials i intel·lectuals, empentat els historiadors a preguntar-se de quina forma s'articularen les relacions que transcendien els àmbits regionals en èpoques anteriors a la viscuda per cercar claus interpretatives sobre el nostre present.

³⁵ J. SAN RUPERTO ALBERT. "De mercaders", pp. 253-272. A la meua Tesi de Màster vaig analitzar l'evolució intrafamiliar dels Cernesio de València, des de la seua arribada fins a principis del segle XVIII. En aquest treball tractava aspectes generals que apareixien en les fonts de l'arxiu privat de la família, com genealogies, la política matrimonial, les seues activitats econòmiques principals, la participació en la societat valenciana des d'un punt de vista polític en la Guerra de Successió i també l'entorn cultural dels Cernesio. La tesi volia explicar com una família d'italians va aconseguir protagonitzar un procés d'ascens social meteòric passant de mercaders fins a *Grandes* d'Espanya en només tres generacions. La meua intenció era continuar observant la família des d'aquesta perspectiva durant el segle XVIII i XIX.

³⁶ WU MING. "Introduction", pp. 19-42.

3. Perspectives, metodologies i fonts

El context actual ha contribuït a entendre als subjectes considerats emprenedors del passat a través de les seues biografies, una línia historiogràfica que ha pres una consideració rellevant. La decisió de tractar a l'individu com a un element central de les anàlisis, tant econòmiques com socials, ha estat la tria d'aquest treball, malgrat que no reste importància al grup.³⁷ La proposta d'investigació que he seleccionat ha sigut la de dos aproximacions biogràfiques, motivada per les iniciatives portades a terme per la nova història biogràfica, que m'han empès a aprofundir en els individus esmentats per resoldre les qüestions plantejades. D'una banda, aquesta línia fou expressada a través de l'estudi de vides «contextualitzades» que proposava Giovanni Levi als anys vuitanta,³⁸ i d'altra, el seu interès s'ha fet més evident a partir de les noves ferramentes que s'han proposat per a l'estudi de les vides del passat arran les perspectives i mètodes suggerits la última dècada a Europa per una corrent renovadora en aquesta direcció.³⁹ A més a més, els «jocs d'escala» que es poden aplicar amb l'ús de la biografia possibiliten enriquir la Història gràcies a que s'observen les petites escletxes del passat,⁴⁰ que poden passar inadvertides en les macronarratives històriques.

Per enfilars el discurs sobre els agents de mobilitat tractats al treball s'han pres en consideració diferents perspectives i metodologies que ofereixen l'utilitatge de treball necessari en el laboratori de l'historiador. Una de les eines emprades ha sigut l'aplicació

³⁷ Aquesta línia ressalta les particularitats de personatges o llinatges. En part, l'elecció ve donada pel context d'estudis sobre Cases nobiliàries a València A. FELIPO ORTS - C. PÉREZ APARICIO. (eds.). *La nobleza valenciana*, (2014). Pel que respecta a l'estudi concret de famílies emprenedores o d'alguns personatges, els darrers anys han aparegut investigacions molt interessants sobre les quals he recolzat les línies mestres del treball. Per no ser exhaustiu, sobre una bibliografia molt extensa, només faré menció a alguns treballs que han influït més en aquest estudi: E. GRENDI. *I Balbi*, (1997). C. SANZ AYÁN. *Un banquero*, (2005). C. MARSILIO. "Nel XVII secolo", pp. 101-119. M. HERRERO SÁNCHEZ. "La red genovesa", pp. 97-134. A. GARCÍA MONTÓN. *Génova*, (2014). Y. R. BEN YESSEF. *Una familia* (2015). G. TONELLI. *Investire con profitto*, (2015). D. MUÑOZ NAVARRO. "Las dinámicas", pp. 113-132. E

³⁸ G. LEVI. "Los usos", pp. 1.325-1.337.

³⁹ Queden palesos els nous reptes de la biografia en diferents volums, entre ells en el número 93 de la revista *Ayer*, en el qual es mostren els problemes i les qüestions suscidades per la biografia i es proposen nous reptes metodològics i historiogràfics per tal d'abundar en la direcció de l'ús biogràfic com a una ferramenta capaç de donar llum sobre paradigmes historiogràfics consolidats. I. BURDIEL. "Los retos", pp. 47-83, i, I. BURDIEL - R. FOSTERS (ed.). *La historia biográfica*, (2015). Una de les motivacions fou la participació al Cicle de Seminari "La historia biográfica: por qué, para qué y cómo", organitzada pel Departament d'Història Moderna i d'Història Contemporània de la Universitat de València, en el qual intervingueren Carlos Forcadell, Isabel Burdiel, Juan Pro, María Serra, Sabina Loriga i James Amelang, llançant preguntes i investigacions debatudes per la *Red Europea sobre Teoría y Práctica de la Biografía*.

⁴⁰ El concepte el prenc del títol del llibre: J. REVEL (ed.), *Giochi di scala*, (2006). Altres textos sobre les escales: P. LANARO (a cura di.). *Microstoria. A venticinque*, (2011).

d'una perspectiva transnacional. L'etiqueta proposada ha estat font de debat des de diferents disciplines els darrers anys, generalitzant-se el seu ús a partir dels anys noranta del segle XX.⁴¹ Per als estudis econòmics, la sociologia ha considerat la perspectiva apta per facilitar les anàlisis de determinades comunitats econòmiques i socials. Els seus preceptes es poden aplicar a èpoques preindustrials, malgrat les reserves de parlar de «nació», en relació als estats nacionals, en dates anteriors al segle XIX. Si, com ha assenyalat Yun Casalilla, entenem el concepte en relació a «comunitats imaginades»,⁴² el seu valor pot potenciar estudis per a l'Època Moderna en els que s'examinen xarxes socials i econòmiques que creen grups distanciat del seu lloc d'origen.

Més enllà de tractar-se d'un concepte «de moda», resulta una ferramenta analítica bàsica per entendre els processos de connexió intercontinentals i de globalització engegats des de finals del segle XV. Alejandro Portes defineix les «comunitats transnacionals» com una forma de globalització «des de baix», composta per individus i comunitats que són capaces de respondre a activitats que superen els límits dels seus territoris d'origen.⁴³ Per fer-ne un ús qualitatiu caldria diferenciar-lo dels conceptes internacionals o multinacionals. Aplicant les definicions i exemples de Portes al període tractat en la Tesis, les relacions internacionals, serien les derivades de les polítiques governamentals gestionades per agents, com els ambaixadors o els cònsols, sempre que realitzen treballs a càrrec del príncep que els hagués instituït, o les activitats que partiren d'una institució formal d'un país per relacionar-se amb altres institucions similars d'altres territoris, com per exemple els Municipis. Per la seua part, podrien considerar-se institucions multinacionals les que tenen implantació en diferents països com podria ser la Inquisició, ja que la seua institucionalització emanaria des d'un poder superior, en aquest cas el Papat amb la participació dels sobirans territorials. Per contra, les comunitats transnacionals, en aquest treball «col·lectius d'emprenedors», estarien compostes per grups amb una filiació no institucional que partiria de la societat i s'organitzaria a través de les fronteres, fóra d'una regulació dirigida des del poder públic. Per això, la seua creació necessitaria d'una coordinació dels seus membres que superés les diferents límits entre les que es situaria la seua comunitat.

⁴¹ D. THELEN. "The Nation", pp. 965-975. D. COHEN - M. O'CONNOR. "Introduction: Comparative History", pp. 9-24. B. YUN CASALILLA. "Localism, Global History", pp. 659-678. B. YUN CASALILLA. Transnational history, pp. 1-25.

⁴² B. YUN CASALILLA. Transnational history, pp. 1-25.

⁴³ A. PORTES. *Sociología económica*, (2013).

Una clara diferenciació podria ser l'activitat importadora de blat a València durant l'Època Moderna. Aquest afer, quan emanava del Consell Municipal, el qual decidia enviar un síndic d'aprovisionament a Palerm, constituïa una pràctica de caire internacional. En canvi, si parlem de la importació bladera que els Cernezzi gestionaren a partir de la seua xarxa d'afinitats en diferents places internacionals com Palerm, Cagliari o Danzig, estariem parlant d'una organització transnacional. Evidentment, la seua activitat prendria un caràcter formal en el moment en el que pactés un *asiento* amb el Monarca o contractés embarcacions per al seu trasllat. Tanmateix, la seua funcionalitat rauria en la composició informal o semi-informal de la mateixa, no establint-se contractualment en la empresa quins subjectes formarien part, ni quins deures i obligacions reglamentaries tindrien.⁴⁴ Es desprèn d'aquest exemple que les comunitats d'emprenedors transnacionals són un camp abonat per qüestionar-se sobre la integració econòmica i financera, així com sobre les consideracions socials que resolguin de quina manera operaven les seues xarxes de lleialtats transnacionals. Un tema que travessarà el contingut d'aquest treball d'investigació.

Al llarg de l'última dècada s'han incrementat els estudis que porten al seu títol o epígraf la paraula transnacional. D'un temps ençà, l'aproximació ha guanyant adeptes en l'àmbit de la investigació de la qual s'han elaborat interessants resultats. Tanmateix, les seues propostes han aconseguit pocs seguidors en l'àmbit de l'ensenyament, basats en plans d'estudi que potencien els relats «estat-nacionals» de cada país.⁴⁵ Precisament, en la tensió entre les anàlisis «estat-nacionals» i les «transnacionals» resideix un dels punts

⁴⁴ A. PORTES. *Sociología económica*, pp. 171-200. En aquest sentit la utilització dels conceptes «formal» i «informal» seguirien unes definicions de la Nova Història Institucional. Segons alguns autors, cal diferenciar l'economia il·legal, la no declarada, la no registrada i la informal. En l'última, les accions pretenen evitar costos i es situaven fora de normes administratives, llicències comercials, contractes de treball, etc, però no eren il·legals. En eixe sentit, la xarxa dels C&O podria definir-se com semi-informal. Tanmateix, a l'Època Moderna, els límits entre formal i informal, i les pràctiques il·legals, són molt més difusos. En el meu cas, entenc que les institucions formals estarien regulades, com les corporacions urbanes, els gremis, les companyies de comerç estatal, etc. Les institucions informals serien empreses que, tot i tindre unes obligacions administratives com el pagament d'impostos d'exportació - importació, com haver de mostrar els llibres de comptes al tribunals, com pactar amb governs municipals, o les seues activitats estar regulades pel dret marítim, no estaven integrades dintre d'una corporació. De fet, molts dels contractes es farien essencialment entre l'individu i les institucions i no en forma de corporació. Malgrat la seua existència legal, d'elles no es desprèn una organització reglamentada i representativa. Per això, aquestes empreses suposarien un dinamisme econòmic «des de baix» amb un poder que els estats no controlaven.

⁴⁵ En una conferència de Lynn Hunt, a la qual vaig assistir a l'EUI, es mostrà una estadística de Google sobre l'increment exponencial dels llibres que portaven la paraula clau «Història Transnacional». L'autora va comparar les dades amb els plans d'estudi de les principals universitats europees i el resultat es presentava invers. Existeix a dia d'avui una hegemonia, a les Universitats i els centres d'educació secundària, basada en les històries dels «Estats-Nació» de cadascun dels països.

de controvèrsia, ja que la perspectiva emprada esmena les anàlisis que prenen com a categoria analítica l'Estat. En eixe punt, la història transnacional comparteix interessos amb altres corrents com la *Global History*, *World History* o *Connected History*, entre les quals existeixen nombrosos punts de confluència.⁴⁶

Ben mirat, en el cas hispànic i des dels anys seixanta, la historiografia s'ha interessat per superar la visió d'un «estat-nacional» a partir de l'explicació d'una composició múltiple - o «composta» - dels territoris de la Monarquia i ha posat en relleu diferents processos històrics, depenent dels sistemes polítics i les dinàmiques territorials pròpies durant l'Època Moderna.⁴⁷ No obstant això, al nostre territori, ha tingut menys èxit que en altres la idea d'interpretar les relacions entre diferents espais, amb mires a superar el marc estatal des de processos de globalització i l'acceleració de les comunicacions mundials.

Si bé als països mediterranis sembla que s'ha despertat un interès per aquesta perspectiva, a les acadèmies hispàniques l'enfocament no acaba de quallar. Bona prova d'això són les traduccions de monografies bàsiques al respecte, aparegudes recentment en l'italià, com la de Sanjay Subrahmanyam, traduïda per Giuseppe Marcocci,⁴⁸ la de Francesca Trivellato, compartint la traducció amb Andrea Caracausi,⁴⁹ o l'edició del volum *World History*, editat per Laura di Fiore i Marco Mereggi,⁵⁰ que fan més accessibles els debats internacionals a Itàlia. Tot això, no significa que en el cas de la historiografia hispànica no s'hagen aplicat perspectives que privilegien els moviments i les trobades més enllà d'un territori,⁵¹ però potser ha existit menys interès pels debats internacionals sobre la qüestió.

⁴⁶ No allargaré més l'explicació que pot trobar-se a: P. KYLE CROSELEY. "What is Global", pp. 102-121. J. FONTANA. "Espacio global", pp. 237-246. R. BERTRAND. "Histoire globale", pp. 44-66. S. SUBRAHMANYAM. *Merchant Networks*, (1996).

⁴⁷ J. REGLÀ I CAMPISTOL. *Felip II*, (1956). J. REGLÀ I CAMPISTOL. *Aproximació*, (1968). P. VILAR. *Catalunya dins l'Espanya*, (1965). Amb la renovació historiogràfica dels anys seixanta, en l'àmbit català i valencià, particularment, començaren a elaborar-se investigacions que escapaven d'una visió uniformada de la història d'Espanya. Els precursors foren Jaume Vicens Vives, Joan Reglà o Pierre Vilar, als quals els va seguir tot un col·lectiu de professionals que és de sobra conegut. A nivell econòmic, eixa visió, per exemple, s'ha superat en treballs que tracten de la «periferització» de l'economia Peninsular.

⁴⁸ S. SUBRAHMANYAM. *Mondi connessi*, (2014). Traducció de Giuseppe Marcocci.

⁴⁹ F. TRIVELLATO. *Il commercio*, (2016). Traduït per Andrea Caracausi, Barbara Di Gennaro Splendore i Francesca Trivellato.

⁵⁰ L. DI FIORE - M. MEREGGI. *World History*, (2011).

⁵¹ B. YUN CASALILLA. *Transnational history*, pp. 1-25. L'autor apunta a estudis que, sense autodenominar-se transnacionals, han aplicat una perspectiva que podria denominar-se així. En l'àmbit català hi ha diferents estudis de personatges connectant diferents realitats. Un dels casos privilegiats ha

L'aplicació d'una perspectiva transnacional va lligada a metodologies i ferramentes múltiples i variables, segons els interessos dels historiadors. Molts cops, la seua utilitat ha brillat amb l'aplicació de treballs a partir de casos d'estudi: el debat, llavors, rau en com és possible aplicar aquesta perspectiva a elements del passat que tenen una escala micro. Com podem fer història transnacional sense caure en la simplificació? Tendeix la història transnacional a una història total o pren en consideració les petites escales d'anàlisi?

El 2011 Luciano Allegra i Francesca Trivellato publicaven dos articles reflexionant sobre el futur de la microhistòria passats quasi trenta anys des de l'aparició del clàssic *El formatge i els cucs* de Carlo Ginzburg, publicat el 1976.⁵² Allegra, més centrat en els debats sobre les escales, assenyalava que «non si è trovato un modo soddisfacente di conciliare generalizzazione e vissuto, di raccontare e scrivere l'esperienza individuale senza ossificarla in categorie rigide».⁵³ Malgrat les seues alabances a la capacitat heurística de la microhistòria, més criticades a nivell teòric per Trivellato, Allegra va apuntar la necessitat de readaptar els casos d'estudi «non solo perché il villaggio è diventato globale, ma soprattutto perché è mutata la complessità delle società odierne, e cresciuto in modo esponenziale il nostro accesso alle informazioni e sono cambiate le nostre domande».⁵⁴ La fórmula proposava ampliar el nombre de variables d'interacció a un lloc determinat o a través d'agents connectors. La seua visibilitat era possible canviant la noció de «context», considerant-lo no com a contenidor homogeni, sinó com a lloc d'interacció.

Trivellato, aprecia indefugible l'atenció historiogràfica al «Global Turn». Interpreta que la microhistòria havia sigut incapaç de definir el trànsit entre l'escala micro i macro, ni tampoc quins eren els espais per a la generalització dels casos d'estudi.⁵⁵ Malgrat tot, els historiadors globals que pretenen escapar de l'Eurocentrisme i la Modernitat en la narració històrica, segons l'autora, molts cops cauen en

sigut l'exili austriacista de principis del segle XVIII: A. ALCOBERRO. *L'exili austriacista*, (2002). A. A. ALCOBERRO. "L'exili austriacista i la Nova Barcelona", pp. 93-112. C. PÉREZ APARICIO. "Una vida", pp. 421-448. A més, algunes d'aquestes perspectives s'han recollit a J. L. GASCH-TOMÁS (ed.). *Historia trans-nacional*, (2015).

⁵² C. GINZBURG. *El formatge*, (2006). Traduït per Anacleto Pons i Justo Serna.

⁵³ L. ALLEGRA. "Ancora a proposito", p. 63.

⁵⁴ L. ALLEGRA. "Ancora a proposito", p. 63.

⁵⁵ F. TRIVELLATO. "There is", pp. 1-24.

generalitzacions vagues i difícils d'aplicar als contextos locals. El seu plantejament mostra una via de reconciliació entre ambdues perspectives a través de les «global lives». Examinar i fer preguntes a vides que experimentaren múltiples trobades a nivell global, intercontinental o trans-local, és un mètode d'observació dels espais de connectivitat i transmissió durant l'Època Moderna. Als anys noranta, Edoardo Grendi, ja va plantejar un estudi particular, com el de la família Balbi, en contextos diferents d'Europa.⁵⁶ Des d'així punt de vista, a la darrera dècada s'han privilegiat els estudis de les connexions a través de subjectes i objectes que es mobilitzaren. Els mercaders, ambaixadors, virreis, exiliats, esclaus, però també els productes, les naus o les transformacions ecològiques, han absorbit una quantitat enorme de qüestions al respecte de les interaccions entre espais i persones distants. Els conceptes claus d'aquestes recerques han estat els moviments, fluxos, migracions, processos, circulació, trobades o rebuigs.⁵⁷

Tot sumat, una mena de combinació metodològica seria aplicable al cas dels Cernezzí i Odescalchi, malgrat que els contextos d'actuació i les ciutats escollides es circumscriuen a Europa, amb alguna escapçadura extraeuropea. Un dels *handicaps* del treball rau, justament, en la contextualització. De Vito proposa parlar de «microhistòria translocal». Les localitats no són identitats limitades i autoreferencials, sinó que: «la specificità di ciascun sito deriva cioè non del suo isolamento, ma dalla specificità delle connessioni che lo attraversano e lo costruiscono, e che lo hanno attraversato e costruito in epoche precedenti».⁵⁸ Si existeix la unitat d'un lloc és degut a la combinació de tots els contactes, humans i materials. Quins eren els camins de connexió i de quina manera interactuaven serien les qüestions a plantejar. Ben mirat, resulta una feina àrdua reconstruir els contextos als quals viatjaren els emprenedors analitzats com a catalitzadors de les comunicacions. D'alguna forma les ciutats són entitats mòbils i les connexions que es privilegiaven sempre seran una selecció. De fet, el cas d'estudi incideix en eixes transformacions a partir de la residència d'emprenedors transnacionals al seu interior. Al llarg del treball, però, sempre s'acaben privilegiant alguns contextos. València, Milà o Venècia s'han treballat més detingudament que Gènova, Roma, Nuremberg o Palerm. Els contextos, a més, s'examinen a través de fonts secundàries, de

⁵⁶ E. GRENDI. *I Balbi*, (1991).

⁵⁷ Una reflexió general: B. YUN CASALILLA. "Transnational history", pp. 1-25.

⁵⁸ C. G. DE VITO. "Verso una microstoria", p. 823.

treballs d'historiadors que els han interpretat i, per tant, la selecció d'alguns pot condicionar la perspectiva general. Tot i la singularitat de cadascun, s'ha intentat mostrar el punts de contacte. Les alertes són clares: les connexions poden arribar a simplificar les anàlisis i una de les crítiques a aquest tipus d'història ha sigut la amabilitat amb la que s'han presentat les trobades de persones i béns. Giuseppe Marccoci apunta que, per a la Història Global, la porositat no ha de cancel·lar les diferències, les oposicions i la violència, així com els conflictes.⁵⁹

En definitiva, amb les bondats i les precaucions de la perspectiva utilitzada i la metodologia d'estudi aplicada, s'adverteix que s'ha instat a tindre una mirada que transcendisca el pensament de categories immòbils i fixes històricament, bé siguin humanes o geogràfiques (entenent la ciutat), per aspirar a superar anàlisis internes d'un sol grup o territori. El prefix *trans* indica la porositat de les fronteres, permetent-nos d'alguna forma superar els models de «centre» - «perifèria» i estudiar històries més complexes, més multidireccionals, posant als protagonistes en primer plànol. En aquest cas, els espais de fluxos a tractar desvien la mirada de centres tradicionals d'observació dels grans imperis, per focalitzar-los en espais de circulació i intercanvi com València, Milà, Gènova, Nàpols, Venècia o Nuremberg. Amb això no s'ha d'entendre una esmena total als estudis centrats en un territori o localitat, ans tot el contrari. Els enfocaments, en aquest cas, són complementaris i necessaris per respondre a les necessitats de la història transnacional.

Amb quines fonts es poden aconseguir els objectius presentats? Noves recerques han treballat sobre la base de fèrtils registres de missives mercantils, donant llum a processos socials i econòmics de rellevància i aportant noves perspectives d'anàlisi del comerç durant l'època preindustrial, però també d'altres aspectes com la confiança, les relacions interpersonals, la creació d'oportunitats, l'anàlisi polític i l'observació de processos històrics interpretats des d'altres punts de vista. Si bé els estudis pioners en aquest sentit vingueren de la mà de Valentín Vázquez de Prada i Felipe Ruíz Martín,⁶⁰ treballant sobre l'extensa documentació del mercader Simón Ruiz, més recentment nous

⁵⁹ G. MARCOCCI. "Gli intrecci", *pássim*. Altres historiadors com Martínez Shaw també ha assenyalat algunes d'aquestes consideracions.

⁶⁰ V. VÁZQUEZ DE PRADA. *Lettres marchandes d'Anvers*, (1959). F. RUÍZ MARTÍN. *Lettres marchandes échangées*, (1956). H. LAPEYRE. *Une famille de Marchands*, (1955).

enfocaments han incidit en la importància de les epístoles mercantils. D'una banda, un dels estudis de referència en aquest camp historiogràfic ha sigut el de Francesca Trivellato, qui analitza la correspondència mercantil de les Cases dels sefardites assentats a Livorno, Ergas i Silvera, a través d'un contenidor de 13.670 cartes enviades a 67 destins diferents entre 1704 i 1746.⁶¹ D'altra banda, Xavier Lamikiz va utilitzar 900 cartes dirigides a 150 destinacions per traçar l'ordenació de les xarxes atlàntiques al segle XVIII a través de mecanismes claus de solidesa del comerç internacional com la confiança⁶². A partir d'aquesta original documentació va analitzar, entre altres, quin era el punt on hi residia l'èxit dels emprenedors, estudiant la capacitat de gestionar el risc i les decisions col·lectives preses a una companyia comercial.⁶³

Per al cas de les relacions comercials a la façana ibèrica de la Mediterrània s'han elaborat diferents estudis utilitzant la correspondència com a base. Angela Orlandi va fer servir 4.384 missives de la companyia dels Datini de Florència, enviades a 267 ciutats, per estudiar les relacions entre la Toscana i la Península Ibèrica durant els segles XIV i XV. Vicente Montojo, va transcriure les 814 cartes conservades del mercader d'Alacant Felipe Moscoso entre 1660 i 1686,⁶⁴ mentre que José Manuel Iborra i Margarita Vila editaren la correspondència del comerciant valencià Francesc Crespo amb la transcripció de 215 cartes del període 1585 a 1601, creuades entre Itàlia i la Península Ibèrica.⁶⁵ Per la seua part, Patrice Poujade, està treballant sobre la correspondència del mercader de Barcelona, Pere Fizes, durant la segona meitat del XVII (1650-1680), amb unes 900 cartes.⁶⁶

L'ús profitós d'aquestes fonts primàries trau a la llum l'originalitat del recurs degut a l'excepcional conservació dels registres de cartes de les companyies de negocis de l'Època Moderna, més encara al segle XVII. La motivació ve expressada per la facultat de poder observar el món dels negocis amb el ulls dels emprenedors,⁶⁷ i no sols de les seues empreses, sinó també dels processos de presa de decisions, així com la creació de xarxes derivades de la necessitat d'una coordinació més enllà d'un àmbit regional estret. A més, aquest recurs documental possibilita completar el comerç des

⁶¹ F. TRIVELLATO. *The Familiarity of Strangers*, (2009).

⁶² X. LAMIKIZ. *Trade and Trust*, (2013).

⁶³ A. ORLANDI. *Mercaders i diners*, (2008).

⁶⁴ V. MONTOJO MONTOJO. *Correspondencia mercantil*, (2013).

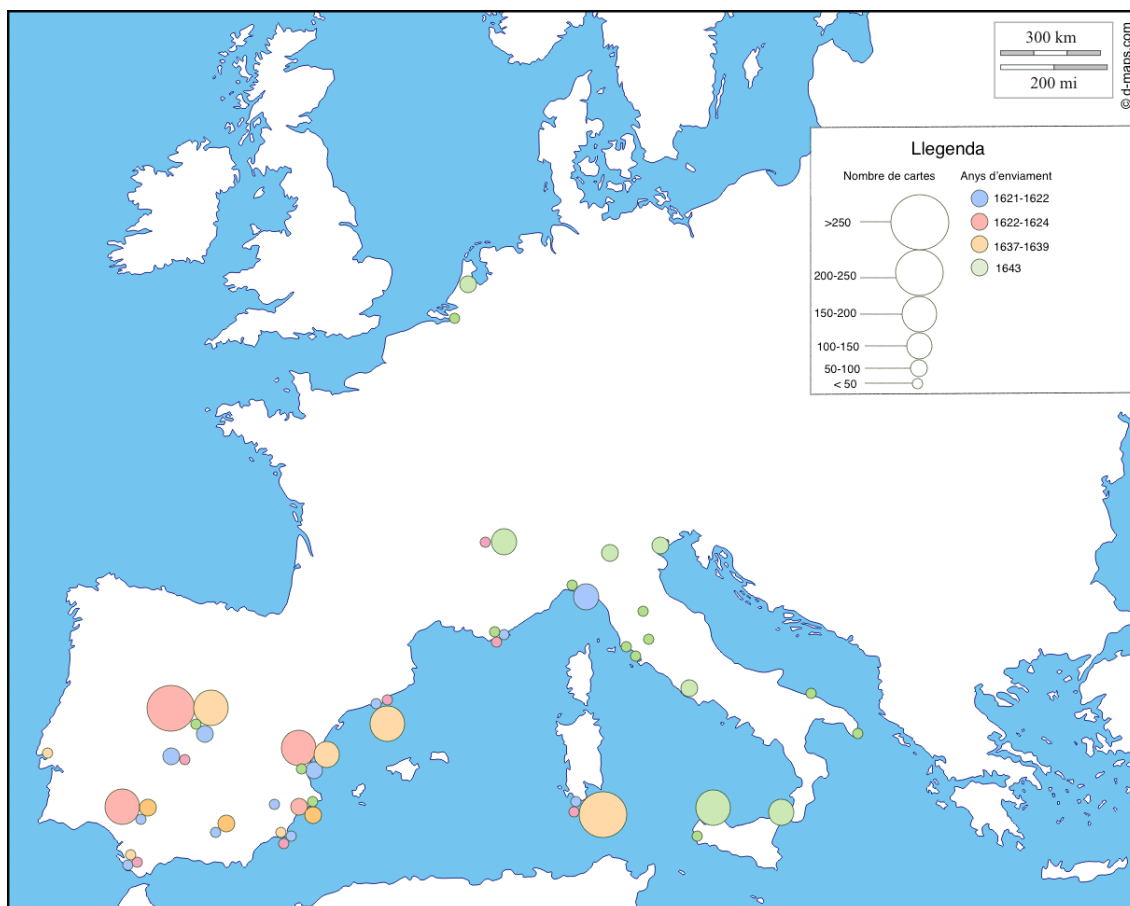
⁶⁵ J.M. IBORRA LERMA - M. VILA LÓPEZ. "Cartes comercials", (2013).

⁶⁶ P. POUJADA. "Actors i xarxes", s.p.

⁶⁷ M. CASSON. *The Entrepreneur*, (2003). Veure Capítol IV.

d'una visió més institucional com han estat, per al cas valencià, els registres del Peatge de Mar.⁶⁸

Mapa 1. *Número de missives mercantils enviades a diferents places per ordre dels Cernezzi i Odescalchi (1621-1643)*

Font: *Elaboració propia. Consultar Taules Annexes*

Arran la consulta del Fondo Odescalchi de *l'Archivio di Stato* di Roma, vaig seleccionar determinats registres de cartes expedides per diferents companyies dels Cernezzi i Odescalchi entre 1621 i 1643. Alguns dels volums de *copialelettere* es troben en mal estat. D'altres era difícil la consulta pels inconvenients de gestió del propi *Archivio* durant les meues visites. La selecció ha pretès cobrir espais temporals i ciutats.

⁶⁸ Particularment el comerç valencià entre els segles XVI i XVII s'ha estudiat a partir dels registres del Peatge de Mar, possibilitant la comprensió dels processos d'importació de mercaderies. E. SALVADOR ESTEBAN. *La economía valenciana*, (1972). A. CASTILLO PINTANDO. *Tráfico marítimo*, (1967). R. BLANES ANDRÉS. "El comercio marítimo", pp. 359-370, entre d'altres. La seua utilitat es veurà plasmada durant el treball. Tanmateix, l'ús de la correspondència escapa del comerç d'importació i permet seguir les mercaderies i les seues itineràncies arreu de territoris distants, ajudant a comprendre la integració de les economies regionals i el paper que els mercaders van tindre en la seua unió.

La tria de les epístoles es va centrar en les enviades des del centre genovès, majoritàriament, i en un cas des d'Alacant. Tot i que bona part de la correspondència es basa en ciutats sota poder de la Monarquia Hispànica en la Península Ibèrica i a les seues illes, es conserva un llibre de registre de missives majoritàriament dirigides als ports italians durant l'any 1643.

La selecció de la cronologia es deriva de la tria de límits i suposa aplicar diferents metodologies. L'inici és el 1621, moment en el qual els Cernezzi i Odescalchi ja disposaven de totes les companyies en funcionament a les ciutats on tenien oficina de negocis. D'aquell any es podien recopilar cartes expedides des de Gènova, Alacant i Venècia. El límit fou el llibre de missives de 1643. Tot i l'existència d'altres *copialettere* més fragmentats, un dels volums més complets corresponia a aquell any. A més a més, la cronologia es situava en un moment històric molt concret: l'accés al tro de Felip IV i el comte duc d'Olivares com a privat del rei. La cronologia abraça diversos moments de dificultats econòmiques, socials i polítiques: els inicis de la Guerra dels Trenta Anys, la fi de la Treva dels Dotze Anys, la fallida de la Monarquia Hispànica de 1627, l'arribada de nombroses embarcacions del nord d'Europa, la pesta de 1630, la interrupció de la *Spanish Road* durant els anys trenta, els moments previs a les rebel·lions de Catalunya, Portugal o Nàpols, o el període de promoció d'agents financers no genovesos per part d'Olivares. Una situació tan convulsa, deriva en explicacions de decadència. Però la documentació mercantil pot oferir-nos contextos més complexos i una visió matisada de la cosmovisió individual sobre aquell moment.

Amb mig centenar de cartes expedides des de la seu de Venècia es completa la documentació epistolar, en la qual el *broker* de la companyia informava a la seu de Como, en el període de 1621 a 1634 de les decisions preses. Llavors, el conjunt documental utilitzat està compost per cinc grans volums, amb un total de 3.466 missives comercials destinades a 47 ciutats diferents.

De manera complementària, he treballat un llibre de registre d'epístoles mercantils expedides des de Nuremberg per la companyia dels Odescalchi durant les anualitats de 1619-1620.⁶⁹ El seu buidatge ha sigut més selectiu, encara que s'indicaran en el treball diferents referències al mateix. És per això que no comptabilitze el total de

⁶⁹ Les ciutats no mediterrànies, a les quals s'expediren missives comercials des de Nuremberg el 1619 foren: Anvers, Amsterdam, Augusta, Belinzona, Bolzano, Cremona, Colonia, Costanza, Cracòvia, Coira, Leipzig, Hamburg, Linsegal, Frankfurt, Magúncia, Paris, Saint Gallen, Viena i Zúrich.

les missives al còmput general, deixant una anàlisi més sistemàtica de cara a un futur. A més, per a la segona meitat del segle XVII, es compta amb la correspondència privada entre Benedetto Odescalchi i el seu germà Carlo, al llarg els anys 1667 i 1671, i les cartes entre Benedetto Odescalchi i Antonio Maria Erba, el seu procurador a Milà. El conjunt epistolar es completa amb missives rebudes per Livio Odescalchi en les últimes dècades del segle XVII i alguns lligalls de cartes soltes enviades i rebudes per Benedetto Odescalchi en la seua època de cardenal (1646-1676). Encara que no es tracte de correspondència mercantil, sinó privada, ofereix moltes claus per entendre la formulació dels negocis dels personatges implicats.

Davant d'aquestes premisses cal remarcar que el nombre de cartes que he utilitzat no són el reflex del conjunt de negocis que els C&O van portar a terme sinó només una part, una selecció. En alguns casos representen fotos fixes de moments determinats, en els quals s'articularen xarxes concretes per a la compra i venda de productes. És per això que en algunes ocasions durant el treball, s'ha aplicat un examen sincrònic, observant el moment particular per poder donar visions més generals. Altres vegades, seguir l'evolució és factible, gràcies a la consolidació de la xarxa i a la disposició de la correspondència a través del temps. En aquests casos, entendre els processos econòmics o socials dels membres és possible gràcies a posar en valor l'enfocament diacrònic, que s'entén no com una pel·lícula, sinó com un conjunt de fotografies que, tot i la seua distància temporal, mostren un moviment.

Pel que respecta a la resta de fonts, només algunes consideracions. Els arxius valencians han sigut un espai privilegiat per la seua accessibilitat. En pàgines posteriors queden enregistrats els arxius i les fonts consultades, que han tingut un ús per a cada cas: arxius notariais, fons d'institucions regnícoles i municipals, entre d'altres.⁷⁰ Però m'agradaria parlar dels arxius consultats fóra del meu territori de residència. En general, els projectes que seleccionen una perspectiva transnacional per treballar un cas d'estudi i que presenten una recerca encaminada a connectar diferents realitats, necessàriament busquen les deixalles històriques en diferents arxius i ciutats. Ben mirat, les retallades en ajudes a la investigació i les dificultats burocràtiques que emanen de les institucions «estatal», no faciliten projectes que reclamen a l'historiador una major mobilitat.

⁷⁰ Sobre la importància de combinar fonts tant per a l'estudi dels mercaders com de l'aristocràcia B. YUN CASALILLA. "Reading sources", pp. 325-337.

Malgrat la insistència en la internacionalització de les recerques, les normatives doctorals han imposat reduïts programes de recerca que obliguen els joves investigadors a presentar els resultats de la seua investigació en forma de Tesi en només tres anys. Sumat al poc interès divulgatiu a través dels centres d'educació secundària i superior, sembla que la perspectiva transnacional, tot i les seues capacitats heurístiques, estarà relegada a un segon plànol durant un temps.

Tanmateix, els historiadors vivim en un món diferent del que existia quan els nostres mestres van començar les seues investigacions. La digitalització mundial ha afavorit que, en molts casos, puguem comptar amb seccions d'arxius i llibres completament digitalitzats. El 2005 es van descarregar a Internet les fotografies de tots els documents que composaven el Fons Parcent de la *Sección Nobleza* situada a l'*Archivo Histórico Nacional* de Toledo.⁷¹ Per la seua part, el Ministeri de Cultura d'Itàlia va aprovar, el 2014, la possibilitat de reproduir fotogràficament els documents històrics dels arxius estatals, tot i que els preus es regulen a cada arxiu. Unes mesures que transformen la forma d'investigar. Durant les dos estades d'investigació a Florència i Roma (en el meu cas finançades per la Conselleria d'Educació de la GVA), vaig poder seleccionar i digitalitzar alguns lligalls del Fons Odescalchi de l'*Archivo di Stato di Roma*, entre les fonts, les missives ja citades. El mateix vaig poder fer a l'*Archivo di Stato di Como* i a la *Biblioteca Comunale di Como*, treballant a l'*Archivo Raimondi-Mantica-Odescalchi*. També he treballat a l'*Archivo Histórico Nacional* de Madrid i he pogut reproduir documentació de l'Arxiu de la Corona d'Aragó. En el cas del *Archivo General de Indias* o el *Archivo General de Simancas*, alguns dels lligalls consultats estaven també digitalitzats. Altres de les fonts me les han enviat alguns col·legues directament per correu electrònic. En definitiva, la recopilació de les deixalles històriques per a un cas d'estudi d'aquestes característiques necessita de la mobilitat, finançament i col·laboració entre un grup nombrós d'investigadors. Aquestes variables afecten directament als resultats del treball, pel que sóc conscient que és possible ampliar la base documental i bibliogràfica, però el treball desenvolupat s'ha adaptat als seus objectius, al temps i l'agenda investigadora actual.

⁷¹ A. LA FUENTE URIÉN. "Fuente para", pp. 31-64.

Només dos últims apunts. El repositori de fonts digitalitzades mundialment pot generar un grapat de nous estudis que connecten contextos i espais distants entre sí. Tanmateix, s'han assenyalat alguns inconvenients. Per una part, la font digitalitzada no permet als estudiosos comprendre la producció i els continguts de l'arxiu i, per tant, la seua «deslocalització» pot afectar a la comprensió del document que s'ha trobat en un lloc determinat, produït amb una finalitat.⁷² En segon lloc, l'estudi d'aquests projectes implica un alt grau de coneixements lingüístics. El meu àmbit ha estat seleccionat dintre d'unes capacitats comprensives de l'italià, encara que accepte la comissió d'errors. No sent la meua llengua materna és probable que quelcom haja sigut interpretat de forma no del tot precisa i que s'hagen escapat alguns matisos. Això s'eixampla en el cas d'altres estudis que han de tractar amb sistemes lingüístics totalment aliens, un fet que comporta molts problemes, com ha apuntat Sanjay Subrahmanyam, a l'hora de realitzar recerques en l'àmbit de la *Global History*.⁷³

4. L'estructura del treball

El treball d'investigació presentat a continuació s'articula al voltant de vuit capítols en cadascú dels quals pretenc formular diverses qüestions i llançar o plantejar algunes respostes o hipòtesis de treball que poden contribuir a donar llum sobre debats historiogràfics que, amb major o menor èxit, es troben a dia d'avui als fòrums acadèmics.

L'estructura de la Tesi es formula a través de dos personatges, un que obri i l'altre que tanca el treball, per la remarcada importància que tingueren al seu temps i degut a que les seues vides donen ferramentes d'anàlisi capaces d'apropar-nos a ells de manera biogràfica. Ells són Costantino Cernezzì 1580-1656 (Capítol I), qui va arribar a ser primer comte de Parcent, i Innocenci XI nascut Benedetto Odescalchi, 1611-1689, (Capítol VIII). La decisió de començar i acabar el meu treball d'investigació utilitzant les possibilitats que ofereixen les vides d'aquests dos subjectes respon a dos raons que em semblen essencials. En primer lloc, tot va començar el 2012 amb l'estudi dels Cernezzì o Cernesio, arribats a València i convertits, arran d'un ràpid ascens social, en

⁷² C. G. DE VITO. "Verso una microstoria", pp. 827-828.

⁷³ S. SUBRAHMANYAM. *Mondi Conessi*, pàssim.

comtes de Parcent.⁷⁴ La seua posició intermèdia entre els assentistes i els polítics, entre els mercaders i els homes de negocis, però sobretot, entre València i Itàlia m'empentaren a cercar els fonaments del seu trasllat de Milà a València a principis del segle XVII, obrint-me un horitzó d'investigació apassionant i desconegut per a mi. Començar aquesta Tesi amb la seua història és entendre el treball i les preguntes que em vaig fer i que modularen, posteriorment, el meu objecte d'estudi i perfilaren les qüestions històriques a les que pretenc contribuir amb hipòtesis i respostes. Per la seua part, submergir-me en la vida de Benedetto Odescalchi, Papa Innocenci XI, com a home de negocis fou, en part, conseqüència directa de l'interès suggerit per la branca familiar que romanía a Itàlia. Benedetto era un personatge molt més conegut i l'escrutini públic de la seua figura el presentava de forma dicotomitzada: existia el Benedetto amb vocació de santedat i el contrari. La seua vida estava repleta d'esclètxes per on penetrar per comprendre'l des de la visió característica dels emprenedors, com altres membres de la seua família.

Les seues històries personals ens mostren les ocasions favorables de negocis des de Milà cap a altres territoris mediterranis i europeus en estreta relació amb el nou eix hegemònic de l'Atlàntic i, al mateix temps, ofereixen la possibilitat d'analitzar per què ells aconseguiren títols i reconeixements i altres membres no. En definitiva, l'anàlisi de les seues conjuntures i decisions aporta noves games de colors a la història mediterrània del segle XVII. Cal dir que, en la seua elecció, també va jugar un paper important l'atzar, com es veurà al capítol dedicat a Benedetto.

Al Capítol II analitzaré genealògicament i contextualment als membres principals de les famílies Cernezzí i Odescalchi. Un dels punts més importants en els casos d'estudi transnacionals és entendre de quina forma operaren els individus que es traslladaren d'«hàbitat». Per això, a més de mostrar les unions matrimonials quan observem la família en sentit ample, es pren en consideració el parentesc i s'entén de quina forma les coalicions empresarials uniren els diferents clans dels Cernezzí i Odescalchi. Això porta a establir els contextos econòmic, social i polític que es trobaren a les places comercials on obriren seu: Gènova, Nuremberg, Venècia, València i Alacant. Tot això, clar està, entenent el seu lloc de partida i analitzant les bases

⁷⁴ Una síntesis en J. SAN RUPERTO ALBERT. "De mercaders", pp. 253-272.

constitutives de les diferents companyies. A una Mediterrània que havia sigut abordada, per part de la historiografia, des de paràmetres de crisi general, em propose utilitzar els C&O com a termòmetre de mesura de les oportunitats, a través de la formació de les seues companyies, la consolidació dels llaços a través de les fronteres i l'estructura de les empreses.

Al Capítol III, realitze un estudi de caràcter historiogràfic sobre la qüestió de la integració dels milanesos dintre de les ja estudiades «societats en circulació» europees durant l'Època Moderna. Em resulta interessant plantejar el paper que van jugar els milanesos en la circulació i les trobades econòmiques, financeres i socials durant el segle XVII, perquè poden aportar llum més enllà de les «diàspores comercials» que s'han estudiat, com la dels genovesos, sefardites o armenis de Nova Jolfa. Les seues característiques es revesteixen d'un interès sobre el grup, ja que, d'una banda, eren personatges que provenien del Ducat de Milà, integrats, en part, al sistema alpí italià, però s'adaptaren perfectament als centres cosmopolites costaners (Gènova, Venècia, València, Alacant, Sevilla o Amsterdam) i aconseguiren connectar la seua economia regional amb una economia per via marítima integrant-se entre les comunitats portuàries. D'altra banda, els milanesos formaren part, aleshores, de la Monarquia Hispànica, una especificitat dintre del context italià septentrional, ja que el monarca va disposar d'agents versàtils, amb un «*know-how*» en les finances internacionals i el món del comerç, podent connectar a la perfecció diferents territoris amb interessos dels Habsburg.⁷⁵ Tot això va tindre tres elements basilars que garantiren l'èxit empresarial particular de la xarxa dels Cernezz i Odescalchi: la confiança, el control i l'adaptació. En eixe sentit, jugaren un paper rellevant les estructures i institucions formals i informals, i es prendran en consideració elements constitutius de la confiança com la reputació, l'honor, l'amistat o les passions.

Al Capítol IV em dedicaré a examinar els espais regionals i les economies integrades a través de les famílies de negocis objecte d'estudi. Si bé els paradigmes estat-nacionals han construït rígids marcs d'anàlisi de l'economia moderna, les perspectives transnacionals permeten dibuixar nous eixos d'integració econòmica i social que, potser, havien quedat relegats amb anterioritat. A través dels llibres de

⁷⁵ B. YUN CASALILLA (dir.). *Las Redes* (2008). P. Cardim - T. Herzog, et. alt (ed.), *Polycentric Monarchies*, (2012).

correspondència mercantils dels Cernezz i Odescalchi, es podran analitzar les connexions amb les que observar i repensar la importància d'alguns contactes. Entre ells cal destacar les connexions de les «perifèries» territorials de la Monarquia Hispànica, com València, Milà, Nàpols i Sicília, o els contextos d'oportunitats i la xarxa de fidelitats transregionals creada a partir de les seus principals. L'aproximació es realitzarà a partir de l'anàlisi dels productes, bé matèries primeres o manufacturats, i els seus itineraris, donant pas a la complexitat relacional de la xarxa i a la heterogeneïtat dels agents implicats en els processos de producció i distribució.

Al Capítol V i VI, em centraré en analitzar l'activitat creditícia i la política financera com a vertebradores de les economies regionals europees. De fet, la seua participació com a operadors de canvi en les fires de Piacenza i Novi Ligure resulta vertaderament interessant, encara més si la unim al paper que va tindre la companyia situada a Venècia amb els canvis nordeuropeus, el rol de procuradors en les fires de Frankfurt o els canvis realitzats entre València i Medina del Campo. En aquest sentit, es prendrà en consideració l'intercanvi d'idees i tècniques financeres, els projectes i la previsió del futur i les relacions amb múltiples agents. Amb tot, al Capítol V es procurarà donar una definició d'emprenedor a propòsit de la figura de Francesco Cernezz de Venècia.

En sèptim lloc, tractaré l'evolució social d'una part dels personatges de la família. Els negocis portaren, durant aquesta època, a molts agents financers a ocupar llocs de rellevant importància en les estructures polítiques de la Monarquia Hispànica, com es pot veure a partir de treballs sobre els assentistes genovesos. Encara així, molts han sigut els estudis que han repensat l'ascens social com una escala, en la qual, la consecució d'un graó feia abandonar el graó anterior, es a dir, es passava de mercader a noble abandonant una posició de no privilegiat socialment de la qual es partia. No obstant això, la riquesa que poden desprendre les trajectòries individuals, l'anàlisi dels matrimonis, de les associacions i les escalades socials en altres contextos polítics ens permeten recalibrar el pes de l'ascens social i sobretot incidir en l'errònia idea, teòricament ja superada, de la traïció de la burgesia. En aquest context subratllaré les pautes de comportament i els intercanvis de la xarxa més enllà de l'àmbit local.

Per a finalitzar, ningú millor que Benedetto Odescalchi podia ajudar a entendre el que anteriorment s'ha dit. La seua rica i aparentment contradictòria experiència personal recull al seu si els debats exposats. Disseccionar la seua vida permet submergir-se en diferents contextos d'oportunitats socials i econòmiques a la Mediterrània occidental de finals del segle XVII i situar al personatge com a un digne hereu de la trajectòria familiar. De fet, Benedetto va adquirir bona part de les capacitats tècniques de les companyies a les que va participar. El personatge tanca el relat que començava Costantino Cernezzì, el primer comte de Parcent, a principis del segle XVII però amb un tracte molt diferent. Costantino Cernezzì, de València, va passar desapercebut per als historiadors dels segles posteriors, mentre que Benedetto Odescalchi ha estat al centre de l'opinió pública fins a temps recents. De fet, la publicació, el 2015, de la novel·la *Imprimatur* a Itàlia és bona mostra d'això, el que complica, i a la vegada enriqueix, les anàlisis que sobre ell i la seua vida podrem avançar en aquest treball.

5. Relació de fonts

Sección Nobleza Archivo Histórico Nacional

Sección Nobleza

PARCENT, Caixa 9
PARCENT, Caixa 20
PARCENT, Caixa 20
PARCENT, Caixa 21
PARCENT, Caixa 25
PARCENT, Caixa 44
PARCENT, Caixa 46
PARCENT, Caixa 47
PARCENT, Caixa 48
PARCENT, Caixa 49
PARCENT, Caixa 50
PARCENT, Caixa 60
PARCENT, Caixa 64
PARCENT, Caixa 105
PARCENT, Caixa 108
PARCENT, Caixa 108
PARCENT, Caixa 110
PARCENT, Caixa 126
PARCENT, Caixa 135
PARCENT, Caixa 141
PARCENT, Caixa 142
PARCENT, Caixa 218
PARCENT, Caixa 225
PARCENT, Caixa 226

OSUNA, CT. 2, Document 23 (1-2)

Archivo Histórico Nacional

Inquisición,

Lligall, 1314, número 4

Órdenes Militares,

Caballeros_Montesa, Expedient 123

Caballeros_Montesa, Expedient 120

Caballeros_Santiago, Expedient 1.096

Caballeros_Santiago, Expedient, 1.261

Caballeros_Santiago, Expedient 1.961

Caballeros_Santiago, Expedient, 2.224

Caballeros_Santiago, Expedient, 4.872

Consejos,

Llibre 769, F. 142

Llibre 769, F. 114

Estado

Legajo, 3595, 221

Consell d'Itàlia

SSP, Llibre 218, 310

SSP, Lligall 327
SSP, Llibre 977
SSP, Llibre 205, 214

Archivo General de Indias

Contratación

Lligall. 5.367, n. 32
Lligall. 5.422, n. 57

MP - Estampas, 70.

Archivo General de Simancas

Consejo de Italia

SSP, Llibre 977, 333
SSP, Llibre 205, 214
SSP, Llibre 218, 310
SSP, Lligall, 332-328

Estado,

Legajo 1434

Arxiu de la Corona d'Aragó, Consell d'Aragó

Consell d'Aragó

Lligall 1356, número 59
Lligall 557, número 13
Lligall 558, número 17
Lligall 585, número 31
Lligall 558, número 18
Lligall 707, número 9
Lligall 718, número 29
Lligall 74, número 3
Lligall 836, número 42

Reial Audiència Catalunya

Plets Civils, 30.118

Arxiu de Protocols del Col·legi del Corpus Christi de València

Protocol 8.777
Protocol 8.779
Protocol 8.781
Protocol 8.786
Protocol 16.460
Protocol. 27.892

Archivio di Stato di Roma

Fondo Odescalchi

I C 2
I C 2
I C 7
I D 7
I F 3
II A 1
II A 6
II B 5
II B 9

II C 1
II C 7
II C 9
II D 3
II D 4
II D 7
II D 8
II D 8
II E 8
II G 8
II H 4
II L 6
II L 7
II M 8
III B 6
III E 1
III E 3
III D 11
IV E 2
IV E 6
IX G 6
X B 6
X B 10
X G 6

Fondo Odescalchi-Bracciano,
XXXVII D 6
XXX F 2
XXVII G 3

Archivio di Stato di Como, (ASCo).

Notai
1765
875
1751
1780

Ospedale Sant'Anna e Uniti Luoghi Pii, 2841

Famiglie Varie

Cernezzi, numero 58
Cernezzi, numero 59
Cernezzi, numero 53
Cernezzi, numero 57
Cernezzi, numero 40

Biblioteca Comunale di Como

Archivio Raimondi-Mantica-Odescalchi
Fondo Odescalchi, Busta 82, Fascicolo 1
Fondo Odescalchi, Busta 250, Fascicolo 5
Fondo Odescalchi, Busta 354, Fascicolo 2
Fondo Odescalchi, Busta 239, Fascicolo 1
Fondo Odescalchi, Busta 365, Fascicolo 2

Arxiu Municipal de València

Manuale de Consells

A-156

A-157

A-158

A-159

A-175

A-208

Llibres Manuals,

Taula de Canvis, I (3) 122

Taula de Canvis, I (3) 180

Arxiu del Regne de València, *Real Audiència*

Reial Audiència,

Processos, Lletra G, número 1053

Processos, Part 1, Lletra S, número 1737

Processos, Part 1, Lletra L, número 854

Processos, Part 3, 2107

Processos, Part 1, Lletra F, número 890

Processos, número 2107

Processos, Part 3, número 2108

Reial Cancelleria,

Llibre 540

Llibre 561

Biblioteca Històrica Universitat de València

Varios 53 (19)

Varios 405

Varios 007 (28)

Mss. 700

E/1180 (03)

Archivio Istituzioni di Ricovero e di Educazione di Venezia

DER, Busta 178

Biblioteca Apostolica Vaticana

Barberini Latini

8637

6926

443

Fonts impreses abans de 1900

- Bayle, Peter, (1698). *The Dictionary Historical and Critical of Mr. Peter Bayle. The Second Edition*. Impresa per P. Knapton, J. Brotherton, et alii. Londres.
- Bielfeld, Jakob Friedrich, (1767). *Instituciones políticas: Obra en que se trata de la sociedad civil, de las leyes, de la policía, de la real hacienda, del comercio y fuerzas de un estado y en general de todo quanto pertenece al gobierno*, Traducció al castellà de Domingo d'ela Torre y Mollinedo, Impresa per G. Ramírez, Madrid.
- Corachán, Juan Bautista, (1699). *Arithmetica Demonstrada Theórico-Práctica para lo matemático y mercantil. Explícense las monedas, pesos y medidas, de los hebreos, griegos, romanos, y de estos Reynos de España, conferidas entre sí*, Impresa por Jaime de Bordazar, Valencia.
- Cortés, Gernónimo, (1604). *Aritmética Práctica*, Impresa per Juan Crisóstomo Garriz.
- Coyer, Gabriel François, (1771). *La nobleza comerciante. Traducción del tratado en francés del Abate Coyer. Hecha para la utilidad de la Real Sociedad Económica de amigos del País de Mallorca, con un discurso preeliminar y varias notas*, Impresa per Joaquim Ibarra, Madrid. Traduida per Jacobo María de Espinosa y Cantabrana.
- De Arriquibar, Nicolás, (1779). *Recreación política. Reflexiones sobre el amigo de los hombres en su tratado de población considerado con respecto a nuestro intereses*. Segunda Parte, Impresa per Tomás de Robles y Navarro, Vitoria.
- Let, Gregorio; Scevoie De Saint-Marthe, Pierre Scevoie, (1652). *La Juste Balance Des Cardinaux Vivans, Dans La quelle La Principale Partie De Leurs Actions*.
- Porcar, Pere Joan (1585-1629). *Coses evengudes en la Ciutat y Regne de València*, Dietari Editat per Josep Lozano, Publicacions de la Universitat de València, 2012.
- Real Pragmática, (1619). *Real pragmática, ab la qual la magestat del rey don Felip nostre senyor reforma los cambis ques fan en la present ciutat y Regne de Valencia y ordena y mana la forma en que de huy avant se han de fer*, Impresa per Pere Patricio Mey.
- Tomàs, Joaquim, (1705). *Tratado sobre el contrato de cambios usados en la Ciudad y Reyno de Valencia*.
- (1654). *La giusta Statara de porporati, dove s'intende la vita la nascita, adherenza di ciascun cardinale hoggi vivente, etc*, Génova.
- (1705). *Sentir de la Junta que el Excelentissimo marqués de Villagarcia, virrey y capitán general de la Ciudad y Reyno de Valencia, mandò formar de orden de su Magestad (que Dios guarde) sobre si son lícitos los cambios de Medina del Campo del modo que oy corren en Valencia y en caso de no serlo qué contratos podían practicarse en este Reyno en lugar de los cambios*, Impresa per Vicente Cabrera.
- (s.d). *Dudas que se han ofrecido acerca de la premática de los cambios publicada a veynte y nueve de Mayo que necesitan de declaración para que mejor se pueda poner en execución lo dispuesto en ella*.

EL VIATGE D'UN EMPRENEDOR DE MILÀ A VALÈNCIA:

**COSTANTINO CERNEZZI,
I COMTE DE PARCENT (1598-1656).
PROJECTES I REALITZACIONS**

«El mercader que desea un gran mérito
tiene que actuar con equidad,
tiene que ser muy previsor
y mantener siempre sus promesas.
Que sea, en lo posible, de aspecto afable,
como corresponde al honroso oficio que ha elegido,
sincero cuando vende, atento cuando compra,
cordial en su gratitud y que se abstenga de recriminar.
Mayor mérito tendrá aún si asiste a la iglesia,
si por amor de Dios, pacta sus mercados
sin discutir y se niega por completo
a practicar la usura. Por último, que lleve bien,
sus cuentas y no cometa errores. Amén.

Francesco Pegolotti, *La pratica della mercatura*.

El 5 de juliol del 1656 les campanes de l'església de Sant Joan del Mercat van tocar a morts per la defunció del seu feligrès, Costantino Cernezzi, conegut pel cognom de Cernesio, i dipositari del títol de primer comte de Parcent. L'església de la Companyia de Jesús, adjacent a la monumental Llotja de la Seda de València també plorava la mort de Costantino, qui havia fet palès el desig de ser-hi soterrat. A pesar del dol, aquell dia, Pere Joan Ferrer, notari de confiança del difunt, va haver d'apressar-se per trobar entre els seus protocols el testament i codicils que havia dictat a viva veu Costantino uns dies abans, quan malalt al llit i temorós per la seua vida, el cridà per

organitzar els aspectes més pragmàtics de la seua mort.¹ Pere Joan va acudir al palau del carrer de Joan de Vila-rasa un dia després de l'òbit per fer l'apertura del testament, reunint els marmessors designats per Costantino.² D'aquesta manera es conegueren les últimes voluntats del difunt, sobre les quals estarien al corrent els parents més pròxims. A la reunió van acudir Anna Maria Tàrrega, vídua del comte, qui havia sigut designada marmessora al primer codicil, substituint a Ramón Sanç de la Llosa, cavaller de Montesa, senyor de Guadasèquies i lloctinent del batlle general del Regne de València, membre de la seua família política. Ramón, havia casat amb Caterina Tàrrega, vídua de Francesco Cernezzi, germà de Costantino, però finalment fou apartat com a gestor testamentari. A més, foren cridats Costantino Cernezzi, el seu nebot «molt amat» i don Fèlix Setimio, prevere de la Seu de València.³ El grup de gestió testamentaria era immillorable. La muller coneixia de prop les voluntats del difunt, fins i tot aquelles que no s'havien escrit. El nebot, Costantino, tenia un sòlid currículum com a mercader i es movia bé entre les places comercials. Vist que Costantino tenia constituïda una companyia de comerç ell era un bon candidat per atendre aquells aspectes.⁴ Per la seua part, Fèlix Setimio, havia entrat el 17 de juliol de 1655 a formar part del Capítol catedralici i era doctor en Dret Civil i Eclesiàstic, a més d'arxiver de la Metropolitana,⁵ fet que l'investia d'unes habilitats per tal de gestionar la gran massa de documentació que requeria una herència com la del comte de Parcent.

El trànsit de gent al carrer de Vila-rasa degué ser ingent aquell dia. La muller i la cunyada, germanes, i senyores de Beniferri, rebien diferents encàrrecs al testament, i eren destinatàries de determinades voluntats que el comte havia fet constar oralment.

¹ AHN, SN, PARCENT, C. 218, D. 1. Img. 64-100. El testament es dictà el 26 de juny de 1656. Els Codicils, a 30 de juny i 3 de juliol. C. BLUTRACH. *El III conde de Fernán Núñez*, pp. 204-205. Al llibre de *El hombre Práctico*, Francisco de Fernán Núñez es preocupava de tractar els aspectes essencials a l'hora d'organitzar la mort, entre els quals destacava la creació i conservació de la memòria, però de forma determinant la necessitat d'organitzar bé el testament per tal d'evitar incomoditats per als hereus a l'hora de repartir patrimoni i poder. La importància dels testaments ha estat destacada per diversos autors: J. CASEY. "Queriendo poner", pp. 17-43. A. MARTÍN GARCÍA - M. J. PÉREZ ÁLVAREZ. "Mentalidad y muerte", pp. 299-309. F. J. LORENZO PINAR. *Muerte y ritual*, (1991). Als testaments, com era habitual, hi calien 3 testimonis. En el cas que ens ocupa foren Giovanni Antonio Muzio, mercader, Baltasar Ruiz, corredor d'Orella i Leonardo Grimaldo, cavaller.

² AHN, SN, C. 218, D.1. Img. 87. El 6 de juliol «un dia aprés de la mort del dit codicillant en una cambra de la casa hon vivint estava» es reunien Anna Maria Tàrrega, vídua, Costantino Cernezzi, nebot i marmessors i Fèlix Setimio, prevere de la Seu i marmessor.

³ AHN, SN, PARCENT, C.135, D.1. Img. 223.

⁴ De fet, a la mort del comte Costantino portava a Madrid els negocis de la companyia, que va passar a nom del seu germà major, Manuel Cernezzi. A ell se li va encarregar la gestió d'una caixa amb 8.000 lliures per pagar deutes de la companyia. AHN, SN, PARCENT, C. 225, D.2, Img. 160.

⁵ J. MARTÍ MESTRE. *El llibre*, p. 44.

Manuel Cernezi, primogènit de Francesco, germà del marmessor Costantino, fou el designat com a hereu del vincle i del preuat títol de comte, encara que, com havia estipulat el seu oncle, repartiria una bona part del patrimoni amb el germà, Costantino, designat com al gestor testamentari més estret a nivell consanguini i sobre el que es fundava un vincle de 40.000 lliures. Aquell dia també va assistir Baltasar Ruiz, corredor de canvis o d'orella, qui semblava ser íntim de Costantino, havent sigut testimoni del testament i codicils i a qui el comte llegava una copa d'argent com a expressió de gratitud i amistat.

Segurament, també va acudir Genís Berenger, membre de la Companyia de Jesús i confessor del propi comte. Ell era la capsa dels secrets més íntims de Costantino i, com la historiografia ha assenyalat al respecte, una de les persones que més hauria influït en les decisions que el comte havia pres. Genís, afligit per la mort del comte, ben segur que va sentir uns certs nervis per engegar un nou projecte a la seua església: Costantino havia decidit que el seu cos fos soterrat a la capella de Sant Ignasi de Loyola del temple de la Companyia.

El trànsit a l'altra vida es convertia en aquell instant irradiant d'energia per consolidar el seu record a la ciutat. La construcció d'un panteó era necessària per materialitzar la pervivència de la memòria de la Casa i de l'individu en la vida terrena, un llegat que recordés el nom i el pas d'aquestes persones a través de la història.⁶ La selecció del lloc el vinculava a la institució dels jesuïtes, demanant expressament traslladar el nucli de representació familiar de la parròquia de Sant Salvador a la de la Companyia, situada al centre neuràlgic de les finances i les mercaderies valencianes. L'ordre fou de traslladar a la capella del recent canonitzat Sant Ignasi els cossos de Francesca Cernezi i Borja, la seua neboda primogènita, el cos de Francesco Cernezi, el seu germà, i el cos de Gaspar Tàrrega, el seu sogre.⁷ Destinava 4.000 lliures per pagar les obres necessàries de la capella que evocaria al primer comte de Parcent a València, com el marbre, retaule i demés guarniments. El retaule encarregat per a la sepultura, que s'entén que estava format pel llenç, més el seu aparell de maçoneria,⁸ representaria la imatge de la visió de Sant Ignasi de Loyola i fou encarregat a Jerònim Jacint d'Espinosa, important i reconegut artista valencià del Barroc, qui, ja uns anys abans, havia compost un quadre dedicat al pare fundador de la Companyia i que, aleshores, el reproduiria i

⁶ C. BLUTRACH-JELÍN. *El III conde*, pp. 213-218. M. A. VISCEGLIA. *Il bisogno*, pp. 133-136.

⁷ AHN, SN, PARCENT, C. 135, D. 1. Img. 232.

⁸ R. GARCÍA MAHÍQUEZ. "Jerónimo Jacinto", pp. 271-283.

milloraria. Així, el quadre denominat *Sant Ignasi en la visió de la Storta*,⁹ adornaria la capella del sant en l'església dels jesuïtes, amb ocasió del nou panteó que es bastiria per a Costantino i els seus parents.¹⁰ A més, els marmessors disposaren de 1.000 lliures per comprar un «frontal i casulla i un drap per a la tomba, tot rich y hostentós a elecció y coneguda de dits marmessors».¹¹ A un dels codicils, Costantino havia fet una donació de sis brandoneres i un canelobre,¹² tot d'argent, amb la intenció última que es pogués elaborar una llanterna amb les armes de la Casa al mateix temple.

L'ostentació en la construcció d'un panteó familiar al cor de la Casa Professa venia a definir la devoció i a vincular el seu llegat als jesuïtes, a més d'erigir-se en un temple de recent construcció - no més de cent anys- que situava a la família en un bon espai, i a la qual el comte deixava en concepte de despeses per a misses 200 lliures més, així com un llegat de 250 lliures per al seu confessor, Genís Berenger. La selecció d'Espinosa per a representar el retaule no fou una decisió atzarosa. Més bé, podríem dir que Espinosa, hereu de Francesc Ribalta i Pere de Orrente, havia estat treballant per a la família amb anterioritat, postulant-se com un dels artistes més prestigiosos de València.¹³

Els preparatius del cerimonial funerari foren acurats, doncs el moment representava un esdeveniment familiar però sobretot social, escenificant-se el traspàs de poders i la transmutació del cos polític.¹⁴ El ritual, a més a més, reforçava la cohesió social i l'articulació dels grups durant l'Antic Règim.¹⁵ Per això, Costantino havia deixat clares les bases d'aquell esdeveniment. El seu cos havia de ser vestit amb «lo àbit de carmelites descalços» i ser sepultat en un taüt «cubert de vellut pla negre, guarnit ab

⁹ R. GARCÍA MAHÍQUEZ. "Jerónimo Jacinto", pp. 271-283. Justament a l'article es discuteix sobre el quadre pintant per Espinosa. L'obra es troba en l'actualitat al Museu Sant Piu V de València.

¹⁰ R. GARCÍA MAHÍQUEZ. "Jerónimo Jacinto", pp. 271-283. L'autor cita a Juan Bautista Bos, qui recollia, en un recopilatori dels primers cent anys de la Casa Professa de la companyia de Jesús, que «púsose también en el altar de San Ignacio un hermoso y majestuoso retablo de mazonería, y la capilla se pavimentó de losas de muy buena piedra. Lámparas, retablo y pavimento se deven a la generosidad y nobleza del muy ilustre Don Constantino Cernesio, conde de Parcent, que ha obtenido de nuestro Padre General, esta capilla para su entierro y el de los suyos».

¹¹ AHN, SN, PARCENT, C. 135, D. 1. Img. 232.

¹² Segons el diccionari Alcover i Moll, són utensilis relacionats amb el sosteniment de les candeles.

¹³ F. BENITO DOMÈNECH. *Los Ribalta*, pp. 282-291. Espinosa va estar inscrit al nou col·legi de pintors de València juntament amb artistes com Esteban March, i fou, en part, hereu de Ribalta i Orrente. Aquest va pintar alguns retrats a la noblesa valenciana com el del comte de Faura i el del comte d'Oliva, a més de treballar també per a institucions de gran importància com la Basílica de la Mare de Déu dels Desamparats, pintant *La Virgen del Rosario*.

¹⁴ C. BLUTRACH-JELÍN, *El III conde*, p. 203.

¹⁵ I. ATIENZA HERNÁNDEZ. "Consenso, solidaridad vertical", pp. 275-318.

galó de or y tachonat ab plata daurada y damunt d'ell una creu llarga [...] ab quatre anelles, set frontiseses ab dos panys, tot daurat».¹⁶

No fou l'església de la Companyia l'única beneficiària de les donacions del noble. Emmarcat dintre d'una actitud caritativa, però, sobretot, de patronatge artístic de cara a les institucions eclesiàstiques, Costantino va establir als seus codicils entregar un domàs groc i carmesí a la parròquia de Sant Joan del Mercat i set cortines per al servici de la parròquia, entre altres béns. També instituïa una donació de 500 lliures a la església de Santiago de Como, la seua ciutat natal: «a la Iglesia de Sent Jacomo de la ciutat de Como, cinch-centes lliures moneda real de València per a acabar la cúpula de la Yglesia en la conformitat que Céssar Cernesio, *quondam* mon germà, la comensà, ab que es posen en ella mes armes si les tindrán».¹⁷ Al mateix, se li havia de fer entrega d'«una custòdia ab son atril de plata sobredaurat, lo qual dix la senyora condesa que el dit senyor conte dix que volia que's enviàs a la Yglesia de Sent Jacomo de la ciutat de Como, juntament ab un dosellet y peu de vellut carmesí ab galó de or, lo qual se ha de fer».¹⁸ Aquesta última disposició representava una voluntat oral que coneixia la seua muller, no recollida al testament, i que connectava al comte amb la ciutat milanesa de Como.

Culturalment inscrits dintre d'una València que recollia de manera plena la religiositat barroca i congregats al voltant de l'Orde dels jesuïtes que aplicava les idees de devoció i pràctica posteriors al Concili de Trento, Costantino va assimilar de bon grat els discursos de la virtut femenina.¹⁹ Bona part de l'elit social instituïa als seus testaments obres pies en favor de les dones en perill de caure en la marginalitat, per tal de donar-les una oportunitat de maridar-se a través de donacions per a dots.²⁰ Darrere, no obstant, dels preceptes de religiositat, virtuosisme i filantropia, les obres pies representaven, de la mateixa forma que el pagament de misses o la construcció d'un retaule, la voluntat de perpetuar el nom i la Casa.²¹ Una visió individualitzada que venia

¹⁶ AHN, SN, PARCENT, C. 105, D. 8. Img. 4-5. Acta del trasllat del cos de Costantino Cernezzì a la capella de Sant Ignasi de Loyola.

¹⁷ AHN, SN, PARCENT, C. 135, D.1. Img. 285.

¹⁸ AHN, SN, PARCENT, C. 135, D.1. Img. 346.

¹⁹ I.A. BAIXAULI JUAN. *Casar-se*, pp. 54-55. L'autora presenta les obres pies com a institucions per maridar òrfenes i doncelles pobres.

²⁰ I.A. BAIXAULI JUAN. *Casar-se*, p. 55.

²¹ D. ALONSO GARCÍA. *Mercados y mercaderes*, pp. 243-244.

a diferenciar-se de la resta de la societat, configurant-se dintre de la idiosincràsia nobiliària i que es destinava, en bona part, a facilitar la salvació de l'ànima.

Així doncs, Costantino va disposar d'una renda anual i perpètua de 200 lliures, consignades sobre els millors béns de la seua hisenda, per dotar quatre donzelles nascudes a la parròquia de Sant Joan del Mercat.²² Els criteris establerts per a seleccionar-les foren que dos havien de ser òrfenes i altres dos casadores. En definitiva, es procurava que caigueren en bones mans i que pogueren evitar la marginalitat i portar una vida matrimonial, a la que, d'altra forma, moltes no hagueren pogut accedir.²³ Si bé els administradors de les obres pies podien formar part de la xarxa assistencial tradicional (confraries, parròquies...) o de les noves institucions més vinculades a les directrius postridentines, com la Companyia de Jesús, els fundadors podien també reservar-se la funció de la seua gestió i així ho va fer Costantino Cernezzi, qui va preferir que l'encarregada d'escollir i fer executar l'obra fos la seua muller, Anna Maria Tàrrega, comtessa de Parcent i senyora de Beniferri. A l'últim codicil, però, Costantino va fer instituir dos obres pies més, en aquest cas a l'església de Sant Salvador.²⁴

Tres dies després que l'oxigen deixés de circular per la sang de Costantino, Anna Maria Tàrrega, Félix Setimio i el procurador de Manuel Cernezzi, es van reunir a la casa Palau per tal d'inventariar els béns que havien de passar, íntegrament, a mans de l'hereu, Manuel. Els inventaris *post-mortem* solen ser contenidors d'informació riquíssima dels béns que un grup social disposava i «permeten al historiador penetrar en la intimidad de los lares, a través de una entrada virtual en el interior de las casas».²⁵ Als inventaris es recull la riquesa d'una Casa-Palau amb 253 obres pictòriques, entre les quals es trobaven treballs de Rubens o Ribalta, una biblioteca amb quasi mil títols, una sala de reunions, un oratori privat, una sala d'esdeveniments festius, una sala «italiana» amb representacions de personatges com el cardenal Benedetto Odescalchi, o «un aposento que es a hon negociava el dit comte de Parcent».²⁶ En aquell moment s'arrodonia la

²² AHN, SN, PARCENT, C. 135, D. 1, Img. 233-235.

²³ L. FONTAINE. *The Moral Economy*, pp. 274-276. Fontaine parla del *ethos* de la generositat que es podria considerar com una inversió a llarg termini, sense pensar sols en els beneficis econòmics més aptes a una economia plenament capitalista. A més, l'autora parla també de la importància de la reputació social, i això es podia consolidar instituint este tipus d'obres assistencials.

²⁴ AHN, SN, PARCENT, C. 135, D. 1, Img. 284.

²⁵ H. SOBRADO CORREA. "Los inventarios post", pp. 825-861. Diferents historiadors i historiadores han destacat la importància de fixar-se en els inventaris, especialment per als grups privilegiats: J. A. CATALÁ SANZ. *Rentas y patrimonios*, pp. 133-176.

²⁶ J. SAN RUPERTO ALBERT. "Apuntarse como noble ", pp. 278-282. A l'Apèndix hi ha una transcripció dels quadres existents a les sales del palau del comte.

transposició de l'obra de Costantino que recollia en vida el seu nebot, Manuel. Eixos dies, entre el 5 i el 8 de juny de 1656 representen un tret de sortida, un punt d'inflexió en la història dels Cernezzis de València i, alhora, l'inici d'una investigació.

Més enllà d'una visió melodramàtica, començar amb la mort del comte de Parcent representa un simbolisme en el relat que comença ara i que quedarà plasmat en aquest treball d'investigació, elaborat durant quatre anys d'estudi. Però, per què començar així la presentació d'una investigació?

La mort de les persones, com a ritual, és una font històrica a través de la qual es pot analitzar la intencionalitat de representació d'un individu després de la seua mort, el seu llegat, allò que havia volgut ser i allò que volia que succeís després de la seua vida,²⁷ així com la seua capacitat d'influència sobre la societat i sobre el seu propi grup de parentesc, com viceversa. Però lluny de la intencionalitat del personatge en si, la mort, com a punt de partida, fa que busquem en les esclètxes de la vida del difunt determinades qüestions. Ben mirat, el meu primer treball de recerca va arrancar amb la lectura d'aquest document. El testament era una font imprescindible per conèixer algunes de les qüestions bàsiques d'un dels personatges de la família que tenia com a objecte d'estudi. En ell reclamaven els deutes de la companyia comercial, sobresortia que no havia tingut fills i que deixava l'herència als nebots, així com eixia a la llum la insistència de Costantino de que la família abandonés València. Alhora, el testament construïa la perpetuïtat de la Casa a la ciutat a través del ritual funerari, s'inventariaven un munt de monedes de València, Castella, Portugal i Itàlia, situades en el que semblava la caixa forta d'un banc, es transcrivien lletres de canvis i albarans, obres de pintors famosos i una vaixela de plata dels Borja, ducs de Gandia. En definitiva, un cúmul d'objectes descontextualitzats, sobre els quals es podien realitzar diverses preguntes.

Però, per què Costantino? El milanès no és només la excusa d'aquest treball sinó també la història. La seua vida serveix per reflexionar, indueix a preguntes, però també en respon i dona llum sobre diferents qüestions a resoldre. Insistisc, per què Costantino i no un altre personatge de la família o, fins i tot, per què no un altre personatge de l'elit valenciana? La major part dels historiadors no responem aquestes preguntes, o en cas de

²⁷ J. VARELA. *La muerte*, (1990). J.A. JARA FUENTE, "Muerte, ceremonial", pp. 861-883.

fer-ho ens basem en els resultats. Els fruits han sigut fecunds, Costantino i les seues diferents trajectòries vitals han donat llum, dintre d'un marc d'estudis biogràfics,²⁸ sobre les oportunitats econòmiques i socials existents a la Mediterrània del segle XVII, considerat, generalment, per la historiografia com a decadent. A més, ofereix la possibilitat d'escapar dels marcs d'anàlisis «nacionals» per la seua mobilitat i això fa que mitjançant el personatge hagem connectat diferents territoris, projectes i realitzacions. No obstant, això és el final, la conseqüència d'haver estudiat el personatge, la seqüela. Allò que cal explicar és per què fou escollit Costantino Cernezzi premeditadament com a inici d'aquesta investigació.

El meu primer treball de recerca consistí en elaborar l'estudi d'una saga familiar valenciana, els Cernezzi, o Cernesio, comtes de Parcent, com ja s'ha vist a la Introducció. La selecció de l'objecte d'estudi, una família noble, es va emmarcar a un projecte més ample, d'estudis sobre la noblesa valenciana, dirigit per Carmen Pérez Aparicio i Amparo Felipo Orts,²⁹ que anhelava presentar a la societat de quina manera es caracteritzava un grup social transcendental per a la historia dels valencians i les valencianes, però al qual se li havia prestat poca atenció. Sobre la taula hi existien diferents famílies susceptibles d'estudi, posant sobre una balança les fonts disponibles i els estudis que havien treballat les diferents nissagues d'ambaixadors, polítics, intel·lectuals... Dels Cernezzi es coneixien pocs fets: tenien ascendència italiana, havien ajudat a salvar la Taula de Canvis d'una possible fallida el 1611 i els havia sigut atorgat el títol de comtes de Parcent el 1649. A part d'això, molt més tard, amb Felip V, s'havien situat com a fermes defensors del bàndol borbònic aconseguint la *Grandeza* d'Espanya.

En aquell estudi vaig tractar molts subjectes, Costantino em va resultar el més inquietant, el que m'estimulava i em suggeria més preguntes. La seua vida podia ser representada com a unidireccional, però sempre apareixia alguna cosa a la que no li trobava explicació ni resposta. Amb el passar del temps, els meus interessos van mutar, i tot i que no he abandonat mai el punt de partida, ni la visió social del grup de l'elit valenciana, em vaig interessar per entendre els contactes i la circulació d'alguns subjectes a la Mediterrània i més enllà, des d'una perspectiva transnacional, descoberta i compartida gràcies als historiadors que durant el camí d'investigació m'he anat trobant.

²⁸ Veure Introducció.

²⁹ El resum de la tesina de màster: J. SAN RUPERTO ALBERT. *De comerciants*, pp. 253-272. Els treballs dirigits per les autores citades van trobar l'expressió en una obra col·lectiva: A. FELIPO ORTS - C. PÉREZ APARICIO, (eds.). *La noblesa valenciana*, (2014)

En aquest procés, vaig entendre que la vida dels personatges no es podia comprendre com a un trajecte coherent, que comptés amb un punt d'eixida i una arribada final, sinó que era, fent servir la definició de Margadant: un personatge era «más bien un ser que es representado para dar la impresión de coherencia o un individuo con múltiples yoes cuyas diversas manifestaciones reflejan el paso del tiempo, las exigencias y opciones de diversos escenarios, o las distintas formas en la que otros buscan repensar a esa persona».³⁰ Vaig decidir situar a Costantino en eixos termes, com a un home de múltiples trajectòries, de delineacions polièdriques, de perfils múltiples i que podia ser interpretat polifònicament. Ell fou el candidat perfecte per a preguntar allò que expressaré a continuació.

Els següents interrogants, derivats de l'exercici epistemològic de comprensió del personatge són el fruit d'una agrupació temàtica dels interessos que m'han anat sorgint. En primer lloc, em resultava cridaner que una persona representada i reputada socialment amb el títol de comte de Parcent, deixés determinades normes a les seues últimes voluntats sobre una companyia de negocis. Què va fer que un home d'una xicoteta ciutat al nord de Milà, decidís prendre algunes caixes i embarcar en una nau a Gènova per traslladar-se a la ciutat de València? Com fou possible que, arribat a València, constituís un espai en el sistema econòmic valencià en el qual semblava que tenia oberta companyia comercial? Quina importància tenia per als valencians disposar dels recursos aportats per aquell home milanès? I, encara més, aquell subjecte que s'havia desplaçat de Milà a València abandonaria la seua terra d'origen o mantindria alguns llaços de connexió, i de quin tipus serien aquests? Començava aleshores el viatge de Milà a València que tractaré d'una forma més ampla, tant cronològicament com espacial, en aquest capítol, i que derivarà en preguntes més concretes als Capítol II i Capítol IV.

Una altra bateria de preguntes fou encaminada en la direcció del seu paper com financer, vistos els voluminosos censals, censos i préstecs que s'inventariaren després de la seua mort, la pregunta fou, com va actuar al context econòmic valencià? Quin sentit tenia per a un comasc gastar centenars de recipients de tinta emplenant llibres de comptes indesxifrables per la majoria dels mortals? Què s'amagava darrere d'aquelles operacions? I també, quina era la consideració que va merèixer un milanès en un món

³⁰ J.B. MARGADANT, *The New Biography*, p. 7. Traduit i citat per C. BLUTRACH-JELÍN. *El III conde*, p. 27.

financer que semblava estar dominat pels grans asentistes genovesos? La formulació i resposta de les qüestions esmentades s'engrandiran amb una comparació del mercat del crèdit valencià i els mercats del crèdit genovès i venecià que, amb més detall, seran tractats en aquest capítol i ampliat als Capítol V i Capítol VI.

En tercer i últim lloc, em van cridar l'atenció diversos aspectes en relació a la seua vida social i individual. Ben mirat, la finesa expressada en la gestió de la memòria del testament porta a qüestionar-se altres formes de memòria que el subjecte va utilitzar i crear durant la seua vida. Era la història personal i familiar inequívoca i remota o les esclertes del passat conduïen a la plasmació d'un relat fictici però prestigiós? En eixe camí, caldria preguntar-se quines eren les passes a seguir per part d'un estranger a la València del segle XVII: resultava fàcil integrar-se o, pel contrari, existien impediments? Fou Costantino Cernezzì un immigrant forçat a eixir de la seua terra o un emprenedor? D'altra banda, en la seua trajectòria social, no podem oblidar-nos del paper que van jugar les dones, ni en la transmissió de privilegi ni tampoc en la naturalització, com així el rol desenvolupat per la Casa en sentit ampli, considerant que bona part de la família residia a indrets distants de València. Com afectaven les decisions familiars a la vida de Costantino? Com va influir en la seua vida el no tenir hereus del seu matrimoni? La vida familiar estava completament programada?. En eixe sentit, caldria reconsiderar la relació entre prestigi i privilegi, donades les característiques de fundació d'un vincle i traspàs d'un títol com el de comte. Totes aquestes reflexions que s'analitzaran en la figura de Costantino Cernezzì, trobaran una menció concreta en el present capítol i més ampla als Capítol III i Capítol VII.

Com es pot veure, les qüestions que he formulat dirigeixen a pensar el personatge en tres grans blocs temàtics, que desenvoluparé de forma aplicada a la vida de Costantino, però que escaparan del personatge en sí i del context valencià en cadascun dels capítols en els quals em referiré a eixes preguntes. El viatge de Costantino Cernezzì de Milà a València, que es plasmarà a continuació, serà el tret de sortida, l'inici d'una investigació que el lector podrà seguir i connectar al llarg del treball.

1. Una nau de Gènova a València: el viatge de Costantino Cernezzì

L'arribada a València, per què i com?

Entre els norditalians, les contínues migracions a la Península Ibèrica havien estat una cadena de transmissió de tècniques mercantils i financeres històriques. Ben cert, l'època daurada de la Mediterrània Ibèrica, amb Barcelona al capdavant quedava circumscrita al segle XIV.³¹ Les relacions entre el Regne de València i, més en general, la Corona d'Aragó amb Itàlia han rebut una atenció per la historiografia medievalista que tanmateix no ha trobat el mateix èxit per a èpoques posteriors.³² Malgrat això, per a l'Època Moderna existeixen alguns estudis generals sobre la recepció d'estrangers a València, com són els treballs d'Emilia Salvador i Ricardo Franch.³³

Entre els llegats a València de les relacions amb l'economia norditaliana va destacar especialment el relacionat amb el treball de la seda. El 1479 es va constituir a la ciutat el gremi dels velluters, centrat en la producció de teixits luxosos d'inspiració italiana que enfortiren, progressivament, l'organització empresarial de comerciants i artesans.³⁴ A principis del segle XVI, la corporació va superar en nombre i producció als gremis encarregats de la llana i la seua expansió experimentà un punt àlgid entre les dècades dels setanta i els vuitanta, moment de l'expansió econòmica i demogràfica valenciana. La comercialització dels productes es cenyia particularment al mercat interior i a Castella, en concret a les fàbriques de Toledo, exportant seda en madeixa o torçada. Aquests materials van veure dificultada la seua exportació degut a l'increment dels impostos duaners per garantir la defensa de la costa del Regne. Amb uns preus menys competitius, l'encadenament de crisis conjunturals i la força expansiva de la indústria de la seda italiana, van fer que progressivament el gremi, i consegüentment la producció, comencés a decreïxer. Tot i això, centres comarcals com Xàtiva, Alzira o

³¹ M^a. T. FERRER I MALLOL - DAMIEN, COULON (Coord.) *L'expansió catalana*, (1999). D. PIFARRÉ TORRES. *El comerç internacional*, (2002). D. DURAN I DUELT. *Manual del viatge*, (2002).

³² P. MAIONONI, *Mercanti lombardi*, (1982). G. NAVARRO ESPINACH. "El ducado", pp.155-181. D. IGUALS LUIS. *Valencia e Italia*, (1998).

³³ E. SALVADOR ESTEBAN. *La economia valenciana*, pp. 64-75. Al segle XVI existia una ingent colònia d'italians a València relacionats en el comerç d'importació. E. SALVADOR ESTEBAN. "Mercaderes extranjeros", pp. 1.137-1.156. R. FRANCH BENAVENT. "El comercio marítimo", pp. 619-636.

³⁴ R. FRANCH BENAVENT, "Las actividades artesanales", pp. 291-295.

Carcaixent desenvoluparen una indústria a nivell rural que encara espera ser analitzada amb deteniment.³⁵

Allò ben cert és que el comerç valencià es podria definir amb les paraules de James Casey: «seda per pa»,³⁶ significat els dos productes claus de l'intercanvi econòmic d'aquest territori de la Mediterrània occidental. Això apunta a una estructural carència de blat per abastir el País i delinea els esforços de la política municipal per gestionar les grans crisis del segle XVII.³⁷ La recerca de mercaders capaços de proveir de gra el Regne fou una constant, generant oportunitats per als mercaders que controlaren xarxes de comerç transnacionals, especialment connectats amb Nàpols, Sicília, Sardenya i el nord d'Àfrica, principals places de l'exportació d'aquest element bàsic durant el Sis-cents a la Mediterrània.³⁸

Cal dir, però, que el comerç i les finances valencianes van estar ben vives durant la transició del segle XVI al segle XVII, on podem trobar a diferents famílies d'origen local integrades en les comunitats internacionals dedicades a aquests afers i que consolidarien el rol de València i la seua regió econòmica a l'interior d'uns circuits de caràcter global. Entre elles es troba la família dels Julià, relacionada amb la importació de blat i altres negocis.³⁹ També els Camarena, qui eren actius en el comerç de l'alumini i tenien negocis arreu d'Europa, com a Madrid, Medina, Lisboa, Anvers, Lió o Barcelona, traslladant les seues activitats a un plànol més financer amb la participació dels «asientos» a Madrid i altres activitats financeres.⁴⁰ També la companyia dels Crespo, que tenia una oficina comercial oberta a València a nom de Francesc i una seu a Nàpols, a nom de Jaume Diego, almenys fins 1601, dedicant-se al món de les finances i controlant un nodrit nombre de lletres de canvi entre Medina del Campo, Sevilla, Barcelona i Piacenza.⁴¹ I, a la suma, es poden afegir les companyies d'homes de negocis que va assenyalar James Casey per a les primeres dècades del segle, com la dels Miquel

³⁵ R. FRANCH BENAVENT, "Las actividades artesanales", pp. 291-295.

³⁶ J. CASEY. *El Regne*, p. 100. E. SALVADOR ESTEBAN. *La economia valenciana*, (1972). Salvador Esteban va portar a terme un detallat estudi sobre el comerç d'importació a la València del segle XVI.

³⁷ E. SALVADOR ESTEBAN. "El comercio", pp. 296-298. A. FELIPO ORTS. *Las arcas*, p. 229. J. CASEY. *El Regne*, pp. 93 i ss. Només la ciutat de València consumia al segle XVII 36.500 cafissos anuals, uns 73.000 hectolitres de blat.

³⁸ R. BLANES ANDRÉS. "Las embarcaciones", pp. 167-194. R. BLANES ANDRÉS. "El comercio", pp. 275-302. James Casey apunta, a més a més, la preeminència del cultiu de la morera al llot del Xúquer, destacant com, per exemple, a poblacions com Alberic, on en 1667 el 22% el cultiu estava ocupat per moreres, i un 11%, també en part. Escolano, en 1610, segons cita Casey, afegia que «La negociación de la seda es tanta, que de pequeños lugares han venido a crecer y hacerse populosas villas, en razón de la inmensa riqueza que con ella acaudalan». J. CASEY, *El Regne de València al segle XVII*, pp. 74-75.

³⁹ H. LAPEYRE. "El libro", pp. 246-315. M. S. REIZÁBAL GARRIGOSA. "La família", pp. 59-75.

⁴⁰ V. VÁZQUEZ DE PRADA. *Letras marchandes d'Anvers*, pp. 228-229.

⁴¹ J. M. IBORRA LERMA. *Cartes comercials*, (2013).

Vaquero i Joan Baptista Bandrés,⁴² implicats en arrendaments però també en activitats comercials, o la de Baltasar i Gabriel Sanç, qui van controlar la vida del port de Peníscola.⁴³

La seua activitat, però, va estar compartida amb altres mercaders locals i estrangers, mostrant l'existència d'un grup de «burgesia» local valenciana activa en el món internacional. A més a més, les necessitats financeres de la Ciutat i d'alguns estrats de la població del Regne contribuïren a la fundació de banques privades i a la conformació de famílies de negocis capaces d'oferir liquiditat a llarg termini en un moment en el qual finançar-se fou vital, pel que les oportunitats en aquest sentit van atreure capital estranger.

Però, més enllà dels aspectes comercials de la seda i el blat i la necessitat financera, per què resultava interessant la ciutat de València a uns homes originaris de Como? En primer lloc, cal subratllar que s'hi concentraven en aquesta ciutat les institucions principals del Regne i era seu de virreis i agents de la Monarquia, constituint un vertader centre polític de la mateixa.⁴⁴ En segon lloc, València era una ciutat populosa amb eixida al mar, però també amb bones comunicacions amb diferents places d'importància polític-administrativa i comercial com Cartagena, Alacant, Barcelona, Toledo i Madrid. En tercer lloc, València ofería dos claus a nivell financer: la política de devaluació i manipulació de la moneda no afectava al territori regit pels Furs, regulant-se la política monetària pel pactisme entre rei i Regne, i es va constituir com un centre de canvi essencial amb Medina del Campo.⁴⁵

Tanmateix, València, i el País Valencià en general, es van veure afectats per les conseqüències de la «crisi del segle XVII», tot i que poden situar-se en una òrbita de transformació de la seua economia, com anirem veient en aquest treball. Això sí, l'expulsió dels moriscos el 1609 va tindre conseqüències incommensurables.⁴⁶ No

⁴² ACA, CA, Llig. 707, n. 9. Ambdós formaven part del reconegut grup d'«homes de negocis» valencians en relació al mercat creditici del Regne i van demanar al rei, mitjançant un memorial, modificacions en relació a la pragmàtica de canvis de 1619.

⁴³ J. CASEY. *El Regne*, pp. 97-98.

⁴⁴ P. CARDIM - T. HERZOG - J.J. RUÍZ IBÁÑEZ - S. SEBASTIANI (eds.), *Polycentric Monarchies*, (2012).

⁴⁵ Veure Capítol V.

⁴⁶ La història del País Valencià vingué marcada per l'esdeveniment d'expulsió que tot i haver-se plantejat el 1582 es va fer efectiva quan el *Consejo de Estado* la va acabar decretant en abril de 1609. La mesura va tindre, a trets generals, un rebuig per part de la noblesa terratinent del Regne, qui no volia perdre part dels seus vassalls, ja que eren la font de les seues rendes. Estudis posteriors han matisat les conseqüències de l'expulsió determinant que els moriscos, tot i representar al voltant d'un terç de la població, no

obstant això, des dels anys seixanta del segle passat, la historiografia valenciana s'ha anat allunyant d'una idea de crisi secular, encara més considerant les dos darreres dècades del segle com el moment d'expansió, precisament en el regnat de Carles II, on la historiografia tradicional havia situat el punt més obscur de la història valenciana i, en general, hispànica.⁴⁷ Si bé alguns historiadors han considerat que la crisi no va arribar fins als anys vint, altres han apuntant els anys cinquanta com el moment d'enlaire de l'economia valenciana, i d'altres durant els quaranta.⁴⁸ Unes consideracions que exhibeixen l'existència d'una revisió que ha caminat de la mà de les reconsideracions que la historiografia internacional ha realitzat per a altres regions.⁴⁹

Aquest fou el context que albiraren i visqueren Costantino Cernezzì i el seu germà Francesco qui, a principis de segle, van agafar un vaixell a Gènova, ciutat en la qual el seu oncle Papirio Odescalchi tenia establerta una companyia comercial, per traslladar-se a València. Els seus noms van aparèixer als registres del Peatge del Mar per primera vegada el 1605,⁵⁰ tot i que això no significava que aquests mercaders «estrangers» aparegueren en l'escena econòmica valenciana per instal·lar-se definitivament. De fet, la seua presència continuada es podria adscriure més bé als anys posteriors a l'expulsió dels moriscos i, en concret, es veuria consolidada amb el matrimoni de Costantino amb Anna Maria Tàrrega el 1618.⁵¹

A hores d'ara no s'ha trobat cap document que testifique la fundació de la companyia de negocis dels germans Cernezzì, però sí algun indicatiu, com el que es va apuntar al testament de Costantino, el 1656, en el qual s'advertia que els efectes de la companyia responien a una raó del 50% entre els dos germans, com així ho havien establert a

representaven un terç del producte interior brut del País, donat que treballaven, generalment, la terra de menys qualitat. J. CASEY. *El Regne*, pp. 81-83. R. BENÍTEZ SÁNCHEZ-BLANCO. *Heroicas decisiones*, (2001).

⁴⁷ Sebastià García Martínez ja va assenyalar-ho als '60 en S. GARCÍA MARTÍNEZ. *Els fonaments*, (1968). A més, P. MOLAS RIBALTA, *Comerç i estructura*, (1977). S. GARCÍA MARTÍNEZ. *Valencia bajo Carlos*, (1991).

⁴⁸ Entre alguns dels esdeveniments que corroborarien la recuperació de la capital valenciana serien la reorganització dels gremis entre 1668 i 1678, la conversió del gremi de velluters en Art Major de la Seda en 1686, o la creació de la Junta Particular de Comerç de València establerta el 1692. Altres estudis: S. GARCÍA MARTÍNEZ. *Els fonaments*, (1968). R. BLANES ANDRÉS. "El puerto de Valencia", s.p.

⁴⁹ Sobre els contextos diversos on hi existiren companyies comercials vinculades als Cernezzì i Odescalchi faré referència en més deteniment al Capítol II.

⁵⁰ Á. CASTILLO PINTADO, *Las rutas mercantiles*, s.p. La referència que apunta l'autor és del ARV, *Peatge de Mar*, 1605, 14 juliol.

⁵¹ APCCV, n. 8786. Notari Joaquim Monròs.

«una declaració ab acte rebut per Joachin Monrrós, que és notari de València, en vint y hu de deshembre, mil siscents vint-y-quatre, de que tots los effectes que es trobarien en mon nom [Costantino Cernezzi] y del dit Francisco Cernesio o de qualsevol dels dos, de per si se entengués que eren comuns mentre duràs la companyia y no es fes partició».⁵²

Aquests constituïren companyies amb altres agents econòmics actius al Regne. Ascanio Sobregondi, un altre milanes traslladat a València, tenia una companyia amb Costantino Cernezzi, participant el darrer amb dos terços de la mateixa i Sobregondi un terç i finalitzant la raó el 1650. En canvi, el Sobregondi va formalitzar-ne una nova amb Giovanni Cernezzi,⁵³ fill il·legítim de Francesco, en la qual, segons tot apunta, també hi participava Costantino.⁵⁴ A part, Costantino, també tenia una companyia a nom propi, sobre la qual assegurava haver incrementat molt la seua hisenda després que el seu germà Francesco morís en 1639.

La mort de Costantino, el 1656, i l'ennobliment dels seus parents a València, no va significar una retirada dels efectius dels negocis del mercat valencià. En 1657 el fill de Francesco, Manuel Cernezzi (o Cernesio), segon comte de Parcent, va formalitzar una companyia de negocis amb el genovès Bernardo Adorno i el jove originari de Como, Giovanni Battista Capponi.⁵⁵ La companyia va representar una força extraordinària en el comerç internacional de la segona meitat del segle XVII, connectant València amb Amsterdam, Gènova, Venècia i Roma, entre altres.⁵⁶ L'arribada de Costantino Cernezzi a València va respondre, llavors, a l'existència d'oportunitats en el context econòmic i sociopolític valencià. No obstant, estar present a una plaça comercial no era sinònim a instal·lar-se de forma permanent, menys encara en la cosmovisió d'un mercader que pertanyia a una companyia comercial de gran abast geogràfic. Però d'això, parlaré més endavant.

52 AHN, SN, PARCENT, C, 135. D. 1, Img. 263. Testament de Costantino Cernezzi.

53 ASRo, FO, II D 3. 1639, 13 d'abril. Giovanni va arribar l'any 1639 per ajudar Costantino després de la mort del seu pare, Francesco. «Con questa gallera s'imbarca Giovanni Cernezzi, nepote del nostre Cesare, quello lo raccomanda d'incarcarlo a Valencia ove va per assistere al signore Costantino, et se al signore Prospero sperarne potrete favorire in qualcosa al suo ritorno ve ne havere obligo mentre restiamo aspeti a vostri».

54 AHN, SN, PARCENT, C, 135. D. 1, Img. 258-261. Testament de Costantino Cernezzi.

55 AHN, SN, PARCENT, C. 225. D. 2. Img. 81. La companyia va començar amb 18.000 lliures, de les quals tres setens eren a raó d'Adorno, tres setens a raó del Cernezzi i un setè a raó de Caponi, qui era l'administrador.

56 Els Adorno i els Sobregondi (en relació a la casa dels Cernezzi) es presentaven com els principals importadors de blat (a una quota de control del mercat del 14% aprox.), pebre negre, canella, i altres espècies, negoci del qual Adorno era el segon mercader representat en percentatge d'importació. La companyia d'Adorno tenia relació des d'Alacant amb els Benzi & Voët d'Amsterdam, qui tenien estrets lligams amb els C&O de Gènova i Venècia. V. BLANQUER ROSELLÓ, *El comercio naval*, (2016). V. MONTOJO MONTOJO. "El comercio", p. 54. R. FRANCH BENAVENT, "El comercio valenciano", pp. 128-140.

Presente a Costantino des de la seua figura d'emprenedor migrant, a la recerca d'oportunitats que facilitaren l'expansió comercial del grup econòmic al qual pertanyia. Els migrants que emprenen econòmicament a la societat d'acollida no només intercanvien productes i mercaderies, sinó que també són cadena de transmissió d'idees innovadores, connectors culturals i propulsors de pràctiques econòmiques diferents. La trobada amb múltiples agents i la circulació entre les places és la singularitat principal que ofereix el personatge.

De quina forma operava una companyia milanesa a València?

El dinamisme de l'empresa comercial de Costantino i Francesco Cernezzi durant les primeres dècades del Sis-cents els va fer coneguts a diferents ports de la Mediterrània occidental, àmbit en el qual comptaven amb diferents familiars assentats. Com es veurà al Capítol II, el seu germà Cesare va assistir al seu oncle matern, Papirio Odescalchi, en la seua comercial de Gènova, formant la companyia dels Cernezzi i Odescalchi (C&O).⁵⁷ Mentrestant, un dels seus cosins, també de nom Francesco Cernezzi, va obrir a nom dels Odescalchi i Cernezzi una seu a Venècia el 1619.⁵⁸ Però les relacions dels assentats a València arribaven també a Marsella, Barcelona, Cartagena, Sevilla, Tabarka, Palerm, Nàpols o Roma. Les relacions amb agents de diferents places comercials els van situar a València com a una companyia d'intensa activitat importadora, com així es va plasmar als registres del Peatge de Mar.⁵⁹ Ja des de 1615, tots els mesos de l'any descarregaven productes de les naus arribades al port de València, malgrat que alguns anys la intensitat fou menor per les inclemències dels temporals i els perills de navegació marítima derivats de la pirateria i la guerra, especialment entre els anys 1634 i 1637. Des de Gènova arribaven productes manufacturats com teles, quadres, i altres béns luxosos, però també embotits i alguns productes alimentaris. Mentrestant, de les illes de Sardenya i Sicília les càrregues solien ser de blat.

⁵⁷ ASRo, FO, I C 7. Registre de cartes.

⁵⁸ BCCo, FO, Bust. 250, F. 5. Constitució companyia de Venècia.

⁵⁹ Es van publicar diferents tesis de llicenciatura i doctorals dirigides per Emilia Salvador sobre el «Pegiatge de Mar». D'aquestes tesis han sigut consultades: G.M. MOYA TORRENTE. *Comercio marítimo*, (1986); M. PUGA MARTÍNEZ, *Comercio marítimo*, (1986); R. BLANES ANDRÉS, *Comercio de importación*, (2001). L'última ens apropa de forma detallada a totes les partides que van arribar a València registrades al «Pegiatge de Mar» entre els anys 1626-1650 i on destacaren el tàndem de mercaders Costantino i Francesco Cernezzi entre 1626-1638 i el tàndem de Giovanni Cernezzi i Ascanio Sobregondi entre 1640-1645. Recentment s'ha defensat la Tesi de V. BLANQUER ROSELLÓ, *El comercio naval*, (2016).

Pel que respecta a l'exportació de la seua companyia, els productes també foren variats i els podem analitzar gràcies a la correspondència privada que van mantenir amb els seus socis comercials situats a Gènova. A més de la ja anomenada llavor de seda, en alguns moments exportaren blat, articles derivats de l'espart, com per exemple cordes per a naus, o alguns productes de seda ja manufacturada, sobretot durant els anys '20. El Regne de València també era un enclavament estratègic per a diferents tipus de productes castellans i aragonesos. La imbricació de diferents xarxes per exportar llana funcionava a la perfecció. D'una banda hi existien els centres de Toledo i Madrid, des d'on els Cernezzis prenien la llana per embarcar-la al port d'Alacant, on van obrir una seu de gestió portuària amb la companyia dels Muzio l'any 1622. D'altra banda, les llanes de la Serra d'Albarrací i la Serrania de Conca es contractaven per ser carregades, en molts cops, al port de Sagunt i Peníscola.⁶⁰ Poc abans de la mitat del segle XVII, la plaça central de contractació de llana fou Granada, embarcant les mercaderies a Cartagena i Alacant. A més, s'implicaren en la distribució d'altres productes, com tapisseries de Segovia,⁶¹ creus de Caravaca i, especialment, la plata. Moltes vegades el metall que arribava a Gènova, procedia dels ports valencians secundaris, com Vinaròs, Peníscola o Dénia.⁶²

No obstant, l'anàlisi a grans trets de la seua funció d'operadors d'importació i exportació des de la posició privilegiada del Regne de València, en relació al tipus de béns amb els quals treballaven, no deixa de ser una informació bastant descriptiva. Amb més deteniment s'entendrà al Capítol IV el vertader funcionament de les xarxes d'integració interregional a les quals estaven adscrits els Cernezzis de València. Ara, però, m'agradaria centrar-me en l'activitat d'abastiment de blat a la ciutat per entendre la manera en la qual operava internament la companyia de la que Costantino era part constitutiva.

Dels reptes econòmics singulars a la València del segle XVII destaca la seua necessitat d'abastir-se de blat. La combinació de diferents tipologies de fonts primàries

⁶⁰ ASRo, FO, II D 3. 1637, 24 març. «Di lane nette d'Alvarasino che ricevessimo per vostro conto proprio».

⁶¹ ASRo, FO, II D 3. 1637, 4 abril. «La vostra balla di panni di Segovia resta tuttavìa in dogana per non essere appresentato occasione di vendita».

⁶² ASRo, FO, II D 3. 1638, 15 març. En la carta s'apuntava que havia de proveir de 100.000 reals precedents de Madrid que podrien carregar a Dénia, on s'encaminava la esquadra del duc de Tursi. Uns mesos després, el 15 de juny s'els instava des de Gènova a carregar 140.000 reals de plata doble «parendoci che haverete havuto buona comodità di farlo per via di Denia o Binaròs con occasione del ritorno delle 10 gallere del signore Carlo Doria».

permet entendre el complex engranatge de la maquinària empresarial d'aquesta companyia d'emprenedors milanesos a València. D'una banda, els ja anomenats Llibres del Peatge de Mar, registren les càrregues que arribaven al port de València i el drets que havien de pagar per la seua descàrrega. D'altra banda, els Manuals de Consells i els registres dels clavaris de l'avituellament, acosten a les relacions bilaterals entre Ciutat i comerciants. Les missives mercantils enviades per la companyia homònima de Gènova a València possibiliten completar l'anàlisi de forma més rica.

El procés d'importació s'engegava generalment davant de la carència de blat que la Ciutat preveia després d'analitzar la perspectiva de la collita. Entre el 1629 i el 1630 es va viure una conjuntura realment extrema en aquest sentit, donat el contagi de pesta i les prohibicions de comerç amb les potències enfrontades bèl·licament amb la Monarquia. El govern municipal, en aquell cas, es va veure obligat a publicar diferents «crides» amb la finalitat que els agents mercantils que hi eren s'acolliren als beneficis de l'ajuda de costa en cas que importaren blat, sota la promesa d'oferta d'un ral castellà per cada cafís.⁶³ Els germans Cernezzi van subscriure un pacte amb la Ciutat amb l'assegurança que el blat arribaria, esdevenint el grup comercial més destacat al respecte. El sistema era senzill. Després del pacte, els clavaris de l'avituellament podien acudir al Grau de València, quan els Cernezzi descarregaren i emmagatzemaren el gra «colat y garbellat». L'operació cloïa en el moment en el qual la Ciutat feia els pagaments a través del banc municipal, la Taula de Canvis.⁶⁴ Els pactes van seguir al llarg dels anys. El 1637 van pactar 5.000 cafissos a 9 lliures el cafís, arribant la càrrega des de Sardenya per complir els terminis.⁶⁵ Aquells cafissos queden registrats també al Peatge de Mar, on pagaven els drets corresponents. Però sempre es registraven?

En eixe sentit s'han de prendre algunes precaucions sobre els registres portuaris, ja que formen part de documentació oficial i, per tant, no comptabilitzen el contraban, la importació il·legal ni les exempcions fiscals a les quals podien adherir-se algunes famílies de negocis. Per entendre la idea, el 7 de maig de 1637, des de Gènova s'alegraven que la nau *Cariola* hagués arribat a València per consignar els grans que havien pactat amb la Ciutat. En aquella ocasió s'assenyalava que el producte era franc, i per tant no calia pagar «col metterli in terra».⁶⁶ Aquell mes, al Peatge de Mar, no es va anotar cap registre que identifique el pagament. D'altra banda, es pot considerar la

⁶³ AMV, MC, A-156, F. 691. A. FELIPO ORTS, *Las arcas*, p. 229.

⁶⁴ AMV, MC, A-156, fol. 557.

⁶⁵ ASRo, FO, II D 3. 1637, 22 de setembre.

⁶⁶ ASRo, FO, II D 3. 1637, 7 maig.

desviació de part de la càrrega a ports secundaris, com el cas que succeí el 1638. A l'agost, la nau *Croce Dorata*, de la qual participava en un terç de la càrrega de blat Andrea Massa de Palerm, va arribar a València amb 1.900 salmes.⁶⁷ La descàrrega al port fou només de 2.000 cafissos i la resta es va dirigir cap a Cullera, on el vaixell va encallar i una part de la càrrega va quedar mullada. En ambdós casos, la documentació privada, alerta sobre els registres oficials, donant a entendre que les quantitats importades pels Cernezzi foren més de les que s'assentaren als llibres de registre, encara que el Peatge siga una font rica i indicativa de la seua posició a la ciutat.

En tercer lloc, es pot preguntar com havien pogut pactar la quantitat amb que abastir la ciutat i de quina forma operava la seua xarxa informal, més enllà de la relació amb les institucions locals. Cal apuntar que els Cernezzi formaren part d'una xarxa supranacional d'abastiment que serà analitzada amb més profunditat al Capítol IV. Connectaven ressorts de poder i influència realment importants i ells mateixos no sols es dedicaven a consignar gra a València sinó que la seua maquinària distribuïdora anava molt més enllà. A Sardenya, entre altres, havien pactat per als anys 1632-1634, una *sacca* per valor de 30.000 rals, juntament amb Gaspar Malonda, un dels principals agents relacionats en l'extracció de l'illa.⁶⁸ El febrer de 1638, a Sicília, el seu agent Andrea Massa preveia pactar extraccions per valor de 25.000 salmes, uns 800.000 cafissos, amb la intenció de negociar amb els agents reals per arribar a pactar-ne 40.000.⁶⁹ En què es basava la relació amb aquests agents, en els quals semblaven confiar plenament? Com s'articulava la seua relació? Per tractar de forma detinguda la confiança que fa entendre l'operativitat i l'èxit de les accions dels membres de la xarxa mercantil s'ha elaborat el Capítol III.

De totes formes, entre altres mecanismes per assegurar que tot resultés correctament i que el blat pactat per a la seua extracció a Sicília i Sardenya arribés sense cap incident extraordinari a València, els Cernezzi solien assegurar els vaixells. De fet, la nau que he esmentat anteriorment, encallada a Cullera, tenia una assegurança contractada a Gènova per 2.500 rals. Els Cernezzi, per recuperar el valor del forment que s'havia banyat, van haver de fer una «copia autentica acciò si possi procurare delli assiculatori quanto a essi spetterà».⁷⁰ Per a realitzar els pagaments de les assegurances, i dels grans comprats a Sardenya i Sicília, els Cernezzi transferien lletres a les fires de

⁶⁷ ASRo, FO, II D 3. 1638, 28 agost.

⁶⁸ ASRo, FO, II D 3. 1638, 24 febrer.

⁶⁹ ASRo, FO, II D 3. 1638, 22 maig.

⁷⁰ ASRo, FO, II D 3. 1638, 28 agost.

canvis de Novi Ligure, centre neuràlgic del crèdit internacional i, més en particular, mediterrani, on canalitzaven aquestes operacions financeres. Des d'allí partia la benzina que feia funcionar tota la maquinària i que connectava alhora els Cernezzis de València amb l'esfera financera internacional, com es veurà al proper apartat d'aquest capítol.

Dels forments que recuperaren de la nau encallada a Cullera, en aquella ocasió van guardar una part per a l'hivern, moment en el qual costava més, i una altra la pogueren vendre a privats. A eixe respecte, es tancaria el cercle operatiu. Situar-se a un lloc com València donava oportunitats a nivell institucional, posicionant-se com a importadors de blat, establint relacions de privilegi amb les institucions, tant amb les municipals com amb les generals, que feien activar la xarxa mediterrània de la qual formaven part per consignar degudament el blat als seus clients. Aquests demandants podien ser també privats, als quals se'ls venia el blat especulant sobre el seu preu en el futur. La seua acció traspassava els límits del Regne de València, habitual en el cas de cases de mercaders internacionals, però singular en el cas de Costantino, qui aconseguí situar-se com a subjecte imprescindible per a l'empresa durant la primera meitat del segle XVII.

Partint d'aquestes premisses, resulta poc fructífer entendre el tàndem dels comerciants a València sense assenyalar el complex món que els va envoltar, les relacions globals de les xarxes mercantils a les que van pertànyer i el manteniment dels vincles en el seu lloc d'origen, que constituïren un punt clau de cara a entendre l'estratègia mercantil. Aquest horitzó de relacions, no sols ens allunya de comprendre les activitats comercials o la organització de les famílies mercantils com l'acció d'un sol individu o família en sentit estricte, sinó que enllumenen l'ampli espectre social que els configurava. És per això que resulta necessari entendre la xarxa mercantil com un grup extens, no tant com una necessitat teòrica, sinó com un fet empíric, on les relacions parentals juguen un paper important i configuren xarxes, dependències i fidelitats que fan comprendre el complex món de les elits de poder, tant econòmiques, com socials, d'una manera més rica.⁷¹ En definitiva, els mecanismes de funcionament d'una companyia comercial assentada a València es poden entendre combinant economia i relacions socials, acció local i mobilitat internacional.

⁷¹ Algunes reflexions en aquesta direcció es poden trobar a J.P. DEDIEU - C. WINDLER. "La familia", pp. 201-233.

2. Els serveis financers a València: una Casa de banquers milanesos?

Al següent apartant s'exposen les diferents activitats financeres que Costantino Cernezzì va portar a terme a la ciutat de València, vist que una de les característiques essencials en la composició de la seua companyia fou la que el situava com un vertader banquer al Regne. Es prendran en consideració quatre activitats principals: les relacionades amb la Taula de Canvis, la de banquer privat, la compra de deute públic mitjançant els censals i els negocis immobiliaris en els quals es va veure involucrat.

La Taula de Canvis

La Taula de Canvis fou el banc públic municipal que existia a València des de l'Època Medieval, essent creada pel Reial Privilegi de Martí l'Humà l'any 1407.⁷² Un segle després, i degut a diferents avatars, s'inaugurava en 1519 la *Nova Taula de Canvis i Depòsits*, donant vida a les finances municipals fins l'any 1649. Després de les diverses fallides de la Taula, a meitat del segle XVII es refundà sota el nom de la *Novíssima Taula de Canvis*. Estava gestionada per un grup d'administració derivat del Consell Secret del Municipi, dirigit pel racional, oficial de gestió de la tresoreria de la Ciutat.⁷³ A través de la Taula la Ciutat portava a terme algunes funcions bàsiques com la emissió deute públic a través del carregament de censals, pagava les seues pensions, i executava els deutes amb els avitualladors que proveïent d'aliments bàsics com el blat i la carn, principalment.⁷⁴ La Taula també era un banc de depòsit i, per tant, els serveis de tresoreria prestats als seus clients foren bàsicament operacions de canvi. Les operacions eren accessibles i còmodes ja que es realitzaven gràcies als apunts comptables, el que permetia no moure efectiu d'un compte a un altre, agilitzant les operacions financeres. La capacitat de rebre depòsits bancaris fou una prerrogativa exclusiva de la *Nova Taula de Canvis*, ja que va estar prohibit per als banquers privats fins al 1638.⁷⁵

⁷² H. LAPEYRE. "La Taula", pp. 175-188. H. LAPEYRE, *La Taula*, (1982). F. MAYORDOMO GARCÍA-CHICOTE. *La Taula*, (2002). J.V. GARCÍA MARSILLA. "Crédito y banca", pp. 127-150.

⁷³ F. MAYORDOMO GARCÍA-CHICOTE. *La Taula*, pp. 136-153.

⁷⁴ F. MAYORDOMO GARCÍA-CHICOTE. *La Taula*, p. 130.

⁷⁵ Malgrat d'això molts banquers continuaven rebent depòsits de particulars a canvi d'interessos, un debat que es relacionava en el món financer valencià a través de diferents pragmàtiques, com la de 1619 sobre els canvis entre València i Medina del Campo que es tractarà en deteniment al Capítol VI.

La Taula va viure diferents moments de tensió per la manca de liquiditat, derivada de les fluctuacions del mercat monetari, fent que el 1611, a la vora de la fallida, els prohoms del quitament anunciaren el reconeixement d'un interès anual a qui aportés moneda de plata a la institució bancària.⁷⁶ Aquell any van respondre alguns inversors a l'ingrés de diners comptants, la qual cosa va permetre, almenys de manera momentània, segons afirma Amparo Felipo, establir la seua l'activitat. Si prestem atenció als inversors, podem trobar-ne a dos d'importants que van aportar grans quantitats, superant les 40.000 lliures en conjunt, sota el nom de Pau Ferris i Pau de Castro. El tercer inversor, pel que respecta a la quantitat, fou Costantino Cernezzi qui va subministrar 4.500 lliures en moneda de plata. La resta dels 38 inversors que participaren de l'oferta pública es van situar per davall d'aquesta quantitat.⁷⁷

Per què interessava a Costantino salvaguardar el banc municipal valencià? Aquesta institució era central per a bona part de les activitats financeres del Cernezzi, des d'on realitzaven un cúmul d'activitats i operacions de gran caliu. En primer lloc, i com s'ha vist en el cas del blat, Costantino Cernezzi rebia del clavari de l'avituallament els pagaments del blat, que es giraven a través de la Taula al compte de Costantino Cernezzi: «Provehixen [els jurats del Consell Secret] que per Francés Amella, ciutadà clavari del avituallament de la present Ciutat en lo corrent any sien girades a la Taula de València a Costantin y Francisco Sernecios, cavallers, huyt mil trescentes quaranta huyt lliures».⁷⁸ Costantino rebia l'efectiu en el moment en el qual el caixer del menut realitzava l'operació i l'anotava en els llibres de comptabilitat de la mateixa:

«Senyor Pere Colell, caixer de menut. Costantino y Francisco Cernesso se giraran de contants mil trescentes quaranta lliures 10 sous en estar feta la partida [...] donarà en platla doble castellana que són compliment de 3.340 lliures 10 sous que se li deuen en dita moneda de preu de forments com consta per provisió dels senyors jurats feta en primer d'este mes».⁷⁹

D'altra banda, el pregó formulat per salvar la Taula que assegurava un interès als inversos, no només suposava sanejar la institució sinó alhora participar del deute públic municipal. Costantino Cernezzi feia ús per pagar impostos, com per exemple els

⁷⁶ A. FELIPO ORTS. *Las arcas*, pp. 168-169.

⁷⁷ A. FELIPO ORTS. *Las arcas*, pp. 168-169.

⁷⁸ AMV, MC, A-159, 1632, 6 setembre. ff. 204-205

⁷⁹ AMV, MC, A-159, f. 169. 1632, 4 abril.

derivats de la venda del vi «de les alqueries foranes de l'Horta de València»⁸⁰ o per pagar els drets d'exportació de llavor de seda, com va quedar registrat en diferents ocasions. Per exemple, el 13 de març del 1643 va pagar per 6.900 onces, 258 lliures i 14 sous al col·lector de la doble tarifa de la seda.⁸¹

Però, a més de desemborsar diners per salvaguardar el funcionament de la institució de la qual es servia per rebre els pagaments de la Ciutat, Costantino Cernezzi utilitzava la Taula per a altres afers. Els Cernezzi eren agents financers i, per tant, aconseguien crèdits per als seus clients a València, als quals els avançaven pagaments quan els ho requeriren. Per a aquestes operacions calia encadenar diferents accions que queden registrades al llibres d'assentaments de la Caixa de Mercaders de la Taula de Canvis. Una operació que ho demostra és el desemborsament que va realitzar per pagar l'arrendament de les filloles de l'Arquebisbat de València. El 30 d'octubre de 1622, va avançar, conjuntament amb Pedro de Caspe, 5.000 lliures a Isidoro Aliaga, arquebisbe de València, per fer efectiu el compromís d'arrendament de l'arquebisbat, completant-se l'exercici amb diferents assentaments comptables al llarg de l'any, arribant a girar 10.650 lliures a favor d'Aliaga. L'encadenament de les operacions connecta amb el deute que la companyia d'un milanès i un valencià, Capponi&Lozoya, tenia amb Costantino Cernezzi a raó de 10.000 lliures. La Capponi&Lozoya fou qui finalment registrà el pagament efectiu rebent l'època de l'arquebisbe, completant així l'operació.⁸²

Costantino Cernezzi acceptava rebuts de particulars de tots els espectres socials, llauradors, botiguers i camperols, participant també d'un sistema de simulació de pagament mitjançant assentaments comptables.⁸³ Posem dos exemples. El Cernezzi compraven crèdits mitjançant l'adquisició de lletres de canvis d'altres companyies que s'anotaven al Llibre comptable com un assentament de compra, en el qual, però, els diners líquids no giraven.⁸⁴ En eixe cas, els mercaders podien comprar la lletra per

⁸⁰ AMV, *LM*, Taula de Canvis, I (3) 180. 1643, 10 febrer.

⁸¹ AMV, *LM*, Taula de Canvis, I (3) 180. 1643, 13 març.

⁸² L'operació completa es pot seguir a AMV, *LM*, Taula de Canvis, I (3) 122. 1622, 30 octubre - 1623, 4 gener. F. MAYORDOMO GARCÍA-CHICOTE. *La Taula*, p. 216. Època: Pagament de èpoques és una carta de pagament o rebut, que pot ser notarial i que es pot endossar a algú en la Taula de canvi

⁸³ F. MAYORDOMO GARCÍA-CHICOTE. *La Taula*, pp. 222-224.

⁸⁴ F. MAYORDOMO GARCÍA-CHICOTE. *La Taula*, pp. 225-226. «La compra-venta de letras no consistía en la entrega de dinero contante y sonante, sino mediante el cargo y abono en cuenta [...] Respondía a una necesidad del comprador de la letra de efectuar un pago con ella en la plaza o en la feria librada, o también, simplemente respondía al deseo de colocar ventajosamente su dinero sobrante, pues el

necessitat de realitzar un pagament en una altra ciutat o com una inversió de capital avantatjosa, vist que el canvi incloïa el seu corresponent interès. Així doncs s'assentava: «Dehuen Pedro de Caspe, Costantin i Francisco Cernesios per ell, diem a Joan Batiste Caponi i Ventura de Lozoya dos mil i quatre-centes lliures a cambi, per fira de març [de Medina del Campo]», en aquest cas el venciment estava predeterminat, encara que com es veurà, si no vencia la lletra tornava a la Taula de Canvis i es tornava a girar.⁸⁵ En altres casos hi havia més agents implicats. El 4 de gener de 1623 compraven una lletra de canvi a Pau de Sanoguera, lloctinent de general tresorer de València, a raó de 530 lliures, 5 sous i 8 diners, que estava a nom de la companyia alacantina dels Bargaglia&Rivanegra.⁸⁶ El desemborsament real no es realitzava a la Taula sinó que actuava com una institució de fluïdesa del mercat del crèdit valencià. Apareixien, alhora, en l'esfera de la venda de lletres. Per exemple, el 18 de febrer de 1640, Francesc Navarro va comprar una lletra de canvi a la companyia dels Cernezz i Sobregondi, de 1.000 reals de plata doble castellana, pagadora en Madrid.⁸⁷

A més a més, portaven a terme operacions en les quals no es desemborsaven diners en la Taula, sinó en comptants fora d'ella, tot i que l'operació es formalitzava amb un assentament bancari. Per exemple, els Cernezz i entregaren 600 lliures, el 9 de gener de 1623, a la companyia dels Caponi&Lozoya, els quals en la Taula de Canvis realitzaven un assentament comptable per concretar el deute, a forma de simulació del cobrament.⁸⁸

El pagament d'arrendaments, la compra i venda de lletres de canvi, entre elles moltes a les fires de Medina del Campo i Villar, Piacenza i Novi Ligure, la satisfacció de deutes i rebuts de privats i de les institucions públiques mostren com els Cernezz i van participar activament de la vida financera de la ciutat a través de la Taula de Canvis. Caldria preguntar-nos en aquest cas, quina era la funcionalitat de les lletres girades a Medina del Campo, si en teoria la fira es trobava en plena decadència durant el segle

tipo de cambio incluía el correspondiente interés o remuneración, por el plazo en que no se dispusiera del dinero».

⁸⁵ AMV, *LM*, Taula de Canvis, I (3) 122. 1623, 2 gener.

⁸⁶ AMV, *LM*, Taula de Canvis, I (3) 122. 1623, 4 gener.

⁸⁷ AMV, *LM*, Taula de Canvis, I (3) 180. 1643, 18 febrer.

⁸⁸ AMV, *LM*, Taula de Canvis, I (3) 122. 1623, 9 gener. F. MAYORDOMO GARCÍA-CHICOTE. *La Taula*, p. 222.

XVII? Una qüestió que resoldré conjuntament amb la reflexió sobre altres funcions financeres dels Cernezzì a València al Capítol VI.

El banc de Costantino Cernezzì

La veritat és que, a més de tindre dipòsits a la Taula de Canvis, la Casa Palau del comte acollia una habitació «a hon negociava el dit conte»⁸⁹, a mode de banc privat. De la liquiditat a la casa del comte eren coneixedors els habitants de la ciutat, vist que l'any 1616 es va perpetrar un robatori: «a 13 de dehembre 1616, en la nit foradaren una porta de la casa de Constantin Cernesio, mercader y talià, que estava de casa en lo carrer de don Joan Vil·larasa, y se li'n portaren tres caxetes de reals de huyt, que y havia sis mília ducats».⁹⁰ Al dia següent feren un crida en la qual oferiren 6.000 rals castellans i l'ofertament de dos dels seus homes a qui descobrís els culpables.

L'any de la mort de Costantino es va inventriar en un caixó de ferro, amb pany i clau una «bolsa de cuuro amb catorze doblons i mig de or d'Espanya entre sensillos i dobles i dos doblons de a dos doblons cada hu del Papa, també d'or».⁹¹ En diverses caixes i sacs, sumava un total de 17.160 lliures valencianes, 50 doblons de Portugal, 943 doblons d'or, i una caixa amb una quantitat considerable de doblons de les diferents estampes, que no es va inventariar a la seua mort.⁹² En la mateixa habitació «fon atrobat un llibre ab letres vermelles en foleo gran dins lo qual, per atès cent tretse folis, per los demás en blanch, lo qual llibre es [...] del dit Don Constantino Sernesio, conte de Parcent, y comença en lo any mil siscents cinquanta y quatre y és dependent dels altres llibres antecedents».⁹³ Al llibre es registraven els comptes particulars que diverses persones tenien oberts al «banc» del Cernezzì amb lletra vermella. Entre ells hi havia botiguers, mercaders, nobles i religiosos. Entre els registres apareixen les inversions de 30.445 lliures als Monts de Roma i 20.155 lliures dipositades en la Ceca de Venècia,

⁸⁹ AHN, SN, PARCENT, C. 135, D.1 Així denomina el propi inventari a la sala: «en lo últim aposento que és a hon negociava el dit conte de Parcent». Comptava amb sis cadires de Gènova, un espill i un bufet, a més dels retrats de Felip II, Joan d'Àustria, el cardenal Albert d'Àustria, el retrat de l'emperador Carles V, un retrat de Lope de Vega i més retrats no identificats.

⁹⁰ P. J. PORCAR. *Coses evengudes*, p. 424.

⁹¹ AHN, SN, PARCENT, C. 135, D.1, Img. 501.

⁹² AHN, SN, PARCENT, C. 135, D.1. Img 374 i ss.

⁹³ AHN, SN, PARCENT, C. 135, D.1. Img 500 i ss.

pràctiques financeres a institucions italianes per part del mateix Costantino Cernezzi.⁹⁴ Entre els botiguers, trobem Joan Sancho, qui devia 3.181 lliures, o Josep i Àngela Oliva, deutors de 654 lliures. Dels mercaders destaquen Ascanio Sobregondi, amb 3.181 lliures i 22.641 lliures de deute a nom de la companyia d'Ascanio i Giovanni Cernezzi, a raó de 7.000 lliures per mercaderies. També hi apareix el compte de Marc Antoni Cobos, deutor de 2.640 lliures, 7 sous i 6 diners per mercadejar. Entre els subjectes privilegiats destaquen títols de la noblesa valenciana i del món eclesiàstic com es pot seguir a la Taula. 1. :

Taula 1. Deutes de diferents personatges amb el comte de Parcent (1656)		
<i>Nobles, cavallers i oficials reials</i>		
Nom	Títols i càrrecs	Deute (lliures:sous:diners)
Francesc Dídac Borja	Duc de Gandia	16.952:15:5
Rodrigo Ponce de León	Duc d'Arcos	5.606
Francesc de Borja	Fill del duc de Gandia	4.430:6
Joaquim Carroz	Marquès de Quirra i Nules	874:10
-	Marquesos d'«Ariguacil»	817:10
Gaspar de Rocafull	Comte d'Albatera	612:
Jerònim Ferrer	Comanador d'Orcheta	599:2
Llorenç Mateu i Sanz	Doctor Reial Audiència	486:2:5
Diego Ferrera	Senyor de Daimús	335:2:19
Cristòfol Cabanilles	Comte de Casal	311:9
Jaume Roís de Corella	Comte de Cocentaina	300:7:6
Basili Esteve	Doctor Reial Audiència	288:6:2
Jaume Gàvila	Doctor Reial Audiència	99:2:5
Miquel Vives	Doctor Reial Audiència	84:14
Basili de Castellví	Portantveus de General Governador	76:9:2
<i>Eclesiàstics</i>		
Nom	Institució/Posició	Deute (lliures:sous:diners)
	Arquebisbe de Tarragona	1.386
Col·legi de Jesuïtes Sant Pau de València	-	1.000
Clero de la Parròquia de Sant	-	933:8:9

⁹⁴ Pel que respecta a la Zecca de Venècia es parlarà de les inversions a la institució per part d'altres membres de la família al Capítol V.

Joan del Mercat		
Carles Rebolledo	Companyia Jesús d'Alacant	800
Mossèn Boronat Simó	Prevere	375
Francesc Ferrer Sanoguera	Seu de València	128:9
Francesc de Borja	Arxidiaca major de la Seu	126:10:8

Aquests són els personatges que van tindre compte obert en el llibre de Costantino Cernezzi, almenys entre 1654 i 1656. El volum total dels préstecs fou de 244.038 lliures, a les quals caldria afegir les 30.000 lliures que havia prestat al duc de Medina de las Torres,⁹⁵ qui va deixar com a penyora la seua tapisseria de Rubens, sumant un total de 274.038 lliures valencianes. Tanmateix, hi existirien altres llibres que no es van inventariar i aquests assentaments són només el reflex d'un moment, el de 1656, any de la mort del comte i moment en el que es va elaborar l'inventari, però mostren la seua capacitat relacional a través de la funció financera.

En definitiva, el crèdit pot ser entès com un motor de connexió en la societat valenciana.⁹⁶ Segons Jean-Philippe Priotti, analitzant la correspondència entre els mercaders i els préstecs a la noblesa es pot donar un sentit social a l'ús dels diners:

«si bien estos lazos de dinero se tejen con los más potentes, no se tejen con cualquier de ellos. [...] El lazo a través de préstamos personales era tanto más sólido e interesante cuanto que estos nobles participaban en tipos de negocios similares a los de los comerciantes. Por tanto estos préstamos no eran inversiones de tipo rentista sino que representaban más bien, por parte de los grupos de parentesco de los mercaderes, el deseo de fortalecer una relación social. En términos económicos el acercamiento entre nobleza y negocio podía tomar la forma de una colaboración».⁹⁷

Per a l'autor, «el dinero constituye sólo uno de los ingredientes de la solidez de la red de lazos»⁹⁸, qüestió que podria explicar en quina situació es trobava Costantino Cernezzi abans de començar la segona meitat del segle XVII. Este potser siga el motiu a través del qual es pugua entendre l'escalada social d'uns i no d'altres, qüestió que serà analitzada amb més deteniment al Capítol VII.

⁹⁵ AHN, SN, PARCENT, C. C.135, D.1, Img. 348-350. El deute superava les 30.000 lliures i per això el comte de Medina de las Torres va fer una assegurança oferint a Costantino Cernezzi les seues tapisseries de Rubens.

⁹⁶ J. P. PRIOTTI. *Usa material*, pp. 1-25.

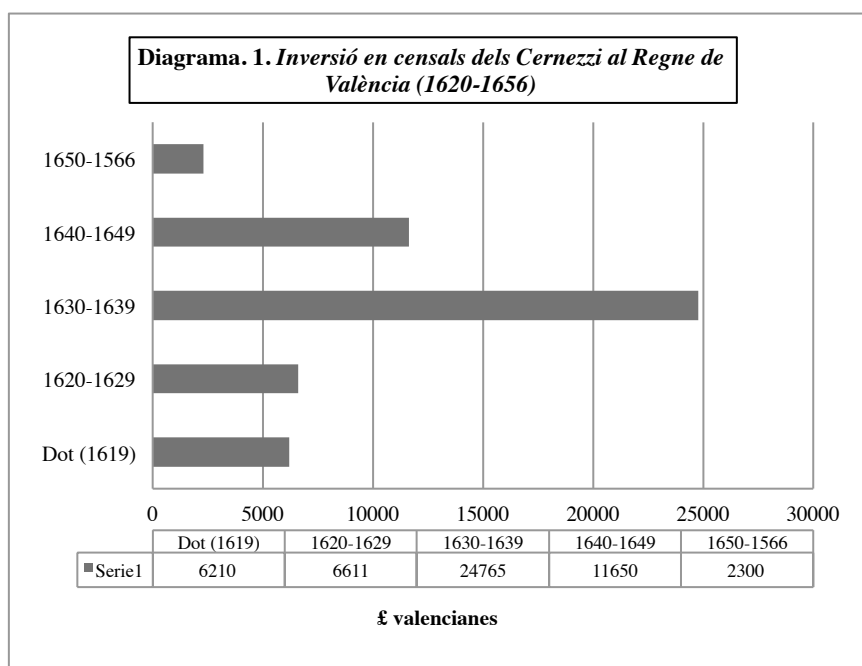
⁹⁷ J. P. PRIOTTI, *Usa material*, pp. 17-18.

⁹⁸ J. P. PRIOTTI. *Usa material*, p. 24.

La política censalista: una inversió en deute públic valencià

Més enllà de les operacions a la Taula de Canvis i els comptes corrents que la noblesa, el clergat i alguns particulars tenien oberts al banc del comte de Parcent el 1656, la política financera que va portar a terme tenia una clara intenció diversificadora dels riscos. Les xifres mostren una fotografia fixa del moment de defunció de Costantino, ja que en realitat podria haver comprat i venut altres títols abans, però el seu examen resulta bastant representatiu dels projectes inversionistes del mateix. La inversió en censals dels Cernezzi al Regne de València suposava el 10,94 per cent de les inversions financeres constituïdes pels préstecs bancaris, els censos i censals i els negocis immobiliaris.⁹⁹ Costantino i el seu germà Francesco van decidir invertir en deute públic valencià, tant de la Ciutat com la Generalitat, sobretot entre els anys 1630-1639, moment en el qual van comprar el 54,62 per cent del total de les pensions dels censals, com es comprova del Diagrama 1. El capital total invertit fou de 51.536 lliures aproximadament. La compra de pensions es realitzà a la Diputació de la Generalitat (29.496 £), a la Ciutat de València (19.820 £) a Xàtiva i Alacant (5.120 £ i 2.000 £), i a

altres viles reials.

⁹⁹ Aquest percentatge està extret de la suma dels préstecs, béns immobiliaris i censals comprats pels Cernezzi. En béns immobiliaris va gastar un 4,10 per cent, en préstecs un 49,85 per cent, en deute públic un 10,94 per cent i en carregament de censos de particulars i viles un 10,67 per cent. De totes formes els percentatges varien depenent de les inversions que s'afegeixen. A l'últim apartat hi ha una aproximació sobre les inversions en les quals es compten també les agrícoles i senyorials, en el qual el deute públic representa un 13,12 per cent del total.

Segons autors com Carlos Álvarez Nogal o Jean-Philippe Priotti, la inversió en censals no representa una desviació de capitals productius cap a rendes, sinó una diversificació estratègica en la inversió que assegura i estabilitza els capital d'una companyia o una família en moments d'alta convulsió.¹⁰⁰ En part, l'anàlisi de la compra de «juros» castellans, amb una alta participació d'«homes de negocis» i mercaders en contraposició a la noblesa,¹⁰¹ podria plasmar una aproximació dissemblant d'aquests instruments financers.

A València, James Casey, apuntava a l'existència d'una noblesa alternativa, de caràcter urbà, que engrossiria el seu capital mitjançant inversions com aquesta.¹⁰² També Juan Vicente García Marsilla parla dels censals medievals com una vertadera innovació financera que va permetre consolidar el poder de les institucions valencianes, com un mecanisme del crèdit revelador del progrés econòmic i allunyat de les consideracions de que els censals representaven una desviació de les inversions productives.¹⁰³

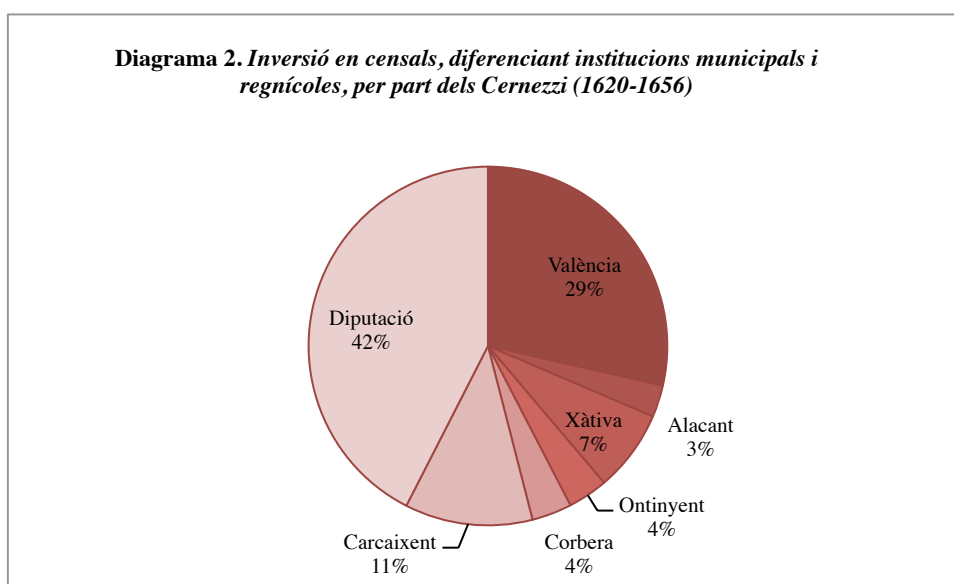
¹⁰⁰ C. ÁLVAREZ NOGAL. *Oferta y demanda*, p. 114. Una bona part dels banquers de la Monarquia tenien títols de deute públic castellà, en forma de «juro», no només perquè els percebrien en relació al pagament dels préstecs que feien al rei sinó perquè invertiren directament en la seua compra, tot i la necessitat de liquiditat d'aquestes companyies, ja que, els eren un «instrumento de crédito seguro que les permitía mantener una parte de su riqueza y ahorros al margen de las turbulencias de los mercados», almenys fins als anys '30 del segle XVII, moment en el que a Castella la Monarquia deixà d'acudir a les seues obligacions.

¹⁰¹ C. ÁLVAREZ NOGAL. *Oferta y demanda*, p. 96. L'autor apunta que «En cualquier caso, sorprende que, teniendo los juros fama de desalentar la iniciativa económica, uno de los grupos sociales que mejor encarnaba ese espíritu rentista fuese el que menos interés mostró por los juros en el largo plazo; y, cuando lo hizo, su inversión tuvo rasgos muy especulativos, buscando rentabilidades altas, y comprando y vendiendo juros con relativa agilidad».

¹⁰² J. CASEY. *El Regne*, pp. 158-159.

¹⁰³ J. V. GARCÍA MARSILLA. *Vivir a crédito*, p. 14. «Los censales o rentas constituidas han soportado en este sentido una indudable mala prensa» que segons alguns modernistes com Pierre Vilar, o Ricardo García Cárcel, l'havien presentant com «una forma de deuda ya madura, en torno a la cual se había llegado a modelar una auténtica sociedad rentista, poco dada por tanto a los riesgos propios de la «burguesía emprendedora» que habría de propiciar el triunfo definitivo del capitalismo. Aplicado a países que definitivamente quedaron atrás de la carrera hacia la revolución industrial, y que vivieron en este período una acusada decadencia política y económica, como España, no se dudaría en asignar a los censales una naturaleza intrínsecamente perversa, culpable de haber desviado los esfuerzos de otros sectores más productivos hacia un estéril rentismo que situaba la vida ociosa como el horizonte al que aspiraba aquella sociedad estancada». El autor, al seu llibre, capgira eixa visió per a l'Època Medieval, que també han repensat els autors citats anteriorment respecte a deutes d'altres territoris.

La pràctica semblava habitual en altres indrets. S'observa com a Sevilla, epicentre d'actuació mercantil, les famílies de negocis amb relació a la Carrera d'Índies i altres comerciants, tenien un 15 per cent dels seus patrimonis invertits en «juros».¹⁰⁴ La inversió al voltant d'un 11 per cent en censals, per part dels Cernezzis, s'emmarca dintre de les actuacions generals dels mercaders en la compra de rendes que pogueren establir el seu patrimoni en un moment determinat.¹⁰⁵ La gran inversió en censals durant els anys trenta i quaranta, demostra aquesta necessitat. L'estancament en la venda de llavor de seda, les dificultats de la comercialització de la llana a Milà i els problemes derivats del comerç blader, van fer que conduïren cap a aquesta direcció una part del seu capital, demostrant de quina manera variaven les seues estratègies depenent de

conjuntura econòmica i fent palès la seua predicció sobre el futur. Als anys trenta la venda de «juros» castellans s'estancava mentre que, a València, els inversors estrangers compraven amb més força els títols de deute públic, demostrant com la política financera i solvent entre els regnes de Castella i València era diferent. Mentre els grans asentistes genovesos es nodriren dels «juros» i participaren al seu mercat secundari per recuperar els deutes prestats al rei, els Cernezzis es mantingueren aliens a aquella política, participant del mercat del crèdit del Regne de València.

Els carregaments de censals no suposaven un capital estancat si entenem que també servien com a moneda de canvi i comercialització en alguns casos en el mercat secundari. De fet, una bona part dels dotes matrimonials estaven compostats per aquest

¹⁰⁴ A. GARCÍA-BAQUERO GONZÁLEZ, *La carrera*, (1992).

¹⁰⁵ A la Taula 3. d'aquest Capítol I, es plasma la distribució del patrimoni.

tipus de rendes. Les germanes Tàrrega, per casar-se amb els Cernezzi, van aportar alguns dels censals dels que el seu pare, Gaspar Tàrrega, disposava.¹⁰⁶ Davant del impagament de deutes, en diferents ocasions els deutors decidien traspasar censals als creditors, com, per exemple, en el cas del deute que heretaren els fills de Bartolomeo Giudici i Achiarte.¹⁰⁷ A més, el mercat d'aquests títols no es circumscribia als límits de la ciutat. Els Cernezzi actuaven de baula i representació a l'estranger i entre els membres de la seua xarxa. Gaspar Bassadona,¹⁰⁸ el 28 de juny de 1638, volia que es redimís un cens, que li pertanyia per cessió de la companyia mercantil del Giustiniani, situat sobre la Casa Professa de la Companyia de Jesús, per valor de 25.000 rals.¹⁰⁹ En alguns casos com aquest, els beneficiaris preferien desfer-se'n d'ells a canvi de recobrar una part menor del capital, però disposar de liquiditat. Els Cernezzi, gestionaven les operacions a canvi d'alguns beneficis al seu favor. Però, fou aquesta inversió conjuntural una acció única dels Cernezzi de València? O, es va seguir en altres indrets on participaren membres de la família i de la xarxa? Al Capítol V desvetllaré una part d'aquesta qüestió.

El mercat immobiliari

Entre les activitats inversionistes, Costantino Cernezzi va adquirir diversos immobles, com es pot comprovar a la Taula 2. Entre les cases destaca la seua situació geogràfica a la ciutat de València, es trobaven a l'epicentre econòmic, al voltant del Mercat i al barri dels Velluters. Al 1656, les cases formaven part del mercat de lloguers valencià. Crida l'atenció la tipologia del cobrament de deutes dels Cernezzi amb les cases dels seus deutors, a mode de dació en pagament, una qüestió completament actual. De molts dels habitatges s'apunta que foren entregats pel propietari per finalitzar el contracte d'un préstec.¹¹⁰ L'entrega de la casa implicava en tots els casos finalitzar la

¹⁰⁶ Al Gràfic 1 d'aquest capítol, pren forma que Costantino Cernezzi posseïa 6.210 lliures en censos de la família Tàrrega en concepte de dot.

¹⁰⁷ AHN, SN, PARCENT, C.48, D.6. En aquest cas, els fills van pagar un deute del pare als Cernezzi amb la cessió de censos situats en la vila de Cabanes.

¹⁰⁸ Enclopedia TRECANNI: Pietro Basadonna fou ambaixador de la República de Venècia a Madrid (1648-1652) i fou proclamat cardenal el 1673 per Clement X. Potser, era el germà de Gaspar.

¹⁰⁹ ASRo, FO, II D 3. 1838, 28 juny.

¹¹⁰ AHN, SN, PARCENT. C. 135, D. 1. Img. 448 i ss. En alguns casos, com s'apuntava a l'adquisició de les cases per deutes. La casa del carrer d'Argenteria, la va cedir Pere Lluís Fuster, doctor en Dret, per un deute d'enviar remeses de diners a Roma l'any 1617. Dos anys després, i al no poder liquidar el deute, es saldava amb l'entrega de la casa. De la mateixa manera els mercaders Giovanni Carlo Muzio i Giovanni Francesco Muzio, qui van ser socis en 1622 dels Cernezzi, tenien deutes des de l'any 1623 que van saldar

responsabilitat establerta entre els contractants, així la plena propietat de l'immoble es traspassava a nom de Cernezzi, el banquer. En alguns casos, el mateix habitatge estava llogat a tercers, i això repercutia directament en el cobrament d'una renda anual derivada del lloguer. De segur, Costantino Cernezzi va comprar i vendre altres habitatges que no s'especificaren al seu testament, representant aquests només un moment de la seua vida, tot i que els contractes de propietat immobiliària s'havien engegat el 1615.

Taula 2. Béns immobiliaris urbans de Costantino Cernezzi adquirits per compra o execució de deutes (1619-1652)

Tipus de bé immobiliari	Ciutat	Carrer	Any d'adquisició	Preu	Llogada a	Venedor	Posició social
2 Cases	València	Alfòndec	1615	150 £	Arquebisbe de València	Rodrigo Machi (Como)	-
Casa	València	Mercat (Galliner antic)	1615	1.525 £ (plata valenciana)	-	Martí Diza i Joan Mora de Aguirre per Joan Miravet	Orde de Sant Francesc cavaller
Casa	València	Argenteria	1619	1.350 £	Maria Acadalenya Gómez i Pere Tuesta (cirurgià)	Pere Luís Fuster i Francisca Peyades	Doctor en Drets
Casa	València	Morvedre	1620	180 £	-	Nicolau Clavers i Beatriu Lido	Mercaders
Casa	València	Catalans	1621	150 £	Senyor de Xirivella i Massanassa	Horaci Parravicino	Mercader
Casa	Algemesí	Parròquia de Sant Jaume	1629	608 £	-	Agustí Tarragona	Ciudadà
Casa	València	Carrer de Vila-rasa	1635	4.500 £	Casa-Palau dels Cernezzi	Joana Verduguo	Consort del virrei de Mallorca
Casa	València	Barques	1637	400 £	Clero de la Parròquia de Sant Bertomeu	Francesc Bayari	Justícia civil
Botiga	Lloc de Guerau	Plaça de la Font	1638	401 £	-	Justícia Civil de València (hereus de Maria Domingo)	-
Forn i 2 cases	València	Quart (ampliació casa jardí)	1639	1.325 £	Josep Esteve	Franca Candel	Família de mercaders
Casa	València	Carnissers	1639	650 £	-	Gerònim Montanyana	Ciudadà
Casa	València	Fossar de Sant Joan	1640	260 £	-	Inquisició de València	-
Casa	València	Plaça de la Calç	1641	501 £	Parròquia de Sant Llorenç	Vicent Garent Úrsula Mariana	-

amb una casa al carrer del Tint Nou de València, el 1643. El mateix passà amb la casa de la plaça de la Mar d'Alacant, que fou entregada als Cernezzi per la companyia dels Ribanegra, per un deute de 1.085 lliures. La casa tenia el valor de 1.700 lliures, entenent que el deute s'incrementava pels interessos generats durant els anys de l'impagament.

Casa	València	Carrer del Tint Nou	1643	600 £	Jerònima Sanoguera i Vich	Giovanni Carlo Muzio i Giovanni Francesco Muzio	Mercaders
Casa, botiga i obrador	Alzira	Carrer Major	1644	400 £	-	Bartolomeo Achiarte	Mercader
Casa baixa	València	Al costat de la casa gran del comte de Parcent	1645	500 £	-	Francesc Salçedo	Generós
Casa	València	Fossar de Sant Joan	1645	400 £	-	Francisco Martel	Doctor de la parròquia de Sant Joan
5 Cases amb botiga	València	Bolseria	1646	2.694 £	-	Àngela Escrivà i Margarida Gil de Nàpols (Procurador Giovanni Cernezzi)	-
Casa baixa	València	Sant Vicent	1647	500 £	Convent de la Saïdia	Miquel Lopez	-
Casa	Alacant	Plaça de la Mar	1647	1.700 £	-	Giovanni Batista Patuccio i Jerònima Ribanegra (cònjuges)	Mercaders
Casa	València	Don Joan de Vila-rasa	1652	1.320 £	Arinyo	Jerònim Arinyo i Margarida March	Ciudadà
27 immobles			1619-1652	20.114 £			

Font: Elaboració pròpia AHN, SN, PARCENT, C. 135, D. 1.

Gran part de les adquisicions es circumscriví als anys quaranta, catorze d'un total de vint-i-set, representant el 51,8 per cent. D'entre les cases destaquen les que s'utilitzaren per construir el palau dels Cernezzi a València, a la Parròquia de Sant Joan del Mercat, comprant l'illa de cases entre el carrer Carnissers i el de Joan de Vila-rasa, on es trobava la porta principal.¹¹¹ La més costosa fou la compra el 1635 a Joana Verdugo, vídua del recent finat Joan de Torres, virrei de Mallorca, per 4.500 lliures,¹¹² proporcionant una bona base per a la conformació de la residència.¹¹³ L'any 1645 es van comprar una casa baixa i una altra al costat del Palau, per engrandir-lo, com el 1652 a

¹¹¹ AHN, SN, PARCENT, C. 135, D. 1. Així ho apunten els inventaris *post mortem*. S'especificava que l'inventari es fa a la casa «dita vulgarment Casa del comte» i que afronta també amb el carrer de l'Atzacac i la casa de José Martínez, mercaders, destacant sempre el carrer de Vila-rasa, per trobar-se la porta principal i el de Carnissers. Posteriorment, en 1705, el nom que s'apuntava a l'inventari era el de «Casa-Palau».

¹¹² AHN, SN, PARCENT, C. 49, D. 7.

¹¹³ El Palau de Parcent seria el més gran de València durant el segle XVIII. S'ampliaria sobretot a partir de la segona meitat del segle XVII, amb les compres que va fer Manuel. A mode d'exemple, va gastar 1.000 lliures en una casa baixa en la Sèquia Podrida, front al carrer del Forn del Vidre, comprada a Juana Navarrete i Iranzo Va, mercaders (AHN, SN, PARCENT, C.126, D. 10-19, Img. 65); i l'any 1671, en el mateix Forn del Vidre, cantó amb el carrer del Peu de la Creu i Carnissers, a Antoni Calataiud i Toledo, a qui va pagar 1.800 lliures (AHN, SN, PARCENT, C.108, D.4, Img. 126). Després adquirirà també els baixos per a les carrosseries situats davant de la casa-palau, on guardaven cotxes i cavalls (AHN, SN, PARCENT, C. 135, D. 1), Img. 640. «En lo carrer vulgarment dit de Carnissers los baixos de la qual serveixen de carrosseres y trahuen dos portes al carrer del Tint Chich y tenen la porta al carrer de Carniceros y los alts són habitables. Que afronta de un costat ab la casa del egregi comte del Real». Les carrosseries es van comprar el 9 de gener de 1670.

Jerònim Arinyo. Sobresurt alhora la compra d'algunes cases amb botiga, establiments en els quals o bé els Cernezzis podien tenir alguns negocis o simplement llocs de lloguer per a activitats de venda. Àngela Escrivà i Margarida Gil eren dos dones que vivien a Nàpols, però tenien algunes propietats a València, a les immediacions de Sant Joan del Mercat. Van contractar a Giovanni Cernezzis, fill il·legítim de Francesco, com a procurador per a la comercialització de les mateixes, qui li les va transferir al seu oncle, Costantino, per 2.694 lliures. La imbricació de les relacions va fer que els participants foren uns privilegiats a l'hora d'accedir a la informació sobre qui volia vendre, per això van poder comprar cases tan ben posicionades.

No obstant això, la composició del patrimoni immobiliari no era només una qüestió centrada al Cap i Casal. Com es pot comprovar, alguns deutes es resolgueren entregant immobles principals a Alzira o Alacant. També l'any 1643, per un deute dels Muzio, transferiren als Cernezzis unes cases amb tres cafissades i una «jabonería» a Cartagena, per 4.000 ducats de a onze reals cadascun.¹¹⁴ Durant els anys trenta i cinquanta, a Itàlia es van comprar diferents propietats immobiliàries, a Como i viles del voltant i a Milà. Entre ells hi havia un caseriu al terme de Como per valor de 10.560 lliures milaneses, que Costantino va comprar a Abondio Gallio l'any 1632.¹¹⁵ El terreny estava compost per una gran extensió de terres cultivades amb forment, sègal, avena, faves, castanyes, lli i altres productes. No era l'únic. A Ludovico Rusca, li havien comprat una gran extensió de terra amb un molí l'any 1613 i una altra el 1618, per 3.560 lliures.¹¹⁶ A més, Costantino Cernezzis va comprar l'edifici per construir el palau a Como el 20 d'abril de 1656: «Casa posta in Como che hora si chima il palazzo nella parrochia di San Fedele per lire 30.000. Simile prezzo d'essa comprò una casetta incorpora in esso acquistata dal barone Lorenzo e Pompeo fratelli Porta».¹¹⁷ El preu fou de 32.000 lliures, i els anys següents Manuel compraria algunes més, que ampliaren el palau per 2.160 lliures. L'edifici ha perviscut fins a l'actualitat, essent la seu del *Comune* de Como, mentre que el palau de València no va tindre la mateixa sort. Tot i que fou el palau més gran de la ciutat, i seu de la Societat Coral del Micalet i de l'ONCE, als anys seixanta l'Ajuntament va ordenar el seu enderrocament.

¹¹⁴ AHN, SN, PARCENT, C. 142, D.17.

¹¹⁵ AHN, SN, PARCENT, C. 226, D. 1. Img. 5.

¹¹⁶ AHN, SN, PARCENT, C. 226, D. 1. Img. 5.

¹¹⁷ AHN, SN, PARCENT, C. 226, D.1. Img 5.

3. Integració i imaginari promocional de Costantino: adherir-se a la comunitat

Ser estranger a la València moderna. Com s'adaptaven els emprenedors migrants?

El País Valencià va estar, i continua estant, al llarg de la seua història, connectat a la Mediterrània, canal de comunicacions no sols econòmiques, sinó també socials, polítiques i culturals. Durant l'Època Moderna, foren molts els territoris de la vessant italiana de la mar que pertanyeren directament al sobirà hispànic, i altres, encara que no vinculats *de iure* a la Monarquia Catòlica, estigueren lligats per molts llaços i xarxes a la Corona d'Aragó i els territoris ibèrics.¹¹⁸ Pel que respecta a la unió social i la mobilitat humana, un dels objectes d'estudi clau han sigut els fluxos de migració cap a la Península Ibèrica.¹¹⁹ A València es compta amb nombroses aportacions rellevants en aquest camp, encara que gran part d'elles centrades en el segle XVI i XVIII,¹²⁰ quedant el segle XVII més allunyat de l'interès dels historiadors, tot i que no manquen alguns estudis.¹²¹ Entre altres fonts, les recerques han focalitzat la seua atenció als registres d'aveïnaments de la Ciutat, que s'interromperen bruscament el 1611.¹²² Al segle XVI,

¹¹⁸ P. CARDIM - T. HERZOG - J.J. RUÍZ IBÁÑEZ - S. SEBASTIANI (eds.), *Polycentric Monarchies*, (2012). Els autors emfatitzen les relacions entre els diferents territoris de la Monarquia, no suposant només la col·laboració i el conflicte entre Rei i Regne, sinó entre els diferents centres, considerant que no només influïren en les comunicacions els territoris que formaven part de *iure* de la Monarquia, sinó també les potències que estigueren plenament relacionades amb la mateixa, com la República de Gènova, Flandes o Roma. Per a incidir en els contactes entre diferents centres de la Monarquia i aquests territoris es poden seguir algunes obres com: M. A. VISCEGLIA. *Roma papale*, (2010) o M. HERRERO SÁNCHEZ - Y. R. BEN YESSEF GARFIA - C. BITOSSO - D. PUNCHUH (eds). *Gènova*, (2011).

¹¹⁹ Els estudis sobre la immigració van arrancar amb els treballs de E. GIRALT I RAVENTÓS, "La colònia mercantil francesa en Barcelona", pp. 217-278. O, J. NADAL OLLER, *Immigració i redreç*, (Traducció de l'obra de 1960) o, que van introduir a través de la renovació historiogràfica dels anys seixanta l'estudi dels estrangers per a l'Època Moderna, general l'interès entre els historiadors en les dècades posteriors, com els de A. DOMÍNGUEZ ORTIZ, *Los extranjeros*, (1996). SALVADOR ESTEBAN. "Mercaderes extranjeros", pp. 1137-1156. R. BLANES ANDRÉS. "Mercaderes italianos", pp. 227. R. FRANCH BENAVENT. "La inmigración italiana", pp. 103-145. M^a. B. VILLAR GARCÍA, *Los extranjeros*, (1982). F. VELASCO HERNÁNDEZ, "Lazo familiar", pp. 221-239. J. I. MARTÍNEZ RUIZ - P. GAUCI, *Mercaderes ingleses*, (2008). A. CRESPO SOLANA, *Mercaderes atlánticos*, (2009). R. M. GIRÓN PASCUAL. "Mercaderes milaneses", pp. 1-18. J. B. OWENS. "Social Networks", passim. I. PÉREZ TOSTADO. *Irish influence*, (2008). Entre molts altres, destacant l'any 2012 el primer "Coloquio Internacional sobre los Extranjeros en la España Moderna". Sobre la concepció de veïns i estrangers: T. HERZOG, *Vecinos y extranjeros*, (2008). P. POUJADA. *Le Voisin*, (2011).

¹²⁰ D. MUÑOZ NAVARRO. "La articulación", pp. 151-168. M^a. T. PÉREZ VILLALBA. "Franceses", pp. 323-345. G. NAVARRO ESPINACH. "Los genoveses", pp. 201-224. R. FRANCH BENAVENT. "Dinastías comerciales genovesas", pp. 295-316.

¹²¹ E. SALVADOR ESTEBAN. "Mercaderes extranjeros", pp. 1.137-1.156. R. BLANES ANDRÉS. "Mercaderes italianos", pp. 227. R. FRANCH BENAVENT. "La inmigración italiana", pp. 103-145. J. LORENZO LORENZO. "Franceses en Valencia", pp. 457-468.

¹²² E. SALVADOR ESTEBAN. "Mercaderes extranjeros", pp. 1.137-1.156. Potser per això que l'estudi dels immigrants s'ha fet més difícil per al segle XVII.

els italians aveïnats representaren un 1'5% del total, lluny d'aproximar-se a la colònia francesa, que fou d'un 10%. A pesar de tot això, els francesos van tindre una consideració social més negativa a València, essent molts acusats d'hugonots i, més encara, arran de la situació de conflicte bèl·lic quasi permanent entre una i altra Monarquia. Els italians, en canvi, trobaven un encaix més còmode a la realitat hispànica, en general, i potser per això no tingueren la necessitat de reclamar cartes d'aveïnament. A més, molts dels italians arribaven coma emprenedors, amb capitals disponibles, mentre que bona part dels francesos conformaven una força de treball poc enriquida.

A continuació vaig a centrar l'atenció en la trajectòria de Costantino Cernezzi, considerant que va arribar a València com un immigrant. Però, quin tipus d'immigrant? Quins mecanismes tenia per esquivar el rebuig al foraster? Es va sentir, al final de la seua vida, definitivament identificat amb el País Valencià integrant-se completament en la societat? Si parlem de la seua figura, i també de la seua família a la ciutat, podem observar algunes reticències sobre la seua adaptació al nou hàbitat, en el que va viure uns cinquanta anys. Costantino Cernezzi, al seu testament de 1656, va instar als seus successors a no residir ni viure a València, sinó a tornar a Itàlia, en concret a la Liguria o a la Llombardia.¹²³ Tanmateix, i segons tots els indicis, el comte de Parcent s'havia adaptat a la ciutat amb total normalitat, naturalitat i rapidesa. Semblava que Costantino i la seua família s'havien incorporat a la perfecció en la societat del Túria i el procés semblava no necessitar de la petició de «naturalesa» per tal de formar part del Regne.¹²⁴ Quines vies existiren per als estrangers, per tal d'inserir-se a la societat valenciana del Sis-cents?

Una de les aportacions més interessants en aquesta direcció és la de Tamar Herzog. L'autora observa com a Castella la «naturalesa» s'adquiria formalment per diversos requisits, instant principalment al naixement al si d'un Regne particular o a la residència continuada al mateix. Malgrat tot, hi existia una diferència entre aquells que residien demostrant la voluntat i intenció de romandre a la comunitat d'acollida i els qui no sempre s'identificaven «con los intereses locales, y esperaban beneficiarse de su

¹²³ AHN, SN, PARCENT, C. 135, D. 1. Img. 249.

¹²⁴ T. HERZOG. *Vecinos y extranjeros*, (2008). L'autora manté la tesi que un dels col·lectius que més va necessitar les cartes de naturalesa foren els estrangers comerciants, ja que davant dels recels de les comunitats d'acollida, calia que certificaren mitjançant un document reial, en el cas de la naturalesa, o d'aveïnament, en el cas del municipi, per treure dubtes sobre els drets, privilegis i deures que un foraster podia tenir. En molts dels casos, els individus que s'adaptaven i no suposaven interessos contraposats a cap grup de la comunitat, quedaven integrats sense la necessitat de reclamar formalment la seua acceptació.

asociación con Castilla mientras planeaban regresar a su comunidad de origen». Aquesta residència temporal i beneficiosa, generava una animadversió cap als estrangers a Castella:

«Como estos extranjeros, habidas las dignidades y beneficios de las iglesias de nuestros reinos, quieren más estar en sus tierras que en la ajena, sácase para ellos la moneda de oro de nuestros reinos en gran daño y pobreza de ellos y con la renta de nuestros reinos se enriquecen los reinos extranjeros y aun a las veces lo enemigos ... y el otro es que estos prelados y otros beneficiados, estando en su naturaleza socorriría a Nos... para la guerra de los Moros y para la defensa de la corona real de nuestros reinos: lo cual cesa cuando los prelados y beneficiados no son nuestros naturales».¹²⁵

El discurs castellà pot extrapolar-se clarament a València, essent a més una ciutat cosmopolita per la seua vocació de port marítim de rellevant interès a la Mediterrània i per l'atracció de la cort virregnal i institucions polítiques a la vora del Túria.¹²⁶ No ens podem sorprendre que Gaspar Tàrrega, sogre de Costantino Cernezi, inclogués, a les capitulacions matrimonials, que les seues filles, casades amb els estrangers milanesos, no podien sortir del Regne en cas que els seus marits tornaren a Itàlia, sota pena d'una sanció pecuniària.¹²⁷ Tot i la suposada adaptació al Regne i l'adopció d'una actitud semblant a les elits de poder amb les qui es relacionaven - fundació d'obres pies, entrega d'almoines a pobres, participació de congregacions religioses, préstecs a nobles...- la recepció social dels membres provocava una certa preocupació.¹²⁸ El debat historiogràfic rau al bell mig d'aquesta assumptió entre la «naturalesa» i consideració d'estrangeria. El cas de Constantí pot ser una prova per demostrar que el transcurs vital en el qual un subjecte aconseguí acomplir tots els requisits per adaptar-se al Regne, no era suficient per consolidar la idea de romandre perpètuament a la ciutat.

¹²⁵ T. HERZOG. *Vecinos y extranjeros*, p. 116.

¹²⁶ En aquest sentit podria entendre's que els immigrants empenedors reclamaven la "naturalesa" com a un mer requisit per beneficiar-se de certs aspectes de la comunitat encara que no per tornar beneficis mitjançant la seua instal·lació definitiva.

¹²⁷ APCCV, 8786, fol. 14. A l'apartat de la integració mitjançant el matrimoni s'analitzarà la qüestió.

¹²⁸ T. HERZOG. *Vecinos y extranjeros*. p. 119. L'autora cita un extracte d'un document AGI, IG, 2301, fol. 3V, 4R y 6R. «Podría haber un caso, en el que todas las circunstancias [enumeradas en las leyes] estarían presentes, aunque por ley fuese imposible declarar a la persona natural... Éste sería el caso de los extranjeros que hubieran residido en el reino durante un tiempo suficiente, aunque se les deba considerar transeúntes porque les falta el deseo de quedarse o establecer domicilio...[...] La residencia de diez años crea la presunción de que el solicitante desea quedarse en el país de forma permanente. Si existe una presunción contraria, o pruebas contrarias, la residencia de diez años es insuficiente para otorgar la naturaleza».

Entre les possibilitats a l'hora de conferir confiança en la comunitat, hi existia la de trencar relacions amb la comunitat d'origen.¹²⁹ Molts cops s'instava a presentar cartes de desnaturalització. Tanmateix, els vincles i llaços amb la comunitat de naixement eren imprescindibles quan es tractava de membres de societats mercantils circulants. Un dels centres principals de gestió dels afers dels Cernezzi va continuar essent Milà, més concretament Como,¹³⁰ i els nexes comunicatius imprescindibles per fer fluir la seua activitat mercantil i financera, com Gènova, calia que es mantinguessin ben vius.¹³¹ Com es podia demanar als emprenedors estrangers que deixaren la unió amb el seu lloc d'origen si, justament, eixa arrel era la que permetia a la Ciutat, i en general al Regne, beneficiar-se dels recursos que importaven i les xarxes que feien fluir els interessos valencians a l'exterior?

El debat plantejat per Tamar Herzog per al segle XVII rau en la conflictivitat política que va existir entre el rei i el Regne a l'hora de naturalitzar determinats subjectes. D'una banda, el rei podia naturalitzar a qualsevol persona que decidís, entenent una visió en la qual qualsevol natural dels Regnes de la Monarquia era, en definitiva, vassall del monarca i la naturalització depenia d'ell mateix. Els Regnes i, en aquest cas el Regne de València, considerava que els naturals eren aquells qui s'adaptaven a la comunitat, generant-se una simbiosis entre el subjecte i les localitats que conformaven el Regne.¹³² El prestigi a la ciutat podia guanyar-se complint els deures i beneficiant els seus habitants. D'això eren sabedors els Cernezzi, qui es representaven compromesos amb les necessitats econòmiques del territori, donant liquiditat a la Taula de Canvis, important blat i altres mercaderies, exportant llavor de seda i altres productes valencians i fent de nexes entre les elits territorials que havien de moure's per la Mediterrània. Però prestigi i privilegi no eren el mateix. Alguns privilegis podien anar de la mà del reconeixement d'exempcions fiscals, com podia ser l'esmentada anteriorment de 1637, en la qual no hagueren de pagar drets marítims per

¹²⁹ T. HERZOG. *Vecinos y extranjeros*, p. 117. E. SALVADOR ESTEBAN. "Mercaderes extranjeros", pp. 1137-1156.

¹³⁰ S'ha vist com compraren cases, terres, tenien interessos en la Ceca de Venècia i als Monts de Roma, i a més, Cesare Cernezzi també tenia efectes al Banc de Sant Ambrosi, sobre els impostos de la Mercaderia, etc.

¹³¹ Segons apunten les missives entre València i Gènova, els germans Cernezzi viatjaven contínuament. Costantino anava a Cartagena, Madrid, etc... mentre que Francesco va viatjar en 1622 a Gènova, Milà i Como per contractar directament amb els compradors de llavor de seda. ASRo, FO, X B 6. ASRo, FO, II D 3.

¹³² T. HERZOG. *Vecinos y extranjeros*, p. 128-129.

descarregar les mercaderies al port. De vegades, la Ciutat alliberava d'aquestes càrregues als qui portaven avituallaments. Però l'estatus, àdhuc acreditant una condició noble al territori d'origen, no tenia la conseqüència d'esdevindre-ho al Regne, ja que estava estipulat que els nobles estrangers no ho eren fins que foren «armats, habilitats o reconeguts com a tal». Jaume Pastor i Fluixà apunta, citant a Madramany, que «no podía entrar en el mismo Estamento o Brazo Militar quien no fuese natural de aquel Reyno, por más noble y calificado que fuese, y por tanto, era precisa formalidad la habilitación aún en los mayores y más altos personajes de otras provincias».¹³³ Segons el meu parer, el procés de naturalització en aquest cas, va vindre donat senzillament per la integració dels Cernezzi i els beneficis reportats al Regne, qüestió que fou reconeguda pel rei en atorgar el títol de noblesa a Francesco Cernezzi el 1635 i el de comte de Parcent el 1649. Malgrat superar els deu anys de residència a la ciutat i complir algunes normes d'integració, la confiança de que aquests milanesos tingueren un clar desig de romandre a la ciutat d'acollida no fou del tot sòlida.

La mateixa família va privilegiar els contactes amb la regió norditaliana, enviant una de les seues descendents, Claudia, filla de Francesco, a casar-se amb Antonio Maria Erba, nebot de Carlo i Benedetto Odescalchi. També Manuel va viatjar a Ferrara per formar-se amb Benedetto Odescalchi, passant alguns mesos a Como i gestionant la política d'importació bladera. Aquesta idea de família transnacional, separada entre diferents ciutats, es plasmava mitjançant un imaginari familiar que es representava en alguns casos en obres d'art que figuraren la proximitat i el record físic dels membres en contacte epistolar. Existiren representacions al Palau dels Cernezzi de València dels membres de la família que romanien a Itàlia, com un retrat de Cesare Cernezzi, germà de Costantino i Francesco, vestit amb l'hàbit de caputxí, un quadre de Papirio Odescalchi, oncle dels citats, o el retrat del cardenal Benedetto Odescalchi, cosí germà del primer comte de Parcent.¹³⁴ A l'habitació del comte es trobava un quadre de Milà

¹³³ J. PASTOR FLUIXÀ. "Nobles i cavallers", pp. 13-54. N. VERDET MARTÍNEZ. "El concepto", pp. 525 i ss. T. HERZOG. *Vecinos y extranjeros*, p. 196-197. És cert que molts habitants de Regnes que formaven part de la Monarquia Hispànica i que es movien entre els seues diferents territoris reclamaven l'acceptació de la seua naturalització a tots els territoris dependents de la Monarquia. A Milà, per posar un exemple, després de la Guerra de Successió, foren alguns els qui demanaren que se'ls naturalitzés com a castellans degut a que havien sigut fidels al seu vassallatge amb Felip V i, per això, abandonaren el territori a mode d'exili. Però els casos, segons Herzog, es multipliquen arreu del territori de la Monarquia, sicilians, sards o flamencs demanaren repetidament i en diferents períodes que no se'ls considerés estrangers en els territoris de la Corona de la que sentien formar part, provant a interrelacionar el concepte de «vassallatge» amb el de «naturalesa».

¹³⁴ AHN, SN, PARCENT, C. 135, D.1. Img. 319 i 521.

d'unes dimensions de 7 i 5 pams, que captaria, d'entrada, l'atenció i que estava acompanyat de diferents quadres amb paisatges més petits, que potser recordaren l'entorn alpí del qual partiren. La identitat milanesa absorbiria la seua representació amb la composició de quadres de l'escola italiana (*La Resurrecció, L'Anunciació, La Pietat, San Francesc, Sant Miquel, La Fugida a Egipte, o L'Adoració als Reis*).¹³⁵

València havia suposat per a ells «la moneda de oro» que els havia permès adquirir privilegis, encara que no la pensaren com al seu destí final. Potser, per això, tant Costantino com Manuel Cernezzi va comprar i modular el Palau Cernezzi a la ciutat de Como durant la segona meitat del segle XVII, viatjant en diferents ocasions a Itàlia.¹³⁶ En definitiva, Costantino Cernezzi ocupava una posició a València concreta a través d'una personalitat híbrida, entre natural i estranger, que ara completaré observant les relacions que va mantenir amb la comunitat de milanesos a València i a través de les relacions matrimonials amb valencianes, dos posicions que configuren els Cernezzi com a subjectes flexibles i adaptables, depenent dels contextos i les seues necessitats.

La comunitat milanesa a València i les seues oportunitats

A pesar de la insistència en el benefici a la comunitat, els Cernezzi no van arribar a València sols, ni tampoc una vegada arribats a la ciutat, van menystenir les xarxes comunitàries que oferien els seus conciutadans a la pròpia ciutat. De fet els assentaments llombards es remuntaven al segle XV, moment de creació de la confraria de la nació llombarda a València i la dels genovesos a partir de 1487.¹³⁷ El convent de Sant Francesc els va cedir una capella per tal de reunir-se, sota la devoció de Sant Joan Baptista i, més tard, ja al segle XVII, del milanès Carlo Borromeo. Malgrat la preponderància genovesa, al segle XVII els llombarda van tindre un poder estratègic a ressenyar. Per això, a continuació faré un repàs sobre algunes de les principals cases d'emprenedors milanesos que s'assentaren a València durant la primera meitat del segle XVII i que tingueren relacions amb Costantino Cernezzi.

¹³⁵ AHN, SN, PARCENT, C. 20, D.1 Img. 8-9.

¹³⁶ ASCo, FV, Cernezzi, n. 58 i n. 59. Hi ha dos inventaris, un del segle XVII, segurament corresponent a Costantino, en el qual s'informa que el palau està llogat a Giovanni Battista Baiacca, i un altre de 1701 en el qual diu que està llogat a Giorgio Clerici.

¹³⁷ D. IGUALS. "Valencia e Italia", passim. Entre 1450 i 1500 hi havien registrats 247 genoveses, 118 toscans, 105 llombards i 82 venecians. R. FRANCH BENAVENT. "La inmigración italiana", pp. 103-145.

(I) Els Parravicini

La família Parravicini tenia el seus orígens a Como, igual que els Cernezzi. Formaven part de l'ambient empresarial de la ciutat i, com molts altres comascos, estenien els seus negocis més enllà de la regió llombarda. Essent part d'aquest grup, els seus èxits eren extrapolables a moltes altres famílies de l'entorn. Les similituds entre els Parravicini i els Cernezzi i Odescalchi eren gairebé idèntiques.

Amb diverses companyies per accions i amb un inici intrafamiliar de la seua activitat comercial, Dario Parravicini es va traslladar a la ciutat de València al 1588 des d'on realitzava diversificades activitats econòmiques. Si bé apareixia important matèries primeres i manufactures de la regió llombarda també practicava diferents activitats financeres, entre les quals la compra de censos, «juros» i la firma d'*asientos*.¹³⁸ Aquestes activitats anaren consolidant-se gràcies a l'acció dels seus descendents. Fou Muzio Parravicini qui es va integrar a València mitjançant el matrimoni amb la valenciana Elionor de Camarena, un enllaç que contribuïa a l'amplificació de l'espectre financer de la seua família, ja que els Camarena estaven inserits als circuits del crèdit internacional, des d'Anvers i Lisboa fins a Madrid i Lió.¹³⁹

A principis del segle es traslladarien a Madrid per consolidar la seua activitat creditícia amb la Corona, des d'on Muzio Parravicini aconseguiria el favor del Rei essent-li concedit el càrrec de tesorero general de l'Estat de Milà.¹⁴⁰ Una posició política que passava a les mans d'un expert en comptabilitat i coneixedor d'una bona part de la composició territorial i jurídica de la Monarquia Hispànica i els seus territoris agregats. Potser, un dels espais que els Parravicini deixaven lliure a València podia ser aprofitat pels Cernezzi, atents a les oportunitats generades gràcies a les seues xarxes d'informació i coneixença del mercat. A Milà, centre privilegiat d'observació del mercat internacional, residiren diferents membres del *casato*, entre ells, a meitat del segle XVII, Giovanni Batista Parravicini, agent de connexió de la banca central situada a Roma i la capital del Ducat milanès.

A més, hi havia altres membres del llinatge dels Parravicini situats a diferents indrets del Regne de València. Al Cap i Casal un dels coneguts tandems de negocis eren

¹³⁸ M. OSTONI. "Da Como", pp. 585-608.

¹³⁹ Sobre el llinatge: V. VÁZQUEZ DE PRADA, *Letteres marchandes*, pp. 228-229.

¹⁴⁰ M. OSTONI. "Da Como", pp. 585-608.

Lluís i Fieramonte Parravicini, germans i originaris de la ciutat de Como, arribats a València el 1599, segons el seu propi testimoni.¹⁴¹ La seua adaptació fou ràpida i es deia que «lo dit Fieramonte té negoci ab tots los mercaders de la Llonja de la present ciutat, [...] y amiatat y aderència ab aquell»¹⁴², esgrimint, d'aquesta manera, la parcialitat dels jutges del Consolat del Mar de València per jutjar una causa oberta del Parravicini amb altres mercaders. Tot i que Fieramonte va caure en desgràcia per un desfalc de 360.000 ducats a Castella,¹⁴³ Lluís, el seu germà, va continuar l'activitat comercial pel seu compte, arribant a ser anomenat jurat de la ciutat de València.¹⁴⁴ Aquest va casar fins a tres vegades amb dones valencianes, entre elles Emerenciana Durant, en segones núpcies, o amb Anna Maria Julve, el 1653, amb les quals va dintre diversos fills.

La saga dels Parravicini desplaçà altres membres a la ciutat d'Alacant. Foren Giovanni Battista, fill de Gabriel Parravicino de Como, i Giuseppe, d'origen milanès.¹⁴⁵ A Alacant s'integraren, entre d'altres accions, mitjançant el matrimoni i l'acompliment de l'ofici de recaptador dels drets sobre el tràfic marítim al Consell municipal.¹⁴⁶ Un altre càrrec atorgat en correlació amb les competències tècniques de comptabilitat i gestió dels espais portuaris, per part d'aquests emprenedors transnacionals.

Les seues relacions amb els Cernezzis de València i els C&O de Gènova foren constants durant tot el segle XVII, també a través de la banca situada a Roma. Però els contactes foren estesos a tota la família. A València, quan Lluís Parravicini fou jurat del Consell municipal va afavorir que la Ciutat contractés els Cernezzis per abastir-se de blat, especialment durant la crisi dels anys trenta. El 1618 a Alacant, els Parravicino atorgaren el poder de procuradors en la ciutat de València i davant de la Reial Audiència a Costantino Cernezzis.¹⁴⁷ Cap a la meitat del segle Giovanni Batista Parravicini pagava un deute de 200 lliures als Cernezzis de València.¹⁴⁸ Des d'Alacant també es lligaven amb els de Gènova. La correspondència generada des de la capital de

¹⁴¹ AHN, *Inquisición*, Llig. 1314, n. 4.

¹⁴² ARV, RA, Procesos, Letra G, núm. 1053.

¹⁴³ Á. CASTILLO PINTADO. *Las rutas mercantiles*, s.p. ARV, RA, Procesos Parte 1, Letra S, núm. 1737.

¹⁴⁴ A. FELIPO ORTS. *La oligarquía municipal*, pp. 163 i 219. Fou jurat de la ciutat el 1630. Amb motiu de la implantació del Privilegi d'Insaculació en 1633, la Ciutat el va incloure en la proposta de persones insaculables per a la primera bossa de ciutadans, però el rei el va excloure de la llista. Posteriorment fou insaculat en la primera bossa de ciutadans el 1638, encara que va quedar inhabilitat entre 1639 i 1641 per la seua condició de deutor, que ell atribuïa a l'expulsió dels moriscos i la guerra contra França, doncs deia que no havia pogut cobrar la renda de les seues terres. ARV, RA, Procesos, Part 1, Letra L, n.854.

¹⁴⁵ V. ECHARRI IRIBARREN. "La verdadera autoría", pp. 1-15.

¹⁴⁶ V. ECHARRI IRIBARREN. "La verdadera autoría", pp. 1-15.

¹⁴⁷ APCCV, n. 8779, 1618, març.

¹⁴⁸ AHN, SN, PARCENT, C.225, D.2.

la República de Sant Jordi corrobora el paper jugat per part dels Parravicini alacantins dintre de la companyia dels C&O. Eren intermediaris entre Milà-Gènova i Madrid, organitzant la distribució i transport de matèries primeres i manufactures enviades pels C&O des de Gènova. El seu contacte directe a la Cort de Madrid fou Giovanni Battista Sangiuliano.¹⁴⁹ A més de la introducció d'argent, teles i fruits, els Parravicini gestionaven una de les funcions més importants per a la família: el crèdit. S'enviaven els despatxos per a les fires de canvis de Novi i Piacenza, que permetien pagar i cobrar els deutes que s'havien generat pel transport, la distribució i la venda de les matèries rebudes, sobre les quals avançaven en efectiu els seus pagaments¹⁵⁰. En definitiva, una família d'origen comasc amb forts lligams a València, i en general amb territoris de la Mediterrània occidental, va connectar places mercantils de primer ordre i acabà triomfant, tant al món dels negocis així com aprofitant determinades possibilitats d'ascens social.

(II). *Els Muralti, Caponi i Vimercati*

Un altre tàndem instal·lat a València fou el de Muralti-Capponi, una companyia comercial que, traslladada de Como a la ciutat del Túria per ampliar la seua xarxa mercantil i financera, es consolidà amb un gran nombre d'associats. Stefano Muralti i el seu nebot Giovanni Battista Capponi arribaren a València al voltant de 1613. Es relacionaven amb els Cernezzis abans d'arribar a la ciutat, havent tractat a Como i Milà alguns assumptes, possiblement induint el seu trasllat a la capital valenciana.¹⁵¹

Però no sols ells van formar part de la companyia, doncs també la van integrar els Giustiniani de Gènova i Madrid i Ventura Lozoya, un mercader valencià.¹⁵² A més del negoci mercantil, Muralti disposava d'una Casa de Fira a nom propi en Medina del Campo: «yo tinch possada casa de fira de la present ciutat de València a la vila de Medina del Campo de Castella y de la dita vila de Medina del Campo a la dita ciutat de Valencia en nom y per compte propi»,¹⁵³ la qual després de la seua mort, el març de

¹⁴⁹ Referències sobre el personatge al Capítol VI.

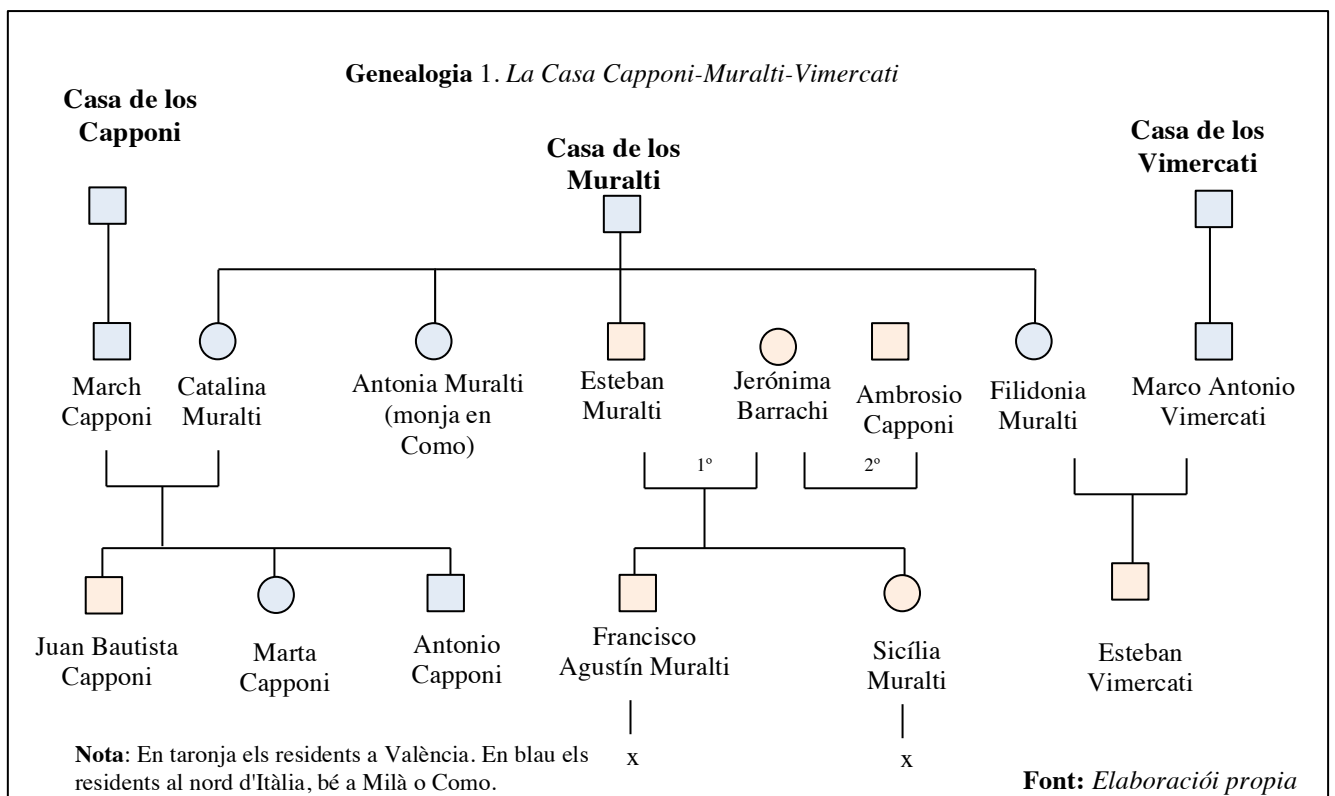
¹⁵⁰ ASRo, *FOB*, XXXII F 2. Les activitats dels Parravicini al port d'Alacant apareixen a la correspondència de Carlo Odescalchi i Costantino Cernezzis. Entre altres, apareix la venda de 80 reals d'argent amb comissió del 6% (26 maig 1621); la consignació de cinc embalums de teles per a Sangiuliano de Madrid, dels quals es valien el Parravicini de les despeses del transport i descàrrega. La càrrega des del port d'Alacant de diferents mercaderies cap a Milà, Bologna o Livorno. I l'obtenció de regals pel desenvolupament de la seua feina, com un *fangoto* de salaons (2 gener 1622).

¹⁵¹ AHN, *Inquisición*, Llig.1314, n. 4.

¹⁵² ARV, *RA*, Procesos parte 3, 2107.

¹⁵³ ARV, *RA*, Procesos parte 3, 2107.

1621, llegava a la companyia de Caponi & Lozoya (Ca&Lo), possibilitant signar lletres de canvi amb el nom «Stefano Muralti» fins l'octubre de 1624. Com molts altres «homes de negocis» a la València del segle XVII, una de les seues activitats fou l'arrendament de les rendes senyorials. Muralti comptava amb dos terços de l'arrendament dels senyorius d'Anna i Enguera, i amb l'arrendament del Margalló General de la Ciutat de València entre 1621 i 1624, a raó de 400 lliures a nom seu i 400 a nom dels Ca&Lo.¹⁵⁴

Al seu testament demanava que els beneficis de les diferents companyies s'invertiren en la compra de censals de la Ciutat de València, una despesa en deute públic municipal que recorda les inversions dels Cernezzì.

Sorgeixen diverses preguntes amb l'anàlisi d'aquesta companyia. Quins negocis portava entre mans la companyia comercial formada per cinc agents, dos genovesos, dos milanesos i un valencià? Què feia un italià amb una Casa de Fira a Medina del Campo en un moment de total decadència de les fires castellanes? I, la compra de censos a la Ciutat, responia a un abandonament dels negocis?

¹⁵⁴ ARV, RA, Procesos parte 3, 2107. Es pot seguir la informació al testament de Stefano Muralti de 27 de març de 1621.

La companyia encapçalada per Muralti es dedicava, com altres, a una multiplicitat de funcions, entre les quals l'exportació de llavor de seda com a punt neuràlgic dels seus beneficis,¹⁵⁵ així com la llana. S'importaven diferents productes norditalians, com llenços, que els Muralti introduïen al mercat a favor d'agents contractistes de Milà i Gènova, com Giovanni Pietro Carcano, és a dir, fent de comissionistes. Sens dubte, però, la seua funció financera va destacar. Els Giustiniani eren reconeguts procuradors de fira a Piacenza i Novi Ligure. A més, treballaven amb Giovanni Battista Sangiuliano a les fires de Medina, girant una infinitat de lletres de canvi. De quina manera organitzava el mercat del crèdit una companyia a València connectant la ciutat amb Medina i les fires dels genovesos? Aquesta pregunta, tindrà un desenvolupament més detallat al Capítol VI d'aquesta tesi, centrant la recerca en les innovacions que els italians van portar al mercat del crèdit valencià durant el Sis-cents. Ara, cal assenyalar que aquesta activitat fou el motor de la supervivència dels negocis una vegada Muralti va morir.

L'altra pregunta a contestar és que va passar després de la mort de Stefano, qui havia instat a invertir els beneficis en censals a la Ciutat. D'una banda, cal dir que la decisió de comprar deute públic a València responia a una solvència del municipi a l'hora dels pagaments durant els anys vint i trenta, com ja s'ha vist.¹⁵⁶ Assegurar-se interessos dels préstecs institucionals feia consolidar un capital fixe que, d'altra forma, haguera pogut desaparèixer. La companyia, però, va continuar. Tot i les patents dificultats que va passar el negoci, essent segrestada una embarcació amb llavor de cuc per un grup de corsaris i sentint una forta competència per l'hegemonia que els Cernezzi van assolir durant els anys vint,¹⁵⁷ els descendents de Muralti no van abandonar el món del comerç i les finances. Exemples de la seua funció en l'exportació de llavor de seda en tenim diferents. El 1623 participaven d'una sisena part de la càrrega d'un «bergantino corso» que embarcava llavor cap a Gènova. Si bé durant els anys vint l'hegemonia de l'exportació de la llavor va estar en mans dels Cernezzi, en 1637 els Ca&Lo haurien

¹⁵⁵ ARV, RA, Procesos parte 3, 2107. A Gènova, els Carminati, Mareti, Giustiniani venien diferents caixes de seda durant els anys '20. ASRO, *FOB*, XXXII F 2. 1623, 21 setembre.

¹⁵⁶ De fet, els vertaders problemes per a pagar les pensions dels censals van aparèixer sobretot a partir de 1664, quan la ciutat començava a ser cada vegada menys puntual en els seus pagaments.

¹⁵⁷ D. MUÑOZ NAVARRO. "Las dinámicas", pp. 113-131. L'autor analitza la competència i la col·laboració entre diferents mercaders a la mateixa plaça. Els Muralti criticaren els Cernezzi per haver acapatat la compra de llavor l'any 1621 «quanto a la compra [de llavor de seda] vi diremo che questi Sernezi ne hanno comprato la maggior parte per non esservi stato in piazza altri compratori» però demanaven que mantingués el secret del seu enutjament «per l'amitizia che habbiamo con deti Sernezi». La documentació l'extrau de la correspondència de la companyia de Muralti entre 1620 i 1621.

recuperat mercat, tot i les dificultats existents a Milà per la competència de la llavor de seda bolonyesa. La llavor s'estava venent a preus gens menyspreables, entre les 4 i les 6 lliures imperials.¹⁵⁸ De nou apareix el producte com a eix central d'una companyia. Què implicava el seu comerç? Per què era un producte clau en la integració de l'economia valenciana i milanesa? Aquestes qüestions es desenvoluparan al Capítol IV.

D'aquesta saga hi formava part una altra persona que va passar algun temps a València: Stefano Vimercati. També milanès, es va traslladar a la Península Ibèrica després de la mort de Stefano Muralti, qui era el seu oncle per part de mare. De fet, Vimercati va arribar amb la intenció de solucionar alguns problemes referents a l'herència de l'oncle, però a la seua vegada se li van encomanar alguns afers a favor de la xarxa comercial. Instal·lat a Madrid cap als anys 50, es va traslladar alguns mesos a Extremadura i després prop de Sevilla «aziendo trabaxar una mina de verniz que por cada centinaia, da 70 de plomo, que es cosa de consideración, que si Nuestro Señor nos da salud, spero sacarne beneficio de algún provechio»,¹⁵⁹ quelcom que ampliava el tipus de negocis controlats per la companyia.

Va tractar amb altres emprenedors a Madrid que treballaven amb els Cernezzì, com els Formenti, i es preocupà per la salut de Costantino Cernezzì, amb qui havia formalitzat negocis abans de la seua mort.¹⁶⁰ Però la seua carrera no va tindre el resultat esperat. Al contrari d'altres casos que, com s'ha vist, van ascendir socialment, Vimercati fou literalment apartat de la seua xarxa familiar.¹⁶¹ Des de Madrid protestava a Giovanni Battista Capponi que l'obligués a romandre, ja que gairebé no aconseguia tancar cap negoci ni podia controlar el cobrament de l'herència del seu oncle, motiu pel qual s'havia traslladat. La seua salut va anar empitjorant i, encara que demanava efectiu per poder continuar la seua costosa vida a la Cort, Capponi no li prestava molta atenció. De fet, li va tancar algunes portes, instant als seus contactes que no es relacionaren amb ell, condemnant-lo a la marginació: «vuestra merced [Giovanni Battista Capponi] me ha quitado l'amigo que me soccoría en darle orden que no me dé cos'alguna si me quedo alla luna».¹⁶² Aquest reflexionava que havia anat a Madrid per fer-li un favor a ell: «azermene memoria que haviendo dexado mi casa con pensamiento ayudarla [...] veo

¹⁵⁸ ASRo, FO, II D 3 .1637, 4 gener, 20 febrer, 4 maig i 1638, 15 juny. S'ha de remarcar que, per exemple, en 1620 a València es comprava per 10 sous l'onza, és a dir, per mitja lliura. D. MUÑOZ NAVARRO. "Las dinámicas", pp. 113-131.

¹⁵⁹ ARV, RA, Procesos parte 3, 2107.

¹⁶⁰ ARV, RA, Procesos parte 3, 2107, f. 413.

¹⁶¹ ARV, RA, Procesos parte 3, 2107, f. 294.

¹⁶² ARV, RA, Procesos parte 3, 2107, f. 195. 1658, 30 juliol.

que todo ha andado por el contrario, por haverla echada del todo a tierra».¹⁶³ Definitivament, per la mala salut va deixar els negocis de Madrid i es traslladà a València on, malalt i pobre, va haver de residir a un hostel d'estudiants, el qual no podia pagar, obrint un plet per l'herència del seu oncle i esperant cobrar alguna part per poder comprar-se un passatge cap a Itàlia. Al seu favor va testificar Josep Desllós, un valencià que havia passat un procés de formació a Milà com a escrivà reial i qui havia conegut Vimercati al Ducat, essent a València un dels pocs suports de l'agent.

En definitiva es pot veure que, encara que als anys seixanta, Vimercati va acabar realment maltractat per la xarxa, el conjunt dels Caponi i Muralti s'havia projectat com una família de mercaders-banquers actius a les principals places econòmiques de la Mediterrània occidental, amb una diversificació dels negocis i amb seu principal a València.

(III) *Els Sobregondi*

Ascanio Sobregondi, als 22 anys es trobava comerciant a València. Ell pertanyia també a una família milanesa i es va instal·lar davant del palau dels Cernezzi. Fins al 1639, les seues activitats per compte propi es basaren en la importació de filferro i ferramentes d'Alemanya, caixes de teles d'Ulm i de Nàpols o tovalles i mantells de Crema.¹⁶⁴ Tanmateix, després de la mort de Francesco Cernezzi, Sobregondi s'integrà, com s'ha vist anteriorment, a la companyia dels Cernezzi, formant un tàndem amb Giovanni, fill il·legítim de Francesco.¹⁶⁵ El protagonisme d'aquest nou tàndem va fer que continuaren important elevades quantitats de blat per abastir la ciutat entre els anys quaranta i cinquanta, segons assenyala Roberto Blanes, 54.264 cafissos. De fet, es continua trobant la companyia involucrada en el negoci, abastint la ciutat de blat de Romania o Sardenya.¹⁶⁶ A la correspondència entre els C&O de Gènova i els Sobregondi & Cernezzi de València, de l'any 1643, es pot veure com el rol dels

¹⁶³ ARV, RA, Procesos parte 3, 2107, f. 294. 1657, 25 abril.

¹⁶⁴ ASRo, FOB, XXXII F 2. 1622, 4 març. S'enviaren caixes de filferro a Alacant. ASRo, FO, II D 3. El 1637, a 29 abril s'enviaren 12 bales de paelles de ferro i 4 bales de filferro, el 6 d'agost 8 sacas de filferros, 2 bales de teles d'Ulm emblanquides a Milà, el 23 agost 14 bales de filferro, el 29 de setembre dos bales de teles d'Ulm, el 28 d'octubre s'enviaren tovalles i mantells de Crema, el 27 de novembre 18 sacs de ferramentes, paelles i filferro, per posar diferents exemples. Totes les mercaderies s'enviaren a Alacant, on els Parravicini & Suchet les descarregaven i enviaven a València. El 1638 s'enviaren des de Nàpols diverses caixes amb teles: «10 cremesile e gialle, 4 cremesile e bianche, 5 cremesile e turchine, 3 cremesile e verde, 2 verde e gialle, 3 gialle e truchine, 2 persichino e giallo et una verdesile e cremesile».

¹⁶⁵ AHN, SN, PARCENT, C. 218, D. 1. Img. 58.

¹⁶⁶ AMV, MC, A-175, f. 143 y f. 465.

Sobregondi havia mutat a l'òrbita dels Cernezzi, rebent vaixells amb grans de Sicília, Sardenya i Tabarka per complir amb els pactes amb la Ciutat.¹⁶⁷ Per la seua part, Sobregondi exportava caixes de llavor de seda, però sobretot bales de draps de Segovia, que enviava a Gènova, Milà i Roma, com el drap que va vendre a Roma per mitjà de Francesco Parravicini i que va comprar Leonardo Pichinotti.¹⁶⁸ A més, a partir de 1639, els S&C van fer d'intermediària entre els negocis de Gènova i Madrid.

A tota llum, però, el 1648 la companyia va ajustar i liquidar els comptes i es van repartir els beneficis. Això no va significar que cessés definitivament l'activitat, doncs uns i altres continuaren apareixent a llibres de comptabilitat. A nivell d'integració es pot parlar del casament d'Ascanio amb una valenciana, Magdalena Pérez Calvillo, de qui van tindre a Carlos Sobregondi. L'últim acabaria sent senyor de Massalfassar i també síndic protector de la Parròquia de Sant Joan del Mercat, on va participar juntament amb Manuel Cernezzi.¹⁶⁹ A més, fou insaculat en la bossa de nobles i cavallers l'any 1672.¹⁷⁰ La relació entre les famílies fou molt intensa, fins al punt que Ascanio va estar present el dia del naixement de Manuel Cernezzi, al qui assegurava haver tractat i criat com un fill.

(IV) *Els Campazzi*

Cesare, Francesco i Alessandro Campazzi foren una altra companyia originària de Como que tingueren seu a València.¹⁷¹ Apareixen a les fonts com a mercaders ja en 1610,¹⁷² i en 1618 es consideraven com milanesos residents a València.¹⁷³ El 1617 Alessandro va demanar inscriure's com a ciutadà de Milà i integrar-se en la institució dels mercaders, de la qual parlarem als propers capítols. En el procés d'interrogatori dels magistrats es declarava que «Alessandro è mercante di divese mercanzie che si mandano et fa venire da Spagna et Alemagna, cioè tele di Alemagna, semenza di Spagna, drappi d'oro et altre sorti di mercanzie».¹⁷⁴

¹⁶⁷ ASRo, FO, II D 4. 1643. Per exemple, el 19 de febrer arribaren dos naus, una de Sardenya i altra de Tabarka, per consignar grans a la ciutat. El 14 de març arribà una nau de Cagliari, i s'avisà del nòlit de dos vaixells més a la ciutat sarda per enviar-los a València.

¹⁶⁸ ASRo, FO, II D 4. 1637, 27 novembre. El drap va costar 66 lliures genoveses, 1 sou i 6 diners.

¹⁶⁹ AHN, SN, PARCENT, C .110, D. 12

¹⁷⁰ A. FELIPO ORTS. *Insaculación y élites*, p. 171.

¹⁷¹ AHN, Inquisición, Llig. 1314. n. 4. G. TONELLI, *Affari e lussuosa sobrietà*, p. 95.

¹⁷² Á. CASTILLO PINTADO, *Las rutas mercantiles*, s.p

¹⁷³ APCCV, n. 8779.

¹⁷⁴ Citat per G. TONELLI, *Affari e lussuosa sobrietà*, p. 95, al Libro 1593-1630 (anno 1617).

Aquests van mantenir obert un procés en contra del síndic de la Ciutat de València per un assumpte d'importació de blat, en el qual Costantino Cernezzi va aparèixer com al seu fiador.¹⁷⁵ Els testimonis que aportaren foren, en la seua majoria, de mercaders italians, als que no coneixem en la seua totalitat, responent als noms de Tomás Bononi, Pedro Mirando, Antonio Calbi o, el més conegut, Angelo Chimelli, milanès.¹⁷⁶ Tot indica que Cesare Campazzi havia firmat amb la Ciutat - que també pactava amb els Cernezzi- un sistema de seguretats per abastir-la de blat. Encara que Campazzi semblava ser el perjudicat, la Ciutat assegurava que el mercader no havia respectat els pactes, implicant a Costantino Cernezzi per ser el seu fiador i demanant-li pagar la quantitat de 14.000 lliures pel greuge. La vinculació amb els Cernezzi fou estreta i contribuïren a expandir la idea que aquests procedien d'una família d'arrels nobles a Como. Així ho va acreditar Nicolas Genuyn, amic dels Campazzi, qui va dir que aquests sabien de l'ascendència il·lustre dels Cernezzi gràcies als comascos.¹⁷⁷ Diverses cases de Milà, com la de Giacomo Filippo & Giovanni Paolo Prego, Giovanni Battista Leonardi i Alessandro Modrone, tenien com a procuradors als Campazzi de València per rebre llavor de seda.¹⁷⁸ Les mercaderies les acabaven venent on els convenia, destí privilegiat Roma, on hi tenien un corresponent, Fabio Giustiniani. El 1626 moria Cesare a València. Tots els indicis ens porten a pensar que aquesta companyia no va arrelar a la ciutat, però ens mostra les possibilitats que els milanesos trobaren en aquesta vora de la Mediterrània.

(V) *Genuyn, Chimeli, Tartani i altres*

De Nicolas Genuyn sabem més bé poc. Encara que ell havia nascut a Niza, el seu avi era natural de Como i Genuyn va viatjar alguna vegada a aquesta ciutat per cobrar drets de la família. Les seues activitats feren que es moguéss entre algunes de les principals places de la Mediterrània occidental, com Gènova, on va conèixer Papirio Odescalchi,¹⁷⁹ cap de la companyia comercial dels Cernezzi a la ciutat lígur. Aquest agent va actuar com a procurador d'alguns mercaders de Niça a València, com per

¹⁷⁵ BHUV, Var. 53 (19), f. 212.

¹⁷⁶ Á. CASTILLO PINTADO, *Las rutas mercantiles*, s.p.

¹⁷⁷ AHN, *Inquisición*, Llig. 1314, n. 4.

¹⁷⁸ G. TONELLI. *Affari e lussuosa sobrietà*, p. 95.

¹⁷⁹ AHN, *Inquisición*, Llig. 1314, n. 4.

exemple, en 1604, representant a un tal Bandetti davant de Fieramonte Parravicini en la venda d'una nau.¹⁸⁰ Encara que, com s'ha vist, Fieramonte es va donar a la fuga, Genuyn va continuar tenint bona relació amb Lluís, com així ho assegurava en el seu testimoni.¹⁸¹

Angelo Chimeli, a qui m'he referit al parlar dels Campazzi, fou un milanès que va formar tàndem comercial amb Giovanni Maria Tartani, com bé reflecteixen les entrades del Peatge de Mar.¹⁸² El 1620 Costantino Cernezzi el va nomenar procurador per a tots els assumptes que hagués de tractar a Castella, juntament amb Setimio Greco, assentat a Madrid.¹⁸³ El 1621 es trobava a Cocentaina per organitzar alguns negocis referents a les cases dels Muzio, Cernezzi, Vigo i Ugo, agents situats entre València i Alacant que esperaven que enviés llavor de seda i procurés per fer efectius alguns cobraments.¹⁸⁴ A més d'aquests, Giovanna Tonelli identifica almenys altres companyies milaneses a València, potser de forma més intermitent, com foren les de Bartolomeo Benzi, Ercole Pusterla i Vespasiano Raymondi.¹⁸⁵

Si s'observen les embarcacions que van arribar al port de València, es pot comprovar com les destinades als Cernezzi venien carregades de mercaderies d'aquests altres tàndems. Per als anys 1626-1627, quasi tots els mesos atracaren embarcacions noliejades amb, almenys, el 50% de les seues mercaderies per als milanesos citats i per a altres italians com Botaso o Capello.¹⁸⁶ Aquest fet prova que la gestió d'embarcacions fou conjunta i pactada entre la xarxa, les despeses eren molts cops compartides i les quotes de mercat estaven, més o menys, pactades entre els membres del col·lectiu.

(VI). *Els Olginati, Barraboni i Figini*

Les companyies anteriorment analitzades se'ns han mostrat lligades d'alguna forma a Costantino Cernezzi i la seua companyia. A continuació, m'agradaria subratllar que hi van existir altres milanesos a València que formaven part de la comunitat, encara que probablement no de forma tant estreta. Aquests serien els llaços dèbils de

¹⁸⁰ ARV, RA, Procesos Part 1, Lletra F, n. 890.

¹⁸¹ AHN, *Inquisición*, Llig. 1314, n. 4.

¹⁸² R. BLANES ANDRÉS. "Comercio de importación", pp. 13-80.

¹⁸³ APCCV, n. 8781. 1620, 9 octubre.

¹⁸⁴ ASRo, FO, X B 6. 1621, 23 i 30 d'abril.

¹⁸⁵ G. TONELLI, *Affari e lussuosa*, p. 94.

¹⁸⁶ R. BLANES ANDRÉS. "Comercio de importación", pp. 13-80.

Costantino amb la comunitat d'origen milanès. Trobem per exemple a Pedro Olginati de Medicis, nascut a València el 1597 i religiós de l'Orde del Carme, qui va arribar a ser catedràtic de l'*Estudi General*, a més de ser nomenat candidat a arquebisbe d'Oriola, càrrec que no va arribar a ocupar.¹⁸⁷ Als seus familiars els trobem participant en les institucions del Regne i la Ciutat. Per exemple, a Juan Bautista Olginati se li va concedir el 1628 el privilegi de cavalleria i el 1632 el reconeixement de noblesa.¹⁸⁸ Anselmo Olginati, va participar a meitat de segle en les Juntes de l'Estament Militar,¹⁸⁹ i Antonio va assistir a algunes reunions de la confraria de nobles de la Mare de Déu de la Salut, juntament amb el fill de Costantino Cernezzi, Manuel,¹⁹⁰ a més de ser insaculat com a candidat a la bossa de nobles i cavallers el 1680, sent jurat i administrador de sises. Antonio era també senyor de Sedaví, un senyoriu de l'Horta de València.¹⁹¹ Encara que no era comerciant, probablement si que ho foren els seus pares, qui també eren d'origen milanès. Pedro va viatjar per ciutats com Como i Milà amb la intenció de cobrar algunes rendes de la família, passant per Gènova, on va conèixer a Papirio Odesclachi i Cesare Cernezzi. Les connexions que tenien els Cernezzi de València propiciaven que a Gènova s'acolliren personatges relacionats amb ells. Quedaria assenyalar a dos milanesos més, dels qui poc sabem. Tomás Barraboni i Marco Antonio Figini, també mercaders a València, almenys durant la primera meitat del segle XVII.¹⁹²

La recopilació de les trajectòries d'aquests personatges, participants de sagues mercantils i de companyies de negocis connectades a València, fa palès que els Cernezzi no van arribar sols a la Ciutat sinó en relació amb totes aquestes companyies d'origen comasc, milanès i italià. Així doncs, els Parravicini, Campazzi, Sobregondi i Chimeli van tindre relacions econòmiques intenses, arribant a ser representats pels Cernezzi o a formar part integrant de la companyia comercial, el que consolida la idea de poder d'un grup econòmic. Els Caponi van estar socialment lligats al Cernezzi, més encara entenent que Giovanni Battista fou procurador dels fills menors de Francesco Cernezzi davant d'un plet per l'herència. Tanmateix, les relacions més dèbils donen llum sobre l'existència d'un grup que, amb connexions més centrals o més perifèriques, cohesionava interessos i generava capital social. Això va fer ascendir molts dels

¹⁸⁷ A. FELIPO ORTS. *La universidad*, p. 359.

¹⁸⁸ J. PASTOR FLUIXÀ. "Nobles i cavallers", pp. 13-54.

¹⁸⁹ ARV, RC, 540. Anys 1648-1650.

¹⁹⁰ AHN, OOMM, Caballeros_Montesa, Exp. 123.

¹⁹¹ A. FELIPO ORTS. *Insaculación y élites*, p. 102 i p. 162.

¹⁹² Á. CASTILLO PINTADO, *Las rutas mercantiles*. s.p

membres a posicions rellevants dintre de les estructures de decisió del Regne de València i contribuí a generar oportunitats. En eixe sentit, realitzaré una última consideració en les següents línies.

A la cerca d'oportunitats o a l'aprofitament de les mateixes?

Arribats fins ací, m'agradaria fer una reflexió. Els Cernezzi es van desplaçar a València moguts pel propòsit d'encetar un projecte propi o, pel contrari, d'acomodar-se a les oportunitats que s'oferien al Regne de València?

Aquesta pregunta pot semblar innecessària dintre de l'explicació de les estratègies econòmiques de la família, doncs segons tot apunta, allò que realitzaren estava programat des del seu centre de decisions, Como. Els historiadors tendim a entrellaçar esdeveniments que caracteritzaren l'èxit final que sabem que esdevindria al poc de temps. Imaginem, a partir dels contractes i dels nexes teixits, que els emprenedors analitzats sempre buscaren les oportunitats, encara que caldria plantejar-se fins a quin punt podem entendre que les oportunitats els buscaren a ells. Dintre de les teories de la sociologia econòmica, una de les més interessants, sense dubte, és la que es refereix al capital social que generen determinades comunitats.¹⁹³ En aquest sentit, la pertinença a xarxes que tenen una ampla estructura i un bon capital social, produeixen avantatges i beneficis derivats de la participació de la mateixa, molts cops de forma indirecta, sense per això ser el membre de la xarxa el promotor del benefici. En aquest cas, el trasllat a València podria entendre's com a fruit de la mediació dels membres de la comunitat a la qual pertanyien, la que hauria facilitat el seu assentament a València.

Encara que la fortalesa dels seus llaços a la ciutat del Túria era primigèniament dèbil,¹⁹⁴ el sistema funcionava bé gràcies a altres favors i serveis que es pagaven en monedes diferents. Potser, al anar-se'n els Parravicini de València, el seu lloc en la comunitat de la capital regnícola va quedar per ocupar i podia ser pres per altres als quals la xarxa els degué obligacions. Certament van aparèixer a l'escena altres Parravicini, però no sempre l'ocupació mercantil es circumscriu al grup de parentesc. En aquest sentit, l'oportunitat podria haver-los buscat com a substituïts o ells la trobarien per la seua pròpia capacitat de gestionar la informació i els recursos disponibles en diferents territoris? Fos com fóra la decisió final respondria a la seua voluntat personal

¹⁹³ A. PORTES. *Sociología Económica*, pp. 59-81.

¹⁹⁴ M. GRANOVETTER. "The Strength of Weak Ties", pp. 1.360-1.380.

dintre del cercle dens familiar que, donades les oportunitats ofertes -directa o indirectament-, decidiren traslladar dos dels seus membres per consolidar llaços en un mercat ibèric, en el qual veieren l'existència de nous recursos i la possibilitat d'explotar fonts econòmiques i socials.¹⁹⁵ Desembarcar a València no sols els permetria obrir una nova seu a la Mediterrània occidental sinó experimentar la possibilitat d'aplicar nous projectes als inicis del Sis-cents. Els canvis estructurals de l'economia mundial i mediterrània, més particularment, ajudarien a recalibrar contínuament el valor dels seus propòsits i a adoptar nous mecanismes d'integració comunitària i de solvència econòmica en l'esfera hispànica.

Les arrels locals: les dones Tàrrega i l'arrelament a la societat

Instal·lats a la ciutat de València, i controlant una bona quantitat de negocis, els Cernezzi pensaren en desenvolupar una política matrimonial que els aferrés al Regne de València, provocant que a més dels contactes estrictament econòmics, pogueren desenvolupar uns lligams de parentesc en el «punt d'ancoratge», en aquell moment la plaça comercial del Túria. En una situació econòmica avantatjosa i gaudint d'un cert reconeixement social per part de la Ciutat, com ho demostra el regal d'una font de plata i algunes encomandes com a portadors de la veu del Consell Municipal, els Cernezzi, estarien ben considerats socialment, almenys pels grups de poder, que veien en ells una implantació a la ciutat i una mobilitat que podia augurar un bon futur.

Els Cernezzi van emparentar amb la família Tàrrega i de Iñigo. Gaspar Tàrrega, d'origens del Pla del Camp de Tarragona es va casar a València amb Magdalena Iñigo. Del matrimoni van nàixer dos filles, Anna Maria i Caterina, i un fill religiós. El pare de Gaspar Tàrrega fou jurisconsult de la Inquisició i graduat en els dos Drets, propiciant que el seu fill, Gaspar, trobés un fàcil accés a la judicatura valenciana.¹⁹⁶ Gaspar va rebre, després de la celebració de Corts de 1626 a Montsó, el privilegi de noblesa.¹⁹⁷ De la relació establerta pels Cernezzi amb la família Tàrrega abans del casament no ha quedat constància escrita. Sí que sabem, però, que Gaspar Tàrrega va pactar les capitulacions matrimonials de les seues dues filles amb els dos germans Cernezzi. El

¹⁹⁵ M. CASSON. *The Entrepreneur*, pp. 1-34.

¹⁹⁶ AHN, SN, PARCENT, C. 44, D. 2, Imatge 4. Sobre Gaspar Tàrrega: T. CANET APARICI. *La Magistratura valenciana*, p.168, i V. GRAULLERA SANZ. *Juristas valencianos*, pp. 341-342 i 511.

¹⁹⁷ J. PASTOR FLUIXÀ. "Nobles i cavallers", pp. 13-54.

primer en formalitzar el casament i, per tant, porta d'entrada a l'univers relacional de la família, fou Costantino Cernezzì, qui va pactar el matrimoni amb Anna Maria. Més tard Francesco es va casar amb Caterina. Coincidència o estratègia? Resulta cridaner el consentiment prestat per Gaspar Tàrrega per casar les seues úniques dos filles amb dos personatges de la mateixa nissaga. Però anem a analitzar amb un poc més en detall com van esdevenir els fets.

El casament de les germanes Tàrrega amb els germans Costantino i Francesco Cernezzì es va negociar «attenent sols a guardar y gualtat entre les dos germanes, més que a la demostració que la voluntat y amor que té a dits gendres [Gaspar Tàrrega]». ¹⁹⁸ Així, el *pater familias* va capitular el 1618 el matrimoni de Constantí Cernezzì amb Anna Maria Tàrrega, filla primogènita. Posteriorment, al gener de 1625, es va pactar el de Caterina Tàrrega, segona filla, amb Francesco Cernezzì. Si bé no disposem de les capitulacions del primer matrimoni, sí que les tenim del segon, dilucidant els acords entre els germans Cernezzì i els Tàrrega. ¹⁹⁹

La primera referència a les capitulacions matrimonials entre Caterina i Francesco, apareix en un document notarial datat a 21 de desembre de 1624. ²⁰⁰ Aquest matrimoni va ser concertat de paraula entre ambdós i, posteriorment, ratificat en les corresponents capitulacions, signades entre l'interessat, Francesco, i el pare i tutor de Caterina, Gaspar. El dia 1 de gener de 1625, poc més d'una setmana després de l'acceptació del pacte verbal de casament, signaren diferents acords davant del notari Joaquim Monròs. ²⁰¹

Al primer capítol Gaspar Tàrrega, com a pare i administrador de la seua filla i dels seus béns, fixava en 10.000 lliures «moneda real de València» el dot que aportava al matrimoni, pagadores de la següent forma: les primeres 6.000 lliures, serien donades

¹⁹⁸ APCCV, 8786, p.26r. Capitulacions Matrimonials entre Francesco Cernezzì i Caterina Tàrrega. Protocol notarial de Joaquim Monròs, 1 de gener de 1625

¹⁹⁹ Les capitulacions matrimonials les van signar els germans Cernezzì amb Gaspar Tàrrega, com a *pater familias*. No obstant, hem de remarcar que les estratègies familiars d'Antic Règim no les podem reduir a una decisió unilateral del cap de família, doncs, la mare i fins i tot les mateixes filles, qui s'haurien de casar amb aquests jugarien un paper important. La decisió de casament, representava en l'Antic Règim, com moltes altres accions i contractes, una decisió que implicaria ben cert a tot el conjunt familiar. És per això que hem preferit utilitzar un concepte més ample per referir-nos al casament. De fet, encara que siga legalment, la dona tenia que manifestar el seu lliure consentiment per tal de casar-se, segons Furs de València. Per ampliar aquestes idees. I.A. BAIXAULI JUAN. *Casar-se*, (2003).

²⁰⁰ APCCV, 8777. Protocol notarial de Joaquim Monròs, 21 de desembre 1624

²⁰¹ APCCV, 8786, fol.12-27. Capitulacions Matrimonials, 1 de gener de 1625.

després d'haver-se casat, entregant la quantitat de 3.000 lliures i una casa situada en l'horta de València, al carrer de Quart passant el convent de Sant Sebastià, envoltada per cinc cafissades de terra campa amb algunes moreres. Així, la resta de les 6.000 lliures venia repartida de la següent manera: 1.000 lliures, serien donades en efectiu; 500 lliures s'entregarien en un censal de propietat de Gaspar Tàrrega, del que responien les viles de Palma i Ador. Altres 500 lliures serien complimentades amb joies, vestits i mobles per a la casa, mentre que les restants 4.000 lliures s'entregarien, com era habitual, després de la mort del dit don Gaspar Tàrrega, pagant-les amb censals o béns immobles, a elecció de les seues filles. Es tractava de «la mateixa y consemblant cantitat de dot y modo de paga que aquell constituí y prometé a Constantí Cernesio, cavaller, germà del dit Francisco, quant cassà ab aquell Anna Maria Tàrrega»,²⁰² establint-se un matrimoni simètric entre germans i germanes.

Gaspar, davant l'entrega del dot, es va assegurar que part dels béns constitutius no es pogueren vendre o traspassar fàcilment, assegurant-se la perpetuïtat. És per això que va decidir «que estiguen y resten vinculades segons que expresament se vinculen cinch millia lliures, mitat de les dites deu millia de dita dot, per a fills del present matrimoni, a elecció de la dita Catalina Tàrrega»,²⁰³ atorgant la capacitat d'elecció a les seues filles. Costantino i Francesco es comprometien a respectar el vincle fundacional del dot sempre i quan «no's fassa ni cause perjuhý de ninguna manera a dit Francisco en la retenció que li competeix».²⁰⁴

Com era habitual s'establia el creix, o augment de dot, que en la legislació valenciana el marit havia de proporcionar, incrementant la meitat del dot ofert per la família de la dona, en concepte de la virginitat.²⁰⁵ Com que Caterina es casava en primeres núpcies, Francesco es comprometia a incrementar-lo en 5.000 lliures.

²⁰² APCCV, 8786, fol. 14.

²⁰³ APCCV, 8786, fol. 14. Sobre la vinculació: J. BRINES BLASCO - C. PÉREZ APARICIO - "La vinculació", pp. 220-252. J. A. CATALÁ SANZ. *Rentas y patrimonios*, (1995).

²⁰⁴ APCCV, 8786, fol. 15.

²⁰⁵ V. GRAULLERA SANZ. *Historia del derecho*, pp. 107-108. A la ciutat de Como el pagament per la virginitat es materialitzava en l'increment del dot per part del marit en un terç. Pel que respecta a la concertació de matrimonis, la dona verge tenia un estatus social i, al mateix temps, moral més reputat, pel que el cònjuge masculí havia de compensar de forma pecuniària l'augment de la dot. Es va anomenar augment de dot, o depenent de la legislació, creix, escreix, donació *propter nuptias*, etc. Consuetudinàriament, totes les dones que anaven a casar-se al Regne de València havien de rebre del marit béns per valor de la meitat del dot que ella aportava, encara que a partir de 1329, a les Corts d'Alfons II, es va imposar el premi a la virginitat, pel que les viudes no tenien dret a reclamar-lo. R. BENÍTEZ SÁNCHEZ-BLANCO, "Familia y transmisión", pp. 35-70. Es veuran més qüestions sobre els matrimonis de les famílies de la xarxa al Capítol VII.

L'obligació amb els fills, per tal de fundar la idea d'una continuïtat de la Casa, fou a través del pacte d'entrega de 12.000 lliures «ab un fill o filla a soles si molts ne tindrà o repartir-los, a hu poc, y a altre molt, ab facultat de vincular la donació». La mentalitat de perpetuar la família es pot veure en l'estratègia matrimonial, naixent així una dinastia de Cernezzi-Tàrrega, que es reproduís a partir de la selecció d'un hereu únic, preferiblement, que pogués arreplegar en la seua persona el major patrimoni possible.

Tant Costantino com Francesco anomenaven al seu sogre «pare Tàrrega» fundant el respecte i unió de les famílies, encara que malgrat l'«amor», el regent de la Reial Audiència no s'acabava de fiar d'aquells milanesos que, al cap i a la fi, eren estrangers a València. Establia a les capitulacions que, sota pena de 4.000 lliures, els Cernezzi no podien traslladar-se del Regne acompanyats per les germanes Tàrrega «per a estar, viure, ni residir, en ningun temps ni per ninguna causa, via, manera y rahó»²⁰⁶. Gaspar no volia que la seua única herència a València pogués escapar cap a Milà amb aquests llombards, que no sabia bé si preferirien assentar-se a la ciutat o tornar a la seua terra d'origen. Potser voldria assegurar-se l'assistència de les filles quan ell envellís. Interessant resulta la possible sanció que, sota pena de 4.000 lliures, s'imposava a Francesco en cas que no hi hagués relacions sexuals explícites entre els cònjuges: «consumar per còpula carnal per tot lo mes de janer primer vinent del present any 1625»,²⁰⁷ mediatitzant així les relacions sexuals que havien d'oferir una descendència. Per què l'existència d'una clàusula que no torna a veure's en cap altra capitulació matrimonial de la família? Una possible hipòtesis dirigeix l'atenció sobre el matrimoni de Costantino Cernezzi i Anna Maria Tàrrega. Tot i haver passat set anys, no havien concebut cap descendent. En eixe sentit podem preguntar-nos, Francesco Cernezzi havia tingut en ment aquell matrimoni? El mercader ja tenia 37 anys, havia viatjat al llarg de la seua vida, la qual no havia sigut especialment tranquil·la. De fet tenia dos fills extramatrimonials, una filla Laura Cernezzi, nascuda a València i a la qual li havia trobat un lloc com a monja professa al convent de la Santíssima Trinitat de la ciutat, consignant-li una renda anual de 60 lliures després de la seua mort.²⁰⁸ A més, va tenir a Giovanni Cernezzi, de qui ja hem parlat repetides vegades.²⁰⁹ Costantino veuria, com a conseqüència de no poder tenir fills, la possibilitat de consolidar les relacions amb els

²⁰⁶ APCCV, 8786, fol. 18.

²⁰⁷ APCCV, 8786, fol. 18.

²⁰⁸ AHN, SN, PARCENT, C. 218, D. 1. Img. 58-61.

²⁰⁹ Giovanni fou el fill que va formar part de la companyia de Ascanio Sobregondi.

Tàrrega a través del seu germà i, per això, potser l'incitaria a quedar-se a València i casar amb Caterina Tàrrega, fet que acabà acceptant el 1625.

En aquell moment s'afermava, o almenys ho podem suposar, la possibilitat de llegar als seus fills el patrimoni de la família Tàrrega, senyors de Beniferri, ja que les dos filles hereves s'havien casat amb dos germans d'una mateixa família i no disposant de barons en el mercat matrimonial, el patrimoni es concentraria en els suposats hereus de Caterina i Francesco. Amb açò no vull dir que, una vegada mort el pare de les Tàrrega, el patrimoni que a elles se'ls llegaria passés als seus marits Cernezzi, perquè les lleis valencianes forals no constituïen el matrimoni pel règim de guanys -a la manera castellana-, almenys fins al segle XVIII, sinó que les dones conservarien els béns heretats i els podrien llegar a qui elles mateixa decidiren, com així ho feren amb el senyoriu de Beniferri.²¹⁰ De fet, als seus testaments van voler entregar-lo al fadristerne Costantino Cernezzi, germà de Manuel. Ara bé, amb expectatives de futur, els fills dels Cernezzi podrien reunir un patrimoni, no només per part del cap de família més directe, sinó també del seu avi, Gaspar Tàrrega. L'atzar i la fortuna van provocar que a la fi tot el patrimoni es concentrés en un sol membre de la família, Manuel Cernezzi.

Aquella voluntat d'unió i explícita demanda de mantenir relacions sexuals va sortir efecte. Francesco Cernezzi i Caterina Tàrrega van tindre dos fills i tres filles del seu matrimoni, mentre Costantino Cernezzi i Anna Maria Tàrrega van acabar els seus dies sense poder concebre'n cap. En definitiva, a València aquests empenedors immigrants es debateren entre l'adaptació al nou territori i la consolidació de les seues relacions comunitàries milaneses.

4. Promoció, privilegi i prestigi: el primer comte de Parcent

Els descendents dels Cernezzi: assegurar-se un futur a València?

Durant l'Època Moderna va existir un intent de control per part dels progenitors sobre els seus fills en molts aspectes. Més encara en les elits, on els fills i filles representaven el projecte de futur d'una Casa, entenent que les societats d'Antic Règim

²¹⁰ Sobre la separació de béns: P. J. TARAÇONA. *Institucions dels Furs*, pp. 217-224. G. COLÓN - A. GARCÍA. *Furs de València*, pp. 32-33. V. GRAULLERA SANZ. *Historia del derecho*, pp. 108-110.

tenien una visió del món més a llarg termini que les societats actuals. Una de les tasques familiars més importants, fou, sense dubte, el control sobre l'estat civil dels fills, doncs, depenia, en gran mesura, dels seus pares. Es va deixar poc d'espai de decisió a l'entorn familiar on, a més del poder de l'home o cap de família, podem veure com es va imposar el poder adult en general: pare, mare, avis paterns i materns així com tiets. Des de la institució familiar es va intentar frenar alguns dels desafiaments que es podien provocar en la joventut, encara que no sempre els dictàmens del poder adult s'acompliren i alguns d'ells seguien, impulsats per la seua capacitat de decidir, tot i les pressions, els seus propis propòsits, així com altres vegades les decisions estratègiques per a la família s'impregnaren de major reciprocitat entre joves i adults.²¹¹

Encara que el matrimoni es deixava *de facto* a lliure elecció dels cònjuges, existiren diverses lleis que intentaren assegurar una certa determinació entre els contraents, com als Furs de València, on hi havia una clàusula referent a que no es podia obligar - per part del rei o els seus oficials- a contraure matrimoni a cap vídua o la donzella sense la seua voluntat,²¹² encara que, com es veurà, existiren nombrosos impediments. No obstant, els matrimonis clandestins i aquells que no estigueren acceptats pels progenitors estaven penalitzats i, per tant, qui es casés al marge del poder adult quedaria reprovat, desheretat i, fins i tot, s'arribà a contemplar la pena de mort. Cal diferenciar en aquests casos els conceptes de «prohibir» i «obligar», doncs es podia prohibir casar-se sense el consentiment dels adults mitjançant la llei però no se'ls podia obligar a casar-se coartant la seua llibertat. Aquestes lleis es reforçaren després del Concili de Trento (1543-1563), on el matrimoni sacralitzat eliminava de cop i volta la possibilitat de pactar-lo sense fer-lo públic a la Santa Església Catòlica.²¹³ Segons això, tant s'hi valia si el estatus dels que contreien el matrimoni era el mateix, ja que, encara que el matrimoni fos entre fills de nobles, si els pares no ho acceptaven, no sols era invàlid, sinó que era penalitzat. En definitiva, el matrimoni era un mecanisme regulador de l'estatus que asseverava la dignitat de les famílies i ha sigut indicador en molts estudis per identificar els projectes i estratègies d'un grup de parentesc amb la idea de mostrar la projecció social dels seus membres.

²¹¹ Veure Capítol VII.

²¹² J. TARAÇONA, *Institucions dels Furs*, p. 117.

²¹³ M. BOLUFER PERUGA - I. MORANT DEUSA, *Amor, matrimonio y familia*, p. 78. Encara així, sí que es va apuntar que no es podia danyar l'honor i la unitat de la família per un matrimoni. Fou durant el regnat de Carles III, el 1776, quan es va legislar per donar el poder explícit als progenitors sobre el control del matrimoni dels seus fills, sempre que foren menors de 25 anys.

Cal dir, que la família dels Cernezzi de València va tindre clares mostres de control dels seus pupils. En aquest sentit es va explicitar, ja als primers matrimonis que van contraure els Cernezzi de Valencia a principis del segle XVII, algunes prerrogatives de cara a aquest control. En les capitulacions matrimoniales, on es va instituir el vincle per assegurar el futur patrimonial de la unió entre els Cernezzi i les Tàrrega els anys 1618 i 1625, es va acordar que els seus fills podrien casar-se prèvia acceptació dels seus progenitors i que si, en canvi, decidien pel seu compte contraure matrimoni podien quedar immediatament desheretats i incapacitats per a consolidar el llinatge que es fundava sota aquests cognoms: «tenir hun sol fill o filla y aquell se cassàs sens voluntat de lo dit Francisco Cerneçio reste en sa facultat poder limitar la dita et present donació».²¹⁴

La mort de Francesco Cernezzi fou sobtada. Ell no havia deixat testament escrit davant notari i això complicava l'herència i el control dels menors. La polèmica va estar servida. Justament, el seu germà Costantino va entrar a l'habitació, i veient sense respiració Francesco, va trobar a una taula propera al llit un document amb les últimes voluntats del difunt. Si aquell era o no el testament de Francesco és impossible saber-ho, però les probabilitats que Costantino escrivís i determinés què havia de succeir a partir de la seua mort queda com a una opció viable. Aquell document, que va passar per diferents tribunals per ser acceptat,²¹⁵ concretava que els fills i filles de Francesco, únics hereus de la Casa, no podien concertar matrimoni al seu lliure albir. S'establia que la prerrogativa sobre les decisions, requeien en Costantino i Cesare Cernezzi, els oncles dels descendents. S'imposava una pena pecuniària en cas que el matrimoni s'acabés formalitzant, pel que es va prevenir la possibilitat de desobediència per part dels joves de la família. Aquell any, la major part d'ells eren menors. Manuel Cernezzi, el primogènit, tenia només 8 anys. A més, hi havia Francesca i Clàudia també menors. Caterina, la muller de Francesco, estava embarassada i esperava un fill o filla, al qual al testament se li va deixar una pensió mentre durés la seua minoria d'edat «al póstumo del qual al presente está preñada la dicha Catalina Tàrrega, si a la luz viniere» se li havien d'entregar 1.000 lliures a l'any en cas de que fos baró i 2.000 si era dona. D'aquell ventre van eixir uns bessons: Costantino i Maria Tàrrega.

²¹⁴ APCCV, 8786. Any 1625.

²¹⁵ AHN, SN, PARCENT, C. 218, D. 1.

Entre l'any 1638 i el 1656, any de la mort de Costantino, es concertaren alguns matrimonis per a les seues nebodes, representant el futur de la Casa. A més a més, Costantino i Maria no coneixerien al seu pare i, el seu oncle Costantino, es faria ple càrrec de la seua educació, com així les germanes Tàrrega. El primer matrimoni pactat fou el de Francesca Cernezzi, filla primogènita, amb Francesc de Borja, fill del duc de Gandia, important llinatge valencià, que reconeixia el prestigi que la família gaudia a València.²¹⁶ Els Borja eren una nissaga amb múltiples connexions internacionals, així com també els seus interessos. Això requeria de crèdits, i el crèdit necessitava de contactes com els dels Cernezzi, consolidant una relació a través de contra-canviar favors. Casar un fill Borja amb una Cernezzi, de segur conferia reputació.²¹⁷ Tot i això, Francesca va morir sense cap descendència. El comte, a València també va consolidar els contactes i relacions al seu lloc d'origen. El 1652, es va pactar el matrimoni entre Claudia Cernezzi, de només 13 anys, amb Antonio Maria Erba de Milà, nebot,²¹⁸ qui també era nebot de Carlo i Benedetto Odescalchi, agents principals a la seu de la companyia comercial a Gènova. El matrimoni consolidava les relacions i tenia un valor simbòlic fins al punt que, Benedetto Odescalchi, aleshores ja cardenal Odescalchi (futur papa Innocenci XI) va oficiar el casament a l'oratori privat del palau Odescalchi a la ciutat de Como, demanant una dispensa papal per consanguinitat de tercer grau entre els cònjuges. Els testimonis que van fer córrer la veu sobre la cerimònia oficiada pel cardenal, parlaven de la massiva assistència a l'acte, en la que destacava la participació de reputats personatges com Carlo della Porta o Francesco Rusca, cèlebres nobles i mercaders de la ciutat.²¹⁹

La resta dels descendents van quedar per maridar a la mort de Costantino Cernezzi el 1656. Per això mateix, el comte va disposar al seu testament qui havia d'assumir el poder com a cap de família per a vigilar les actuacions dels descendents de la Casa i també va instar a que els seus matrimonis es concertaren a Itàlia i no a València, ni en cap altra part d'Espanya. Així ho va declarar al seu testament:

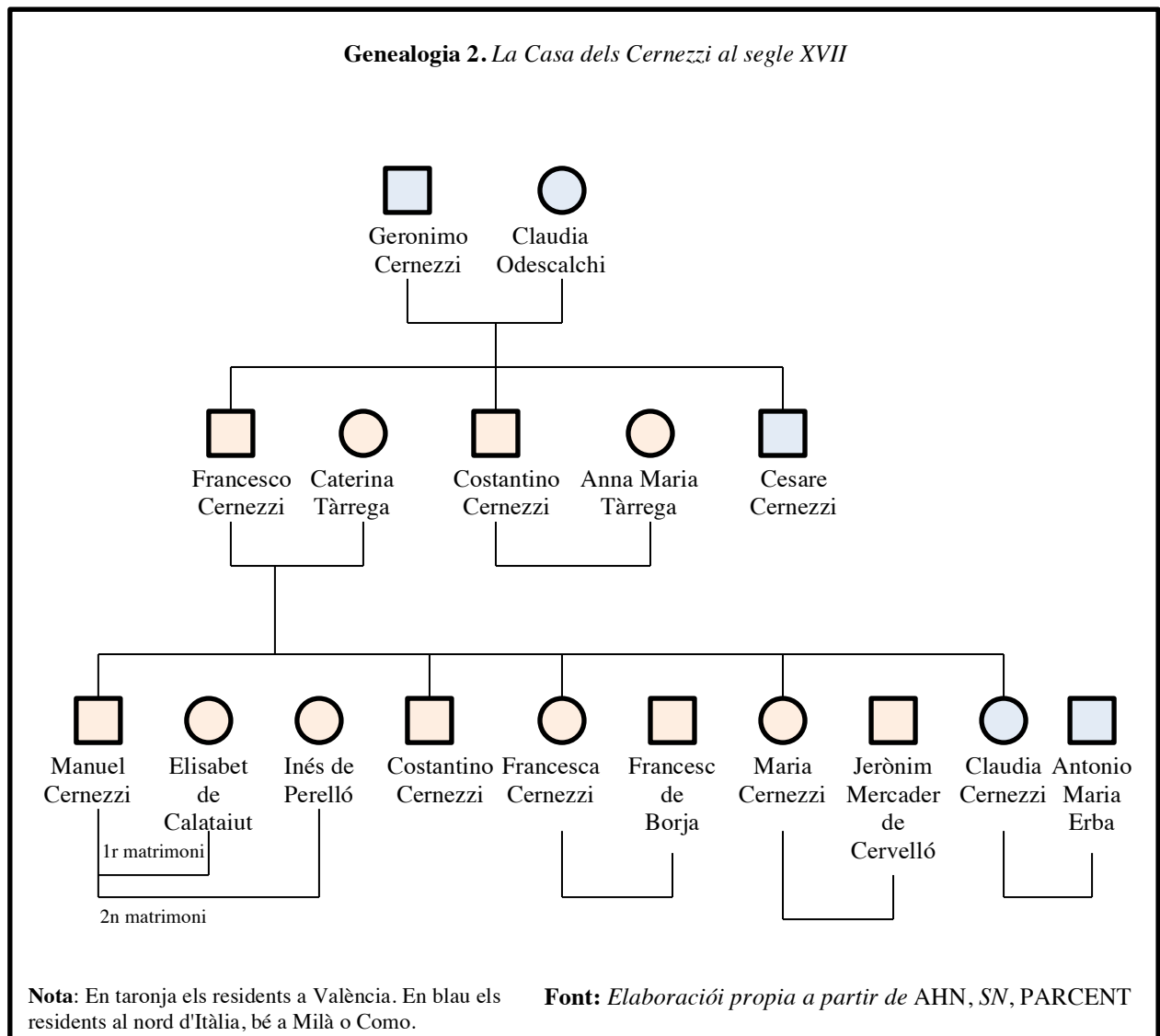
²¹⁶ M. BATLLORI. *La familia Borja*, (1994). AHN, SN, PARCENT, C. 135, D.1. «Don Francisco de Borja per conte de la dot de Dona Francisca Sernesio *quondam* muller del dit don Francisco, deu quatre mil quatre centes trenta una lliurs y sis sous».

²¹⁷ J. CASEY. *El Regne*, pp. 163-170. Més encara considerant que els Borja no solien casar els seus fadrísters sinó només als primogènits.

²¹⁸ Per a la vida i relacions de Antonio Maria Erba, veure Capítol VII.

²¹⁹ M. LOGATI. "L'ultimo soggiorno", p. 9.

«mon ànim y voluntat seria que los dits don Manuel Cernesio y don Constantí Cernesio, mos nebots, no casassen en la present ciutat de València, ni en part alguna de España, ans bé, voldria casassen aquells en la ciutat de Como, ma pàtria, eo en Milà, o en altra qualsevol part de Lombardia, o Liguria y que tinguessen allà son domicili. Y açò per los respectes a mí ben vists y, en particular, perquè em par que seria machor beneffici per a la conservació de ma Casa y família de Cernesio».²²⁰

Donat que la disposició al seu testament expressava més una voluntat que una obligació - ja que no s'imposava una pena en cas d'incompliment-, els descendents

²²⁰ AHN, SN, PARCENT, C. 135, D. 1. Img. 229.

acabaren per incomplir-la i concertaren matrimonis al Cap i Casal. Per tant, les estratègies dels pactes matrimonials van passar del poder del cap de família masculí al femení, i legalment a un dels seus curadors, Giovanni Battista Caponi, company de negocis dels milanesos, com hem vist abans.

Els senyorijs: una inversió desviacionista?

En bona part dels processos d'ascens social a la Monarquia Hispànica els pretendents adquirien senyorijs i terres que els pogueren atorgar reputació i un lloc al qual adscriure la titularitat del privilegi, ja que, generalment, la noblesa es considerava annexa al poder senyorial.²²¹ Així, Costantino i Francesco Cernezzí van comprar la baronia de Parcent el 18 de juliol de 1636.²²² Parcent, una població situada en la comarca de la Maria Alta, conformava un petit feu compost pel Castell de Pop i els llocs de Benigembla i Vernisa. De majoritària població morisca, va sofrir una incursió de la pirateria nord-africana el 1533 en la qual fou capturat el baró, Pere de Pere Andreu, qui fou traslladat a Alger.²²³ Aquest es va veure obligat a redactar el seu darrer testament, encara captiu i va vincular les seues possessions en favor del seu fill, Joan de Pere Andreu, qui malauradament va perdre la vida sense testar. Els avatars biològics de la família van fer que la baronia recaigués el 1610 en mans de l'última institució cridada a l'herència: el convent de *Nuestra Señora de las Fuentes*, de la diòcesi d'Osca.²²⁴ Si bé el convent va portar a terme diversos plets per la possessió, pocs anys després, el 1635, començà un procés per tal de vendre-la, assegurant que representava una càrrega econòmica insostenible.²²⁵

La venda de la baronia va ascendir a les 30.000 lliures, tot i que amb diverses condicions i sobretot a l'espera de les resolucions favorables del Papa Urbà VIII i l'acceptació del nunci de la Santa Seu a Madrid, com a també de l'autorització reial, que permeteren trencar el vincle fundat per Pere de Pere Andreu. Francesco i Costantino Cernezzí, espavilats i ansiosos per l'adquisició d'un senyoriu, van reunir una quantitat de

²²¹ En el cas valencià: V. SANZ VIÑUELAS. *Entre Sardenya*, p. 44. M. L. MUÑOZ ALTABERT. "La entretela", pp. 18-21. A. FELIPO ORTS. *De nobles, armas*, (2015). A més dels coneguts casos dels genovesos com el marques de los Balbases o dels genovesos Annoni. M. HERRERO SÁNCHEZ. "Génova y el sistema", pp. 529-562. G. TONELLI. *Investire con proffito*, pp. 81-84.

²²² AHN, SN, PARCENT, C.46, D. 1. Escripura de la venda de la baronia de Parcent.

²²³ AHN, SN, PARCENT, C.46, D. 4. Img. 4 i 15.

²²⁴ AHN, SN, PARCENT, C.47, D.3. Escripura de possessió de la baronia de Parcent a favor del convent.

²²⁵ AHN, SN, PARCENT, C.46, D.7. Aquell any es va obtenir una llicència per part del nunci de la Santa Seu en virtut de les butlles pontífiques per a la venda de la baronia per part del Convent.

diners que, segons s'ha vist per les seues activitats econòmiques, no els suposava un gran esforç i així, després de les resolucions favorables de les institucions respectives, es convertiren en senyors de Parcent.²²⁶ De la compra es desprèn que, amb l'adquisició de la baronia, no buscaven els seus beneficis econòmics directes a partir de l'explotació de la terra i els vassalls, sinó que allò els permetia disposar d'un senyoriu que els facilités una suposada carrera d'ascens social cap a la noblesa titulada, d'altra manera complicada. Aquesta afirmació també va en relació a l'anàlisi de la resta d'inversions agrícoles que va realitzar Costantino Cernezzì al llarg de la seua vida i que he representat en la taula que segueix:

Taula 3. Propietats rústiques de Costantino Cernezzì a València, (1620-1654)						
Tipus de bé immoble	Ciutat	Any	Preu	Venedor	Posició social	Raó
Hort: seixanta quatre tafalles, ²²⁷ tres quartons, ²²⁸ quatre <i>braces</i> de terra campa i moreres	Oriola	1620	2.400 £	Giovanni Battista Carlo Muzio	Mercader	Adquisició
2 cafissades ²²⁹	Burjassot	1630	250 £	Jordi Oliva	Procurador i Mercader	Adquisició
Alqueria i 8 cafissades de terra campa i part de morera, 14 cafissades de morera, 2 cafissades terra amb moreres al voltant 10 cafissades de vinya i altres terres	València (Patriaix)	1636	11.274 £	Lluís Ferrer de Cardona Per Raymondo Bononi i Francesca Parravicino	Governador de la ciutat Ciudadà i Mercader	Adquisició
9 fanecades ²³⁰ de terra campa amb moreres	Horta de València (partida de Jesús)	1637	2.527 £	Andreu Revert i Paula Basset	-	Execució de deutes
3 cafissades i una fanecada de morera	Horta de València (Portal dels Innocents)	1637	* compte amb l'anterior	Andreu Revert i Paula Basset	-	Execució de deutes
2 cafissades de moreres i 2 de terra campa	València (Favanella)	1639	1.100 £	Josep Pujades i Úrsula Marcos	-	Adquisició
2 cafissades voltades de moreres	L'horta de València	1639	664 £ 6s. 8d.	Francesc Pérez	Llaurador	Adquisició
1 cafissada	Favanella	1639	316 £ 12:4	Andreu Francisco Pérez	Llaurador	Adquisició
3 cafissades	València (Favanella)	1640	140 £	Nadal Real	Llaurador	Adquisició
Alqueria i sis cafissades terra campa i dos fanecades de terra amb moreres	València (partida de Sant Vicent de la Roqueta)	1640	5.000 £	Antoni Ponçona de Barages, vidua de Manuel Barages	Mercader	Per compte d'un deute amb Carlos de Castellví: 1.338 L de lletra

²²⁶ J. IVARS CERVERA (ed.). *La carta*, (2014).

²²⁷ ALCOVER I MOLL: Tafulla: mesura agrària: sisena part d'una fanega.

²²⁸ ALCOVER I MOLL: Mesura agrària de valor variable segons les comarques. Al Regne de València és la quarta part d'una fanecada, 207'77 metres quadrats.

²²⁹ ALCOVER I MOLL: Cafissada: Extensió de terra que pot sembrar-se amb un cafís de gra.

²³⁰ ALCOVER I MOLL: Fanecada: Extensió de terra que es calcula que es pot sembrar amb una fanega de gra. Conté quatre quartons i és la dotzena part d'una hectàrea. Sis fanecades fan una cafissada, i 36 fanecades equivalen a una jovada.

						de canvi
Alqueria i hort (9 cafissades de terra)	València (partida de Algiròs, camí del Grau)	1640	2.000£	Federico Colonna	Conestable de Nàpols príncep de Botera i Virrei de València (1640-1641)	Per fer pagament a les despeses de la Reial Audiència (Ho dipositava a la Taula de Canvis)
Hort	València (Camí de Quart, pont de les Ancles)	1644	1.100 £	Diego Ferrer	Cavaller de Montesa	Herència de Rufina Aliaga
Lloc	Ràfol de Sàpema (Marquesat de Dènia)	1645	8.500 £	Francesc Sapena i Anna Casals	-	Per 51.888 rals plata doble, pagats en Madrid per Giovanni Batista Sangiuliani
Casa i terres amb 11 cafissades	Campanar (partida de Guardaciver)	1645	4.400 £	Jaume Mateu -	Batlle d'Aldaia	Te depòsit en la Taula de València de 4.220L 10 sous 6 diners, en nom de Marti Valero, secretari dels senyors inquisidors
Terres cafissades	partida Favarella	1645	1.000 £	Felicià Pérez	-	Per deute d'un cens
3 cafissades de terra camp i amb moreres	Portal de Sant Vicent	1645	1.250 £	Diego Vidal i Gaspar Vidal	-	Adquisició
Alqueria i terres	Campanar	1647	1.340 £	Damiana Martínez, vídua de Vicent Provenç	-	Adquisició
Alqueria i onze cafissades i mitja de terra i una balsa d'amerar cànem	Beniferri	1647	5.340 £	Jerònim Sanoguera	Mestre Racional	Adquisició
5 fanecades de terra	València	1649	220 £	Rector de la parròquia de Sant Salvador	-	Adquisició
11 fanecades de terra camp rodejades de moreres	Horta de Patraix (prop de l'alqueria de Jesús)	1650	650 £	Antoni España i Joan Boscà de Alzira	Llauradors	Adquisició
9 cafissades	Campanar (partida de Guardaciver)	1650	500 £	Anna Benlloch	-	Adquisició
Tres cafissades i una fanecada de moreres	Sant Vicent de la Roqueta	1650	?	Monges del convent de la Casa professa	-	Adquisició
1 cafissada terra	Benimàmet	1651	?	Agostí i Jerònim Agós	Llauradors de Beniferri	Execució de deutes
103 cafissades	Beniferri	1652	900 £			Adquisició
1 cafissada amb una bassa de amerar cànem	Campanar	1654	475 £	Baptiste Joseph i Jerònim Benlloch	Llauradors	Adquisició
25 actes de compra			51.346 £ 19 s.			

Les despeses aproximades que Costantino Cernezzì va gastar en compra de béns immobles agrícoles, terres, alqueries i llavadors de cànem, superava amb escreix la inversió que havia realitzat en la compra de la baronia de Parcent. Com va apuntar

Casey,²³¹ una part de la noblesa - la que ell anomenava «alternativa» - es va dedicar a invertir en altre tipus de béns encaminats a assegurar una productivitat major. A l'analitzar la Taula 3 és fàcilment identificable que Costantino va optar per la compra de terrenys productius d'horta, la major part dels quals estaven rodejades per moreres o eren plantació exclusiva d'aquest arbre.²³² Tot el procés productiu que comportava la sericultura tenia una gran rendibilitat per a Costantino, implicat, com s'ha vist, en l'exportació de cuc de seda, però també, de segur, en la producció de seda a València. El dibuix d'una Horta de València plena de moreres, tindria un clar desplegament al segle XVII, consolidant-se al segle XVIII.²³³ De la mateixa forma, les cafissades de terra que produïen hortalisses, blat, cànem i altres productes, suposaven una demanda de la qual els Cernezzi se n'aprofitaven. Entre les alqueries, destaca la compra de dos terrenys a l'Horta de València que tenien basses d'amerar cànem, una activitat productiva de la que pot ser hi va participar Costantino.²³⁴ Moltes de les terres es van adquirir per tal d'executar deutes establerts amb la família de banquers, com havia passat en el cas del les propietats immobiliàries urbanes.

Amb el bescanvi es cancel·lava el deute i, es suposa, que Costantino hauria negociat a l'hora de realitzar el préstec hipotecar-los sobre els béns més rentables del deutor. No estranya doncs, que aquesta mentalitat allunyada de la noblesa territorial, a la que teòricament importava més tenir vassalls i viure de les seues rendes, contrasta amb una aristocràcia procedent del món dels negocis que conforma el seu patrimoni agrícola de terres productives i altres inversions. Al segle XVIII la família dels Cernezzi fou la primera de les propietàries agrícoles de l'Horta de València, liderant la tributació de la Particular Contribució de València.²³⁵ Els fonaments d'aquesta posició es situaven, llavors, als albors del segle XVII. A més, ja s'han vist les inversions financeres i immobiliàries dels Cernezzi al segon apartat del capítol, fet que porta a plantejar-me la manera d'identificar-se d'aquests «homes de negocis» que s'ennoblirien, com formularé en termes generals per als processos d'ascens social al Capítol VIII.

²³¹ J. CASEY, *El Regne*, p. 158. «Els mercaders rics i els fadrísters dels senyors, exclosos de la terra, constituïren una aristocràcia alternativa, una noblesa o patriciat urbà, basat en la possessió dels censals.»

²³² AHN, SV, PARCENT, C.135, D1. Img.

²³³ R. FRANCH BENAVENT. "La producción", pp. 67-98.

²³⁴ R. FRANCH BENAVENT. "Los comerciantes valencianos", pp. 201-234.

²³⁵ J. CATALÁ SANZ. *Rentas y patrimonios*, pp. 82 i 112. Els comtes de Parcent es convertiren a meitat el Set-cents en els majors propietaris laics de València, amb 1.336 fanecades de les quals només 95 eren de secà.

Taula 4. Distribució de les inversions de Costantino Cernezzi (1656)			
Tipus d'Inversió		Lliures valencianes	Percentatge
Béns immobles	Béns rústics	51.346	10,48
	Baronia	30.000	6,12
	Immables urbans	20.117	4,10
Deute públic	Censos a la Generalitat, Ciutat i viles reials	53.568	10,94
	Censos a viles senyorials i particulars	52.232	10,67
	Censos Institucions Eclesiàstiques	38.200	7,8
Préstec	Préstecs	244.038	49,85
Total		489.501	100

Font: Elaboració pròpia AHN, SN, PARCENT, C. 135, D.1.

Una política de serveis gelosa o interessada?

Centrem l'atenció, per un moment, en un dels factors claus en la consolidació d'una imatge de reputació de cara als membres que es situaren al voltant del poder de la Monarquia i el serveis que a ella es realitzaven com a condició per establir llaços de favors recíprocs. Com s'ha vist, Costantino i el seu germà van servir en diverses ocasions a la Ciutat amb la importació de blat i injectant diners a la Taula de Canvis, entre d'altres. Els serveis locals eren serveis a la Monarquia, vist que era la primera ciutat de reialenc del Regne, calmant amb la seua acció d'importadors els ànims de la població valenciana. Així mateix, actuaven com a intermediaris internacionals, oferint-se com a una de les companyies comercials més importants en el comerç d'entrada i eixida de productes al Regne, fent circular capitals i mercaderies arreu dels altres territoris europeus. Però, a més a més, en les polítiques de serveis, Costantino i el seu germà Francesco eren peces fonamentals d'una xarxa que unia València i Milà, encara més en un moment en el qual la Monarquia es trobava immersa en la guerra dels Trenta

Anys. En el context de defensa dels fronts oberts del rei, desplaçar soldats, no només suposava un problema humà, sinó que també existien centenars d'ajustos logístics. El Consell d'Aragó, a principis de 1634 demanava, en una de les tantes consultes sobre el tema, al virrei de València, marquès de los Vélez, que es buscaren urgentment fons per poder pagar unes embarcacions que havien de portar bastiments i infanteria a Itàlia.²³⁶ Foren els Cernezzì qui, el 1635, «paguen [4.000 ducats] al virrei a cuenta de los ocho mil que Su Majestad ha mandado proveer para los bastimientos de dos meses para las quatro companyías de infanteria que se embarcaron en tres galeras de Génova».²³⁷

Davant de la impossibilitat de la Monarquia de procedir al pagament immediat, els Cernezzì eren bons coneguts per a l'aportació de quantitats econòmiques importants. Un servei que no es lliurava a canvi de no res. Potser estigués relacionat que el mateix any 1635 el rei va concedir la noblesa a Francesco Cernezzì. El virrei de València, a més, informava al Consell de la consideració de «cavallers» atorgada per la Ciutat i la gran ajuda que li havien prestat en l'abastiment de blat.²³⁸ El marquès de los Vélez no només havia aconseguit serveis públics de la família de banquers milanesos, sinó que també s'havia endeutat demanant-los crèdits personals. L'impagament dels mateixos va portar a Costantino Cernezzì a mobilitzar els agents disponibles a diferents ciutats per tal de poder cobrar el préstec. Concretament, el 1637, el marquès havia sigut nomenat virrei de Nàpols, i la companyia comercial dels Cambi&Verzoni, «non mancavano d'ogni diligenza per l'imborso di quelli assegni del signore Marchese de Los Velez»,²³⁹ proposant que per saldar l'operació el marquès pogués oferir alguns dels seus feus napolitans a la família.²⁴⁰ També s'involucrà en el retorn del crèdit Juan de Zevallos, un poderós home de negocis de Nàpols, que va acabar sent duc d'Ostuni.²⁴¹ La creació d'obligacions per part de l'aristocràcia d'estirp hispànica situava als Cernezzì en una bona posició per rebre favors, en espècies diferents als diners però, sobretot, relacionava la seua figura amb serveis cap a la Monarquia.

²³⁶ ACA, CA, Llig. 558, n. 18.

²³⁷ ACA, CA, Llig. 558, n. 17, Img. 43.

²³⁸ AMV, MC, A-157, f. 799.

²³⁹ ASRo, FO, II D 3. 1637, 21 abril.

²⁴⁰ ASRo, FO, II D 3. 1638, 4 maig. «Poiché il signore marchese de los Velez haveva ottenuto da Sua Mestà licenza di vendere quelli suoi luochi ne habiamo dato aviso alli Cambi e Verzoni come havete ordinato acciò possino aporseli in virtù delli recapiti hanno del vostro credito et pregatoli far ogni sforzo per vedere de recuperarlo».

²⁴¹ ASRo, FO, II D 3. 1637, 27 juny.

En aquell context signaren una gran operació amb els asentistes genovesos Spínola a Madrid. La necessitat de girar numerari a Flandes, l'any 1634, va fer que Bartolomeo Spinola signés un contracte amb Costantino i Francesco, a canvi que els Cernezzi desemborsaren 74.000 rals castellans a Madrid, als mesos de febrer i desembre, mitjançant el seu procurador Giovanni Battista Sangiuliano.²⁴² El Cernezzi prendrien les consignacions de l'Escusat de València assignades als Spínola. El cobrament constava de 88.600 rals. A més de les comissions i els interessos, l'operació es va saldar amb un cost addicional de 9.160 rals pel premi de la plata, sumant l'operació definitiva un 10,33 per cent més del valor consignat pels Cernezzi. Els Spínola van completar la transferència del seu asiento a Flandes amb préstecs a Venècia on, entre les companyies prestatàries, estava la de Carlo Odescalchi i Francesco Cernezzi, familiars de Costantino.²⁴³

Continuem, un moment en la conjuntura bèl·lica a la Corona d'Aragó. L'any 1639 la Monarquia es trobava en mig d'una crisi per l'alta conflictivitat a Catalunya i per la necessitat d'enviar blat al Rosselló per alimentar l'exèrcit en guerra amb França. El rei demanava ajuda a totes bandes degut a les dificultats econòmiques en les que es veia immers, clamant l'obligació de nobles i el zel dels «homes de negocis» per al seu ajut. A l'agost, la Ciutat de València va informar al Consell d'Aragó que entre dos i tres naus estaven a punt d'atracar al port de València per als germans Cernezzi.²⁴⁴ A més, als vaixells, es podria embarcar la infanteria necessària per traslladar-la al Rosselló. El Consell d'Aragó demanava als Cernezzi que el blat a punt d'arribar a València fóra entregat voluntàriament a la Monarquia, vista la necessitat en la qual es veia envoltada, però Costantino va rebutjar la petició, al·legant que ja li havien sigut requisades altres naus per les quals no havia rebut cap compensació, com li havia ocorregut recentment a Maó. El rei solia confiscar les embarcacions forçosament si el beneficiari no accedia a la petició i, tot i això, el mercader no va renunciar a la defensa dels seus negocis davant la possibilitat de realitzar un servei voluntari al rei. Tanmateix, la Ciutat va actuar de medidora entre ambdós afirmant que «conviene al servicio de vuestra Magestad y beneficio de aquel Reyno [pagar], porque si no es desta manera se imposibilitaria la contratación del trigo y sin él, no pueden passar los naturales».²⁴⁵ Costantino no cediria

²⁴² C. ÁLVAREZ NOGAL. "La transferencia", p.8.

²⁴³ C. ÁLVAREZ NOGAL. "La transferencia", p.13.

²⁴⁴ ACA, CA, Llig. 557, n. 13, Img. 33.

²⁴⁵ ACA, CA, Llig. 557, n. 13, Img. 33.

les naus fins que no se li assegurés el pagament íntegre de la mercaderia amb interessos davant dels imprevistos. A octubre es va arribar a algun acord encara que «si bien los dueños protestaron por la satisfacción de la paga y, al último, después de haver escrito diferentes cartas y respondienddo a ellas, embió la dicha nave a Rossellón»,²⁴⁶ per uns 81.345 rals castellans.²⁴⁷

La seua posició a València en connexió amb Madrid, Gènova, Milà, Roma o Nàpols fou un autèntic avantatge per a la família. No posaven en tensió la seua posició a la Cort on podien crear-se enemistats i favoritismes. En canvi, la seua oferta era de control econòmic i social des de la talaia valenciana, un punt privilegiat d'observació mediterrània i porta a la mar. L'11 de febrer de 1637 des de Gènova s'informava a València que havien rebut la cèdula per a que Francesco Di Melo, fins aleshores ambaixador hispànic a Gènova i home de confiança d'Olivares, pagués uns deutes per ordre del monarca a raó de 700 florins, una operació que no es va poder finalitzar en aquell moment perquè Di Melo ja no estava al front de l'ambaixada.²⁴⁸ A més, s'encarregava als de Gènova que procuraren recuperar 800 reals d'una partida de despatxos de canvi que havien fet amb la Monarquia a raó de 4 per cent.²⁴⁹ Els personatges d'importància dintre de la Monarquia que es beneficiaren dels serveis dels Cernezzi foren molts. Finançaren Joan de Castellví, governador d'Eivissa,²⁵⁰ als Boïl,²⁵¹ al duc de Tursi,²⁵² o al duc d'Alcalà, a qui desemborsaren 2.550 escuts a València per raó del seu viatge des de Gènova.²⁵³ També diferents governadors de Milà, com el marquès de Leganés reberen el seu favor. En concret, el setembre de 1639 els Cernezzi de València aconseguiren estores decoratives d'alta qualitat per enviar-les mitjançant els seus parents de Gènova al marquès, qui les reclamava per a decorar el seu palau a Milà:

«Per servizio del Eccellentissimo signore Marchese di Leganés desideriamo ne favoriate di fare provvedere con la maggiore brevità possibile store per 3 stanze che siano delle meglio e più ben fatte. [...] Le tre stanze si intendino del palazzo ducale di Milano che

²⁴⁶ ACA, CA, Llig. 558, n. 004.

²⁴⁷ ACA, CA, Llig. 558, n. 173.

²⁴⁸ Sobre de De Melo en el comerç: D. MACCARRONELLO. "Reti mercantili " pp. 385-412.

²⁴⁹ ASRo, FO, II D 3. 1637, 11 febrer.

²⁵⁰ ASRo, FO, II D 3. 1637, 23 maig.

²⁵¹ ASRo, FO, II D 3. 1637, 10 juny.

²⁵² L. LO BASSO. "Una difficile esistenza", pp. 819-846. Costantino Cernezzi enviava des de Peníscola una càrrega el 31 d'agost de 1639 de 160.000 rals, dels quals 3.200 dobles al duc de Tursi, Andrea Doria (ASRo, FO, II D 3. 1639, 31 agost). El 14 de març de 1643 se li ingressaven 30.000 reals de plata doble castellana per una lletra que Costantino Cernezzi havia comprat a Ordano Martini i Gaspar Malonda per a desemborsar a Cagliari. (ASRo, FO, II D 4, 1643, 14 març).

²⁵³ ASRo, FO, II D 3. 1637, 15 juny.

sono assai grande et poco doverano essere de tre store delle maggiore vi fusino dando debito et aviso all'amountare con perdonare il fastidio con dette sotre dessiderono ancora 18 o 20 vasetti di matequilla de azar che devono serviire per l'isteso marchese et no occorrendo per adesso altro».²⁵⁴

En els casos exposats anteriorment, concentrats durant els anys '30, es veu la posició estratègica que complien els germans Cernezzi com a banquers i prestadors, així com a importadors de vitualles per a la Monarquia. Es pot constatar quan la Ciutat assegurava al Rei el 1639 que «los que traen trigo y otras vituallas no pueden ser molestados [...] por ley natural», és a dir, es protegia als comerciants, ja que eren la peça clau per a l'estabilitat social del país. L'actitud adoptada -vetllant pels seus interessos - es fundava en una forta posició personal, per les moltes obligacions que els agents de la Monarquia tenien cap a la seua persona.

El reforç familiar a Itàlia i l'obtenció del títol (1649)

Anem més enllà. De quina forma funcionava eixa xarxa de caràcter internacional? D'on partia la seua capacitat financera? Com s'integraven les xarxes mercantils per a poder situar els Cernezzi de València en una posició estratègica a la Mediterrània i necessitada per la Monarquia Hispànica? Algunes d'aquestes qüestions de gran complexitat han portat a desenvolupar certs capítols d'aquesta investigació que tracten sobre la creació de confiança en la xarxa transnacional de la qual formaren part, així com altres on s'analitzaran els intercanvis mercantils i financers i les innovacions que van generar gràcies a la seua posició.

Abans d'entrar en el fons de la qüestió, cal assenyalar que l'ascens social i els privilegis aconseguits per Costantino Cernezzi també es degueren al poder d'alguns membres de la seua família a Itàlia. A l'altra vora de la Mediterrània els contactes familiars continuaven vigents i el cosí germà dels Cernezzi, Benedetto Odescalchi, s'havia convertit en cardenal de l'Església Catòlica. L'any 1645 la seua condició era rellevant a la seu vaticana, tant per l'escalada de les seues posicions -fou nomenat president de la Cambra Apostòlica i governador de Macerata - com per la seua situació de mediador per a la Monarquia Hispànica. Recordem que Benedetto era natural de Milà i, per tant, vassall del rei catòlic. En aquest moment es troben enllaços amb el rei a través del comte de Siruela, enviat com a ambaixador a la Cort romana. Com a exemple

²⁵⁴ ASRo, FO, II D 3. 1639, 27 setembre.

d'un dels molts serveis que el cardenal Odescalchi oferiria a la Monarquia, es pot apuntar una posició favorable a les premisses hispàniques en el context d'un consistori que el Papa havia organitzat per considerar demandes de l'Església portuguesa. L'Odescalchi no va acudir a la convocatòria del papa com a protesta per una actuació que es podria esperar anti-hispànica. Així doncs, el mateix Felip IV, informat pel seu ambaixador, va demanar que s'agraïren els serveis del seu vassall. Ordenà al comte de Siruela que «al cardenal Odescalchi agradeceréis mucho de mi parte el no haverse allado en el Consistorio», apuntant que a través del virrei de Nàpols se li enviaren 4.000 lliures, «y quanto el título para su Cassa, de que tratais en vuestra carta, quando ello pidiese se verá lo que convendrá haçer».²⁵⁵ El rei quedava advertit de com podia satisfer el seu servei a mode de «*do ut des*». Podria ser la recompensa de la que es parlava en aquesta carta el títol per a la Casa de València? La veritat és que el servei podria apuntar en aquesta direcció.

Sobresurt, a més, que el 1633 Costantino va manar que s'enviaren des de Como documents que pogueren acreditar la seua condició de noble i el recolzament històric de la seua Casa en favor dels monarques catòlics,²⁵⁶ amb un memorial per adjuntar als serveis que portaren al camí del seu reconeixement com a noble. La gestió de la memòria familiar situava a un «home de negocis», modern en molts aspectes de les seues pràctiques, en una tessitura que recollia la tradició genealògica més clàssica, de la noblesa de «rancio abolengo».²⁵⁷ La seua Casa, segons la història genealògica, partia del cor d'Europa al segle XI, passant, entre altres, per les Croades a Terra Santa, convertint-se en governadors de Milà i restant fidels al Papat i els monarques catòlics durant la seua llarga trajectòria.²⁵⁸ Alhora, les notícies que arribaven per la via sanguínia

²⁵⁵ AHN, SN, OSUNA, CT. 2, D. 23 (1-2), Img. 8.

²⁵⁶ AHN, SN, PARCENT, C. 64, D. 6. Img. 10-11.

²⁵⁷ C. BLUTRACH-JELÍN. *El III conde*, pp. 149-199.

²⁵⁸ AHN, SN, PARCENT. C.64, D. 6. Es conserven alguns documents encomanats a historiadors de Como que teòricament acreditarien l'ascendència il·lustre de la Casa. Segons el relat, el cognom Cernezzi venia lligat al comtat de Vermelandia i Mecheburg al cap de Guillem Cernezzi al 1038, qui deien era capità general de l'emperador Conrat II el Sàlic. Els seus rebesnèts continuarien al costat dels emperadors germànics i, residents a Lübeck, acompanyarien Frederic II el 1220 a les croades a Terra Santa, a l'ajuda de Joan de Birenn, regent de Jerusalem. L'emperador tindria dos alts capitans, Conrat i Enric Cernezzi qui després d'una victòria a Terra Santa es guanyarien la recompensa d'or i plata i la definició de «valerosos leones de Pomerani», adornant amb aquesta memòria l'escut i armes que representarien els Cernezzi: un castell roig sagnant amb dos lleons als laterals i dues branques de llorer que simbolitzarien les victòries guanyades. Tornant amb l'emperador per Itàlia, un dels dos germans seria nomenat governador de Milà i l'altre acompanyaria Frederic II fins que els avatars de la història acabarien deslligant la família dels germànics. Una de les rames de la família quedaria establerta a Milà. La història familiar s'interrompia fins al segle XVI, on asseguraven que els seus avantpassats havien ocupat diferents càrrecs municipals de

femenina apuntaven en la mateixa direcció. Encara que es disposa només d'un curt relat dels serveis de la família Odescalchi a la Monarquia, es pot apuntar que es representaven com a gelosos de la religió catòlica, havent ocupat càrrecs a l'Església i recolzant campanyes militars com les de Flandes.²⁵⁹

Com ha quedat palès de les fulles anteriors, arribar a València, àdhuc acreditant una condició noble, no tenia la conseqüència de passar a ser-ho del Regne. El pas dintre del reconeixement va ser, llavors, accedir-hi per part de Francesco el 1635 a la condició de noble, però sobretot la família a València va consolidar la seua situació de privilegi quan el 10 de juliol de 1649, el rei Felip IV li va atorgar la distinció de comte de Parcent, vinculant així el títol al senyoriu que havia adquirit uns anys abans. Això ve a mostrar que la concessió fou una gràcia del rei, certificant que els favors de Costantino en pro de la Monarquia i la seua magnanimitat cap al Regne de València acreditaven la seua posició social. El títol en si també va tindre uns costos gens menyspreables si els comparem amb els ingressos que la Secretaria de València va rebre durant els anys anteriors i següents. El comte de Parcent, el mateix dia de la concessió va desemborsar a la Secretaria 14.850 rals «merced de este año» segons apuntava «por el título de conde».²⁶⁰ Aquell any per la *Media Annata* alguns nobles feren pagament de no més de 600 rals, entre ells Miguel Jerónimo Quero (200 rals), Josep Ferran per privilegi militar (600 rals), Justino Machuca, per títol nobiliari (100 rals). El capità Juan Arias de Herba, va pagar 2.520 rals pel privilegi d'aquell any i Alfonso Calatayud, per la plaça de capa i espasa a la Real Audiència de València, en va pagar 1.566. Tot i que els títols no són comparables, les entrades de la Secretaria es van veure afavorides durant els anys cinquanta per la concessió a Costantino, no superant-lo cap en la quantitat vessada.

Costantino Cernezzì compta amb diferents trajectòries vitals. La seua vida, relatada parcialment a les pàgines precedents, pot mostrar alguna senyal de coherència i

Como. Aquests relats, de passats gloriosos i heroics, eren un tret comú entre els aspirants a noble. La memòria familiar i la seua representació pública, a través de documentació, llibres, genealogies i heràldica, eren una forma de representació social que conferia reputació. Els darrers anys s'ha vessat bastant tinta sobre la temàtica. E. SORIA MESA. "Genealogía y poder. Invención de la memoria", pp. 21-55. C. BLUTRACH-JELÍN. *El III conde*, pp. 169-200. C. BLUTRACH-JELÍN. "The Visibility", pp. 173-179.

²⁵⁹ BHUV, Var. 405. "Sermón fúnebre de las célebres y autorizadas honras", pp. 23-28. Per seguir la memòria històrica dels Odescalchi, veure Capítol VIII.

²⁶⁰ AHN, *Consejos*, L. 769, f. 142.

uniformitat. Tanmateix, tant allò que fou, com allò que va voler ser després de la seua mort, estava revestit d'una gran complexitat en la pressa de decisions, que fan de la vida de Costantino un espai de recerca singular, però no anecdòtic. Costantino és a la vegada mercader i noble, natural i estranger, *pater familias* sense descendents, importador i exportador, financer i senyor de vassalls. La seua figura no encaixa certament en les categories socials que els historiadors creem per definir grans grups, identitats i evolucions històriques determinades. Ell no va tindre una trajectòria modèlica i això fa més potent el seu valor, la seua versatilitat. La seua història és utilitzada per parlar d'allò que més volem destacar, que més ens interessa. Evidentment, hi ha molts més aspectes que ací no han sigut tractats i que serien susceptibles d'estudis i investigació. Després d'aquest tast, d'aquesta vida que ha passat desapercibuda en la història dels grans nobles així com dels grans banquers dels Habsburg, la investigació que presentaré a continuació connectarà el personatge amb un món més ampli, més obert i més mòbil. Costantino va passar desapercbut anys després de la seua mort, però la seua història és també la història de la Mediterrània del segle XVII i les seues oportunitats.

L'ESPINA DORSAL DE LES COMPANYIES I

EL SEU «HÀBITAT»:

LA CONSIDERACIÓ D'ALLÒ INDIVIDUAL, FAMILIAR I COMUNITARI A LES SEUS PRINCIPALS

«Incurioso, egli ingrandisce le sue immagini, fino al punto in cui il dettaglio invisibile lo mette sulla pista di una lettura diversa dell'insieme. La variazione di scala gli ha permesso di passare da una storia a un'altra (e, perché no, a diverse altre)».

J. Revel, *Giochi di Scala*.¹

Un dels aspectes principals a considerar en un estudi com el que presente en aquesta recerca, que projecta una perspectiva transnacional a través d'un cas d'estudi concret, es l'anàlisi dels contextos de partida de les famílies estudiades i els contextos dels espais als quals es van desplaçar els principals membres. Tot això, ha d'anar acompanyat d'una visió general, però alhora particular, de la història de la família objecte d'estudi.² Aquesta metodologia de treball presenta algunes dificultats inherents als canvis d'escala d'observació utilitzada. La principal, en aquest sentit, és que pot resultar vertiginosa. Posem un exemple. Si fórem mirmeccòlegs i ens dedicàrem a l'anàlisi d'un dels grups d'insectes anomenats

¹ J. REVEL. "Microanalisi e costituzione", s.p.

² J. REVEL (ed.). *Giochi di scala*, (2011). Per a diverses referències sobre les escales que es poden utilitzar per a analitzar la història.

socials, com són les formigues, podríem escollir una metodologia d'estudi que ens permetés entendre el conjunt dels «superorganismes» formats per diferents colònies d'aquests himenòpters. Des de la nostra visió superficial, podríem detectar les principals colònies de l'estructura i descriure de forma externa la manera organitzativa de cadascuna d'elles, tot i conscients de que perdríem part del detall. La nostra vista es ressentiria després d'intentar observar les particularitats de cada niu al mateix temps, provocant-nos una sensació de vertigen. Per corregir la visió massa global caldria emprar un microscopi que permetés analitzar els complexos nius formats pels insectes, les rutes que hi utilitzen per comunicar-los, les relacions de poder que les determinen, i molts altres aspectes. La combinació d'ambdues perspectives (la integral i la microscòpica) ens permetria llançar hipòtesis sobre el comportament, el *modus vivendi*, la col·laboració i la competència de les formigues en la construcció de les seues colònies, i això ho podríem traslladar metafòricament als emprenedors que anem a analitzar.³

Per entendre bé l'estudi d'aquests grups d'emprenedors mediterranis al segle XVII es considera poderosament necessari combinar una visió global amb una més particular. D'una banda cal estudiar el grup compost per dos famílies, els Cernezzis i Odescalchis i, alhora, els principals contextos on establiren els domicilis principals de les seues empreses de forma permanent entre finals del segle XVI i principis del segle XVII, moment en el que esdevingué la seua expansió comercial i financera.⁴ Això permetrà poder extreure les primeres conclusions a sobre de les seues estratègies individuals, familiars i comunitàries, tres pertinences imprescindibles per tal d'analitzar la mobilitat geogràfica dels grups humans. En segon lloc, aquesta anàlisi oferirà la base necessària per continuar avançant en una recerca

³ L'exemple es referent a la perspectiva i metodologia d'estudi i no es transportable a l'objecte mateix, ja que, a diferència de comprendre la comunitat com un grup compacte, nosaltres analitzarem les particularitats individuals d'alguns casos que permetran observar els «intersticis de la història», i no només allò que els identifica com a homogenis. S. LORIGA. "Negli interstizi", pp. 66 i ss. Loriga explica com «scoprire come il contesto storico assomigli più che a un insieme compatto e coerente, a un tessuto connettivo con campi elettrici di diversa intensità. E anche grazie a queste diverse forze elettriche che gli individui possono parlare, aggire, *pensare*. In questa prospettiva, il compito dello storico non è di unificare un materiale disomogeneo, di costruire un discorso unico sul passato, ma di arricchire la partitura dei discorsi possibili».

⁴ B. YUN CASALILLA. "Misurazioni e decisioni", pp. 591-595. L'interès pel context s'ha de veure com una derivada de l'expansió de la història social i cultural que entén «l'hàbitat» com un factor i no només com un escenari. Per tant, el context pot ser transformat pels individus i dóna peu a la transformació dels mateixos individus en la seua relació contextual. Tot i això cal tindre present, com apunta F. TRIVELLATO. *Familiarity of strangers*, p. 8-12. que «in this perspective [contexts] are multiple, mobile, and overlapping. The interlocutors and points of references for the protagonist - the Jewish diaspora, the Sephardim, specific circles of families connected by marriage and financial bonds, Livorno, Tuscany, the Mediterranean, Atlantic Europe, the Indian Ocean, European maritime empires, and a broader range of merchant communities - cannot be thought of as concentric circles in order of importance or as immutable and uniform context». Per tant, el context que es decideix presentar no és únic ni absolut, sinó que s'ha d'entendre relacionat amb altres contextos, explícits o implícits.

més ampla, que portarà a entendre no només la relació entre l'individu (o la comunitat) i l'espai, sinó la capacitat de transformació de l'entorn, la disposició a l'adaptació o al rebuig, així com la recepció i difusió dels coneixements adquirits en cada entorn. La derivada d'aquest anàlisi ens farà entendre que cada «colònia» acaba formant un «superorganisme» que es connectarà gràcies a les «obreres» analitzades que viatgen entre les «colònies». És doncs, necessari començar analitzant els contextos de partida de les famílies i les seues històries de parentesc per entendre quins foren els individus que connectaren les diferents realitats socials, familiars i contextuals.

1. L'espai de partida. Aproximació historiogràfica sobre el context emprenedor a Milà (ss. XVI-XVII)

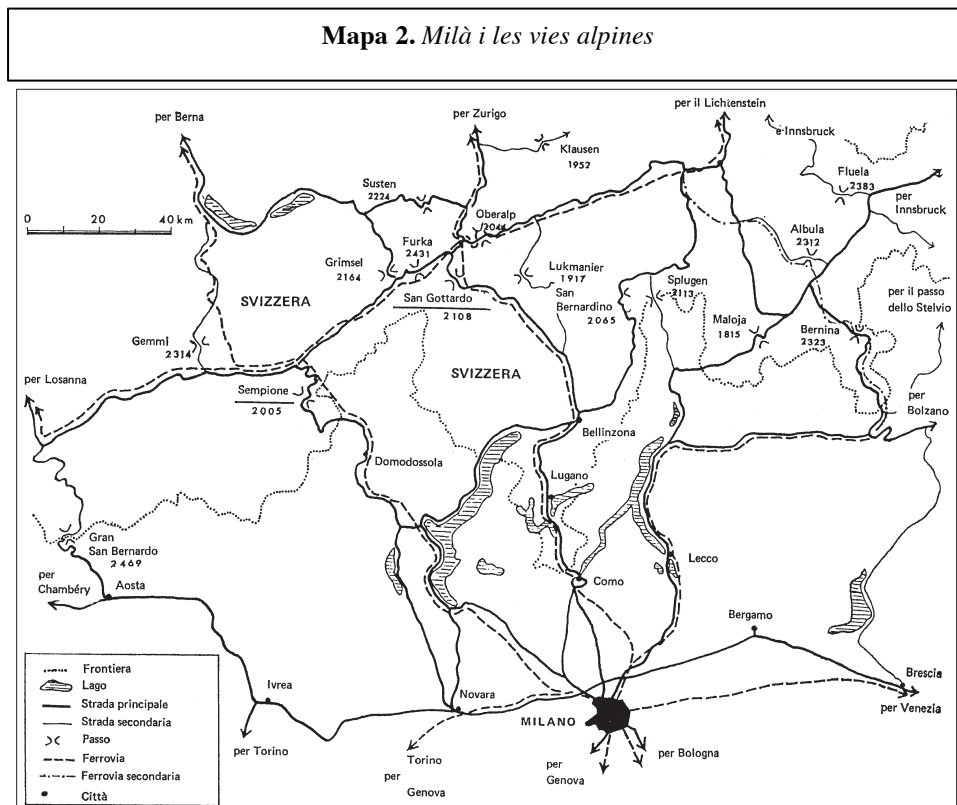
El context milanès és l'espai de partida d'aquesta història. Les famílies dels Cernezzi i Odescalchi, així com moltes altres que s'estudiaran al llarg i ample d'aquest treball, els Rezzonico, Capponi, Muralti, Durino, Sangiuliano o Lucino, eren originaries de Milà, moltes d'elles de la ciutat de Como. És per això, que m'interessa esbrinar els perquè de la partida d'aquestes famílies i quins foren els factors contextuals que van generar oportunitats econòmiques per tal que, un bon grapat de joves, marxaren del seu territori emparentats pels seus familiars i amics amb l'objectiu d'ampliar els mercats econòmics del Ducat. Per això, a continuació tractaré cinc punts imprescindibles en aquest sentit: quina fou la posició geoestratègica del Milanesat, el seu paper en el tauler en la política internacional, el rol que va jugar la Monarquia Hispànica, des de la visió de «decadència» i dominació a la renovació historiogràfica i, per últim, el paper que van jugar els emprenedors en l'anàlisi del desenvolupament econòmic, social i polític de l'Estat de Milà a l'Època Moderna.

Milà fou, sense dubtes, una regió del nord d'Itàlia que plurisecularment va estar connectada amb les economies del seu voltant, principalment amb la regió de Gènova,⁵ un dels ports naturals més consolidats d'eixida a la Mediterrània per als milanesos. Donada la seua posició geogràfica, a més a més, una part dels milanesos es formaren com a experts en travessar la cadena muntanyosa alpina, fent de nexa entre el nord d'Europa i la península

⁵ A. TERRENI. "Le relazioni politiche", pp. 99-140. L. MOCARELLI. "Città e vie", pp. 29-42.

itàlica.⁶ La seua regió, variable i mutable en els seus confins fronterers al llarg de la història, va tindre però, que abastir-se de l'exterior constantment, donades les característiques esmentades, i considerant que bona part del seu terreny mancava de planures aptes per al cultiu alimentari.

Més enllà de l'interès que pot suscitar la seua posició geogràfica i la mutació de les seues fronteres, m'agradaria centrar-me en analitzar les característiques econòmiques, socials i polítiques que concerniren al segle XVII. El Ducat de Milà, com a enclavament estratègic, havia estat moneda de canvi i pugna entre diferents potències europees ja d'ençà l'Època Medieval, entre ells, la possessió dels Sforza.⁷ El territori norditalià fou peça clau del conflicte entre Francesc I, rei de França, i Carles I. Després de la conjura de Morone (1525), l'emperador va instaurar el seu domini, realitzant el primer assaig de control directe sota els Àustries entre 1525 i 1529, tot i que el Ducat va tornar a mans de Francesco II Sforza a canvi d'un ingent tribut a pagar durant 10 anys. La mort sense descendència de l'últim Sforza va moure definitivament el Ducat sota l'òrbita de govern de Carles V en 1535. No obstant això, el protagonisme hispànic a nivell governatiu començaria a partir de Felip II, el 1554 quan el

Font: L. MOCARELLI. "Città e vie", pp. 29-42.

⁶ L. MOCARELLI. "Milano: una città", pp. 225-244. L'autor defineix la regió, i especialment la ciutat de Milà com una ciutat cremallera. L. MOCARELLI. "Dalla montagna immaginata", pp. 115-128.

⁷ A. GAMBERINI. "Milan and Lombardy", pp. 19-45.

poder es va transferir d'Àustria a Castella. El 1559, arran la pau de Cateau-Cambresis, s'apuntalà la integració definitiva del territori a la Monarquia Hispànica,⁸ i començà un període de relativa pau, tot i que el Ducat fou el cor de la política bèl·lica a Itàlia i punt de concentració dels conflictes internacionals durant bona part del segle XVII, suportant el territori gran part dels allotjaments de tropes hispàniques i una alta fiscalitat.

Milà va passar de ser una realitat d'instabilitat política dintre del «subsistema italià»,⁹ fraccionat en múltiples repúbliques, ducats i principats, a convertir-se en una peça clau per al poder més extens i consolidat de l'Europa del moment: la Monarquia Hispànica, a la qual va pertànyer la major part del seu territori fins al 1706.¹⁰ El rol que va adquirir d'ençà l'entrada a l'òrbita hispànica, però, va ser analitzat i interpretat a partir del segle XIX com el vertader *handicap* de cara al desenvolupament econòmic i polític de la regió. Aquesta visió va generar el que s'ha anomenat, per bona part de la historiografia, com la «llegenda negra» milanesa. El període, mentre el Ducat va estar incorporat a la Monarquia Hispànica, en el seu conjunt fou considerat com a decadent. D'entre els autors que parlaren de la «decadència», un dels símbols de reacció «antihispànica» fou la cèlebre novel·la d'Alessandro Manzoni «*I promessi sposi: storia della colonna infame*» (1827), una veritable crítica a la «dominazione spagnola» durant el segle XVII, que es convertí en pilar bàsic dels relats en relació a la reafirmació d'Itàlia com a Estat-nació.¹¹

Les dificultats atribuïdes al rol de submissió cap a la Monarquia van anar relacionades amb una interpretació que posava al mateix sac l'acció política i la incapacitat dels agents econòmics de superar les dificultats inherents a la crisi del segle XVII:

«In traditional historiography, Milan, like other Italian cities, began to decline in the seventeenth century as its merchants were no longer able to compete with their English, Dutch, and French counterparts. Urban manufacturers virtually collapsed and only the countryside showed signs of vitality».¹²

⁸ G. SIGNOROTTO. *Milán Español*, pp. 9-73. J. H. ELLIOTT. *Europa*, pp. 17-34. Més específicament: D. MACCARRONELLO. "Reti mercantili", pp. 385- 412. Entre 1527 i 1529 es va portar a terme el primer assaig de domini de la llombardia per part de Carles V.

⁹ A. MUSI. "Sistema imperiale", pp. 229-237.

¹⁰ La Monarquia pot considerar-se ben bé fins al final del segle XVII el major poder mundial: M. HERRERO SÁNCHEZ. "Hegemonía y mercado", pp. 13-31. J. ISRAEL. "La guerra económica", pp. 39-48.

¹¹ M. A. VISCEGLIA. "Mito/ antimito", pp. 408-414. G. SIGNOROTTO. "Dalla dcadenza", pp. 313-315. C. DI GIORGIO. *L'antispagnolismo*, (2011). «Nel XIX secolo, con l'accentuarsi della tematica identitaria del discorso nazionale, il legame tra antispagnolismo e decadenza italiana si strinse ulteriormente. Le manifestazioni seicentesche di opposizione alla Spagna furono teleologicamente considerate come il germe dei movimenti pre-unitari dell'Ottocento (con particolare risalto allo slancio indipendentista associato alla figura di Carlo Emanuele I di Savoia); a partire da questo momento il discorso antispagnolo ha iniziato a costituire un *leit motiv*, dalle caratteristiche più o meno omogenee, inquadrato in una cornice laica e libertaria».

¹² S. D'AMICO. *Spanish Milan*, (2012).

Tanmateix, des dels anys vuitanta del segle XX s'ha observat un besllum de reinterpretació i renovació historiogràfica que ha superat definitivament la idea d'endarreriment econòmic i polític del territori llombard. Des d'aleshores, els historiadors i les historiadores han començat a recalibrar les anàlisis històriques subratllant la incidència dels agents milanesos en la transformació política i econòmica de les grans ciutats llombardes, així com de les seues zones rurals. Cal destacar uns dels mestres dels estudis econòmics milanesos com és Domenico Sella, però també Aldo de Maddalena, Gianvittorio Signorotto o Giovanni Muto, qui van obrir les portes a la reconsideració econòmica i política del Ducat.¹³ Aquestes perspectives han permès tornar a examinar el període de crisi al Nord d'Itàlia, donant un filó de recerca que encara avui continua ben viu.¹⁴

Un dels trets característics d'aquesta renovació ha sigut l'observació de la xicoteta escala, posant progressivament en el centre dels estudis als individus com a principals actors de l'esdeveniment històric. Això s'ha vist reflectit, d'una banda, en l'estudi de les institucions polítiques i la participació de les elits locals en el sistema governatiu hispànic, de la mà de Gianvittorio Signorotto i Antonio Álvarez Ossorio,¹⁵ i sobre el poder polític de la ciutat de Milà, per part de Stefano d'Amico.¹⁶ D'altra banda, en les consideracions dels agents econòmics i els emprenedors milanesos han florit diversos estudis en les últimes dècades. La família dels Lucini, com a operadors financers a les fires de canvis, fou tractada ja en un precoç estudi al 1967 per Aldo de Maddalena,¹⁷ fins arribar al recent treball publicat en 2015 sobre la família dels Annoni, amb l'edició d'una monografia sobre la seua Casa i l'activitat econòmica desenvolupada entre Milà i Anvers per part de Giovanna Tonelli.¹⁸ Tot això passant per estudis de nissagues d'emprenedors, com els Negrolí a Milà i a la Península Ibèrica, estudiats per Giuseppe De Luca, els Airolí, un llinatge transnacional entre Milà i el Regne de Nàpols i Sicília, estudiats a una recent tesi doctoral per Andrea Terreni, o els

¹³ D. SELLA. *L'economia lombarda*, (1979). A. DE MADDALENA. *Della città*, (1982). G. SIGNOROTTO. *Milan Español* (1996). G. MUTO (eds.). *La Lombardia spagnola*, (1997). En aquest sentit es poden seguir algunes actualitzacions de la historiografia econòmica milanesa en G. TONELLI. "Milano dopo Sella", pp. 401-416, on ressalta sobretot el paper de A. Moiola en la redefinició de l'estudi dels gremis urbans i la comprensió de la regió llombarda més enllà dels confins polítics (unint la Llombardia hispànica i la vèneta), també les figures de Giovanni Vigo i Vittorio Beonio-Brocchieri, que estudiaren el model protoindustrial

¹⁴ A. GAMBERINI (ed.). *A Companion*, (2014). Aquesta reconsideració es pot observar també en altres territoris de la Itàlia septentrional, com és el cas de Venècia en els estudis de L. Pezzolo, P. Lanaro o U. Tucci, que reconsideren el segle XVII venecià o els estudis de Gènova en relació a la depressió del Sis-cents, com E. Grendi, L. Lo Basso o més recentment A. García Montón.

¹⁵ A. ÁLVAREZ OSSORIO. *La República*, (1995). G. SIGNOROTTO. *Milán Español*, (2006). IDEM. *Milán y el legado*, (2001).

¹⁶ S. D'AMICO. *Spanish Milan*, (2014).

¹⁷ A. DE MADDALENA. "Operatori lombardi", pp. 93-136.

¹⁸ G. TONELLI. *Investire con proffito*, (2015).

milanesos que tingueren relacions econòmiques amb Portugal durant el segle XVI, en concret els Litta i Rovellasca, que treballa Benedetta Crivelli, així com altres.¹⁹

Aquests estudis escapen de la visió estereotipada del Ducat de Milà sota la «dominació espanyola» per considerar el territori com un principal centre d'operacions per a la Monarquia Hispànica. Quin fou el context internacional que va propiciar-ho? Després de la pau de Cateau-Cambresis (1559), que conferia més estabilitat a la Itàlia septentrional per als hispànics, i de la batalla de Lepant (1571), que va proporcionar una certa tranquil·litat als territoris suditalians respecte a l'amenaça turca, el Milanesat es va transformar en una plataforma clau. Això esdevingué per diversos motius, entre els quals, la conversió en un territori privilegiat de cara a la política internacional dels Àustries, endemés des de la rebel·lió de les Províncies Unides (1568) i la constitució de la lliga d'Utrecht (1579), convertint-se aleshores en enclavament geoestratègic del «camí espanyol» cap a Flandes.²⁰

Tindre un rol principal al tauler internacional de la Monarquia requeria d'agents capaços de realitzar transaccions més enllà de les pròpies fronteres. En aquest sentit s'ha d'entendre, d'una banda, el paper fonamental de Gènova en la connexió de l'Estat de Milà amb la Mediterrània.²¹ Una bona part de les transaccions entre els territoris de la Monarquia van estar mediatitzades pels genovesos des de la segona meitat del segle XVI, encara que han eixit a la llum diversos casos en els quals els milanesos van estar involucrats en la finança internacional i les fires de Medina del Campo, també durant aquesta època.²² Així mateix, va destacar la capacitat de mobilitzar diners, i mercaderies, entre territoris de la Monarquia, sobretot connectant Nàpols i Sicília amb Milà per raons, generalment, bèl·liques però també de patronatge.²³ Operacions d'aquesta envergadura necessitaven d'agents que participaren en diferents centres de poder,²⁴ i els genovesos disposaven d'aquestes xarxes consolidades en múltiples ciutats sota control dels Àustries.²⁵ Dintre de l'entramat financer, els genovesos van aconseguir dominar, durant bona part de l'Època Moderna, el trasllat de la plata arribada d'Amèrica cap a la República de Sant Jordi com a reintegrament dels préstecs a curt termini

¹⁹ M. OSTONI. *Uomini e istituzioni*, (1996). G. DE LUCA - B. CRIVELLI, "Commerci e affari", pp. 145-168. A. TERRENI. "Le relazioni politiche", pp. 99-140. A. ABBIATI. "Fra Como, Venezia", pp. 154-174.

²⁰ G. PARKER. *El ejército*, pp.117-142.

²¹ A. TERRENI. "Le relazioni politiche", pp. 99-140.

²² B. CRIVELLI. "Commerci e affari", pp. 145-168.

²³ Sobre la importància de Nàpols i Sicília en el finançament de Milà: D. MACCARRONELLO. "Reti mercantili e finanza pubblica", pp. 382-412.

²⁴ P. CARDIM - T. HERZOG - J.J. RUÍZ IBÁÑEZ - S. SEBASTIANI (eds.). *Polycentric Monarchies*, (2012).

²⁵ C. ÁLVAREZ NOGAL. *Los banqueros*, (1997).

formalitzats amb el rei.²⁶ Com apunta Terreni, la conjuntura internacional fou aprofitada pels lígurs a partir de la segona meitat del segle XVI, quan van dominar el mercat creditici i les finances públiques del Milanesat així com, en general, de tota la Monarquia, gràcies al control de les fires de canvis de Piacenza,²⁷ que substituïren paulatinament els negocis de Medina del Campo des de 1579.

No obstant això, es va forjar una transformació lenta al voltant de les últimes dècades del segle XVI, consolidant-se a partir del segle XVII, en la qual els mercaders i «homes de negocis» milanesos articularen unes xarxes capaces d'influenciar en els circuits internacionals, requerits per la situació bèl·lica europea.²⁸ Dintre d'aquesta lògica, caldria situar l'intent de crear un port a la costa lligur per part de la Monarquia que pogués esquivar el control genovès, destapant el conflicte plurisecular del marquesat de Finale.²⁹

Però, com fou possible i quins factors es van donar per aconseguir l'apoderament dels «homes de negocis» milanesos en aquest context? D'una banda, la compartició de molts negocis amb els genovesos, començant a formar part del mateix grup o comunitat. Això va propiciar un transvasament de coneixements i l'adquisició d'un «*know-how*» financer que va començar a ser compartit amb els lígurs.³⁰ En segon lloc, la Monarquia Hispànica va pretendre promocionar les elits locals o regionals dintre de les estructures del propi Ducat, depositant la confiança en els seus vassalls, fet que conferia una ajuda per a l'assimilació dels

²⁶ C. ÁLVAREZ NOGAL - L. LO BASSO - C. MARSILIO, "La rete finanziaria", pp.1-14.

²⁷ A. TERRENI. "Le relazioni politiche", pp. 99-140. C. MARSILIO. *Dove il denaro*, (2008).

²⁸ G. DE LUCA. *Entre mercado financiero*, pp. 116-117. L'autor representa en una gràfica la participació dels «homes de negocis» milanesos en el deute públic del Ducat. A la seua anàlisi es pot observar un increment substancial dels banquers milanesos que hi participaren. Si entre el període de 1543-1573, els banquers genovesos responien al 18 per cent de les alienacions i els milanesos al 8 per cent el període entre 1574 i 1611, els banquers genovesos disposaven d'un 19 per cent i els milanesos d'un 20 per cent. A més a més, les classes aristocràtiques de l'Estat (molts cops relacionades en el comerç) tenien un intens grau de participació en el deute públic que responia al voltant d'un 22-24 per cent. Així mateix, la importància dels mercaders i artesans, implicats en el finançament estatal, va fer que en el primer període analitzat participaren en un 18 per cent (1543-1574) i en el segon un 11 per cent (1574-1611). A. TERRENI. "Le relazioni politiche", p. 130. Aquest autor apunta en la mateixa direcció que la posició de Milà com a enclavament estratègic «fecero sì che i grandi banchieri genovesi fossero progressivamente "meno unici", "meno soli" e, soprattutto, "meno necessari" entro il panorama della finanza milanese nel suo complesso e dunque sempre più affiancati da altri operatori. Anche la vicenda milanese dei Balbi, magistralmente studiata da Grendi, è in tal senso esemplare».

²⁹ P. CALCAGNO. "Una schermaglia", pp. 459-494. El marquesat de Finale era l'únic territori de la costa lligur que escapava al control de la República de Gènova i que es situava com a enclavament estratègic per a les connexions mediterrànies del Milanesat i el Monferrato. El 1598 l'últim marquès de Finale va cedir tots els seus drets feudals a Felip II després d'una revolta popular incentivada pel poder hispànic. El 1599 Felip III acceptà els drets sobre el marquesat i durant tot el segle XVII es va utilitzar com a una arma política per reclamar determinats beneficis de Gènova a contra de no desenvolupar el port com a competència del genovès.

³⁰ G. DORIA. "Conoscenza del mercato", pp. 115. Giuseppe De Luca de fet apunta que a partir del segle XVII els genovesos començarien a formar els seus joves amb les famílies de mercaders-banquers milanesos per tal d'introduir-los al món de les finances internacionals, una característica que demostra l'habilitat adquirida per aquest grup durant la segona meitat del segle XVI i principis del segle XVII.

«homes de negocis» en els afers de l'Imperi a través dels càrrecs institucionals.³¹ I en tercer lloc, s'ha de subratllar la política de promoció d'Olivares cap als *cristãos novos* portuguesos, prioritàriament, però també dels vassalls d'altres territoris com els milanesos, en la configuració de l'espai econòmic imperial hispànic, amb l'objectiu últim de neutralitzar el poder hegemònic que mantenien els genovesos en quant a finançament públic.³² Aquests es poden considerar tres pilars bàsics en la configuració de l'apoderament dels emprenedors originaris del Milanesat.

L'altra pregunta és, quina fou la manera en la qual els emprenedors van poder acumular capital necessari per participar com a actors del crèdit i les mercaderies internacionals, més enllà de la participació en el deute públic milanès? S'ha de destacar que el teixit productiu del Ducat havia estat, conjuntament amb les altres potències de la Itàlia septentrional, basat en la producció de draps d'alta qualitat que s'exportaven arreu d'Europa, pel general productes de llana y seda. No obstant el poder econòmic durant el segle XVII, l'economia mundial va experimentar un relleu pel que respecta a l'eix hegemònic, traslladant-se el pol d'atracció de la Mediterrània a l'Atlàntic durant la que s'ha considerat la «llarga crisi del segle XVII».³³ La reconsideració de l'economia milanesa d'ençà la renovació historiogràfica, va passar d'entendre la crisi en termes totalitzadors a explicar el període en relació a transformacions endògenes, conjunturals i progressives, dels sectors principals, considerant en primera instància l'assumpció d'un pes important de les zones rurals en la concentració de la producció manufacturera per l'intent d'escapar a la pressió impositiva i gremial de les ciutats, així com la immigració a altres territoris no gravats per la Monarquia, com Venècia i Florència.³⁴ Tot i això, com ha demostrat D'Amico, la ciutat de Milà va continuar conservant durant el segle XVII uns estàndards de producció i un pes internacional gens menyspreables, així com incentivant l'entrada i sortida de financers internacionals.³⁵ A més a més, a partir dels anys vint les regions de la Llombardia (entesa com a territori ample, més enllà de la frontera política entre la Llombardia hispànica i vèneta) configuraren un espai interregional econòmic d'especialització adaptada, a les transformacions que corresponien als

³¹ G. SIGNOROTTO. *Milán español*, pp. 322-326. S'expressen els casos dels Airoidi, Arese o Omodei, homes de negocis que acabaven integrant-se en el patriciat milanès i en les seues estructures polítiques.

³² J. H. ELLIOTT. *El conde duque*, pp. C. SANZ AYÁN. *Un banquero*, pp. 160-177

³³ R. ROMANO. "Tra XVI e XVII", pp. 480-531.

³⁴ D. SELLA. *L'economia Lombarda*, pp. 131-133. G. VIGO. "Nel cuore", pp. 93- . S. D'AMICO. "Immigrazione e ripresa", pp. 77-90.

³⁵ S. D'AMICO. *Spanish Milan*, pp. 77. G. TONELLI. "The Economy", pp. 155-161. A finals del 1620 es recuperaria progressivament la indústria de la llana i el 1650 la indústria de la seda no mostrava cap signe d'estancament.

efectes de la primera globalització i al desplaçament del centre hegemònic de l'economia cap a l'Atlàntic.³⁶

Recentment, s'ha subratllat la importància que va tenir per a la economia milanesa passar d'un teixit productiu centrat en la llana a transformar-se paulatinament en una economia basada en la producció de la seda, en la qual els productors, adaptant-se a la nova articulació mundial, transformaren el seu paper «hegemònic», movent-se d'un rol d'exportadors de teixits de llana d'alta qualitat cap a la producció de draps semielaborats de seda per comercialitzar-los fora dels confins del Ducat.³⁷ Les transformacions van beneficiar alguns sectors socials, enriquint-se tant els mercaders-emprenedors com els banquers-canvistes, dos cares que formaren part d'una mateixa moneda pel que respecta a la construcció d'un nou teixit productiu milanès, al qual es farà referència més tard.³⁸ Dintre d'aquest, s'ha d'entendre la importància de la mineria i siderúrgia en els àmbits de la cadena muntanyosa, així com la significació de l'agricultura «della campagana», basada en la producció de vi i cereals.

En quant a conjuntures negatives o de «crisis» per al Milanesat, cal assenyalar les conseqüències devastadores que deixà la pesta de 1629-1631 en quant a efectius demogràfics, com també la continua situació de guerra derivada de ser el territori confí de seguretat durant la Guerra dels Trenta Anys.³⁹ Conseqüentment, l'economia es va contraure però, segons recents estudis, la recuperació fou molt més veloç d'allò que es podia esperar, restablint ràpidament els nivells de producció, així com poblacionals, anteriors. La conjuntura va servir, no obstant, per acabar d'apuntalar els canvis del rol econòmic del Ducat anomenats anteriorment. Entre d'altres, cal assenyalar una adaptació al nou context internacional que va transformar els agents econòmics milanesos, adquirint progressivament més rellevància en els negocis d'intermediació transnacional, en part, una de les funcions que requeria la Monarquia.⁴⁰ Tot i això, cal assenyalar la planificació per part dels emprenedors en el teixit

³⁶ L. MOCARELLI. "Manufacturing Activity", pp. 319-327. En la Llombardia vèneta, amb estrets lligams amb Milà, es trobaven les ciutats de Crema, Brescia, Rivera de Garda, Bèrgam, etc. La historiografia dels darrers anys ha desestimat la idea que el cinturó alpi fou una zona econòmicament marginada, per passar a una visió que ha pres en consideració no només els recursos y les energies disponibles sinó també la formació de treballadors amb habilitats adaptades per a treballs d'alta qualificació que es van desplaçar arreu del territori. G. TONELLI. "The Economy", pp. 142-165.

³⁷ R. CORRITORE. "Storia economica", pp. 1-24. G. TONELLI. "The Economy", pp. 142-165. Això no va significar la cancel·lació total de l'exportació de draps d'alta qualitat, com així es pot observar de la documentació mercantil al nostre abast situada al *Fons Odescalchi* de l'ASRo.

³⁸ G. DE LUCA. "Entre mercado", pp. 105-132.

³⁹ S. D'AMICO. *Spanish Milan*, pp. 76-87.

⁴⁰ G. TONELLI. *Affari e lussusosa*, p. 79.

productiu, que va provocar una diversificació en les inversions dels banquers i emprenedors, tant en teixits de llana i seda com en productes metal·lúrgics (espases, vaixelles, etc.), però també en la inversió en la gran oferta que aleshores van experimentar les terres i el mercat immobiliari.

Amb tot això, la participació dels emprenedors en el deute públic, que havia sigut considerada una inversió que succionaria el capital d'activitats productives per destinar-lo al manteniment del poder hispànic a Europa ha sigut també reconsiderada:

«El inversor en rentas enajenadas y el arrendador-empresario (que se va delineando como consecuencia de la difusión de este tipo de deuda) se perfilan como los protagonistas de un largo recorrido hacia la modernización capitalista, basado en comportamientos individuales cada vez más "destructivos" [...] Este sistema de endeudamiento puede interpretarse, en algunos aspectos, como una especie de laboratorio en el que prácticas arraigadas, reflejo de comportamientos típicos de sociedades proto-capitalistas, conviven con elementos innovadores capaces de actuar como posibles viveros de prácticas empresariales modernas. En 1582 la recaudación de los impuestos principales como el estanco de la sal, la aduana mayor de Cremona, pero sobre todo, el tributo sobre el vino al por menor en Milán y el de la mercancía, eran grandes empresas que exigían una multitud de empleados y colectores que requerían una organización articulada y compleja [...] y que de este aprendizaje pasarán a gestionar "industrias más modernas" como la extracción y fundición del hierro en Valsassina en el caso de los Cipriani, anteriormente arrendadores del impuesto de las molineras».⁴¹

En definitiva, el segle XVII ha passat de ser un segle obscur, situat en l'òrbita de la «llegenda negra» milanesa, a ser reconsiderat com un segle de transformacions i generació d'oportunitats. No m'interessa, tanmateix, mostrar tots els contextos històrics del segle, sinó aquells que afecten als espais on es van moure els individus que analitzaré a continuació, com són els emprenedors. Les famílies dels Cernezz i Odescalchi es van desenvolupar, econòmicament i socialment parlant, en aquesta òrbita, i amb la intenció d'aprofundir-ne, anem a analitzar a continuació qui són els membres d'aquestes famílies.

2. Els Cernezz i Odescalchi, una companyia subalpina com a laboratori d'estudi

Els cognoms Cernezz i Odescalchi han tingut al llarg de la història un recorregut desigual. Potser més a Itàlia que a Espanya, el cognom Odescalchi encara ressona avui dia per diversos motius. Un d'ells està relacionat en els *massmedia* excèntrics i sensacionalistes controlats per Silvio Berlusconi. La cadena televisiva *La5*, va llançar un *reality show* d'aventures sota el nom *Pekin Express*, en el qual va participar Sofia Odescalchi. El seu equip, format per un altre jove membre de la noblesa italiana, s'anomenava «*i benestanti*», i

⁴¹ G. DE LUCA. "Entre mercado", pp. 125.

van arribar a la final del concurs.⁴² L'estiu del 2016 la televisió rescatava la jove Odescalchi per presentar el programa «Voglio essere così» en la qual, la descendent de nobles, dóna consells per renovar l'estil i imaginar un nou *look* als participants. En la seua presentació televisiva, Sofia Odescalchi recitava des de la seua casa: «le scale di casa sono così ripide perché un tempo ci salivano i cavalli. Tra gli antenati della mia famiglia ce n'è uno importantissimo, Benedetto Odescalchi, diventato successivamente Papa Innocenzo XI» i bromejava «abbiamo lo stesso naso». Apuntava que «il fatto curioso è che Papa Innocenzo XI si laureò in diritto civile e in diritto canonico e io vedo questa opportunità di partecipare a Forum un po' come un segno del destino, lui sarebbe fiero di me". Sofia és la filla del príncep Carlo Odescalchi, avui entre la noblesa de renom italiana transformada en *show* mediàtic.

Els italians, a més a més, el mateix estiu de 2016 van viure una simulació d'un accident ferroviari que transportava material químic als Alps, conegut com «esercizio Odescalchi», en el qual es feren grans avanços en la coordinació de les forces de seguretat de l'Estat Italià i els cantons suïssos. Els fets es desenvoluparen a Mendrisio (Suïssa), però en coordinació amb altres poblacions de la cadena muntanyosa. El nom de l'operació, «Odescalchi», responia a la importància que havia tingut el cognom en la coordinació de la zona alpina, més enllà de les fronteres polítiques. Els Odescalchi, nascuts a Como, foren també durant el segle XVII ciutadans de ple dret a la ciutat suïssa de Mendrisio,⁴³ el nom doncs, es prenien com a exemple.

Entre els amants de la lectura i la novel·la històrica, però, Odescalchi és un nom ben conegut. Rita Monaldi i Francesco Sorti van presentar en 2002 la novel·la *Imprimatur*, en la qual la figura del membre més conegut de la saga dels Odescalchi, Innocenci XI, es posava en entredit. El mateix any, i com es veurà al capítol dedicat a Benedetto Odescalchi, el papa Joan Pau II havia pretès canonitzar la seua figura, un procés que va quedar paralitzat.⁴⁴

En canvi, el cognom Cernezzì ha passat desapercebut per a la història. Potser, els habitants de la ciutat de Como tenen un mínim record, ja que el seu *Comune* (Ajuntament) té les seues oficines centrals a l'antic palau que Manuel Cernezzì, segon comte de Parcent, va fer construir a la ciutat. Per la seua part, a València, on bona part de la saga es va traslladar i va arrelar, la seua empremta no ha passat molt més enllà de la conservació, fins als anys seixanta, del seu palau.⁴⁵ El seu nom catalanitzat, els Cernesio, ha quedat en l'oblivió. El seu

⁴² <http://www.rai.it/dl/RaiTV/programmi>. Pechino Express 2014.

⁴³ BCCo, *FO*, Bust. 365, Fas 2. El 1618 els germans Bartolomeo, Plinio i Tommaso Odescalchi adquiriren la ciutadania de Mendrisio per part de la Cancelleria de Lugano, ciutat helvètica.

⁴⁴ Es desenvoluparà aquest tema al capítol sisé dedicat a Benedetto Odescalchi.

⁴⁵ J. SAN RUPERTO ALBERT. "Apuntarse como noble", pp. 242-251.

palau ha sigut reduït avui en dia a un modest jardí al bell mig del barri de velluters de València, «el jardí de Parcent». Per la seua part, pocs recordaran que un descendent dels Cernesio de València, Fernando Granzow de la Cerda, duc de Parcent, fou el professor d'Història de Joan Carles II, ara rei emèrit, durant l'exili de la seua família a Suïssa.⁴⁶

Aquests dos cognoms han travessat el temps de forma diferent. Les deixalles històriques per conèixer el seu passat són en cada cas dissemblants i la reconstrucció dels seus llinatges resulta realment difícil d'explicar. La història d'alguns dels membres d'aquestes famílies va estar unida al segle XVII i aquesta coalició, en la qual van competir i col·laborar, negociar i litigar, es allò que m'ha provocat interès per poder donar llum sobre alguns debats que la historiografia té oberts en relació a l'Època Moderna, com he explicat a la introducció d'aquest treball. Els darrers anys s'han multiplicat els estudis sobre famílies de l'aristocràcia europea, donant un impuls en l'estudi d'alguns llinatges concrets, elaborant-se recerques des de perspectives molt diferents.

La meua intenció en aquest capítol és presentar de manera sòbria la història entrelaçada dels dos llinatges i reconstruir les seues genealogies amb la finalitat de què els lectors es familiaritzen amb els personatges i, a grans trets, es puga seguir, en determinats moments, el qui és qui en l'entramat familiar, i d'altra banda expressar una línia de coherència sobre els principals esdeveniments desenvolupats, sobretot, al segle XVII. En un altre estudi que tinga la pretensió d'examinar altres facetes de les nissagues, la història podrà ser diferent i es crearan altres relats que trauran a la llum la relació amb famílies diferents de la noblesa milanesa, vèneta o hispànica, fet pel qual descarte que aquesta siga «la història familiar dels Cernezz i Odescalchi» sinó que és «una» història, una de les seues trajectòries.

La veritat, però, és que van existir moltes famílies milaneses, i mediterrànies en general, que van estar relacionades amb firmes mercantils i algunes d'elles, fins i tot, connectades amb els cognoms Cernezz, com els Spínola, Centurione, Balbi, Annoni, Serra o Grillo y Lomellín, per la qual cosa aquest resulta un cas particular però no aïllat. Però, on resideix la seua particularitat? Per què ells i no altres?

Qui és qui? Les particularitats de l'aproximació genealògica

Les cases pairals de les famílies Cernezz i Odescalchi estigueren assentades a la ciutat de Como durant els segles XVI i XVII, encara que alguns descendents d'ambdues

⁴⁶ *El Mundo*, 21/01/2014.

famílies van habitar a altres centres urbans europeus. Per la seua part, la família extensa dels Odescalchi fou estudiada durant els anys quaranta del segle XX per Giuseppe Mira, qui va realitzar una completa obra des d'una perspectiva econòmica de la trajectòria familiar entre els segles XV i XVI, malgrat que el seu estudi es va centrar en una de les branques de la nissaga, els Odescalchi de Borgo Vico.⁴⁷ Els Cernezzì, pel contrari, no compten amb cap obra que narre la seua història familiar, ni tampoc la vida de cap dels seus membres.⁴⁸

Traçar les genealogies de les diferents branques de les dos famílies es una tasca vertaderament laboriosa i, per què no dir-ho, quasi impossible de plasmar mitjançant arbres genealògics.⁴⁹ Els estudis sobre la noblesa i les elits de poder, pel general, tingueren un impuls ja des de l'Època Moderna, i encara que els treballs realitzats semblaven essencialment descriptius i d'ús privat, tenien diverses finalitats públiques i propagandístiques.⁵⁰ Malgrat l'existència d'un cert atractiu per les genealogies per part de certs sectors de la societat, les últimes dècades s'ha generat un interès renovador sobre els estudis d'històries familiars que plantegen noves perspectives a través de l'ús de determinats llinatges per plantejar qüestions històriques innovadores. Així doncs, s'han estudiat, per exemple, els mecanismes d'ascens social i la gestió de la memòria familiar. Eixa memòria familiar, intencionadament manipulada, ha sigut objecte de recents treballs, entre altres per Enrique Soria Mesa⁵¹ o Roberto Bizzocchi⁵².

La intenció que persegueixo en aquest cas no és, doncs, la de descriure la genealogia familiar, sinó la de mostrar les relacions intrafamiliars dels Cernezzì i Odescalchi, així com

⁴⁷ G. MIRA. *Vicende economiche*, (1940). Al llibre es presenten també els arbres genealògics dels Odescalchi de la branca dels marquesos de Fino, de la rama papal, de la rama de Tommaso Odescalchi i de la dels Odescalchi de Monte Carnesino.

⁴⁸ Més enllà dels que he pogut realitzar durant el meu període d'investigació. J. SAN RUPERTO ALBERT, "De mercaders", pp. 253-272.

⁴⁹ En aquest sentit s'ha d'assenyalar que en gran part dels arbres genealògics de les famílies estudiades durant l'Antic Règim es mostren els principals membres de les mateixes, així com els enllaços matrimonials més representatius. No obstant, la família en l'Època Moderna es constituïa de forma extensa i no nuclear, amb el que s'ha de tenir en compte la importància dels cosins i cosines, oncles i ties, avis i àvies, tant llunyans com propers consanguíniament, i les relacions amb les famílies emparentades. A més, des de la història del gènere s'ha assenyalat repetidament el paper que van tindre les dones en la confecció de la família encara que, en molts casos, no apareixen representades en la història familiar, on es privilegia als fills barons primogènits. Per allò dit ací, considere que és molt difícil, per no dir impossible, plasmar mitjançant diagrames la genealogia completa de tota una família. En cada exposició dels conjunts familiars es privilegiaran membres i es deixaran a part d'altres dependents dels interessos de l'historiador o historiadora. R. AGO. "Giochi di squadra", pp. 256-264. R. AGO - B. BORELLO. *Prossimi e lontani*, pp. 117-140. M. BOLUFER PERUGA - I. MORANT DEUSA. *Amor, matrimonio*, (1998). Y.R. BEN YESSEF GARFIA. "Lazos sociales", pp. 157-172. C. BLURTRACH. *El III conde*, pp. 192-201.

⁵⁰ E. SORIA MESA. *La nobleza*, pp. 300-318. C. BLURTRACH. *El III conde*, pp. 149-192.

⁵¹ E. SORIA MESA. "Genealogía y poder", pp. 21-56.

⁵² R. BIZZOCCHI. *Genealogie incredibili*. (2009).

les seues relacions empresarials. Per això, els arbres genealògics següents tenen diferents representacions. Es mostren alguns matrimonis que feren de baula entre les diferents rames d'una i altra família i, al mateix temps, als diagrames genealògics es poden observar les coalicions empresarials formulades en diferents moments del segle XVII en diverses ciutats europees. És precisament aquesta simbiosi entre família i activitat econòmica la que pretenc subratllar i, per això, la selecció de les branques i els membres d'aquest llinatge són fruit d'una tria que pretén apropar al lector o lectora cap a l'univers d'una part del grup familiar. Per això, rememorar les gestes medievals, fictícies o no, d'aquestes nissagues familiars, no té lloc en aquest apartat.

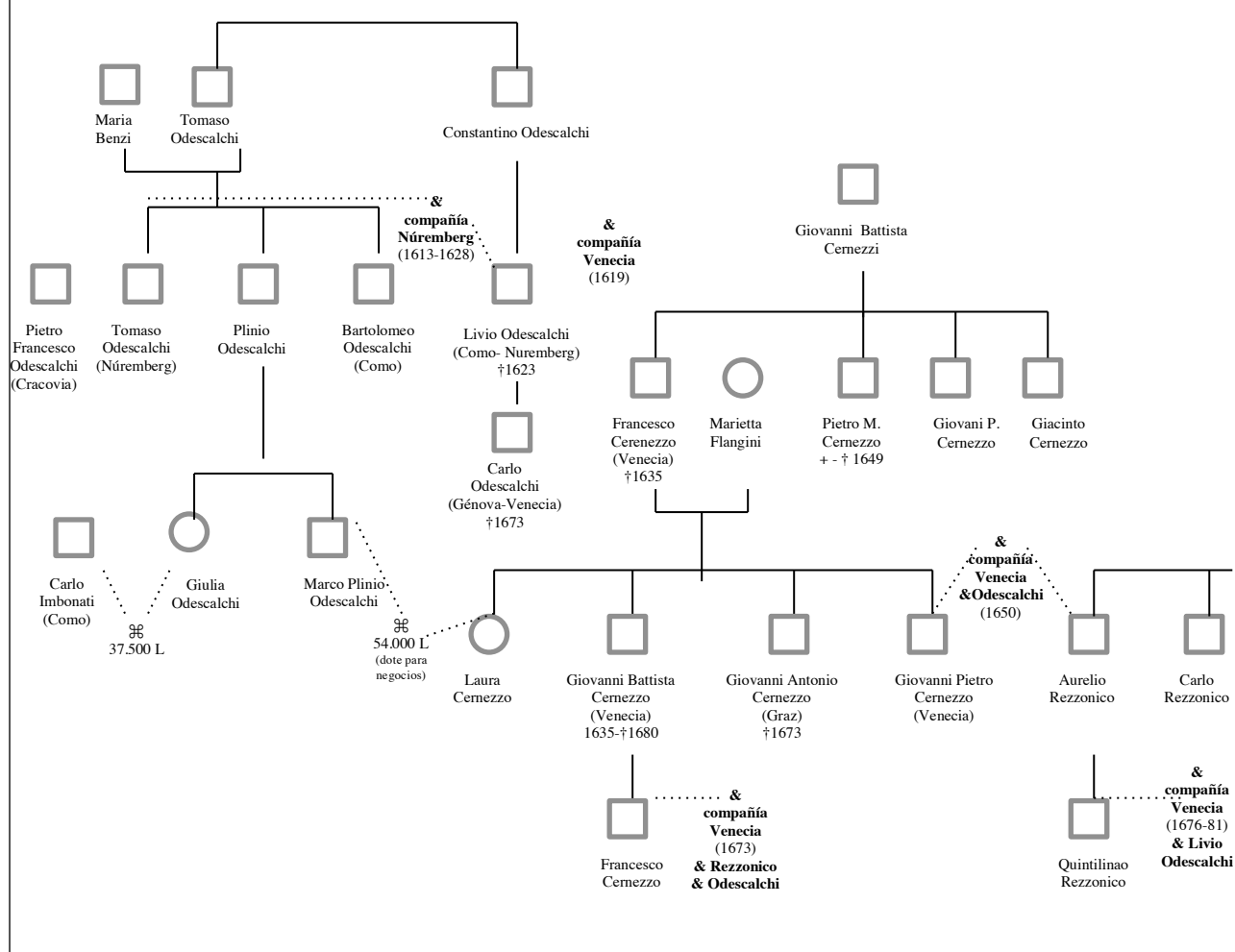
Comencem. Segons Giuseppe Mira: «di tutti gli Odescalchi presenti in Como nella seconda metà del XVI secolo quelli che appaiono, non solo più attivi nel campo degli affari, ma anche in quello dell'amministrazione pubblica, sono proprio Tomaso Odescalchi e i di lui figli»⁵³. Els descendents d'aquesta branca de Tommaso Odescalchi, segons l'autor, van estar involucrats en els negocis bancaris, en els canvis i també en el préstec municipal, invertint en el deute públic de Como. Entre altres negocis, van controlar l'arrendament del «dazio» del vi i bona part del mercat immobiliari de la ciutat.⁵⁴ Membres de les famílies van tindre negocis relacionats amb la venda de plata i fils d'or a Milà i la seua economia es basava en la compravenda de mercaderies.

D'altra banda, Giuseppe Mira assenyala que, entre 1557 i 1581, els Odescalchi de la rama de Costantino Odescalchi, el costat papal de la nissaga, es feien notar com els «veri e propri banchieri della comunità comasca», encara que malauradament l'autor no analitza amb més profunditat aquesta part de la família per al segle XVI.

⁵³ G. MIRA. *Vicende economiche*, p. 238.

⁵⁴ G. MIRA. *Vicende economiche*, pp. 238-239.

Genealogia 3. Diferents branques familiars dels Odescalchi, Cernezzi i Rezzonico a Como, Venècia i Nuremberg (segle XVII)

Tot i la seua pertinença a un passat comú, les diferents ramificacions dels Odescalchi van activar per separat els negocis econòmics i familiars, encara que, durant el segle XVII, existiren algunes interseccions, en general, relatives al comerç nordalpí. Una de les seues coalicions va consistir en la formalització d'un contracte empresarial a Nuremberg l'any 1613. Abans d'aquella data, Tommaso Odescalchi havia tingut una companyia mercantil en funcionament a la ciutat bàvara junt a Marco Antonio Benzi, un altre mercader comasc. En aquest moment ja participaven de les fires de canvi de Frankfurt. La relació comercial s'hauria vist reforçada amb el matrimoni de Tommaso amb Maria Benzi, membre d'aquest llinatge de mercaders. Com s'ha repetit insistentment per la historiografia sobre el comerç,

bona part de les aliances matrimonials constituïren vertaderes inversions mercantils,⁵⁵ com també s'analitzà en aquest treball. Tot i l'aparent èxit de l'empresa, els membres de la mateixa la van dissoldre i la tornaren a formular, naixent d'aquesta forma una nova companyia en la qual invertiren capital els fills de Tommaso Odescalchi (Tommaso, Plinio i Bartolomeo) conjuntament amb el fill del germà de Tommaso (Livio), qui va gestionar des de la ciutat de Nuremberg el negoci durant algunes temporades, com es pot observar a la Genealogia 3.⁵⁶ Obrir una seu a Nuremberg responia segurament a les necessitats de connectar el mercat polonès amb el milanès i, per això, la ciutat alemanya era una anella intermèdia de creixent poder.⁵⁷ Això ocorreria perquè en 1601 s'havia enviat a un cosí dels fills de Tommaso, el comasc Pietro Francesco Odescalchi, a formar-se a Cracòvia amb la reconeguda companyia de Paolo & Andrea Cellari, d'origen llugués però naturalitzats a la ciutat polonesa.⁵⁸ En el contracte de formació signat pels Cellari es preveia que aquest jove estigués 10 anys a la ciutat, un mercat clau per entendre l'economia italiana del segle XVII. Durant bona part d'aquests anys, a Pietro Francesco Odescalchi no li era permès desenvolupar activitats econòmiques en benefici propi però, passat el període, el jove havia d'haver adquirit, a canvi, unes competències essencials per a obrir nous mercats en pro de la seua família. El seu èxit es demostrà quan, en 1625, va enviar a la companyia veneciana de la seua família un llistat de clients amb els quals es podia treballar a Hongria.⁵⁹

Per la seua apart, la branca de la família de Costantino Odescalchi (Genealogia 4) tenia una companyia comercial oberta en la ciutat de Gènova des de 1588, gestionada directament pels germans Paolo Emilio i Papirio Odescalchi.⁶⁰ En 1595 Paolo Emilio va cedir tots els seus drets sobre l'empresa a favor del seu germà Papirio, qui fou l'únic gestor de a partir d'aquell moment a la ciutat lígur, encara que amb el naixement dels fills del seu germà Livio (Carlo, Giulio Maria, Nicolò i Benedetto), se li van enviar reforços a la ciutat de Gènova, en concret a Carlo Odescalchi i en alguns moments, especialment durant els anys trenta del segle XVII, a Benedetto Odescalchi.⁶¹

⁵⁵ H. WUNDER - S. SEBASTIANI. "Matrimonio e formazione", pp. 747-778. R. FRANCH BENAVENT. "Las relaciones matrimoniales", pp. 783-794. R. FRANCH BENAVENT. "Mentalidad y estrategias", pp. 395-326. R. M. GIRÓN PASCUAL. "Exogamia, endogamia", pp. 83-98. P. LANARO - G.M. VARANINI. "Funzioni economiche", pp. 81-101. E. GRENDI. "Associazioni familiari", pp. 23-40.

⁵⁶ BCCo, FO, Bust, 250. 1613, 16-23 novembre.

⁵⁷ R. MAZZEI. *Traffici e uomini*, pp. 69-75. R. MAZZEI. *Itinera Mercatorum*, pp. 55-118.

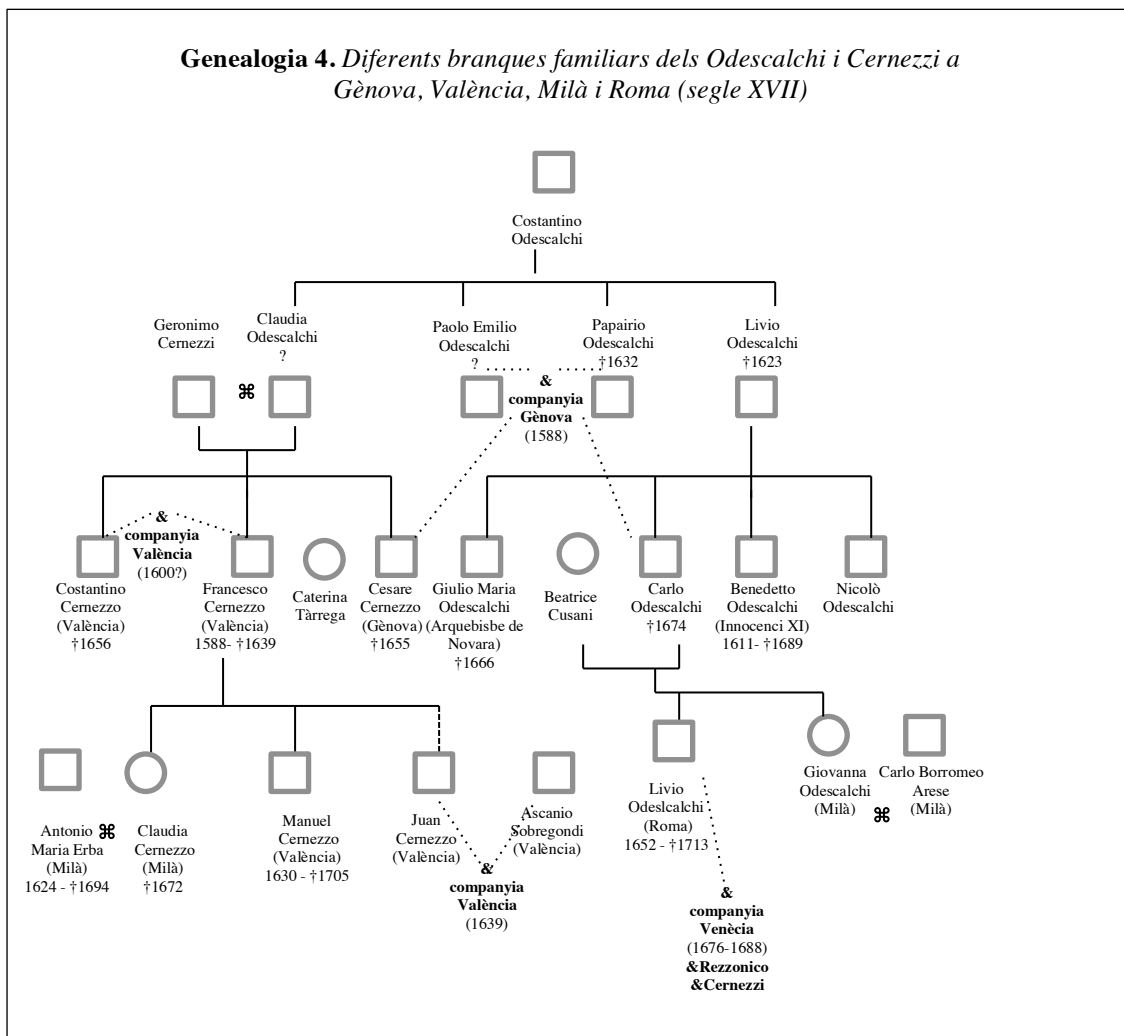
⁵⁸ G. MIRA. *Vicende economiche*, p. 243.

⁵⁹ BCCo, FO, Bust, 250, Fas. 5. Carta 1622, agosto 27. En eixe moment Pietro Francesco tenia ja 33 anys.

⁶⁰ Paolo Emilio Odescalchi estava a Gènova des de 1588 controlant canvis (ASRo, FO, I C 2. n°11 y n°16. Aquesta companyia té un registre de cartes des de 1598 (ASRo, FO, I C 7. 1589-1603).

⁶¹ Els viatges de Benedetto Odescalchi als centres comercials genovès i venecià s'analitzaran al capítol dedicat al personatge (capítol 6).

Genealogia 4. Diferents branques familiars dels Odescalchi i Cernezzi a Gènova, València, Milà i Roma (segle XVII)

Aquestes ramificacions del llinatge dels Odescalchi es van recolzar, al mateix temps, amb altres grups econòmics de la ciutat de Como. Una de les aliances més significatives, encara que no la única, fou la que establiren amb la família dels Cernezzi (Genealogia 4). Si bé les diverses branques dels Odescalchi havien sigut actives en el món comercial i financer de la ciutat de Como, sobretot pel que es refereix a la producció tèxtil, controlant algunes fàbriques de teixits de seda i llana de la pròpia ciutat,⁶² les notícies que els Cernezzi estiguessin relacionats amb les pràctiques productives i mercantils al segle XVI són nul·les. No obstant això, Geronimo Cernezzi va formalitzar, a finals del segle XVI, un matrimoni amb una de les germanes de Livio Odescalchi, Claudia, i amb això es va concretar no sols la unió entre famílies sinó també el tret de sortida per iniciar relacions econòmiques dirigides als negocis en l'estranger.

⁶² G. MIRA. *Vicende economiche*, p. 63. De la rama de Borgo Vico, els Odescalchi tenien companyia per fabricar draps «domini Bernardinus et Bapta fratres de Odescalchi et quilibetorum pro sua medietate teneatur fabricare et bafricari facere drapos et salias dicte societatis ipsa societate», que exportaven a Roma.

Els fills d'aquesta parella de comascos (Cesare, Francesco i Costantino) foren enviats a diferents places comercials en les quals els Odescalchi tenien interessos, erigint-se d'aquesta forma una gran coalició que s'expandia poc a poc per Europa gràcies als seus novicis. En primer lloc, es va enviar a Gènova a Cesare Cernezzi, per a que gestionés la companyia amb el seu oncle matern Papirio Odescalchi,⁶³ negoci sobre el qual cotitzaren conjuntament a la ciutat lígur tant els Cernezzi com els Odescalchi (almenys des de la segona dècada del segle XVII).

D'altra banda, Francesco i Costantino Cernezzi es van desplaçar a València, en 1605, amb la intenció d'obrir-se al mercat hispànic des d'una ciutat ibèrica amb accés a la Mediterrània.⁶⁴ Com ja s'ha vist al Capítol I, la seua arribada a València fou definitiva, malgrat la voluntat que va mostrar, per a ell mateix com per als seus descendents, de tornar a la «pàtria». Naturalitzat a la ciutat del Túria pel seu matrimoni amb la filla del cavaller i regent de la Reial Audiència valenciana, Gaspar Tàrrega, Costantino no va tenir fills, però sí el seu germà Francesco (Manuel, Claudia, i altres, entre els qui es trobava un fill il·legítim Juan)⁶⁵. El llinatge es va consolidar a València gràcies a la figura de Costantino, qui fou ennoblit com a comte de Parcent (1649). Els seus nebots i hereus continuaren emparentant-se amb la noblesa valenciana i més tard, amb les Cases de la més reconeguda aristocràcia hispànica. Com s'ha comprovat, aquests no van perdre mai el contacte amb la part de la família que va romandre a Itàlia durant tot el segle XVII. Una de les raons d'aquests intensos contactes estava motivada per la unió entre Claudia Cernezzi i Antonio Maria Erba (Genealogia 4), cosí de Carlo, Giulio Maria i Benedetto Odescalchi, qui va arribar a ser senador.⁶⁶

Però els Cernezzi també eren una família ampla. D'altra rama del llinatge, la de Giovanni Battista Cernezzi, van nàixer quatre fills (Francesco, Pietro Martire, Giovanni Pietro i Giacinto - Genealogia 3).⁶⁷ El primogènit, Francesco Cernezzi, també va col·ligar-se, com havien fet els seus cosins a Gènova, amb els Odescalchi. El 1619 decidiren obrir portes a una casa de Venècia per tal de formar una companyia de les famílies Cernezzi i Odescalchi

⁶³ Al fons de la Família Odescalchi de *l'Archivio di Stato di Roma*, es troben els registres de cartes de Carlo Odescalchi i Cesare Cernezzi, qui havien treballat amb Papirio.

⁶⁴ La primera notícia documental de la seua presència a València és del 1604. Á. CASTILLO PINTADO. *Las rutas mercantiles*, s.p.

⁶⁵ J. SAN RUPERTO ALBERT. "De comerciants", pp. 253-272.

⁶⁶ Al capítol sisè es parlarà més extensament d'Antonio Maria Erba, peça clau de l'entramat familiar a la ciutat de Milà.

⁶⁷ AHN, SN, PARCENT, C.64, D.6. Es troba un arbre genealògic d'aquesta rama de la família Cernezzi entre Como i Venècia. .

en la ciutat, acció que completava el cercle de control dels negocis des d'algunes places estratègiques del mercat internacional per al desenvolupament empresarial. Francesco va contraure matrimoni amb Marieta Flangini, una de les filles de la reconeguda saga de mercaders venecians ennoblits que tenien negocis amb el Llevant que pertanyia a la Sereníssima: els Flangini.⁶⁸ La companyia en Venècia va romandre activa tot i la prematura mort de Francesco (1635), qui va deixar alguns fills menors (Giovanni Battista, Giovanni Pietro, Giovanni Antonio y Laura).

Si es presta atenció, es podrà observar com durant els anys trenta es va viure una verdadera transició de la companyia, que es va saldar amb una transformació exitosa. El 1628 la companyia de Tommaso Odescalchi es va liquidar per diferents problemes ocorreguts a Nuremberg i els Odescalchi se'n van anar de la ciutat, encara que no van abandonar els seus negocis allí, aquest cop col·laborant amb la família dels Pestalozzi, originaris de Chiavenna.

En 1632 va morir Papirio Odescalchi amb el que el negoci de Gènova va passar íntegrament a ser controlat per Carlo Odescalchi i Cesare Cernezzi.⁶⁹ Mentrestant, a Venècia moria Francesco Cernezzi (1635) deixant els fills menors, motiu pel qual el seu germà Pietro Martire va tindre que fer-se càrrec de la companyia fins que el 1650 va prendre les rendes Giovanni Battista Cernezzi, el fill primogènit de Francesco. A València en 1639 moria Francesco Cernezzi, deixant també els seus fills en minoria d'edat, tot i que un fill il·legítim, Giovanni, va tindre l'oportunitat de continuar en el seu llegat comercial. A més a més, tant en el cas venecià com en el genovès, a partir de la segona meitat del Sis-cents es van unir als negocis diversos membres de la família dels Rezzonico, també originaris de Como i parents dels Odescalchi, engrossint així la coalició.⁷⁰

Malgrat tot, les relacions entre una família i l'altra s'anaren forjant mitjançant la formulació de matrimonis, un mecanisme a través del qual es llimaven les aspors sorgides entre els membres i també com a un mitjà amb el qual propiciar certs fluxos de capital a raó de negocis, gràcies a les opulentes capitulacions matrimonials. Així queda demostrat amb el

⁶⁸ Hi ha diferents opinions al respecte de l'origen de la família. Tot i això, he considerat situar-los en l'esfera veneciana però d'origen cipriota, com apunta Dorit Raines. D. RAINES. "La lobby cittadina", pp. 84-85. Segons l'autora era una rica casa de mercaders de Cipre que fou agregada al patriciat venecià en 1669, encara que abans d'això els seus membres ja disposaven del títol nobiliari de l'Imperi.

⁶⁹ ASRo, *FOB*, XXVII D 6.

⁷⁰ Alguns dels problemes que sorgiren arran de la mort dels membres principals de les companyies es relaten en una memòria empresarial en la que es veu com es va gestionar la dissolució de les companyies anteriors i el tancament dels exercicis, el traspàs de poders i la renovació de les companyies. ASRo, *FOB*, XXVII D 6. Els Rezzonico estaven a l'òrbita veneciana d'ençà el 1638 i van ser inscrits al *Libro d'Oro* de la República el 1687. A. GARCÍA MONTÓN. *Gènova*, pp. 277-278.

matrimoni de la filla de Francesco Cernezzi, Laura, que es va casar amb Marco Plinio Odescalchi, de la rama de Tommaso Odescalchi. Aquest matrimoni, segons s'estipulava en el contracte nupcial, destinava part de la dot a inversions mercantils.⁷¹ Els matrimonis consolidaven les relacions preexistents entre les famílies, no les creaven, i sobretot confereixen una visió excepcional per tal d'analitzar les relacions horitzontals entre els membres de la coalició. En relació a altres matrimonis destacats, podem anomenar el de la germana de Marco Plinio, Giulia Odescalchi, amb Carlo Imbonati. Aquest individu va pertanyent a una de les famílies de l'elit milanesa més important del moment, considerant que el seu germà Juan Pedro Imbonati, fou tresorer del Consell d'Itàlia,⁷² resident a Madrid i contacte directe amb les C&O durant el període com a peça estratègica de la família en la Cort.⁷³ De la branca de Costantino Odescalchi, a destacar, queda el matrimoni de Carlo amb Beatrice Cusani. El cost de la dot del matrimoni fou de 36.171 lliures, a pagar dels comptes de la companyia de Venècia, entenent-lo i configurant-lo com una inversió mercantil.⁷⁴ Els Cusani havien sigut una família de banquers afermada a Milà des del segle XVI, consolidant-se en el poder del Ducat a partir de la concessió del títol de marquesos de Chignolo en 1621 i la plaça de questor supernumerari entregada el 1642 a Ottavio Cusani,⁷⁵ alhora que Luiggi Cusani fou president del Senat milanès.⁷⁶ Un dels membres més poderosos i destacats de la família fou el marquès Ferdinando Cusani, questor des de 1676. Tot i les bones relacions entre les famílies, a la mort de Carlo, el seu fill Livio, va ser enviat a Roma, fet que va molestar a la família del marquès, qui esperava poder criar-lo en la seua òrbita, tot i que les relacions econòmiques entre ambdues famílies continuaren ben vives.⁷⁷

És per això que cal recordar que, lluny de quedar establerts en aquestes famílies els rols de poder patrilineals, els grups de la «burguesia emergent», així com altres agrupacions socials durant l'Època Moderna, conferien una gran importància a les associacions de la família política (cunyats i cunyades, sogres, i els familiars vinculats a ells).⁷⁸ Tenim davant, doncs, un munt de Companyies que no són consanguínies sinó establertes per relacions

⁷¹ BCCo, FO, Bust. 239, Fas.1. 1647, 18 abril.

⁷² AGS, CI, SSP, Leg. 322-328.

⁷³ La correspondència es pot seguir en els llibres de cartes del Fons Odescalchi. ASRo, FO, II D 3.

⁷⁴ ASRo, FO, X G 6. Llibre de comptes de 1670.

⁷⁵ A. ÁLVAREZ-OSSORIO ALVARIÑO. *La República*, p. 299 i 306.

⁷⁶ G. SIGNOROTTO. *Milán Español*, pp. 164-166. Luiggi tingué pretensions d'accedir al càrrec de Gran Canceller.

⁷⁷ P. GINI. *Epistolario Innocenziano*, p. 1674, 18 agost. El 1674 el marquès de Cusani demanarà al Benedetto Odescalchi, ja papa Innocenci XI, que li cedeixca l'arrendament dels impostos de les pells de la ciutat de Lodi, en mà dels Odescalchi, per haver sigut adquirit per Carlo gràcies a Beatrice Cusani, la seua muller.

⁷⁸ S. CAVALLO, *Artisans*, pp. 119-121. Veure Capítol VII.

familiars pactades i sobre les quals les dones tenen un pes important, no només de transmissores sanguínies i d'unió entre les nissagues sinó també en la pròpia gestió dels negocis, els quals no ignoraven.

L'èxit social dels membres de la xarxa serà analitzat en els pròxims apartats. Encara així, cal destacar que de la línia genealògica de Costantino Odescalchi, un dels seus descendents va aconseguir cenyir-se la tiara pontifícia. Benedetto Odescalchi, qui amb els seus germans, Carlo i Nicolò, havia gestionat part de la companyia de negocis familiar en Gènova i Venècia, va donar un gir brusc a la seua posició social en 1645 quan el papa Innocenci X li va oferir el capell cardenalici.

En definitiva, amb l'observació dels arbres genealògics i la constitució d'empreses mercantils i financeres es pot afirmar que les famílies Odescalchi i Cernezzi, o almenys una part de les seues branques, experimentaren una fase d'expansió econòmica entre finals del segle XVI i les primeres dècades del segle XVII que va portar a alguns dels seus membres a amassar una fortuna considerable. Encara així, les seues companyies comercials, que analitzaré a continuació, no estigueren restringides a la participació familiar, sinó que el seu èxit fou degut, en part, als seus *partners*, amb qui treballaren, a altres socis capitalistes, als treballadors de la seua empresa i a altres membres de fora de la seua xarxa. Així doncs, anem a apropar la mirada per observar en detall l'estructura de les companyies i els nusos de la seua xarxa, analitzant les ciutats en les quals es van instal·lar i les relacions col·lectives que van formalitzar.

3. «A questa Casa Odescalca occorono li più belli negoci che forze a nessuna casa vecchia capitano»: La formació de les companyies i la disposició dels nusos

Gènova, port redistribuïdor de la primera globalització

Davant de l'existència d'un capital acumulat i la necessitat d'ampliar l'activitat comercial de Como, Paolo Emilio i Papirio Odescalchi engegaren un nou projecte amb l'apertura d'una seu a Gènova el 1588.⁷⁹ Aquesta, segons sembla, fou la primera avançada a

⁷⁹ ASRo, FO, I C 2. n°11 y n°16. Aquesta companyia té registre de cartes des de 1589 (ASRo, FO, I C 7. fins 1603, que no he consultat. Malauradament no he tingut l'oportunitat de poder consultar el contracte fundacional

l'exterior del territori llobard i en direcció a la Mediterrània, on la rama dels Odescalchi va calcular que podia treure beneficis d'un context, com el genovès, que oferia grans possibilitats a una companyia naixent com aquesta. Però, per què obrir una seu a Gènova? Què oferia la ciutat a una companyia milanesa? I de quin context empresarial parlem si ens referim als genovesos?

En primer lloc cal destacar que Milà i Gènova gaudien d'uns contactes i relacions pluriseculars, ja que la costa lligur era la connexió natural del Ducat de Milà amb la Mediterrània, per la qual cosa, la capital de la República de Sant Jordi desenvolupava un rol geoestratègic determinant per a l'expansió econòmica milanesa.⁸⁰ En segon lloc, Gènova era «la porta» de la Mediterrània,⁸¹ sent definida d'aquesta manera com una de les ciutats portuàries més destacades d'Europa d'ençà l'època medieval gràcies als seus contactes amb el Pròxim Orient i ben cert una de les més importants, si no la que més, de la Mediterrània occidental. El seu port i el sistema naval i comercial existent, van adquirir dimensions vertaderament impressionants durant l'Època Moderna, que s'han concentrat un referent com fou la figura de Cristòfol Colom, competint pel control de l'economia mediterrània amb l'altra gran potència marítima italiana: Venècia.⁸²

Aquesta disposició històrica dels genovesos va fer que construïren i consolidaren tot un entramat social i econòmic que abastava diferents punts del comerç cosmopolita i per tant, la ciutat de Gènova, s'oferia com un dels ports privilegiats per observar el mercat internacional gràcies a les xarxes d'informació que en ella confluïen i desembocaven. Els assentaments dels genovesos, abocats al mar, han sigut amplament estudiats i encara ho son per part de molts historiadors que treballen sobre els estrangers genovesos assentats a ciutats i territoris arreu d'Europa i especialment en relació a la Monarquia Hispànica, demostrant el gran interès que susciten aquestes comunitats durant l'època Medieval i Moderna.⁸³

de la companyia, així com sí que ho he pogut fer amb les companyies de Nuremberg i Venècia. De les companyies de Gènova dipose d'un contracte de renovació de 1676 (any en el qual Benedetto Odescalchi fou proclamat papa Innocenci XI). En aquella ocasió el capital invertit en la companyia fou de 600.000 lliures genoveses. 200.000 a nom de Livio Odescalchi, hereu de Carlo Odescalchi, 200.000 a nom d'Aurelio Rezzonico i 200.000 més a nom de Luiggi Rezzonico, qui fou el factor general a la ciutat de Gènova. La companyia es creava «per negociare in ogni sorte di mercantie e cambii secondo parerà bene agli assisstanti» i es fomava en forma d'«accomandita», quedant Livio Odescalchi obligat només del capital que havia invertit. En: ASRo, FO, IV E 2, creació companyia 1676.

⁸⁰ A. TERRENI. "Le relazioni politiche", pp. 99-140.

⁸¹ El concepte està extret de L. GALLINARI (ed.). *Genova una "porta"*, (2005).

⁸² E. GRENDI. *La republica aristocratica*, pp.309-364. L. LO BASSO. "Uomini da remo", (2003).

⁸³ Concentrant-se sobretot en l'època Moderna es poden destacar alguns estudis: E. OTTE. "Il ruolo", pp. 17-56. R. GIRÓN PASCUAL. *Las Índias de Génova. Mercaderes en el Reino de Granada*, (2005). A. GARCÍA MONTÓN. *Génova*, (2014). A. GARCÍA MONTÓN. "Implicaciones del mundo", pp. 143-155. Y. ROCÍO BEN YESSEF. "A Genoese merchant", pp. 367-599. C. BRILLI. "Coping with Iberian", pp. 456-484. C. BRILLI. "Mercaderes genoveses", pp. 83-102. N. ALESSANDRINI - A. VIOLA. "Genoesi e fiorentini", pp. G. TOSCO.

La dedicació empresarial dels genovesos tenia unes característiques plurisectorials, ocupant-se de l'armament marítim, del comerç, de la manufactura i la finança, activitats que constituïren una acumulació de saber adquirit al llarg dels segles. Això va romandre en una societat organitzada sota paràmetres d'emprenedoria, conferint-los el que l'economia actual anomena el «*know-how*», el coneixement i l'habilitat de desenvolupar tècniques complexes sobre sistemes econòmics avançats. Uns sabers que resultaren imprescindibles per participar de l'entramat imperial hispànic a partir dels anys vint del segle XVI, en concret en el món dels «asientos» de galeres i diners. Segons Giorgio Doria això fou possible per:

«è da attribuire alla capacità da parte di un gruppo omogeneo, reso compatto da fitte interrelazioni, di elaborare una solida strategia di base (*corporate strategy*), articolata nel tempo in opportune strategie sub-globali (*business strategy*), assunte con lungimirante tempestività: la capacità, cioè, di elaborare un "percorso strategico" vincente».⁸⁴

No obstant això, la distribució d'agents genovesos arreu del planeta i la seua relació directa amb el món del comerç i les finances motivaren l'aplicació de nous recursos tecnològics que deixaren de pertànyer a la comunitat en si per ser compartits i modificats per altres societats, com poden ser les tècniques financeres. Els nous recursos del crèdit situaren als genovesos en el centre neuràlgic de «*la repubblica internazionale del denaro*»⁸⁵ gràcies al control de les fires de Besanzone, o també anomenades, fires de genovesos, que s'anaren traslladant des de Lió a Besanzone i posteriorment a Itàlia, primer a Piacenza per acabar a Novi Ligure, sota control de la República de Gènova.⁸⁶ Però no foren úniques, sinó que en altres casos, com en el valencià, s'adquiriren aquestes tècniques per desenvolupar un mercat del crèdit regnícola molt similar al genovès, com es veurà en aquest treball.

La compagnia genovese, (2014). E. GRENDI. *I Balbi*, (1997). R. FRANCH BENAVENT. "Dinastías comerciales genovesas", pp. 295-316. R. FRANCH BENAVENT. "La imigración italiana", pp. 103-145. També a les *Actas del I Coloquio Internacional sobre los Extranjeros en la España Moderna* dirigit por Mª B. Villar García i P. Pezzi Cristóbal (2002), hi ha diferents articles referits als genovesos en Toledo, Múrcia o Cadis. Altre volum important en la recopilació d'estudis de genovesos distribuïts per la Monarquia Hispànica és el de M. HERRERO SÁNCHEZ - Y.R. BEN YESSEF - C. BITOSSO - D. PUNCUH. *Génova*, (2013), en el qual es recullen testimonis de genovesos a Lisboa, Granada, Nàpols, València, Huéscar, Sardenya, Milà, Sicília, Livorno, Sevilla, Madrid, Perú, Rio de la Plata, etc. Per a altres àmbits territorials: F. FIORITI. "Un genoese", (en premsa). A. ZAPPÀ. "Una nuova frontiera", pp. 88-107.

⁸⁴ G. DORIA. "Conoscenza del mercato", pp. 57-122.

⁸⁵ A. DE MADDALENA. "La repubblica internazionale", pp. 7-16.

⁸⁶ C. MARSILIO. *Dove il denaro*, (2008).

Un dels estereotips assimilables a aquesta comunitat per part de la historiografia és l'anomenat «segle dels genovesos» que Fernand Braudel va atribuir a Ruíz Martín.⁸⁷ Un segle que ell mateix va assumir que no podia tindre el seu ocàs després de la fallida bancària hispànica de 1626 sinó molt després, cap als anys 50, tot i comptant amb el recobrament del seu poder a partir dels anys vuitanta del segle XVII.⁸⁸ Així ho han corroborat diverses investigacions, que assenyalen com a partir de 1662, i gràcies al «asiento de negros» signat per la companyia dels Grillo & Lomellín, es va reactivar l'arribada d'argent americà a la República, així com el control dels recursos marítims de Cadis, gestionant la ruta Canàries-Cadis per Ippolito Centurió.⁸⁹

Però si parlem, en concret, de l'aventura hispano-genovesa, cal referir-se als seus inicis polítics, que es remunten a la famosa *condotta* que signaren l'emperador Carles V i Andrea Doria en 1528 i que va estretir els vincles entre la Monarquia Hispànica i la República, conservant ambdós poders una gran autonomia i alhora produint amplis beneficis recíprocs.⁹⁰ Gènova passava a convertir-se en punt neuràlgic del sistema imperial hispànic, primera baula del «camino español»,⁹¹ punt indispensable de distribució de les llanes castellanes, la seda hispànica i el blat del *Mezzogiorno*, i via de promoció per a l'aristocràcia genovesa. Aquests lígurs, doncs, per la seua part, s'insertaren a la perfecció en el sistema, destacant en la contractació del deute públic a curt termini, gràcies a l'experiència financera acumulada i mitjançant estratègies matrimonials i processos d'ascens social, que constituïren un punt clau per a la connexió del sistema imperial, sent un exemple paradigmàtic el cas del marquès de los Balbases.⁹² No obstant això, Gènova també fou territori advers en alguns casos per als súbdits del rei hispànic durant el segle XVII. Com ja s'ha parlat, el conflicte del marquesat de Finale representà les tensions entre les dos potències i la correlació de forces

⁸⁷ F. BRAUDEL. *Civilización material*, pp. 124-125. Braudel cita a Felipe Ruíz Martín, però, com alerta Manuel Herrero, Arturo Pacini indica que la primera vegada que fou utilitzada l'expressió va ser de la mà de Frank Spooner. M. HERRERO SÁNCHEZ. "La red genovesa", pp. 98.

⁸⁸ F. BRAUDEL. *Civilización material*, pp. 136-137. «Los partitanti genoveses aceptaron, en varias ocasiones reiniciar el juego. Por ejemplo, en 1630, 1647 y en 1660. Si se insertaron en él de nuevo, ¿no sería porque las llegadas de metal blanco a Sevilla, y luego a Cádiz, fueron entonces más abundantes de lo que dicen las cifras oficiales?. Por este hecho, los préstamos se hacen más fáciles, hasta más fructuosos. Y brindan una posibilidad mayor de participar en el enorme contrabando de metal blanco que abastece a Europa. Los genoveses no se perdieron semejante ocasión».

⁸⁹ L. LO BASSO. "«Che il signore»", pp. 1-24. A. GARCÍA MONTÓN. *Génova*, (2014).

⁹⁰ M. HERRERO SÁNCHEZ. "Génova y el sistema", pp. 529-562. Evidentment hi existiren acords econòmics i polítics anteriors entre la Corona d'Aragó i la República de Gènova. Veure nota 33, Capítol 1.

⁹¹ Á. CASTILLO PINTADO. *Las rutas mercantiles*, s.p.

⁹² M. HERRERO SÁNCHEZ. "Génova", pp. 529-562. L'autor assenyalava que a més els genovesos foren una cadena de transmissió cultural i social en tota Europa, degut al seu rol pilot dintre de la Monarquia Hispànica, no adoptant un paper passiu sinó redissenyant les estratègies de l'aristocràcia hispànica, italiana i més enllà. M. HERRERO SÁNCHEZ. "La red genovesa", pp. 97-134.

que va anar variant durant el Sis-cents.⁹³ D'altra banda, una ciutat cosmopolita i plena d'estrangers no tenia tan fàcil la capacitat d'integració i adaptació, quedant els barris dividits per nacions i no permetent als forans a accedir als llocs de govern de la República.⁹⁴

Entre les polièdriques funcions dels genovesos una de les cares principals fou la de financers de la Monarquia, no només durant el «segle dels genovesos» sinó també més tard, com ha quedat demostrat en l'estudi dels banquers de Felip IV.⁹⁵ La seua importància financera no sols reposava en la Monarquia sinó que també, com s'observarà posteriorment, es va suportar en espais imprescindibles per a la maquinària del crèdit internacional com Venècia, el Sacre Imperi i les Províncies Unides. A més a més, actuaven com redistribuidors de la plata americana, que donava oxigen a les fires de canvi internacionals, situades des de 1622 en la plaça de Novi Ligure.⁹⁶ En definitiva, la ciutat oferia un context d'emprenedoria derivat de la constitució del seu territori com una república mercantil i alhora conjuntava aquesta vocació amb el poder europeu hegemònic al moment.⁹⁷

Pel que respecta a la seua societat, la renovació de l'estructura social dels «alberghi» de les famílies de l'aristocràcia genovesa en 1575,⁹⁸ va acabar per dividir a finals del segle XVI la societat lígur entre *nobili vecchi* i *nobili nuovi*,⁹⁹ ambdós grups constituïts per intensos interessos empresarials. Si bé la realitat durant el segle XVII va tendir a organitzar la societat entre filohispànics, filofrancesos i *repubblichisti* (una espècie de «nacionalistes» genovesos que participaven de la idea d'una neutralitat genovesa en el context internacional) el casos d'estudi han pogut plasmar de quina manera les categories de divisió social genoveses no

⁹³ P. CALCAGNO. "Una schermaglia", pp. 459-494. G. SIGNOROTTO. *Milán Español*, pp. 10, 104 i 122-128. «La bancarrota de 1627 había resquebrajado la relación de fidelidad. Además, sus pretensiones de dominio sobre el mar de Liguria y la libertad de comercio, así como el intento de obtener el reconocimiento diplomático reservado al título regio, siguieron siendo motivos de conflicto que no se superaron nunca. En 1654, las medidas adoptadas por la república genovesa contra Finale ofrecieron a Madrid el pretexto para confiscar los bienes y rentas de los genoveses en todos los dominios italianos».

⁹⁴ L. GROSSI BIANCHI - E. POLEGGI. "Les espaces", pp. 248-252. El 1528 s'instaura definitivament la capacitat dels estrangers per obtenir vivendes i actuar en públic. «Les étrangers que l'on y trouve, pas plus d'une cinquantaine, sont en réalité lombards (pour la plupart tessinois), piémontais et vénitiens, parmi les non-italiens figurent espagnols, ragusains et de rares européens du nord».

⁹⁵ E. GRENDI. *I Balbi*. (1994). C. ÁLVAREZ NOGAL. *Los banqueros*, (1997). C. SANZ AYÁN, *Un banquero*, (2015)

⁹⁶ C. ÁLVAREZ NOGAL - L. LO BASSO - C. MARSILIO. "La rete finanziaria", pp.1-14.

⁹⁷ J. ISRAEL. "La guerra económica", pp. 39-48.

⁹⁸ G. DORIA - R. SAVELLI. "Cittadini di governo", pp. 277-355.

⁹⁹ G. DORIA - R. SAVELLI. "Cittadini di governo", pp. 277-355. El concepte de noblesa a Gènova va lligat a la participació del govern, per això els nobles "nuovi" volen eliminar els albergs per tal de poder accedir al poder. En canvi, per als "nobili vecchi" la diferència no podia raure només en el títol i la capacitat de govern sinó també en la qüestió sanguínia.

foren tan estrictes, sinó més bé adaptables a determinades situacions.¹⁰⁰ Un exemple que conferia oportunitats gens desestimables per a agents de característiques híbrides com eren els Cernezzi i Odescalchi.

Tot això va propiciar que els milanesos analitzats s'establiren a Gènova i, sobretot, la conjuntura durant el segle XVII, els va situar com a un dels agents redistribuïdors de mercaderies, crèdit i informació més importats de la plaça, fent de baula entre diferents territoris de la Monarquia, els genovesos, i altres poders europeus.

Europa de l'Est: Cracòvia i Nuremberg

Com s'ha esmentat, Milà, i especialment Como, foren ciutats que estigueren en relació directa amb la muntanya alpina, tant des de l'òptica d'integració de la regió en l'economia milanesa com en l'especialització en el seu traspàs. No fou fins al final del segle XVII quan els Alps començaren a veure's com a una frontera que anava a adquirir unes condicions de separació «natural» entre sud y centre d'Europa. Com apunta Rita Mazzei, el tractat d'Utrecht de 1713, a l'article IV, fixava per primera vegada la frontera franc-piemontesa en funció de la cresta alpina, un esdeveniment determinant en la nova consideració de la muntanya com a frontera.¹⁰¹ Durant el segle XVII traspasar els Alps es presentava una dura empresa, plena d'obstacles i riscos, on s'ha calculat que un kilòmetre a la cadena montuosa era costós, però no suposava la fixació d'una frontera. Lluny d'aquesta percepció, la cadena muntanyosa apareixia com «una vaga zona dove può capitare che tutto si confonda, una sorta di spazio sospeso destinato a divenire campo privilegiato per nuove esperienze»¹⁰² i els seus vianants esdevenien especialistes i elements essencials d'encadellat entre diferents regions.

Els milanesos, justament, van tindre una especial relació amb aquestes muntanyes i es van convertir en candidats perfectes per a la Monarquia Hispànica en la seua constitució com

¹⁰⁰ Y. ROCÍO BEN YESSEF. "Lazos sociales, estrategias", pp. 157-172. L'autora analitza la afiliació als republicanistes per part dels Serra sense per això tindre una exclusió de les seues relacions i activitats filohispàniques, i així i tot les seues relacions amb els refractaris de la Monarquia Hispànica no es van detenir, com fou el cas de De la Torre. L'autora parla, doncs, d'una existència «d'identitats transnacionals» més concorde amb la versatilitat i les dots negociadores dels homes de la República.

¹⁰¹ R. MAZZEI. *Per terra*, pp. 97-98. Al final del segle XVII i el principi del segle XVIII es van prendre demarcacions naturals per definir els estats territorials. Segons l'autora «Il trattato di Ryswick (1697) che pose fine alla guerra della Lega di Augusta, con l'articolo 16 definiva per la prima volta sul piano internazionale il Reno come frontiera fra la Francia e l'impero. In particolare, novità vennero intorno alla metà del secolo XVIII dai trattati che fecero seguito alle guerre dinastiche. Ad esempio, in Italia la pace di Aquisgrana (1748) trasferiva al fiume Ticino la linea divisoria tra i domini austriaci e quelli del regno di Sardegna».

¹⁰² R. MAZZEI. *Per terra*, pp. 93.

a *Universalitas Catolica*.¹⁰³ El territori milanès es va erigir com a camp abonat de guerres i definició de fronteres polítiques i religioses, però a la vegada un espai representat per una certa «tolerància» confessional, comprovada per la laxa política hispànica amb els grisons i amb els mercaders «herètics» a Milà, com amb les companyies comercials de milanesos que viatjaven a països d'«heretges»¹⁰⁴. La vocació transalpina dels milanesos els va conduir a buscar bona part de les seues oportunitats en el centre i est d'Europa, on podien desenvolupar fàcilment la seua funció d'intermediaris entre mercats interregionals aparentment desconnectats. Així, com afirmen Giovanna Tonelli, Rita Mazzei o Herman Kellenbenz, molts milanesos traspasaren les fronteres alpines per negociar.¹⁰⁵

Rita Mazzei, en la seua obra *Itinera Mercatorum*, explica el procés de mutació dels interessos italians més enllà dels Alps. Aquests es van desplaçar des de l'Europa occidental cap a l'oriental amb el pas del segle XVI. Un dels factors polítics que van provocar el desplaçament fou el matrimoni entre Bona Sfroza, filla del duc de Milà, i Sigismund I, rei de Polònia, el 1518, propiciant un flux d'homes i mercaderies durant la primera meitat del segle XVI cap a Cracòvia.¹⁰⁶ A la ciutat polonesa, els Odescalchi hi van enviar un jove de la família, Pietro Francesco, per tal que es formés amb la companyia comercial de la República de Luca, els Cellari.¹⁰⁷

La relació entre Itàlia i la ciutat polonesa requeria d'enclavaments intermediaris. Nuremberg, a partir de la segona meitat del segle XVI, es va convertir en un centre clau, així com Viena, en els itineraris italians cap a l'Est Europeu. La ciutat imperial, governada per un reduït grup de l'oligarquia mercantil, va acollir durant el període diferents famílies italianes.¹⁰⁸ En part, Nuremberg, va desenvolupar un rol d'intermediària financera malgrat que no acollia les fires de canvis (tampoc Gènova o Venècia) sinó a prop, en les ciutats de

¹⁰³ G. TONELLI. "Mercanti che hanno", pp. 101-142. El Ducat de Milà supervisava el pas alpí de San Gottardo, itinerari usual per arribar als Països Baixos hispànics. Algunes famílies de negocis milaneses disposaven de total llibertat per a creuar el pas alpí, entre ells els Annoni o els Volpi, aquests últims socis i parents dels Cernezz i Odescalchi.

¹⁰⁴ G. TONELLI. "Mercanti che hanno", pp. 101-142. Tonelli explica com fins i tot el Inquisidor general de Milà es va veure constret a acceptar una certa tolerància.

¹⁰⁵ R. MAZZEI. *Itinera Mercatorum*. H. Kellenbenz, "Commercio tra", pp. G. TONELLI. *Affari e lussuosa*, (2012). G. TONELLI. "Mercanti che hanno", pp. 101-142. J. ZUNCKEL. "Esperienze e strategie", pp. 231-255. Malauradament, pel moment no he pogut consultar bibliografia en alemany sobre la temàtica. Christof Jeggle està treballant sobre la presència d'italians a Nuremberg durant la Guerra dels Trenta Anys i m'ha proporcionat algunes claus d'interpretació de l'arribada d'agents subalpins a terres alemanyes durant el període. No existeix per al cas una bibliografia més ampla escrita en anglès o castellà.

¹⁰⁶ R. MAZZEI. *Italiani in Polonia*, pp. 7-10..

¹⁰⁷ G. MIRA. *Vicende economiche*, p. 243.

¹⁰⁸ R. MAZZEI. *Itinera Mercatorum*, p. 56-57.

Leipzig i Frankfurt. La ciutat es va convertir en *trait d'union* entre Anvers i Venècia, entre Milà i Cracòvia i centre d'operacions financeres dels italians al principi de la Guerra dels Trenta Anys.

La presència d'italians a l'Alemanya meridional venia de lluny. Ja des del segle XV començaren a arrendar-se alguns passos fronterers a comerciants florentins, i Augusta fou un centre d'atracció de capitals estrangers gràcies a l'arrendament de les mines d'argent i mercuri que proporcionaven beneficis al voltant del 20 i el 50 per cent a les companyies italianes. Tot i que la primera meitat del segle XVI, la política financera dels Habsburg va estar dominada pels «*merchant-bankers*» alemanys (els Fugger, Herwart, Manlich, Paumagartner) a partir de les fallides de les Monarquies hispànica i francesa durant la segona meitat del segle XVI es va produir un avançament dels «homes de negocis» italians en aquestes latituds.¹⁰⁹

Aquest context d'oportunitats i acolliment d'estrangers en relació al món financer europeu va fer que, com altres milanesos¹¹⁰, els Odescalchi decidiren en 1604 associar-se amb els comascos Benzi per tal d'establir una seu fixa a la ciutat de Nuremberg i a les fires de Frankfurt.¹¹¹ Aquella companyia va acabar per dissoldre's vuit anys després de la seua constitució, i els Odescalchi van resoldre fundar-ne una altra amb membres de diferents rames portadores del seu cognom. Els socis capitalistes foren els hereus de Tommaso Odescalchi, Tommaso, Plinio y Bartolomeo, i Livio Odescalchi, pare del futur papa Inocenci XI. La raó de la coalició fou senzilla, Livio Odescalchi havia prestat a Tommaso 30.000 florins, que, davant de la nul·la devolució, passaven a formar part integrant del capital de l'empresa. Mentrestant, Tommaso i els seus germans sumaven al capital 90.000 florins dels beneficis extrets dels comptes anteriors, començant la constitució de la nova companyia amb un total de 120.000 florins. A més a més, la companyia comasca a Nuremberg tenia fundada una altra coalició amb Martin Adler, fixada amb una quota de capital de 30.000 florins.¹¹²

Com era habitual, la companyia es fundava a vista dels pròxims cinc anys, el lloguer de la casa i els mobles corrien a compte de l'empresa, així com els joves i la contractació

¹⁰⁹ O. PICKLE. "Gli Asburgo austriaci", pp. 153-176. R. HILDEBRANT. "I «merchant bankers»", p. 215. «Le banche genovesi successero ai merchant bankers della Germania meridionale indeboliti dalle bancarotte statali degli anni 1557/60, e continuarono a dominare fra i creditori della corona spagnola». La presència milanesa a la Cort de Viena també estava relacionada des del segle XVI amb la consideració de feu imperial i el trasllat de Bianca Maria Sforza a la ciutat austríaca pel casament amb l'emperador Maximilià I el 1493.

¹¹⁰ Entre altres hi tenia seu un important milanès, Camillo Colombani, qui comerciava amb productes de luxe les draperies de seda de la indústria milanesa.

¹¹¹ BCCo, FO, Bust. 250. Contracte de la companyia comercial de Nuremberg. 1613, 13-23 Novembre.

¹¹² BCCo, FO, Bust. 250. Al capítol 5 del contracte s'estipulava que "che non fosse assistente insieme con quelli di negotij di Martin Adler et nel quale si e messo di capitale 30.000 fiorini".

d'altres recursos humans. Sis mesos abans de finalitzar l'empresa s'havien de fer balanços generals i els beneficis recaptats durant els cinc primers anys no podien repartir-se abans de la finalització del període establert. Tanmateix, es podrien extreure 400 florins dels beneficis anualment a favor de Livio Odescalchi. A canvi, aquest es comprometia a que, en cas que morís, els seus hereus, Carlo, Nicolò i Benedetto,¹¹³ s'obligaven a continuar en la raó comercial però sense cap tipus d'exigències ni canvis en la mateixa. El negoci a Nuremberg, va funcionar realment bé durant els anys 1613-1622. D'un llibre de registre de cartes de la companyia, escrit en 1619, es poden entreveure alguns dels aspectes més importants de la seua organització, encara que anuncie que deixaré la seua anàlisi sistemàtica per a una altra ocasió.¹¹⁴ Des de Nuremberg, els Odescalchi van connectar amb múltiples centres cosmopolites europeus, entre els quals, Hamburg, Amsterdam, Colònia, Viena, Praga o Cracòvia, posant-los en relació amb els centres italians. En primer lloc Como i, amb el pas del temps, va adquirir un rol central la plaça de Venècia, encara que també connectaven amb Milà, Verona, Roma, Nàpols, Palerm o Gènova.¹¹⁵ A més de controlar l'expedició de mercaderies i comprar algunes matèries primeres rellevants al comerç europeu (pebre negre, sucre, cotó, vaquetes, ferro, coure), van actuar com a vertaders banquers. A les fires de Frankfurt disposaren, durant els anys vint, d'un parent que els feia de procurador, Cesare Volpi,¹¹⁶ encara que també participaren en altres trobades ferials, com les de Leipzig i Hamburg.¹¹⁷ Entre el 1621 i 1622 es van enviar des de Nuremberg 68 avisos sobre els preus del canvi a Venècia, en un moment en el qual es va viure una gran desestabilització monetària, devaluant-se la moneda del cercle de Suàbia d'una manera estrepitosa, fet que va forjar la idea d'abandonar la plaça.¹¹⁸ De fet, Tommaso va proposar deixar la companyia en 1625.¹¹⁹ No obstant això, la reformulació dels interessos dels Odescalchi i Cernezzi establerts a Venècia va passar, a partir de 1628, per col·ligar-se amb altres cases mercantils presents a Nuremberg per tal de continuar els negocis. Per això, formaren companyia amb els Pestalozzi i els Lumaga.¹²⁰ La seua activitat al cercle de Suàbia va continuar, doncs, essent activa, almenys, fins a 1668.¹²¹

¹¹³ Arbre genealògic 2.2. Benedetto Odescalchi es qui fou futur papa Innocenci XI.

¹¹⁴ ASRo, FO, II B 9. Llibre de registre de cartes 1619.

¹¹⁵ A totes les ciutats citades els Odescalchi de Nuremberg disposaven d'agents amb els quals tenien correspondència habitual.

¹¹⁶ BCCo, FO, Bust. 250. 1623, 23 desembre.

¹¹⁷ ASRo, FO, IV E 6. 1625, 10 gener.

¹¹⁸ J.R. PAAS - M. PAAS. *The Kipper und*, pp. 2-17.

¹¹⁹ ASRo, FO, 2 C 1.

¹²⁰ ASRo, FO, IV E 2. Contracte d'empresa de 1630.

¹²¹ Queda demostrat per diversos documents comptables del *Fons Odescalchi* de l'ASRo.

Venècia, 1619

Poc després de celebrar el Nadal de 1618, membres de les diferents branques dels Odescalchi van acordar definitivament una cosa que portaven temps pensant, la necessitat d'obrir una seu fixa a la ciutat de Venècia. La casa de Nuremberg i el comerç centre oriental europeu demandaven una negociació de lletres de canvis més quantiosa i que, feia temps havien de gestionar des de la ciutat principal de la Itàlia adriàtica. Entre d'altres, un membre de la família Cernezzi, havia anat i tornant a la ciutat i atenent en alguns casos els negocis dels Odescalchi.¹²² Després d'aquell Nadal, però, oficialitzaren la relació mitjançant un contracte de constitució d'una «accomandantia».¹²³ La seua decisió ens permet observar un context venecià que ha sigut objecte d'estudi durant les darreres dècades.

Precisament, Venècia ha estat, per a la historiografia de la mobilitat i els intercanvis econòmics, un dels enclavaments estratègics per comprendre la situació de la Mediterrània durant el segle XVII. En primer lloc, cal assenyalar que fou presa com a paradigma de la decadència mediterrània d'ençà el desplaçament de l'eix hegemònic econòmic cap a l'Atlàntic. La seua situació de líder al *Mare Nostrum* des de l'Època Medieval es veia esquerdissada per la circumnavegació d'Àfrica i l'apertura de noves rutes comercials d'espècies i productes asiàtics, que tingueren els seus centres europeus a Lisboa i Anvers.¹²⁴ A part dels nous dignes competidors econòmics, l'Imperi venecià es va veure tocat pels diferents períodes de dificultats del segle XVII, no donant signes de recuperació i agreujant la seua situació pels alts costos dels fronts bèl·lics oberts a Llevant (sobretot durant la Guerra de Candia 1645-1669) i en contra de les potències europees que van acabar per esbiaixar la seua omnipresència al mar interior.¹²⁵ No obstant això, des dels anys seixanta del segle XX, no pocs investigadors han presentat a Venècia i la seua *Terra Ferma* com a un conjunt polític-econòmic, que tot i les dificultats i el canvi de rol internacional, fou capaç de treure forces per

¹²² ASRo, FO, IV E 2. Segons afirmava Franceso Cernezzi a una carta establa relacionat en els negocis a Venècia des de 1612. 1629, 22 desembre.

¹²³ BCCo, FO, Fust. 250, F. 5. Constitució de la companyia de Venècia 1619.

¹²⁴ P. LANARO (ed.). *At the Center*, pp. 19-31. La circumval·lació portuguesa va trencar, en primer plànol, la via clàssica que els venecians havien establert amb el Pròxim Orient i la ruta de les espècies. Lisboa i Anvers formaren aleshores una coalició europea que debilitava el poder de control de Venècia en la redistribució europea de determinats béns apreciats. Més tard, Amsterdam, i després Londres, acabaren amb el monopoli venecià del tràfic de béns de l'Orient pel Mediterrani introduint les seues naus i establint xarxes i agents als territoris abans controlats pels venecians entre Aleppo, Damasc i Trípoli. La generalitzada crisi del segle XVII va apuntalar, segons la historiografia tradicional, la decadència veneciana.

¹²⁵ M. KNAPTON. *Lo stato veneziano*, pp. 233-241.

recuperar-se d'una crisi aguda, entenenent-se la seua història a partir d'aleshores lluny del consens de decadència i més prop de les idees de transformació.¹²⁶

Bona prova d'això fou l'observança d'un sector clau del desenvolupament manufacturer i no només marítim, entenenent com bona part de la seua puixança tèxtil va passar a concentrar-se i, sobretot especialitzar-se, als territoris peninsulars dependents de la Llacuna.¹²⁷ L'articulació d'un sistema de fires interregionals per vendre els teixits a la «mainland» però també a l'Adriàtic, a l'Adice, Milà i a les zones nordalpines generava un procés de transformació que distribuïa la riquesa cap a les zones rurals. Encara més, el món financer es va veure agitat per la creació d'unes fires de canvis pròpies venecianes a la ciutat de Verona (1635),¹²⁸ i malgrat els seues lligams al món de les fires de Piacenza mitjançant intermediaris florentins,¹²⁹ també estigueren connectats a les fires de genovesos. La posició de Venècia en relació als contactes del Mar del Nord, així com amb el centre i est d'Europa conferia a la ciutat un poder particular que li permetia negociar lletres de canvis sobre places internacionals europees d'una forma àgil, a més a més, de situar-se com un dels centres del mercat de les assegurances marítimes mundials i comptar amb la creació del primer banc modern: el banc de Rialto¹³⁰. D'això se'n derivava una altra conseqüència, relativa a la concentració d'informació que generava un vertader mercat internacional que la convertia en un centre privilegiat al llarg i ample del Sis-cents.¹³¹

La maquinària bèl·lica veneciana ben cert que va necessitar de crèdit per al seu correcte funcionament, encara més amb la Guerra de Candia, fet que pot analitzar-se, però, a través de l'atracció de capital estranger a la ciutat. Si bé és evident que respecte als segles anteriors, Venècia no va endeutar-se tant com ho començaren a fer aleshores grans

¹²⁶ L. PEZZOLO. *Il fisco*, (2003). L. Pezzolo. *Una finanza d'Ancien*, (2006)E. R. DURSTELER, (ed.). *A Companion to Venetian, 1400-1794*, (2013); P. LANARO (ed.). *At the Center*, (2006). U. TUCCI. *Un mercante veneziano*, (2008). L. PEZZOLO. "I traffici mediterranei", p. 23. L'autor assenyala: «La ristrutturazione dei mercati internazionali tra Cinque e Seicento comportò un innegabile ridimensionamento della proiezione internazionale della Penisola, ma ciò non pare abbia avuto effetti sulle performances dell'economia e sul livello di vita della popolazione. Le stime disponibili infatti ci mostrano che l'Italia centro-settentrionale non subì gravi perdite in termini di elementi strutturali. La tendenza generale è piuttosto quella del progressivo e lento decremento dal Basso Medioevo. Se la perdita del primato nei traffici Mediterranei non sembra aver comportato mutamenti drammatici, è probabile che ciò sia da attribuirsi anche alle capacità di reagire degli operatori economici e alla riconversione che l'apparato economico registrò lungo il Seicento».

¹²⁷ L. MOCARELLI. "Manufacturing Activity", pp. P. LANARO, "At the center", pp. 20-22. La crítica de la inversió en "terres" de l'aristocràcia i la "burguesia" mercantil han sigut tractades de manera simple, segons Lanaro, ja que aquesta inversió no pot considerar-se com una desviació del capital productiu.

¹²⁸ C. MARSILIO. *Dove il denaro*, pp. 87-117.

¹²⁹ I. CECCHINI. "Piacenza a Venezia", pp. 1-25.

¹³⁰ G. FELLONI. *Moneta, credito*, p. 119. La creació del banc de Rialto (1587) va en relació a una expansió dels bancs a Itàlia que acabà inspirant la creació del banc d'Amsterdam, el *Wisselbank*, (1619) i el banc de Sant Ambrogio de Milà (1620).

¹³¹ P. BURKE. "Early modern Venice", pp. 389-419.

competidors com Holanda, França o Anglaterra, la ciutat de l'Adriàtic es va presentar a meitat de segle com un dels poders europeus amb una capacitat solvent i sòlida, capaç de retornar els préstecs realitzats en molts casos a la Casa de la Moneda (*Zecca*), en forma de plata, a uns interessos d'entre el cinc i el catorze per cent.¹³²

Malgrat la forta competència a la Mediterrània,¹³³ Venècia, o els seus emprenedors, van desenvolupar alhora unes polítiques de cooperació que produïren una metamorfosi en el comerç marítim cap a Llevant, participant els anglesos de les xarxes preexistents venecianes i generant nous models comercials en un tauler econòmic més complex que el d'èpoques anteriors, però no per això inoperatiu.¹³⁴ Entenc que, justament, que la companyia dels Cernezzi i Odescalchi decidís obrir una seu a la ciutat el gener de 1619, venia motivat per aquests factors, per les oportunitats que podia oferir una plaça com aquesta per al món econòmic preindustrial. Aquestes oportunitats s'eixamplaren quan la República Sereníssima va engegar al 1617 un pla per tal d'atreure inversors estrangers, sobretot genovesos, a la capital, amb la intenció d'assegurar-se recursos econòmics disponibles per finançar i refinançar el seu deute públic.¹³⁵ Un any més tard, juntament amb altres mercaders genovesos Francesco Cernezzi, Paolo Emilio i Papiro Odescalchi i els hereus de Tommaso Odescalchi de Nuremberg, van formalitzar l'apertura d'una casa de comerç i finances a la ciutat. Francesco Cernezzi fou el responsable de traslladar-se a la Llacuna, llogar un palau i comprar el mobiliari necessari per començar a rodar la maquinaria empresarial.

La companyia, que es va fundar en una reunió a Gènova el 9 de gener de 1619, estava constituïda per un capital de 45.000 ducats de banc de Venècia repartits en tres parts iguals entre Tommaso Odescalchi de Nuremberg, Paolo Emilio i Papiro Odescalchi de Gènova i Francesco Cernezzi, qui aleshores vivia a Como però es traslladava a Venècia com a factor principal de la companyia. Com la major part de les companyies creades a Milà durant l'època, la firma havia de córrer durant cinc anys, després dels quals es podria renovar si cap dels membres declarava el contrari. Les primeres passes a seguir a Venècia estaven delimitades. El tret de sortida es situava en despesa d'entre 6.000 i 7.000 ducats per comprar mercaderies.¹³⁶ El soci «complementari» seria Francesco, qui estava encarregat de la gestió, i

¹³² L. PEZZOLO. *Una finanza d'Ancien*, p. 215. U. Tucci, *Un mercante veneziano*, pp. 32-34.

¹³³ M. FURSARO. *L'uva passa*, (1996).

¹³⁴ M. FUSARO. "Cooperating mercantile networks", pp. 701-718.

¹³⁵ L. PEZZOLO. *Una finanza d'Ancien*, pp. 95-97.

¹³⁶ BCCo, FO, Bust. 250, Fas. 5. Constitució de la companyia de Venècia 1619. Del total del capital, doncs, només podien gastar en mercaderies el 15'5 per cent. De la resta, podrien disposar en les fires de canvis, compra de rentes públiques, etc., però no en el comerç, fet que demostra que aquesta no era, essencialment, una companyia només mercantil.

qui havia de procurar-se una casa, un jove, un copista, un servidor i un ministre de comptes, despeses per les quals rebria cada any 1.000 ducats. En cas de necessitar especialistes comptables en balanços, en podria contractar alguns per 80 ducats anuals. Se li atorgava el permís de comprar mobles per 1.000 ducats més i renovar el mobiliari a raó de 500 ducats durant els 5 anys. Com la gran majoria de negociants, s'estipulava que, en cas de disputa entre els copartípics, calia solucionar-la amb la intermediació d'amics comuns i evitar passar pels tribunals. A més a més, si moria Francesco Cernezzi, la companyia hauria de dissoldre's immediatament, no en cas que morissin els altres.

Aquella companyia inicial va inaugurar una permanència secular dels Odescalchi i Cernezzi a la ciutat. Podem trobar renovacions de la companyia a principi del segle XVIII, fet que demostra la viabilitat i necessitat d'establir-se a la ciutat.¹³⁷ La coalició inicial es va dissoldre per primera vegada el 1626. Segons apunten les notes comptables dels propis membres, la companyia hauria obtingut durant aquells primers set anys un 66 per cent de beneficis¹³⁸. Aquell any de 1626 es va fundar una altra companyia, i el capital fundacional s'incrementà dels 45.000 ducats als 60.000, amb tres grups d'inversors principals, el primer format per Tommaso, Bartolomeo i Plinio Odescalchi, el segon per Papirio Odescalchi i el tercer per Francesco Cernezzi.¹³⁹ El capital de la Casa de Nuremberg quedava en aquell contracte lligat «a beneficio i malefiti di questo negotio». Les males pràctiques de Tommaso a Nuremberg i la desavinença entre els germans de Tommaso va fer que la raó es dissolgués de nou el 1629 després d'informar oficialment Bartolomeo a totes les parts.¹⁴⁰ Francesco Cernezzi va escriure'ls que sense ells no pretenia continuar la raó mercantil, però, uns mesos després, ja en 1630 va pactar amb Papirio Odescalchi d'engegar una nova companyia, la *Francesco Cernezzi&Costantino Odescalchi*,¹⁴¹ amb un capital que s'incrementava dels 60.000 ducats als 80.000. En aquella companyia s'incloïa també el germà dels Cernezzi,

¹³⁷ ASRo, FO, I F 3. Es poden trobar alguns contractes de Livio Odescalchi a Venècia i llibres de comptes del segle XVIII. AIRE, DER, Bust. 178. El 1709 es va jubilar el ministre general que portava els comptes de la companyia a Venècia, Giovanni Maria Morani.

¹³⁸ En el cas d'activitats intermediàries com les que realitzaven els C&O altres companyies milaneses obtenien uns beneficis raonablement inferiors. La companyia dels Durini & Dal Ponte, va guanyar entre 1620-1625 un benefici anual del 31 per cent. La iniciativa empresarial de Giovanni Giacomo Parravicini, també comasc, va obtenir un 24 per cent de benefici anual. G. TONELLI, *Affari e Lussuosa*, p. 90. El número de 66 per cent «di utili» està extret de la pròpia documentació dels C&O de Venècia. En aquest cas, el càlcul no es a través de nombres propis, que hauria calculat Portino della Porta, un negociant comasc. BCCo, FO, Bust. 250.

¹³⁹ ASRo, FO, IV E 2. Contracte d'empresa de 1626.

¹⁴⁰ ASRo, FO, IV E 2. Carta de Bartolomeo Odescalchi a Francesco Cernezzi, 1629, 14 agost. "Et ciò sia tanto saranno liquidati li conti tra noi et perche io non intendo haverne ad interesse ove vi habbi il detto mio fratello [...] che dita conformità ho scritto anche al signore Papirio Odescalco".

¹⁴¹ La raó social prenia el nom de «Costantino Odescalchi», qui fou l'avi de Papirio, tot i que aquest ja hauria faltat i el capital estaria compostat pels seus hereus. Potser, el nom de Costantino, donava bona reputació.

Pietro Martire, i «il capitale che ha la Casa di Norimberga» s'entenia lligat a la companyia de Venècia però ara «sotto nome di Gio Battista Stefano Pestalozza e Giulio Bracciolino».¹⁴²

Fins el 1635 la companyia va romandre sota mans de l'emprenedor Francesco Cernezzi, de qui parlarem més extensament al Capítol V. Després d'això el seu germà Pietro Martire se'n va fer càrrec, fins que al 1650 es va renovar amb el fill de Francesco conjuntament amb Carlo Odescalchi, hereu de Papirio Odescalchi i de la companyia genovesa, i el seu germà Benedetto Odescalchi, llavors ja cardenal. Durant aquell període es va contractar Aurelio Rezzonico com a procurador i un dels ministres generals, atorgant-li poder en la gestió de les mines de coure de les Dolomites, que cobriria les necessitats de la Ceca i l'Arsenal.¹⁴³ La consolidació dels membres de la família a Venècia va passar per la seua acceptació com a «cittadini» el 1652, concretament a Giovanni Battista Cernezzi i Aurelio Rezzonico, no tenint des d'aleshores restriccions a l'hora de comerciar gràcies als drets conferits per l'aveïnament. Ben mirat, els seus negocis a la ciutat eren de gran rellevància; a més de l'activitat financera, controlaven els negocis de la impressió a Saló, el comerç de l'estany entre el centre d'Europa i la Mediterrània, la distribució de vidre de Murano, el comerç de la llana hispànica, o la venda de panses a Amsterdam així com la participació en l'explotació del mercuri, un negoci que els va aportar sumes vertaderament elevades.¹⁴⁴

A partir dels anys '50 els Rezzonico van formar part del grup capitalista de l'empresa.¹⁴⁵ La renovació de 1673 per als següents 6 anys, amb la inversió d'un capital de 50.000 ducats de banc va finalitzar en 1678 amb 105.178 ducats de benefici, a raó d'un divuit per cent de rendibilitat anual.¹⁴⁶ Les companyies a Venècia es van renovar fins 1714, a nom de Livio Odescalchi i Quintiliano Rezzonico.¹⁴⁷

¹⁴² ASRo, FO, IV E 2. Contracte d'empresa de 1630.

¹⁴³ A. GOLDHAHN. *Von der kunst*, pp. 25-32. L'autor pren la informació del notari privat de la família, que tot i que ha quedat identificat no he consultat directament ja que disposava d'altre tipus d'informació sobre la companyia de Venècia, de caràcter privat, dipositada als arxius de Como i Roma. Tanmateix, de cara al futur, queda constatat l'ampli interès de la consulta dels fons venecians al respecte. Les referències citades són: ASVe, *Nottarile Atti*, not. Girolamo Paganuzzi, i, ASVe, *Nottarile Atti*, not. Angelo Maria Piccini.

¹⁴⁴ A. GOLDHAHN. *Von der kunst*, pp. 23-32. Algunes de les activitats es recullen en aquest llibre, mentre que d'altres queden clarament visibles a la documentació dels arxius de Como i Roma.

¹⁴⁵ G. GULINO. "Da Como a Venezia", pp 23-27. Citat en A. GARCÍA MONTÓN. *Génova*, pp. 277-278. Aurelio Rezzonico (1619-1682) es va traslladar a Venècia en 1638 i el seu germà Carlo Rezzonico a Gènova en 1643. A partir de 1650 composaren companyies amb els C&O d'ambdues ciutats.

¹⁴⁶ ASRo, FO, IV E 2. Així s'apunta a la memòria comptable. Dels beneficis caldria treure un total de 201.942 lliures milaneses per «debitori cattivi». L'interès l'he obtingut fent una operació d'interès simple.

¹⁴⁷ Aleshores ambdós ja formaven part de l'aristocràcia veneciana i, en general, europea, ja que Livio Odescalchi (1652-1713) era príncep del Sacre Imperi Romà (1689) i duc de Bracciano i Quintiliano Rezzonico (1651-1727) era procurador de la República de Gènova per operacions del deute públic i havia estat inscrit al *Libro d'Oro* de la República de Venècia en 1687. El seu fill, Carlo della Torre Rezzonico (1693-1769) fou proclamat papa

A València i afegint Alacant: els Cernezz i els Muzio.

Com s'ha vist al Capítol I, Costantino i Francesco Cernezz i van arribar a València per primera vegada el 1605. Les referències valencianes ja s'han treballat en deteniment i és per això que ací prescindiré de contextualitzar la situació econòmica, social i política a la qual es van adaptar els germans comascs a l'hora d'obrir una de les seus principals de la Companyia. Tanmateix, el Regne de València ofería una oportunitats que no es circumscrivien als límits del Cap i Casal, sinó que, durant el segle XVII, la Ciutat va tindre una vertadera competidora: Alacant.

Al segle XVII l'estructura portuària valenciana es va veure afectada per algunes importants transformacions i la reorganització de determinats pols comercials derivats del canvi d'eix hegemònic mundial que es desplaçava cap al nord d'Europa. Alacant a principis del segle XVII començava a encimbellar-se com un dels enclavaments estratègics del comerç internacional.¹⁴⁸ El port es va desenvolupar en bona mesura gràcies als avantatges fiscals promoguts per l'exportació de productes castellans, instal·lant-se en els circuits comercials atlàntics i convertint-se a finals del segle XVII en un dels ports més importants de la Mediterrània occidental.¹⁴⁹ Això va provocar que la ciutat demanés l'acceptació monàrquica per convertir-se en un port franc, amb la intenció d'equiparar-se a ports com Livorno, Gènova o Marsella. La ciutat tenia unes condicions portuàries naturals, no com València, ciutat que va tindre seriosos problemes per a la construcció d'un port que garantís l'atrancament dels vaixells en la seua platja.¹⁵⁰ A més a més, l'acord de meitat del segle XVI de reduir al 50 per cent els drets duaners per a les mercaderies castellanques -especialment la llana- i el desplaçament definitiu de la Cort a Madrid els primers anys del segle XVII, encara que ja s'havia situat com a centre en la segona meitat del segle XVI, va oferir a Alacant ser la via d'entrada per la Mediterrània més directa amb Castella. Tot i la competència amb el port de Cartagena, finalment Alacant va imposar la seua hegemonia al bell mig del port murcià i la capital del Túria.¹⁵¹

Clement XIII en 1758, complint una trajectòria molt similar a la dels Odescalchi. A. GARCÍA MONTÓN. *Gènova*, pp. 278-279.

¹⁴⁸ J. CASEY. *El Regne*, pp. 95-96. R. FRANCH BENAVENT. "El papel", pp. 39-73. H. KAMEN. *La España*, pp. 175-230. J. I. MARTÍNEZ RUIZ - P. GAUCI. *Mercaderes ingleses*, (2008).

¹⁴⁹ C. PÉREZ APARICIO. "El expansionismo comercial", pp. 251-262.

¹⁵⁰ R. FRANCH BENAVENT. "La fase inicial", pp. 184-203.

¹⁵¹ V. MONTOJO MONTOJO. "El comercio de Alicante a mitad del siglo XVII", pp. 43-66. J. CASEY. *El Regne de València al segle XVII*, pp. 95-96.

L'avidesa dels Cernezzi de València fou constituir una companyia a la ciutat d'Alacant per aconseguir gestionar totes i cadascuna de les operacions econòmiques que es desenvolupaven a la ciutat, amb la intenció de reduir els costos de transacció que podien generar la procuració d'estibadors i agents portuaris puntuals, així com la presència d'un agent permanent que portés els seus comptes. Fou per això que, el 1622, des d'Alacant, Giovanni Antonio Muzio anunciava a tots els clients dels Cernezzi i Odescalchi, així com als seus propis que, conjuntament amb Francesco i Costantino Cernezzi de València, obrien una seu a Alacant, des de la qual podrien beneficiar-los amb bons preus per tal de noliejar vaixells, vendre i comprar mercaderies i també actuar d'agents financers.¹⁵²

En definitiva, entre 1588 i 1622, les famílies dels Cernezzi i Odescalchi van escollir algunes ciutats europees per protagonitzar l'expansió de la seua activitat comercial i financera. Gènova, Cracòvia, València, Nuremberg, Venècia i Alacant foren les places en les quals van obrir les oficines centrals i on desplaçaren a membres de les seues famílies, connectant diferents realitats europees. Les seues eren els nusos centrals, els punts d'ancoratge, però l'empresa va tindre influències a molts més indrets, com veurem a continuació.

4. Els recursos humans

Els socis

S'acaba de veure de quina manera es van anar constituint les companyies a les principals seus europees, on hi van estar presents durant el segle XVII. Les companyies s'erigien per socis, i en aquest cas, generalment, per socis corresponents a dos grans branques familiars, els Odescalchi i els Cernezzi (a partir del segle XVII també els Rezzonico), encara que no sempre els individus pertanyien a la mateixa branca familiar. El règim empresarial més utilitzat pels membres fou la «accomandita» una model de societat en forta expansió a l'hora de formalitzar contractes entre particulars per tal d'engegar un negoci, ja que la fórmula permetia a algú dels implicats -generalment coneguts com a socis capitalistes- arriscar només el capital introduït i no tots els béns personals. Com a exemple s'exposa el cas de 1619 de la companyia de Venècia: «Che sudetti signori heredi di Tomaso Odescalco, Paolo Emilio e Papirio Odescalchi non s'intendino obligati per più che li sudetti capitali».¹⁵³ Si bé la creació

¹⁵² ASRo, FO, X B 6.

¹⁵³ BCCo, FO, Bust. 250. Creació de la companyia Venècia 1619.

d'aquestes empreses es circumscribia a la Toscana, a l'Estat de Milà es va formalitzar per primera vegada en 1599.¹⁵⁴ En aquest tipus d'empresa hi va existir una relació perfecta entre el mercader-emprenedor i el banquer-canvista, ja que el capital es va impulsar del segon al primer, contribuint al desplegament econòmic llombard gràcies a que el capital va anar a parar de forma general a activitats productives.¹⁵⁵ La seua duració solia ser d'entre 5 i 7 anys, tot i que la raó comercial podia continuar si els interessats no declaraven el contrari. Això sí, els beneficis es repartiren entre els socis amb l'expiració dels cinc primers anys. D'aquesta forma es constituïa el precedent del que avui coneguem com a Societats Limitades (S.L).

A la companyia per «accomandita», llavors, hi havia un «accomandite» o financer i un «accomandatario» o persona encarregada de gestionar/administrar els afers diaris en cadascuna de les seus, aquest també era generalment anomenat el soci «complementario»¹⁵⁶. En el cas de les empreses dels C&O aquest soci també va formar part dels membres que aportaven capital i, per tant, el seu benefici s'havia de repartir segons la quota de capital invertida.¹⁵⁷ Això representa que les figures de mercader i banquer-canvista es van fusionar en bona part dels casos analitzats en aquest estudi, donant una força a l'empresa de gran rellevància, ja que els interessos de tots els membres anaren en una mateixa direcció. El treball de l'administrador, però, podia ser recompensat, quedant aprovat pels socis que aquest pogués extreure una quantitat determinada dels beneficis anualment, mentre que els socis

¹⁵⁴ S. D'AMICO. *Spanish Milan*, p. 74. Encara que en Florència va existir amb anterioritat, el seu èxit es va produir durant el segle XVII. D'Amico apunta que en la ciutat toscana van passar de crear-se un sis per cent de les companyies en «accomandita» en 1593, al 50 per cent en 1629, fins arribar al 80 per cent en 1663.

¹⁵⁵ G. DE LUCA. *Commercio del denaro*, pp. 162-167. Per la seua part, els mercaders emprenedors podien superar els processos productius per a acabar els productes i reingressar els diners, comptant amb un capital que assegurava la seua activitat. D'altra banda, els banquers-canvistes feien front a les freqüents insolvències dels mercaders i extreïen uns beneficis més grans que els que podien prendre en un simple mutu. De fet, l'autor apunta que els banquers podien arribar a obtenir, de mitjana, entre un 15 i 20 per cent de beneficis, mentre que en un simple canvi en prenen el 10 per cent. Sobre la «accomandita», també estesa a Venècia, en parla A. CARACAUSI. "Capitali e mercanti-imprenditori", pp. 283-299. En canvi, la relació de les companyies comandatàries a Barcelona seria escassa o quasi nul·la, segons afirma Isabel Lobato a partir d'un estudi prosopogràfic de les companyies creades a la ciutat en la segona meitat del segle XVII. En aquest cas els socis responien com a persones jurídiques de tots els seus béns i ho solien fer de forma solidària - entre tots els socis de la companyia- fet que podia desplaçar l'interès dels inversors capitalistes en relació a la creació de companyies. I. LOBATO FRANCO. "Compañías y negocios", pp. 83-35.

¹⁵⁶ G. TONELLI. *Affari e lussuosa*, pp. 88-89. R. MAZZEI. *Itinera Mercatorum*, p. 119. La terminologia canvia segons l'època i l'origen dels contractants, però en definitiva es tracta d'una persona, que pot ser també soci, a la qual se li reconeix una llibertat d'acció ampla en els negocis a nivell internacional. Podia comprar, vendre, demanar crèdits i fer qualsevol transacció a nom de la empresa a la que representava. Els «fattori» o «ministres» solien estar en places que no eren la seua ciutat natal, per això actuaven com a procuradors dels interessos de l'empresa a una altra ciutat.

¹⁵⁷ A diferència d'altres companyies repartides per Europa es pot subratllar la importància que l'administrador va tindre en les empreses esmentades, ja que solia ser també soci inversor, un fet que solia ser més bé excepcional en la major part dels casos. I. LOBATO FRANCO. *Compañías y negocios*, pp. 57-61.

financers, qui tenien una responsabilitat limitada, només podien retirar beneficis quan la companyia es liquidés.¹⁵⁸

Pel que respecta als C&O, comptaren amb diversos administradors segons les seus: a Gènova es va desplaçar Papirio Odescalchi, a València els germans Costantino i Francesco Cernezzi, a Venècia, Francesco Cernezzi fou l'encarregat, i a Nuremberg, Tommaso Odescalchi. Tot i això els socis «capitalistes» no encarregats de la gestió directa a les oficines centrals, també formaren part integrant dels processos de decisió empresarial.¹⁵⁹ Tots havien de disposar de la informació anual de la companyia (balanços de comptes), saber qui eren els deutors bons i els nocius, i s'estipulaven altres prerrogatives segons els contractes, entre les quals la demanda d'invertir una determinada quantitat de diners en mercaderies, de gastar quantitats màximes en assegurances marítimes, etc... L'administrador, a més, quedava obligat a mostrar tots els llibres de comptes als socis, en qualsevol moment, mentre durés la companyia. Cal assenyalar, però, que tot i la prohibició en alguns casos de deixar llibertat al gestor per emprendre negocis per compte propi o amb altres mercaders, pel general els socis tenien comptes propis, a part i amb tercers, i es podien gestionar mitjançant la mateixa companyia. Això explicaria com, en molts casos, els llibres es dividiren per senyalitzacions amb lletres, de la A a la Z.

Seria lògic pensar que la selecció de les seus fou sempre racional i determinada pels contextos que hem analitzat. En certa mesura va succeir així. El disseny d'una estratègia, d'unes necessitats, feia que determinats mercaders-emprenedors i banquers-canvistes, molts cops indiferenciats entre ells mateixos, s'ajuntaren per construir una ferramenta capaç de portar endavant determinats negocis. No obstant això, en algun dels casos, no es va actuar sempre des d'una òptica racional i estandaritzada, mesurant tots els indicis informatius que predeien els beneficis d'obrir un negoci en una nova plaça. És el cas de Pietro Martire Cernezzi, citat a una memòria comercial elaborada per un membre de la família Odescalchi (probablement Benedetto o algun dels seus germans). Segons s'afirma,

¹⁵⁸ En alguns casos els socis van establir poder retirar efectiu que responia als beneficis anuals per a tots els inversors, no només per a l'administrador. Entenc que aquestes regulacions eren flexibles segons els beneficis que s'esperaven de la companyia, suposant que la retirada d'efectiu no afectés al correcte funcionament de la mateixa. ASRo, FO, IV E 2. n°164. Pròrroga de la companyia de Carlo Odescalchi i hereus del Cernezzi amb Aurelio Rezzonico, 1661, 30 agost. En aquesta ocasió s'estableix que els interessats puguin prendre anualment 8.000 ducats de banc, que Aurelio Rezzonico tinga un benefici afegit del 16 per cent i Antonio Cernezzi del 4 per cent, per les seues tasques.

¹⁵⁹ Al capítol IV es podrà seguir més atentament aquestes característiques, sobretot el procés de presa de decisions, en el qual he seguit la teoria de l'emprenedor de M. CASSON. *The Entrepreneur*, pp. 1-34.

«che [Francesco] Cernezzo con soggiotione del fratello Pietro Martire in Venetia in riguardo che non incontrandosi di genio con la moglie, si erano tutto il giorno dissensioni domestiche, questi furono li principali motivi che divisando fecero applicare et risolvere d'aprire casa de negotij in Milano come seguì sotto nome de Francesco e Pietro Martire Cernezzo, con la diretion de medemo Pietro Martire, dandoseli per ministri Pietro Martire Lucino, suddetto proposto da noi, et Francesco Martini, lucchese, proposto dal Cernezzo»¹⁶⁰

Les continues desavinences amb la dona de Francesco feren que Pietro Martire acabés traslladant-se a Milà per obrir una nova seu comercial l'any 1635, amb una participació de 75.000 lliures sota administració de Pietro Martire Lucino.¹⁶¹ Aquell any, però, el seu germà va morir i tingué que tornar a Venècia, deixant als Martini, d'origen lluqués, a càrrec dels negocis a la capital llombarda, negocis que finalitzaren per la ineficàcia administrativa dels últims. No obstant això, en 1636, va formalitzar una altra empresa a Milà amb els Durini i els Airolti que, segons la memòria comercial, permeté a les dos últimes firmes integrar-se en els negocis de la Cort de Viena, on els emprenedors citats no havien tingut abans cap tipus d'experiència.¹⁶²

Les empreses eren, doncs, ferramentes i no presons intrafamiliars. Es movien per relacions d'amistat, sentiments i confiança, i no només per decisions plenament racionals. Fou per això que la major part dels socis responia també a altres raons comercials, bé individualment o bé amb membres d'altres companyies amb els qui compartien beneficis per negocis circumstancials, suposem que regits per algun tipus de pacte que els validés.¹⁶³ Per exemple, al balanç comptable de 1650 apareix que els C&O de Venècia participaren del negoci sobre la comercialització de «solimani»¹⁶⁴ en la Península Ibèrica conjuntament amb Francesco Parravicino d'Alacant, un comasc amic de les famílies que vivia a la Península Ibèrica d'ençà l'inici del segle.¹⁶⁵

¹⁶⁰ ASRo, *FOB*, XXVII D 6. Memòria comercial.

¹⁶¹ ASRo, *FOB*, XXVII D 6. Memòria comercial.

¹⁶² ASRo, *FOB*, XXVII D 6. Memòria comercial.

¹⁶³ R. MAZZEI. *Itinera Mercatorum*, p. 149. Tot i les particulars prohibicions als «ministres», en determinats casos, de que no pogueren comerciar per compte propi o amb tercers, s'apunta que generalment aquestes clàusules solien quedar desateses, i que es coneixien només en els casos en els quals les coses anaven malament. Així va passar en el cas dels Rezzonico durant els anys '70 a la seu veneciana, on havien invertit a nom propi a la casa de la moneda de Venècia (*Zecca*) sense informar ni passar comptes a la resta de socis de la companyia. Pel referent a la creació de companyies, Isabel Lobato Franco, trau a relleu com van existir aliances comercials entre socis que no van requerir de contractes formals ni públics sinó que es van basar en la paraula i la confiança entre negociants, segurament perquè les obligacions inicials responien a quantitats de capital menors. I. LOBATO FRANCO. *Compañías y negocios*, pp. 33-34.

¹⁶⁴ Segons el diccionari ALCOVER I MOLL: Solimany - Sublimat: Biclòrid de mercuri, substància incolora molt metzinosa.

¹⁶⁵ ASRo, *FO*, IV E 2. Balanç en Venècia, 1650.

A València, els Cernezzi, van decidir des de 1630 emprendre negocis compartits amb Giovanni Giacomo Durino,¹⁶⁶ un dels exponents empresarials més importants de la ciutat de Milà, amb qui engegaven diversos tipus d'activitats. Si bé l'exportació de la llavor de seda era clau, en 1637 els Cernezzi de València, els C&O de Gènova i Durino de Milà tenien un contracte dividit en tres parts per a la importació a València de teles d'Ulm i l'exportació des de València de llanes i anyins cap a Milà.¹⁶⁷ A més a més, els Cernezzi de València i el Durino tenien aquell mateix any negocis al cinquanta per cent sobre el comerç de llana, potser en altres regions.¹⁶⁸

De fet, companyies com les dels Rezzonico, en relació amb els C&O des del 1650 també tenien altre tipus d'afers, demostrats per contractes empresarials. En 1656 van engegar una companyia en «accomandita» per «dovere essere impiegate nel medemo luogo di Oneglia nella compra di tanti olei e vettovaglie» amb el comte Amoreti, Domenico Francesco Torino i els Carena.¹⁶⁹ La companyia fundada al Ducat de Saboia naixia amb un capital de 8.000 dobles de plata i se li encarregava a la família Beligrani el rol de «socio complementario», en aquest cas sense introduir l'última cap mena de capital. Això sí, la família havia adquirit competències en el camp de la gestió mercantil arran d'emprendre un negoci en el banc de la sal de la mateixa ciutat d'Oneglia, a la costa lligur. Amb això se'ls permetia introduir-se a un altre negoci amb el capital dels Rezzonico i altres, i amb la consideració d'emportar-se un percentatge dels beneficis a canvi.

En suma, la condició de ser soci d'una de les companyies dels Cernezzi, Odescalchi o Rezzonico, podia ser diversa depenent del contracte que estipulava la relació entre els subjectes participants de la mateixa. No tots els socis tenien responsabilitats administratives ni tampoc quedaven obligats jurídicament com a individus, tot i que, generalment, sí que participaren dels processos de decisions.

Els treballadors

Aquestes grans empreses necessitaven, però, d'un ingent grup de treballadors, fixes i ocasionals, que ajudaren a desenvolupar tots els afers del negoci. Hi havien diferents tipus als quals els pertocaven també diferents tipus de salaris. Aquell any de 1665 he comptabilitzat 35

¹⁶⁶ ASRo, *FOB*, XXVII D 6. Memòria comercial.

¹⁶⁷ ASRo, *FO*, 1637, 30 juliol.

¹⁶⁸ ASRo, *FO*, 1637, 15 desembre.

¹⁶⁹ ASRo, *FO*, IV E 2. Contracte empresarial signat a Torí, 1650. Els Carena, per la seua part, tenien companyia comercial formada amb els milanesos Annoni. G.TONELLI. "The Annoni", pp. 154-192.

treballadors directes de gestió de recursos de l'empresa, entre personal fixe i eventual, per a Venècia, sense comptar els qui constituïen el vèrtex fundacional de la Companyia.

En cadascun dels acords fundacionals de les empreses s'establien algunes contractacions obligatòries de treballadors. Aquests pactes eren resultants de la necessitat de delegar responsabilitats del gestor en cadascuna de les seus. En l'organigrama general, sembla que l'existència d'un «ministro» o «fattore» conformava la figura de més responsabilitat després del gestor o soci «complementario». A la seu de Venècia els ministres van ser generalment els Cernezz i Rezzonico, tot i que a finals del segle trobem alguns ministres amb cognoms diferents. Disposem d'un contracte de «Gio Maria Morani, complementario et amministratore del negotio» des de 1683, en el qual se li entreguen davant notari totes les funcions que podia portar a terme «generalmente negociar, agitar, tractar, et amministrar tutti gli affari, negotii et interessi di detta ragione cantante», a més de poder actuar com a segrestador de béns, procurador davant totes les instàncies judicials, canviador a totes les fires de canvis, etc.¹⁷⁰

Els ministres disposaven de joves que solien ser aprenents d'altres empreses o famílies de negocis que gaudien d'un període de formació i solien realitzar tasques a la casa principal de la companyia que requerien d'un temps que el gestor no podia assumir, com per exemple escriure i copiar les cartes, portar la caixa, els balanços, etc.¹⁷¹ Al capítol que regia la contractació s'establia que el gestor, en aquest cas Aurelio Rezzonico, disposava de 1.500 ducats per seleccionar dos o tres joves, el servei, una serventa per a la casa, veles per a l'estudi i despeses d'alimentació d'un any, un pressupost certament reduït. Tanmateix, si es justificava la necessitat de tindre més joves a càrrec dels que s'havien estimat necessaris, s'estipulava una compensació de 100 ducats per cada jove.¹⁷² Només 6 anys després, en la renovació dels acords de 1656, el pressupost s'incrementà. El Rezzonico disposava de 1.800 ducats per aquestes despeses, i per cada jove supernumerari li corresponien 200 ducats a càrrec del negoci. Un dels exemples d'aquestes contractacions el trobem al 1630, quan Francesco Cernezz instava a prendre un jove per a que portès «lo scartafaccio» de la fira de

¹⁷⁰ AIRE, *DER*, Bust. 178. 1683-1709. He d'agraïr de manera especial a Fausto Fioritti la seua generositat a l'hora d'enviar-me la documentació digitalitzada d'aquest contracte.

¹⁷¹ D. ALONSO GARCÍA. *Mercados y mercaderes*, pp. 231-240. R. MAZZEI. *Itinera Mercatorum*, pp.120 i 125-149. Mazzei fa un repàs de les contractacions dels joves florentins per part de companyies establertes al centre i est d'Europa. A part de tenir unes regles generalment estrictes, treballar alguns cops sense salaris, només a canvi d'una pensió, i tenir contractes de 10 anys, l'autora repassa les característiques que donaven reputació als mateixos i com construïen la confiança de cara a l'empresa i de cara als seus familiars, sent per tant necessàries certes capacitats tècniques però també la lleialtat i l'etiqueta.

¹⁷² ASRo, *FO*, IV E 2. Contracte 1650.

Piacenza, el qual havia de percebre un salari de 50 escuts per cada fira «in tutto compreso il viaggio, eccetto il magnare a Piacenza che in occasione di tenere il scartafaccio fosse perfetto, facendolo solo per essere informato di li negoci che vengono».¹⁷³

Queda palès la diferència dels salaris depenent de la posició. El ministre Morani per la seua gestió s'emportava el 16 per cent dels beneficis de l'empresa com a salari.¹⁷⁴ El 1665 la diferència del pagaments entre el «ministro» que ajustava els llibres comptables anuals, Geronimo Gobbi, i el treballador que anotava les operacions dels C&O a un llibre al Banc de Rialto, eren a raó de 33 escuts. Gobbi va cobrar aquell any 35 escuts mentre que Iseppo Almerigo, al banc, en va cobrar 2.¹⁷⁵ A Venècia es va establir, en el contracte de 1619, que els joves assalariats havien de cobrar 80 ducats anuals. En 1650, a la mateixa ciutat, la raó que començà a funcionar amb els Rezzonico, Cernezzi i Odescalchi pagava als joves treballadors 100 ducats de banc.

Per la seua part, la companyia genovesa dels Adorno, situada a València el 1656 i futura integrant de la companyia de Manuel Cernezzi el 1657, tenia dos joves, Giovanni Andrea Lancelotto i Joan Lobato, qui portaven a terme l'escriptura de les cartes, missives, despatxos, llibres de comptes i comptes a raó de mercaderies.¹⁷⁶ Mentrestant, a Nuremberg, es registraven els pagaments de caixa a Giovanni Jacomo Klainhans «nostro giovine» o Margareta Molezin «nostra serva».¹⁷⁷ A més, tenien contractats a altres joves a raó de l'empresa en ciutats dispars com Amsterdam, on treballava Abraham de Marez, o a Londres, on tenien contractat un altre jove.

De la documentació és desprèn que no era gens fàcil trobar una persona competent i de la major fiabilitat per exercitar l'art mercantil conjuntament amb algun dels emprenedors que hem analitzat. Ells no gestionaven xicotetes botigues o manufactures tèxtils als espais rurals o urbans, sinó que els seus negocis requerien d'unes habilitats i unes competències majors, entre les quals moure's en una òrbita de caràcter transnacional. L'emmagatzemament de dades comptables així com d'informació social dels agents exteriors era clau. Una empresa

¹⁷³ ASRo, *FO*, IV E 2. 1630, 5 gener.

¹⁷⁴ AIRE, *DER*, Bust. 178. 1683-1709. He d'agraïr de manera especial a Fausto Fioritti la seua generositat a l'hora d'enviar-me la documentació digitalitzada d'aquest contracte.

¹⁷⁵ ASRo, *FO*, IX G 6. Llibre de comptes de 1665.

¹⁷⁶ AHN, *SN*, PARCENT, C. 20, D. 2. Així s'expressa pels testimonis per reconèixer la lletra del mercader valencià Francesc Sales.

¹⁷⁷ ASRo, *FO*, IV E 2. Caixa Nuremberg 1611.

ben organitzada podia ser exitosa. Benedetto Odescalchi, quan ja era cardenal, aconsellava al seu procurador a Milà, Antonio Maria Erba, sobre la contractació de personal dient-li:

«Persona d'abilità che stia in casa non è facile trovarla; saria più facile trovarla fuor di casa, ma con tutto ciò è necessario di saper intendersi, poi chè altrimenti pocco si fà, e l'occhio del Padrone ingrassa il cavallo».¹⁷⁸

Per a Benedetto, als treballadors no sempre se'ls havia de cercar en l'entorn parental, ja que era difícil trobar-ne ben formats. A més a més, l'Odescalchi assegurava que calia estar atents, ja que «l'occhio del Padrone ingrassa il cavallo», una dita italiana que senyala que és el responsable dels negocis qui els fa créixer i no els treballadors, posant de manifest la importància i responsabilitat de l'administrador en el control directe de cadascun dels afers.

Això mateix va passar el 1635, quan Pietro Martire Cernezzì, germà de Francesco va haver de contractar personal. Carlo Odescalchi, germà de Benedetto, li aconsellava les persones que havia de seleccionar, però el Cernezzì va triar les que va voler. Cap dels dos treballadors que els Cernezzì i Odescalchi hi volien contractar no van servir, segon van dir, per la dificultat que implicava el negoci que portaven entre mans.¹⁷⁹

En conclusió, cal que considerem aquestes companyies com grans empreses, necessitades de treballadors a les oficines principals, així com de treballadors ocasionals que es contractaven: carreters, capitans de naus, personal de correu, oficials als bancs, notaris, representants i procuradors davant de les institucions, operadors financers a les fires, etc... Parlar, doncs, de la fundació d'una empresa és parlar d'una estructura ampla i complexa amb un funcionament que havia de fer moure tota la maquinària i, per tant, no podem expressar només la idea de que aquestes eren empreses familiars. Així mateix, tampoc podem considerar-les empreses «nacionals», ja que en les seues d'arribada també es necessitaven d'agents experts en l'entorn, coneixedors de l'hàbitat, de les lleis i pràctiques mercantils, etc...

Agents i col·laboradors

Ser un mercader i banquer internacional requeria de la contractació d'agents o «fattori» a seus exògenes, en les quals els interessats no tenien membres de la família per realitzar les gestions. Hi existien persones, joves i no tant, que treballaven a compte d'altres,

¹⁷⁸ P. GINI. *Epistolario Innocenzianno*, p. 27. 1664, 7 juny.

¹⁷⁹ ASRo, *FOB*, XXVII D 6. Memòria comercial. La baralla entre l'Odescalchi i el Cernezzì per la contractació dels treballadors està més detallada al capítol IV.

que componien el grup d'agents col·laboradors, procuradors a seus externes, i que desenvolupaven funcions essencials, sent controlats des dels nusos principals de la xarxa.

Però, com es podia aconseguir establir una complexa xarxa multinodal? Per a triomfar en el mercat internacional de les mercaderies i la finança era imprescindible aconseguir una sòlida base de fidelitats basada tant en la confiança com en la capacitat tècnica d'analitzar l'evolució dels mercats i predir moviments futurs.¹⁸⁰ Aquest sistema anomenat «know-how», es atribuït a «diàspores» com la sefardita o la genovesa, moltes vegades des de la perspectiva del «intragrup». No obstant, la clau de l'èxit, va residir molts cops en saber relacionar-se amb diferents grups i generar unes xarxes que permeteren, en primer lloc, analitzar el mercat i, en segon lloc, conèixer la competència, examinar l'ambient econòmic i social i també els punts febles i forts als quals s'exposaven, tot això gràcies a un sistema exclusiu i predictor, així com ho ha expressat sota aquests paràmetres Giorgio Doria. Construir-ho era impossible només amb la família. Cap família fou tan extensa. Però això ho analitzarem a través de les xarxes i la confiança en el proper capítol.¹⁸¹

Des de Venècia el *broker* Francesco Cernezzi controlava als agents que anaven a les fires de canvis, dels que valorava la seua activitat com, per exemple, en l'ocasió en la qual va mostrar dubtes sobre el seu representant a les fires de Novi Ligure i Piacenza, Giovanni Battista Algiati. Aquest, un actiu col·laborador que s'havia format durant cinc anys a Gènova amb els Odescalchi, va acabar fracassant a Milà i fins i tot estafant els C&O amb la manipulació dels seus comptes des de la capital del Ducat norditalià.¹⁸² Per això calia afinar la informació de qui eren òptims agents per a la companyia i qui no, i s'havia de decidir quan calia prescindir d'algú.¹⁸³ Havien d'analitzar les noves places on invertir i les oportunitats que podien generar, per exemple a Augsburg, Frankfurt o Cracòvia. La idea era reunir tota una maquinària de treball dur i un esperit de negocis que havia de constatar la capacitat de la

¹⁸⁰ G. DORIA. "Conoscenza del mercato", pp. 57-122.

¹⁸¹ Aquestes idees es poden seguir a F. TRIVELLATO. *Familiarity of strangers*, (2009). Sobretot pel que respecta a la formalització del «network analysis» com a ferramenta per a observar la multiplicitat de relacions entre els agents.

¹⁸² ASRo, *FOB*, XXVII D 6. "Il signore Gio Battista Algiatti dopo esser stato quattro in cinque anni in nostra Casa a Genova [...] se ne ritornò a Como et ivi si procurava qualche impiego. Quando il s. Papirio, nostro zio, vedendo che il s. Nicolò, nostro fratello, per attendere a studiare conveniva star in Milano in Casa d'altri risolve perché tanto lui quanto gli altri veniva dietro havere la comodità di goderne una propria di porvela e dare trattenimento all'Algiatti con dargli la soprintendenza calcolando che eli soli negotij della casa di Genova che venivano adrizzati ad altri fossero bastanti per far le spese. [...] Ma una tal qual sua natura sofisticata e litigosa al possibile causò che in ristretto non fece gran cosa con pregiudittio notabile nostro per molti mali recapiti per debitori cattivi causati et altro come si può vedere da libri di Genova".

¹⁸³ BCCo, *FO*, 250, Fas. 5. 1622, 12 febrer.

empresa respecte a altres: «a questa Cassa [Odescalca] occorono li più belli negoci che forze a nessuna Casa vecchia capitano»¹⁸⁴.

En relació al dit anteriorment, la pregunta és, amb qui confiaren els C&O com a representants i procuradors a les places on no tenien establerta una de les seues oficines centrals? Un dels trets importants era tenir informació sobre la persona a qui es contractava, és a dir, conèixer la seua reputació. Un *currículum vitae* especialitzat als afers internacionals podia ser una òptima prova per ocupar un lloc d'alta responsabilitat. La dificultat inherent al procés de contractació era l'escassetat de recursos al mercat laboral especialitzat. En 1622, Francesco Cernezzi des de Venècia informava que a Augsburg, hi havia un «fattore» que havia treballat per als famosos comerciants Lumaga, també llombards, i que estava sense treball ja que els seus patrons havien abandonat «Alemagna» pels continus desordres monetaris amb intenció d'obrir-se pas al mercat francès. L'experiència de l'agent que havia prestat serveis a una gran empresa internacional els feia pensar en la conveniència de la seua contractació: «Ho inteso che il Brachiolino [Bracciolino] resta solo et senza impiego havendo li Lumaga risoluto di partire per e astanciare del tutto in Franza che se colui volesse governarsi credo saria buono».¹⁸⁵

Com es podrà seguir al capítol cinquè, a Madrid, els C&O comptaren per quasi mig segle amb la participació d'un dels factors més importants a la ciutat: Giovanni Battista Sangiuliano. Aquest personatge, d'origen comasc, havia arribat a primeries de segle a la ciutat i gestionava tots i cadascun dels afers d'aquestes empreses a Madrid. El seu paper era clau, tant en la distribució de mercaderies i compra de matèries primeres (llana, generalment), com en la coordinació financera. En eixe sentit, Sangiuliano gestionava a nom dels Cernezzi els préstecs a membres d'alta rellevància de la Cort, als assentistes, així com també mobilitzava recursos financers entre els membres de la xarxa, controlant sobretot l'espai entre l'Atlàntic (Lisboa, Sevilla i Cadis) i el Mediterrani (Barcelona, Alacant i València).¹⁸⁶ Tot i això, com veurem més tard, no tot a una ciutat solia recaure sobre un agent, sinó que es diversificaven les activitats entre diversos agents, constituint aquest sistema un pilar bàsic en la funció del control de les places mercantils i financeres que garantia l'èxit de la companyia.

¹⁸⁴ BCCo, FO, 250, Fas. 5.1623, 25 octubre.

¹⁸⁵ BCCo, FO, Bust. 250. 1622, 24 octubre. R. MAZZEI. *Itinera Mercatorum*, pp. 243 i 227. Els Bracciolini eren una família originària de Pistoia i destacaren a Nuremberg i Cracòvia, on també formaren una companyia comercial amb els Pestalozzi de Chiavenna. Polidoro Bracciolino era, de la família, qui tenia seu a Augsburg.

¹⁸⁶ Les referències sobre Sangiuliano: Veure Capítol VI.

La disposició de nusos forts en ciutats cosmopolites, va fer doncs, que els C&O comptaren amb agents col·laboradors en molts punts de la geografia europea i també americana. A Mèxic col·laboraven amb dos famílies originàries de Como que van emigrar a les Índies: els Loppio Lambergenghi i els Trincano.¹⁸⁷ Tot sembla apuntar a l'existència de corresponsals també a les costes del nord d'Àfrica: Tunís, Cap Negre, el Bastió de França o la Tabarka dels Lomenlín, eren punts claus d'importació cap a Gènova i València de «vettovaglie» i llavor de seda. Tanmateix, a la documentació de que dispose no apareixen explícitament les relacions establertes a les diferents ciutats, ni tampoc els agents intermediaris per a realitzar-les.

Encara que no entraré en detall ara mateix, resulta interessant assenyalar quines foren les dificultats a l'hora de consolidar els nusos capaços de controlar l'oferta i la demanda dels mercats, raó per la qual els socis no podien romandre satisfets en el control de les ciutats cosmopolites. És per això que la companyia de Costantino i Francesco Cernezzi de València demostra fins a quin punt era important comptar amb agents dintre de punts d'observació del mercat a l'interior del Regne de València, pel que s'ha de reflexionar sobre els agents a ciutats secundàries del comerç internacional. Els observadors contractats es situaren en posicions privilegiades i estratègiques per conèixer de primera mà les novetats del mercat. De fet, alfarrassaven la producció a les comarques valencianes per, posteriorment, contractar més o menys blat amb els seus procuradors a Sicília i Sardenya, des d'on importaven l'aliment, controlant d'aquesta manera una porció del negoci que els aproximava al quasi monopoli del mateix producte.¹⁸⁸ Així, també tingueren informadors sobre el negoci de la seda, una matèria clau en el desenvolupament econòmic valencià. A mode d'exemple, podem veure com Bartolomeo Achiarte escrivia des d'Alzira el 7 de maig de 1621 per informar de l'estat dels negocis a càrrec dels Cernezzi en la vila i de com s'estava desenvolupant el negoci de la seda:

«tiene noticia della casa de negocios que aquí [en Alzira] hemos puesto con intensión dellos señores Cernecios de Valencia [...]. La muda della seda para acá va buena. Rogamos Vuestra Señoría nos avise del modo va ay, pues tenemos entendido que está grandiosa y si se pone a precio acomodado podrá ser demos horden por alguna partida y así no dejarà de hazerlo con brevedad juntamente con mandarnos muchas cosas de su servizio aquí»¹⁸⁹.

¹⁸⁷ ASRo, *FOB*, XXX F 2. 1622, 12 agost i 1623, 21 setembre.

¹⁸⁸ J. SAN RUPERTO ALBERT. "Familia, redes mercantiles", pp. 1-34.

¹⁸⁹ ASRo, *FO*, X B 6, Vol.1, Carta d'Alacant a Alzira. 1621, 7 maig.

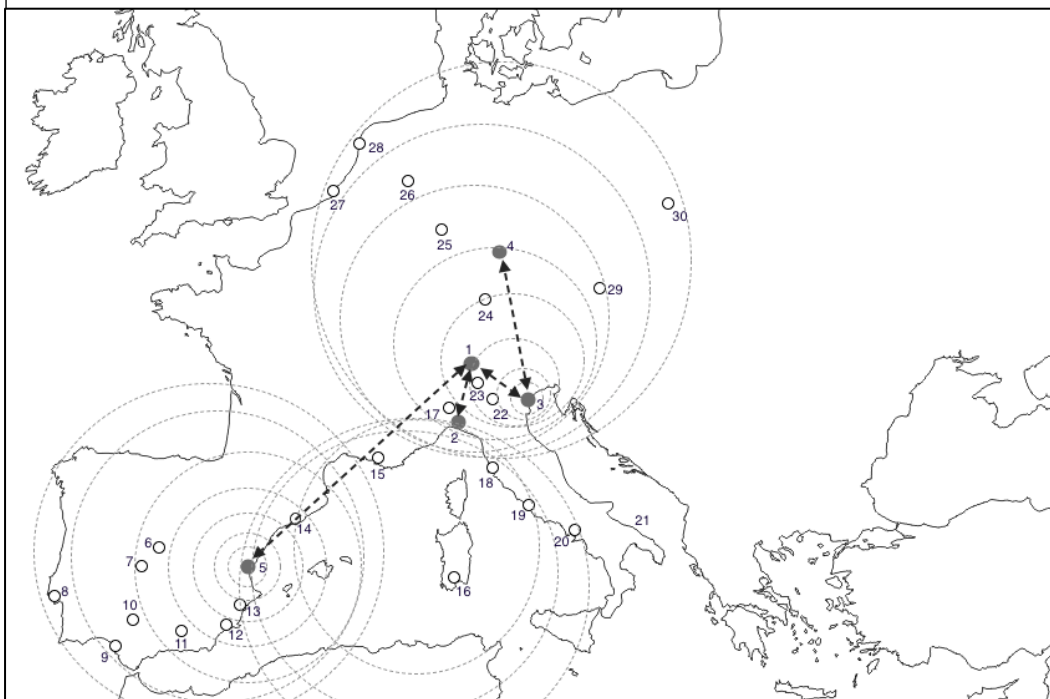
Un extraordinari document de 1621 dona a conèixer de quina manera es generaven ofertes amb mires a col·laborar amb les empreses. Aquell any, Giovanni Antonio & Guglielmo Muzio i els Cernezzi de València havien arribat a un acord per tal d'establir una seu fixa a Alacant, un port que, com hem vist, s'estava consolidant de cara a gestionar la importació i l'exportació a la Mediterrània ibèrica. La primera missiva enviada per aquella companyia va servir per informar, a tot un seguit de companyies distribuïdes en determinades ciutats de la Mediterrània i l'Atlàntic ibèric, dels serveis que estaven disposats a prestar. L'apertura responia, llavors, a una necessitat de col·laboració. D'una banda, els Cernezzi finançaven les despeses i reduïen els costos de gestió de mercaderies des del port d'Alacant, i ben mirat, feien de nexa d'unió dels pagaments. Bona part de les companyies que contractaren els agents d'Alacant realitzaren els pagaments a València, Novi Ligure o Medina del Campo, a través dels comptes oberts pels Cernezzi de València. D'altra banda, els Muzio es convertien en peça clau per a la càrrega i descàrrega de mercaderies i el seu trasllat cap al mercat castellà o valencià. D'entre els destins, destacava Gènova com un dels itineraris principals entre la Península Ibèrica i la Itàlica.¹⁹⁰ Sobresurten 32 companyies a les quals se'ls va enviar l'oferta de col·laboració, sent anomenats «amici principali». D'entre els milanesos interessats hi apareixen destacades figures de banquers-canvistes i mercaders-emprenedors com els Raimondi, Durino, Colombo o Ciceri, famílies totes elles que van acabar ennoblint-se durant l'època. Toledo, Madrid i Sevilla foren en aquell període ciutats claus per al desenvolupament de la companyia i de les relacions amb Alacant i per això la importància dels agents en aquestes ciutats. A la Taula 5 es mostren el noms de les companyies i la destinació a la qual es van dirigir les missives aquell dia.

A més a més, al Mapa 3, ha quedat representada la complexitat de la xarxa, que encadella allò individual, allò familiar, i allò comunitari. Es pot veure com a més de les seus de les companyies (representades en gris), on hi habitaven alguns dels socis, hi va existir tot un grup d'agents i col·laboradors que hagueren de contractar-se i comunicar-se des de cadascuna de les seus, formalitzant, en molts cops, la seua col·laboració mitjançant poders de procuració. En aquest mapa s'han representant 30 de les ciutats més destacades i importants en les quals els C&O van comptar amb agents que administraren els seus negocis d'una manera constant durant el segle XVII. Això sí, cadascuna de les seus exercia el control sobre els diferents agents. El mapa que s'ha representat és un mapa del control de les xarxes de

¹⁹⁰ D. Muñoz Navarro, porta entre mans un projecte que estudiarà el tràfic marítim entre el port d'Alacant i el port de Gènova a través dels registres del port ligure.

fidelitats, ja que es poden observar cercles concèntrics de control. Des de Gènova i València es van controlar, generalment, tots els ressorts de la Mediterrània occidental i part de les relacions amb França, sobretot amb Lió. De la seua banda, des de Venècia s'encarregaven i controlaven la part adriàtica d'Itàlia i el centre i est europeu. La relació de control i contractació va estar compartida fins 1629 amb el centre de Nuremberg, en el qual els Odescalchi tenien a Tommaso al capdavant, però a partir d'aquell moment la xarxa es va controlar íntegrament des de Venècia.

Mapa 3. Control de les xarxes de fidelitats des de València, Gènova i Venècia. (1a meitat del segle XVII)

Font: Elaboració pròpia. Ciutats: 1- Como; 2- Gènova; 3- Venècia; 4- Nuremberg; 5- València; 6- Madrid; 7- Toledo; 8- Lisboa; 9- Cadis; 10- Sevilla; 11- Granada; 12- Cartagena; 13- Alacant; 14- Barcelona; 15- Marsella; 16- Cagliari; 17- Novi Ligure; 18- Livorno; 19- Roma; 20- Nàpols; 21- Bari; 22- Piacenza; 23- Milà; 24- Augsburg; 25- Frankfurt; 26- Colònia; 27- Anvers; 28- Amsterdam; 29- Viena; 30- Cracòvia.

S'ha presentat ací la columna vertebral de les companyies dels Cernezz i Odescalchi, analitzant quin era «l'hàbitat» on obrien cadascuna de les seues principals de la seua companyia. La relació entre l'espai i els emprenedors serà analitzada en els propers capítols, especialment de quina manera van connectar les economies interregionals i quines innovacions i noves tècniques van importar i exportar entre les seues principals de la seua xarxa. Tanmateix, l'objectiu últim d'aquest capítol era mostrar la embrollada relació entre individu, família i comunitat, tres aspectes que han de ser claus a l'hora d'observar fenòmens

com l'expansió econòmica de varies famílies en relació al desenvolupament social i econòmic dels sistemes preindustrials. La visió que es desprèn del treball a partir d'aquests tres paràmetres dona a entendre quins foren els intersticis d'aquesta història i ajuda a fer sòlides les bases per poder entendre millor allò que serà explicat a continuació.

gm

Taula 5. Xarxa de companyies comercials en operació amb els Muzio & Cernezzì d'Alacant (1621)

Ciutat	Agent o Companyia Comercial
Gènova	Aproli, Giovanni Paolo & Visconte
Gènova	Buzacanino, Giovanni Battista
Gènova	Candi, Colombano
Gènova	Cantatore, Giuseppe
Gènova	Carminati, Simone & Pietro Maria
Gènova	Chiesa, Geronimo
Gènova	Cordese, Francesco & Porro, Giovanni Dominico
Gènova	Crotta, Battista & Antonio
Gènova	Crovori, Antonio & Giovanni Andrea
Gènova	D'Amicho, Nicolò
Gènova	Da Dieci, Giovanni Ambrosio
Gènova	Delfino, Giovanni Luca
Gènova	della Chiesa, Andrea Cagusino & heredi di Giorgio
Gènova	Donghi, Bartolomeo & Giuseppe
Gènova	Fiescho, Paolo Geronimo
Gènova	Fortimbach, Cristoforo
Gènova	Fruguni, Giovane Andrea & Pietro
Gènova	Gallo, Bartolomeo
Gènova	Giordano, Bartolomeo
Gènova	Gozzo, Giovanni Pietro & fratello
Gènova	Masibra, Nicolò
Gènova	Mirello, Lazaro
Gènova	Morencho, Antonio
Gènova	Muzio, Giacomo
Gènova	Muzio, Guglielmo
Gènova	Nicolini, Bartolomeo
Gènova	Ravaschiero, Geronimo
Gènova	Sanguineti, Giovanni & Giorgio
Gènova	Scorza, Cortanio
Gènova	Tacone, Giovanni Antonio
Gènova	Toffetti, Vincenzo San Giovanni, detto
Gènova	Triddi, Oracio
Milà	Algiate, Giovanni Battista
Milà	Bonissana, Carlo
Milà	Cireri, Vincenzo
Milà	Colombo, Cristoforo
Milà	Contardino & Amayer
Milà	Costa, Antonio & Giusepe Paolo i Rivarola, Francesco
Milà	Cuqui, Paolo Camillo
Milà	Durino, Giovanni Giacomo
Milà	Ghezzi, Giovanni Antonio
Milà	Giordano, Francesco
Milà	Raymondi, Firate

Ciutat	Agent o Companyia Comercial
Milà	Sertori, Giusepe
Milà	Sertori, Leonardo
Milà	Turcone, Geronimo
Livorno	Orlandini, Fabio
Livorno	Segni, Giovanni
Roma	Magalotti, Giulio
Roma	Ruscha, Giovanni Giacomo
Venècia	Ferrari, Rafaele & Andrea
Venècia	Odescalchi, Nicolò & Cernezzì, Francesco
Venècia	Raggiù, Giovanni Andrea & Nosso, Nicolò
Nàpols	Fossa, Lorenzo & Giovanni
Nàpols	Strazeva, Oracio
Nàpols	Varese, Paolo Vicenzo
Marsella	Coreggia, Giovanni Battista
Marsella	Maynero, Giovanni Battista
Marsella	Zerbino, Giovanni
Barcelona	Sala, Miguel
Toledo	Ansaldo, Bartolomeo
Toledo	Bozo, Giovanni Francesco
Toledo	Canale, Clemente & Andrea
Toledo	Cevollino, Stefano
Toledo	Ravaschiero, Francesco
Toledo	Sanguineti, Giuseppe & Agripito
Toledo	Sanguineti, Antonio
Madrid	Bernardi, Giovanni Battista & Grasso, Nicolò
Madrid	Grecho, Settimo & Raymondi, Nicolò
Madrid	Marione, Eredi di Cesar
Madrid	Monzoraro, Geronimo & Giovanni Imbonati, Pietro
Madrid	Muratore, Giovanni Battista
Madrid	Pignone, Ambrosio
Sevilla	[...]
Sevilla	Donghi, Bartolomeo
Sevilla	Magnara, Tommaso & Donghi, Bartolomeo
Sevilla	Muzio, Ambrosio
Sevilla	Sedo, Andrea
Cadis	Francés, Paolo
Cadis	Monito, Giovanni Battista
Cadis	Muzio, Giovanni Agustino & De Yrriberi, Manuel.
Granada	Tagliacarne, Battista Zoreta & Antonio

Ciutat	Agent o Companyia Comercial
Lisboa	Morello, Giacomo Antonio & Savignoni, Ansaldo
Cartagena	Baldesano, Bartolomeo
Cartagena	Crovasi, Otassio & Giacomo
Cartagena	Tacone, Pietro Antonio
València	Campazzi, Cesare & Alessandro
València	Capone, Giovanni Battista & Lozoya,

Ciutat	Agent o Companyia Comercial
	Ventura
València	Cernezzi, Constantino & Francesco
València	Conto, Giovanni & Muzio, Giovanni Francesco
Càller	Delfino, Giovanni Francesco & Ferrari, Giovanni Battista

CAPÍTOL III

COMUNITAT I CONFIANÇA:

ELS MILANESOS COM A PUNT D'OBSERVACIÓ DE SOCIETATS CIRCULANTS

«El cor té raons que la raó desconeix»
B. Pascal

El febrer del 2017, el programa amb més quota de pantalla dels diumenges en la Televisió Espanyola, *Salvados*, dirigit per Jordi Évole, utilitzava com a reclam d'audiència un programa sota el nom de *Conectados*, que tractava sobre l'addicció al mòbil. En l'última entrevista del programa, realitzada a Zygmunt Bauman, el periodista suscitava algunes de les preguntes essencials sobre les relacions la comunicació i la comunitat. Quines són les habilitats per estar connectats constantment en l'actualitat? Són genuïns els contactes entre les persones si es canalitzen per un mitjà no presencial (*face-to-face*)? Per què tenim la necessitat d'estar contínuament en contacte? Quina és la

concepció de l'amistat en un món en el qual, per via *Facebook*, una persona pot arribar a tindre milers «d'amistats», existint el concepte de «sol·licitud d'amistat»? I, encara més, fins a quin punt les xarxes socials digitals ens permeten satisfer el nostre anhel de ser presents a l'esfera pública?¹ Les preguntes així plantejades són actuals, tot i que l'esperit general del qüestionari permet referir-nos a l'estudi que tenim entre mans. La pertinença a una comunitat, el contacte no presencial, el concepte d'amistat, la reputació a l'esfera pública i la por a l'ostracisme són conceptes que necessiten unes respostes més enllà de la vertiginosa connectivitat dels nostres dies i la perspectiva històrica sobre el tema potser ens ofereix claus d'interpretació per al present. Certament, des de la invenció de l'escriptura i la formalització dels sistemes de correus, els humans van generar la capacitat d'estar en contacte sense la necessitat d'ocupar un mateix espai físic i les comunitats que ho privilegiaren foren, entre les més destacades, les mercantils.

Respecte a allò dit anteriorment, les últimes dècades s'ha parlat extensament de les «comunitats» que, per tindre uns lligams ètnics, culturals i religiosos o econòmics determinats, van estar connectades, tot i que gran part dels membres del grup es trobava en indrets distants del seu lloc d'origen. Aquests grups han sigut privilegiats per les anàlisis dels historiadors i historiadores i, és per això que, sobre la seua funció i la forma que tingueren d'operar, s'han generat diferents debats. Entre ells, la historiografia ha conceptualitzat la seua dispersió i articulació arreu del món com a «diàspora». La controvèrsia generada per «les diàspores» a l'era preindustrial està intrínsecament lligada a l'estudi de la circulació de la informació així com a la confiança. El que més ha interessat de recent als especialistes és analitzar de quina forma es generaven xarxes de sociabilitat que cohesionaven al grup, tot i l'extensió que els caracteritzava i la distància geogràfica entre els seus membres. Ben mirat, s'ha subratllat la forma d'entendre aquestes «comunitats» com a catalitzadores de cultura i informació, i com a connectores d'economies regionals.²

¹ *Salvados*, 19 febrer 2017, La Sexta. <http://www.lasexta.com/programas/salvados/>

² G. G. IGGERS - Q. EDWARD WANG, *A Global History*, (2008). Es subratlla com des de 1990 en la corrent de *World History* i, a partir d'eixe moment, la *Transnational History* i *Global History* han proposat anàlisis des d'un punt de vista global tractant els moviments de població a gran escala, les fluctuacions econòmiques, les transferències cross-culturals, així com l'expansió de creences religioses, idees i ideals. Per tant, es privilegien, als estudis, les comunitats que van connectar el món. De la mateixa forma L. DI FIORE - M. MERIGGI, *World History*, (2016), indica com s'han anat privilegiant els darrers temps els fluxos migratoris i les fluctuacions econòmiques a gran escala, la difusió d'una cultura a altra en innovacions tecnològiques, els intercanvis comercials i la circulació de idees i credos religiosos. B. YUN CASALILLA. "Transnational history", pp. 1-7. L'autor apunta que les recerques per a l'estudi de les

Entre els grups més coneguts, interpretats sota els paràmetres de les «diàspores» es troben aquells que van tindre un passat traumàtic comú, pel qual van haver d'abandonar el seu hàbitat. En la història hispànica existeixen alguns que han destacat especialment, com la diàspora jueva i la morisca. D'una banda, els sefardites, que arran de l'expulsió decretada pels Reis Catòlics en 1492 es van refugiar a diferents indrets cosmopolites mundials.³ Els altres, els moriscos, que el 1609 van configurar una diàspora distribuïda entre el nord d'Àfrica, l'Imperi Otomà, Itàlia i França.⁴ Fora de l'àmbit hispànic hi van existir altres grups ètnics i religiosos que van ser traumàticament expulsats de la seua terra d'origen, com els armenis, en particular els qui van crear l'assentament de Nova Julfa, els grecs ortodoxos que van establir-se en diferents ciutats de la Mediterrània, o els hugonots, entre d'altres.⁵ Alguns d'ells arribaren a traspassar l'àmbit europeu, per formalitzar assentaments en les macroregions d'Àsia occidental, les costes africanes o Amèrica, donant vida a estudis d'història global.⁶ Sobre aquestes comunitats els historiadors s'han qüestionat diversos aspectes, entre ells, si va existir una cohesió grupal, quins foren els canals de comunicació, si essent presents a diferents territoris actuaren com a *brokers* culturals i econòmics, de quina forma superaren els obstacles derivats de la seua disseminació o com han pogut integrar-se als territoris receptors.

Tanmateix, les connexions comunitàries d'aquests grups han sigut utilitzades, alhora, per analitzar alguns col·lectius que van marxar del seu lloc d'origen amb la finalitat de comerciar. Per a la Baixa Edat Mitjana i l'Època Moderna, un moment d'expansió econòmica europea, algunes comunitats comercials de genovesos, florentins o holandesos han sigut objecte d'estudi en aquests termes, definint-les en alguns cops com a «merchant diasporas», però també com a «merchant communities»,⁷ convertint-se en un fenomen particularment diferenciat de les comunitats «sense estat». Amb tot, uns i altres, podien tenir contactes mercantils. Els jueus o armenis, en aquest sentit, operaren

connexions han sigut la noblesa transnacional, la diplomàcia, els béns i les pautes de consum i els mercaders. En aquesta direcció l'anàlisi de comunitats en moviment, com les «diàspores» són objectes d'estudi privilegiats per entendre les connexions interregionals en diferents escales.

³ F. TRIVELLATO, *Familiarity of strangers*, (2009). N. WACHTEL. "Introducción. Marranismo", pp. 13-33.

⁴ M. GARCÍA ARENAL. *Los moriscos*, (2013); B. POMARA. *Rifugiati*, (2016).

⁵ S. ASLANIAN. *From the Indian*, (2011). A. FALCETTA. *Ortodossi nel Mediterraneo*, (2016).

⁶ T. VANNESTE. *Global trade and commercial networks*, (2011).

⁷ Per a la diàspora florentina: H. LANG, "Networks and merchant", pp. 107-120. Per a la diàspora mercantil holandesa: A. CRESPO SOLANA, "«Merchant Colonies»: Flemish and Dutch Networks", pp. 3-21. E. GRENDI, *I Balbi.*, (1997). L'últim autor parla d'una diàspora de la noblesa genovesa, que estava inscrita als negocis i l'emprenedoria, un concepte que ha tingut un cert arrelament entre la historiografia genovesa.

al cor de les «diàspores mercantils» convertint-se, molts cops, en connectors trans-imperials i globals,⁸ o en *brokers* financers, econòmics i culturals.

Allò que es deriva de les paraules anteriors és la necessitat d'entendre qui s'identificava en determinades comunitats que tenien als seus membres dispersos i de quina manera es relacionaven. En aquest capítol s'examinaran eixes qüestions en dos grans blocs temàtics. En primer lloc, s'investigarà si el col·lectiu mercantil milanès va formar una associació de subjectes disseminats però en comunicació constant. En segon lloc, s'interpretarà la forma en la qual es canalitzaren les relacions entre els membres de la seua xarxa, de quina forma confiaven i quin rol van tindre al si d'uns circuits que transmetien béns, idees i cultura.

1. Circulant fora d'algunes diàspores: els milanesos en comparació a altres societats circulants.

El debat sobre les comunitats mercantils

Malgrat els fruits recollits de l'anàlisi de determinades comunitats sota el paraigües del concepte «diàspora», alguns autors, com Sebouh Aslanian, consideren que ha desencadenat una visió reduccionista del fenomen, projectant ombres sobre qüestions que, de ser observades des d'una perspectiva més polièdrica, dotarien de riquesa les interpretacions de les comunitats objecte d'estudi. L'esmena principal d'Aslanian al concepte «diàspora» parteix de la definició de Philip Curtin, qui el va treballar de forma analítica i el va situar en els circuits intel·lectuals.⁹ Aslanian revisa concretament sis punts sobre el concepte analític de «diàspora», tot i acceptant que la seua forma descriptiva pot tenir un ús de cara a imaginar metafòricament un grup. Posa l'accent sobre l'aspecte comercial, assegurant que una diàspora no té per què ser

⁸ T. VANNESTE. *Global trade and commercial networks*, (2011).

⁹ S. ASLANIAN. *From the Indian*, pp. 7-13. L'autor realitza un resumit estat de la qüestió sobre el terme de «diàspora mercantil». Apunta que el primer en utilitzar-lo fou Fernand Braudel, en 1949, quan va caracteritzar civilitzacions diaspòriques, com la jueva o l'armènia. Més tard Abner Cohen, antropòleg i economista, va definir-lo des d'una perspectiva econòmica com a «trade diaspora», entenen-la com un grup «nacional» interdependent, que generava les seues pròpies institucions (morals, econòmiques, judicials). Per a l'autor, la comunitat intervenia en el comportament i valors principals dels membres que la conformaven, tot i la distància entre ells. Qui realment va posar de moda el concepte, segons Aslanian, fou Philippe Curtin. *Cross-cultural Trade*, (1984). Aquest autor definia alguns trets característics de les «diàspores». Eren grups mercantils, dispersos, no tenien un territori al qual adscriure's, culturalment es podien diferenciar d'altres comunitats, s'especialitzaven en la comercialització i explotació de productes concrets i eren políticament neutrals.

mercantil, com apuntava Curtin, sinó que hi ha diàspores provocades per un trauma, com poden ser les neteges ètniques, on els subjectes són víctimes de la mateixa.¹⁰ Aslanian també assenyala que la dispersió, per si mateixa, no pot ser un tret específic de la diàspora, ja que moltes comunitats van estar disgregades, encara amb més raó les mercantils i, doncs, posar-les totes dintre d'un mateix sac treu utilitat al concepte. La tercera crítica a Curtin, pretén corregir que les diàspores han de ser comunitats sense estat, fent notar que algunes d'elles sí que tenen un territori adscrit.¹¹ També rebutja que les diàspores no es poden definir com a comunitats culturalment diferenciades, com ho fa Curtin, ja que amb això s'acceptaria que les cultures són hermètiques, traient espai a les anàlisis de la seua funció d'intermediaris culturals. Alhora, esmena que les diàspores es formulen com especialistes en el comerç de productes determinats i en llocs concrets, indicant que, per raons empíriques, no es pot sostenir.¹² Per últim, rebutja que siguin comunitats políticament neutrals, assegurant que la major part de les vegades, economia i política van anar de la mà.

Amb la intenció de superar l'èxit significat analític de diàspora de Curtin, Aslanian ha proposat l'ús del concepte de «societats circulants», centrant l'atenció en la «xarxa mercantil». La circumvolució, per a l'autor, explica de forma més nítida la idea: intercanviaven béns i comunicaven persones entre nusos distants connectats entre ells, a través dels quals es transmetien dos categories d'elements, d'una banda, els ingredients mercantils: béns, crèdits i mercaders; i d'altra banda, els elements de cohesió grupal: cultura/identitat, informació i parenteles.¹³ En aquestes societats en circulació, tot i que la mobilitat era central per a connectar els circuits, els «punts d'ancoratge» eren essencials. Així doncs, s'apunta la necessitat de comptar amb membres sedentaris que

¹⁰ N. WACHTEL. "Introducción. Marranismo", pp. 13-33.

¹¹ Veure nota 8, d'aquest capítol. Critica aquesta característica, ja que van existir diàspores creades per grups econòmics originaris d'institucions estatals, com fou l'*European East India Company* anglesa, que juntament, era recolzada per unes estructures territorials determinades. Per això, Aslanian, diferencia les comunitats que tenien una terra de la qual havien sigut desposeïts de manera forçosa, com els armenis o els jueus, dels qui no.

¹² T. VANNESTE. *Global trade*, (2011). És cert que alguns grups determinats van ser capaços de portar a terme el comerç i manipulació de determinats productes, com els sefardites van fer amb els diamants. Tanmateix, altres comunitats no "sefardites" també intervenien en el procés.

¹³ S. ASLANIAN. *From the Indian*, p. 13. L'autor extreu aquestes idees del treball de C. MARKOVITS. *The Business*, (2000), per a qui en aquests circuits hi existeixen cinc elements que flueixen: els mercaders, crèdits, béns, informació i dones. En aquest sentit «dones», es refereix al mercat matrimonial, i per això al text principal he utilitzat parenteles, que seria la funció del subjecte. Sobre aquests, Aslanian, introdueix un factor d'identitat cultural, fet pel qual, inclou també els responsables religiosos de les comunitats, segons ell, eixos són un element de connexió i cohesió cultural amb el nus principal de caràcter essencial.

resideixen en espais determinats durant un llarg període i que contribueixen a la circulació del coneixement dels nusos amb el centre. Segons Aslanian:

«They were crucial sources of support for more peripatetic members of the network who happened to be passing through on their way elsewhere; they also contributed to circulating local knowledge back to the center and to other nodes through letter writing and played a crucial role in procuring local commodities from their respective regions».¹⁴

Al meu parer, una de les claus de l'èxit de les comunitats circulants rau, justament, en la gestió i transferència del coneixement, mitjançant les ferramentes de transmissió escrita entre els nusos, així com en la comesa de productes entre els centres, integrant, doncs, elements culturals i pràctiques econòmiques. Per això, cal analitzar tant els subjectes que es mobilitzen com aquells que «ancoren» o s'estableixen a un espai. Aquest fet, però, deriva a la formulació d'una altra pregunta: de quina manera s'estructuraren aquestes societats circulants? Aquestes podien ser multinodals però monocèntriques, com la dels armenis de Nova Julfa, en la qual el centre regula la identitat i controla la economia; o policèntriques, com les dels sefardites, on no hi ha un centre del que irradiï la identitat sinó diversos centres, com Livorno, Amsterdam, Londres, Venècia, Salònika, etc, fan de difusors de la identificació del grup i del control del mateix.¹⁵ Aslanian, però, apunta que la xarxa composta per la societat circulant es constitueix per tots els membres de la comunitat, fet que pot entrar en contradicció amb les anàlisis dels «network approach» que van més enllà d'un grup/comunitat específica.¹⁶

Formulades aquestes consideracions, cal ressenyar que altres autors i autores han coincidit, per als casos mercantils, en parlar de «xarxes» més amples. Maria Fusaro prefereix anomenar al fenomen com a «commercial network»: «a group of people who are in contact consistently over a sustained time period through commercial interests and actions, having as a common goal the desire to profit economically from commercial activities».¹⁷ Els estudis que utilitzen una metodologia de «network

¹⁴ S. ASLANIAN. *From the Indian*, p. 15.

¹⁵ L'autor apunta que la diversificació de centres permet als sefardites adaptar-se a crisis conjunturals d'un centre, degut a que la resta de comunitats d'altres territoris continuaria en funcionament i tota la xarxa no dependria d'un punt determinat.

¹⁶ Aquesta crítica es pot trobar en X. LAMIKIZ. "Social capital, Networks ", pp. 40-60.

¹⁷ M. FUSARO. "Cooperating Mercantile Networks", p. 702.

approach» solen superar certes categories d'anàlisi clàssiques, tant estamentals, de nació o grup religiós, ja que la reconstrucció dels lligams d'una persona o grup de persones al llarg de la seua vida no roman circumscrit sempre a un determinat grup.¹⁸ Donades les característiques presentades, que pretenen superar l'encotillament dels grups i les relacions socials, Francesca Trivellato va superar el concepte clàssic de diàspora per tal de donar llum sobre les relacions intergrupals i no només intragrups, amb l'objectiu de subratllar la importància de les relacions culturalment entrecruades, com ho porta a terme en el cas d'estudi de les famílies sefardites dels Ergas i Silvera.¹⁹ Tot i això, el concepte de «xarxa», que permetria engrandir la visió en quant a grup delimitat, no sempre s'adequa a les anàlisis, ja que per a autors com Xavier Lamikiz, la seua aproximació acaba per definir, d'alguna forma, fronteres de «grup».²⁰

En aquest sentit, els autors de *Union in Separation. Diasporic Groups and Identities*, al prefaci, aporten dos elements claus per entendre les comunitats mercantils.²¹ D'una banda, l'existència de marcs legals transculturals als quals han d'adaptar-se, ja que, donat el seu trasllat a diferents territoris, calia que crearen estratègies per reduir els riscos de transacció entre diferents sistemes (consolats, confraries, agrupacions). D'altra banda, la creació de mecanismes d'integració informals que tendeixen a reduir els costos de transacció, creen les bases d'un sistema de confiança que supera les possibles barreres culturals.²² Aquests fets inclouen, llavors, conceptes com adaptació i integració dels membres a realitats que acabaran per «absorbir-los» o «expulsar-los», però també sobre els quals influiran. En suma, la perspectiva de la xarxa ha d'anar més enllà i analitzar no només els circuits transnacionals sinó locals i translocals, que engrandeixen les trobades i la circulació dels seus membres.²³

¹⁸ Sobre el "network approach": F. TRIVELLATO, *Familiarity of strangers*, (2009). Sobre les xarxes i el *Social Network Analysis*: C. ANTUNES. "A història de anàlisi", pp. 11-22. J.M. IMÍZCOZ BEUNZA, "Redes sociales", pp. 98-138. J.M. IMÍZCOZ BEUNZA, "Redes, grupos, clases", pp. 45-88. X. LAMIKIZ. "Social capital, Networks", pp. 40-60.

¹⁹ F. TRIVELLATO, *Familiarity of strangers*, (2009).

²⁰ X. LAMIKIZ. "Social capital, Networks", pp. 40-60. La documentació no permet a Aslanian anar més enllà i per això la seua reconstrucció de la xarxa és només a través de la comunitat d'armenis de Nova Julfa.

²¹ G. CHRIST - F. J. MORCHE, R. ZAUGG, *Union in Separation*, (2015).

²² La perspectiva transnacional justament afavoreix l'estudi dels processos d'integració i adaptació. B. YUN CASALILLA. "Transnational history", pp. 1-7.

²³ M. GRANOVETTER. "The Strength", pp. 1360-1380. En aquest sentit caldria abundar en la importància dels llaços dèbils que poden comunicar a diferents comunitats entre si. L'autor apunta que «from the individual's point of view, then, weak ties are an important resource in making possible mobility opportunity. Seen from a more macroscopic vantage, weak ties play a role in effecting social cohesion. [...] Information and ideas thus flow more easily through the speciality, giving it some "sense of

En definitiva, la literatura recent mostra l'origen d'una superposició de xarxes que resulta complicat representar a través de diagrames, però possible d'analitzar, al meu parer, atenent les seues limitacions i, potser, gràcies a ego-centrar el seu estudi.²⁴ La pregunta que es pot formular és, com es poden treballar les relacions de grup a partir de l'establiment d'una companyia comercial en una plaça, i com foren capaces de transformar la realitat en oportunitats? Per a resoldre la qüestió, cal estar alerta sobre els assentaments dels estrangers, ja que no sempre es circumscriuren a l'expansió general d'una comunitat. Una anàlisi en la direcció contrària, generalista i determinista, estaria restant importància a les motivacions individuals i a les trajectòries de les coalicions. Malgrat el matís, no s'ha de caure en l'error de no observar atentament les relacions familiars i comunitàries, ja que en molts casos suposen una poderosa base relacional entre els individus.

Per això, el concepte de «societat circulant» en relació amb la «merchant network» ajuda a analitzar els itineraris i la forma d'operar dels milanesos, un grup mercantil, amb característiques «culturals» dintre de l'Europa preindustrial, connectant el seu centre d'origen amb diverses ciutats, a través de les quals circulaven tant elements mercantils com culturals. Va existir, però, una comunitat mercantil milanesa en l'Època Moderna? Si fou així, va comptar amb institucions centrals de control mercantil i cultural en el seu lloc d'origen? De quina forma van actuar a les societats d'acollida i de quina manera es van integrar? Com circulaven els béns i les persones en la xarxa? Encara més, la xarxa superava la comunitat territorial, religiosa i ètnica de la comunitat de milanesos? Aquestes preguntes es desgranaran a continuació, exposant en primer lloc on quedarien els milanesos en aquest conglomerat de comunitats.

Els itineraris transnacionals de les comunitats de milanesos

A continuació, dedicaré aquest apartat a respondre si va existir una comunitat mercantil milanesa, i per això cal que s'examinen les formes en les quals podem observar-la. Segons Ana Crespo, hi existeixen dos models per entendre l'existència

community", activated at meetings and conventions. Maintenance of weak ties may well be the most important consequence of such meetings»

²⁴ J.M. IMÍZCOZ BEUNZA, "Redes sociales", pp. 98-138. X. LAMIKIZ. "Social capital, Networks", pp. 40-60. M. GRANOVETTER. "The Strength", pp. 1360-1380.

d'aquests grups mercantils: l'anàlisi d'un cas d'estudi a un territori forà determinat, entenent la forma de relacionar-se formalment i informal del seus membres a l'estranger, o l'estudi de la comunitat en el seu conjunt, i per tant, entenc des d'una metodologia prosopogràfica.²⁵ Tanmateix, l'aparició de nous estudis, com el cas de Francesca Trivelato, mostren com és possible barrejar noves perspectives, examinant les connexions de les comunitats en diverses ciutats, combinant doncs, distintes escales.²⁶ En el cas dels armenis de Nova Julfa, Aslanian fa confluïr les perspectives anteriors afegint l'estudi d'una institució reguladora de la comunitat situada al lloc d'origen.²⁷ Des de totes aquestes perspectives, es podria veure a una part de la població milanesa implicada en el dinamisme d'una «comunitat mercantil» o «societat circulant».

Per quines raons? En primer lloc, podem parlar de l'existència d'una institució formal que donava fe als mercaders i «homes de negoci», els quals, partint del Ducat de Milà, acabaven en altres centres cosmopolites europeus: la *Universitas mercatorum o negotiarum*, estudiada per Giovanna Tonelli. La major part dels mercaders que s'adherien a aquesta plataforma eren definits com a «mercatores utentes stradis vel mittentes per stratas», referint-se a l'ús de les vies públiques per anar o enviar algú per conduir negocis a països llunyans. La seua funció principal fou avalar la fiabilitat de la plaça comercial milanesa i dels seus agents, conferint-los d'aquesta forma confiança i reconeixement internacional. De fet, la institució garantia procediments de càstig a aquelles persones que no seguiren una bona pràctica mercantil, gràcies a la composició vertical de la institució. Aquesta estava formada per un Consell General o Càmera de Mercaders, compostat per 24 operadors escollits entre banquers i negociants a l'engròs. Les seues funcions consistien en filtrar les admissions així com seleccionar el Tribunal de la Ferrata, encarregat de jutjar a través del fur mercantil milanès als mercaders que no actuaven segons el respecte que es mereixia la seua tasca.²⁸ La institució va elaborar la seua primera normativa al 1397 per evitar perills com la insolvència, la indisponibilitat o les fallides. Durant l'Època Moderna va tindre un èxit de matrícules

²⁵ A. CRESPO, "«Merchant Colonies", pp. 3-21.

²⁶ F. TRIVELLATO, *Familiarity of strangers*, (2009). M. GRANOVETTER. "The Strength", pp. 1360-1380.

²⁷ S. ASLANIAN. *From the Indian*, (2011).

²⁸ G. TONELLI, *Affari e lussuosa*, pp. 61-62. El Senat milanès, no obstant, continuava sent la màxima autoritat jurídica, tot i que reconeixia als abats del Tribunal de *La Ferrata* com a jutges de primer grau, com d'apel·lació, encara que l'última instància a la qual un acusat podia recórrer continuava sent el Senat milanès.

variables, que passaren de les 140 entre 1593-99, a les 79 entre 1600 i 1609, 97 entre 1611 i 1619 i 158 entre 1620 i 1629. La seua normativa s'adaptaria als temps i el control passava des del grup adscrit als gremis dels llaners o seders fins als comerciants no especialitzats, sent el darrer grup el que més va créixer durant la primera meitat del segle XVII.

Això ofereix una radiografia sobre el nombre de mercaders situats en places estrangeres, protegits i controlats per la institució. Tanmateix, com apunta Giovanna Tonelli, no tots els mercaders van estar integrats i, per tant, registrats a la mateixa. Algunes cases de gran importància no hi formaren part, i, justament, els Cernezi, Odescalchi i Rezzonico, noves cases del comerç internacional en l'òrbita del Ducat de Milà del Sis-cents, sembla que no s'hi van matricular.²⁹

La historiografia ha considerat l'existència d'una cohesió del grup a la comunitat d'arribada com un factor clau per interpretar aquestes «societats circulants», identificades a través de la seua «nació».³⁰ A nivell polític, a Madrid, s'observa la formació de corporacions que defendrien els interessos dels milanesos, en condició de súbdits dels Àustries. No obstant això, les agrupacions de subjectes d'origen milanès a altres territoris en relació a la mercaderia són també conegudes en alguns casos. Un bon exemple seria el de València, on va existir la confraria de Sant Ambrosi de Milà, en la qual, d'ençà l'Època Medieval es reuniren els originaris del Ducat assentats a la ciutat.³¹ A Alacant, els Parravicino, Rivanegra i Suchet, van construir l'ermita de la Puríssima a Mutxamel, de la qual Giovanni Battista Parravicino fou majordom.³² Nogensmenys, en algunes ocasions els milanesos es van diluir dintre de les comunitats dels genovesos i van utilitzar alguns cops els seus còsols a diferents territoris, ja que, en eixe sentit, no es comptava amb una xarxa de corresponsals oficials als principals ports que oferiren un marc legal de protecció per a aquesta comunitat mercantil.³³

²⁹ G. TONELLI. *Affari e lussuosa*, pp. 49-69. A l'estudi de l'autora no apareixen al registre, no vol dir que no ho feren o que no existeixen altres fonts que ho puguen demostrar en un futur.

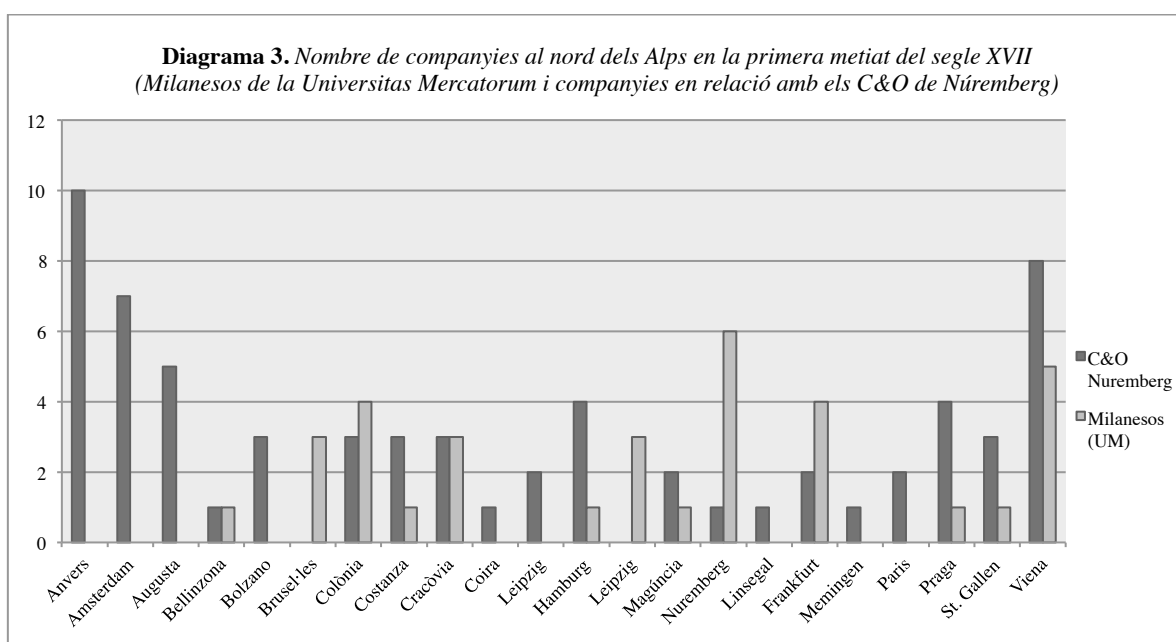
³⁰ A. CRESPO SOLANA. "Merchant Colonies ", pp. 3-21. A. CRESPO SOLANA. "Comunidad y familia", pp. 47-63. A. ÁLVAREZ-OSSORIO ALVARIÑO. *La República*, (2002). B. J. GARCÍA GARCÍA - O. RECIO MORALES. *Las corporaciones*, (2014). No cal dir que actualment el concepte «nació» no te el mateix sentit.

³¹ D. IGUALS. "Valencia e Italia", passim. Entre 1450 i 1500 hi havien registrats 247 genoveses, 118 toscans, 105 llombards i 82 venecians. R. FRANCH BENAVENT. "La inmigración italiana", pp. 103-145.

³² V. MONTOJO MONTOJO. "El comercio", pp. 474-475.

³³ ARV, RA, Processos, 2107.

Per últim, es pot considerar l'existència de relacions entre les diferents comunitats assentades en centres urbans cosmopolites, tant entre sí com directament amb el lloc d'origen. Aquestes relacions, a més a més, calia que foren nombroses, per connectar realitats diferents i oferir uns circuits determinats capaços de portar a terme empreses transnacionals i conformar un desenvolupament social i econòmic que derivaria de les seues accions. Això, podria ser, en part, atribuït als milanesos com a comunitat. Que hi existiren assentaments d'empreses de milanesos durant el segle XVII arreu d'Europa ho demostren diferents estudis. Giovanna Tonelli aprofita per identificar diverses companyies originàries del Ducat assentades al nord dels Alps en la primera meitat del segle XVII. Entre una i sis companyies s'establiren en cadascuna de les principals places del centre i nord d'Europa, com es pot observar al Diagrama 3. Tanmateix, destacaren dos nuclis de rellevant importància, on la comunitat mercantil va arribar a les 39 companyies, com fou el cas de Lió, i a les 24, com en el cas d'Anvers, representant només les obertes els primers cinquanta anys del Sis-cents (Diagrama 4).³⁴

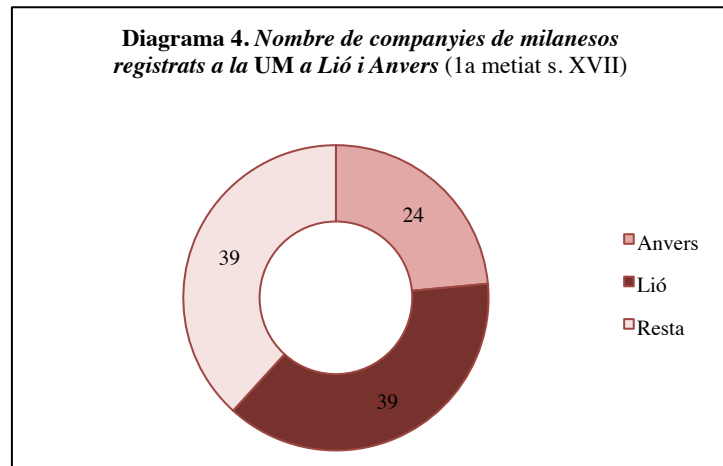

Font: G. TONELLI. "Mercanti che hanno netotio a grosso", pp. 101-142

Molts dels destins foren territoris que confessionalment no s'adherien al catolicisme, tot i que la comunitat va formar part de la considerada Monarquia Catòlica. Giovanna Tonelli apunta:

³⁴ G. TONELLI, "Mercanti che hanno", pp. 117-118.

«Erano infatti i "mercanti con negotio grosso" a valorizzare al meglio sul mercato internazionale, comprese quindi le piazze «eretiche», i prodotti delle terre sulle quali fondava la propria ricchezza la nobiltà lombarda, peraltro ben rappresentata all'interno dei Crocesignanti e l'alto clero milanese, nonché le sete filate nei monasteri femminili cittadini. Un settore, quello della compravendita all'ingrosso su scala internazionale, al quale non è escluso che partecipasse ancora lo stesso Arcivescovado tramite terzi, come è attestato allo scadere degli anni '20 del XVII secolo. [...] Si può ipotizzare come nessuna autorità milanese, civile o religiosa, fosse disposta a tollerare eventuali interventi dell'Inquisitore che andassero in qualche modo a limitare l'operato di negozianti attivi sul mercato internazionale.»³⁵

Font: G. TONELLI. "Mercanti che hanno netotio a grosso", pp. 101-142

Una situació, la del Milanesat, que representava una certa tolerància religiosa respecte a les relacions amb els països «herètics» i que, a més a més, no estava constituïda només per mercaders sinó per un grup nombrós de personalitats d'altres estaments, entre els quals la noblesa o el clergat, qui formaven part constitutiva, d'aquesta societat circulant.³⁶ De fet, com es pot comprovar del Diagrama 3, els C&O de Núremberg van mantenir un bon nombre de relacions directes amb companyies situades en moltes ciutats del nord dels Alps,³⁷ en les quals formalment no apareixen milanesos registrats a la *Universitas Mercatorum*. A moltes de les ciutats protestants que apareixen, els Odescalchi van mantenir estrets lligams amb individus que no eren italians.³⁸

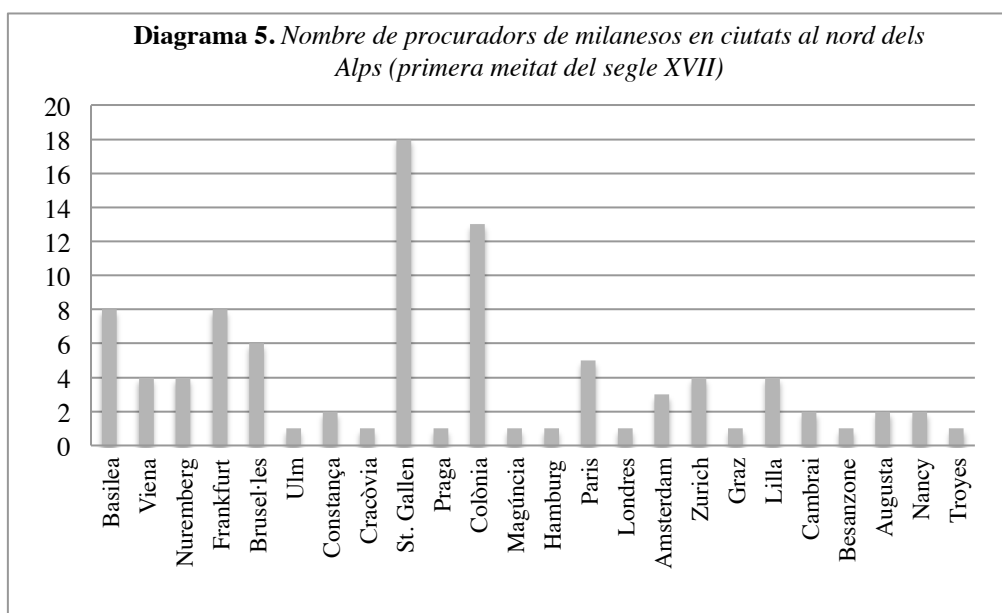
³⁵ G. TONELLI. "Mercanti che hanno", pp. 117-118.

³⁶ J. ZUNCKEL. "Esperienze e strategie", pp. 231-256.

³⁷ ASRo, FO, II B 9. 1619.

³⁸ Alguns dels noms que apareixen són: Anvers: Paolo Bustanzi, Emmanuel Ximenez, Annoni, Pichinotti, Pessino, Melcior&Stefano Lunden. A Amsterdam: Bartolotti, Marco Baldiser, Federico Schimits, Giuseppe Coimans. A Augusta: Giacomo Mest, Giorgio Arrigo & Paolo Ammer, Giuseppe Carelli. A Hamburg: Abondio Somigliana, Ottavio Belgens, Domenico van Uffel. A St. Gallen: Funch, Gaspar Scholbinger. O a Praga: Mrco Vertema, Marcto Vitalecci, Giacomo Basevi, o Marco Giacomo Baserio.

A part d'aquest estudi, altres historiadors s'han centrat en analitzar les relacions dels milanesos amb territoris sudeuropeus, com la Península Ibèrica, on ha hagut un èxit relatiu en la presa en consideració d'aquets subjectes.³⁹ No obstant, també existeixen estudis més específics per a altres latituds, que es refereixen de forma directa o indirecta a la presència de llombards relacionats amb el comerç urbà fora de la ciutat.⁴⁰ Al Capítol I d'aquest treball s'han vist també alguns desplaçaments de milanesos fora de les fronteres del Ducat i es podran conèixer alguns més al llarg dels següents capítols. Però la seua expansió fou extraeuropea, doncs també van haver milanesos que es van desplaçar a les Índies, com els Loppio Lambertenghi o els Trincano, famílies procedents de Como, i ben segur a altres indrets.⁴¹

Font: G. TONELLI. "Mercanti che hanno netotio a grosso", pp. 101-142

D'aquesta manera, no sols importava la quantitat dels desplaçats sinó la capacitat dels mateixos d'operar per a agents que continuaven a Milà o estaven en altres places.

³⁹ E. SALVADOR ESTEBAN. "Mercaderes extranjeros", pp. R. FRANCH BENAVENT. "El papel", pp. 39-71. R. FRANCH BENAVENT. "La inmigración italiana", pp. 103-145. R. M. GIRÓN PASCUAL. "Mercaderes milaneses", pp. 51-74. K. KAPS, "¿Una burguesía mercantil", s.p. M. OSTONI. "Da Como", pp. 585-608. B. CRIVELLI. "Commerci e affari", pp. G. DE LUCA. "Trading Money", pp. 108-124. J. SAN RUPERTO. "Milaneses en Valencia", s.p.

⁴⁰ A. ABBIATI. "Fra Como", pp. 155-174. Algunes referències a milanesos en R. Ago. *Economia Barroca*, pp. 12-20; 37; 63; 68; 83 i altres. També en R. MAZZEI, *Traffici e uomini*, (1983). R. MAZZEI, *Itinera Mercatorum*, (1999). G. MIRA. *Vicende economiche*, (1940). R. MERZARIO. "Una fabbrica", pp. 153-175. J. ZUNCKEL. "Esperienze e strategie", pp. 231-256.

⁴¹ AGI, *Contratación*, Leg. 5367, n.32. ASRo, *FOB*, XXX F 2. 1622, 12 agost i 1623, 21 setembre.

Per això, Giovanna Tonelli estableix el nombre de procuradors instituïts per milanesos al nord dels Alps. La representació del Diagrama 5, derivat de la recopilació d'informació notarial, s'ha de considerar només com a un tast, ja que en altres indrets podrien trobar-se procures entre llocs distants. Existeixen diferents delegacions que es feren des d'algunes ciutats cap a València a nom de Costantino i Francesco Cernezzì, que representarien un camp d'estudi abonat de cara al futur per entendre les connexions existents entre diferents nuclis on hi residien milanesos.⁴²

En definitiva, va existir una comunitat de milanesos que estava cohesionada per una institució composta d'agents mobilitzats en centres urbans europeus (tot i que no acollia a la completa totalitat de mercaders), que existia com a comunitat en tant que conformava grups de sociabilitat en les ciutats en les quals s'establia i que, a més a més, la integració de la mateixa passava per les interrelacions entre els seus membres/comunitats dels llocs d'acollida. Això creava una xarxa nombrosa i exitosa, en tant que els milanesos van gaudir en diferents ciutats de posicions econòmiques i socials poderoses i que, d'alguna forma, oferien un capital social derivat de la unió dels diferents nusos de la «comunitat mercantil». Va existir doncs una espècie de «diàspora» milanesa?

En aquest cas, hauria d'aplicar-se teòricament a la seua realitat el terme de «comunitat mercantil» en la qual no tota societat estaria involucrada en la circulació, però si bona part d'ella (no només mercaders, sinó polítics, dones, clergat) i la qual va subscriure el seu èxit en relació al seu lloc d'origen, però també al manteniment de relacions amb altres comunitats, tant del subsistema italià, alpi, com de les relacions forjades amb societats al nord d'Europa, a la Mediterrània o a Amèrica. Entenent, en conclusió, la complexitat de la col·lectivitat mercantil milanesa, caldria preguntar-se, com van mantenir els seus membres fidelitats transregionals i, llavors, de quina forma van operar en la seua xarxa? Gràcies a la correspondència mercantil de les famílies Cernezzì i Odescalchi provaré a respondre a eixes preguntes i parlar del sistema de

⁴² Només per posar alguns exemples subratlle algunes procures trobades a *l'Archivio di Stato di Como: ASCo, Notai*, 875. Procura de 1607 de Giovanni i Fabrizio Andreghì als Campazzi i Muralti de València. *ASCo, Notai*, 1751. Pedro Antonio Rovellasca va instituir una procuració en 1626 a favor de Francesco Cernezzì per als seus assumptes a Madrid. També des d'altres ciutats hi arribaven procuracions que dibuixen altres xarxes entre milanesos, a seguir en el notari Joaquim Monròs de València a l'APCCV. En 1603 hi ha una procuració entre Marc Antonio Rusca a Ottavio Rusca, i Ottavio Rusca a Campazzi de València; o en 1624, Francesco Cernezzì de València feia de procurador de Paolo Geronimo Bargaglia d'Alacant. Es poden seguir altres a APCCV, *Protocols*, 27892. Baldufari.

confiança, del control i de les pautes de comportament que tingueren, no restringint-se només als milanesos.

2. Les fidelitats transregionals: confiança, control i pautes de comportament

Per entendre de quina forma operava la «comunitat mercantil» de la qual van participar els Cernezzi i Odescalchi, cal emmarcar els debats sobre les relacions generades dintre d'una xarxa d'individus connectats a llarga (o mitjana) distància com és el sistema de confiança.⁴³ Aquest fou un dels factors claus per tal d'engegar negocis amb altres persones que es trobaven físicament distants entre sí i, per tant, el sistema s'ha d'entendre mitjançant l'estudi de la correspondència entre els membres de la xarxa, com un recurs extraordinari per endinsar-se al cor d'aquesta comunitat connectada per textos en forma d'epístoles. Les pautes i actuacions que asseguraven que una acció comercial es produís de manera correcta estaven basades en l'esperança de no generar pèrdues ni malversacions durant tot el procés de la transacció econòmica, bé fóra de mercaderies o finances. L'esperança, és el que el *Tesoro de Lengua Castellana* de Covarrubias anomenava *confiar*:

«[del verbo Lat. Confido.] Es fiar, tener esperanza o tener seguridad de la fee de alguno. Confiar, hazer confianza entregando su hazienda o otra cosa. Confianza, esperanza. Tener confianza. Hazer confianza. Dar en confianza. Confiado, el presumido de si que se asegura no caerà en falta, y estos tales son los que se pierden. Desconfiado, el que o no fia de si o de otro».⁴⁴

En la darrera dècada hem assistit a un debat més profund i interdisciplinari, i del tot enriquidor, sobre la temàtica. S'ha posat en discussió quins són els factors que generaven la confiança, observant-la com un element de construcció social. Lluny d'entendre-la des d'un punt de vista essencialista, atorgant-la de manera inherent a les agrupacions humanes d'orígens pròxims -familiars, comunitaris o religiosos-⁴⁵ un grup d'historiadors ha elaborat noves claus per entendre la diversitat en la seua formulació i el conjunt de pautes i vincles que conferien l'oportunitat de la seua constitució.

⁴³ En els estudis d'història global es parla de llarga distància quan les relacions que s'analitzen connecten macroregions com Àsia, Europa, Àfrica o Amèrica. Per això, potser, parlar de llarga distància en un treball d'història essencialment europea, resultaria massa pretensions. H. VAN DER WEE. "Structural changes", pp. 14-33. T. VANNESTE. *Global trade*, (2011).

⁴⁴ S. DE COVARRUVIAS OROZCO. *Tesoro de la lengua castellana*, p. 503.

⁴⁵ Una part de la historiografia actual aposta per superar aquestes categories com a generadores de confiança de per si basades en la «F-Connection» que tot i tindre alguns punts d'anàlisi molt interessants poden resultar estrets. Y. BEN-PORATH. "The F. Connection", pp. 1-30.

Els sistemes de la confiança

En l'actualitat, els discursos sobre la confiança i la desconfiança envaeixen el nostre dia a dia. Davant la crisi financera, la gent ha sentit que la seua confiança ha sigut traïda. Els polítics debaten al Congrés com recuperar la confiança dels ciutadans i ciutadanes, perduda arran nombrosos casos de corrupció política. La confiança també s'incrusta en els nostres àmbits privats: confiar en la nostra parella, en els nostres amics, confiar en què la teua família t'ajude quan ho necessites. El concepte «confiança», doncs, està envoltat de nombrosos usos, contextos i àmbits i compta amb diverses dimensions. En aquest epígraf analitzaré els usos que de la confiança han fet alguns historiadors i historiadores els darrers anys, en relació, sobretot, a les relacions entre subjectes distants que es van dedicar a la mercaderia i les finances.

La confiança i la desconfiança són característiques essencials dels individus a totes les societats humanes. Com a tals, són també variables segons les societats que les gestionen i, així mateix, conformen un objecte històric, per la seua variabilitat en el temps, no existint un sistema de confiança «natural» i «ahistòric».⁴⁶ Alguns sociòlegs i historiadors han considerat que els sistemes de la confiança, aplicats a l'economia i les organitzacions econòmiques, són una característica de la Modernitat, en les quals l'anonimat i la globalització són trets essencials en la seua configuració més complexa,⁴⁷ tot i que recentment s'ha generat un bon grapat de treballs d'historiadors medievalistes i modernistes que es pregunten quin fou l'*ethos* de la confiança en les relacions comercials a llarga distància durant les èpoques preindustrials. Com a objecte d'estudi ha despertat gran interès d'ençà la crisi del 2008.⁴⁸ Han existit propostes des de dos sectors, que poden semblar autònoms però reuneixen alguns dels seus postulats, com han fet Álvaro Sánchez Durán o Xabier Lamikiz,⁴⁹ en concret relacionant la *New Institutional Economy* amb la *New Economics Sociology*.

⁴⁶ P. REVUELTA MEDIÁVILLA. *La confianza*, p. 17.

⁴⁷ P. REVUELTA MEDIÁVILLA. *La confianza*, p. 18.

⁴⁸ P. REVUELTA MEDIÁVILLA. *La confianza*, p. 30-31.

⁴⁹ La proposta d'unir ambdues tendències sobre la confiança es pot seguir en el cas d'estudi presentat a : A. SÁNCHEZ DURAN. "Información y reputación", pp. 425-466. També X. LAMIKIZ. "¿Qué tipo", pp. 103-128.

Què garantia la generació de confiança en les societats de comerç preindustrials? En primer lloc, s'havia examinat com les institucions formals irradiaven confiança per reduir els costos de transacció en les operacions econòmiques transregionals. Uns bons exemples per aquest fet, són la creació de cossos notariais, agrupacions gremials i institucions de mercaders, o les reunions reglamentades per al canvi monetari, és a dir les fires, que garantien la fiabilitat de les operacions i reduïen les asimetries entre els mercats, encara que els membres es situaren en llocs distants.⁵⁰ Aquestes institucions, reconegudes socialment, tenien sobretot una acceptació judicial i les seues proves eren vàlides per tal de castigar aquells qui no respectaren els contractes estipulats, creant un ambient fiable davant de certes transaccions. Els territoris de la Mediterrània foren pioners a Europa en el desenvolupament d'aquestes institucions formals.⁵¹ Com una persona de València podia fiar-se que una persona d'Amsterdam anava a enviar-li una càrrega de pebre negre sense malversar l'operació? En els casos dels mercaders com els Cernezzis i Odescalchi i la seua xarxa, es pot observar com la contractació de notaris, els contractes fundacionals de les firmes comercials, les actes de procuració, les transferències monetàries o els litigis als palaus de justícia, podien garantir-ho o, almenys, assegurar una penalització per a la persona que no complís la seua part dels tractes i, per tant, teixien lligams de confiança.

Però tot això era insuficient. Els darrers temps, la Història Econòmica ha donat un impuls en el coneixement per entendre les institucions informals creades durant l'Època Medieval i la Moderna capaces de proveir confiança i fer possible el desenvolupament social i econòmic de les societats preindustrials. Entre elles, s'han investigat les agrupacions de mercaders com a «institucions» creadores de confiabilitat a través de pautes de comportament intern, aportant seguretat en el mercat internacional. Avner Greif va elaborar una de les obres centrals en aquesta direcció.⁵² La branca de la Nova Història Institucional, tot i això, ha atorgat un caràcter bastant racional al desenvolupament econòmic, on les institucions exercien de mediadores de les conductes i accions dels altres. Les decisions estratègiques dels mercaders col·ligats en grans grups, coordinats i col·laborant entre sí, formaven xarxes que engendraven confiança. Els afiliats no desenvoluparien accions nocives per als demés membres de la xarxa,

⁵⁰ F. RAMOS PLACENCIA - B. YUN CASALILLA (eds). *Economía política*, pp. 16-18.

⁵¹ F. RAMOS PLACENCIA - B. YUN CASALILLA (eds). *Economía política*, pp. 16-18.

⁵² A. GREIF. *Institutions*, (2006). Greif estudia la creació de coalicions de mercaders que es formarien com a una institució econòmica informal, en la qual mecanismes com la reputació, el control dels comportaments, i el càstig intern (com per exemple la condemna al ostracisme) serien garants de la cooperació que generaria beneficis a tots els membres de la coalició.

perquè a la llarga també podrien ser perjudicats, seguint, en part, la lògica de la «teoria del joc».⁵³

La *New Economic Sociology* va realitzar algunes esmenes als estudis de la Nova Història Institucional que es poden interpretar, des de la vessant de la Història, com una aportació als sistemes de confiança, al indicar que aquesta no només tenia uns factors racionals i estratègics dintre del grup sinó també altres de caràcter cultural i social, és a dir, relacionals entre els seus membres.⁵⁴ En aquest sentit, es pot incloure la formulació que des d'una part de la Sociologia, s'ha elaborat sobre la confiança, apuntant a totes les seues dimensions: la cognitiva, l'emocional, la psicològica i la cultural. Segons Patricia Revuelta, la dimensió cognitiva és aquella ocasionada a partir de la recopilació d'informació i que garanteix el coneixement de les persones o les institucions com a fiables. Aquesta dimensió no pot ser absoluta si entenem que la informació és, i fou, escassa i, sobretot, asimètrica, és a dir, que no fou possible tenir la mateixa magnitud d'informació per a tots els membres ni per a tots els indrets, i per tant, no tots podien accedir a la confiança mitjançant el coneixement dels altres. Es per això que, una altra de les potes imprescindibles és la dimensió emocional. Aquest factor resulta essencial de cara al temor dels riscos que implicava relacionar-se amb gent coneguda i, encara més, desconeguda, i per tant és una dimensió preventiva de la desconfiança constant. Segons Revuelta, si només aplicàrem la dimensió cognitiva per tal de confiar en algú no podríem confiar-hi i, si només férem servir la dimensió emotiva confiaríem cegament, malgrat les conseqüències damnoses. A més a més, demostra com, sense la dimensió emotiva, seria impossible prendre decisions i, per tant, confiar.⁵⁵ En aquest sentit expressa que «si se confía no se calcula y si se calcula no se confía».⁵⁶ Ben mirat, quan una persona actua perniciosament contra un individu, o contra un grup, però la comunitat torna a confiar en el subjecte, només es pot entendre si prenem en consideració la dimensió emocional de la confiança. Això no de forma totalment irracional, sinó com a complement de les decisions racionals:

⁵³ A. GREIF. *Institutions*, pp. 407-420, i P. REVUELTA MEDIAVILLA. *La confianza*, pp. 117-145. La teoria del joc és útil per a mostrar de quina forma els individus tenen en compte les decisions d'altres individus que participen estratègicament dels seus interessos, a l'hora de prendre les decisions pròpies, i consegüentment, és una prova de cara a entendre de quina forma opera la confiança a l'hora de la presa de decisions. En aquesta teoria pren forma el problema de la cooperació, en el moment en el que l'individu preveu la forma en la que van a actuar els altres individus per tal de tindre uns beneficis majors tots els implicats i no al contrari.

⁵⁴ X. LAMIKIZ. "¿Qué tipo de capital social generaron los gremios de comerciantes?", pp. 103-128.

⁵⁵ P. REVUELTA. "Confianza apasionada y otros afectos", pp. 91-102.

⁵⁶ P. REVUELTA. *La confianza en cuestión*, p. 15.

«Las emociones serían una especie de lentes a través de las cuales percibimos el mundo que guía nuestra atención haciendo que ciertas cosas prevalezcan sobre otras. Por tanto, determinan cómo pensamos y juzgamos ciertas cosas. Las emociones no actúan al margen de la razón, sino que la dirigen en cierto modo, estimulando ciertas asociaciones y sugiriendo ciertos patrones de interpretación, lo cual motiva nuestras acciones. Las pasiones no son ni pasivas ni a-racionales[...], intervienen en la estructuración de la dimensión de motivaciones de los agentes y sus procesos de deliberación racional».⁵⁷

Amb açò, caldria anar en compte per donar una importància a l'*agency* en el relat històric,⁵⁸ ja que les accions individuals dintre d'un grup poden vindre marcades per una dimensió personal i fins i tot psicològica.⁵⁹ El sistema de confiança dels C&O té una part emocional que es desprèn de la correspondència i que s'examinarà al proper apartat. Així també, a nivell cultural és molt important entendre quins factors actuen de cara a la configuració de la confiança, com s'ha destacat en la *New Economics Sociology*.⁶⁰ Com interpretaré al cas d'estudi, la dimensió cultural va tindre un paper important en la construcció d'aquests sistemes, on destacava la reputació, l'extracció social o l'etiqueta,⁶¹ característiques que ho impregnaven tot a la xarxa dels Cernezzis i Odescalchi. En eixe sentit, més enllà de la romàntica visió harmònica de les comunitats mercantils unides per llaços de confiança conferits pel seu passat comú i la seua religió, Francesca Trivellato, en el seu estudi sobre les comunitats sefardites dels Ergas i Silvera, ha donat una nova visió en la qual les comunitats generaren confiança amb membres externs al seu grup, suposadament, «natural».⁶² L'autora va apuntar que, des de meitat del segle XVII i durant el segle XVIII, es formaria una espècie de comunitat mercantil global caracteritzada per una cohesió en els estàndards de reputació que s'havien de transmetre a través de l'etiqueta de les cartes i controlada mitjançant penalitzacions als membres que no actuaren com s'esperava. Cal esmentar els treballs de Mark Granovetter, qui parla de la «teoria dels llaços dèbils» per subratllar la importància de les relacions

⁵⁷ P. REVUELTA. "Confianza apasionada", p. 100.

⁵⁸ M. EMIRBAYER - J. GOODWIN. "Network Analysis, Culture", pp. 1.411-1.454.

⁵⁹ P. REVUELTA. *La confianza*, pp. 65-67.

⁶⁰ A. SÁNCHEZ DURAN. "Información y reputación", pp. 425-466. L'autor recull el testimoni de la NES i l'aplica al seu cas, de forma que destaca els mecanismes socials i culturals de la confiança en la xarxa de cristians nous portuguesos a Madrid.

⁶¹ També F. Trivellato parla de reputació, etiqueta, etc... com a elements catalitzadors de la confiança amb les xarxes de mercaders. F. TRIVELLATO. *Familiarity of Strangers*, pp. 177-193.

⁶² Francesca TRIVELLATO, *The Familiarity of Strangers*, (2009). A través de la companyia comercial sefardita d'Ergas i Silvera, instal·lada al port franc de Livorno, l'autora estudia els enllaços culturals generats pel comerç de llarga distància connectant entre la Mediterrània, l'Atlàntic i el Pacífic persones que, malgrat les seues diferències religioses i comunitàries, van donar garanties efectives a la xarxa per disminuir riscos i generar esperança en la consecució de les operacions.

intergrupals en la diversificació del risc i la producció de confiança, la integració i l'arrelament dels individus arribats a societats d'acollida, així com de transmissió d'idees i innovacions.⁶³ Per últim, Laurence Fontaine introdueix la complementació dels elements culturals en la construcció de la confiança, un aspecte que ha subratllat també Álvaro García Durán sobre la comunitat de cristians nous portuguesos⁶⁴. Els palaus, els vestits, el regal i, en definitiva, la construcció d'un espai individual a una societat (de partida o d'arribada) eren fonamentals per al desenvolupament de les activitats econòmiques pròpies.⁶⁵ Els valors morals -entre els quals, no deixar caure en la misèria una societat- eren del tot importants per ungir-se de reputació i bon nom, suposant ferramentes d'estudi per entendre la mentalitat dels mercaders d'Antic Règim, configurant paràmetres de comprensió dintre de la «racionalitat limitada». Es per això que Fontaine defineix el «ethos de la generositat» com un sistema que assegura l'elasticitat del sistema de treball.

Aquestes comunitats anònimes» o «imaginades», per no conèixer's els membres entre sí,⁶⁶ crearien un potent capital social. En aquest sentit, per a Xabier Lamikiz, l'ús de la teoria del capital social per interpretar les comunitats del passat, pot enriquir els estudis de la confiança, ja que aquesta és un element bàsic d'aquest capital i escapa de l'examen dels sistemes d'interrelació personals simplistes. No obstant, comporta dos problemes: molts cops la teoria no pot ser aplicada als fets empírics, forçant la documentació per encaixar-la i, a més, sobre el capital social hi ha diferents teories i diferents formes d'analitzar-lo.⁶⁷ No entrant en els debats del capital social en general, es poden donar només visions parcials. De fet, he pogut observar com habitualment els historiadors subratllen les bondats del capital social per a les comunitats analitzades a través de les fonts que el creen i que, com apunta Alejandro Portes, serien la introjecció de valors que es transmeten a la comunitat, la solidaritat limitada al grup, els intercanvis de reciprocitat i la confiança exigible. Al contrari, no s'observen algunes conseqüències negatives en la formació de xarxes generadores de capital social, que segons Portes són

⁶³ M. GRANOVETTER. "The Strength", pp. 1360-1380.

⁶⁴ A. GARCÍA DURÁN. "Información y reputación", pp. 425-466.

⁶⁵ L. FONTAINE, *The Moral Economy*, pp. 269-278.

⁶⁶ S. ASLANIAN, *From the Indian*, p. 180. «At stake for the commercial success of Portuguese merchants in the Atlantic, English private merchants in the Indian Ocean, and Julfan Armenians in both the Indian Ocean and the Mediterranean were the reputations and trustworthiness of merchants intangible attributes that were nonetheless powerful factors in long-distance trade».

⁶⁷ X. LAMIKIZ. "Social capital, Networks", p. 39 i ss.

quasi igual d'importants.⁶⁸ Aquest autor assenyala algunes conseqüències negatives a destacar, com poden ser l'accés restringit a les oportunitats, la contenció de la llibertat individual o les demandes excessives als membres.⁶⁹ Elements, tots ells, que formen part de les teories del capital social, però que no solen ser tan analitzats en els casos de les comunitats mercantils durant l'Època Moderna.

La posada en comú d'aquests treballs és només un tast dels que circulen als àmbits acadèmics en referència a la gran qüestió de la confiança, però serveixen per formular un marc teòric a l'hora d'examinar els sistemes de confiabilitat creats en la xarxa dels Cernezzi i Odescalchi. Com pot aplicar-se, allò que la literatura està posant a sobre de la taula, a la xarxa dels C&O? A continuació, utilitzaré les ferramentes teòriques i metodològiques que ofereix el laboratori historiogràfic aplicades a algunes fonts seleccionades. Endinsar-me en el complex món de la confiança ha sigut una clau per entendre de quina manera operaven les xarxes dels C&O, volent escapar d'indicar solament la seua existència, els seus punts de relació i les seues activitats econòmiques. Ací es plantejaran alguns dels primers resultats, assumint que aquest és un tema no esgotat, però que proporciona claus de lectura més polièdriques de cara a entendre els propers capítols.

Com irradiava la confiança a la xarxa dels C&O?

Com ja s'ha esmentat, les relacions socials i culturals constituïen un dels pilars bàsics per a la conformació de grups de confiança en el desenvolupament de les activitats econòmiques. Per això, un dels punts irradiadors de la confiança partia de la família, on els nexes d'unió entre els individus podien arribar a ser realment estrets. En aquest sentit, les famílies dels Cernezzi, Odescalchi i Rezzonico, però també dels Benzi, Volpi, Borromeo o Imbonati, van generar llaços consanguinis entre els seus membres

⁶⁸ A. PORTES. *Sociología Económica*, pp. 59-81.

⁶⁹ A. PORTES. *Sociología Económica*, pp. 59-81. Segons l'autor, si la comunitat que crea capital social està molt identificada ètnica i religiosament hi haurà un accés al grup molt controlat. Caldria pensar si els grups estudiats tenen unes fronteres tan clares o, en canvi, són poroses. A més a més, apunta que un dels efectes negatius podria ser que molts projectes puguin fracassar perquè el grup no els deixa desenvolupar, sempre i quan, el grup tinga un capital social cohesionat. La funció del capital social és, en part, el control de la societat, fet pel qual, l'expressió individual pot quedar diluïda pels llaços d'unió, bé siguin familiars, comunitaris, etc... Qui es situés fora de les normes i valors de la comunitat quedaria expulsat del grup i condemnat a l'ostracisme, amb el que treballar sobre aquest aspecte negatiu també resulta interessant, sobretot de cara a veure quines propostes d'emprenedors no pogueren portar-se a terme degut a la generació d'un capital social restrictiu.

que unien branques familiars constituint estrets lligams relacionals.⁷⁰ A més a més, la família entesa en sentit ample, compartia moments vitals d'importància, com per exemple els casaments, on acudien els membres de la xarxa, com va ocórrer en el cas de Claudia Cernezzì i Antonio Maria Erba, a Como.⁷¹ Alhora, els individus podien formar part de solidaritats generades gràcies a la seua participació en institucions socials, com les esglésies que freqüentaven.⁷² Per posar un exemple, hi van existir cercles de sociabilitat femenins a Como, com fou el convent de monges de Santa Clara, on participaven les dones amb els cognoms de més rellevància a nivell econòmic de la ciutat: Barbara i Olimpia Rusca, Clara i Angela Lambertenghi, Geronima Olginati, Paola Maria Sangiuliani, Angela Ciceri o Francesca i Antonia Parravicini.⁷³ Eren esdeveniments, llocs i institucions que, en definitiva, feien fluir informacions entre famílies i contribuïren a cohesionar les xarxes intrafamiliars i comunitàries a Como.

La família, però, no fou garantia suficient per generar confiança. El debat existent es mostra clar si observem la tensió entre la Casa, la comunitat i l'individu. El capital social podia generar, com s'ha dit, efectes negatius que podien ser contestats per alguns individus. Pertànyer a una xarxa implicava uns beneficis col·lectius i personals que, de vegades, podien contradir la llibertat individual, i així va succeir en el cas de Tomaso Odescalchi, qui va preferir gaudir de la seua llibertat abans que respectar els estrictes límits imposats a la xarxa dels C&O:

«il signore Tommaso non ancor scritto, anzi scrissi 3 settimane fa, che adesso si è totalmente partito di Allemagnia. Vi è di far qualche bene et dovesse pensare di novo a qualcosa in Augusta per mandare suoi affari, e colui anco il Signore Papirio [Odescalchi] glielo ha scritto. Ma quello che leggo, non vuol rispondere a proposito, solo che lui è senza suggestione et se bene non ha quel che vorrebbe, ottima però più la libertà che qualsivoglia cosa del mondo, che sta bene, ma anco non si deve perdere l'occasione di far bene quando viene una stima a dipendere della Casa Odescalca che si sa il bon nome».⁷⁴

⁷⁰ Al Capítol II es poden seguir les relacions interfamiliars d'aquests cognoms, així com els arbres genealògics.

⁷¹ M. LOGATI. "L'ultimo soggiorno", p. 9.

⁷² A. CRESPO SOLANA. "Comunidad y familia versus nación", pp. 55-65. L. FONTAINE. *The Moral Economy*, pp. 269-278.

⁷³ ASCo, *Notai*, 1765. En el protocol apareixen les deliberacions de les monges del convent de Santa Clara de Como durant l'any 1640. M.V. RINALDI. "Giovanna e Paola", pp. 201-232. Hi ha literatura que parla sobre l'acció de les monges des dels convents. Particularment, Rinaldi apunta per al convent de Santa Clara de Como que la seua exclusió física no va significar un desplaçament de la vida pública i dels afers familiars. Les visites dels familiars, la correspondència, els regals i el patronatge convertien les aristòcrates recluses en peces claus de la informació i la gestió dels afers extramurs.

⁷⁴ BCCo, *FO*, Bust. 250. 1622, 24 octubre.

Si parlem de família, sembla que parlem d'una confiança derivada de la possessió d'un cognom. Això no sempre fou així. Es pot veure la importància que prenia la reputació del nom de la Casa a nivell internacional després de la mort d'un dels caps de la família. Calia que algú garantís la transmissió als fills de la confiança que el pare havia fet irradiar a una seu, i això no era gens fàcil. A la mort de Francesco Cernezzi a València, el seu germà, Costantino, es comprometia a formar als nebots per aconseguir que foren iguals al seu progenitor i, així, continuaren sent confiats per a la xarxa: «de la sua divina amicizia dia con l'acione et auxilio per potere restringere questioni et allevare li figlioli quali, come il padre, et tutta la nostra Casa, sperano signor di vostra signoria et de la sua Casa, reconozendo li molti nostri obblighi».⁷⁵

Tot i que podríem apuntar que l'ensenyament dels nebots va funcionar, no sempre succeïa el mateix.⁷⁶ Com ja hem vist adès, després de la mort de Francesco Cernezzi, a Venècia la qüestió succeòria es va saldar amb diferents litigis entre famílies. De fet, no sempre els responsables deixaven les coses arreglades per als seus fills, com així li comentava Benedetto Odescalchi a Erba en 1673, arran la mort de Antonio Cernezzi:

«Il signore Carlo avvisa la morte del signore Antonio Cernezzi, che sia in Gloria. Egli è uscito da travaglii, ma ne lascerà alcuni alli altri, mentre le cose sue restano in così poco bon stato, et è fatale che i giovani dissipino le fatiche de' vecchi con il loro cattivo governo».⁷⁷

Des de la mateixa xarxa s'atenien acuradament els trànsits de negocis dels nuclis familiars interns, com d'altres famílies. El 1677 la confiança anava minvant en la companyia dels Cernezzi de Venècia per la rotura de les relacions entre pare i fill:

«Giovanni Battista Cernezzi non pensa di ritornarci a Como sotto pretesto di dover attendere a molte cose per beneficio dalla sua Casa in Venetia, et essendoci rotto col figlio come Vostra Santità [Innocenzo XI] vedrà dall'anesso foglio, dall'uno e d'all'atro non si possono sentire che maggior scontenti nell'aventire»⁷⁸

⁷⁵ BCCo, FO, Bust. 82, fas. 1. 1638, 1 maig.

⁷⁶ Malgrat tot, la major part d'ells van acabar desobeïnt d'alguna forma les normes principals dels seus ascendents, com es pot seguir al Capítol I.

⁷⁷ P. GINI, *Epistolario Innocenziano*, p. 55. 1673, 14 gener. Davant de la mort la importància que li va donar Benedetto Odescalchi estava en relació al treball que deixava als hereus sobre els negocis familiars.

⁷⁸ ASRo, FO, X B 6. 1677, 2 juny.

Per als casos exògens a la família, només dos exemples. En primer lloc el cas de Giovanni Vidman de Venècia,⁷⁹ qui havia deixat sis fills amb deutes ascendents als 800.000 ducats. Un agent de Madrid, Giulio Cesare Scazuola, deia que els fills de Vidman, residents a la capital, no volien continuar amb els negocis del pare o, almenys, amb inversions tan considerables com ho havia fet el seu antecessor. Scazuola els va prometre als C&O d'intentar fer allò que estigués a les seues mans per a convèncer els descendents de seguir amb els afers familiars i, sobretot, per recuperar els crèdits que Vidman havia contret amb els C&O.⁸⁰ En segon lloc, el cas de Pietro Martire Lucino, un dels procuradors més importants dels Odescalchi. Antonio Maria Erba informava de la seua mort a Benedetto Odescalchi, ja papa Inocenci XI, exposant quina era la situació de la seua companyia. Lucino havia deixat als hereus 200.000 escuts en efectiu i, per això, esperaven que els descendents no abandonaren els negocis:

«egli se haveranno cervello sapranno mantenersi uniti e potranno sostenersi honorificamente, vuole che il negotio continui in sua testa sino al fine della compagnia fatta con Carlo Larghi che dura ancora per due anni. Et, in fine, di questi desidera pure si mantenghi quando il compagno inconcorra, havendolo pure fatto suo esecutor testamentario per la confidenza totale che teneva in lui [...]. Larghi non opera cosa nessuna senza le mie participationi, come creatura aggiustata dal signore Carlo [Odescalchi], di forma nella casa di Lucino ha sempre mostrato una total ripendenza et obligatione»⁸¹

Els Odescalchi estaven clarament interessats en els negocis de Lucino i en conseqüència analitzaven les relacions dels qui l'havien d'heretar, amb els socis empresarials del seu pare (els Larghi) i quin era el paper dels mateixos Odescalchi en les operacions relacionals, mostrant una alta capacitat d'influència sobre el seu futur. Els dos exemples tornen a exposar com la irradiació de la confiança en un cognom no estava garantida pels descendents i que el control de les herències i dels hereus era imprescindible en tots els casos.

El temor a males actuacions entre els membres de la pròpia família, doncs, va estar-hi present, com així expressaren en 1622 des de Gènova els C&O a propòsit de Francesco Cernezzì de València: «habbiamo havuto il continuo timore considerando il

⁷⁹ Algunes cartes de Giovanni Vidman amb Johannes Faber estan registrades a la pàgina web: <http://archivio.lincoi.it>.

⁸⁰ ASRo, FO, IV E 2. 1634, 25 abril.

⁸¹ ASRo, FO, X B 6. Vol. 2. 1684, 16 febrer. Carta de Antonio Maria Erba a Benedetto Odescalchi, ja Innocenci XI.

danno [che] potrebbe portare se [Francesco Cernezzi] andasse in altre mani»⁸², un sentiment sorgit per no tindre notícies d'ell. El temor va desembocar, en alguns casos, en la ruptura de les relacions, com s'ha esmentat en aquest treball a través del cas de Tommaso Odescalchi. En 1629, Bartolomeo Odescalchi informava a Francesco Cernezzi de Venècia que finalment havia hagut de trencar la relació amb el seu germà i proposava acabar definitivament la raó mercantil: «ero nel colmo delle speranze per aggiustarmi con mio fratello. Egli bestialmente l'ha negato et a voluto piuttosto levarsi bandir capitalmente da questo stato».⁸³ La pèrdua total de confiança s'expressava en la carta de Bartolomeo en termes emocionals, apuntant «che mi pesa l'anima» per la ruptura, tot i que assenyalava que coneixia bé l'humor enganyós del seu germà: «Mio fratello, per mero suo capriccio fu bandito [...] con la confiscatione de beni, et perché io conosco l'humore suo che è d'imbrogliar il mondo».⁸⁴

Si la família ampla, i en part la comunitat «comasca», no era afiliació suficient per generar confiança, encara més difícil resulta entendre de quina forma podien generar-ne a nivell europeu amb la intenció de consolidar una xarxa d'afinitats.⁸⁵ Francesco Cernezzi sabia bé què suposava contractar i instituir procures a persones que no es coneixien cara a cara, assegurant que «se potessi io vederli tutti nel viso, che pochi mi ingannassino».⁸⁶ Això, però, era indispensable.

Queda clar que la confiança era difícil de consolidar amb els «estrans»,⁸⁷ però davant l'evidència d'haver de fer-ho, hi podien existir comunitats preferents a l'hora de configurar les pròpies xarxes. És cert que, en part, podríem parlar d'una «comunitat mercantil norditaliana» que compartia un *know-how* en el món dels negocis que hauria

⁸² ASRo, *FOB*, XXX F 2. 1622. 8 gener.

⁸³ ASRo, *FO*, IV E 2. 1629, 14 agost.

⁸⁴ ASRo, *FO*, IV E 2. 1629, 14 agost.

⁸⁵ Al Capítol II ja s'ha esmentat que la família no podia crear xarxes tancades en el comerç internacional, com es pot deduir òbviament de les necessitats que es derivaven d'aquestes activitats.

⁸⁶ ASRo, *FO*, IV E 2. 1629, 22 desembre.

⁸⁷ Els «estrans» (*strangers*), com així els anomena Francesca Trivellato, serien aquelles persones que no tindrien una relació natural amb un grup determinat pels seus llaços sanguinis, comunitaris o de devoció. Tanmateix, aquests «estrans» podien convertir-se en familiars i fins i tot conferir més confiança que les persones de la comunitat (política, familiar o religiosa) a la que pertanyien, insistint d'aquesta manera en què les relacions humanes, i en aquest cas comercials, formaven part d'una construcció social que partia de la individualitat i l'interès en espais i moments diversos. Compartir religió podia ser insuficient per portar endavant negocis en alguns moments determinats, i és per això, que la confiança, generada a través dels canals d'informació, permetia generar opinió sobre les conductes d'altres mercaders útils i responsables amb els quals treballar, encara que foren externs als grups d'orígens que cadascú disposava. F. TRIVELLATO. *Familiarity of strangers*, p. 157.

anat amassant durant els segles, i que donava una certa confiabilitat.⁸⁸ Tanmateix, a l'igual que les comunitats sefardites o armènies, era una comunitat «anònima» o «imaginada»⁸⁹, ja que la major part dels seus membres no es coneixerien. A l'hora d'obrir la Casa de negocis a Nuremberg, després de l'abandonament de Tommaso, s'instà a la cerca d'italians: encara que «ci fossero pochi altri itagliani su quella piazza, basta forse che capiterà qualcuno».⁹⁰ La veritat és que treballaren amb molts italians i, en bona part, llombards. Ben mirat, les cartes en les quals he basat la recerca foren, generalment, dirigides a agents italians. Malgrat tot, assumir que aquests formaven un conglomerat identitari compacte podria resultar pretensions. La seua filiació podia ser lingüística, ja que les elits mercantils van utilitzar un italià estàndard, més o menys identificable. Per la resta, les seues filiacions polítiques van romandre diferenciades, assumint en aquest punt, el caràcter no neutral que van tindre els membres de les comunitats mercantils. Els Cernezz i Odescalchi van criticar políticament els florentins o genovesos segons les conjuntures en les quals es trobaven, i ens mostren un grup que no tenia una unitat polític-territorial per generar confiança per si mateixa.

En el context de desmembrament de les fires de canvi d'ençà 1621, es va viure un moment en el qual els florentins van pretendre formar la seua pròpia fira atraient als vènets i els llombards. Els Cernezz i Odescalchi, participants dels beneficis genovesos, van llençar algunes crítiques als florentins, i asseguraven que: «quei fiorentini hanno stuffato tutto il mondo, [...] e sono in tanta strettezza che, se non fallisse qualch' uno sarà miraculo»⁹¹. D'altra banda, també es generaren desavinences amb els genovesos. Certament, després del 1652 les relacions amb els lígurs es van tensar sobremanera arran la confiscació general promulgada per la Monarquia Hispànica dels béns dels genovesos en territoris hispànics, entre altres, pel conflicte del marquesat de Finale.⁹² Potser aquesta tensió, allargada fins al final del segle, va portar al mateix Benedetto Odescalchi a sol·licitar al seu procurador a Milà de no col·laborar amb genovesos: «et i soggetti genovesi stimo che, secondo le massime antiche, si debba sempre procurare di tenerli lontani e quando il bisogno lo richieda mi pare che convenga di applicare l'animo piuttosto a prossimi et a quelli che sono stati allevati in Casa, quando siano abili».⁹³

⁸⁸ Al Capítol II s'ha parlat de la fama que els italians tenien en el comerç internacional. R. MAZZEI. *Itinera Mercatorum*, (1999).

⁸⁹ S. ASLANIAN. *From the Indian*, p. 86-120.

⁹⁰ BCCo, FO, Bust. 250, Fasc. 5. Carta 1623, 9 juny.

⁹¹ BCCo, FO, Bust. 250, Fasc. 5. Carta 1622, agost 27.

⁹² P. CALCAGNO. "Una schermaglia", pp. 459-494.

⁹³ P. GINI. *Epistolario Innocenziano*, (1977). Carta, 1689, 18 maig.

Malgrat que les cases de banquers genovesos havien sigut centrals en la configuració de la xarxa dels Odescalchi i el mateix Benedetto havia residit a Gènova, aquest preferia tenir-los lluny dels seus negocis i beneficiava a aquells a qui coneixia. A subratllar, però, la preferència en contractar als qui s'havien format en l'òrbita de la Casa, però no a tots, sinó als qui havien fet palesa la seua habilitat.⁹⁴ A pesar de tot, els negocis transnacionals necessitaven forjar confiança entre múltiples subjectes «estrany».

Malgrat que les colònies «d'italians» foren famoses a Nuremberg, Frankfurt, Anvers, Amsterdam o Londres, els C&O treballaren de valent amb agents d'altres confessions: calvinistes, luterans i sefardites. Expressaren, però, el temor de la condemna divina com a conseqüència de les pràctiques econòmiques poc ortodoxes que realitzaven:

«Di gratia, V.S, facia riflesso alli negoci di Allemagna che per essere acquistati li denari in paesi eretici non venise qualche flagello che, talvolta, penetra sopra la nostra casa di Norimberga. Ne vorrei havere colpa, però il nostro fondamento e in diferente caso, Dio aggiusti il suo, che siamo degni perché mai si vive in pace».⁹⁵

Les trobades amb gent que practicava una religió diferent eren comuns a l'anada cap a països protestants, entre els quals els comerciants, viatgers per excel·lència, podien trobar-se luterans, calvinistes, anabaptistes i jueues, depenent sempre de la llibertat religiosa de cada centre urbà. L'intent de control dels familiars i els agents encomanats a desplaçar-se suposava una preocupació, fins al punt d'arribar a prohibir matrimonis amb dones que practicaren diferents expressions religioses del catolicisme.⁹⁶

La qüestió del treball amb comunitats confessionals diferenciades i amb agents culturals múltiples no s'acull sols als fardells de cartes conservades, sinó gràcies a altres escriptures, com els llibres de comptes estudiats al Capítol V o els contractes transnacionals gestionats amb agents de diferents orígens, com l'arrendament de les mines de mercuri d'Idrija, examinat al Capítol VIII.

En definitiva, la irradiació de la confiança de la xarxa mercantil dels Cernezzi i Odescalchi fou constituïda per diferents cercles, no concèntrics sinó superposats, d'actuació. Entre eixos llaços imbricats, caldria incloure la família, la comunitat, el

⁹⁴ En la carta es pot observar l'habilitat que reclamava Benedetto per a contractar treballadors, un dels trets que el van definir a l'hora de conformar el seu govern quan va ser proclamat papa Inocenci XI, ja que va instituir un govern "antinepotista" que prevalia l'habilitat dels subjectes a la seua pertinença familiar.

⁹⁵ BCCo, FO, Bust. 82, fas. 1. Carta 1629, 22 desembre. La carta fou escrita per Francesco Cernezzi de Venècia a Como.

⁹⁶ R. MAZZEI. *Itinera Mercatorum*, pp. 181-199.

territori italià i membres d'altres xarxes territorials i culturals. Aquesta afirmació és possible per mitjà de la reconstrucció de la seua xarxa i, així mateix, dóna un impuls a observar de quina manera va circular la confiança entre els seus components.

Col·ligar-se per confiar: els mecanismes d'informació i control

Com s'ha dit, les institucions formals creades amb una projecció pública van tenir un rol important a l'hora de generar confiança, tant en la societat, com en els sectors mercantils. Els Cernezz i Odescalchi feien ús de cossos d'experts, sobretot en dret, per garantir seguretat en les operacions financeres de bestreta, però també per dirimir conflictes derivats per la pèrdua de confiança provocada per una malversació o una estafa en un determinat moment. En el cas valencià, es poden trobar els Cernezz, i altres grups de milanesos, implicats en alguns casos que portava a terme el cònsol genovès, entenent en aquest sentit, que els mecanismes institucionals d'altres «nacions» mercantils els ajudaven a dirimir les pròpies conteses. Van participar d'algunes institucions, com la Inquisició, formant part del cos de la seua familiatura i, per tant, garantint una situació jurídica privilegiada.⁹⁷ A més a més, en el cas valencià, els Cernezz emparentaren amb les filles del regent de la Reial Audiència de València, Catalina i Anna Maria Tàrrega, situant-los en un perfil protegit davant de certs conflictes.

Tanmateix, els C&O no confiaven de bones a primeres en les institucions formals, sinó que preferien abans activar protocols interns a la xarxa per solucionar els problemes lligats a la desconfiança. Primerament, calia evitar els inconvenients, encara que es posaren en joc beneficis més quantiosos: «in materia de negotii accontentatevi di passare con pianeza et senza cavilare, come soglio far'io in tutte le occasioni sendo nemico de repliche».⁹⁸ Així ho solien reclamar als membres de la xarxa, avisant-los que era oportú «metersi in questi tempi in cose odiose a ministri».⁹⁹

En segon lloc, per evitar acudir als tribunals de justícia es requeria la formulació d'arbitris interns que pogueren concloure els abusos pacíficament i, sobretot, de forma privada. Les complicacions nascudes amb una companyia o amb altres, no havien de situar-se a l'arena de l'opinió pública, o podria engegar-se un procés de difusió de

⁹⁷ Participar de la Inquisició era formar part d'una xarxa clientelar que garantís impunitat, immunitat i protecció davant d'altres conflictes. H. G. KOENIGSBERGER. *La práctica*, (1989).

⁹⁸ ASRo, FO, 2 D 4. 1643, 19 gener.

⁹⁹ ASRo, FO, 2 D 3. 1638, 12 novembre.

rumors en fals, en detriment de la confiança d'una Casa. No per cas, davant d'un arbitri intern els Odescalchi apuntaven que no era «ragionevole informare il mondo di simili stravaganze».¹⁰⁰ En els contractes fundacionals a l'empresa, sempre va quedar refermada una clàusula que garantís la solució dels conflictes. Un capítol del document fundacional de la companyia posava de manifest:

«Che se per causa di questa nuova Compagnia nascesse differenza alcuna fra l'interessati siano in obbligo compromettersi in due amici communi in Milano o Como, acciò possino decidere tutte le differenze. E in caso di discordia possino li medemi giudici, con consenso delle parti, eleggere il terzo. Per stare a quello sarà giudicato per la maggiore parte sotto pena di ducati 2.000 a cui non si acquisterà al giudizio [...]»¹⁰¹

Els àrbitres, havien de ser originaris de Milà o de Como, demostrant una confiança inicial en els subjectes del seu territori, tot i que, en aquest exemple, la companyia havia sigut fundada a Venècia el 1650. Aquest protocol d'actuació va engegar-se en diferents moments de la història de la companyia, com queda palès en aquest treball. Un dels casos més cridaners fou el litigi entre Pietro Martire i els Odescalchi per l'herència dels negocis de Francesco Cernezzi de Venècia. En una memòria els Odescalchi van acusar Pietro Martire de mirar pels seus interessos individuals i no pels col·lectius de la xarxa, i sobretot, de no tindre en compte el prestigiós nom de la mateixa. Afirmaven que calia arribar a un acord sobre els comptes de l'empresa finalitzada ja que, «essendo negotio di rilievo, come dall'istesso libro de ristretti si può vedere, [come] procurò Carlo [Odescalchi] di far porre in considerazione a Pietro Maritre [Cernezzi] che la buona fede, coscienza, convenienza, corrispondenza, ragione, equità, giustizia e soprattutto, il stile e buona legge del negotio mercantile», feia resoldre els conflictes de forma interna.¹⁰² Justament, «l'estil i bona llei» eren les majors raons per dirimir un conflicte en particular, adscrivint-se el primer a l'esfera cultural. En aquest cas, es contractà a Giovanni Pietro Tasca i al notari Picino, tractant de donar llum sobre els comptes de les companyies entre els Cernezzi i Odescalchi: «si disputò longamente facendo così in casa del Tasca sessioni di 8 e 8 hore per volta».¹⁰³ A pesar del treball que costava, els Odescalchi preferien no transferir el conflicte als tribunals de justícia, malgrat que asseguraven disposar de la raó. I per què no hi acudien si tenien totes les premisses per a guanyar?. Com va escriure un dels Odescalchi:

¹⁰⁰ ASRo, *FOB*, XXVII D 6. Memòria comercial, s.p.

¹⁰¹ ASRo, *FO*, IV E 2. n°162. 1650, 10 novembre.

¹⁰² ASRo, *FOB*, XXVII D 6. Memòria comercial, s.p.

¹⁰³ ASRo, *FOB*, XXVII D 6. Memòria comercial, s.p.

«non ci compliva metersi in liti lunghi si per trattarsi de pupilli,¹⁰⁴ come finalmente perché la causa si saria ridotta a trattarsi avanti giudici che penso non havevano havuto cognitione de negotii, perché al certo gli avvocati per formarsi haveriano tirata la causa in palazzo, ove per così dire s'eternava con spese esorbitanti, travagli e perdimento de tempo grandissimo sottoposti a persone venali per favori o per denari più da tenersi di chi ha che da chi non ha ragione, altre che l'intendersi del negotio che chi più chi meno era andato seguitando sotto li medesimi nomi sulla speranza di trovare più corrispondenza e non intorbidirsi [...], non volendo manco la total destruttione della Casa de Francesco Cernezzo»¹⁰⁵

El conflicte no va passar a mans de la justícia ordinària i els litigants van acabar arribant a un acord mediat pels àrbitres que preveia una compensació econòmica.¹⁰⁶ La decisió sintetitza la idea de que pagava la pena guanyar tots però un poc menys. Davant de la informació i dels mediadors el procés de decisió podia resultar més fàcil, ja que tots els membres del conjunt podien comprovar les diferents opcions de guanys i pèrdues derivades de les decisions preses. Això es complica, com apunta la teoria de jocs, en el moment en el qual les decisions no es prenen amb tota la informació al davant i la decisió era simultània.¹⁰⁷

Ben mirat, es pot assenyalar, però, que després de solucionar el conflicte amb Pietro Martire, els Odescalchi van voler deixar una memòria escrita del que havia passat, marcant el seu punt de vista sobre els esdeveniments. Això, es va representar a través d'una memòria per discernir com funcionava el sistema de justícia i confiança a la companyia. A més, el document es formulava a mode d'argumentari per a rebatre els «malparlats», gent que buscava desacreditar alguns subjectes del món mercantil. Així ho explicaven els Odescalchi:

«Cosí terminó questa pratica [d'arbitri interni] senz'esservi, [per] gratia di Dio, stato occasione di far ridere molti malevoli che se ne stavano con bocca aperta aspettando novità. Et come che l'invidia è un mostro, segue per ordinario quelli a cui Dio fa dono di qualche comodità maggiore della comune. Pochi, non quelli in Como, non gustassero di veder dalle rivolte spargendo voci che si fosse comprato l'aggiustamento con grosse somme de denari [...] havendone fatto questa poca narrativa per memoria».¹⁰⁸

¹⁰⁴ Els afectats en aquest cas eren els fills menors de Francesco Cernezzi i, per això, parlen de pupils.

¹⁰⁵ ASRo, *FOB*, XXVII D 6. Memòria comercial, s.p.

¹⁰⁶ ASRo, *FOB*, XXVII D 6. Memòria comercial, s.p. Els Odescalchi de Gènova havien gastat 8.377 lliures per fer alguns regals i pagaments als qui havien estat involucrats en el procés per guanyar-se els seus favors.

¹⁰⁷ A. GREIF. *Institutions*, pp. 407-420.

¹⁰⁸ ASRo, *FOB*, XXVII D 6. Memòria comercial, s.p.

La gent que anava «spargendo voci» amb mala fe deia que el conflicte només s'havia pogut resoldre engrossint algunes butxaques. Això definia socialment una actitud dels Odescalchi que no era edificant i calia contrarestar-la explicant, en forma de memòria, els mecanismes de solució del conflicte per conservar la reputació.

La figura d'àrbitre era quelcom d'important i, per això, alguns personatges ben formats dintre de les famílies dels Odescalchi també ajudaren a dirimir conflictes d'altres Cases, com fou el cas de Benedetto Odescalchi, reclamat a Mendrisio per a fer alguns informes a partir dels llibres de comptes de Nuremberg d'algunes companyies.¹⁰⁹ Tanmateix, de vegades les causes acabaven als tribunals. La Companyia dels Cernezzi, Odescalchi i Rezzonico de Venècia va caure, finalment, en mans del Senat de Venècia. En 1681 la institució va anomenar alguns mediadors relacionats amb els negocis mercantils, en concret a Francesco Maria Imperial, Filippo Scaglia i Antonio Grimaldo «per la ben nota integrità e valore» ja que «con la propria ingenuità fanno tutto cessare ogni motivo di sospetto».¹¹⁰ La esperança era que els intermediaris foren imparcials, tot i que la resolució del conflicte no fora fàcil ni, molt menys, ràpida.¹¹¹ No m'interessa, malgrat tot, com funcionava la justícia ordinària, sinó com els Odescalchi es presentaven com a fiables i la forma en la qual els membres de la xarxa confiaven entre ells.

Tot i allò explicat, recórrer a un arbitri intern suposava una excepció dintre de les transaccions diàries de la companyia. Realment, hi existien mecanismes que generaven confiança a partir de la seua dimensió d'intel·lecció. En eixe sentit la informació va jugar un paper fonamental. Però, per tenir confiança no només calia assegurar-se que s'estava treballant amb la persona correcta, sinó diversificar els agents per recopilar el màxim d'informació possible sobre una plaça i sobre les persones que

¹⁰⁹ Es pot veure al Capítol VIII.

¹¹⁰ ASRo, FO, IV E 2. Bona part del procés es troba conservat en aquest lligall.

¹¹¹ En algunes cartes es pot observar la mediació realitzada pels membres de la Casa, com Benedetto Odescalchi. En 1672 Benedetto, encara cardenal, deia: «mi spiace che le discordie dei fratelli Cernezzi non abbiano lasciato finire le cose prima della partenza per Genova del signore Aurelio; tuttavia voglio sperare che sia per essere presto di ritorno, e che il tutto resti terminato con sodisfazione e senza lasciar luogo in qualunque accidente a nessuna parte de pretensioni, massime che non è facile che altra volta si unisca il Congresso», entenenent que el «Congresso» era segons Pietro Gini, l'assemblea dels socis de la companyia convocada per resoldre les discòrdies entre els membres. P. GINI. *Epistolario Innocenziano*, p. 83.1672, 19 novembre. ASRo, FO, III E 3. En aquest volum de cartes es pot veure la gestió, com a gener del 1681 els Cernezzi i Rezzonico es trobaven revisant balanços per arribar a algun acord.

treballaven.¹¹² Amb la confiança, els riscos es disminuïren tot i que era fonamental el control i la supervisió. Els Cernezzis i Odescalchi van tenir sempre més d'un agent a una plaça determinada. Sovint, cada agent parlava dels demés i això els conferia informació recíproca. Sempre quedava oberta la possibilitat que ells es col·ligaren entre sí per al propi benefici en detriment dels guanys dels C&O, malgrat que era més difícil. A més a més, cadascuna de les places solia estar enllaçada amb una altra propera, on els C&O també tenien emissaris que els podien controlar. En altres paraules, els C&O constituïen un sistema en el qual els agents d'una mateixa plaça actuaven com a controladors entre ells mateixos i, també, els grups d'agents entre dos places properes formaven grups d'informadors que completaven la veracitat de la informació i, en conseqüència, donaven confiança a l'hora de treballar amb persones i places determinades.

Existia un cert control recíproc entre places de comunicació fluida com Messina, Palerm i Nàpols, entre València i Alacant, o entre Sevilla, Cadis i Madrid, així com Anvers i Amsterdam o Lió i Marsella. Entre aquests centres es movien personatges de forma quasi diària, fet que permetia eixe control entre agents i places.¹¹³ Davant d'algunes fallides a Amsterdam el 1622 i la ineficàcia del sistema informatiu, els agents d'Anvers informaren de què estava passant a la ciutat holandesa i com es recuperarien els crèdits que els C&O tenien a la ciutat.¹¹⁴ El control exercit d'una plaça a altra feia que davant de la inestabilitat no s'alteraren els canals de comunicació, ja que la maquinària que feia arribar la informació estava preparada per a contingències i imprevistos.¹¹⁵ Mentre algunes companyies havien fallit i altres abandonat el mercat, va sorgir la companyia de Giovanni Paolo Durcho com la garant del funcionament dels negocis dels C&O, a pesar de totes les dificultats. A partir d'aquell moment, Durcho es va convertir en el seu referent a Anvers i, malgrat la crisi, va reforçar la seua confiança amb el temps. Al 1643 aquest s'havia consolidat com l'home fort de la plaça, a qui se li continuaven oferint serveis: «Et sarò pronto in ogni occasione di affacilitare negotii per voi di maggiore assonto in che comanderete, però attendo in ogni modo di esserne favorito».¹¹⁶

El mateix succeïa en les altres places. Molts cops, la informació de l'arribada de plata a Sevilla passava per la via de Madrid per acabar a Gènova, des d'on s'informava a

¹¹² D. ALONSO GARCÍA. *Mercados y mercaderes*, pp. 241-253.

¹¹³ La documentació consultada per a sostenir aquesta afirmació: BCCo, FO, Bust. 250, Fas. 5. ASRo, FO, X B 6. ASRo, FOB, XXX F 2. ASRo, FO, II D 3. ASRo, FO, II D 4.

¹¹⁴ BCCo, FO, Bust. 250, Fas. 5. Carta 1622 i ss.

¹¹⁵ El conflicte en més detall es podrà seguir al Capítol IV.

¹¹⁶ ASRo FO, II D 4. Carta, 1643, 20 juny.

la resta de membres. Si des de Palerm s'intentava amagar informació sobre la recollida de blat, els agents podien descobrir les martingales gràcies als confidents de Messina, qui viatjaven o rebien informació quasi diàriament des de Palerm. En definitiva, la confiança no era cega ni es depositava només en un centre, sinó que hi havia controls a l'hora de gestionar la informació. Així passava també entre els membres d'una mateixa ciutat. Els Odescalchi escrivien donant opinió sobre els seus agents i els reclamaven els criteris d'altres.

A pesar de l'estricta supervisió, els negocis no resultaven com s'esperava en totes les ocasions, ja que la distància geogràfica i el cost temporal de la informació feien que sovint s'hagueren de prendre decisions sense esperar instruccions. El món modern era mòbil, convuls i la informació escassa. Calia, però, arriscar-se, emprendre, tot i seguir algunes cauteles i passar de la millor forma els moments més delicats. A Gènova, Carlo Odescalchi tractava de teixir confiances amb precaució i reteixir-les després d'una mala passada. Deia: «più miro a non voler fare debitori cattivi che non sia a vendere [le lane]». ¹¹⁷ I és que, a aquells que no acceptaven les regles i decidien passar a litigi amb la Companyia els esperaven accions de tot tipus. Per això, Francesco Cernezzi demanava ajuda contra «quel vegliaco che sà [Antonio Ghezzi]» a Bartolomeo Odescalchi per a que resolgués el dany que estava fent a la família Cernezzi: «spero ancor in Dio sentir vendetta contro di lui». ¹¹⁸ Dels «cattivi non bisogna tenere conto che possino dar solo travagli della briga». Així que, per a que la companyia no tingués més treball i més destorbs hi havia que saber bé a qui arrimar-se i a qui no.

Les fallides de les companyies eren un fet bastant usual i els mercaders i financers estaven acostumats. Evidentment, la paraula «fallimento» era una espècie de geni negatiu que tot el món volia evitar, més si el rumor tenia una difusió sobre el propi nom. ¹¹⁹ Però, encara així, quedar-se sense diners per a pagar els proveïdors era una cosa bastant normal. Per això, l'actuació propícia era activar tots els recursos humans a disposició per resoldre els crèdits, propis com d'amics, amb la màxima brevetat. Amb eixa finalitat actuaven alguns especialistes com les companyies dels C&O, que atresoraven grans recursos informatius per saber a quins deutors dels «falliti» podrien pressionar per recobrar els deutes. La companyia de Tommaso Magnara, de Còrcega, i

¹¹⁷ ASRo, FO, IV E 2. 1634, 25 març.

¹¹⁸ BCCo, FO, 250, Fas. 5. Carta, 1622, 12 febrer.

¹¹⁹ L. FONTAINE. *The Moral Economy*, p. 258-262.

la de Giovanni Donghi de Gènova, amb seu a Sevilla, estaven interessades en recuperar els deutes de Rosso Ponzone de qui «già si era sentito il fallimento». Els C&O de Gènova els van informar: «ne dole il interessato li havete già detto [che] saranno cattivi danari. Qui vi è un debitore suo di Coirisi,¹²⁰ si vendettiro anni fa in essa tuttavia da lire 6 in 700 [...] et se bene ha delli stabili, non dà soddisfazione a nessuno, pero facilmente con un poco di diligenza si recupererà».¹²¹ El 1629 una Casa de comerç de Florència havia «fallito», però poc després havien assignat a cadascú dels seus creditors el pagament en «argenti vivi, a compenso basso, e per il resto pagherà quanto prima possa che si sono tutti convenuti cossì», encara que els Cernezzi informaven que «io non ho né per mio né per conto della Casa negoci seco» amb els qui havien fallit, però treballaven per recuperar els diners dels seus amics.

I és que, la competència a través de la recerca del màxim benefici personal no apareix a la documentació com a una pràctica habitual. Tot i les desavinences entre les companyies, el sistema necessitava una estabilitat i es preferia obtenir menys beneficis a canvi de que tots els agents (de la xarxa i externs a ella) tinguessin l'esperança que res fallés. Aquesta «fidelitat» a les altres companyies es pot comprovar a través d'alguns exemples.

En arribar a València, Stefano Muralti controlava bona part de l'exportació de la llavor de seda, un producte de gran rendibilitat una vegada venut a Milà. Quan van aparèixer els Cernezzi a la ciutat podríem entendre una competència ferotge. Aquests es feren amb una bona part del mercat de la llavor en detriment de l'empresa del seu conciudadà Muralti. Malgrat que Stefano els criticava per l'espai que ocupaven al mercat, no pretenia desplaçar-los del sistema; en aquest cas l'estratègia passava per guanyar menys a canvi de mantenir una certa «harmonia» general. Als Muralti els interessava comptar amb la informació privilegiada dels Cernezzi, la seua protecció jurídica i la coordinació del transport, que li oferien beneficis intangibles.¹²²

Una situació similar ocorria a Sicília. Andrea Massa va pactar, com veurem al Capítol IV, un *asiento* amb el Rei per 300.000 escuts a canvi d'exportar blat. L'empresa podria haver sigut monopolitzada per Massa i els seus agents, però va proposar compartir el negoci amb altres companyies de la Mediterrània occidental. Entre ells hi

¹²⁰ Potser es refereixen a la ciutat suïssa de Coira.

¹²¹ ASRo, *FOB*, XXX F 2. 1622, 21 febrer.

¹²² D. MUÑOZ NAVARRO. "Las dinámicas", pp. 113-131.

havia genovesos, Francesco Maria Lomellini, i milanesos, Gaspar San Giovanni, *Toffetti* i els *Cernezzi* i *Odescalchi*. Des de Gènova els C&O li avisaren: «vi ho sempre detto che il ripartire questi negotii sarebbe stato di pocco vostro utile, hora lo proverete».¹²³ Poc després parlaven de la repartició dels grans de Sicília i dels pactes realitzats amb *l'Ufficio dell'Abbondanza* de Gènova, negocis en els quals «camineremo di concerto a fin che non si facci danno un al'altro».¹²⁴ Tot i la certesa de no treure grans beneficis personals, l'opció escollida incrementaria la riquesa del conjunt de la xarxa, o més en particular del *lobby* de mercaders que controlaven l'exportació de gra de Sicília, motiu que generava confiança i col·laboració entre els seus membres, un capital social numèricament incalculable.

Dintre de la cooperació i la gestió de fallides mitjançant la recollida de la informació, també hi havia diverses accions de mala gestió. Era un altre dels afers del dia a dia, impossibles de quadrar dintre d'una lògica racional i perfeccionista. Recuperar la confiança després d'una mala pràctica es podia fer amb solucions oportunes. El 1630, des de Milà, els *Odescalchi* es mostraven enfadats amb Francesco *Cernezzi* de Venècia perquè s'havien gestionant malament els negocis crediticis a les fires de canvi, al que Francesco responia afligit:

«intorno alli errori seguiti la fiera passata, confermo che tuttavia ne sento disgusto grande per parte del sentimento che vostra signoria ha mostrato. Ma come li ho detto, non fu tanto gran cosa rispetto le molte occupationi di starne alterato, che in vero le tante procure sono di molta confusione».¹²⁵

A la fira de Tots Sants de Piacenza les coses havien anat millor, excepte l'equivocació de Bernardo: «mi dispiace tuttavia l'errore di quel Bernardo che lui mi ha tolto la verginità».¹²⁶ Per evitar malentesos proposava que es feren procures als mateixos agents en la fira o anar ell mateix, provant a calmar la tensió mitjançant l'oferiment de solucions. De fet, la conclusió a la que arribava fou que els disgustos es sentien molt, però que «non si può sempre andare bene in tutto se ne veniria troppo ricchi, basta che sempre si avanzi qualcosa, et conviene accomodarsi».¹²⁷ L'expressió demostra la impossibilitat de que tots els negocis foren excel·lents i que conduïren a l'enriquiment

¹²³ ASRo, FO, II D 4. 1643, 14 febrer.

¹²⁴ ASRo, FO, II D 4. 1643, 14 febrer.

¹²⁵ ASRo, FO, IV E 2. 1630, 5 gener.

¹²⁶ ASRo, FO, IV E 2. 1630, 8 juny.

¹²⁷ ASRo, FO, IV E 2. 1630, 5 gener.

infinít, tot i els intents obstinats per controlar el mercat. Això passava amb molts altres agents. Els C&O van voler marginar a Giovanni Battista Sangiuliano per haver pagat en plata la llana comprada per ordre dels Cernezzi, quan l'hagués tingut que pagar en maravedís de billó. Això suposà una falta greu, que va acabar dirimint-se quan Sangiuliano acceptà pagar el premi de la plata a favor dels Cernezzi.¹²⁸ La confiança es recobrà d'alguna forma. L'acceptació de fallides i males gestions formava part de la empresa i no podem desvincular-les del mateix sistema de relacions socials existents, en les quals la confiança es mantenia quasi més des de la seua dimensió emocional i cultural que no pas cognitiva o racional.¹²⁹ No obstant, no totes les males gestions s'acceptaven: «non possiamo sempre dolersi di quel infame de Malaga che fece le ricevute de quel grano della nave senza specificare fusse maltratao».¹³⁰

La màquina informativa de la mala gestió d'una empresa circulava entre els membres de la xarxa, però també ho feia la bona informació. L'empresa havia d'enlluernar les seues virtuts entre els agents, presentar-se amb un paper central a la xarxa que els atorgués una comesa imprescindible. Així ho feren els C&O de Gènova cada vegada que una acció els eixia bé. Després de vendre blat de Nàpols a Gènova a un bon preu, avisaven al seu agent principal a la ciutat, Giovanni Méndez Henríquez, que fes publicitat. El 18 de juliol de 1643 alguns agents de Nàpols li escriviren interessats per l'operació «ho visto come dal signore Giovanni Méndez Henriquez vi era stato mostrato il conto della vendita di grani con nave Cigno e che anche voi aggradite le diligenze et l'avantaggio».¹³¹ Aleshores, els Odescalchi es presentaren com els únics a Gènova que podien fer vendes a eixos preus gràcies a la xarxa de gent que els envoltava, fet que induïa l'afany per participar d'una xarxa amb un alt capital social, que beneficiava, tant individualment com col·lectiva, als seus membres:

«che ho fatto havere a questo negotio come seguirà sempre in ogni occasione a tutti l'interessi degli amici che ricorrono a questa Casa, assicurandovi che quello non reuscirà a me in materia d'avvantaggi non potrà nemmeno sortire ad altri, havendo io ripieghi et persone tali che fanno che si avvantaggi ogn'altro come lo prova adesso il signore Nale, che li ho venduto il carico della nave San Martino».¹³²

¹²⁸ ASRo, *FO*, II D 4. 1643, entre febrer i març. El conflicte es pot seguir amb més detall al Capítol IV.

¹²⁹ D'això en parlarem al pròxim epígraf

¹³⁰ ASRo, *FOB*, XXX F 2. 1622, 28 maig.

¹³¹ ASRo, *FO*, II D 4. 1643, 18 juliol.

¹³² ASRo, *FO*, II D 4. 1643, 18 juliol.

Els fets transmesos a un altre lloc mitjançant la informació i verificats per terceres persones, provocaven que els C&O conformaren la seua comesa d'agents creïbles. En definitiva, presentar el capital social del que es disposava, captar i gestionar informació, així com controlar els agents, eren claus per situar-se com a una persona fiable així com per creure amb les persones amb les que es treballava. Sempre existia la possibilitat de que alguna cosa fallés, si considerem la distància i l'acció individual de cadascú. Els mecanismes per evitar frustracions eren importants: prevenció de fallides a través del control, acceptació d'una mala gestió i oferiment de solucions, renunciar a grans beneficis personals en favor dels col·lectius i, finalment, activar protocols interns de mediació mitjançant àrbitres. Quan totes aquests passes erraven, calia acudir a la justícia ordinària, demostrant fins a quin punt podia haver-se esquarterat la confiança. Tanmateix, els processos anteriors disposaven d'una dimensió que escapa a la simplement cognitiva, basada solament en la raó.

Els factors emocionals:

«el cor té raons que la raó desconeix»¹³³

La dimensió emocional de la confiança és un aspecte que ha sigut poc treballat per part dels historiadors. Tot i això, la història de les emocions i les passions ha pres una forta embranzida els darrers anys.¹³⁴ Com a objecte d'estudi deriven algunes noves metodologies i perspectives de recerca que inciten al treball amb fonts susceptibles per al seu estudi. Dintre d'aquesta apertura, els sistemes de confiança podrien oferir riques possibilitats, donades les seues característiques. La resposta a determinades preguntes es pot encaminar en aquesta direcció. De quina manera és comprensible un procés humà que passa de la confiança plena a la desconfiança i que no acaba amb la exclusió d'una part sinó en la reconstrucció d'un sistema de confiança nou? Si només analitzem factors racionals, després d'un intent d'ensarronar un soci, l'implicat quedaria desplaçat, més

¹³³ B. PASCAL. (1623-1662)

¹³⁴ La renovació de la història social des dels anys setanta i vuitanta va començar a tindre una aproximació més «sentimental» sobre els subjectes, i que va afectar sobretot a la història de la família, la vida privada i les dones. Alguns exemples d'aquesta renovació poden ser J.L. FANDRIN. *Orígenes*, (1979). M.J. DE LA PASCUA. "Una aproximación", pp. 131-166. S. FERENTE. "Storici ed emozioni", pp. 371-392. A. GROPPPI. "I sentimenti", pp. 53-64. També des de la història de les mentalitats, P. ARIÉS. *Essais sur l'histoire*, (1975). Més recentment s'han plantejat noves qüestions que estan donant un impuls en la proliferació d'aquests estudis, fent alguns balanços a: J. PLAMPER. "Historia", pp. 17-29. J.M ZARAGOZA BERNAL. "Historia de las emociones", 1-10. Tanmateix l'economia i les relacions econòmiques, més específicament comercials, no han tingut en compte aquesta visió per considerar que l'economia gira a l'esfera de sistemes solament racionals.

encara si l'engany fos greu. Tanmateix, hi existeixen un grapat de casos en els quals tot i la mala pràctica, l'ocultació d'informació o, fins i tot, l'engany, la confiança va acabar per reteixir-se. És justament això el que fa que parlem de dimensions múltiples de la confiança.

Corria l'any 1637 i les activitats econòmiques dels Cernezzi i Odescalchi a les diferents seus s'havien consolidat. Tot i això, els anys '30 havien suposat un moment de reconsideració d'alguns negocis i d'una conjuntura difícil. La pesta de l'inici de la dècada, les conseqüències de la Guerra dels Trenta Anys, així com la mort dels caps de les famílies a Gènova i Venècia,¹³⁵ havien deixat la companyia en un moment feixuc. Ben mirat, aquell any de 1637 tot tornava al seu ordre, però alguna cosa va succeir. A Gènova van arribar notícies de que Pietro Martire Cernezzi, des de Venècia, «si pose in pensiero d'abbracciare l'appalto d'argenti vivi delle miniere dell'Imperatore, in Carintia, negotio che si trattava forse per lasciarsi da Balbi di Genova o pure da Sua Maestà levarglielo perché non compivano alle loro obbligazioni».¹³⁶ Allò que realment va importar a Carlo fou que «questi trattati si facevano senza minima nostra partecipazione». El rumor li va arribar perquè el pare Francesco Passalacqua va anar a Venècia a entrevistar-se amb Aurelio Rezzonico. Aquest li va informar que, de verificar-se el negoci, els socis podrien abandonar tots els altres afers que portaven entre mans per «i grandi profitti» que podria suposar-hi. Però tot i això, el seu principal soci no li havia notificat res. De fet, segons s'apunta, havia realitzat algunes ofertes a cases de negocis, com la veneciana dels Otti, marginant d'aquesta forma els Odescalchi de la participació dels designis futurs.¹³⁷ El benefici individual del Cernezzi es feia en detriment dels rèdits col·lectius de la xarxa de fidelitats a la qual estava adscrit.

Carlo va manar fer informes sobre el cost de l'arrendament, quin risc es podia córrer i quines eren les quantitats de beneficis estimats. Tot això, un procés realitzat a Milà. Mentrestant es va descobrir el pastís, el Cernezzi va haver d'informar a Odescalchi, qui ja tenia sobre la taula que el negoci no seria suficientment rendible. Què havia passat en aquella acció? Cernezzi no havia compartit un negoci que hagués pogut

¹³⁵ Aquesta conjuntura s'ha analitzat amb més detall al Capítol II.

¹³⁶ ASRo, *FOB*, XXVII D 6. Memòria comercial. El «argenti vivi» són el mercuri.

¹³⁷ ASRo, *FOB*, XXVII D 6. Memòria comercial. La família dels Otti també formava part de la xarxa dels C&O de Gènova, amb qui eren corresponsals. En aquest cas, ni els Cernezzi ni els Otti havien informat els de Gènova i, per tant, no havia funcionat el control de reciprocitat entre les famílies d'un mateix lloc. Malgrat tot, els Rezzonico foren qui van informar.

enriquir, teòricament, a la seua companyia fins al punt d'abandonar-ne altres. De quina confiança era mereixedor per als Odescalchi? Pietro Martire Cernezzi va portar, a més d'això, altres causes obertes per l'herència del germà. Malgrat tot, va continuar treballant amb els Odescalchi, passant comptes, actuant de procurador i enviant-los les lletres de canvis a les fires de Novi.¹³⁸ Segons la meua opinió, el procediment, que barrejava bones pràctiques i costums amb actuacions perniciosos per al col·lectiu, es basava en una confiança que necessàriament havia de bascular entre una dimensió racional i una altra d'emocional. A l'hora de connectar el mercat del crèdit venecià amb el genovès, les bones pràctiques mercantils de Pietro Martire i el seu rol imprescindible a la ciutat disminuïren els sentiments de frustració de treballar amb una persona que no tenia en compte el conjunt de la companyia per portar a terme nous projectes. D'altra banda, les diferents unions familiars entre ells, l'estima i confiança dipositada en el seu germà Francesco i el vincle emocional i de responsabilitat dels Odescalchi amb els nebots, van fer que les actituds racionalment reprovables, es reduïren.¹³⁹

Crec, en definitiva, que existia una petita esclatxa per a l'engany, l'egoisme, la traïció o la malversació, sempre i quan els vincles afectius i emocionals foren reals. Com s'ha vist, eixos podien acabar trencant-se, com en el cas de Tomaso, però en altres circumstàncies es reinventarien. Fou la situació, per exemple, de Giovanni Battista Sanguiliano, qui malgrat les males pràctiques als anys quaranta i la decisió dels C&O de canviar d'agent principal a Madrid en favor de Gerolamo Biffi, no va provocar una total marginació del mateix. Una situació anàloga esqueia amb Giovanni Battista Massa, de qui els Odescalchi asseguraven als Scribanis que era un desconsiderat.¹⁴⁰ L'acusaven de pensar només en ell: «vedo come inconsideratamente è mosso solo dalle sue passioni» per no haver inclòs a Giovanni Girolamo Scribanis en les partides de 30.000 rals per extreure el gra pactades amb el rei, però la seua consideració no impedia que treballaren amb ell. Mentrestant, només uns anys abans, als Cernezzi de València, l'havien

¹³⁸ La normalitat en la relació es pot observar a les cartes enviades de Gènova a Venècia en 1643: ASRo, FO, II D 4. El 30 de maig els Odescalchi de Gènova li mostraven la confiança plena en la seua diligència a Pietro Martire Cernezzi: «come confido della vostra diligenza dandomi parimente ragione per la scrittura et come vedette non si manca di andarvi adrizzando delli negotii pero desidererei havesti pensiero di trattari in modo che si possi continuare affinché le lettere passino con qualche sostanza». El 6 de juny li deien que estaven segurs que realitzarien les operacions encomanades des de Gènova com si foren pròpies: «sendo certo che per questo mio interesse vi continirete come se fusse vostro proprio».

¹³⁹ BCCo, FO, Bust. 250. *Scritture per il negotio di Venetia*. Testament de Francesco Cernezzi, 1635, 17 novembre.

¹⁴⁰ ASRo, FO, II D 4. 1643, 14 febrer.

presentat com a un bon home «credete che è malignità, poiché l'ha fatto a fine de bene, conoscendolo per huomo reale in ogni occasione che si è havuto di trattare».¹⁴¹ Les consideracions de diferents agents de la xarxa cap al Massa eren dolentes i els C&O de Gènova el defensaven o inculpaven segons els seus interessos. Això em porta a considerar una altra de les vessants de les activitats d'aquests agents: la mediació emocional.

Les passions eren necessàries per a la presa de decisions, calia caràcter i vivacitat. Algunes actituds no es suportaven per tots els membres de la xarxa. Davant d'un conflicte emocional, degut a la seua alteració, els participants de la xarxa podien prendre decisions errònies. Un bon exemple el va representar la mediació entre Giovanni Battista Benzi d'Amsterdam i Cristoforo Benenato de Palerm. El palermità no aguantava més les impertinències i el to en el que Benzi li escrivia les cartes. Des de Gènova se l'intentava calmar explicant-li que «sendo essi [Benzi] di natura impetuosa si deve anche condonare qualche cosa massime da chi ha più cervello di lui».¹⁴² Una setmana després li deia que «il Benzio d'Amsterdam è di natura alterabile, et anche senza occasione esce di riga con facilità, per altro poi non è mal'huomo et mentre cose si possono condonare voglio dire che anche vostra signoria potrebbe non osservare tutto quello [che] scrive».¹⁴³ Una clara mostra d'apaivagar els ànims en pro d'una gestió emocional que no trenqués definitivament la relació. S'havia de canalitzar els sentiments negatius i deixar passar algunes actituds, i per a això calien mediadors que conegueren d'una manera més íntima els agents de la xarxa, ja que a pesar de l'etiqueta, la formalitat i l'aparent repetició de fórmules a les cartes, l'expressió escrita transmetia de quina forma era cada persona, projectant imatges individuals d'agents que ni tant sols coneixien personalment.

De fet, l'orgull i la sensació de ser maltractats podia arruïnar negocis. El to de la carta de Francesco Cernezzi, a l'hora de parlar dels seus socis a Viena és nítid, els va tractar de «coglioni»¹⁴⁴. Ell va assegurar que no els pregaria de continuar amb la

¹⁴¹ ASRo, *FO*, II D 3. 1638, 18 setembre.

¹⁴² ASRo, *FO*, II D 4. 1643, 7 febrer.

¹⁴³ ASRo, *FO*, II D 4. 1643, 14 febrer.

¹⁴⁴ El diccionari enciclopèdic Treccani, dirigeix a «minchione», i forma part del vocabulari groller italià, podent ser traduït al català com a «torracollons», que segons el diccionari de la llengua catalana IEC és: «persona enutjosa, que molesta, que a tot troba obstacles».

empresa si els Pestalozzi no ho reclamaven abans. Declarant-se més enutjós assegurava: «io devo essere pregato da [loro]».¹⁴⁵

Podia passar també el contrari. En ocasions les males accions superaven la bona voluntat. La recomanació de Francesco Cernezzi fou clara: «a dire bene sono cose fastidiose, [pero] bisogna talvolta lassarsi ingannare per vivere quieti»,¹⁴⁶ per estar tranquils i emocionalment estables de vegades era millor no saber-ho tot. La mentida tenia un espai d'actuació important, o almenys, l'ocultació de la veritat. Per què? Sovint, la informació no contrastada podia resultar enganyosa i un sentiment negatiu podia desembocar en pànic. El 1684 es van succeir diverses fallides després d'haver-se difós que la casa de Vincenzo Spínola havia quedat insolvent amb un deute sobre els 400.000 rals de vuit, sentit el colp més fort a Gènova.¹⁴⁷ Passat un mes, començaven a sentir-se fallides d'altres cases, a Lió «restandone tutti storditi con la sospensione di negotii per non fidarsi l'uno dell'altro».¹⁴⁸ La pèrdua de confiança sobtada entre companyies i l'exigència de tornar els crèdits podia provocar una suspensió dels negocis per la desconfiança recíproca, una situació que calia evitar.

Els exemples anteriorment exposats mostren la importància del control de les emocions però, evidentment, no la seua anul·lació, ja que eren necessàries en els processos de decisió. Emperò, podien crear-se vincles emocionals amb gent que mai havien vist? Era possible construir un sistema emocional en una xarxa que tendia cap a la despersonalització? És comparable un grup distribuït, més o menys, en la macroregió europea amb una comunitat, com la dels armenis o els sefardites, que disposaven d'agents en llocs tan distants que la correspondència era quasi bé anual?

Certament és complicat respondre a les preguntes llançades. De segur que la xarxa dels Cernezzi i Odescalchi no tenia una coneixença total de cadascun dels seus membres. Alguns d'ells, florentins, genovesos, venecians, holandesos, sefardites o armenis, no s'havien creuat mai, tot i la gran mobilitat que aquest tipus de membres comptaven a nivell internacional. Ja deia Francesco, des de Venècia, que si veiés a la cara la gent amb qui treballava ningú l'enganyaria. No obstant això, era possible generar un sistema emocional detectable entre els membres de la xarxa, tot i que entre ells no

¹⁴⁵ ASRo, FO, IV E 2. 1629, 22 de desembre.

¹⁴⁶ ASRo, FO, IV E 2. 1629, 22 de desembre.

¹⁴⁷ ASRo, FO, II E 3. 1684, 8 febrer.

¹⁴⁸ ASRo, FO, II E 3. 1684, 29 març.

s'haguessin vist mai. El to, adjectius, apel·latius i fórmules d'etiqueta, composaven un corpus textual capaç de transmetre emoció al mig de tants números, comptes i mercaderies. L'historiador pot emocionar-se i tenir empatia al llegir com els Odescalchi foren els primers en saber a Gènova l'arribada de les flotes d'Índies a Sevilla. La lectura de la documentació també transmet ansietat davant de la desesperació dels individus quan no els arribaven les cartes i perdien els nervis, ja que no sabien si les seues notícies havien arribat a bon port, igual que les seues mercaderies, crèdits i encomanes:

«A la carta que vuestra señoría me hizo graçia de escribirme quando llegó a Como, respondí luego al punto, y viendo que de la mía no tenía respuesta juzgué se habría perdido y así volví a escribir otra, dirigiéndola a Como. Mas, por no tener aviso de una ni la otra, no poder mi amistad sufrir tanto silencio, llegué a estos señores Porta (que me hazen gran merçed) a preguntar por la salud de vuestra señoría y me dixeron que se hallaba vuestra señoría bien en la patria y que no había reçevido carta ninguna. Mío alégreme infinito de la primera nueva y quedé tan corrido y avergonzado de la segunda».¹⁴⁹

Aquest extracte d'una epístola enviada a Como de Rojas i Sandoval a Raimondi, mostra la idea de desesperació per saber, l'espera de les respostes, la por a l'ostracisme, el pànic a que les missives mai arribaren al lloc correcte. En l'actualitat aquesta expressió es sintetitza en algunes aplicacions de xarxes socials, un aspecte que ja tenia la seua formulació a l'Època Moderna, i que s'analitzarà en més deteniment al pròxim epígraf sobre el control de la correspondència. Les sensacions descrites contrasten amb l'alegria de la rebuda de les cartes i la vergonya d'haver sigut molt insistent. Uns sentiments transmesos que ajudaven a conèixer com era una persona mitjançant l'escriptura.

En definitiva, a partir d'algunes evidències presentades ací, hi ha un gran camp d'investigació al voltant de la importància que en la pràctica va prendre la dimensió emotiva de la confiança per a la presa de decisions i en la configuració de l'economia preindustrial, no considerant aquest factor com a dicotòmic entre el món de la raó, el control de les passions i el món de les «passions desordenades», que prendrien forma a partir de finals del segle XVII i es dicotomitzarien entre l'espai públic i privat.¹⁵⁰ Apareixen les emocions i les passions com a factors imprescindibles en el camp de les accions racionals, necessàries en la presa de decisions i constituents de les xarxes que

¹⁴⁹ BCCo, FO, Bust. 250. 1639. Carta de Diego de Rojas y Sandoval a Pirro Raimondi.

¹⁵⁰ M. BOLUFER PERUGA, (coord.). *Del uso*, pp. 67-71. M. BOLUFER PERUGA. "Estilos emocionales", s.p. C. TILMOUTH. *Passion and Intersubjectivity*, pp. 13-22. A partir del segle XIX es diferenciaria definitivament la raó de la passió, situant la primera a l'esfera pública i la segona a l'esfera privada.

gràcies a la seua confiança van portar a terme un determinat desenvolupament econòmic. En aquest sentit, però, va existir un regulador cultural que generava reputació i que analitzaré en el pròxim apartat.

Pautes, etiqueta, reputació i recomanació

Francesca Trivellato assenyala que: «a common language was a prerequisite for the development of credit relations across vast geographical distances and involving disparate groups. [...] Merchants also needed ways to send signals about reputations and pressure their agents into abiding by tacit expectations and explicit agreements». Un llenguatge, unes senyals de reputació, que després d'analitzar la correspondència del grup de sefardites i comparar-la amb altres comunitats la portaven a la conclusió que «the uniformity of style in the letters written by a dazzling variety of merchant communities across the world is perhaps the most palpable evidence of the formation of a truly global mercantile culture».¹⁵¹

La tinta vessada a les epístoles formava paraules en llengua italiana, vist que bona part dels corresponents eren italoparlants. Amb tot, el *copialettere* de Nuremberg, també fou escrit en italià, potser fruit de la traducció dels responsables, així com la resta de les cartes dirigides al nord d'Europa. Només algunes de les missives que partien d'Alacant cap a les comarques interiors dels País Valencià s'escriviren en castellà. No sorprèn aquesta hegemonia lingüística si la comparem amb altres comunitats, com la sefardita dels Ergas i Silvera: el 70 per cent de les seues missives foren escrites en italià,¹⁵² mostra que aquest continuava sent un idioma escrit central en les relacions comercials mediterrànies durant el segle XVII i, encara, al segle XVIII.¹⁵³

Més enllà de la llengua, les cartes suposaven un dels mecanismes de comunicació més importants que, amb el temps, van anar codificant-se. Va prendre vigor l'etiqueta, la formalitat i les pautes a seguir que oferien cohesió i coherència al text i que, consegüentment, donaven claredat a través d'estructures cada vegada més

¹⁵¹ F. TRIVELLATO, *The Familiarity of Strangers*, pp. 177-178.

¹⁵² F. TRIVELLATO, *The Familiarity of Strangers*, p. 177.

¹⁵³ Caldria comprovar en altres registres mercantils de companyies assentades a indrets que no estigueren relacionats en l'àmbit mediterrani per comprovar l'ús de l'italià.

estàndards.¹⁵⁴ La nitidesa en la informació era l'essència imprescindible de la fluïdesa en la xarxa. D'aquesta manera ho expressa Álvaro Sánchez:

«el correcto respeto de la reciprocidad en el intercambio de cartas, así como la claridad del contenido de las mismas garantizaban esas prácticas de buena correspondencia. Lo anterior, unido a la propia etiqueta de lenguaje exterioriza el papel desempeñado por la cultura en la forja de la confianza. Una cultura cuyos valores y prácticas se transmitían a través de las interacciones epistolares entre individuos separados entre sí por el espacio geográfico».¹⁵⁵

Dintre dels trets característics de la correspondència, la temporalitat era un factor determinant. La constància de les relacions tranquil·litzava els ànims dels agents, mentre que la deixadesa i despreocupació a l'hora de respondre els alterava, com hem vist en la transmissió de les emocions.¹⁵⁶ La companyia de Venècia dels C&O, es va dedicar al negoci del transport de cartes i, doncs, es situaven a l'eix central del sistema. La norma més seguida fou la de triplicar l'escriptura, una original (manuscrita, generalment, pel ministre principal de la seu) i dos còpies elaborades pels escrivans i aprenents. Cadascuna de les cartes s'enviava per una via diferent, amb l'objectiu que arribés la informació tot i les contingències que pogueren sorgir als camins. Encara més, la multiplicació d'epístoles era un mecanisme de certificació, en el qual a la rebuda de l'original es podia comprendre que cap ingerència externa havia intentat manipular la informació. Amb aquest sistema, els membres de la xarxa havien d'avisar de la rebuda de les còpies i originals a les seues mans. La no arribada d'una de les tres missives suposava o bé la seua pèrdua, o bé que algun interessat coneixia d'aleshores la informació continguda. Els segells eren claus de confidencialitat, formats per la «marca» de la companyia.

Si per causes meteorològiques, bèl·liques o d'avaries la correspondència no arribava, cap membre de la xarxa havia de parar d'enviar cartes. Per això, la gestió de la informació es va convertir en un sistema complex i difícil de canalitzar. A tot això, l'enviament de les missives no tenia per què ser simètric. Entre Granada i Gènova, per exemple, l'enviament i les rebudes de les cartes tenia temporalitats variables i diverses.

¹⁵⁴ F. TRIVELLATO, *The Familiarity of Strangers*, p. 184. Tot i que la amistat i l'afecte eren vehicles de connexió per al comerç des del segle XIII, l'autora assegura que durant l'Època Moderna les cartes van prendre un estil particular, reduint l'espontaneïtat de les epístoles comercials medievals, com per exemple les dels Datini.

¹⁵⁵ A. SÁNCHEZ DURÁN. "Información y reputación", pp. 425-466.

¹⁵⁶ Veure nota 152.

Des de la ciutat andalusí, s'enviaven cartes cada 7 dies, com així ho feien des de Gènova cap a altres destins. La rebuda de les mateixes no solia ser instantània, sinó més bé prolongada en el temps. Això no impedia que des de Granada s'enviaren missives per tal d'actualitzar la informació descrita en l'epístola anterior. Passada una setmana es repetia la informació però es solia afegir algun esdeveniment nou. Amb això, el receptor de les cartes havia de tindre un programa d'emmagatzematge de la informació lliurada i recollida per no perdre cap punt. La temporalitat era clau. Per això a l'inici de cada carta s'havia d'especificar quines s'havien llegit i quines no. El 15 de desembre de 1637 s'informava des de Gènova als Tagliacarne de Granada que «in un medesimo tempo habbiamo ricevuto otto carte vostre. Alcune de quelle sono duplicate, altre già ne pare havervi accusate, essendo de 27 agosto, 8, 15, 22 e 29 di settembre, 13 e 20 ottobre».¹⁵⁷ En aquest sistema d'informació hi havia una cosa imprescindible, la paciència. Escrivia Francesco Cernezi a Como, «conviene tenere pacienza, non potendosi far altro».¹⁵⁸ La reclamació a la virtut de la paciència i a l'ajuda de Déu, i per tant a la fe, són elements que solen estar presents en la escriptura. Suportar amb calma una cosa era imprescindible, però no tots la tenien.¹⁵⁹

Per què no s'esperaren, en molts casos, a rebre les cartes, llegir-les i examinar-les per contestar, en compte de repetir el contingut una i una altra vegada? Per què els C&O enviaven cada set dies cartes a Amsterdam i Anvers, tot i que no les rebien d'aquestes places setmanalment? La resposta pot anar en el camí d'entendre la correspondència com un element de reputació que tenia un significat més enllà del seu contingut. Com apunta Carolina Blutrach, «las cartas tenían un significado y un objeto por sí solas: eran gestos, obsequios a través de los cuales se mantenía un lazo social. Por tanto, el intercambio epistolar plasmaba en primer nivel la reciprocidad obligada que nutría el vínculo».¹⁶⁰ Enviar la carta era, alhora, oferir fluïdesa, constància i familiaritat, fins i tot amb els «estranyes».

¹⁵⁷ ASRo, FO, II D 3. 1637, 15 desembre.

¹⁵⁸ ASRo, FO, IV E 2. 1631, 27 setembre.

¹⁵⁹ En aquest sentit he parlat sobretot en referència a les missives mercantils. Tanmateix, al Capítol VIII analitzaré algunes missives entre Carlo Odescalchi i el seu germà Benedetto, en les quals, s'acompleixen bona part dels trets culturals que s'adscriuen a l'ús literari de la correspondència mercantil. La temporalitat, l'etiqueta, la reputació, eren factors claus en altres àmbits, potser, marcats per pertànyer a aquestes comunitats.

¹⁶⁰ C. BLUTRACH-JELÍN. *El III conde*, p. 291.

Allò dit anteriorment porta a entendre l'elucubració de les cartes en un context culturalment reglat i no en una total espontaneïtat dels escriptors. Tant Carolina Blutrach com Francesca Trivellato coincideixen en la difusió cultural d'unes normes de «civilité» o urbanitat, que es van desenvolupar extensament durant el segle XVII, a través de la difusió d'alguns «manuals» que ensenyaven l'art d'escriure cartes, des de l'àmbit més mercantil com així en l'àmbit cortesà i de la servitud. Juan de Yciar, en el segle XVI o Francisco Cascales a principis del XVII, així com Antoine Courtin, en 1671, o Jacques Savary, en 1675, formarien part d'aquest conjunt d'autors.¹⁶¹ Amb tot, a la seua obra «El hombre práctico», el III comte de Fernán Núñez, introduïa discursos sobre el tracte i l'etiqueta. Segons Blutrach, l'evocació a marcs culturals permetia generar confiança, assenyalant també com, segons McLean, les xarxes de correspondència generaven identitat, més enllà de capital social, ja que l'autoidentificació dels seus membres conformava una comunitat,¹⁶² transcendint els marcs territorials. Eixa comunitat «anònima» o «imaginada», es vinculava per l'amistat entre els seus components, i l'amistat segons assenyala Blutrach es conformava per llaços invisibles.¹⁶³

Prestem, però, atenció a la paraula «amic». Confiança i amistat són conceptes que no poden anar deslligats entre sí. L'amistat, es basa, justament en la confiança, tot i que cal assenyalar que sobre el significat del concepte s'ha vessat molta tinta. Aparentment, sembla un concepte utilitzat com a elocució, però fou així? L'amistat s'entenia de la mateixa forma en l'època preindustrial que en les nostres societats actuals? El debat sobre el terme en l'Antic Règim ha girat al voltant de conceptes com l'interès racional i estratègic en la conformació de les amistats i sobre la seua vessant emotiva, en la qual els individus generaven llaços desinteressats i afectius sense pensar en els beneficis que pugueren aportar. L'últim significat ha sigut el més popularitzat en les nostres societats. Però, existia a l'Època Moderna només una amistat «estratègica»? Era possible una «amistat» en un sistema de relacions asimètriques com eren les xarxes de mercaders en les quals les posicions socials i econòmiques de cada agent eren diferents entre si?

¹⁶¹ Aquests autors els apunten F. TRIVELLATO, *The Familiarity of Strangers*, pp. 184-185. En concret, Jacques Savary va escriure "Le parfait négociant". Els altres autors apareixen a l'obra de C. BLUTRACH-JELÍN. *El III conde*, p. 293. Juan de Yciar va publicar el "Nuevo estillo d'escribir cartas mensageras sobre diversas materias" i Francisco Cascales "Cartas philológicas", mentre que Antoine Courtin, va publicar "Nouvel traité de la civilité qui se pratique en France parmi les honnêtes-gens".

¹⁶² C. BLUTRACH-JELÍN. *El III conde*, p. 294.

¹⁶³ C. BLUTRACH-JELÍN. *El III conde*, p. 304.

En primer lloc, les relacions socials entre dos actors de posicions diferents han sigut considerades com a relacions interessades. En aquestes l'amistat era una simple etiqueta de definició del contacte. La relació no era igualitària, i per tant, l'amistat no tenia una cabuda emotiva en el context de les relacions mercantils, sovint per ser desigualitàries. Ben mirat, i com demostra Carolina Blutrach, aquestes consideracions podrien estar més compassades d'allò pensat, més considerant com l'amistat (i l'amor cívic derivat) era un bé social acceptat i potenciat per la societat d'Antic Règim com a garantia de l'harmonia social. Els discursos aplicats en les relacions d'amistat de la societat cortesana són assimilables en la seua plenitud a la configuració de l'amistat de les xarxes transnacionals de mercaders. La política:

«se gestionaba a través de vínculos personales, donde no existía una separación clara entre lo público y lo privado, y donde el amor virtuoso cumplía un papel central en los discursos sociales y políticos, parece difícil en la práctica establecer este tipo de separaciones. La amistad era la base del crédito sobre el que se articulaban las relaciones de patrocinio y clientelismo. Era, en definitiva, la fuente de confianza que necesitaba una comunidad».¹⁶⁴

En eixe sentit, el món dels negocis era semblant. Confiança i amistat, doncs, van aparellats a factors racionals i dimensions emotives de la confiança, afectant als aspectes culturals. En conseqüència, es desprenen tres aspectes aplicables empíricament a partir d'aquesta reflexió. Destaque la importància del significat de la paraula «amistat» a les fonts consultades, no tant com a un accident literari sinó com a una formulació en la direcció de solidificar la confiança interpersonal. En segon lloc, em pregunte quin lloc ocupa la promoció de nous agents que puguen participar en circuits econòmics més amplis. I, per últim, apareix la importància de l'amistat en relació a la clientela i a la reputació, observant de quina forma la posició social i/o econòmica dels agents ocupava un lloc rellevant entre l'amistat «estratègica» i «la emocional».

Què eren els amics per als C&O? El 27 de març de 1621, quan els Muzio i els Cernezzu obriren la seu d'Alacant van enviar una carta a un llistat de companyies comercials:¹⁶⁵

«Si è risolto per comunicare coll'amici in poner negocio in questa piazza [di Alicante] sotto nostri numeri con interesse di signori Constantino e Francesco Cernezzo di Valenza. Confabulasse governo tale di dare ricopiuta a qualsivoglia honorato negotio di

¹⁶⁴ C. BLUTRACH-JELÍN. *El III conde*, p. 307.

¹⁶⁵ El llistat està detallat al Capítol II.

che ve ne habbiamo voluto darne noticia tinendovi nel numero di principali amici offerendovi insieme l'opera nostra intera, quale vi potresse occorrese, sino in compra e vendita, dare e come in ricevere, spedirle per qualsivoglia parte, sulla pratica delle qualli cose speriamo, conti effeti, farsi conoscere che in tutte quelle ne impiegate vantaggi al par di guadagnar altro»¹⁶⁶

La llista incloïa el «numero di principali amici». Una vertadera posició de privilegi, ja que la xarxa dels Cernezzis era molt més ampla d'aquella llista. Els citats no eren tractats com uns entre tants, ja que, per exemple, en els contractes de fundació de les companyies de negocis s'apuntava que, en cas de sorgir conflictes entre socis, calia «fare elettione d'amici confidenti» per tal de acomodar «amichevolmente il tutto senza litte». La paraula «amici» fou utilitzada a les cartes amb un sentit que diferenciava uns membres dels altres, un grup de persones en relació a la comunitat, en la qual no era necessari especificar, en molts cops, a l'individu concret, sinó als membres fiables de la xarxa. Alguns exemples: «Da Sardegna habbiamo lettere assai fresche delli amici»,¹⁶⁷ «a don Francesco di Mello li dirò haverete tutte [lettere] recapitate pontualmente a Roma per mezzo d'amici»¹⁶⁸, «vediamo come degli eredi di Bartolomeo Castellanos si andava imborsando li assignamenti con li disegni che li amici andavano facendo» o «ogni uno scriverà alli suoi amici a fine li diano hordine di caricar [mercaderies]»¹⁶⁹. En aquests casos no calia apuntar qui eren, ja que era un grup definit, tancat però renovable, en el qual cada agent confiava per a portar a terme una determinada acció. Les normes entre ells eren determinades, reglades per la comunitat. Per això, era important també conèixer els amics dels amics, que podien convertir-se en nous amics.¹⁷⁰

En eixe moment entrava en joc el sistema de la promoció i cooptació dintre de la xarxa. El 2 de desembre de 1638 els C&O de Gènova escrivien a Madrid a Giovanni Battista Sangiuliano, per refermar la idea que, malgrat que Juan de Zevallos de Nàpols havia tingut algun que altre altercat, la seua reputació no quedava tacada ni econòmica, ni socialment:

«La ferita dell'amico Zevaglios de Napoli non fu cosa di consideratione [...]. Le cose di detto Zevaglios restono in ottimo stato, essendo non solo ricchissimo per quanto si vede, ma pure anco senza pendenze che possino causarli per nessun tempo fastidio, et veramente huomo di gran valore. La Casa ha fatto grossi avanzi in breve tempo et

¹⁶⁶ ASRo, FO, X B 6. Vol. 1. 1621, 27 març.

¹⁶⁷ ASRo, FO, II D 3. 1637, 21 abril.

¹⁶⁸ ASRo, FO, II D 3. 1637, 11 febrer.

¹⁶⁹ ASRo, FO, X B 6. Vol. 1. 1621, 21 maig.

¹⁷⁰ M. GRANOVETTER. "The Strength", pp. 1.360-1.380.

adesso appar si vadi apartando di negotii con la Reale Camera, subentrando altri, che col buon governo non sono per godere inferiore fortuna»¹⁷¹.

Recomanat pels C&O, Zevallos tenia consideració, bon estat, era ric en aparença i en hisenda. Una descripció que encaixava a la perfecció en l'home que va esdevindre, primer duc d'Ostuni el 1648. Ací es ressaltaven trets culturals com el vestir i la moralitat de la persona. Zevallos va construir un palau de grans dimensions a Nàpols i la seua representació pública era de gran caliu,¹⁷² com també hem vist amb la representació pública apuntada per Costantino Cernezzì a València per acabar assolint el privilegi de comte de Parcent. Laurence Fontaine, apuntava que la presentació i la moralitat personal eren claus en la construcció d'una confiança local i transregional. A la fi, la construcció de palaus, la compra de vestits, els hàbits culinaris, formaven part de pràctiques transnacionals en aquests individus, ja que la seua representació pública no es circumscribia a la «moda» local, sinó que combinava art, arquitectura, estilisme, etc... d'altres llocs, connectant culturalment les diferents regions. Consolidar la imatge d'un individu i recomanar-ne a altres.¹⁷³

El 21 d'abril de 1637 es comunicava a Pietro Imbonati, de Madrid, els beneficis de treballar amb Lorenzo Cambi i Simone Verzoni de Nàpols, als que consideraven «assai puntuali».¹⁷⁴ L'amistat multidireccional feia ascendir alguns agents i protegir-ne altres. El 1638, els Cernezzì protegien a Gaspar Malonda de Sardenya, a qui els C&O de Gènova haurien expedientat: «se non fusse la stretta amicitia passa con voi [Gaspar Malonda], è che li professiamo noi parimente, certo che se li prenderebbe qualche

¹⁷¹ ASRo, FO, II D 3. 1638, 2 desembre.

¹⁷² AHN, OM, Caballeros_Santiago, Exp. 1961, num. 37. A l'expedient elaborat per formar part de l'Orde Militar de Santiago, el testimoni, Francesco Reali, va declarar sobre Zevallos que era noble i reputat «por haber visto y oído decir que todos los dichos an asistido, concurrido, con los demás nobles de aquella zitudad a las funciones y congregaciones, e iglesias y festibidades y a las fiestas de regocijo y diversión como son de toros y cañas, y tener entrada y asiento en el palacio de los birreyes de dicha zitudad y al presente tiene dicho pretendiente hijo o hijos en el colegio o seminario que llaman de nobles de todo lo qual infiere la dicha nobleza [...] pues de estas preeminencias dichas solo gozan los caballeros conocidos [...] en que se distinguen de los que no lo son».

¹⁷³ L. FONTAINE, *The Moral Economy*, pp. 269-278. L'autora apunta que la «magnificence was part of this culture of appearance as seen in the alter decoration, paintings, and status that the migrants offered on his return to the village church». L'autora dóna la clau per comprendre que la inversió de capital en béns onerosos i aparentment poc útils per a la productivitat econòmica, segons una visió actual, eren aleshores del tot necessàries per llaurar un espai dintre d'una societat, la qual havia de generar llaços de confiança amb els agents econòmics que permeteren el desenvolupament de les seues activitats. És per això que, dintre de l'anomenada economia de la moral, l'aparença -construcció de palaus, jardins i despeses en vestits sumptuosos- forma part de la integració com a canal per a construir reputació.

¹⁷⁴ ASRo, FO, II D 3. 1637, 21 abril.

espediente, non essendo ragionevol che simili pratiche vadino all'infinito ne per termine de buona corrispondenza».¹⁷⁵

Però no només els C&O recomanaven o protegien els amics dels seus amics, sinó que també demanaven que se'ls obrissin portes a entrar en noves xarxes. El 25 de juliol de 1643 donaven les gràcies a la Casa dels Schulchi de Nàpols per la recomanació feta per la companyia dels C&O al seus amics:

«ringratiandovi frattanto della bona opera facevi con vostri amici acciò ricorressero nelle loro occasione a me che se lo faranno sia in vendita di grani come di altro, potete assicurarli che si serviranno con ogni effetto in modo tale che ne riporteranno ogni gusto, sendo così lo stile di questa Casa trattare l'interessi d'amici con li propri».¹⁷⁶

Però, les relacions tenien la mateixa dimensió depenent del rol econòmic i social ocupat per cadascú? La reputació depenia tant del comportament previ com del judici col·lectiu i, per tant, per a irradiar confiança no només comptava haver fet les coses bé.¹⁷⁷ Molts dels membres de la xarxa aconseguiren reputació a les comunitats locals on s'assentaren gràcies als privilegis que podien aconseguir en elles. Els privilegis podien ser en forma d'exempcions fiscals, com per exemple les que en 1638 tenien els Odescalchi en el pagament de peatges marítims a Gènova,¹⁷⁸ una concessió que, tot i que no sabem com es va aconseguir, hauria vingut precedida per una intensa negociació i un capital social a la República gens menyspreable, vist que els Odescalchi, al cap i a la fi, eren súbdits del rei hispànic i que les tensions sobre el pagament dels drets marítims a Gènova es trobaven a flor de pell entre la República i la Monarquia, com es pot seguir en el conflicte del marquesat de Finale.¹⁷⁹

El renom i la fama pública anaven acompanyades de la idea d'honorabilitat que podia conferir un títol. Una persona amb títol havia de ser ben tractada i, a més a més, podia oferir a la xarxa de mercaders una ampla oferta relacional. El privilegi no fou usat per tots els membres de la xarxa, tot i que molts hi accediren.¹⁸⁰ L'afany per servir era una etiqueta necessària i compartida entre tots els membres de la xarxa,

¹⁷⁵ ASRo, FO, II D 3, 1638, 24 febrer.

¹⁷⁶ ASRo, FO, II D 4, 1643, 24 juliol.

¹⁷⁷ A. SÁNCHEZ DURAN. "Información y reputación", pp. 425-466.

¹⁷⁸ ASRo, FO, II D 3, 1638, 4 maig. Així li ho informaven a Tagliacarne, que per a la importació de llana tenien «tutto franco a noi di dogana», assegurant-li que així s'estalviarien almenys un escut per cada unitat de llana que s'importés, assegurant-li que «se non fusse stato questa occasione non si sarete potuto sustentare» el negoci.

¹⁷⁹ P. CALCAGNO. "Una schermaglia", pp. 459-494.

¹⁸⁰ Veure Capítol VII.

independentment del nivell de poder que cadascú ocupés en ella: «sarà di vostro gusto», «haverete vantagio», «sarò sempre pronto», «bacio le mani di vostra signoria», etc... És cert, que cap a finals del segle, i observant una documentació de caràcter menys comercial, trobem una etiqueta molt més marcada i refinada per considerar-la de clientela amb membres de la família Odescalchi que ja havien assolit quotes de poder realment importants.¹⁸¹ No obstant això, en la documentació mercantil, el servilisme d'una a altra part és un factor redundat, que culturalment estretia lligams entre els participants.

En conclusió, els membres de la comunitat podien adscriure's a un grup gràcies a l'adhesió a les pautes comportamentals i malgrat un desconeixement directe recíproc. La temporalitat, l'etiqueta, la claredat i el clientelisme, així com el rol en el sistema d'«amistat» com una identificació en la comunitat que generava reputació i mobilitat, foren claus en el forjat de la confiança. Un sistema cultural, que s'anava definint a través de la retòrica utilitzada en la correspondència i que com una espurna encenia les flames de la confiabilitat en altres comunitats. Com esmenta Francesca Trivellato, la creació d'una vertadera cultura mercantil mundial, basada en unes pautes, esdevindria una realitat a final del segle XVII i beuria, en part, de les pràctiques de comunicació entre aquests mercaders. Tanmateix, amistats, reputació i prestigi serien compartits per altres grups fora de l'àmbit mercantil i, per tant, la construcció d'aquests conceptes en la societat estaria promoguda per les elits de poder, els cortesans i els impulsors d'uns models que compartirien i consolidarien amb els mercaders i famílies de negocis.

¹⁸¹ Es podrà seguir al Capítol VI en les relacions entre Livio Odescalchi i Abondio Rezzonico.

CAPÍTOL IV

LES XARXES COMERCIALS DELS C&O,

MIRALL DE LA INTEGRACIÓ ECONÒMICA MEDITERRÀNIA.

«Quan vaig deixar Circe, que em va retenir
més d'un any per allà prop de Gaeta,
abans que Eneas li donés el nom,
ni la dolçor del fill, ni la pietat
pel meu vell pare, ni l'amor degut,
que hauria fet Penèlope contenta,
no van poder vèncer en mi l'ardor
que tenia de fer-me expert del món
i dels valors i vicis dels humans;
i vaig entrar en l'alta mar oberta
sol amb la nau i aquella companyia
petita que mai no m'havia deixat.
Vaig veure els dos litorals fins a Espanya,
fins al Marroc i a l'illa de Sardenya,
i les altres que banya aquesta mar.»¹

Dante Alighieri, *La divina comèdia*.

Del que s'ha dit fins ara, es pot sobreentendre que l'estructura sobre la qual es van desenvolupar les relacions econòmiques, socials i polítiques dels Cernezzì i Odescalchi fou extensa i heterogènia, fins al punt de comptar amb múltiples agents que escapaven de les relacions familiars, comunitàries i religioses en les quals els podríem categoritzar. La seua heterogeneïtat relacional tenia conseqüències en la configuració de xarxes humanes afectant a diferents regions mediterrànies. És per això que, a continuació, exposaré de quina manera es modelaren les economies regionals pels

¹ D. ALIGHIERI. *La divina comèdia*, Traducció de Joan Francesc Mira del cant XXVI, Infern. Moment en el que Dant i Virgili es troben amb Ulisses.

emprenedors transnacionals, integrant realitats productives i comercials distants mitjançant l'acció de famílies de negocis com la dels Cernezz i Odescalchi. Els canvis econòmics i la integració regional són processos que tenen a individus al darrere, els quals els motiven, incentiven o hi col·laboren. Resulta entusiasmador entrar en la forma d'operar d'aquets agents i com entrellaçaren alguns territoris, apareixent determinades connexions que, no només foren bilaterals, sinó que uniren una gran cadena productora que ens acosta a entendre el primer procés de globalització.² Per assolir aquest propòsit he prestat atenció a una font enlluernadora, com són les epístoles comercials de la companyia.³ A través d'elles es poden observar els engranatges interns dels processos de producció i distribució d'alguns dels elements essencials per al desenvolupament econòmic i social europeu.

Fins ara, s'ha vist qui eren els Cernezz i Odescalchi, on tenien les principals seus i de quina forma organitzaven un sistema de confiança suficientment estable per poder comunicar de forma segura les seues activitats econòmiques. En aquest cas pretenc entrar de ple en eixe sistema, on el comerç fou d'un gran profit. Les missives estan repletes de noms de productes primaris i manufacturats, que van circular entre diferents places. La correspondència ens permet apropar-nos al seu trànsit des de dos ports privilegiats: Gènova i Alacant. Però, evidentment, aquest recurs ens aproxima a més ciutats i indrets. A la Taula 6 es poden observar les companyies més destacades per la seua relació epistolar amb els C&O entre 1621 i 1643,. D'entre elles, algunes van mantenir relacions bastants estables al llarg del temps. D'altres només disposem d'algun grapat de missives, encara que, segurament tingueren contactes més amples dels que apareixen a la documentació seleccionada. La combinació d'una anàlisi sincrònica i diacrònica resulta imprescindible en aquest sentit. Per exemple, es pot entendre una evolució més o menys estable en relació amb la companyia de Giovanni Battista Sangiuliani a Madrid, un agent que va rebre cartes durant tot el període analitzat. No és possible fer-ho de la mateixa forma amb altres companyies, com la de Giovanni Battista

² Les darreres dècades s'han elaborat múltiples treballs de cara a entendre l'economia en un context global. En el transcurs d'uns trenta anys es produïren alguns esdeveniments que uniren les «quatre parts del món». El 1492 el descobriment d'Amèrica, el 1498 la primera circumval·lació asiàtica per part dels portuguesos fins arribar a les illes Malucas. El 1513 es va superar per primera vegada el Mar del Sud per Vasco de Gama. I el 1522 Magallanes portà a terme la primera circumval·lació mundial. Aquests han generat especial interès per la historiografia, més encara els darrers anys, quan la globalització ha produït grans debats econòmics, socials, polítics i culturals. S. SUBRAHMANYAM. (ed.). *Merchant Networks*, (1996). S. GRUZINSKI. *Las cuatro partes*, (2010). D. ALONSO GARCÍA. *Mercados y mercaderes*, (2016).

³ A la Introducció es detalla la font en profunditat.

Benzi, d'Amsterdam, tot i que les cartes i la informació secundària d'altres fonts fan palès la importància de la seua relació. És per això, que la investigació no es basa només en la correspondència, encara que siga el pilar fonamental.

Taula 6. Correspondència dels C&O amb algunes companyies comercials entre 1621-1643								
Companyia comercial	1621-1622	1622	1623	1624	1637	1638	1639	1643
	-----NOMBRE DE CARTES EXPEDIDES DES DE GÈNOVA I ALACANT-----							
Casa dels Cernezzi València	38	38	49	39	22	24	16	30
Casa dels Cernezzi Venècia	-	-	-	-	-	-	-	30
Giovanni Battista Sangiuliano Madrid	4	17	18	25	31	30	31	19
Giovanni Bucherelli Sevilla	18	18	22	31	19	15	5	-
Casa dels Parravicini Alacant	-	10	9	15	13	15	5	1 (26 Roma i Milà)
Casa dels Negro Barcelona i Madrid	14	14	51	34	23	30	18	-
Giovanni Battista Benzi Àmsterdam	-	-	-	-	-	-	-	18
Juan de Zevallos Nàpols	-	-	-	-	-	-	-	33
Casa dels Burlamaschi Messina - Lió	-	-	-	-	-	-	-	82
Giovanni Andrea Massa Palerm	-	-	-	-	-	-	-	60
Gaspar Malonda Cagliari	-	-	-	-	21	18	3	-
Giovanni Paolo Dorchi Anvers	-	-	-	-	-	-	-	23

Però l'anàlisi no partirà de l'observació de les companyies. Què passaria si només examinarem les companyies comercials situades a una ciutat i la seua relació amb els Cernezzi i Odescalchi de Gènova o amb els Cernezzi i Muzio d'Alacant? El resultat portaria a entendre quines activitats realitzava una companyia concreta a una plaça determinada en relació als C&O, el que restringiria el coneixement integral de les activitats i la forma en la que integraren regions econòmiques. L'anàlisi que s'ha decidit

emprendre en aquest cas varia el punt de vista. En eixe sentit, les perspectives d'Història Transnacional i Global han privilegiat, per tal d'entendre la circulació i les trobades d'humans a territoris distants, als individus que es movien, però també a les mercaderies. A partir dels productes en circulació entre diferents regions durant l'era preindustrial es poden analitzar les innovacions, la transferència de coneixements i tecnologies, així com estudiar la migració laboral, les relacions de resistència i adaptació a determinades normatives governamentals reguladores d'aquestes activitats. Així ho ha expressat una línia historiografia que ha utilitzat els productes i el món del consum com a objectes d'estudi a través dels quals es responen amples qüestions en relació a la integració de les economies globals. Un bon exemplar l'ofereix el llibre *Global Goods and the Spanish Empire 1492-1824*, editat per Bethany Aram i Bartolomé Yun, així com també els diferents treballs d'Antonio Riello, Andrea Caracausi o Daniel Muñoz.⁴

L'actualitat dels darrers anys, tant historiogràfica com quotidiana, dóna valor a aquest tipus d'estudis, ja que s'ha provat a posar negre sobre blanc els interessos privats de caràcter transnacional, factors imprescindibles per entendre l'economia actual i, cada vegada més, l'economia preindustrial. D'una banda, pel que respecta a les economies d'avui dia, els interessos de les empreses multinacionals han posat en entredit les sobiranes econòmiques dels Estats «nacionals», agreujades, més encara, des de l'any 2008. Pel que respecta a les economies preindustrials s'han esclarit les dificultats d'aplicar polítiques mercantilistes condicionades, en el cas de la Monarquia Hispànica, per la composició d'un poder de negociació territorial i la influència d'«homes de negocis estrangers», fet que ha donat valor al grup social com a un dels factors a l'hora de comprendre l'economia.⁵

Aquest capítol, doncs, persegueix l'objectiu d'analitzar la coordinació d'economies de regions mediterrànies entre sí, la participació dels agents de la Mediterrània en l'economia global - amb les Índies Orientals i Occidentals - i l'aproximació a la configuració d'un espai econòmic que compregué des del centre d'Europa a la Mediterrània, i fins i tot connecta territoris extraeuropeus. Per acabar tractaré la forma en la qual es van poder moure aquets productes a través de la mar,

⁴ B. ARAM - B. YUN CASALILLA. *Global Goods*, (2014). A. CARACAUSI. "The wool trade", pp. 201-222. G. RIELLO. "The Indian Apprenticeship", pp. 309-346. D. MUÑOZ NAVARRO, (ed.). *Comprar, vender, consumir*, (2012).

⁵ R. GRAFE. "Polycentric States", pp. 241-259.

esbrinant la configuració dels itineraris marítims que controlaren els C&O durant el segle XVII.

1. Integrant economies regionals: una mirada posada a les mercaderies

Per realitzar un bon exercici de distribució i no acumular pèrdues quantioses, els mercaders i «homes de negocis» de l'Època Moderna necessitaven entendre i analitzar de la manera més precisa l'oferta i la demanda de cadascuna de les regions econòmiques, fet que integrava les realitats regionals de la Mediterrània entre si i amb altres regions més distants. Els mercats, més inestables que en l'actualitat, provaven a ser controlats exitosament, el que era factible sempre i quan una companyia disposés d'informadors versemblants en punts claus d'observació.⁶ Mitjançant l'abassegament d'informació a escala europea - i de vegades transatlàntica - es decidia en quines matèries invertir segons la rendibilitat que s'esperava d'elles, s'avisava de la variació dels preus i s'auguraven noves inversions futures.⁷ El correcte funcionament de l'engranatge i les decisions dels emprenedors implicats al procés, produïen canvis als mercats. Una alteració a una plaça, bé fóra conjuntural o per decisions empresarials, tenia conseqüències a altres places, en un món que es mostra intensament connectat.

Els emprenedors transnacionals coordinaven la compra i venda de mercaderies desenvolupant un sistema de producció en el qual, cadascun dels centres en els que treballaven va anar adquirint un cert grau d'especialització, desenvolupant, al mateix temps, algunes economies regionals.⁸ A continuació, l'apartat es dividirà en tres grans blocs dedicats a determinats productes comercialitzats pels Cernezz i Odescalchi, que contindran aspectes de rellevant importància a l'hora d'entendre la integració de les economies al *Mare Nostrum*.

⁶ G. DORIA. "Conoscenza del mercato", pp. 91-155.

⁷ El sistema d'anàlisi i predicció del mercat es pot analitzar a través del conjunt de cartes.

⁸ Un bon exemple del debat sobre l'especialització i integració de mercats externs i interns el podem trobar a R. GRAFE. *Entre el mundo*, pp. 19-32. L'autora apunta que «la especialización interregional no se circunscribió a los límites de los primeros estados modernos; fue un proceso que tuvo lugar a escala europea y los flujos de comercio y los centros jugaron un importante papel en ella. La importancia de este tipo de economías de escala se vio acentuada por los altos costes de información que caracterizaron los mercados en los siglos XVI y XVII y se reflejó en el alto grado de especialización de regiones o puertos concretos en tan solo unos productos». Ho podem seguir també en els treballs de G. TONELLI. *Affari e lussuosa*, (2012). Y en L. MOCARELLI. "Manufacturing Activity", pp. 317-342.

1.1. Mercaderies mediterrànies en el desenvolupament interregional

(I) *L'Aracne mediterrània: cosint teixits, teixint xarxes*

A continuació s'exposarà un dels exemples de producció més important a la Mediterrània: la indústria del tèxtil. Al segle XVII es van produir transformacions productives en diferents centres manufacturadors, interpretant-se per la historiografia com a moments de recessió o estancament, malgrat que darrers treballs mostren processos de readaptació de les economies regionals al món de la primera globalització. D'una banda, emergeix el cas de la transformació dels centres tèxtils norditalians. Aquests havien sigut el motor econòmic durant el Renaixement a la Península i grans desenvolupadors dels sistemes polítics i culturals de la regió. Amb l'expansió de les economies nòrdiques, les manufactures angleses i holandeses, així com en bona part franceses, es situaren com a fortes competidores. Allò va provocar alguns canvis, que són observables a la indústria tèxtil tradicional dels territoris septentrionals italians. A Venècia va produir-se una especialització territorial pel que respecta a la indústria tèxtil, observant la puixança d'alguns centres de la Terra Ferma, com Bèrgam.⁹ Si es parla de la indústria dels teixits a Milà, el procés va consistir en passar d'un sector basat en la llana a incorporar paulatinament els productes de seda com a sosteniment de la seua economia. A més a més, les transformacions es palpaven, en alguns casos, en el tractament directe del producte. Si bé alguns d'aquests articles s'havien venut, fins aleshores, després de concloure el seu procés d'elaboració completament, a partir del segle XVII les indústries llombardes vendrien els productes semielaborats, trobant d'aquesta forma una major acollida en el mercat internacional al qual devien part de la seua exportació.¹⁰

A la Península Ibèrica, el segle XVI havia sigut un moment d'expansió econòmica. A Castella, es fa palès vista la gran comunitat mercantil de Burgos

⁹ L. MOCARELLI. "Manufacturing Activity", pp. 317-352. La indústria de la seda, per exemple, va tindre un gran paper en la reorganització industrial de ciutats com Brescia i Bèrgam. Pel que respecta a la llana el segle XVII fou d'expansió en la ciutat de Bèrgam, produint-se en la seua província unes 40.000 prendes. La demanda dels mercats internacionals va fer que s'exportaren productes semielaborats però també manufactures finalitzades en la regió interna. Un dels centres claus en la comercialització fou la fira de Sant Alexandre de Bèrgam, centre redistribuidor de la seda, llana i altres productes, o les fires de Brescia i Crema.

¹⁰ D. SELLA. *L'economia Lombarda*, pp. 115-147. G. TONELLI. *Affari e lussuosa*, pp. 23-42. S. D'AMICO. *Spanish Milan*, pp. 72-91.

distribuïda per múltiples places europees a les quals exportaven els preuats manufacturats tradicionals de la reputada llana merina, així com la matèria prima. No obstant això, el seu rol va haver de canviar davant els canvis estructurals del comerç internacional. En part, alguns ports, com el de Bilbao, van créixer sobremanera a l'hora d'exportar llana cap a Anglaterra, mentre que la llana exportada des de ports de la Mediterrània va decreixer progressivament durant la centúria. Pel que respecta a la Corona d'Aragó, i en concret al País Valencià, la indústria sedera es va veure també afectada, en part, per la baixada de la demanda castellana, principal suport de la producció, com ja s'ha vist al context valencià del Sis-cents presentat al Capítol I.

Els territoris de la Monarquia, com d'altres regions europees, intentaren proposar mesures mercantilistes de difícil aplicació degut a la composició múltiple del poder hispànic i els seus interessos territorials. Van existir, a més, algunes propostes en pro d'impulsar el comerç com, per exemple, la creació de ports francs.¹¹ Tot això, es va mediatitzar per altres interessos que superaven les dinàmiques territorials, com foren les voluntats dels homes de negocis que actuaven als mercats de forma transnacional. En aquestes variables, les economies mediterrànies van situar-se com a espais fortament connectats per les demandes d'altres territoris i, consegüentment, començaren a aparèixer les primeres especialitzacions que innovaren, en molts casos conjunturalment, sobre els propis recursos per tal d'adaptar-se al mercat global en transformació durant el segle XVII. Si al segle XVIII algunes economies regionals van experimentar una forta embranzida productora i s'especialitzaren definitivament en determinats sectors que potenciarien la industrialització,¹² quins foren els fonaments assentats durant la centúria anterior?

El cuc que naix de la llavor: les vides de la seda

Comencem parlant de la seda. Aquest fou un dels motius pels quals els germans Cernezzi de Como, Francesco i Costantino, van emigrar al Regne de València a fi d'obrir una seu comercial,¹³ però també de moltes altres companyies de milanesos a la ciutat durant la primera meitat del segle XVII, com s'ha vist al Capítol I. La raó

¹¹ P. MOLAS RIBALTA, *Comerç i estructura*, (1977). D. RINGROSE. *España, 1700-1900*, (1996). R. GRAFE. *Entre el mundo*, (2005).

¹² R. FRANCH BENAVENT. *Crecimiento comercial*, (1986). J. K. J. THOMPSON. "Intervención del estado", pp. 74-110. J. TORRAS ELIAS. "Redes comerciales", pp. 111-132.

¹³ J. SAN RUPERTO ALBERT. "Familia, redes mercantiles", pp.1-34.

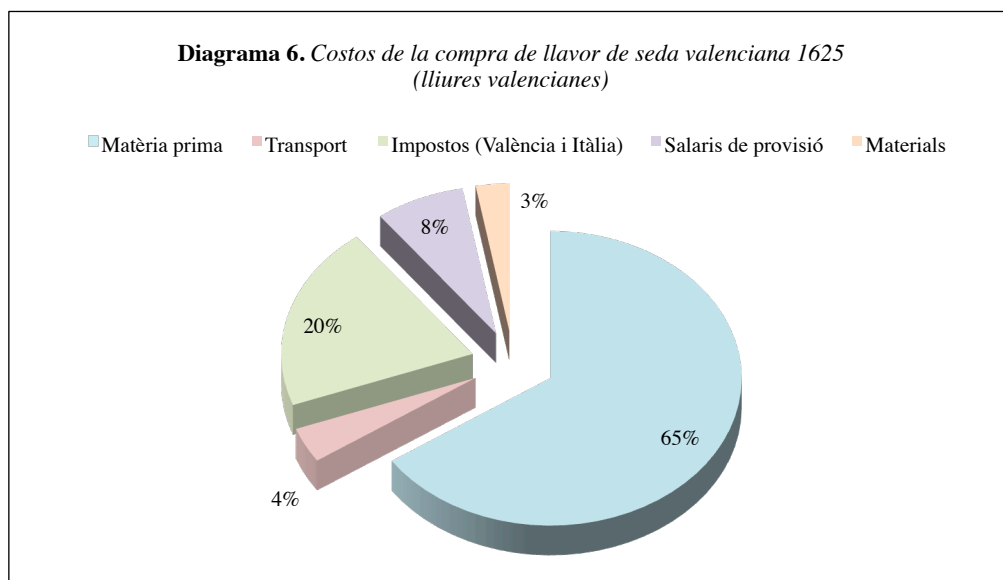
principal de l'arribada a València no sols consistia en l'exportació de seda en brut (*seta grezza*) sinó que, principalment, van comprar llavor de seda als camperols de les comarques centrals i del sud.¹⁴ Com bé explica Daniel Muñoz, els camperols i les camperoles valencianes, cada primavera, no despertaven la totalitat dels ous de cuc de seda a la seua disposició. En part, la seua estratègia passava per esquivar els alts nivells impositius que les institucions regnícoles havien fixat per l'abundant exportació de seda en brut mitjançant impostos. Les Corts Valencianes havien introduït un «nou impòsit de la seda» el 1585 per finançar la defensa marítima del Regne, fet que va provocar estratègies per esquivar els impostos, com la venda de la llavor. Aquest impost va estar vigent fins 1604, quan s'ordenà la seua retirada. La readaptació, en part, es va veure motivada per la demanda dels «homes de negocis» italians, ja que comercialitzar la llavor depenia d'un mercat exterior al Regne. Això a la vegada beneficiava a les economies camperoles, que podien obtenir profits i invertir en altres articles o innovar en el desenvolupament de l'economia pròpia.¹⁵

El volum d'exportació de llavor de seda valenciana per part dels C&O va adquirir grans dimensions durant la segona dècada del segle XVII i els beneficis foren rellevants. L'any 1622, des del port de València i d'Alacant, la companyia dels Cernezzis de València va manar estibar a les naus en direcció a Livorno i Gènova la quantitat aproximada de 40.700 onzes de llavor. La seua equivalència en quilograms fou de 1.154, però cal pensar que el pes del diminut ou era mínim. Interessa subratllar que el preu de la llavor als mercats italians durant el 1622 va oscil·lar entre les 5 lliures genoveses a Livorno i les 9 lliures genoveses Milà per onça, uns preus realment

¹⁴ F. BATTISTINI. *L'industria della seta*, pp. 31-33. El procés de la recol·lecta de llavor de seda s'anomena sericicultura. El procés biològic del cuc de seda és el següent: dels ous dipositats per la papallona naixen els cucs de seda que només poden alimentar-se de fulles de morera. Aquest cuc sol despertar-se a l'abril i després d'un mes, i de passar per un procés de vida de 5 fases, comença a filar un capoll en el qual es tanca per a convertint-se en papallona o «insecte perfecte». El refugi de la papallona està format per un fil molt sotil que varia el seu color i qualitat depenent de la raça del cuc. Una vegada convertit en papallona aquesta es reproduïx i deposita uns 500 ous, realitzant l'operació durant dos dies. El ou, que hauran sigut dipositats en estiu s'hauran de conservar per despertar-los a la primavera següent i començar de nou el procés. No tots els ous es convertiran en cucs, i moltes papallones, abans del control de l'agricultor, trencaran el capoll de seda fent mal bé el fil i, per tant, inutilitzant-lo o reduint el seu valor. El procés està totalment relacionat amb el cultiu de la morera, fulla sense la qual el cuc de seda no pot alimentar-se i, per això, forma part d'un procés agrícola. A partir d'aleshores, el tractament de fil es pot fer a quilòmetres de distància, sense importar el lloc de recollida del capoll de seda. Tanmateix, cal apuntar que formaria part de les estratègies dels agricultors saber quina part dels ous de papallona despertar per començar el procés i, per tant, aconseguir el capoll de seda per engegar el procés manufacturer, o quina part dels ous de cuc deixar sense despertar per tal de vendre'ls. Agraïsc a Daniel Muñoz per haver-me alentit a la recerca del procés de comercialització de la llavor de seda, tema del qual n'és expert i desenvolupa la seua principal investigació en la actualitat.

¹⁵ Sobre el tema: D. MUÑOZ NAVARRO. *La seda valenciana*, s.p.

especulatiu si considerem que a les comarques valencianes el seu preu era de 4 sous i 4 diners per onça.¹⁶

Font: *Elaboració pròpia.* ASCo, Notai, 1751. 1625, 1 desembre.
Els costos corresponen a la compra de 400 onces i a la quantitat de 134 valencianes, 16 sous i 9 diners.

Una bona part del producte es va vendre a Milà amb la intermediació de Giovanni Giacomo Durino i els constants viatges de Francesco Cernezzi a la capital, demostrant la importància donada a les operacions. Això derivava de l'alt benefici econòmic que s'extreia de la seua venda. Si realitzem un càlcul fictici, considerant la totalitat de la seua venda a Milà a unes 5 lliures i 18 sous genoveses, com va succeir en algunes ocasions, el preu total de la seua venda en lliures valencianes resultaria ser de 221.913.¹⁷ L'operació, tot i que fictícia ha de fer reflexionar sobre la importància

¹⁶ Els càlculs són aproximatiu, tot i seguir referències de preus apuntades a les missives comercials del ASRo, *FOB*, XXXII F 2. i ASRo, *FO*, II D 3. En aquest cas hem considerat la venda de 400 onces a 5 lliures genoveses i 18 sous (equivalents a 1 escut d'argent) que és el preu que els C&O de Gènova recomanaven vendre algunes onces de llavor a Milà. Tot i això, des de València, els Cernezzi pretenien vendre-la a 9 lliures i els compradors negociaven per tal d'adquirir-la entre les 7 i 8 lliures, uns preus relativament alts respecte als que es referien durant la resta d'anys consultats, que fou al voltant de 5 lliures. Calculada la venda a 5 lliures, 18 sous, els Cernezzi a Milà haurien recaptat unes 2.359 lliures genoveses, i amb les despeses de quasi 135 lliures valencianes (unes 145 lliures genoveses) quedarien en 2.214 lliures genoveses de benefici. Així doncs, les despeses de l'operació suposarien només un 6 per cent. En aquest cas teòric, l'onça de llavor hauria multiplicat 17 vegades el seu valor amb la venda a Milà, pagant totes les despeses al respecte.

¹⁷ És un preu fictici i aproximat segons les referències trobades a l'arxiu. La transformació entre lliures genoveses i valencianes es pot realitzar segons la cotització de cadascuna de les monedes en les fires de Piacenza en 1621. Es podien adquirir 100 escuts de marca amb 134 lliures valencianes, mentre que en

d'aquest bé. Aparentment, una companyia financera internacional d'alt renom com la dels C&O, implicada en el comerç tradicional, podria tenir poca cabuda en la venda d'aquest article que passava desapercebut. No obstant, la comparació dels preus apunta l'importantíssim enriquiment per la venda del producte. Caldria, en estudis posteriors, comparar els preus de venda reflectits als protocols notariais milanesos per certificar els preus que apareixen a les cartes comercials dels C&O.¹⁸

Aquesta xicoteta llavor es traslladava del Regne a Gènova i d'allí al Piemont i Milà,¹⁹ des d'on un altre dels seus germans, Cesare, buscava al millor comprador entre els agricultors que posseïen moreres i començava el procés. La veritat és que la llavor de seda valenciana era una de les més ben valorades a Europa, segons afirma Daniel Muñoz Navarro.²⁰ D'altra banda, el sector de producció sericícola a la Itàlia septentrional no va experimentar cap crisi - a part de la volatilitat conjuntural-, tot i el canviament del rol de la península en el comerç internacional. De fet, segons assenyala Francesco Battistini, la producció de seda en brut a la Itàlia central i septentrional va augmentar un terç durant el segle XVII passant de 1.000 a 1.300 tones.²¹ L'increment es va fer sense augmentar substancialment el cultiu de la morera sinó intensificant la seua producció i seleccionant les llavors de cuc de més qualitat, el que va reclamar la seua importació de determinats mercats especialitats durant alguns períodes d'inici del segle XVII. En bona mesura s'ha de pensar que la demanda de la llavor de seda havia d'anar encadenada a altres centres de producció textil en els quals el camperolat no conservés part del producte per a la pròxima estació. Si es treballava amb tota la llavor disponible s'hi generava un dèficit sostingut que despertava l'oferta d'altres indrets i això generava nous mecanismes d'adaptació i especialització sobre diferents mercats regionals.²²

lliures genoveses necessitaven 145 lliures per comprar 100 escuts. És per això que, amb un total de 240.130 lliures aconseguides per la venda de llavor a 5 lliures i 18 sous, es podrien comprar 165.606'89 escuts. Si es passen a lliures valencianes serien unes 221.913,24.

¹⁸ Segons les referències recollides a la correspondència: ASRo, FO, II D 3 i ASRo, FO, II D 4. Els avisos d'alguns preus foren: 5/3/1622, 9 lliures per onça. 24/3/1622, 8 lliures i 15 sous per onça. El 1625, 3'83 lliures imperials. El 27/3/1637, 5 lliures i 18 sous. El 7/1/1637, entre 4 i 5 lliures.

¹⁹ Comparativament, els preus de la llavor valenciana eren més cars que a Livorno, un port més abastit. El 1622, al port toscà es venia l'onça a 5 lliures i 18 sous mentre que a la Llombardia i el Piemont oscil·laven entre els 8 i les 8 i 1/2 lliures l'onça. ASRo, *FOB*, XXXII F 2. 1622, 5 març. Uns preus realment alts si els comparem en els preus de 1624, quan la llavor de seda toscana es venia a Milà a 27 sous (1'35 lliures) i la valenciana s'havia venut a 50 sous (2'5 lliures). El 1624 les cartes apuntaven a la devaluació de la llavor de seda a Milà i instaven als de València a vendre'n a Torí i Lió, on havien engegat els seus contactes amb Cesare Oscio. ASRo, *FOB*, XXXII F 2. 1624, 19 març.

²⁰ D. MUÑOZ NAVARRO. "Las dinámicas de cooperación", pp. 113-132.

²¹ F. BATTISTINI. *L'industria della seta*, p. 37.

²² D. MUÑOZ NAVARRO. "La seda valenciana", s.p.

Per aquest motiu, podem trobar llavor de seda nordafricana al port de Livorno i en concret, en març de 1622, una suma d'onze caixes a 500 florins cadascuna.²³ En aquesta ruta comercial hi va estar involucrada una de les comunitats mercantils més importants de la Mediterrània, com fou la «diàspora» jueva, important llavor de Tunis:

«la nave di Morvedro fu condota in Tunis il qual locho e tornata con onze 4.500 semenza a Livorno, che nisuno sino adesso la voluta comprare, che li hebrei la volevono mandar a Milano per loro conto [...] et pareva che in detto Milano havesse havuto maggiore reputatione che tratavono de lire 9 per onza quella bona che si anderà ora intendendo meglio».²⁴

Tot i això, després de la pesta de 1630 a Milà es van produir alguns canvis estructurals, entre els quals s'afavorí la llavor de seda bolonyesa en detriment d'aquella ibèrica.²⁵ Si observem que les companyies milaneses a València no van abandonar la ciutat després d'aquell canvi, es pot entendre que aquest no era l'únic motiu de trasllat, sinó que els interessos diversificats havien consolidat la seua posició a la ciutat. Alhora cal assenyalar una continuïtat en la seua exportació, que va fer no abandonar totalment un mercat especulatiu de tan alta rendibilitat. El 1637 els Cernezzi semblava que havien deixat de banda el negoci que al 1622-1624 havia sigut tan fructífer i la companyia dels Caponi i Lozoya de València s'encarregava de nou de la seua gestió. Els preus de la llavor de seda valenciana s'havien adaptat a la competència, ara una onça s'estava venent a Milà al màxim de 4 lliures i 10 sous, encara que la conjuntura, segons semblava, podia millorar fins arribar a les 6 lliures, en part, per les negociacions que s'estaven realitzant amb el duc de Parma per acabar amb els conflicte polítics entre el seu territori i la Monarquia:

«Et adesso si tratta qualcosa più a parere nostro dovera valere lire 6 secondo li avvisi di Milano e Piemonte, si governaremo et avisaremo quello anderà seguendo che, se bene la bolognese è nostra, non fa mal effeto al negotio, se restaremmo agiustati li disguisti col signore duca di Parma, come si espera, tutto averà essito a prezzo conveniente».²⁶

El 20 de febrer els Ca&Lo enviaren 1.000 onces a Gènova, de les quals es repartiren 250 a la mateixa ciutat, i 750 s'enviaren a Milà en tres caixes. Al maig però, la situació no era del tot alentidora. No s'havien venut més de 600 onces a la capital del Ducat concentrant-se la venda en mans d'Ettore Martini, Martino Pesenti i Battegam, ja

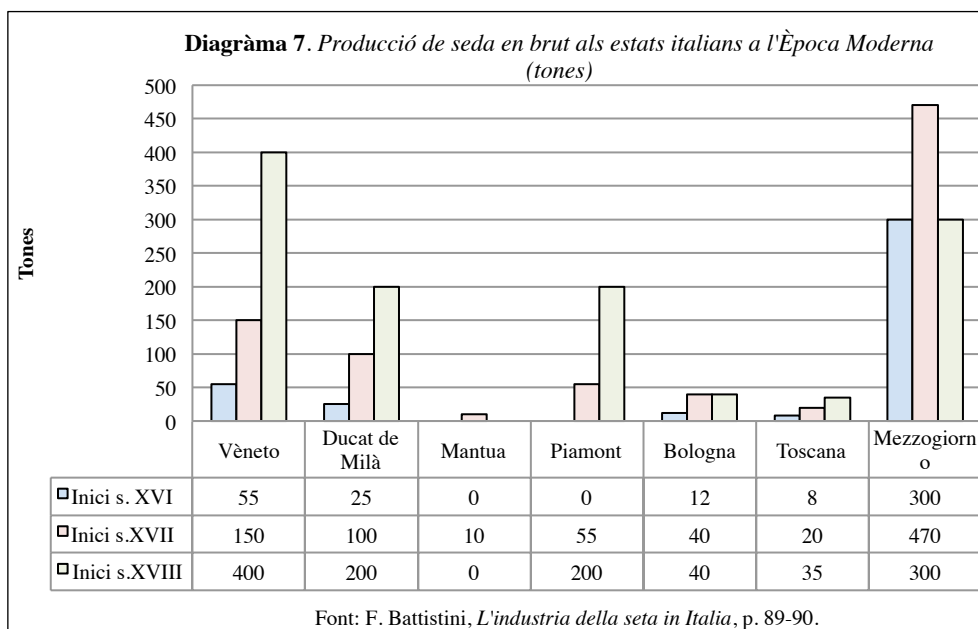
²³ ASRo, *FOB*, XXXII F 2. 1622, febrer - març.

²⁴ ASRo, *FOB*, XXXII F 2. 1623, 27 mar.

²⁵ G.TONELLI. *Affari e lussuosa*, pp. 194-195.

²⁶ ASRo, *FO*, II D 3. 1637, 28 gener.

que havia arribat molta llavor «di Bologna, più acreditata di quella di Valenza».²⁷ A més, diversos temporals havien fet caure moltes fulles de les moreres, provocant que els sericultors abandonaren la idea de comprar tanta llavor de seda, afectant directament a l'oferta valenciana. No obstant això, un any més tard, es saldava el compte d'aquelles vendes amb Pietro Martire Lucino a Milà a 91 sous per onça, és a dir a unes 4 lliures i 10 sous,²⁸ saldant-se amb l'ingrés al compte dels Ca&Lo de Novi Ligure per 1.037 lliures 16 sous i 2 diners.²⁹ Tanmateix, l'any 1638 els C&O de Gènova i els Ca&Lo no van mantenir el contacte viu, només escrivint-se per recobrar el deute i avisar que «come saprete riesce difficile l'essigenza per le calamità che provono quei popoli in occasione de tanta guerre», l'any següent la relació va desaparèixer.

La inestabilitat del mercat de la llavor de seda sempre havia fet dubtar de l'òptima selecció inversionista en el producte, per ser «raroso» com així el va definir Giovanni Muzio, des d'Alacant, en una carta per als Cernezzi de València, tot i els seus elevadíssims interessos i el poc risc que suposaven els costos en comparació als guanys.

Aquest li deia: «è stata cara la gionta qui de Giovanni Carlo Mucio et che vi havesse portatto bone nuove della fine della seme di seta, che pero altra volta lassate

²⁷ ASRo, FO, II D 3. 1637, 28 gener.

²⁸ ASRo, FO, II D 3, 1638, 15 juny.

²⁹ Les despeses de gestió per tal de cobrar d'un deutor de llavor es restaren al total, comptant 15 lliures, 15 sous i 2 diners.

che altri procurino la mano in questo negocio sendo troppo raro et che tiene l'animo sempre sospeso».³⁰

Encara així, els centres manufacturers no sols demandaven llavor sinó que també necessitaven gran quantitat de seda en brut. La major part del producte que va estar sota el control dels C&O partia del port de Messina, gran centre productor d'aquests teixits que aconseguiren superar les dificultats del segle XVII degut a la seua especialització en la venda de la seda semielaborada.³¹ La veritat és que la producció de *seta greggia* als estats italians del nord va augmentar progressivament durant l'Època Moderna, incrementant la demanda de productes suditalians.³²

Amb tot i això, potser resulte més interessant advertir que bona part de seda siciliana i calabresa sota el control dels C&O fou conduïda el 1643 cap al port de Marsella, per adreçar-se als productors de draps de Lió, vertader competidor de les manufactures norditalianes. Tant la família Triddi com els C&O lamentaren la gran competència que els francesos ocasionaven a la Itàlia septentrional, degut a la venda de les seues manufactures en la Llombardia i altres territoris, atribuint els problemes al dèbil proteccionisme hispànic. A pesar d'això, les seues companyies van vendre, constantment, seda en brut i productes semielaborats a Lió i altres centres, distribuïnt, posteriorment, barrets i teixits francesos entre Milà i Palerm, sense per això aparentar cap contradicció.³³ Potser aquest fet ens ha d'alertar sobre els desajustos entre els discursos promulgats per les famílies de negocis i la praxi que desenvoluparen durant el Sis-cents. Per què els C&O i les altres companyies no innovaren en els sectors que controlaven a Milà per fer-los més competitius i, per contra, es queixaren del proteccionisme hispànic? Haurien protestat per les traves imposades a la comercialització de productes que ells mateixos comercialitzaven en cas d'un proteccionisme més feroç? En la meua opinió, el sistema sobre el qual treballaven tenia un diseny que escapava del caràcter «nacional/regional» que, posteriorment, al segle

³⁰ ASRo, FO, X B 6. 1622, 29 maig.

³¹ A. BPTTARI. *Post Res Perditas*, (2005).

³² F. BATTISTINI. *L'industria della seta*, pp. 87-92.

³³ ASRo, FO, II D 3. 1639, 23 agost. «In torno lanne si fa in ogni luogo pochissimo che oltre le pannine fonsatiere che affondano particolarmente d'Inghilterra e Francia fano grandissimo danno all'arte». 1639, 13 dicembre: «Li agnini sono però senza richiesta di sorte alcuna che l'uso delli capelli di Francia e d'Inghilterra destruge le fabbriche de Milano et altre parti». Com va apuntar D. SELLA. *L'economia Lombarda*, pp. 125-137, la família dels Triddi (amb seu a Alacant i Milà) va realitzar un memorial que s'ha considerat una de les crítiques per alimentar la «llegenda negra» de la dominació hispànica a Milà.

XIX s'intentà delimitar. Els C&O podien mostrar-se públicament amb uns discursos però també tenien una agència, una capacitat de modificar la realitat socioeconòmica com havien fet en altres indrets. Els seus interessos, però, escapaven de marcs territorials. No es d'estranyar, doncs, que al segle XVII una bona quantitat de milanesos es trovés al centre lionés, segurament la plaça més rendible de l'exportació milanesa.

Llana ben cardada, llana mig filada

Si parlem de productes tèxtils s'ha de fer una referència a la venda i distribució per part dels C&O de la llana castellana i aragonesa, que habitualment embarcaren des dels ports de Sevilla, Cartagena, Alacant i Sagunt cap a Gènova i Livorno, per introduir-la, generalment, a les regions llombarda, vèneta i toscana.³⁴ La llana ha atret l'interès de la historiografia, per ser aquesta una de les fonts de riquesa, sobretot de la Corona castellana. Els privilegis de la Mesta, la comercialització, l'exportació i la seua consegüent distribució pels centres manufacturers italians, anglesos, holandesos o francesos, ha sigut objecte d'estudi.³⁵ Bona part d'això ha estat derivat per l'íntima relació del producte amb el món financer i la hisenda de la Monarquia. Si bé al segle XVI els castellans, particularment de la regió de Burgos, conformaren una dispersió europea que afavorí la seua distribució,³⁶ al segle XVII, el mercat de la llana seria copat, generalment, per jueus conversos i holandesos, tot i que també per alguns italians.³⁷

Els Cernezzis de València controlaren, junt amb els seus agents a Castella, Stefano Cevolino a Toledo i Giovanni Battista Sangiuliano, a Madrid, i més tard amb Antonio Tagliacarne de Granada, la qualitat, els llavadors de llana i el transport entre

³⁴ Així ho demostra la correspondència, encara que en alguns moments la companyia genovesa dels C&O va vetar l'exportació fora de la Liguria i Llombardia, fet que demostra les seues prioritats geogràfiques de vendes. El 1622 es va repetir diverses vegades als Cernezzis de València, qui gestionaven l'enviament des de diferents ports (Barcelona, Sagunt, València i Alacant) a no enviar cap partida en direcció al port de Livorno sinó al port de Gènova.

³⁵ C. RAHN PHILLIPS - W. D- PHILLIPS. *El Toisón*, (1997). A. GARCÍA SÁNZ, (ed.). *Mesta, transhumancia y lana*, (1998). A. GONZÁLEZ ENCISO (ed.). *El negocio*, (2001). Entre els altres estudis que s'aniràn citant en aquest apartat.

³⁶ H. CASADO ALONSO. *El triunfo*, (2003).

³⁷ C. SÁNZ AYÁN. "Las redes financieras", pp. 82-87. L'autora assenyala que algunes de les companyies tradicionals genoveses van abandonar el negoci, tot i que altres com els Lomellín continuaren, així com apareix també a les fonts que he consultat.

1621 i 1643.³⁸ El procés continuava al nord d'Itàlia, on els Cernezzi, Odescalchi o Durino organitzaven la venda a tercers o contractaven especialistes, ocasionalment artesans professionals piemontesos, per a l'elaboració dels teixits de llana. El 1622 els C&O de Gènova ordenaven a la companyia valenciana que sols enviessin el producte a la capital lligur, ja que la venda de les remeses s'havia dissenyat a Milà i no a Livorno o Venècia, on pretenien encaminar-la. En part, es considerava que s'havia d'amortitzar el cost de la mà d'obra contractada.³⁹

La particularitat d'aquesta cadena de distribució és que, contràriament a la transformació del port de Bilbao durant el segle XVII, en el qual els grans capitalistes anglesos havien deixat en mans d'agents castellans i bascs la contractació regional de la llana, els italians a la Mediterrània introduïren agents als punts de comercialització i tractaren directament la matèria prima amb la intenció de controlar i coordinar el procés productiu, des de la seua base fins a la finalització i comercialització del producte. En termes generals els propietaris del ramat venien la llana bruta al comerciant, qui s'ocupaven de la resta del procés. Els C&O, amb les seues xarxes, s'encarregarien de la compra, distribució i venda a productors. Després de la seua producció també van vendre el producte manufacturat.

Taula 7. *Percentatge d'exportacions de llana segons regions, 1612-1670*

Any	Façana	Façana	Façana	Resta
	Cantàbrica	Mediterrània	Andalusa	
1612-20	27,2 %	45,6%	24,9%	2,3%
1621-26	37,2 %	37,8%	21,0%	4%
1654-65	49,7 %	24,3%	23,1%	2,9%
1667-70	67,6 %	18,2%	10,1%	4,1%

Font: L. M^a. Bilbao Bilbao, "Exportación y comercialización de lanas", p. 230, quadre 2.

³⁸ Com es comprova de la correspondència, aquests agents disposaven d'unes xarxes capaces de suportar la cadena de compra, transport i pagament mitjançant operacions financeres que suposaven l'exportació de llana. A més d'ells, altres col·laboradors, com els Pallavicino i els Succhet d'Alacant, també enviaren llana castellana cap a Gènova i altres ports.

³⁹ ASRo, *FOB*, XXXII F 2. 1622, 8 gener. «In torno a lanne replichiamo che il disegno è stato per Milano et non per altri lochi et che per esso, Milano ne prenderà a persone di Piemonte. [...] Non sapendo chi vi habbi messo in fantasia per Venetia che dovette pure vedere come va, et per Firenze a salvarsi non sarebbe poco, sicché havremo caro serviatte per qui [Genova] et Milano». Aquesta mà d'obra era el que Andrea Caracausi anomena «craft migration», un tipus de mobilitat tècnica necessària per a produir i que ens mostra una història més entrelaçada en el conjunt general de l'elaboració d'un producte. A. CARACAUSI. "The wool trade", pp. 201-222.

La sortida de llana des de la façana mediterrània ibèrica va disminuir considerablement durant el segle XVII, segons les dades macroeconòmiques.⁴⁰ En part, es va veure afectada per la gran competitivitat dels ports del Cantàbric que comercialitzaven directament amb els centres productius anglesos, en expansió durant la centúria. Durant els anys vint els percentatges d'exportació s'igualaren entre ambdues regions el que suposem afectaria a algunes companyies comercials dedicades a la distribució de la matèria a la Mediterrània. No fou el cas dels C&O, ja que la llana va suposar un gran sosteniment per a la seua empresa, tot i la volatilitat del mercat. Al contrari que la llavor de seda, aquesta matèria fou exportada constantment entre el període 1622 i 1647, i es comprova com al 1665 a Venècia seguiren contractant-la.

Alguns dels emprenedors que constituïen les companyies comercials van mostrar dubtes sobre la viabilitat de la distribució llanera. Allò es derivava per la dificultat de predir l'oferta i la demanda. A Venècia, Francesco Cernezzi, va assenyalar el 1622 que el negoci d'especulació financera era molt més rentable que el comerç de la llana que, malgrat tot, aquell any havia sigut sòlid i no havia suposat deutes rellevants: «Qui, in adesso, non li ha havuto nessun cativo debito di lanna, che da un poco lunghi in poi non sene possiamo dolere ma, di anni in qua, tutte le mercanzie fann'male et e meglio il cambio al quale lo voglio attendere e mai più mercancie».⁴¹

El 1622, la llana hispànica havia cotitzat a l'alça al mercat italià, vist que a Livorno les quantitats abundants eren de baixa qualitat, procedents, segons els observadors dels C&O, des de Barberia. La llana en sí, però, oferia avantatges més enllà del benefici immediat de la seua venda, entre ells consentia ampliar la xarxa comercial, fet extremadament essencial per engrossir la carpeta de clients. Alhora, la compravenda del producte era un mecanisme per activar altres projectes financers, com més tard veurem. Per això, es continua observant entre 1637 i 1639 l'enviament del producte, tot i la relativa calma del mercat. Així ho informava el portaveu de la companyia a Gènova als socis de València: «Sta bene che andate facendo pressa al lavato per la spedizione delle lanne acciò possino godere l'occasione della nave San Giuseppe [...] et vorressimo venissero presto per poter andar vendendo mentre il negotio si mantiene in reputatione, come già detto non restando più que cos'alcuna».⁴² Poc més d'un mes després, des del

⁴⁰ L. M^a. BILBAO BILBAO. "Exportación y comercialización", p. 230

⁴¹ BCCo, *FO*, Bust. 250, Fas. 1. 1622, 13 agost.

⁴² ASRo, *FO*, II D 3, 1639, 31 agost.

port de Sagunt s'embarcaren llanes llavades amb 70 anyells d'Aragó.⁴³ Tot sembla indicar que el procés de llavat de llana depenia de Costantino Cernezzi. Controlava aquest alguns llavadors de llana a Sagunt o simplement ordenava el seu llavat als seus agents de la Serra d'Albarracín? ⁴⁴ Si bé no tenim certes, tot sembla indicar el control d'alguns llavadors de llana, més encara si comparem amb altres estudis la importància que tenien.⁴⁵ Al País Valencià, però, no s'habilità cap llavador legal fins l'any 1776, segons indica Ricardo Franch. En cas que Costantino fera llavar la llana a Sagunt o altre indret del Regne s'efectuaria clandestinament.⁴⁶

Fins al 1637 les companyies dels C&O solien exportar llana procedent de Toledo, Madrid, Conca o Albarracín, encara que, a partir d'aquella data, va aparèixer la companyia dels Tagliacarne de Granada, com una de les principals en relació a l'exportació d'aquest producte dintre de la xarxa dels milanesos.⁴⁷ Mentrestant, desapareixia el contacte amb Stefano Cevollino i els altres agents de Toledo, concentrant-se la contractació de remeses de llana en Madrid. Les partides arranjades a Granada amb Antonio Tagliacarne, o Tallacarne, foren claus, per formar part d'una nissaga mercantil amb seu estratègica a Venècia, a nom de Francesco Tagliacarne. A principis de 1637 queda clar que els C&O de Gènova eren agents d'aquesta companyia a la ciutat lligur, tant a les fires de canvi de Novi Ligure com en relació a la venda de la llana d'importació. Així doncs, els primers mesos d'aquell any es saldaren comptes d'enviament de 800 bales, mentre pactaven nous concerts per quantitat de 624 bales de llanes (brutes, llavades, negres, d'anyins).⁴⁸

⁴³ ASRo, FO, II D 3, 1639, 5 octubre.

⁴⁴ E. BENEDICTO GIMENO. "La crisis", pp. 108-114.

⁴⁵ R. M. GIRÓN PASCUAL. "Los lavaderos". pp. 191-202. R. FRANCH BENAVENT. "El negocio", pp. 201-234.

⁴⁶ R. FRANCH BENAVENT. "El negocio", p. 226. Dels del segle XVII s'havien emès nombroses disposicions prohibint les pràctiques fraudulentes dels qui portaven les llanes a llavar a rius o cases de camp, afavorint-se l'exportació il·legal per no estar la llana registrada als llavadors públics.

⁴⁷ R. GIRÓN PASCUAL. *Las Índias*, pp. 123-124. Antonio Tagliacarne o "Tallacarne", relacionat també amb el comerç del sucre andalús, s'havia instal·lat ja des dels anys '20 a Granada amb el seu pare. Segons els càlculs de Girón Pascual, entre 1627-1634, foren exportades les següents bales: 1627: 6.559; 1628: 8.587; 1629: 19.233; 1630: 10.654; 1631: 584; 1633: 3.639; 1634: 2.982.

⁴⁸ ASRo, FO, II D 3. El 17 de juny de 1639 les llanes blanques costaven 27 escuts, els *terzi* 14, els *fioretti* 22 i *amerighi* 24. Uns mesos després, al novembre, les llanes blanques havien pujat un escut per bala mentre que els *fioretti* havien pujat 2 escuts. Mentrestant, a Marsella s'havien venut els *terzi* a 45 escuts i es preveia que el preu podia pujar, ja que el seu agent a Marsella, Cardoni, havia informat que estava pactant la venda de 41 bales per 57 lliures. Els anyins eren llanes d'anyells i solien utilitzar-se per a draps de més baixa qualitat.

El procediment necessitava de l'articulació de molts individus. Els Tagliacarne es proveïen de la llana dels productors granadins. Seguidament, contractaven transport per dur-la al port de Cartagena, des d'on el seu agent, Agostino Panesio, s'encarregava de coordinar els estibadors per carregar les llanes a les naus. Aquelles naus es noliejaven des de Gènova pels C&O, qui arranjaven les condicions. A principis de l'any 1638 el capità Giacinto Cariola havia carregat 70 bales de llana granadina per descarregar-la a Gènova, reclamant un alt preu pel nòlit, a raó de 6.000 rals de vuit, que segons apuntaren suposava un 22'75 per cent del valor. Aquell alt cost pot anar en relació al volum de la mercaderia, així com al preu que finalment podien extreure d'ella. A més, els tributs reials de la llana, en aquell cas, foren de 482 rals i mig. Part de les 70 bales de llanes va acabar a Vilafranca de Mar, el port adjacent a Niça, al ducat de Savoia. Un motí dels mariners sobre la nau havia fet malbé algunes mercaderies, encara que a l'estiu tots ells es trobaven a la presó. Els C&O de Gènova gestionaren el conflicte, aconseguint que la justícia els rebaixés el pagament del nòlit de 6.000 rals de vuit a només 2.000, i prepararen les testimoniances necessàries per presentar-les als asseguradors, amb la finalitat de recuperar els diners de les mercaderies perdudes. En cas que les llanes hagueren arribat a Gènova, els avantatges de contractar els C&O eren excepcionals. Aquesta companyia estava exempta del pagament dels drets marítims: «Il prezzo si negotierà tutto franco a noi di dogana, che importà più de un scuto per contaro [di lana]. Et se non fusse stato questa occasione non si sarete potuto sustentare tanto come è seguito».⁴⁹

A més de la complexa gestió de distribució sobre la qual els C&O tenien un exquisit control, es presentaven com la primera companyia en vendes de llana a Gènova: «tutti li altri insieme non ne hano venduti tanti come noi soli».⁵⁰ Segons el seu punt d'observació privilegiat d'anàlisi del mercat, el final dels anys trenta havia sigut realment dur per a la comercialització de la llana, però gràcies a l'activació dels seus recursos a França havien pogut sortir exitosos de la situació:

«et se non fusse stata la richiesta de Francia credete pure che si sarebbe fatto pochissimo perche in Lombardia hormai non resta in piedi alcuna fabrica et sino che le guerre durerrano possiamo sperare poco di meglio. Per agnini non habbiamo altro essito che per Massa è Piemonte [...]. Facciamo conto che ne possino tuttavia avanzare da balle

⁴⁹ ASRo, *FO*, II D 3. 1638, 4 maig.

⁵⁰ ASRo, *FO*, II D 3. 1638, 28 juliol

150, procuraremo secondo ordinate di tornarli a lire 80 il contoro, se bene sino che altri ne habino, dubitamo difficilmente sii per reuscirne».⁵¹

La demanda es reactivà el 1639, quan reclamaren als Cernezzi de València l'enviament de 300 *contari* de llana, com s'ha vist anteriorement. La venda no havia anat tan malament aquell principi d'any. De fet, altres companyies, com la de Gerolamo Imbonati, havien introduït la llana castellana al port de Livorno i Milà, gràcies a les gestió dels C&O.⁵² Els costos de l'administració de la companyia de Gènova van girar al voltant del 5 per cent. La venda de llanes de Tagliacarne tampoc havia anat malament: en una carta els avisaren des de Gènova del cobrament de nou intermediaris que els havien comprat les llanes a principis del 1638. Comptaren amb vendes als Galleni de Marsella, als Gherardi de Florència, als Castiglioni de Gènova o Giovanni Battista Arxeretto, considerat un dels millors compradors de la companyia, adquirint 30 bales a principis d'aquell any.⁵³

L'any 1643 la distribució llanera continuava. Els remeses de llana de Castella la Vella, es gestionaren des de Madrid i València, on els C&O van tindre alguns problemes que donen llum sobre la imbricació del comerç de llana i el món financer. Alguns dels enviaments de llana no foren de la qualitat esperada. Un dels agents més fidels, Giovanni Battista Sangiuliano, agent de control de la recol·lecció llanera de Salamanca, Conca i Albarrasí, havia enviat 1.042 arroves de llana de Conca pel preu de 1.837.789 maravedís, pagant-los al productor en moneda de plata. L'ira es va alliberar a la seu genovesa quan van comprovar la qualitat de les bales de llana. Assenyalaren que: «si vengono a pagare le lanne tre volte più di quello vaglione et havendo anche riconosciuto la robba per essere balle 46 qui capitate, e sono ritrovate mal lavate et di cattiva qualità» i afegiren que «se l'amico vostro havese preteso stravaganze desingannatelo e fatte in tal modo che si aggiustino li conti come si deve».⁵⁴

La llana fou a parar als magatzems de Gènova i posteriorment fou distribuïda amb poc d'èxit a Florència, però la confiança s'havia ensorrat pel mode de pagament

⁵¹ ASRo, FO, II D 3, 1638, 28 juliol

⁵² ASRo, FO, II D 3, 1639. Alguns exemples podrien ser com a l'agost els C&O de Gènova aconseguiren col·locar al port de Livorno 13'75 bales d'anyells per 440 escuts, 3 sous i 6 diners, gràcies al pagament d'un 5 per cent del preu en despeses de gestió. El 13 de desembre enviaven a Milà 12 bales de llana d'anyells de conca i 3 bales de panys de Segovia a nom dels Imbonati.

⁵³ ASRo, FO, II D 3, 1638. Segons la carta els Galleni havien comprat 30 bales, Paolo Ronedo, 20 bales, Leonardo Balbano 9, Agostino Brichero, 4 bales de fioretti i 12 bales de *reffini*, Giovanni Steffano Moreni, 30 bales de *reffini* i *fioretti* i 2 bales de *secondi*, Giovanni Battista Axereteo 30 bales, a la nau del Cariola anaven 70 bales, mentre que dels Gherardi i Castiglioni, no s'assenyalava la quantitat.

⁵⁴ ASRo, FO, II D 4, 1643, 28 febrer.

utilitzat per Sangiuliano, fet que ens indica en quin punt es situaven aquestes cases d'italians a Castella, ja que cap pagament a productors havia de realitzar-se amb moneda de plata sinó de billó, fortament devaluada després de les contínues polítiques monetàries de devaluació dels monarques hispànics.⁵⁵ Carmen Sáenz Ayán assenyala l'efectiu sistema portat a terme pels assentistes jueu conversos, cobrant les consignacions dels seus préstecs en billó, per convertir-les després de la compra de llana i la seua venda fora de Castella, en argent. Aquest grup va utilitzar la matèria primera per transformar el metall.⁵⁶ La pràctica fou seguida també pels banquers i comerciants milanesos, demostrant-se quan Sangiuliano es va veure obligat a pagar la diferència (el premi) entre la plata i el billó per aquella compra de llana. L'acció d'aquest agent va suposar un intent d'exclusió de la xarxa, ja que els C&O cercaren un nou agent a la Cort de Madrid: Girolamo Biffi, de pare originari de Bèrgam,⁵⁷ demostrant la importància que la llana tenia per a un conglomerat financer com aquest.

Que el projecte de Francesco Cernezzì de Venècia d'abandonar el negoci de la llana no va donar resultats ho demostra la documentació, ja que durant la segona meitat del segle XVII la xarxa de la llana hispànica continuava en funcionament, així com ho havia fet fins al moment, tot i que el producte no va ocupar el monopoli dels productes amb els quals els C&O realitzaven els seus negocis durant el segle XVII. L'any 1665 al balanç comptable de la companyia veneciana s'anotaren un total de 4.169 escuts de marques que devien a intermediaris hispànics, entre els qui es trobaven les companyies de Grillo & Lomelín i Giovanni Battista Casano des de Madrid i Ottavio Camillo des d'Antequera, però també Giovanni Martini des de Cracòvia, qui les havia venut a favor d'un agent d'Amsterdam. El deutes en llana en aquell balanç suposaven només el 5,05 per cent del total, fet que demostra que, tot i la permanència de la xarxa de comercialització del producte, els interessos de la companyia eren, en el seu conjunt, uns altres.

⁵⁵ Segons els càlculs de Hamilton el premi del coure sobre la plata (és a dir, la quantitat de moneda de coure a pagar de més per a igualar el valor de l'argent) va passar en Castella del 50 per cent en 1650 al 150 per cent en 1664. En el període, doncs, la desestabilització no fou tan extremada com ho fou a partir de la segona meitat del segle. A. DOMINGUEZ ORTÍZ. *Política y Hacienda*, (1983). C. SÁENZ AYÁN. "Las redes financieras", pp. 81-82.

⁵⁶ C. SÁENZ AYÁN. "Las redes financieras", pp. 82-87.

⁵⁷ ASRo, FO, II D 4, 1643, 1 maig. Gerolamo Biffi era d'origen florentí, tot i que el seu pare era originari de Bèrgam, a la Llombardia vèneta. El 1645 li fou atorgat l'hàbit de cavaller de Santiago. AHN, OOMM Caballeros_Santiago, Exp. 1096.

Però el control de la cadena de producció per part dels C&O no s'estretia només en les fases inicials d'abastiment de les matèries primeres, seda i llana. Als centres productius on arribava la seda es confeccionaven semielaborats i teixits que eren expedits una vegada manufacturats cap a tota Europa i també cap a Sevilla per a comercialitzar-los a Nova Espanya. Així ho acrediten les llistes de vendes registrades en les cartes de comerç de la Companyia. El 1639 s'enviaren a Barcelona 28 pams d'*ormesí* negre per 53 lliures, 50 pams de saies, 170 pams de vel de seda per a mantons, o 356 pams de teles vellutades, sumant 327 lliures i nous sous. El mateix any a Madrid, a nom de Girolamo Imbonati s'expediren 9 caixes de teles blanques amb flors d'or, teles d'or carmesí amb fil d'or i galons d'or, tot produït a Milà, que sumaren 449 lliures i 7 sous, moneda genovesa i també sedes produïdes a Nàpols amb destinació a la Cort castellana. Com es pot observar, teixits de luxe que buscaven un mercat entre els privilegiats a centres urbans on es concentrava el consum d'aquests productes, com foren Barcelona o Madrid.

Però, més enllà de la Península Ibèrica, els C&O també explotaren altres mercats. Per exemple, des de Venècia, tenien interessos en Mèxic, on havien enviat a mitjans del segle XVII 420 peces de calces de seda i 113 manolls de *frisetti* de seda mitjançant un dels seus agents de Cadis.⁵⁸ A Sevilla, potser per a consum de la ciutat o per embarcar amb les galeres de la carrera d'Índies, s'enviaren el 1639, 1.200 calces de producció milanesa. De la mateixa manera, des del port genovès partiren, destí a Amsterdam, calces i altres tipus de semielaborats de seda i llana produïts amb les millors manufactures, com veurem a continuació en la línia de comerç activa entre Amsterdam i Gènova. En definitiva, s'observa l'òptima articulació dels mercats interregionals que van controlar els C&O. El seu èxit quedava circumscrit a la capacitat de mobilitzar de forma coordinada molts recursos humans i, al mateix temps, controlar la informació que els permetia entendre la demanda dels productes amb els quals comerciaven en diferents places.

Els C&O, com s'ha pogut observar, van controlar tot el procés de la cadena productiva, tenint en compte que era una cadena deslocalitzada en la qual els centres

⁵⁸ ASRo, FO, IV E 2.

regionals tenien funcions particulars. Involucrar-se en tot el procés els conferia la capacitat de controlar la volatilitat del mercat, perquè coneixien al detall cada passa: els preus de les matèries primeres i els preus dels productes manufacturats en cadascuna de les places internacionals en les quals compraven i venien. En definitiva, la seua infraestructura empresarial aconseguia baixar els costos de transacció, per exemple amb les exempcions fiscals al port genovès i la transformació de billó en plata, i gràcies a la irradiació de confiança, provocant que, tot i la baixada del percentatge de llana castellana exportada des de la façana Mediterrània i, consegüentment, de la reducció d'oportunitats al comerç d'aquest producte, els C&O es mantingueren com a exportadors de la mateixa durant el segle XVII.

(II) El comerç del blat: «allà on no hi ha pa no hi ha pau»

Si hi va existir un producte rellevant que requeria la coordinació del comerç a la Mediterrània i pel qual la reputació social dels C&O va consolidar-se progressivament, fou el blat. La producció cerealista no sempre s'adequava a la demanda de cadascuna de les regions deficitàries del sustentacle principal de la població durant l'Antic Règim on la seua mancança podia provocar revoltes insospitades. L'aprovisionament d'aquest aliment bàsic necessitava d'unes infraestructures difícils de gestionar pels governs urbans. Un exemple rellevant és el del Regne de València, com s'ha vist al Capítol I. Malgrat la insistència per administrar la seua importació, enviant un síndic a Palerm per formalitzar els contractes i les diverses prohibicions d'exportació, la Ciutat de València va decidir externalitzar el servei d'abastiment mitjançant els contractes amb famílies de negocis capaces de la gesta.⁵⁹ Tanmateix, no sols tractaren amb l'administració municipal valenciana, sinó que també subministraren a la ciutat de Ferrara, a Gènova, mitjançant *l'Ufficio de l'Abbondanza*, o al govern de la República de Luca.⁶⁰

Els C&O, des de les diferents seus, preveien la recol·lecció de cadascuna de les zones d'abastiment disponibles (partint d'Europa de l'Est fins arribar a l'Àfrica mediterrània), contrastaven els preus de compra i determinaven les necessitats de

⁵⁹ A. CASTILLO PINTADO. *Tráfico marítimo*, pp. 103-105. A. FELIPO ORTS. *Las arcas*, (2008). M. S. REIZÁBAL GARRIGOSA. "La familia valenciana", pp. 59-75.

⁶⁰ Es poden seguir alguns dels pactes d'abastiment a ASRo, FO, II D 3. ASRo, FO, II D 4.

cadascuna de les regions i conjuntures econòmiques. Quanta més necessitat, més augmentaven els preus, malgrat que calia que es fiaren només de pagadors solvents. Unes cartes de 1617, que es van col·locar als llibres de registre de les missives de 1622, entre Gènova, Nuremberg i Danzig, mostren al detall la capacitat de coordinació en aquest sentit.⁶¹ L'any 1617 havia sigut un bon any en termes de recol·lecta en Sicília i Lombardia, però l'exèrcit de la Monarquia Hispànica consumia més de la producció dels territoris. A la Península Ibèrica s'esperava un any d'escassetat, sobretot al Regne de València i semblava que també a Sevilla. Per això, es van activar els contactes amb Danzig i Cracòvia per carregar blat - encara que de menor qualitat - i embarcar-lo cap a Cadis, Alacant i Mallorca. El Consell de la Ciutat de Mallorca era menys fiable per als C&O ja que, encara que tenien grans necessitats, no pagaven sempre a temps. Pel contrari «a Valenza vadino tratando perche in occasione di concertar qualcosa con essa città e con particolari, li vi sono bone borse».⁶²

Des de Gènova s'enviaren diferents cartes a Danzig, a Pietro Neri, al que se li demanava que ajustés el preu del gra a la baixa, intentant negociar amb ell en relació a la qualitat dels grans i als gustos dels demandants:

«vedemo quello va passando introno grani che il prezzo de 90 a 95 fiorini ne pare troppo alto sendo per ordinario li grani di cotesto paese pocho gustati in Spagna et in questa [Genova] per la sua leggerezza et pocha respontione tanto più quando ve ne sono di molto più vantaggiose non sendovine al pari de quelle de Sicilia et Sardegna per Spagna».⁶³

Al seu agent se li prometia el pagament en dos meitats. El primer ingrés es realitzaria mitjançant la famosa companyia dels Cellari de Cracòvia, socis dels C&O, i la resta es giraria al seu favor a Nuremberg, per mà de la companyia Odescalchi de la ciutat alemanya. Es demanava contractar assegurances marítimes i que s'enviés quan abans el producte. El circuit internacional no es tancava amb el blat del Bàltic, teòricament estancat i en retrocés a partir de 1650, sinó que els graners de la Mediterrània tenien el seu cor a les illes de Sicília, Sardenya i el nord d'Àfrica.

⁶¹ ASRo, *FOB*, XXXII F 2.

⁶² ASRo, *FOB*, XXXII F 2. 1617, 7 juny.

⁶³ ASRo, *FOB*, XXXII F 2. 1617, 7 de juny.

Les llicències de saca de blat sicilianes (*tratte*),⁶⁴ s'anaven aconseguint a través d'*asientos* que el monarca hispànic realitzava amb prestigioses cases de negociants que pogueren avançar una quantitat de diners necessària per als compromisos bèl·lics, creixents durant el segle XVII. Així com ho assenyalaven els propis corresponsals, sols necessitaven esperar al sorgiment d'aquestes necessitats de la Monarquia per tal d'aconseguir els contractes que facilitaven el seu comerç. Així succeí el 1617, i així ho van continuar fent el 1622-1624, 1637-1639 i 1643. Si es bloquejaven les eixides de blat de Sardenya per la guerra amb França es buscaven els grans a Tabarka, Bastió de França i Cap Negre, al nord d'Àfrica. Si, pel contrari, hi havia abundància a Àfrica però «come vi è qualche turbidamento tra mori [...] et sin ora per questa causa non resolvono di negoziare ne meno di mandare altri vasselli per un mese» es podia fàcilment «suplir di Cicilia, Tabarka o altre parte, resalvando sempre giusti impedimenti di forze di principio o disgratie, calcolando l'estrazione di Cicilia non sarà permessa solo in ottobre o novembre».⁶⁵

L'espera era necessària per a signar un *asiento* amb el Rei hispànic, com aquell que pactaren el 1643 amb Giovanni Andrea Massa de Palerm, qui va abonar 300.000 escuts gràcies a la participació d'altres comerciants. D'aquella quantitat, 140.000 escuts foren aportats per les companyies dels C&O, Lomellin de Gènova i Giovanni Battista Toffetti de Milà. Aquestes companyies s'involucraren en l'exportació i venda del grà amb la finalitat de recuperar les quantitats entregades al Rei. Per exemple, pactaven conjuntament amb *l'Ufficio de l'Abbondanza* de Gènova: «camineremo di concerto a fin che non si faccia danno un al'altro»,⁶⁶ mostrant la seua funció de *lobby* de cara a la negociació amb institucions públiques. De fet, la distribució del cereal no s'efectuava només als dominis del monarca hispànic sinó que es repartia en altres places demandants, com la República de Luca o el Ducat de Savoia. A Gènova, capital de les *vettovaglie*, veneren blat no sols a través de la seua descàrrega als magatzems i la consegüent distribució terrestre, sinó també a bord de les mateixes naus.

⁶⁴ S. LAUDANI. "Avenda avuto bisogno", pp. 84-91.

⁶⁵ ASRo, FO, II D 3. 1637, Agost, setembre.

⁶⁶ ASRo, FO, II D 4. 1643, 14 febrer. Encara així, existia la competència. Per exemple, el març de 1643 es va pactar una partida de 2.500 salmes de gra de Crotona per a entregar a les autoritats de la República de Luca per 76 florins la salma. En canvi, els *grani duri*, es venien per molt menys. S'avisava a Palerm que la Princesa Doria havia carregat gra cap a Livorno on se li oferien 65 florins per salma, amb el que calia «vedere d'accertare in qualche cosa il vostro genio». En la mateixa carta se li va avisar que al Piemont, per les dificultats de la guerra, si que es podria vendre a millor preu.

El recompte total del gra que va enviar Giovanni Andrea Massa en direcció a Gènova i, en algunes ocasions, a Livorno, resulta espectacular. La suma de les quantitats detallades que apareixen a la Taula 8, és de 27.208 salmes, que en cafissos respon al valor de 870.654 i en kilograms al valor de 6.040.176.⁶⁷

Taula 8. Enviaments de gra d'Andrea Massa als C&O i Pallavicini de Gènova (1643)			
Dia	Salmes	Tipus de gra	Conversió cafissos
26/3/1643	1.586	grans forts	50.752
21/5/1643	189	<i>ruselle</i> de Terranova	6.048
30/5/1643	370	<i>rusello</i>	11.840
6/06/1643	5.639	grans durs	180.448
	6.600	<i>rusello</i> blanc	211.200
		<i>ruselle</i> rojes	
27/6/1643	370	grans de Xacca	11.840
11/7/1643	1.300	<i>rusello</i>	41.600
	1.200	grans durs	38.400
	600	<i>ruselle</i> de Terranova	19.200
25/07/1643	2.085	forment	66.720
	1.299	<i>rusello</i>	41.568
	750	grans forts	24.000
	643	<i>rusello</i>	20.576
8/8/1643	616	<i>ruselle</i> rojes	19.712
	790	grans durs	25.280
	1.294	<i>ruselle</i> blanques	41.408
5/9/1643	1.866	grans forts	59.712
	11	<i>ruselli</i> giorgenti	350
TOTAL	27.208		870.654

Font: Elaboració pròpia a partir del registre de cartes ASRo, FO, II D 4

El volum es correspon amb la nombrosa aportació de 300.000 escuts. Però aquella no fou l'única ocasió en la qual el palermità havia treballat amb el blat. Com s'ha vist al Capítol I, el febrer de 1638 Massa preveia la concessió d'una *tratta* de 25.000 salmes, que va intentar negociar amb al Rei per incrementar-la fins a les 40.000.⁶⁸ El

⁶⁷ La conversió de valors de la salma siciliana els aporta S. LAUDANI."Avendo avuto bisogno", pp.77. S'assenyala que per al pes del gra, la salma varia d'un port a un altre, però que al port de Palerm es equivalent a 2,75 hectolitres o al voltant de 222 kg.

⁶⁸ ASRo, FO, II D 3. 1638, 22 maig - 28 agost.

pacte final va ser de 30.000 salmes, una quantitat semblant a la que va exportar el 1643. Això suposava un desemborsament consistent a la Cort i, consegüentment, una consideració privilegiada de cara a la reputació que va guanyar. No es d'estranyar que, com molts altres assentistes, Giovanni Andrea Massa fóra recompensat en forma d'honor amb la concessió del títol de comte de San Giovanni de la Punta, senyoriu Sicilià sobre el qual se li va concedir mer i mixt imperi l'any 1646.⁶⁹

Per la seua part, l'exportació de gra des de Sardenya ofería enormes possibilitats per als «homes de negocis» capaços d'activar xarxes financeres i de transport que els permeteren signar *asientos* amb el monarca. Si bé les llicències de *saca* estaven en mans dels camperols des de la pragmàtica del *arbitrio furmentario* de Felip II del 1598, les creixents necessitats de numerari de la Monarquia, incentivades per la situació de l'escenari bèl·lic europeu, feren que alguns mercaders aconseguiren acaparar llicències fins al punt de ser considerats pels historiadors sards com els qui controlaren el monopoli d'extracció de grans de l'illa entre els anys 1630 i 1640.⁷⁰

Les ciutats sardes, certament, disposaven dels coneguts sistemes d'abastiment anomenats *annona*, que serviren per tal de proveir les comunitats urbanes de les seues necessitats alimentàries, reservant abans de les *sacas* unes quantitats determinades de blat que variaven segons les concentracions demogràfiques. El sistema comptava amb algunes fases, de les quals, la primera era de crucial importància per als C&O: el *scrutinio*.⁷¹ A principis de setembre es calculava a l'illa la diferència entre grans vells i grans nous per tal de saber les quantitats necessàries per a la població i les quantitats disponibles per a la venda. El procés es gestionava mitjançant declaracions dels camperols - molts cops fraudulentos - que anotaven els oficials regis.⁷² Tanmateix, els grans mercaders de blat a la Mediterrània no esperaven les complicades decisions respecte les quantitats disponibles sinó que alfarrassaven la collita segons les condicions climàtiques, les opinions dels camperols recollides pels seus agents i la previsió de les conjuntures polítiques internacionals que podien afectar-hi, com la mobilitat de recursos

⁶⁹ AGS, SSP, Lib. 977, 333.

⁷⁰ F. MANCONI. *Il grano*, pp. 160-171; G.G. ORTU. "La Sardegna", pp. 175-178. B. ANATRA, "Economia sarda", pp. 165-167.

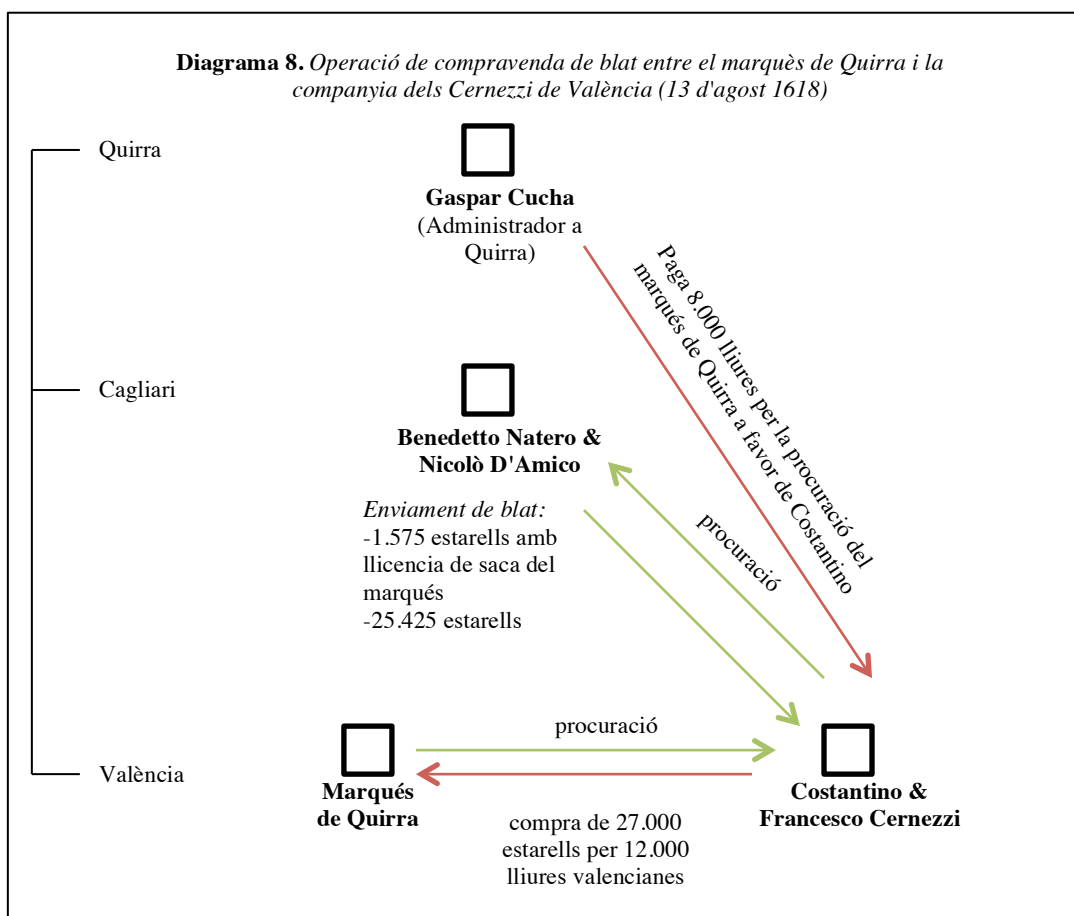
⁷¹ F. MANCONI. *Il grano*, p. 167.

⁷² ASRo, FO, II D 3. 1637, 7 setembre. El 7 de setembre s'avisava des de Gènova a València que el *scrutinio* preveia poca opció d'extracció de grans, ja que a Sassari havien declarat la necessitat de 40.000 estarells, mentre que a Cagliari i Oristano havien declarat menys dels que els mercaders consideraven, fet que podia provocar algunes alteracions a l'hora de pactar les *sacas*.

bèl·lics. Una vegada coneixien la possibilitat d'exportació es dedicaven a comprar llicències als camperols, concentrant en poques mans el negoci d'extracció del blat sard.

Entre els agents que realitzaven aquestes operacions a favor dels Cernezzis i Odescalchi a Sardenya es trobava Benedetto Natero, un dels grans caps del monopoli d'exportació de blat de l'illa. La correspondència, a més a més, mostra la relació directa entre Gènova, València i Càller, en la que hi mitjançaren Gaspar Malonda, les cases dels Ordano Martini i Bartolomeo Hortolano, complint operacions saldades amb lletres de canvi girades a Novi Ligure.⁷³

A l'illa sarda, a part dels agents dels C&O, es va negociar amb importants terratinents com el marquès de Quirra, d'origen valencià. El 13 d'agost del 1618 es formalitzava una operació a favor dels milanesos assentats a València. D'una banda, el marquès i els Cernezzis pactaven a València la compra de 27.000 estarells de blat del seu marquesat de Sardenya, dels quals teòricament només podia extreure 1.575 estarells cada any des del port de Càller, per una concessió reial a la seua disposició.

⁷³ La correspondència d'aquestes companyies es pot seguir a ASRo, FO, II D 3. 1637-1639.

El mateix dia el marquès signava una procuració a favor dels Cernezzi de València per a que actuaren en el seu nom a qualsevol indret i sobre qualsevol negoci. Aquell mateix dia, el marquès de Quirra demanava a l'administrador de les seues terres a Sardenya, Gaspar Cucha, que desemborsés 8.000 lliures valencianes als Cernezzi en compensació pels serveis de procuració. Uns instants després i davant el mateix notari, els Cernezzi nominaren procuradors a Benedetto Natero i Nicolò d'Amico - dos dels seus agents a Sardenya -. La cadena de procures establerta aquell 13 d'agost,⁷⁴ suposava l'agilització d'un procés que haguera pogut tindre alguns costos afegits per al noble. El marquès de Quirra es desentenia de la comercialització del seu blat, al concedir als C&O extreure'l legalment amb la llicència de *saca* per valor de 1.575 estarells. Els 25.425 estarells restants que havia adquirit amb el contracte de venda, es podrien extreure de l'illa sempre i quan els Cernezzi pagaren els drets de *saca*, o bé si pensaven fer-ho mitjançant activitats fraudulents. Per la compra pagaven 12.000 lliures valencianes al marquès de Quirra, qui les rebia immediatament a València. Els Cernezzi, sense moure's de la ciutat, tenien la capacitat d'activar la seua xarxa a Sardenya, per començar el carregament de blat a Càller.

Què s'estalviava d'aquesta manera el marquès de Quirra? Les passes hagueren sigut diferents. Primer haguera tingut que enviar al seu administrador al port de Càller per tal de vendre el blat als Cernezzi, però segurament al port haguera tingut un problema, ja que la llicència de *saca* estava al seu nom, pel que els Cernezzi sense ser els instituïts com a procuradors, hagueren tingut que demanar llicència per extreure el cereal. Si els Cernezzi no hagueren sigut procuradors, el marquès haguera tingut que contractar un vaixell, carregar-lo i transportar-lo a València, per, una vegada arribat al port, ordenar la venda als Cernezzi, el que suposava un valor afegit sabent que el marquès hauria contractat a tercers per a la gestió de cadascuna de les passes. Un sol acte notarial emanat per ell eliminava *de facto* totes les complicacions.

La capacitat d'influència sobre els agents públics i privats decisius sobre la distribució del cereal i la xarxa transnacional, els feren capaços de prevenir l'oferta i la demanda. Amb això desenvoluparen l'avidesa de comprar blat a baix preu i vendre'l allí on hi havia més necessitat, engegant un procés de dos cares: l'enriquiment de les companyies dels C&O i la contractació com a avitualladors en diferents places, atorgant-los confiança i reputació.

⁷⁴ ACCV, 8779. Notari Joaquim Monròs, 1618, 13 agost.

Al convent de Predicadors de València es va pintar a meitat del segle XVII un gran retaule dedicat al *Miracle de les Naus* de Sant Vicent Ferrer.⁷⁵ Al quadre apareixien tots els grups socials de la Barcelona medieval - vestits segons els costums de l'Època Moderna - presenciant l'arribada de tres naus carregades de blat que miraculosament el sant havia aconseguit atraure a la costa a fi de fer front a una de les caresties més severes per les que havia passat la ciutat. Al segle XVII el «miracle» es portava a terme gràcies als Cernezzis de València, qui havien subministrat blat a la ciutat durant la forta crisi cerealista dels anys trenta mitjançant contractes d'abastiment.⁷⁶ L'analogia entre la representació i la realitat mostra la consideració social que tenia la Ciutat sobre els qui importaven blat, un aliment essencial per a la pau.

Com s'ha vist al Capítol I, la consideració de la Ciutat cap a aquests negociants va arribar fins al punt de mitjançar davant la pretesa de requisar d'una de les naus carregades de blat que el monarca volia per a l'exèrcit de Milà.⁷⁷ La Ciutat es va oposar insistentment a l'acció, ja que no concebia danyar de cap de les maneres als «homes de negocis» que alimentaven al seu poble dient que «conviene al servicio de vuestra Magestad y beneficio de aquel Reyno [pagar], porque si no es desta manera se imposibilitaría la contratación del trigo y sin él no pueden passar los naturales»,⁷⁸ ja que consideraven que «los que traen trigo y otras vituallas no pueden ser molestados [...] por ley natural». Foren, justament, els diferents serveis d'abastiment la causa de l'entrega d'un regal el 1630 per part del Consell de la Ciutat:

«son assentiment y consentiment per a que lo dit senyor racional fasa fer una font de plata de pes de cent y vint-y-cinch lliures, ab or, y man donar y lliurar aquella a Constantin Sernesio, cavaller, en recompensa de les moltes diligències que ha fet fer en portar forments per a l'avituellament de la present ciutat».⁷⁹

⁷⁵ D. VILAPLANA ZURRITA. "La capilla", pp. 81-98. El quadre, pintant per Vicente Salvador Gómez, s'anomena «Sant Vicent anunciant profèticament l'arribada de dos naus carregades de blat a Barcelona».

⁷⁶ Entre els anys 1630-1632 els Cernezzis de València van vendre a la capital del Regne 38.166 cafissos de blat. AMV, MC, A 156-159.

⁷⁷ ACA, CA, Leg. 557, n° 13. Als anys 34-35 els Cernezzis van prestar al marques dels Vélez 4.000 ducats per a carregar blat i trasportar soldats cap a Milà. ACA, CA, Leg. 558, n° 17.

⁷⁸ ACA, CA, Leg. 558, n° 17.

⁷⁹ AMV, MC, A-157, fol. 799.

Els serveis ajudaren a la metamorfosi social dels Cernezzi i així València va acabar reconeixent la noblesa de Francesco l'any 1635.⁸⁰ En part, el blat feia adoptar a la Ciutat una actitud favorable cap a les famílies de negocis estrangeres, passant alguns dels seus membres a ser considerats cavallers amb plens drets. Benedetto Odescalchi, membre de la companyia i cardenal des de 1645, fou enviat a la seu de Ferrara com a llegat pontifici l'any 1648. Una de les seues activitats principals fou la d'avituellador de blat, fet que li va generar un gran renom per salvar la ciutat d'una forta carestia.⁸¹ El cardenal Odescalchi fou capaç de l'empresa gràcies a la xarxa de la qual formava part. Així mateix es pot deduir d'una carta enviada des de la ciutat a Gènova l'any 1649: «Ho passato col signore cardinale nostro [Odescalchi] a favore del signore Granera, per l'interesse in quei grani havuti questa città, tutti li uffitii opportuni ne li traslascero sino al fine come potranno puoi rappresentare».⁸² Aquell any, l'abastiment als Estats Pontificis havia sigut bo i les dificultats es derivaven de la pesta de 1649 i no de la manca d'avituellaments, controlats, en gran part, pels membres de les companyies dels C&O:

«Tutti questi altri stati del Papa per il contrario è un pezzo che si continuano febbre fastidiose, et ne moiono molti [...]. Non si può manco dire sia effetto de patimenti per la carestia v'è stato l'anno passato, poichè alla ratta mancano più gente bona che povere. [...] Ad ogni modo si doverà potter supplire senza robba di ponente se non ne venisse da Spagna, [...] l'Isole et il Regno di Napoli doverano infatti li seminarii dar robba et in riguardo di questo Vostra Signora crede che facilmente si potesse aggiustar qualche negotiatione con il signore Cardinale Trivultio».⁸³

Al mateix temps, a Roma, anys després, el servei d'abastiment fou controlat per les seues mans, una herència familiar que li va servir, de ben segur, per a la seua promoció dintre l'Església, com veurem al capítol VIII. En definitiva, un panorama de estrets lligams de coordinació d'un producte essencial per als pobles mediterranis en mans de la companyia a diferents indrets: València, Gènova, Milà o Ferrara integrant l'economia nord Europea, sarda o siciliana.

⁸⁰ J. PASTOR FLUIXÀ. "Nobles i cavallers ", pp.13-54.

⁸¹ L. B. VON PASTOR. *Storia dei papi*, p. 12-13.

⁸² ASRo, FO, II C 9. 1649, 7 agost.

⁸³ ASRo, FO, II C 9. 1649, 1 octubre. El cardenal Teodoro Trivulcio havia sigut fins aquell any virrei de Sicília.

1.2. Les mercaderies atlàntiques i oceàniques: la importació de productes nord europeus i de les Índies

(I) Els casos de connexió Mediterrània amb els mercats globals d'Amsterdam i Lisboa

Una de les qüestions a tractar en aquest capítol sobre la integració de regions econòmiques és el paper que van jugar algunes mercaderies introduïdes a la Mediterrània procedents de territoris nordeuropeus, però també orientals, a partir de dos centres privilegiats per a les xarxes mercantils a les Índies Orientals: Amsterdam i Lisboa. Ens preguntem fins a quin punt van participar els agents mediterranis en la confecció d'aquests itineraris de comerç entre grans regions econòmiques durant el segle XVII i quin paper jugaren els ports intermediaris com Amsterdam o Lisboa en aquesta combinació econòmica.

Múltiples productes als itineraris entre Itàlia i les places nòrdiques

Si bé les relacions entre Flandes i la Mediterrània tenen orígens medievals, si més no, podem afirmar que les relacions entre aquests pols es van transformar arran la configuració d'un espai d'actuació econòmica mundial, en el qual els diferents agents econòmics i les polítiques implantades pels territoris pugnaven per controlar quotes de mercat en relació a les noves rutes marítimes. La connexió entre diferents ports de la Mediterrània com Alacant, Gènova i el port adriàtic de Venècia amb les economies del nord d'Europa, impulsaren durant el segle XVII la integració de la Mediterrània en la economia mundial. Els itineraris es caracteritzaren pel comerç global gestionat des dels ports d'Amsterdam, Anvers i Lisboa, en els quals els agents del sud d'Europa trobaven les vies per a fornir als seus territoris dels productes del Nord i més tard els productes colonials portuguesos, anglesos i holandesos provinents de les costes asiàtiques.

Les primeres evidències de la participació dels C&O en el comerç d'Amsterdam apareixen al registre de cartes confeccionat a Nuremberg.⁸⁴ En concret, sembla interessant la relació entre els Odescalchi i els Bartolotti. Qui eren els Bartolotti

⁸⁴ ASRo, FO, II B 9. Aquest registre de cartes no s'ha utilitzat exhaustivament per confeccionar el capítol, però ara agafem algunes de les cartes que es van girar entre els Odescalchi de Nuremberg i els Bartolotti d'Amsterdam.

d'Amsterdam? Wilhelm van der Heuvel, un protestant d'Utrecht, es va traslladar a principi de segle a Amsterdam, italianitzant el seu nom pel de Guglielmo Bartolotti. Aquest havia estat enviant pólvora d'Amsterdam en naus neutrals d'Hamburg amb destinació a Livorno per a la seua reexportació a Gènova, on la consignaven als Balbi. Per exemple, el 1625, les quantitats de pólvora es van vendre a un reduït 3 per cent de comissió a favor de Bartolotti. L'aprovisionament d'aquest material als genovesos, principals aliats de la Monarquia Hispànica, demostra el caràcter transnacional de la seua xarxa i l'habilitat per superar fronteres, vist que en aquell precís moment la Monarquia es trobava en guerra amb les Províncies Unides.⁸⁵

Però la famosa Casa Bartolotti no només s'ocupava del tràfic de mercaderies destinades a la guerra, sinó que també exportava altres productes com el cotó en brut des d'Amsterdam a Nuremberg, on els Odescalchi l'adquirien per a la producció de fustanys de les importants indústries tèxtils del sud d'Alemanya. La producció d'aquests draps de cotó, una vegada confeccionats, foren exportats cap a Amsterdam, però també cap a la Mediterrània, com més tard veurem en la integració de les mercaderies centreeuropees al *Mare Nostrum*. A més, la Casa Bartolotti proveïa els Odescalchi de l'apreciat pebre negre.

A destacar que els Bartolotti, com la resta de cases comercials amb les quals treballaven els Odescalchi de Nuremberg el 1619 (Coÿmans, Bloomart, Schimits, etc.), contractaren els serveis financers oferts per la Casa Odescalchi, ja que bona part del crèdit utilitzat el van aconseguir a les fires de Frankfurt mitjançant els procuradors dels Odescalchi. Alguns dels pagaments de compravenda de mercaderies s'efectuaren als comptes corrents de Venècia en la banca dels C&O.⁸⁶ Giovanni Paolo Bartolotti d'Amsterdam, suposem el fill de Guglielmo, va continuar apareixent als llibres comptables dels C&O de Venècia durant els anys seixanta, demostrant la continuïtat dels contactes entre ambdós famílies.⁸⁷

Els itineraris entre Itàlia i les diferents places de Flandes i les Províncies Unides canalitzats pels C&O són patents. L'any 1622 es produïren diferents fallides provocades pels efectes ocasionats a la fi de la Treva dels 12 anys i les desestabilitzacions

⁸⁵ D. PARROT. *The Business*, p. 215-216.

⁸⁶ El 6 de juny de 1619 Bartolotti va extingir un deute amb els Odescalchi a la fira de Frankfurt de 2.740 escuts, 7 sous i 10 diners. Els Odescalchi, per la seua part remetien del compte d'Emanuel Ximénez d'Anvers diners a favor dels Bartolotti. I els Bartolotti pagaven els fustanys arribats a Amsterdam a través el comte dels C&O de Venècia.

⁸⁷ ASRo, FO, IX G 6.

monetàries, com la del *Kipper-und-Wipper*, que acabaren afectant algunes companyies comercials holandeses.⁸⁸ Francesco Cernezzi, *broker* financer de Venècia disposava d'una fluida comunicació entre Amsterdam i Anvers i per això aconseguia informació de primera mà. El 26 de febrer de 1622 Francesco va passar un informe a Como on exposava que diferents companyies comercials, sobre les quals els C&R tenien interessos mercantils i financers, estaven travessant problemes. Aquest assegurava que el cap de la casa dels Balda estava en presó a Anvers. Giovanni Paolo Dorchi esperava rebre la seua herència per poder pagar als creditors, després d'haver fallit. Un membre de la família Pesino havia renunciat a tots els seus litigis deixant-los en mans de la casa dels Dorchi. Sols un membre de la família dels De Turcone semblava solvent per poder pagar els deutes contrets. A Amsterdam la companyia Colpin&Benôit havia abandonat els negocis per mort d'un dels socis i els Odescalchi encara tenien interessos que giraven al voltant de 3.300 florins. Concluïa que «quest'anno che doveva esser il migliore sarà il più cativo di tutti, che resta laudato Dio, per non dir il diavolo [...], e quello si haveva di far in 5 anni bisognerà farlo in 6 se no in 7. Et farlo comodamente senza stafare che sarà la meglio».⁸⁹ S'esperaven unes males condicions a llarg termini sobre els objectius marcats per culpa dels «falimenti» de les companyies col·laboradores. Sols es podien reparar els danys si s'intentava proposar una sol·lució. Després de tres mesos, i gràcies al treball de control de Francesco Cernezzi de Venècia, s'informava de la millora de la situació: a Anvers s'estaven recuperant els interessos, gràcies a la confiança que desprenia de Giovanni Paolo Dorchi, gràcies al qual «speriamo cavarne presto, al meno la metà» dels beneficis.

Al juliol de 1622 informaren a Como, des de la seu de Venècia, que «li falimenti sono cesati» i el Dorchi negociava de nou amb els Colpin, Pessino i Turcone. El 4 de març de 1623 s'apoderaren dels seus interessos econòmics, al voltant del 40 per cent a Amsterdam, proposant ser més previnguts i no tractar amb les famílies fallides. Francesco deïa «che è stagione cativa, ed loro li facio tanto poco che è miseria, et coeli stima bene basterà guadagnar 10 per cento l'anno netti e tirar avanti».⁹⁰ A finals de l'any 1623 es comunicava: «avrà Vostra Signoria incasso l'aggiustamento fatto con il Colpin e Benôit di Amsterdamo, mi restano quelli di Anversa per i quali dicono tratto di uscire», informant que «da qui avanti si guadagnerà meno ma si farà con l'animo più

⁸⁸ M. WHITE PASS - J.R. PASS. *The Kipper und*, (2012).

⁸⁹ BCCo, FO, 250, Fas. 5. 1622, 26 febrer.

⁹⁰ BCCo, FO, 250, Fas. 5. 1623, 4 març.

quieto». La situació es reactivava en poc més d'un any gràcies al confident de Flandes, però caldria ser previnguts.

La relació entre ambdues places era clarament estreta i ho va continuar sent durant molt de temps. No fou casual que diferents companyies d'holandesos s'integraren en la societat veneciana,⁹¹ moguts per les relacions amb Llevant, però també per altres interessos. Bona part de les relacions es mediatitzaren per italians intermediaris, com així ho fou la companyia dels C&O entre Venècia i Nuremberg. S'observarà més nítidament al proper Capítol respecte a la plaça financera veneciana observant la banca dels Cernezzi, Odescalchi i Rezzonico.

Una plaça clau de l'itinerari nòrdic a Itàlia fou Gènova. Trobem una estreta comunicació - de freqüència setmanal - entre la companyia dels C&O de Gènova i diferents firmes d'Amsterdam, demostrant la fluïdesa entre aquestes dos places centrals en la redistribució de productes globals i regionals. Per tal de donar llum sobre aquestes relacions posarem l'exemple d'una de les cases d'italians més característiques d'Amsterdam, la del concitadà dels C&O, Giovanni Battista Benzi. El germà d'Ottavio Benzi, pare de Giovanni Battista, ja havia format part, a inici del segle XVII, d'una de les companyies del Odescalchi a Nuremberg, encara que les famílies acabaren per seguir camins diversos a partir de 1613.⁹² El primogènit d'Ottavio, Giovanni Battista, es traslladà a Amsterdam entre el 1628-1629 després de cinc anys de formació amb la companyia dels Annoni, milanesos situats a Anvers, constituint una baula central del comerç d'exportació i importació de productes asiàtics i mediterranis i acomplint el paper de procurador de quatre naus de guerra als venecians per a la guerra turc-veneciana de Candia (1645-1669), prenent la República recuperar Creta.⁹³

⁹¹ M. VAN GELDER. *Trading places*, pp. 92-98. En 1630 l'autor compta un total de 36 mercaders flamencs a Venècia, sense comptar també altre tipus de persones que vivien a la ciutat. Durant l'època no es va diferenciar estrictament l'origen dels flamencs, si eren de les Províncies Unides del Nord o provenien del sud, tots ells foren anomenats «fiaminghi», com així ens apareix també en les referències documentals. Només en alguns casos, apareix la diferència «Olandesi» en referència a les Províncies Unides, però segons apunta l'autora en la vida diària veneciana tant els d'Anvers com els d'Amsterdam formaren part de conglomerats mercantils de cooperació a nivell econòmic i també social.

⁹² BCCo, *FO*, Bust. 250. Institució de la companyia de Nuremberg dels Odescalchi al 1613. «Havendo hauto fine la ragione caminata sin que tutto nome de redi di Tomaso Odescalco in Norimberga e Francoforte con interesse de Livio Odescalco e Marco Antonio Benzzi, tutti di Como, giusto le capitulatione fatte tra di loro li aprile 1604 e prologate con un altra scrittura a ultimo decembre 1612 se ne fatto altra».

⁹³ A. ABBIATI. "Fra Como, Venezia", pp. 155-174.

Entre els corresponents del Benzi hi eren els C&O de Gènova, a qui informaven quan les naus amb productes d'Àsia atracaven a Amsterdam amb sucre, pebre negre i diamants, tres dels negocis en els quals hi participava conjuntament amb els C&O de Gènova. A l'agost de 1643, a la República de Sant Jordi es congratulaven de les informacions arribades d'Amsterdam per a predir l'evolució del preu del pebre negre sobre el qual, encara que s'havia mantingut bastant alt els últims mesos (a unes 20 lliures genoveses), es pronosticava la seua baixada: «mi e stata cara la notta mandatoci delle mercantie capitate costi ultimamente dalle Indie [orientali] havendo visto la partita rilevante di pepe che sarà causa abbasseranno in ogni parte ».⁹⁴

Els C&O de Gènova participaren en la comercialització del pebre però també de diamants d'Amsterdam, principal centre mundial de la seua producció.⁹⁵ Pel que es pot deduir de les missives, els beneficis de la venda de diamants a la Mediterrània es repartien en tres terços iguals: un era per al Benzi, altre per als C&O de Gènova i el restant per al palermità Cristoforo Benenato.⁹⁶ A més a més, els C&O de la capital Lligur també negociaven amb diamants amb Luigi Martini d'Anvers,⁹⁷ a qui li demanaren provisió el 1643, una pràctica ja realitzada en anterioritat.⁹⁸

El sucre fou la tercera mercaderia d'aquest marcat itinerari de comunicació, encara que el 1643 el seu preu no donava grans beneficis per l'abundància del producte a Livorno i la capital lligur. Per a la importació d'aquests productes cap a Gènova i la posterior distribució, els C&O enviaven llistes de l'evolució dels preus a Giovanni Battista Benzi, coordinant d'aquest mode l'oferta i la demanda.⁹⁹

Que la relació entre els Benzi i els C&O es va renovar en la segona meitat del segle XVII ho demostren els llibres de comptes dels Cernezzi i Rezzonico de

⁹⁴ ASRo, FO, II D 4, 1643, agost 8.

⁹⁵ T. VANNESTE, *Global trade*, (2011).

⁹⁶ ASRo, FO, II D 4.

⁹⁷ Anvers continuà sent un centre implicat en el comerç colonial portuguès al segle XVII i va trobar un grau de participació i compromís per part dels monarques hispànics, més enllà del que s'havia pogut pensar. El debat es pot seguir en les diferents referències de C. SANZ AYÁN. *Un banquero*, p. 301.

⁹⁸ ASRo, FO, II D 4. 1643, 24 octubre.

⁹⁹ ASRo, FO, II D 4. 1643, 16 maig. «La relatione che ricercate de prezzi delle mercantie denotate sara in piedi di questa che ve ne servirete in quello vi occorre servendovi in tanto che mercantie facio variatione ad un giorno all'altro seconodo la richiesta e congiuntura».

Venècia,¹⁰⁰ i també la literatura al respecte. Els Benzi, van estar relacionats amb la regió mediterrània hispànica, sobretot al port d'Alacant, on negociaven amb els Rivanegra & Patuccio, Grillo & Lomelín i la companyia dels Adorno & Cernezzi. Una xarxa de relacions que, mitjançant dos vies de contactes, connectava els espais regionals que es fusionaven amb l'empelt de relacions dels C&O.¹⁰¹ Crec poder afirmar que els centres de Venècia i Alacant-València estaven més relacionats d'allò que es podria imaginar vist que els contactes comercials funcionaven parells.

Les relacions no quedaren reduïdes als Benzi, doncs mantenien correspondència amb les companyies de Renier&Soreau, Isaac Hohepiedit, o Giovanni Paolo Dorchi, ampliant sempre la seua carpeta de clients. Per això instaren al portuguès assentat a Nàpols, Juan Méndez Henríquez, que els recomanés als seus contactes a Amsterdam, demanant que informés de la seua disponibilitat sobre els afers mercantils i financers: «dicendovi anche che se adrisarete vostri amici di Fiandra tanto in negoci di mercantie come in cambi, nostri si attenderano di andare servendo pontualmente havendo bonissima comodità et pratica in ogni cosa da renderli gustati come conoscerano in fatti».¹⁰²

Taula 9. *Companyies de comerç del Mar del Nord amb correspondència amb els C&O*

Seus de la companyia dels C&O des d'on s'expedien les missives	Companyia al Nord que rebia les missives dels C&O	Ciutat de la companyia del Nord
Nuremberg	Marco Baiser	Amsterdam
Nuremberg	Abraam Bloomart	Amsterdam
Nuremberg - Gènova	Casa dels Annoni	Anvers
Nuremberg	Emmanuel Ximenez	Anvers
Nuremberg	Melchior Stefano Lunden	Anvers
Nuremberg	Abondio Somigliana	Hamburg
Nuremberg	Henric Schimiz	Hamburg
Nuremberg	Federico Schimiz	Amsterdam
Venècia	Giovanni Durcho	Anvers
Venècia	Casa dels Pesino	Anvers

¹⁰⁰ ASRo, FO, IX G 6. Al llibre mestre Q, els C&O devien a la companyia de Benzi&Vöet 43 escuts, 19 sous i 7 diners.

¹⁰¹ A. GARCÍA MONTÓN. *Génova y el Atlántico*, pp. 285-286.

¹⁰² ASRo, FO, II D 4. 1643, 23 gener.

Venècia	Casa dels De Turcone	Anvers
Venècia	Calpin & Benoît	Amsterdam
Venècia - Nuremberg	Casa dels Bartolotti	Amsterdam
Gènova	Ranieri Soreu	Amsterdam
Gènova	Giovanni Battista Benzi	Amsterdam
Gènova	Isaac Hochepeidit	Amsterdam
Gènova - Nuremberg	Giovanni Paolo Durcho	Anvers
Gènova	Luigi Martini	Anvers
València	Rivanegra & Bargaglia	Lille

Font: *Elaboració pròpia a partir dels registres de cartes del ASRo.*

Si bé des d'Amsterdam amb destí Gènova es noliejaren espais per enviar productes, les naus carregades a la mar Lígur reenviaven productes cap al nord. Els Odescalchi proveïren per part dels Ciceri de Milà amb barrils d'or i argent filat a Bartolotti d'Amsterdam al juny de 1619, entre altres productes.¹⁰³ Diferents teixits de seda i calces foren les mercaderies més cotitzades a les places nòrdiques, tot i que no va faltar l'enviament de fil i productes semielaborats. A mode d'exemple, un dels agents principals dels C&O a Amsterdam fou Isaac Hochepeidit,¹⁰⁴ qui feia encàrrecs a Gènova per fer fabricar teixits i fils a les millors indústries per exportar-los a Amsterdam. El 1643, 13 pelfes negres li costaren 6.654 lliures i 13 sous i uns barrils amb fil, 2.897 lliures, un import que quasi va arribar a les 10.000 lliures, mentre que el compte dels diamants enviats aquell mateix any a Palerm, des d'Amsterdam, havia suposat un total de 15.000 lliures. A banda, s'exportaren caixes de fruita fresca, entre les que destacaven taronges i fruits secs com les ametlles, redistribuïts tots ells des de Gènova. En suma, els C&O utilitzaren un itinerari que connectava el nord i el sud d'Europa, lligant alhora les economies extraeuropees amb el Mare Nostrum mitjançant els contactes amb els agents del Mar del Nord, bona part d'ells, d'origen italià.

Productes nòrdics i asiàtics a la Península Ibèrica

Les relacions amb les Províncies Unides i Flandes no només tingueren un itinerari italià, consolidat en bona part per la complicitat de les seues relacions financeres, sinó que els Cernezzì, des de València, també invertiren el seu capital en

¹⁰³ ASRo, FO, II B 9. Correspondència girada entre Guglielmo Bartolotti i la Casa dels Odescalchi a Nuremberg entre maig i setembre del 1619.

¹⁰⁴ Apareix a les cartes de 1643 però no he pogut identificar-lo.

productes que procedien del Nord d'Europa i Lisboa, mercats connectors de l'economia global. Els Cernezzis articularen un canal d'importació i exportació amb Flandes a través de companyies situades a Lille i Alacant. L'any de 1622, Nicolò Rivanegra i Francesco Patuccio,¹⁰⁵ d'Alacant, feren enviar als Bargalia de Lille tres naus cap al Regne de València amb la participació de dos cinquenes parts de capital dels Cernezzis y Muzio. Els vaixells es carregaren amb 900 llaunes de sardines, entre 800 i 1.000 llaunes de peixos fumats i 300 càrregues de plom, entre altres productes.¹⁰⁶ Els valencians aleshores pensaren quines mercaderies podien carregar quan les naus tornaren cap al nord, demostrant l'existència d'una línia de mercat entre València i Flandes, amb port de càrrega i descàrrega a Alacant i amb agents de control d'origen italians. A l'agost, s'informava als Rivanegra i Bargalia de Lille que amb la intenció «che ci venghi a costare meno li noliti» i compensar així les importacions s'enviarien 25 gerres d'oli, fins a 100 gerres de tàperes, 80 gerres d'aiguardent, 2 calders de sabó, ametlles i altres articles.¹⁰⁷

Però, a part de les relacions entre Flandes i València, cal assenyalar la importància de les connexions amb Portugal i la seua capital, com a redistribuidora de mercaderies adquirides colonials. Les relacions entre Portugal i Itàlia van estar estretament lligades a agents milanesos durant el període d'unió de les corones (1580-1640), com així ho ha demostrat Benedetta Crivelli.¹⁰⁸ Més enllà de la mediatització de les xarxes sota el paraigües de determinades famílies, com els Litta i Rovellasca,¹⁰⁹ els C&O van tindre contactes directes a Lisboa, malgrat les poques referències amb les que he pogut comptar. En primer lloc, amb ocasió de l'apertura d'una seu a Alacant l'any 1622, a nom dels Cernezzis i els Muzio, s'envià una missiva a Lisboa a Giacomo

¹⁰⁵ La companyia comercial italiana dels Rivanegra & Patuccio va seguir, constantment, important mercaderies d'Holanda i Anglaterra al port d'Alacant amb la participació econòmica d'altres mercaders durant el segle XVII, almenys fins a 1668. V. MONTJOJO MONTJO. "El comercio", pp. 43-66.

¹⁰⁶ ASRo, FO, X B 6. 1622, 21 abril.

¹⁰⁷ ASRo, FO, X B 6. 1622, 3 agost. Cal recordar que Costantino Cernezzis va adquirir una saboneria a Cartagena.

¹⁰⁸ De fet, els milanesos Giovanni Battista i Agostino Litta havien heretat a finals del segle XVI l'*asiento* que el seu pare havia estipulat amb el rei de Portugal el 1560, que garantia una suma de 58.000 ducats en pebre per a revendre'ls a les places de Venècia i Livorno amb un benefici del 10 per cent. Un *asiento* que tenia unes dimensions transnacionals de gestió des del moment en què hi participaren els Rovellasca, Joao Hartimas Hirus i Blasio Buxbaum per compte de l'alemany Conrado Root. B.Crivell. "Conflicts in the global trade". (en premsa)

¹⁰⁹ Podem assenyalar que Francesco Cernezzis va actuar com a procurador en Madrid, a partir de 1626, de Pedro Antonio Rovellasca mitjançant un acte notarial instituit a Como. ASCo, *Notai*, 1751. 1626, 9 maig.

Antonio Morello i a Asnaldo Savigoni, informant que podien facilitar-los comerç i canvis en qualsevol moment.

Més tard, el desembre de 1638, des de Gènova van demanar que els Cernezzi de València informaren si la demanda de blat a Lisboa continuava estabilitzada, ja que a la Mediterrània el producte abundava i, per tant, havien de buscar nous mercats. La recerca d'informació per part dels Cernezzi connectava els dos extrems de la Península.¹¹⁰ El 1639 els C&O de Gènova enviaren cinc cartes a Portugal per tancar negocis amb Nicolò Bonacorsi i Giovanni Maria Ganda. Bonacorsi havia enviat cap a Gènova, passant per Cadis, tres perles a 250 reals l'onça i se l'avisava que a canvi contractés productes de procedència asiàtica de demanda italiana, com «sarebbe zuccari, canelle, pepe o altre droghe o merci a propostio per Italia».¹¹¹ Els de Gènova apuntaven que, en cas de necessitar liquiditat per contractar dites mercaderies, a Lisboa tenien línia oberta de crèdit en les ciutats de Sevilla, per compte de Bartolomeo Donghi, qui disposava d'una seu a Gènova a nom del seu germà Giuseppe, o Madrid, per Giovanni Battista Sangiuliani, principal agent dels C&O.¹¹² Aquests disposaven de comptes oberts a disposició dels C&O per facilitar crèdits a Lisboa. En cas de contractar mercaderies «le adirizarete qui o a Livorno a noi, o chi per noi, con le occassioni si offerirano di nave inglese, amborghese o d'altre nationi secondo a voi parerà a proposito».¹¹³ Giovanni Maria Ganda era l'assistent que els C&O havien enviat a Lisboa per a ajudar a Bonacorsi i, tot que havien pensat en què tornés a Itàlia, finalment decidiren que la seua assistència era absolutament necessària a la cort lisboeta, encomanant-se a ell per contractar mercaderies com el sucre, el pebre i altres gèneres de «droghe»:

«metessimo in consideratione se potesse essere accertato vene retornasti in Italia con lassare cura d'ogni cosa al signore Buonacorsi stimando le merci fussero genere correnti et molto praticabili. Ma vedendo consiste il più in minudenze et piture non solo ne pare sii necessario la vostra assistenza ma assolutamente vi diciamo che tutto il buon essito di questo negotio si doverà reconoscere da voi».¹¹⁴

Si bé els contactes continuarien vigents, segurament les convulsions bèl·liques que començaren pocs mesos després i que acabaren amb la separació definitiva de

¹¹⁰ ASRo, *FO*, II D 3. 1639, 7 desembre.

¹¹¹ ASRo, *FO*, II D 3. 1639, 8 octubre.

¹¹² Sobre Giovanni Battista Sangiuliani parlaré en el capítol VI més extensament.

¹¹³ ASRo, *FO*, II D 3. 1639, 8 octubre.

¹¹⁴ ASRo, *FO*, II D 3. 1639, 8 octubre.

Portugal de la Monarquia Hispànica farien desplaçar l'eix integrador de les mercaderies asiàtiques a través del centre holandès, vist que, als anys quaranta, la Companyia de les Índies Orientals holandesa (VOC) ja rendia a bon nivell i algunes cases d'italians s'havien traslladat a gestionar aquest tipus d'afers. Tot i això, trobem que en 1656 Costantino Cernezzi de València tenia al seu caixer uns 50 doblons d'or portuguesos, mostra que les relacions d'intercanvi entre una plaça i l'altra seguien en curs.¹¹⁵

(II) Les Índies occidentals: la grana cotxinilla i l'argent

El dia 16 d'agost de 1638 els C&O de Gènova s'alegraven de les notícies de l'arribada de la flota de les Índies: «ve ne ringratiamo come dell'aviso detto del salvo arrivo a Calis dell Galleoni con le flotte delle Indie che portato generalmente il contento che potete imaginare».¹¹⁶ Vuit mesos després del començament d'any es constatava l'esperança de treure beneficis gràcies als articles que es contenien en aquells galions. Però, quins foren aquests interessos? i, de quina manera hi participaren els C&O en el comerç de productes de la Carrera d'Índies?

Donada l'atenció mostrada per l'arribada de la flota americana, sembla raonable prendre en consideració l'itinerari que canalitzà aquests productes a la Mediterrània durant el segle XVII. Sobre el comerç a Sevilla i Cadis, la seua funció cosmopolita i de nus entre una part i l'altra de l'Atlàntic s'ha escrit i debatut extensament. Especialment s'ha prestat molta atenció a l'argent. Malgrat això, abans de parlar de la relació entre els metalls americans i les famílies de negocis, m'agradaria exposar un altre cas com a mostra representativa de les connexions entre la Mediterrània i Amèrica, sobre el qual s'ha treballat menys i potser ofereix un mina d'estudis per al futur.

La grana cotxinilla: el carmesí dels cardenals

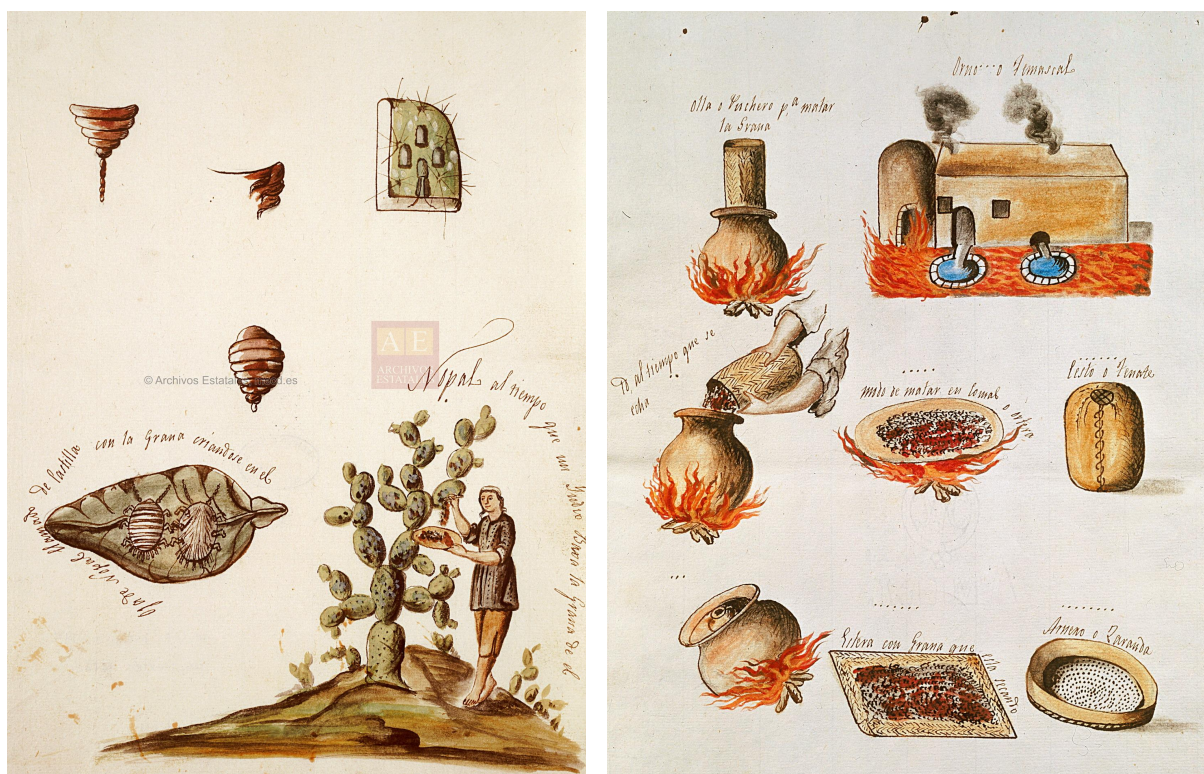
En primer lloc, recordem el control de la cadena productiva de teixits gestionats pels C&O. Com s'ha esmentat, la llana i la seda es manufacturaven a Milà, Florència o Venècia i s'enviaven elaborades o semielaborades a altres centres de distribució europeus. Durant el procés s'hi anava afegint valor econòmic a les mercaderies

¹¹⁵ AHN, SN, PARCENT, C.135, D.1. Img. 500 i succ.

¹¹⁶ ASRo, FO, II D 3. 1639, 16 agost.

mitjançant la seua manipulació. Una de les fases de transformació que més prestigi i riquesa atribuïa als teixits fou la tintura, provocant, en algunes ocasions, que el manufacturat incrementés el seu preu fins al 40 per cent.¹¹⁷ Si havíem dit que els C&O controlaven quasi tots els ressorts del procés productiu, podem afegir un de nou: el tint derivat de la grana cotxinilla o carmí (*Dactylopius coccus*), exportat des de Mèxic. La grana era un petit insecte utilitzat com a matèria prima de tint natural. Creixia, com els cucs de seda, en estreta relació a un arbre, el nopal, una mena de cactus que els europeus relacionaven amb les figueres d'Índia. La seua rellevància a partir de la segona meitat del segle XVI va arribar fins al punt d'ocupar el segon lloc en el *rànk*ing de les exportacions del port de Veracruz al de Sevilla, només després dels metalls preciosos.¹¹⁸ No obstant això, l'estudi del seu valor i les xarxes de la seua distribució romanen en la penombra per la importància concedida a la plata, així com recentment ho ha assenyalat Carlos Marichal.¹¹⁹

Imatge 1: Procés del cultiu i producció de la cotxinilla.

Font: AGI, MP-Estampas, 70, f. 4r. Any 1620

¹¹⁷ F. BATTISTINI. *L'industria della seta*, passim.

¹¹⁸ C. SÁNCHEZ SILVA (ed.). "Evolución de la producción", pp. 473-490.

¹¹⁹ C. MARICHAL. "Mexican Cochineal", pp. 197-215.

Ben mirat, el carmí fou un dels productes més valorats a l'Europa des de la segona meitat del XVI fins el segle XIX i, consegüentment, dels més comercialitzats gràcies a les apreciades tonalitats de roig que donava als teixits, encara que també es va utilitzar a la paleta dels pintors. Aquesta tintura natural, desplaçà a altres europees com el *kermes*, conquerint el seu èxit gràcies al consum de les classes privilegiades, qui demandaven el seu color. Cal només recordar el carmesí dels vestits dels cardenals i papes que demandaven les tonalitats específiques d'aquest tint.¹²⁰

Coneixem la elaboració d'alguns tractats per tal de difondre tècniques a favor d'un cultiu intensiu del nopal que pogués implementar millors rendiments a Amèrica vist l'èxit del producte. El petit cuc, la grana, creixia en determinades condicions climàtiques específiques de Mèxic i l'any 1622 es van plantar tres milions d'arbres per don Antonio Figueroa, governador i capità general del Yucatán.¹²¹ A Nova Espanya, la seua producció es va privilegiar a la ciutat de Guastepeche, avui anomenada Oaxaca, formalitzant una espècie de monopoli del seu cultiu.

Com es gestionava una xarxa de gran abast per a fer arribar aquest producte a Sevilla i després distribuir-lo per Europa i altres regions? i, com s'aconseguia adaptar aquest producte en contraposició a d'altres tipus de tintures naturals provinents de la Mediterrània? La coordinació de totes les xarxes d'informació i distribució disponibles als mercats ho feien possible i, tot i les xarxes preexistents en relació a la comercialització de la cotxinilla, els C&O aconseguiren involucrar-se en un dels elements que afavoria l'increment del preu dels teixits. En aquest cas, el tàndem dels germans de la ciutat de Como, Lucio y Marco Loppio Lambertenghi, fou clau, ja que ells s'assentaren a Guastepeche per aquest afer. Segons tot apunta, embarcaven la cotxinilla en Veracruz cap a Sevilla, porta d'entrada de les mercaderies americanes en Europa.¹²² Això fou possible gràcies a que van explotar una oportunitat conjuntural. La Monarquia Hispànica havia demanat a les poblacions indígenes de la regió d'Oaxaca durant el segle XVI que l'abonament dels tributs es realitzés mitjançant el pagament

¹²⁰ C. MARICHAL. "Mexican Cochineal and European Demand for a luxury Dye", pp. 197-215.

¹²¹ AGI, *MP-ESTAMPAS*, 70, F.4R. Any 1620.

¹²² AGI, *Contratación*, 5422, n° 57. ASRo, *FOB*, XXXII 2 F, Carta a Sevilla 1622, 10 febrer. ASRo, *FO*, II D 3. Carta a Barcelona, 1639, 25 juny. En l'última carta, Giacomo Loppio Lambertenghi passà de Milà a Barcelona per anar a Madrid on demanaria el seu trasllat a Mèxic.

trimestral de bosses de cotxinilla. No obstant això, i amb el descobriment de les mines de plata i la creixent importància i necessitat de l'argent, el monarca va modificar la forma de retribucions al segle XVII i va obligar els camperols indígenes a fer les satisfaccions amb aquests metalls preciosos. Així propiciava una necessitat per part dels camperols que reclamaven la plata dels mercaders, intercanviant-la amb cotxinilla. Amb aquest fet es va introduir progressivament un grup de mercaders, entre ells diversos italians, en la comercialització de la grana. Tot i que Marichal esquematitza les relacions que es van desenvolupar entre els alcaldes majors, els camperols i els homes de negocis, seria interessant poder realitzar un estudi en profunditat sobre les colònies italianes a Oaxaca, per veure de quina manera es transferiren coneixements des d'ambdues parts. D'una part, en el procés de comercialització del producte a canvi de plata i, per tant, a canvi d'un metall que s'anava a entendre com a mitjà de pagament. D'altra banda, de quina manera els hispànics van somatitzar el valor de la cotxinilla i el traslladaren a Europa.¹²³

Una vegada les caixes es carregaven a Veracruz i eren conduïdes fins a les galeres de l'Havana, passaven a Sevilla, on el comissionista dels C&O, Giovanni Battista Bucherelli,¹²⁴ florentí d'origen, es feia càrrec les partides. Altres vegades Bucherelli comprava en el mercat sevillà la grana necessària per a realitzar l'enviament a Gènova, almenys, una vegada al mes. Des de la capital de la República de Sant Jordi els C&O enviaven les partides a les companyies sol·licitants, en el cas que no es quedaren al mercat lligur. Les vies foren múltiples, però normalment la destinació de l'any 1643 fou el port de Livorno. Des d'allí, el seu agent de descarrega, Fabio Orlandi, les destinava a Florència a nom de les companyies de Gianni & Segni i Capponi & Amerigo (famoses i poderoses en la indústria tèxtil florentina) o bé a Venècia, a nom de Bernardo Benzi (suposem germà de Giovanni Battista Benzi d'Amsterdam) i Rindo Pesuzzi. A Venècia la grana havia aconseguit introduir-se en el mercat del tèxtil gràcies a la flexibilitat que mostraren les famílies d'emprenedors i la resolució dels conflictes

¹²³ Potser siga desgavellat fer un símil entre el treball que G. Riello va fer amb el cotó asiàtic. El cotó també va servir de bé d'intercanvi entre les comunitats asiàtiques orientals i els colons. Finalment els europeus acabaren apreciant i valoritzant el producte mitjançant la còpia de les actuacions culturals dels asiàtics. El del cotó es produí per un intercanvi cultural. Potser, l'evolució de la grana, va en aquesta direcció. En un primer moment el monarca cobrava amb la cotxinilla, element de pagament dels indígenes a altres comunitats, però finalment i una vegada assumit per la cultura europea es va convertir en un material de comercialització més, integrant-se en la seua gestió els mercaders.

¹²⁴ F. NÚÑEZ ROLDÁN. "Tres familias Florentinas", pp. 23-50. Tot i que no coincidisc en l'anàlisi de l'autor, es donen algunes referències a nivell descriptiu de la vida de Antonio Bucherelli o Bucarelli.

gremials que cediren davant la introducció d'aquest nou colorant durant els segles XVI i XVII, com així ho ha demostrat Luca Molà.¹²⁵ En definitiva, el producte de luxe mostra la gestió que des d'Amèrica fins a Itàlia va portar a terme la xarxa en la qual els C&O hi participaven, proporcionant noves claus d'estudi per a les relacions transnacionals dels sistemes atlàntics i la Mediterrània.

Argent: combustible de la primera globalització

L'argent americà i la seua influència en el mercat hispànic i europeu des del segle XVI han sigut temes centrals de la història econòmica i social, des de Hamilton a Morineau y a Martínez Shaw.¹²⁶ De fet, l'evolució historiogràfica s'ha saldat amb contribucions sobre el seu paper, considerant-lo com l'element catalitzador de la primera globalització.¹²⁷ Lluny queda la consideració que l'argent moria a Gènova, com deia Francisco de Quevedo en els seus famosos versos: «Nace en las Indias honrado/ donde el mundo le acompaña;/ viene a morir a España/ Y es en Génova enterrado».¹²⁸ Bona mostra d'això ho ofereixen alguns capítols del volum editat per Antonio M. Bernal *Dinero, moneda y crédito en la Monarquía Hispánica*.¹²⁹ En eixe mateix volum s'assenyala la importància dels «homes de negocis» en el quefer del comerç de la plata, molts cops com a penyora del ràpid finançament cap a la Monarquia, poder més endeutat del mercat fins al moment.¹³⁰

Pel que respecta al transvasament d'argent de la Monarquia Hispànica cap a Gènova les xifres són aclaridores del volum dels negocis sobre els quals van treballar els C&O. Ara s'analitzaran les galeres arribades a Sevilla i Cadis amb càrregues de metalls durant el període 1637-1639 amb consignacions que distribuïren els C&O. Aquell període va tenir algunes especificitats. D'una banda, durant aquells prengué importància la *English Road* per traslladar plata cap a Flandes amb intenció de fer front a la guerra oberta entre la Monarquia Hispànica i les Províncies Unides. Aquell itinerari, controlat,

¹²⁵ L. MOLÀ. *The Silk Industry*, pp. 120-137.

¹²⁶ J.E. HAMILTON. *El tesoro americano*, (2000). (2015). M. MORINEAU. *Incroyables gazettes*, (1985). M. MORINEAU. "Un aluvión", pp. 209-222. J. QUINTER GONZÁLEZ - M. ALFONSO MOLA - C. MARTÍNEZ SHAW (coord.). *La economía marítima*,

¹²⁷ C. MARTÍNEZ SHAW. "La plata española", pp. 21-46.

¹²⁸ F. QUEVEDO. "Poderoso caballero", p.213.

¹²⁹ A.M. BERNAL (ed.), *Dinero, moneda y crédito*, (2000).

¹³⁰ C. ÁLVAREZ NOGAL, *Oferta y demanda*, (2009).

en part, per agents genovesos com els Pallavicini, podia ser entès com un desplaçament de la plata americana de la Mediterrània cap al Nord, passant per Anglaterra com a territori intermediari. No obstant això, la càrrega del metall a Cadis i altres indicis fan apuntar a Claudio Marsilio que la ruta Barcelona-Gènova de distribució de plata va reprendre força durant aquest període.¹³¹

Una de les proves de la viabilitat de l'itinerari Mediterrani en la redistribució d'argent americà queda palesa de les quantitats gestionades pels C&O. L'any 1637 transportaren uns 64.233.600 de maravedís en plata,¹³² una quantitat consistent si la comparem amb altres dades del període. El mateix any de 1637 la Monarquia Hispànica va consignar de les galeres arribades de l'Índia amb plata a Sevilla un total de 502.776.585 de maravedís als homes de negocis que havien signat préstecs a favor del rei.¹³³ La major part d'ells continuaven sent italians i estretament coneguts pels Cernezzi i els Odescalchi. En aquella llista hi aparegueren Agostino Spínola, Carlos Doria, Bartolomé Spinola, Francesco Picchinotti o Antonio Balbi. Fins i tot, apareixien corresponsals dels C&O a Madrid, com Lelio Invrea que va rebre 21.634.616 de maravedís,¹³⁴ o Carlo Strata que va rebre 43.269.231 de maravedís.¹³⁵ Els C&O no hi participaven directament dels *asientos* amb el monarca però sí que formaven part d'aquesta distribució de plata que es transvasava de la vora atlàntica a la Mediterrània. Si considerem els pagaments d'aquell any 1637 al banquers del rei, podem observar com, des de Barcelona, i sense ser consignataris directes, els C&O haurien gestionant un 12,77 per cent d'aquell total. És a dir, no és que els C&O participaren directament

¹³¹ C. MARSILIO. "Nel XVII secolo", pp. 101-119.

¹³² La conversió a maravedís s'ha pres de C. ÁLVAREZ NOGAL, *Los banqueros*, p. 11. Ducat --> 357 maravedís. Escut --> 340 maravedís. Real de 8 --> 272 maravedís. Real 4 --> 136 maravedís. Hem arrodonit la quantitat total de maravedís ja que en un cas no sabem la quantitat que va variar entre reals de 8 i reals de 4.

¹³³ C. ÁLVAREZ NOGAL. *Los banqueros*, pp. 73-74. Les consignacions es feren de la flota que va arribar al desembre de 1636. Encara així, d'una flota de l'agost de 1636 es feren també consignacions als banquers del rei durant l'any 1637, encara que no les he comptabilitzat ací.

¹³⁴ C. ÁLVAREZ NOGAL. *Los banqueros*, pp. 70-71. Lelio Invrea formava part d'una companyia comercial amb seu central a Gènova, gestionada pel seu germà. Durant els anys '30 Lelio fou el cinquè *asentista* més important de la Corona en relació als caudals que hi va rebre per la Casa de Contractació de Sevilla, aconseguint, gràcies als seus préstecs, l'hàbit de l'Orde Militar de Santiago i ser comanador d'Alcolea. ASRo, FO, II D 3. 1637, 14 novembre. El 1637 va mantenir correspondència amb els C&O de Gènova. Un bon exemple apareix en novembre quan els C&O foren el *trait d'union* entre Baldasare i Ferdinando Groot d'Anvers i Lelio Invrea. Els d'Anvers enviaven cinc cèdules de canvi que Invrea hauria de pagar, en la major part a Sevilla per la quantitat de 6.289 ducats.

¹³⁵ C. ÁLVAREZ NOGAL. *Los banqueros*, pp. 64-65. Carlo Strata fou durant els anys '30 el banquer amb més prestigi i recaptació després del factor general del rei. El seu fill, després de la mort del pare el 1639, ja havia aconseguit l'hàbit de cavaller de l'orde de Santiago i rebé el títol de marquès de Robledo de Chavela el 1649. El *asiento* que Carlo Strata va signar amb el monarca el 1637, un dels de més envergadura, fou compartit entre altres cinc banquers genovesos on es trobaven els Pallavicini, Giustiniani i Spínola.

del 12,77 per cent d'aquelles consignacions sinó que, en una comparativa, el volum de metalls transportats d'aquesta família de negocis era considerable en comparació al total

Taula 10. *Argent embarcat a Barcelona en direcció a Gènova a nom dels C&O, 1638*

Dia	Tipus de moneda	Quantitat	Companyia
11/03/1638	Rals	9.216	Giovanni Battista Negro
11/03/1638	Dobles	352	Giovanni Battista Negro
29/03/1638	Rals	2.400	Giovanni Battista Negro
28/4/1638	Dobles	500	Giovanni Battista Negro (de Casa Noce)
4/5/1638	Rals	400 caixes	Antonio Muixiga
4/05/1638	Dobles	3.520	Josep Berart (de Casa Imbonati)
4/05/1638	Rals	6.000	Josep Berart
4/05/1638	Rals	50.000	Casa dels Negro (de Casa Sangiuliano)
4/05/1638	Rals de 8	300	Príncep Carlo Doria
21/05/1638	Dobles	500	Casa dels Negro (de Casa Pallavicini)
27/05/1638	Rals	80.000	Josep Berart
27/05/1638	Escuts	773	Josep Berart
31/05/1638	Rals	50.000	Giovanni Battista Negro (Sangiuliano)
31/05/1638	Dobles	1.008	Giovanni Battista Negro (de Casa Noce)
28/7/1638	Dobles	514	Giovanni Battista Negro (de Casa Noce)
28/7/1638	Rals	80.000	Josep Berart (de Casa Serra-Burlamaschi)
3/9/1638	Dobles	100	Josep Berart (de Giovanni Battista Bandera Madrid)
3/9/1638	Rals	20.000 (presos per francesos)	Giovanni Battista Gorgogliani
12/11/1638	Rals	4.000	Giovanni Battista Negro (mercaderies)
12/11/1638	Rals	11.722	Giovanni Battista Negro (de Casa Cernezzi Valencia)
12/11/1638	Rals	120.000	Giovanni Battista Negro (De Casa Sangiuliano)
12/11/1638	Rals	90.000	Josep Berart (de Casa Imbonati)
12/11/1638	Dobles	100	Josep Berart (de casa Imbonati)
12/11/1638	Rals	6.000	Giovanni Battista Gorgolioni (A Lilla) --> Castellani
12/11/1638	Rals	4.000	Giovanni Battista Gorgolioni (A Venecia) --> Anibal Tasca

Font: Elaboració pròpia a partir de les cartes de l'ASRo, FO, II D 3. 1638 de les consignacions reials. De fet, l'any vinent 1638 la quantitat es va veure superada notablement. A la Taula 10, s'anoten les monedes carregades en diferents galeres pels

agents dels C&O a Barcelona aquell any, entre els quals destacaven Giovanni Battista Negro i Josep Berart. Entenent que els dobles de plata i els reals foren reals de 8, el total de maravedís embarcats va arribar a 147.205.924 maravedís, mentre que la quantitat que el rei havia consignat als banquers aquell any a Sevilla pel pagament dels interessos dels *asientos* fou de 534.614.565,¹³⁶ representant, llavors, un 27'53 per cent comparant el que van embarcar els C&O. No tots els metalls es pogueren desembarcar al port de Gènova ja que, el 3 de setembre de 1638, arribava un avís que les galeres hispàniques havien sigut atacades per les franceses, acabant les últimes venent la batalla naval i apropiant-se de les mercaderies. Entre elles Josep Berart, un dels agents barcelonins dels C&O, havia noliejat un espai per a caixes de plata per valor de 20.000 rals (5.440.000 maravedís):

«Li reali 20.000 col capitano Don Rodrigo Ugo di Velasco sono andati a male con la gallera *Capitana* de Sicilia et quanto era in essa, con morte del detto capitano et quasi tutta la gente, essendo queste 15 gallere state investite da altre 15 di Franza [...] senza dar luogo di sbarcar gente ne altra cosa. Alla fine avan'ieri a mezzo giorno [...] et dopo crudele combattimento con mortalità grande, dell'una e 'altra parte, restono in potere de francesi la deta *Capitana*, la *Militia*, la *Bassa* et la *Egra* di Sicilia, con le persone e *Santa Maria* di Spagna. Et spagnuoli ne acquistarono tre di quelle de francesi. Idio remedii tanto desordine et vi guardi».¹³⁷

El 1639, es consignà menys plata als assentistes reials, en concret 117.907.280 maravedís.¹³⁸ Els Cernezz i Odescalchi, van enviar des de Barcelona a Gènova una quantitat també menor, però ingent, si la comparem amb les consignacions reials. En concret no van arribar a les 300.000 peces, que es traduirien en uns 66.000.000 maravedís,¹³⁹ entre ducats i reals de vuit. Allò suposava més del 50 per cent de tota la plata que circulava en mans dels banquers reials.

Què és allò que pot resultar interessant d'aquest tràfic? Claudio Marisilio i Carlos Álvarez Nogal van estudiar el transport de la plata de Sevilla a Barcelona y d'allí a Gènova, gestionat per la companyia dels Spínola qui, amb la intenció de baixar els costos de transacció, van construir naus pròpies.¹⁴⁰ Els Spínola, però, eren grans

¹³⁶ C. ÁLVAREZ NOGAL. *Los banqueros*, p. 174-175.

¹³⁷ ASRo, FO, II D 3. 1638, 3 setembre.

¹³⁸ C. ÁLVAREZ NOGAL. *Los banqueros*, p. 175.

¹³⁹ El càlcul s'ha realitzat fent una estimació similar a la dels altres anys.

¹⁴⁰ C. ÁLVAREZ NOGAL - L. LO BASSO - C. MARSILLIO. "La rete finanziaria", pp. 103-108.

assentistes de la Monarquia. Els C&O, malgrat no aparèixer com a consignataris del rei sí que participaren del tràfic de l'argent, molts cops com a intermediaris.

A més, els Cernezzis de València feien carregar la plata als ports de Dénia, Peníscola i Vinaròs amb petites naus practicant una navegació de cabotatge fins a Barcelona. Francesco Cernezzi tenia instituïda una procuració a nom de Jaume del Negro i Antoni Muxiga, considerats cavallers de Barcelona,¹⁴¹ principals agents que embarcaven l'argent a la ciutat. El fet demostra que segurament l'argent distribuït no fóra només americà, ja que els Cernezzis del Túria podien recaptar-ne gràcies al seu gran volum de negocis. Aquests afers els feren amassar quantitats considerables de plata que enviaren a Gènova per invertir-les en el mercat del crèdit internacional, un fet que està estretament relacionat amb la política monetària valenciana. Com que a València no afectaven les devaluacions de la Monarquia amb la introducció de l'aliatge amb el coure, és a dir, no era tant forta la manipulació del billó, l'obtenció de plata resultava més accessible.

D'altra banda, cal pensar que molts dels *contanti* partiren des de Madrid, de mà dels seus agents Giovanni Battista Sangiuliano, de Como, Giacomo & Ottavio Noce, de Cremona, i Gerolamo Imbonati, de Florència, amb qui, a part d'una intensa relació mercantil, participaven dels préstecs a agents situats a Madrid i a institucions de la Monarquia. Les activitats financeres a la Cort generaven grans beneficis que podien ser retornats en moneda de plata. Aquella plata, que no sempre venia directament amb les flotes americanes, podia ser la que s'expedia primer a Barcelona i, posteriorment, a Gènova.¹⁴² Allí l'argent alimentava el mercat del crèdit de Novi Ligure que, tot i la seua composició virtual, també comptava amb monedes reals.

Les dades recopilades suggereixen l'existència d'una xarxa pròpia que els C&O havien construït al llarg dels anys, en la qual Barcelona ocupava un rol central com a capital de Catalunya i centre neuràlgic de les drassanes de la Monarquia durant el segle XVII. Allí s'embarcaven i arribaven molts personatges de renom entre ells còsols i ambaixadors. La continuïtat temporal en l'enviament de *cadreghe*, una espècie de butaques, i teles milaneses d'alta qualitat a Barcelona, són bona mostra de les sòlides relacions. També ho és la comunicació entre els milanesos i els càrrecs de la

¹⁴¹ ACA, RA, Pleitos Civiles, 30118.

¹⁴² Al capítol VI s'analitzarà el crèdit cortesà amb més precisió.

Monarquia, com l'exemple del comte de Santa Coloma, virrei de Catalunya. Els C&O mitjançant els diferents comptes corrents oberts als bancs dels Muxiga i De Negro feien préstecs a compte propi i també transferències de diners ordenades pel comte de Siruela, governador de l'Estat de Milà: «confirmiamo esserci intesi col signore Conte di Siruela dell reali 2.400 che ne remeteresti [tu Giovanni Del Negro] in tre lettere de reali 800 per ciascuna al signore Conte di Santa Coloma che però ne havesti nostro, in apresto se vi manderano le lettere partite agiustate con che vi raccomando a Dio».¹⁴³

L'argent no es quedava a Gènova, com hem dit, i ho podem visualitzar observant als C&O de Venècia. Molts cops invertiren el metall en dipòsits de la Zecca veneciana a una alta rendibilitat.¹⁴⁴ Però també a altres centres n'enviaren: el maig de 1643 des de Gènova un total de 5.000 reals de vuit fins a Palerm, consignant-los a Giovanni Andrea Massa. El valor de la venda de plata al palermità suposava un total de 15.250 lliures genoveses, i es sumaven 6 lliures per les caixes, més 76 lliures i 5 sous que van cobrar els C&O per la comissió de provisió, un reduït 0'6 per cent. Les lliures es convertien en una lletra de canvi a favor dels C&O en les fires de Novi Ligure pel valor de 2.879 escuts, 6 sous i 3 diners, incrementant quasi un 1 per cent del total.¹⁴⁵ La venda de plata es convertia en recursos financers amb els quals els C&O especulaven a les fires.

El metall com a mercaderia fou un element clau de la integració econòmica interregional a nivell global a partir de la segona meitat del segle XVI. Al segle XVII l'articulació d'aquesta xarxa que distribuïa el metall, afegia facilitats al funcionament de l'economia mediterrània. Els C&O mitjançaren a nom d'altres en aquest negoci però també formaren part a nivell propi. Formant un grup de *brokers* financers amb accés a les fires de canvis més importants de l'Europa del moment, el control de remeses de plata va passar indefugiblement per les seues mans, com veurem al capítol dedicat al crèdit i els centres del canvi.

En conclusió, la compra, distribució i venda de certes mercaderies requeria d'una forta coordinació que superava els límits de l'àmbit local i regional i, per tant, es

¹⁴³ ASRo, FO, II D 3. 1638, 28 juny.

¹⁴⁴ C. MARSILIO. *Dove il denaro*, p. 156. U. TUCCI. *Un mercante veneziano*, pp. 94-101. Veure Capítol V.

¹⁴⁵ ASRo, FO, II D 4. 1643, 12 maig.

precisava de companyies i famílies de negocis especialitzades en aquests afers. Al mateix temps, aquests emprenedors coordinaven la integració entre economies territorials i determinaven l'especialització en l'exportació de centres productius específics modificant les comunitats productores d'origen i les comunitats receptores dels productes.

1.3. Un eix per explorar: Les mercaderies alpines i trans-alpines al mercat mediterrani

(I) Baviera i Francònia a la Mediterrània occidental: el comerç de les teles

M'agradaria subratllar un dels itineraris sobre els quals s'ha explorat en menor mesura les últimes dècades: la integració de productes centreeuropeus a la Mediterrània i en concret al Regne de València com a cas paradigmàtic. El cas es pot seguir gràcies a la singularitat que ofereixen els *copialettere* dels C&O. La indústria de teixits dels cantons suïssos i l'Alemanya centre i sud-occidental va tindre un fort desenvolupament durant el segle XVII, prenent una relació considerable dintre les xarxes d'italians que van desplaçar els seus interessos en direcció Frankfurt, Nuremberg, Viena i Cracòvia, com s'ha explicat al Capítol II. Algunes de les ciutats productores es convertiren en aquest segle en les primeres manifestacions d'una indústria manufacturera moderna, com fou el cas de la ciutat de Saint Gallen, situada al cantó suís del mateix nom i destí d'alguns emigrants hispànics, fou productora de les teles *sangalle*.¹⁴⁶ Però no era l'únic centre de la regió. La ciutat de Zuric al cantó suís, la ciutat d'Ulm a Baviera o Schesslitz a Francònia, constituïen un cercle de producció tèxtil capaç d'exportar grans quantitats de draps per alimentar la demanda exterior. Els productes acabats eren particularment diferents a les manufactures italianes: la seua composició no sempre assumia una qualitat tan elevada en relació als teixits de luxe norditalians i el seu preu era raonable tot i la concentració de mà d'obra especialitzada per a la seua producció.

Les xarxes establertes entre Milà i la regió sud-occidental alemanya estaven ben definides i connectaven a la perfecció els interessos capitalistes dels milanesos, passada la primera meitat del segle XVI. Per comprendre la integració del mercat de teixits alemanys a la Mediterrània i l'articulació d'una demanda constant s'ha d'atendre a la

¹⁴⁶ T. SCOTT. *The city-state*, (2012).

xarxa dels milanesos que van fer de baula entre una i altra banda dels Alps. Aquesta integració seria difícil de rastrejar seguint una documentació que no fos estrictament d'avís mercantil, com es veurà a continuació.

Hermann Kellenbenz fou un dels primers historiadors en apuntar l'existència d'aquestes línies d'integració econòmica entre la Mediterrània i les regions de Baviera i la Francònia, d'orígens medievals. La recerca d'aquesta línia d'integració ha quedat enfosquida per l'interès d'altres treballs i la dificultat de rastrejar aquest comerç a les fonts oficials.¹⁴⁷ Segons l'autor, un dels canals pels quals fluïen les relacions fou la línia Milà-Gènova que es va reobrir al 1635 després de la conquesta d'Augsburg pel partit catòlic. Observant la documentació de l'Arxiu Municipal d'aquella ciutat, l'autor apuntava que els mercaders Elías Schröck, Jacobo Bauhof o Jacob Brechel enviaven fustanys i altres teixits amb la mediació de les cases dels Bensperg de Lindau o dels Rusca de Milà, tot i que la documentació era escassa i l'itinerari complicat de seguir.

Posteriorment, Rita Mazzei va apuntar la relació entre la República de Luca i Florència amb el cor d'Europa mitjançant el desplaçament d'italians dels centres occidentals europeus - Anvers, Lió - cap a l'Est d'Europa, passant per centres que fins aleshores no havien destacat en aquest tipus de relacions internacionals, com Nuremberg. Així ho demostra l'estudi de les 18 famílies italianes -entre elles a destacar els Torrigiani o el milanès Camillo Colombani - que van controlar bona part del comerç de teixits i metalls de la regió, conformant, a més, un centre de proximitat de les fires de canvi de Leipzig i Frankfurt.¹⁴⁸

Tanmateix, la via *Centre i Sud d'Alemanya - Milà - Gènova - Península Ibèrica* tenia uns lligams consolidats durant tota la primera meitat del segle XVII i fou gestionada per famílies subalpines. Si observem les operacions dels mercaders i banquers de Como podem veure com un nombre considerable es dedicà a la importació d'aquests productes. Angelo Campasio, Marco Crecenzano i Marco Richeli & Giovanni Paolo Mar importaven teles de Sant Gallen. Francesco Sala, Marco Apiano i la família Pestalozzi (originaris de Chiavenna) importaven teles d'Ulm. I Teodor Sala estava relacionat amb el comerç de teixits de Schesslitz.¹⁴⁹ Tots ells operaven a través de la

¹⁴⁷ H. KELLENBENZ. "Relaciones comerciales", pp. 245-261.

¹⁴⁸ R. MAZZEI. *Itinera Mercatorum*, pp. 55-65.

¹⁴⁹ ASRo, FO, II B 9. Els primers mesos de l'any 1619 hi apareix un grup nombrós d'habitants de Como en relació al comerç entre el centre d'Europa i les exportacions genoveses.

companyia dels Odescalchi de Nuremberg, mitjançant els quals aconseguïen executar els pagaments als productors i controlar el nombre de mercaderies a exportar, ja que hi existiren altres articles apreciats.¹⁵⁰

Els itineraris alpins disposaven d'una connexió fluida i segura degut a l'intens flux comercial existent a la cadena muntanyosa. La serralada, de fet, era part integrant de l'economia llombarda, oferint uns recursos naturals utilitzables i generant una energia emprenedora que articulava el nord i el sud de la cadena.¹⁵¹ És per això que no es pot considerar als Alps com una frontera sinó com un espai econòmic en connexió amb les regions circumdants. La ciutat de Milà, i es clar la ciutat de Como, conservaven estrets lligams amb la zona alpina, però a la vegada, com hem vist, amb la zona mediterrània, fet que produïa unes intenses relacions entre aquestes regions europees.¹⁵² De Como, les bales de draps d'Ulm o de Sant Gallen es redistribuïen segons la demanda sud-mediterrània. Nosaltres hem seguit el cas d'exportació cap a València.

Els productes tèxtils, després de passar per Como i Milà i alguns vegada ser manipulats en aquests centres, es descarregaven a Gènova, des d'on els Odescalchi els enviaven en direcció a Alacant o València. No sempre les teles les havien comprat els C&O, però com s'ha vist al llarg del capítol, aquests gestionaven l'expedició de mercaderies i els seus pagaments a tercers. Per als inicis del Sis-cents, Castillo Pintado, ja anomenava la funció de Gènova com a «finestra» de les mercaderies d'Alemanya, comptat els registres del Peatge de Mar amb teles d'Ulm, *Sangale*, llenós, teles de cotó, i altres productes nordalpins.¹⁵³ Els ajustos portuaris d'Alacant, segurament, van desplaçar l'itinerari d'arribada d'aquesta productes a la Península. Una al port alacantí de la descàrrega se'n ocupava Giovanni Muzio, qui havia format companyia amb els Cernezzi de València en 1622 i qui, al seu torn, gestionava els pagaments internacionals de les mercaderies. Però, on anaven a parar aquestes teles? El maneig de dades generades per la documentació m'ha proporcionat observar l'existència d'una demanda constant de teixits alemanys a les comarques centrals valencianes. En la documentació de 1622, 1637-39 i 1643 hi apareix la venda d'imports lleugerament quantiosos als agents de

¹⁵⁰ Es pot veure més endavant. Aquestes són les espases o el paper.

¹⁵¹ L. MOCARELLI. "Dalla montagna immaginata", pp.115-128.

¹⁵² L. MOCARELLI. "Milano: una città", pp. 225-244.

¹⁵³ A. CASTILLO PINTANDO. *Tráfico marítimo*, pp. 69.

Xàtiva, Pere Corretger, i Alzira, Bartolomeo Achiarte, situats a les capitals de comarca i redistribuïdors de les matèries entre els pobles adjacents.

Mensualment es contractaren traginers i carros per enviar les teles. Al febrer de 1622 es va expedir una caixa de vels de Zurich, al març quatre caixes de teles d'Ulm, al maig 168 peces de llenços d'Ulm, al juliol una caixa de teles «rars» (d'Alemanya), a l'agost quatre caixes de teles d'Ulm i així fins al final de l'any.¹⁵⁴ Succeïa el mateix el 1637 i 1638, quan enviaren una mitjana de dos caixes plenes d'aquestes teles cada mes. També hi arribaven a Alacant 13 bales de teles d'Ulm que havien blanquejat a Milà, o una caixa de vels de Zurich, així com a Barcelona 4 caixes de fustanys.¹⁵⁵ És rellevant subratllar una qüestió clau en aquest continu enviament. Si bé cada vegada que l'agent dels Cernezzis de València descarregava una caixa d'aquestes teles les anomenava pel seu nom «Sangalli», «tele d'Ulm», «velli di Zurigo», no succeïa el mateix amb els agents d'Alzira i Xàtiva a qui se'ls informava l'enviament de teles -genèriques- de mesura de 18 i 20 pams (generalment),¹⁵⁶ instant a executar els comptes amb els Cernezzis de València. No informaren de la procedència del teixit. Clar està que els de València necessitaven conèixer la ciutat d'origen de les teles per assabentar-se a qui desemborsar el pagament. Però saberen els valencians de les comarques centrals que estaven consumint teles de producció alemanya? O, només sabien que havien sigut descarregades al port d'Alacant? La dificultat a l'hora d'aïllar les preguntes rau en la llacuna que hi presenten les fonts, en les quals no s'assenyalava el consum de productes que provenien justament de ciutats «herètiques», adherides al protestantisme des del segle XVI. Potser, puguem aventurar que davant d'una qualitat inferior respecte a les mercaderies de luxe norditalianes els preus foren més accessibles a les classes populars valencianes i per això tingueren una alta demanda en les comarques centrals. A Barcelona, també hi va existir una demanda d'aquest producte, recollida a la documentació del mercader Pere Fizes, estudiat per Patrice Pujada.¹⁵⁷

Que les relacions entre els Cernezzis de València i els Odescalchi de Nuremberg eren fluides queda demostrat pels llibres comptables, on hi apareixen els Cernezzis de València com a creditors i deutors. I també ho demostra el moment de fallida de la

¹⁵⁴ ASRo, *FOB*, XXX F 2.

¹⁵⁵ ASRo, *FO*, II D 3.

¹⁵⁶ ASRo, *FO*, X B 6.

¹⁵⁷ P. POUJADA. "Actors i xarxes", s.p.

companyia comandada per Tommaso Odescalchi a la ciutat de Nuremberg. El deute de Tommaso amb Costantino i Francesco Cernezzì de València superava les 99.000 lliures imperials,¹⁵⁸ fet que es corrobora en la formulació d'un acte notarial a València pel cobrament del deute. La relació financera fa ineludible la correlació de compravenda de les seues matèries, que Kellenbenz expressava a les seues hipòtesis als anys vuitanta.

L'exemple d'integració econòmica entre les zones sud occidentals alemanyes i el Regne de València és un cas selectiu. El periple era major i les mostres queden per analitzar. D'Alacant a Madrid s'enviaren teles d'Ulm per part de la companyia dels Triddi a Giovanni Battista Sangiuliano. El mateix ocorria des de Bolzano cap a Verona i Roma. L'oferta d'aquests productes es trobava amb economies locals asimètriques i caldria analitzar la capacitat de fusió entre oferta i demanda de cadascun d'elles.

(II) Altres productes dels Alps i l'Imperi: entre la sang i el paper

Un dels altres eixos que pot donar llum sobre els intercanvis existents entre l'entorn alpí i la Mediterrània és el desenvolupament de les indústries especialitzades de la regió.¹⁵⁹ El segle XVII va produir una progressiva especialització de determinats centres productius a la façana sud dels Alps que van trobar un mercat a la Mediterrània. Entre ells caldria destacar la regió llombarda, dividida entre la Llombardia sota el poder hispànic i la vèneta.¹⁶⁰ Ambdues regions tenien unes dinàmiques internes connectades molt més enllà de la separació política de configuració de fronteres imaginàries.

Segons apunten alguns autors, com Luca Mocarèlli, el segle XVII i sobretot els anys posteriors a la plaga de 1630 els sectors productius van anar adquirint una especialització en la producció per a l'exportació.¹⁶¹ Entre altres, comptar amb una zona de planura reduïda va provocar una necessitat d'expandir-se vers l'exterior per complementar les necessitats bàsiques de la demanda interna. Una de les vies de sortida fou el treball del ferro i coure que, de vegades procedent de la regió i altres del centre d'Europa, van crear una indústria armamentista capaç d'abastir una Mediterrània que consumia armes a nivells considerables. Els coneixements en la producció s'adquirien

¹⁵⁸ ASRo, FO, II C 1.

¹⁵⁹ A. CASTILLO PINTADO. Tráfico marítimo, pp. 69-70.

¹⁶⁰ L. MOCARELLI. "Manufacturing Activity", pp. 317-341.

¹⁶¹ L. MOCARELLI. "Manufacturing Activity", pp. 317-341.

mitjançant l'especialització d'una mà d'obra capaç d'oferir productes de molta qualitat que foren demandats en regions com la Península Ibèrica.

Rafael Girón Pascual ha assenyalat el lubricat fluix d'espases de la regió milanesa cap a Castella, fet que es corrobora mitjançant l'empresa de distribució del C&O. Les espases milaneses eren d'una qualitat major i, per això, s'exportaren com a símbol de reconeixement social, si pensem que els privilegiats podien gaudir de l'exhibició de les espases en els seus col·lectius.¹⁶² De fet, aquests productes no suposaven tant un element bèl·lic com un atribut de la vestimenta civil que expressava la posició social del seu portador. A Yecla hi va existir un punt de control fronterer en el qual s'havien de pagar les despeses de duana, entre el Regne de València i Castella, i on s'expressava numèricament el recompte de mercaderies que des d'Alacant s'encaminaven cap a Toledo, a Stafeno Cevollino, i cap a Madrid, a Giovanni Battista Sangiuliano. En el cas de les espases, entre el juliol de 1621 i el juliol de 1622 es comptabilitzen legalment al pas fronterer 207 arroves. Si considerem que l'arrova castellana equival a 11'5 kg, estariem parlant de la importació de 2.380'5 kg de metall en forma de fulles d'espasa produïdes a la indústria llombarda de la Vall de Sabia, Vall de Trompia i Val Camonica i en centres com Brescia i Serravalle (Treviso). Segons apunta Girón, el 1621 Stefano Cevolinio de Toledo, principal agent dels C&O a la ciutat, va adquirir 200 fulles de espases procedents de Gènova que va vendre cadascuna d'elles a 4,5 rals castellans,¹⁶³ una bona mostra de l'eix comercial entre Milà i les principals ciutats castelles.

D'altra banda hi va existir el comerç dels arcabussos. Si bé les institucions valencianes van intentar eradicar la possessió d'armes per tal de baixar els índexs de violència que provocaven les bandositats al Regne de València, els C&O adaptaren la venda d'aquests productes a les diferents pragmàtiques per tal de produir-los a mesura. Només el 1622 s'han pogut comptabilitzar 418 canons llargs i curts d'escopeta que desembarcaren al port d'Alacant per posteriorment ser distribuïts a Elx, Alzira, Xàtiva i València.¹⁶⁴

¹⁶² R.M. GIRÓN PASCUAL. "Cruzando aceros", pp. 161-179.

¹⁶³ R.M. GIRÓN PASCUAL. "Cruzando aceros", pp. 161-179.

¹⁶⁴ ASRo, FO, X B 6. Al febrer 3 canons. El 22/5/1622 14 canons petits i 2 grans; el 7/05/1622 140 canons d'escopeta petits i 2 grans per a València a nom de Josep Oliva; el 10/05/1622 35 canons llargs i 70 petits; el 20/5/1622 50 canons destí a Xàtiva i 50 canons a Alzira; 15/5/1622, 20 canons per a Elx;

Com a últim apunt, durant el 1621-1622, també s'estima una gran exportació des dels Alps per part dels productors de la indústria del paper que, si bé tenia un centre de rellevant importància a la República de Gènova, coneixia una producció intensa a Brescia i la Rivera de Garda. Justament s'ha vist que els Cernezzi de Venècia controlaven una part de la indústria del paper i la impressió a Saló, fet que pot corroborar les connexions en aquest sentit.¹⁶⁵ El quadre de participació d'aquest eix econòmic es pot tancar aleshores parlant de l'enviament durant el període de 244 balons de paper de diferents marques: major (8 raimes), mitjana (16 raimes) i ordinària (24 raimes). Els registres apunten a una comercialització entre Gènova i Alacant que, passant per Yecla, acabava a Toledo en mans de Stefano Cevollino.¹⁶⁶

Segons els registres del Peatge del Mar de València, els Cernezzi de València van rebre durant el segon quart del segle XVII diferents balons, incomparables en volum amb els descarregats a Alacant. El port principal de distribució fou el d'Alacant ja que a València el 1626 arribaren 926 raimes (si considerem que eren de marca mitjana serien 57 balons) i el 1635, 5 balons en tot l'any, quantitats allunyades del volum de paper controlat al sud del País, com es pot veure a la Taula 11.

Taula 11. *Registre de balons de paper italians a Yecla 1621-1622*

Nombre de partides i dia	Balons	Raimes	Preu per raima (maravedís)
1) 15/07/1621	35	-	-
2) 15/07/1621	5	-	-
3) 15/07/1621	4	(45 arroves)	-
4) 13/08/1621	1	24	458
5) 29/08/1621	35	24	-
6) 15/02/1622	5	8	-
7) 15/02/1622	5	16	-
8) 8/03/1622	30	?	-
9) 8/03/1622	3	24	458
10) 7/05/1622	3	24	-

11/11/1622, 38 canons petits. A. CASTILLO PINTANDO. *Tráfico marítimo*, pp. 69-70. L'autor apunta la importació quantiosa d'armes al port de València la primera meitat del segle XVII, dirigida per alguns milanesos com Marco Antonio Figini, els Pallavicini o els Gimelli. Cap als anys '20 podem comprovar com des d'Alacant els Cernezzi importarien quantitats elevades d'aquests productes.

¹⁶⁵ A. GOLDHAHN. *Von der kunst*, pp. 23-32.

¹⁶⁶ ASRo, FO, X B 6. Diverses cartes de Yecla a Madrid i Toledo han mostrat com aquests productes manufacturats i semielaborats venien directament de Milà.

11) 23/05/1622	5	8	480
12) 23/05/1622	5	16	480
13) 23/05/1622	11	24	458
14) 7/7/1622	14	24	458
15) 9/7/1622	13	24	458
16) 11/7/1622	45	-	-
17) 27/7/1622	13	-	-
18) 29/7/1622	12	-	-

Font: *Elaboració propia. ASRo, FO, X B 6. 1621-1622*

Si més no, quedaria parlar d'una de les empreses de més èxit en les quals hi van participar els Cernezzi i Odescalchi durant la segona meitat del segle XVII, en relació a la integració de l'economia centre europea i el món americà: la indústria del mercuri. Tanmateix, emplacem al capítol VIII la reflexió sobre una de les activitats que, durant la primera meitat de la centúria, va estar sota el control de la família Balbi en relació directa amb la Monarquia Hispànica i que en la segona meitat del Sis-cents va viure una transformació de mans de la família dels Cernezzi i Odescalchi, en coparticipació amb els Rezzonico. A través d'aquesta els C&O contribuïren a desplaçar l'eix de comercialització del producte cap a Amsterdam i Trieste, modificant el projecte inicial i contribuint a una redefinició de la cooperació econòmica entre poders i regions.¹⁶⁷

2. Els mitjans de transport marítims i la configuració de xarxes heterogènies: Com arribaven els productes?

Per tal d'entendre d'una manera equànime la funció dels C&O en els processos d'integració de les economies mediterrànies, s'ha d'assenyalar la configuració mateixa de les xarxes a través del tràfic marítim, connectant diferents ciutats i realitats urbanes del *Mare Nostrum*, i aquestes amb places comercials de caràcter mundial. Per tal d'enviar i rebre totes les mercaderies anteriorment citades, una de les activitats principals, fou la recerca de transport marítim i la seua contractació. Els C&O disposaven d'una òptima comunicació gràcies a comptar amb agents principals en llocs privilegiats per observar el tràfic, com fou la ciutat de Gènova, des d'on llogaven gran

¹⁶⁷ Veure Capítol VIII.

part de les embarcacions. Però quines naus noliejaren les companyies? Quina fou la seua acció en la configuració de les rutes marítimes? A continuació analitzaré tres aspectes principals en aquesta direcció. La contractació d'embarcacions angleses, holandeses i d'altres agents mediterranis, l'ús de les galeres dels diferents governs europeus i la defensa d'una mar compartida per agents heterogenis i plurals.

Al llarg de la història, el desenvolupament del comerç marítim a la Mediterrània, va propiciar la creació d'indústries navals potents en diferents ports. Durant els segles XV i XVI una de les potències hegemòniques al respecte fou la República de Venècia, però a la Mediterrània occidental hi circulaven també les naus dels ragusos, genovesos i hispànics. Al Sis-cents, una de les qüestions més conegudes fou la competència de la indústria naval nòrdica, que va començar a construir naus més lleugeres i econòmiques capaces de navegar a una velocitat major i segures en les llargues distàncies. Les embarcacions amb banderes de països del Mar del Nord a la Mediterrània eren una realitat *in crescendo*, així com el volum dels seus negocis.¹⁶⁸ Si bé la seua arribada és òbvia i va en relació al triomf progressiu sobre les rutes cap a Llevant, principalment d'agents holandesos i anglesos, les últimes dècades s'han reconsiderat alguns aspectes. En aquest sentit, la historiografia, mitjançant noves perspectives, ha incidit i reflexionat al voltant de la col·laboració i integració en determinats contextos en els quals les noves xarxes d'agents atlàntics aconseguiren espais utilitzant els nusos mediterranis preexistents.¹⁶⁹

Més enllà de les grans naus, molts emprenedors navals anglesos i holandesos s'instal·laren, com va assenyalar Edoardo Grendi, a la Mediterrània per oferir serveis de transport intermediterrani. En altres paraules, la parcial substitució de les naus mediterrànies per les nòrdiques no va suposar un desplaçament del capital i dels negocis, ja que bona part dels productes continuaven essent embarcats a les naus foren de i per a les regions mediterrànies. D'altra banda, historiadores com Maria Fusaro, han estudiat la comercialització de la pansa al Llevant i com va passar la seua venda del control venecià a mans dels emprenedors anglesos, tot i que els últims van mantenir part de les rutes i xarxes socials venecianes, conformant nous models de producció i comercialització gràcies al contacte entre ambdues «nacions».

¹⁶⁸ E. GRENDI. *La Repubblica aristocratica*, pp. 309-364.

¹⁶⁹ M. FUSARO. "Cooperating mercantile networks", pp. 701-718. M FUSARO - C HEYWOOD - M. OMRI. *Trade & Cultural*, (2010).

La freqüentació dels nòrdics a la Mediterrània la notaren especialment els preocupats ambaixadors hispànics destinats a Gènova. Bona mostra d'això ens l'ofereix l'ambaixador de Felip III a la capital lígur, Joan Vives de Canyamàs al començament del Sis-cents, quan va apuntar que en Gènova «sienten mucho las naciones del norte se bayan apoderando deste mar y que llevan tan grande suma de dinero como llevan».¹⁷⁰ Aquestos - assenyalava l'ambaixador - importaven «mercaderías de enemigos y hereges» i també d'«infieles».¹⁷¹ No obstant això, caldria diferenciar els discursos dels agents públics de les accions dels «homes de negocis» mediterranis, qui es van servir de les naus angleses, hamburgueses i holandeses durant tot el període analitzat. La heterogeneïtat viscuda a la mar no responia a interessos depositats en els poders en pugna o en ciutats que canviaven la seua filiació religiosa o política depenent de les cronologies. La convulsió política i religiosa fou especialment intensa d'ençà la finalització de la treva dels 12 anys entre la Monarquia Hispànica i les Províncies Unides o el començament de la guerra dels Trenta Anys.

A més, s'ha d'anar amb compte si s'analitza la documentació sobre el comerç marítim. Els registres portuaris, generalment, anotaven la procedència de l'embarcació segons la bandera que hi portava, però les naus del Sis-cents eren espais de convergència de realitats «nacionals» ben diferents. Seguidament, expose un exemple dels molts que custodien les missives, amb la intenció d'esclarir la complexitat de les relacions existents al si d'una embarcació, i consegüentment d'una ruta marítima.

El mes de gener de 1643 els C&O havien contractat una nau anglesa per conduir des de Crotona, a la Puglia italiana, fins a Gènova, un carregament de blat. Aquest havia de ser redistribuït a la Liguria, la Provença i la regió llombarda i el contractista fou Juan Méndez Henríquez de Nàpols, qui havia confiat en els C&O per a l'operació. A més a més, aprofitant l'ocasió, els C&O noliejaren una fracció de la bodega per a Giovanni Toffetti, milanès, qui va carregar altres mercaderies cap a Milà.¹⁷² La casa d'assegurances *Groot* d'Anvers demanava un 6 per cent del valor dels articles pels seus serveis però finalment la companyia de l'holandès Van Axel, amb casa asseguradora a Venècia, va aconseguir firmar el contracte gràcies a una oferta més avantatjosa.¹⁷³ No

¹⁷⁰ AGS, *Estado*, Llig. 1434, 16. Carta de Joan Vives de Canyamàs, ambaixador de la Monarquia Hispànica a Gènova per Felipe III, 1607, 12 març.

¹⁷¹ ACA, CA, Llig. 74, n.3. Carta de don Fernando de Borja al Reial Consell d'Aragón. 1607, 26 de març.

¹⁷² ASRo, FO, II D 4.

¹⁷³ ASRo, FO, II D 4, 1643, 23 gener.

obstant que la nau era capitanejada per un individu identificat amb la «nació anglesa», les mercaderies i els mercaders, així com les assegurances, foren d'altres «nacions». Com que els C&O buscaven sempre reduir els costos referents a les transaccions, activaven la vasta xarxa de contactes que circulava més enllà de les fronteres prefigurades pels poders territorials i consolidaven noves vies d'accés a la reducció dels costos gràcies a la seua reputació i bona conducta, així com a la seua capacitat de pagament en diferents places europees.

L'ús de les naus privades d'anglesos i holandesos els hi era útil en la reconfiguració de l'espai marítim mediterrani. Un bon exemple l'ofereix la xarxa de ports del Regne de València. El port de la capital deixava d'estar a l'avantguarda en el segle XVII en competència amb el d'Alacant, situat geogràficament en un lloc més accessible i estratègic per a les rutes marítimes angleses. L'increment del volum de mercaderies d'Alacant no sembla haver produït necessàriament una reducció d'importacions a València, vist que alguns productes entrarien per Alacant per vendre's, posteriorment, al Cap i Casal. Les despeses de transport de mercaderies del port a la capital del Regne eren baixos, mentre que l'entrada de naus a la platja del golf de València suposava problemes afegits. Les embarcacions d'angleses, a més a més, feien parada a Cadis i Sevilla, i també a Lisboa, on es pot comprovar l'increment de comunitats mercantils angleses situades en aquests centres, que durant el segle XVII esdevingueren espais realment cosmopolites i en els quals els C&O centraren els seus interessos.¹⁷⁴ La ruta marítima era anglesa però, com s'ha apuntat, el interessos dipositats a les bodegues no sempre ho foren. Un altre exemple és la carta de 8 d'octubre de 1639, des de Gènova, a Nicolò Bonacorsi de Lisboa, en la que se li demadava embarcar mercaderies en naus que considerés, sense importar la «nació» originària: «Et le robe havesti di inviare le addirizzarete qui [a Genova] o a Livorno, a noi o chi per noi [lavora], con le occasioni si offerirano di nave inglese, amborghese o d'altre nationi secondo a voi parerà a proposito, con darne avviso».¹⁷⁵

¹⁷⁴ J.M. OLIVA MELGAR. "La inmigración extranjera", pp. 281-298; A. CRESPO SOLANA. "El patronato", pp. 297-329. J. I. MARTÍNEZ RUÍZ - P. GAUCI. *Mercaderes ingleses*, (2008). V. MONTOJO MONTOJO. "Guillermo Paulin", s.p. E. CRAILSHEIM. "Extranjeros entre dos", pp. 179-202. C. MARTÍNEZ SHAW. "La participación extranjera", pp. 53-66.

¹⁷⁵ ASRo, FO, II D 3. 1639, 8 octubre.

Se'ns mostra una pràctica que relacionava de manera més fluïda els qui noliejaven i els qui contractaven, lluny d'existir una profunda divisió que restringís les relacions marítimes entre els subjectes degut a les seues filiacions religioses o vassallàtiques. Si bé la literatura jurídica en contra d'aquests contactes fou ampla, com la prohibició de Gregori XV, en 1622, de comerciar amb «heretges» o l'alerta del ambaixador hispànic a Gènova que s'ha mostrat anteriorment, la pràctica es composava de grans matisos més enllà del nom del capità de l'embarcació.

En segon lloc m'agradaria apuntar la utilització de les embarcacions construïdes pel compte del rei que acolliren interessos privats en alguns moments. Un exemple clar sorgeix a les drassanes del port de Barcelona i de Gènova, centres de construcció de galeres de la Monarquia i la República que en el segle XVII van acusar seriosos problemes de finançament. El cost d'aquestes embarcacions es avui dia objecte de debat entre els historiadors que reflexionen sobre la despesa pública i la viabilitat de les seues construccions. Les galeres foren una inversió militar de seguretat per part dels governs, i serviren també per disminuir despeses de transacció a privats, gràcies a la seua funció de defensores dels interessos hispànics a la Mediterrània. Tot i que és un tema poc estudiat, sembla interessant veure com els elevats costos es van amortitzar de vegades amb la contractació d'una part de la bodega amb finalitats comercials, malgrat que, per exemple, en el cas hispànic era una pràctica prohibida.¹⁷⁶ Així el 1622 hi ha múltiples exemples d'aquesta pràctica: «capitano le galere di Spagna che si trovano in Denia, procuraremo ricevere le case dette tabini hanno caricato a essi signori Odescalchi di Genova»,¹⁷⁷ així com «gionsero qua a salvamento Iddio laudatto le galere di Siviglia della Capitana, della quale si ricevuto la cassa velli di Bolgona».¹⁷⁸ El 1639 es noliejaren les galeres del duc de Tursi que, tot i estar contractades per al servei defensiu de la Monarquia, carregaven mercaderies: «le galere del nolo di don Carlo Doria sopra quelle i signori Donghi di Genova hanno caricho una balla sete lombarde»,¹⁷⁹ o per traslladar plata de Costantino Cernezzì a favor dels Burlamaschi&Ceniame de Lió, de

¹⁷⁶ Mostre el meu agraïment a Manuel Lomas Cortés per haver-me facilitat informació que encara no està publicada sobre l'ús de les galeres públiques hispàniques per al transport de mercaderies, una pràctica que tot i fraudulenta, es va convertir en una realitat durant, almenys, la primera meitat del segle XVII.

¹⁷⁷ ASRo, FO, X B 6. 1622, 29 maig.

¹⁷⁸ ASRo, FO, X B 6. 1622, 2 juny.

¹⁷⁹ ASRo, FO, X B 6. 1622, 2 juny.

Nicolò Franciotti de Luca o Francesco Pavia, des de Peníscola a Gènova per ser redistribuïda.¹⁸⁰

Les ocasions en les quals es noliejaren espais d'aquest tipus de naus «públiques» per part dels C&O són múltiples i els contractants ben diferents. L'ús de les galeres genoveses, hispàniques, napolitanes i sicilianes predomina entre les altres, però hi va existir la contractació de galeres malteses,¹⁸¹ savoianes,¹⁸² i angleses.¹⁸³ La utilització dels espais d'aquestes embarcacions es realitzava, generalment, per traslladar articles d'alt valor. Una de les rutes més utilitzades fou la de Gènova-Barcelona. A la capital catalana es descarregaven bona part de les mercaderies i s'entregaven les cartes que es dirigien a Madrid i València. En canvi, a la ciutat comtal les bodegues de les galeres es contractaven per carregar els metalls preciosos, com s'ha vist, contemplant que les galeres disposaven d'una forta càrrega d'artilleria per defensar-se de possible atacs.¹⁸⁴

Com es comprensible, la navegació de cabotatge i l'externalització de la construcció de galeres per a «famílies de negocis» com els Doria o els Spínola, mostren una heterogeneïtat en la contractació d'embarcacions i en la configuració dels seus itineraris marítims. Moltes mercaderies havien de transportar-se amb múltiples escales i per això, més enllà de les diferències entre les potències europees els «homes de negocis» van formalitzar aquest tipus de contractes. Durant uns quaranta anys les companyies dels C&O aconseguiren controlar bona part del tràfic de mercaderies i persones establint canals de comunicació consolidats amb el temps.

No obstant això, no m'agradaria donar a entendre que aquesta cooperació fou exempta de conflictes marítims, malgrat l'interès dels historiadors pel seu estudi, i no tant dels punts de trobada i col·laboració. La paralització de naus per part de les diferents potències marítimes fou un mal de cap per als C&O. Tant hispànics, anglesos com francesos atacaven galeres, assassinaven o segrestaven la tripulació i requisaven les mercaderies. La mediació internacional mitjançant els còsols i representants dels mercaders en les diferents corts europees era clau en cas de voler recuperar els

¹⁸⁰ ASRo, FO, II D 3. 1639, 27 setembre. En concret es va noliejar la Galera del duc de Tursi amb 160.000 rals, dels quals un 20 per cent eren per al mateix duc.

¹⁸¹ ASRo, FO, II D 4. El 1643 es va utilitzar una galera de Malta per transportar mercaderies

¹⁸² ASRo, FO, II D 3. El 1639 es va utilitzar una galera del duc de Savoia per al transport de mercaderies.

¹⁸³ ASRo, FO, X B 6. El 1622 s'embarcava Corte Imperial des d'Alacant cap a Alger i Llevant amb una de les 25 galeres angleses.

¹⁸⁴ L. LO BASSO. *Uomini da remo*, (2003).

productes perduts, que ocasionaven danys als interessos privats. A més a més, podia perdre's en aquest afer un element, si cap, més clau que els propis béns: la correspondència. Braudel ja va assenyalar que la informació era el bé més preuat de l'Època Moderna. Els C&O redactaven originals de les cartes que els escrivans contractats copiaven fins a tres vegades i enviaven per diferents vies alternatives amb la finalitat de que la informació sempre arribés al destí sol·licitat. En cadascuna de les cartes es mostrava l'existència de diferents vies d'accés de la informació. La fallida d'una d'elles no havia de suposar la fallida de la cadena comunicativa. Com a exemple paradigmàtic es mostra el segrest de la flota hispànica cap a Nova Espanya, on els C&O disposaven d'un agent a Oaxaca. Un comboi anglès va atacar i segrestar la flota i amb ella una de les cèdules i les cartes que els C&O enviaven cap a Mèxic, però n'havien fet altres còpies per si de cas: «Vediamo che il primo navilio d'aviso per Nova Spagna fu preso di corsari. Manco male non vi fussero lettere per il signore Loppio per il Mexico che doverette haver mandato parte di esse lettere con il secondo».¹⁸⁵

Que hi existiren conflictes a la mar, certament, no els interessava gaire. El 1637 una nau d'Amsterdam fou atacada i el valor dels interessos dels «homes de negocis» en la mateixa superava el 80.000 escuts. El 1638 França atacava les galeres sicilianes segrestant-ne tres, en les quals els C&O portaven una càrrega, de Barcelona cap a Gènova de 20.000 reals de vuit. Ben coneguts són aquests atacs. Però quina Mediterrània hi volien aquestes famílies de negocis?

Els C&O realitzaven avisos a les corts europees només succeïa el fet per tal de pal·liar els molts greuges ocasionats per les accions bèl·liques. Si bé la guerra terrestre els podia donar una via de sortida en els afers econòmics, assegurant molts cops que els beneficiaven els fronts oberts a Catalunya per l'importació de blat o els fronts oberts a la Llombardia per abastir l'exèrcit hispànic de plata i peces de roba, la guerra marítima els suposava un vertader destorb. Per això intentaven contactar ràpidament amb els seus agents per tal que els monarques, o els seus oficials, feren alliberar les mercaderies dels negociants, teòricament al marge dels interessos «nacionals» dels seus prínceps. Un exemple el mostra l'atac de l'armada de Nàpols a diverses naus holandeses:

«Et adesso l'armata de Napoli con 20 gallere uscite del porto di Vado navegando verso ponente incontratesi con 10 nave che d'Amsterdam venivano per qui Livorno, Napoli et

¹⁸⁵ ASRo, *FOB*, XXXI F 2. 1622, 5 març.

Venetia cariche di grani, droghe et d'altre mercantie. Le hanno combatute et presone nove et altra per essersi acceso il fuoco nella monitione si è del tutto persa in mare dicono siano di valore de scuti 7 in 800.000 e se bene qui in effetto non si servono interessati di somma di rilievo, netando il più alle piazze d'Amsterdam, Venetia, Napoli e Livorno, viene ad ogni modo [...] assai et a tutta questa citta per il pregiudicio del commercio tanto di presente come per l'havenire si spera che S.M sij per remediare a tanto desordine perché altrimenti ne resulterebbe notabile incomodo a tutti che levati li traffichi di qui l'otio potrebbe causare inconvenienti grandi piaccia a N.S illuminare tutti et guardare de mal 'incontri».¹⁸⁶

La contractació de cònsols, la gestió de les assegurances i els convenis firmats amb els patrons per recuperar les naus formaven part de l'activitat i del risc que corrien els C&O al embarcar mercaderies, un risc necessari però que volien reduir al màxim. Tot i això no sempre contractaven assegurances. D'una banda, alguns dels seus clients no volien incrementar els costos de la transacció i s'arriscaven si les mercaderies no eren realment valuoses. Altres vegades, l'anàlisi dels conflictes marítics els feia prendre decisions conjunturals. La navegació de cabotatge solia ser més segura i el control dels moviments de les galeres de les diferents «nacions» i els avisos dels seues agents des dels ports principals els previngué en molts casos de conflictes marítics. Fóra com fóra, els C&O imaginaren un mar més heterogeni i més plural, que respectés la diversitat per portar a terme els seus afers. Malgrat això, alguna vegada s'alegraven de l'enfonsament de vaixells enemics, com el cas de la nau holandesa de Mülman, que havia sigut segrestada a Marsella amb mercaderies dels C&O i que escapant cap a Amsterdam es va avariar, acabant per enfonsar-se en les costes holandeses, fet que els C&O consideraren com un merescut càstig de Déu.

A propòsit del transport marítim, la mobilitat terrestre tenia una gran importància, i implicava una coordinació precisa i meticulosa que necessitava d'experts. Les mercaderies, com podem observar de les cartes escrites des de les seus dels C&O de Gènova, Venècia i Nuremberg, no es quedaven normalment en les ciutats marítimes. Això significava haver de comptar amb múltiples agents d'índole diversa que es situaven en punts estratègics dels itineraris. Les rutes marítimes es completaven amb vies terrestres, fet que enriqueix encara més la construcció d'economies integrades gràcies als camins i vies que seleccionaven els mercaders.

¹⁸⁶ ASRo, FO, II D 3. 1637, 9 juny.

Tots aquests moviments despertaven la necessitat d'obrir seus en diferents destins que foren punts privilegiats de recollida i expedició de les mercaderies, però sobretot d'informació. Per això, molts subjectes foren els qui, durant l'Època Moderna, utilitzaren el transport i viatjaren per establir-se en noves societats on desenvolupar les seues activitats econòmiques.¹⁸⁷ Els C&O, que van migrar forçats pels seus socis i les necessitats econòmiques, compliren una missió de gestió per a les seues companyies però, al mateix temps, un rol social que possibilitava la connexió entre ambdues vores de la Mediterrània i altres indrets.¹⁸⁸ Aquesta activitat impulsava xarxes vertaderament supranacionals i aconseguia connectar el mercat mediterrani més enllà de les estructures polítiques europees i les diferències religioses. Infraestructures que col·locaven en una posició privilegiada a aquest tipus de famílies d'emprenedors que assolien el control de la informació i que, al mateix temps, tenien un fort poder del qual es van valer monarques i prínceps per als seus propis serveis.¹⁸⁹

D'allò expressat anteriorment es poden treure algunes conclusions en la direcció del paper que jugaren les empreses i els subjectes dedicats a la comercialització de productes a la Mediterrània i que participaren en la integració de les economies regionals europees - i mundials -. En la darrera dècada, la història econòmica ha demostrat la necessitat d'empeltar a la disciplina una visió més social i, fins i tot, cultural, participant de la història general, de la qual, en alguns casos, s'havia aïllat entre comptes i estadístiques.¹⁹⁰ Una de les línies més profitoses dels últims anys ha sigut, sense lloc a dubte, la història dels processos de decisió en la economia, relativa a l'*agency* i, per tant, al factor humà en la guia de les economies preindustrials. L'humà com a factor i no com a agent passiu ha vessat llum sobre els canvis institucionals i l'economia política, però també sobre la economia dirigida i comandada des de l'àmbit de les famílies de negocis i les seues xarxes. Les xarxes socials, els seus valors i les regles de les quals es van dotar les companyies dels C&O, i totes aquelles satèl·lits a la seua empresa, van conformar un corpus organitzatiu que no només coordinava

¹⁸⁷ R. MAZZEI. *Per terra e*, (2013).

¹⁸⁸ Salvant les distàncies temporals: R. KLOOSTERMAN - J. RATH. *Immigrant entrepreneurs*, (2003).

¹⁸⁹ M. INFELISE. *From merchants' letters*, pp. 33-52.

¹⁹⁰ B. YUN CASALILLA. "Misurazioni e decisioni", pp. 581-605.

mercaderies, les comprava, desplaçava i venia, sinó que incidia en els processos productius i els desenvolupaments regionals i interregionals de les economies mediterrànies. Resultaria capció afirmar que d'aquest treball s'extreu un resultat definitiu, doncs moltes són les mancances, algunes d'elles més visibles, en els casos sobre els que he incidit més superficialment.¹⁹¹

Tanmateix, m'agradaria subratllar les virtuts de l'anàlisi realitzat en aquest capítol. D'una banda el seguiment de les mercaderies m'ha permès realitzar un periple per les principals ciutats, cercant els punts de connexió i trobada entre economies distants, però connectades entre sí. En alguns casos, els estudis anteriors s'havien fet ressò de la importació de productes, com la plata, el pebre o el sucre, tot i que en el meu cas he pretès plasmar de quina manera es va gestionar la importació i com es va integrar en les economies regionals de la Mediterrània a través de canals diversos i agents, en molts casos que s'havien format a la Mediterrània. D'altra banda, s'han mostrat itineraris d'integració menys coneguts com el cas de la grana cotxinilla o les manufactures tèxtils del sud-est alemany, indústries situades majoritàriament en territori protestant però que trobaren un ampli mercat a l'Europa de la Mediterrània catòlica.

En els casos presentats anteriorment, lluny de traçar una visió teleològica de l'economia en direcció a l'endarreriment mediterrani, o almenys d'alguns centres durant el segle XVII, m'ha interessat mostrar el dinamisme econòmic que partia de grups «informals» com les agrupacions d'emprenedors, que disposaven de la capacitat de gestionar recursos a nivell global i d'influir en les economies en les que hi treballaven per tal de modificar l'oferta i la demanda de determinats productes. Adaptar-se a les transformacions o participar d'elles? Segurament aquesta és la pregunta més interessant en la conformació dels espais mediterranis públics i privats i sobre la qual s'haurà d'incidir a la fi de donar valor transformador als subjectes de les societats preindustrials.

¹⁹¹ Queda palès que la perspectiva ampla a nivell territorial ha provocat que en alguns casos haja sigut impossible realitzar una anàlisi en profunditat sobre els sistemes productius locals i les seues relacions intraregionals, un treball interessant i que quedaria pendent a la vista dels bons resultats que es podrien desprendre del mateix en una comparativa entre les relacions econòmiques intra i inter regionals i la influència real en la població de determinats espais productius. Un dels exemples de bon treball en aquesta direcció i inspiració d'algunes de les reflexions: R. GRAFE. Entre *el mundo*, (2005).

**IMPRENDITORI FINANZIARI
TRA GENOVA E VENEZIA.
LE FIERE E I LIBRI DEI CONTI DEI C&O**

"The opportunities will exist as long as new information is becoming available, in the light of which the existing allocation of resources appears inefficient. The new information may be a net addition on the stock of knowledge, in the sense of a discovery of something about which people were previously ignorant, or a replacement for obsolete knowledge. [...] It is not necessary to assume that the appearance of new opportunities is exogenous. The modeller may postulate various historical laws determining the occurrence of new opportunities"

Mark Casson, *The Entrepreneur*.

Senza dubbio, una delle maggiori preoccupazioni delle società occidentali negli ultimi anni, sia per l'economia locale come per le grandi corporative multinazionali, è stato il credito e il suo mercato. Persone appartenenti a tutti i ceti sociali si sono trovate ad aver sempre più bisogno di credito per acquistare quei beni e servizi che non avrebbero mai potuto comprare con i soli risparmi, fatto che ha storicamente favorito e stimolato gli scambi, sebbene il funzionamento del mercato del credito ha generato difficoltà e tensioni con dei notevoli risvolti a livello sociale e politico. Inoltre, il

dibattito sulle sovranità statali, insieme ai problemi finanziari delle famiglie, hanno oscillato in relazione al potere delle banche e alla loro influenza sulle decisioni economiche e politiche al livello globale e locale. Per questo, a mio parere, è ormai controproducente limitarsi a osservare l'economia della finanza da un punto di vista «nazionale». Il trattato di Lisbona del 2007, la crisi finanziaria globale, partita dagli Stati Uniti e poi estesa all'Europa e altre regioni tra il 2007 e 2008, o ancora il recente dibattito sull'applicazione del TTIP del 2015, hanno fatto sì che questo inizio di secolo si aprisse con questioni globali quali economia e finanza.¹

Proprio a causa di quanto detto sopra, può essere interessante far luce e elaborare una visione critica sui processi attraverso cui si costruiscono i mercati del credito finanziario internazionale in Europa e sulla mobilitazione di risorse economiche e sociali, al di là del mero scambio locale e istituzionalizzato. È utile vedere come, nel corso del tempo, gli agenti economici abbiano contribuito a modellare le formule e le pratiche internazionali proprio attorno al credito. Alcune delle chiavi sociali, ma anche economiche, per comprendere i problemi della finanza di cui parlano oggi i media, potrebbe essere meglio compresa risolvendo alcune problematiche storiche, soprattutto se si considera il XVII secolo come incrocio tra un mondo economico e finanziario nuovo, da un lato, e la resistenza di un'economia stagnante in tradizioni preindustriali, dall'altro.

Di certo, la storiografia ha rivitalizzato il suo interesse sul tema. La società, e conseguentemente gli accademici non solo si sono interessati alla struttura dell'economia o gli aspetti macroscopici, ma anche poter identificare e conoscere i responsabili delle fluttuazioni economiche più importanti della nostra storia. Con questo, la prospettiva individuale e biografica e, sempre più, la storia culturale, hanno

¹ Il Trattato di Lisbona è disponibile sul sito web della Commissione Europea. Inoltre, alcune organizzazioni contrarie al Trattato spiegano le conseguenze della libera circolazione dei capitali e delle merci oltre i confini dell'Unione europea: www.attac.es/documentos/ae2010-europea.pdf. Il TTIP ha provocato polemiche nei diversi paesi europei a causa della poca chiarezza del contenuto, il cui accesso è limitato a un ristretto numero di persone. L'organizzazione transnazionale Greenpeace ha pubblicato una parte di esso facendo riferimento alle implicazioni legislative del Trattato in materia di normativa tariffaria, precarietà del lavoro, perdita di controllo su impatti ecologici e ambientali, ecc. <http://www.greenpeace.org/espana/es/Trabajamos-en/No-al-TTIP/>. Entrambi i Trattati e organizzazioni promuovono una protesta sovranazionale, in modo che le analisi nazionali/statali aiutino a chiarire i meccanismi della globalizzazione. Da parte sua, la crisi finanziaria del 2007-2008 ha goduto di un'ampia copertura mediatica. Nell'introduzione di uno dei libri popolari di storia ricostruisce la formulazione di crollo finanziario degli Stati Uniti: N. FERGUSON, *The Triumph of Money*, pp. 17-30. Di recente, il fenomeno della Brexit o la scelta eccentrica del presidente degli Stati Uniti, Donald Trump, ha aperto la porta al progetto di analisi che interessano le conseguenze della globalizzazione sulla popolazione e hanno influenzato le decisioni dell'elettorato americano e inglese.

dato spazio a temi che tradizionalmente erano appannaggio degli storici dell'economia.² Bisogna anche dire che la nuova storia istituzionale, la *New Institutional History*, ha dato il via a un consolidato settore di studi per l'età moderna, finalizzato a comprendere quale ruolo giocarono le istituzioni (formali e informali) nello sviluppo economico delle società preindustriali.³

È per questa ragione che in questo capitolo e nel successivo si cercherà di rispondere ad alcune questioni relative al modo in cui l'impresa Cernezzì e Odescalchi partecipò al mercato finanziario, quale fu il suo ruolo, perché ebbe tanto successo e fino a che punto influì nelle società in cui agirono come imprenditori attivi, dal momento che la loro traiettoria permette di estendere lo sguardo a molti altri imprenditori coinvolti attivamente nei sistemi internazionali di credito e finanza e al funzionamento del sistema in sé. Per questo, è necessario comprendere il ruolo essenziale giocato dalle fiere di cambio e gli strumenti ideati per poter generare interessi sui prestiti, modulando i discorsi canonici sull'usura.

Entrare nell'attività finanziaria di una famiglia di imprenditori consente di comprendere i meccanismi di gestione e adattamento nei nuovi contesti, a partire dal centro stesso dell'impresa e, in questo modo, osservare la capacità di offerta dei servizi che potevano dare in prestito e in che maniera reagirono di fronte a un mercato del credito altamente volatile, quale quello dell'età moderna. Uno degli aspetti essenziali in questa analisi è senza dubbio l'approssimazione alla gestione dei centri del credito mondiale, messi in contatto grazie alla diversificazione delle piazze e alla partecipazione nei mercati intermediari del credito, come Venezia. Nello stesso tempo, si analizzerà l'adattamento di innovazioni finanziarie nella costituzione di un mercato di credito stabile attraverso il dibattito teorico e l'analisi pratica degli scambi tra Valencia e Medina del Campo, che apre lo spazio a ipotesi atte a ripensare le fiere castigliane, in decadenza fin dalla fine del secolo XVI a causa dell'espansione di Madrid come unico mercato del credito ispanico.

² Nell'ultimo decennio la prospettiva biografica e i casi di studio su famiglie d'affari o su singoli imprenditori, come si è già detto, si sono incrementati. Si possono citare ad esempio i lavori di Alejandro García Montón su i Grillo & Lomellini, Carmen Sáenz Ayán su Ottavi Centurione, Carlos Álvarez Nogal sui banchieri di Filippo IV, la compagnia dei Datini studiata da Angela Orlandi o il già citato studio di Francesca Trivellato che analizza le compagnie di Ergas & Silvera. Per quanto riguarda l'approccio della storia culturale sui processi economici si possono menzionare i lavori di Marc Norton sul cioccolato o di Giorgio Riello sul cotone.

³ B. YUN CASALILLA. "Misurazioni e decisioni", pp. 581-605. L'autore offre una panoramica sulle prospettive apertesi negli ultimi anni rispetto alla storia economica e fornisce le chiavi per conoscere quali tematiche saranno oggetto di studio per la storia economica nei prossimi anni. In seno alla *New Institutional History* va menzionato il lavoro di A. GREIF. *Institutions and the path*, (2006).

1. Appunti sugli strumenti finanziari e le piazze di cambio nel secolo XVII

1.1. Definire il sistema finanziario moderno: fiere, credito e interessi

Sebbene le economie creditizie erano già in uso presso i greci, è nel medioevo che il mondo della finanza pone le sue basi, mediante l'invenzione di metodi e strumenti che lo rendevano il sistema più adatto. Proprio nel XII e XIII secolo, infatti, si cominciano a diffondere le lettere di cambio e le fiere di prodotti.⁴ Le fiere, che all'inizio si presentavano come istituzioni provvisorie e spesso itineranti, coinvolgendo i mercati interregionali, finirono così per specializzarsi, all'inizio dell'età moderna, come mercati di credito. Questo fondamentale passaggio avvenne grazie alla partecipazione di italiani nelle fiere di Lione nei primi anni del XVI secolo, quando si consolidò la necessità di configurare un mercato del credito al livello internazionale.⁵

Per la storia della finanza, l'epoca moderna fu una tappa fondamentale nell'internazionalizzazione dei mercati del credito. Istituzioni note con il nome di fiere di cambio, di carattere più o meno permanente, si stabilirono presso quelle città dove i mercanti, creditori e debitori, potevano realizzare cambi monetari in luoghi geograficamente distanti al fine di incassare o elargire le quantità di denaro richieste in determinate piazze. Ne esistevano diverse nell'area del Mediterraneo e su esse sono stati condotti molti studi. In Castiglia, le sedi di Medina del Campo, Villalón e Medina del Río Seco furono punti strategici per lo sviluppo delle fiere più importanti della *Monarquía* lungo il XVI secolo,⁶ poiché lì si concentravano la maggior parte delle transazioni internazionali di cui era composto il credito ispanico, così come risulta dallo

⁴ È noto che l'economia creditizia esisteva già ai tempi dei greci. C. MARSILIO. *El ahorro*, (2016). Ciò nonostante, fu proprio nel Medioevo che si svilupparono le pratiche bancarie più originali il cui studio è necessario per comprendere il funzionamento della finanza in Antico regime, fra esse si menziona il prestito pignoratorio, il cambio, il deposito e il giro, come spiegato nei lavori di F. Ruiz Martín e anche G. FELLONI, *Moneta, banche*, (1999). Inoltre, il mercato finanziario medievale e moderno occidentale raccoglieva le conoscenze e le tecniche finanziarie del mondo arabo: J. BROTON. *El Bazar del Renacimiento*, (2003). D. ALONSO GARCÍA. *Mercados y mercaderes*, (2016). Tra il XII e il XIII secolo nasce la lettera di cambio. Per l'evoluzione del sistema di credito a partire dall'epoca medievale: C. MARSILIO, *O dinheiro morreu*, pp.14-16.

⁵ C. MARSILIO, *O dinheiro morreu*, pp.14-24.

⁶ F. RUÍZ MARTÍN. *Pequeño capitalismo*, (1990). F. RUÍZ MARTÍN. "Las ferias de Castilla", pp. 267-300. H. LAPEYRE. "Simón Ruiz Embito", pp. 367-392. H. CASADO ALONSO. "Crédito y comercio", pp. 21-48. F.H ABED AL-HUSSEIN. "Las ferias de Medina", pp. 13-42. A. M. BERNAL RODRÍGUEZ (ed.) *Dinero, moneda y crédito*, pp. 31-42. Le strette relazioni tra Medina e Lisbona sono state studiate ed evidenziate da diversi storici; ne si fornisce una panoramica in B. CRIVELLI. "Fiere di Cambio", pp. 349-381.

studio della corrispondenza di Simón Ruíz. Inoltre, vi erano diverse fiere in centro Europa e in Italia, culla dei mercanti-banchieri europei dell'epoca moderna. Le fiere di cambio in cui partecipavano gli italiani, con i genovesi in prima fila, si svolgevano da Lione (all'inizio del XVI secolo) a Besanzone (nel 1535) ed erano sostenute e promosse dall'imperatore Carlo V. Dal nord Europa, le fiere si spostarono alla città emiliana di Piacenza (1579), nella quale si riunivano i mercanti e i banchieri di Genova, Milano, Venezia e Firenze.⁷ Tra gli anni venti e trenta del XVII secolo, l'insieme delle fiere italiane finì per disperdersi a causa delle discrepanze tra le suddette città; tuttavia, le istituzioni creditizie continuarono a operare e a perfezionarsi. I genovesi crearono la loro fiera nella località di Novi Ligure nel 1622, sostenuti dalla repubblica di San Giorgio, anche se le fiere dei genovesi si indicavano generalmente con il nome di Besanzone.⁸ I veneziani, dal canto loro, nel 1631 crearono una fiera nella città di Verona,⁹ e una fu creata a Bolzano, nelle Alpi, nel 1635¹⁰, anche se entrambe non ebbero lo stesso successo di quella di Novi. L'insistenza di una riunificazione del mercato del credito italiano settentrionale portò a una riunione temporanea a Piacenza alla fine degli anni '30, dove buona parte dei pagamenti internazionali degli interessi creditizi spagnoli si concentrarono nelle mani dei banchieri europei. A partire dagli anni '40 la sede di Novi Ligure si convertì nel motore pulsante del mercato creditizio italiano, inglobando parte delle comunità mercantili italiane ed europee. Nonostante ciò, alla fine del XVIII secolo le fiere dei genovesi entrarono in una fase decrescente e i loro crediti divennero sempre meno internazionali.

Sebbene le fiere dell'Italia settentrionale godettero di una certa importanza strategica nel mercato dei crediti in Europa, bisogna anche tenere conto l'esistenza delle fiere di Francoforte, Lipsia e Amburgo. Qui, trimestralmente si saldavano i pagamenti dei debiti e si compravano crediti, coinvolgendo diverse altre regioni grazie all'estensione del loro mercato del credito.¹¹

⁷ C. MARSILIO. *Dove il denaro*, (2008).

⁸ C. MARSILIO. *Dove il denaro*, (2008)

⁹ C. MARSILIO. *O dinheiro morreu*. (2012)

¹⁰ M. A. DENZEL, "Cashless Payments", s.p. C. MARSILIO, *O dinheiro morreu*, pp. 57-60. A. BONOLDI - M. DENZEL, (eds.). *Bolzano nel sistema*, (2008).

¹¹ La storiografia sul tema è abbondante. Mi limito a citare: M. A. DENZEL. "Hamburg as a Financial", pp. 17-36.

Nel cuore delle fiere del XVII secolo

Ma, di preciso, cos'è una fiera di cambio? Nell'introduzione al libro *Economía Política. Desde Estambul a Potosí*, Bartolomé Yun focalizza l'attenzione su alcune istituzioni mediterranee create in Antico Regime che, sotto il controllo delle autorità pubbliche, effettuavano transazioni economiche sicure, tali da ridurre il rischio e minimizzare le asimmetrie economiche tra territori diversi e lontani, grazie alla loro periodicità e capacità di ottenere informazioni velocemente.¹²

Le fiere di cambio, per l'affluenza di visitatori, famiglie di mercanti e i loro procuratori, furono i principali canali finanziari in grado di mettere in contatto e coordinare il credito in età moderna. Le fiere del XVII secolo si distinguevano da quelle precedenti: non si vendevano più mercanzie e merci, ma si comprava e vendeva all'interno della logica del mercato del credito.¹³ I cambi rispondevano al commercio e alla finanza internazionale delle autorità pubbliche e dei privati. La differenza tra le monete e la necessità di pagare in città lontane diede luogo all'esistenza di un mercato regolatore in diverse città europee, privilegiando però, dal 1621, la sede di Novi Ligure, per il fondamentale ruolo dei genovesi come principali prestatori di credito del potere pubblico più indebitato della storia: la Monarchia ispanica¹⁴.

Come già detto, le fiere si riunivano periodicamente, ognuna di esse in date ben precise, generalmente ogni tre mesi. Nei raduni, in base a quanto ha studiato Claudio Marsilio, un piccolo gruppo di agenti finanziari si riuniva per pagare o incassare la liquidità dovuta, sempre accertata da lettere di cambio e dai banche della fiera.¹⁵ Inoltre, negoziavano anche le lettere di cambio da pagare nei successivi incontri o in altre piazze internazionali del credito (non necessariamente fiere). Ciascuno degli agenti riuniti nel luogo del cambio realizzava un bilancio dei propri crediti e debiti e di quelli dei suoi clienti- che registrava come propri – in modo che i conti quadrassero. Infine, i ministri della repubblica di Genova firmavano il bilancio economico finale. L'obiettivo principale della riunione era ridurre al minimo il movimento del denaro. Queste riunioni, infatti, funzionavano come *Cleaning House*¹⁶, poiché permettevano di

¹² B. YUN CASLILLA (ed.). *Economía Política*, pp. 16-18.

¹³ C. MARSILIO. *Dove il denaro fa il denaro*, p. 27.

¹⁴ C. ÁLVAREZ NOGAL. "La crisis financiera", pp. 187-211.

¹⁵ Si tornerà sul tema più avanti. C. MARSILIO. *O dinheiro morreu*, pp. 97-98. G. FELLONI. *Moneta, credito e banche*, pp. 94-99

¹⁶ L. PEZZOLO - G. TATTARA. "Una fiera", p. 6. Gli autori spiegano come Besanzone era l'unica vera e propria fiera dove si saldavano crediti e debiti a livello internazionale, da Firenze a Cracovia. «Fairs are

saldare crediti e debiti di diversi clienti in un'unica tranche, senza il bisogno di lunghe attese o di costi aggiuntivi a causa delle notevoli distanze percorse. A ciascun operatore finanziario venivano sottratti o aggiunti i debiti o i pagamenti da effettuare con altri operatori, in maniera tale che, alla fine della fiera, il bilancio generale doveva quadrare con il saldo delle singole transazioni tra mercanti e banchieri.

Claudio Marsilio ha ricostruito il calendario delle fiere più importanti, così come risulta dalla seguente tabella.

Tabella. 12. Convocazioni delle fiere trimestrali				
Fiera Novi Ligure	Fiera Piacenza	Fiera Bolzano	Fiera Medina	Fiera Leipzig
Apparizione	Purificazione		Dicembre	Neujahrsmesse
Pasqua	San Marco	Corpus Christi	Marzo	Osterlate-Messe
Agosto	San Giovanni Battista	San Bartolomeo	Giugno	Michaelis- Messe
Santi	San Carlo	San Andrea	Settembre	Peter-und-Pauls- Messe
Fonte: C. MARSILIO. <i>O dinheiro morreu</i> , p. 53. M.A. DENZEL. <i>Handbook of World Exchange</i> , p. 201.				

Cambiare e ricambiare: il nuovo ricorso all'interesse

Al fine di comprendere il sistema di pagamenti durante le fiere è opportuno seguire la spiegazione di Claudio Marsilio. Vi sono due tipi principali di contratto di cambio per portare a termine un'operazione finanziaria durante le fiere. Il primo è quello della cosiddetta lettera di cambio,¹⁷ il documento che certifica che il denaro prestato si trova a disposizione presso una terza persona che potrà liquidare il debito in una determinata fiera. Insieme alla lettera di cambio, vi era un altro documento manoscritto, la cosiddetta lettera di fiera (o spaccio di fiera) inviata al procuratore presente alla fiera per metterlo a conoscenza delle operazioni finanziarie necessarie alla gestione dei crediti e dei debiti: quali lettere di cambio avrebbe dovuto pagare, a chi dovevano essere destinate ecc. Dopo la fiera, l'agente finanziario compilava un ulteriore spaccio per i

remembered like precursors of the cleaning houses, since bankers could clear their credits and debits and pay the balance through the issue of bills of exchange addressed to their creditors or through the purchase of a conventional currency, the Scudo di Marco». C. MARSILIO. "Las ferias genovesas", pp. 89-108.

¹⁷ C. MARSILLIO. *O dinheiro morreu*, pp. 97-98. G. FELLONI, *Moneta, credito e banche*, pp. 94-99.

soggetti coinvolti nella transazione, in cui si spiegavano le transazioni portate a termine durante la fiera, invitandoli ad annotarle nei propri registri contabili. Il fine era quello di formalizzare l'avvenuta accettazione delle transazioni finanziarie con l'indicazione del preciso valore dell'operazione.

Un esempio. La società Caponi & Lozoya (Ca&Lo) di Valencia aveva prestato, durante la fiera di «Apparizione», svoltasi nel 1637 a Novi Ligure, un totale di 700 scudi alla casa Negri di Barcellona. L'operazione aveva generato una cambiale a favore della Ca&Lo. Nella fiera successiva del 6 febbraio, i valenziani chiesero agli Odescalchi di recuperare il credito nella fiera che sarebbe stata convocata a Pasqua. I genovesi informavano, dunque, che si sarebbe liquidato il debito con 42 scudi di interessi generati dal prestito, ovvero con il 6 per cento in più della cifra pattuita: «Se troviamo spacci per fiera corrente di Apparizione per quale vediamo l'ordine, date di recapitare scuti 700 marche, stati tratti in essa di signori Negri di Barcelona per conto vostro che così faremmo eseguire liberamente e aggiunto scuti 42 che pagano».¹⁸

Le lettere di cambio prodotte durante una fiera non dovevano essere necessariamente saldate nel luogo fisico in cui si trovava il prestatore. Queste obbligazioni creditizie si potevano trasferire in altri territori fra cui le fiere di altre città europee. Portiamo un esempio in tal senso. Il 2 giugno 1622 la compagnia dei Cernezzi di Valencia aveva pagato il debito di un credito contratto dai Muzio di Alicante, i quali avevano inviato spacci di fiera a Genova per registrare l'avvenuto pagamento a Novi. Gli Odescalchi, agenti dei Cernezzi presso la fiera di Novi, avevano potuto liquidare una piccola porzione del debito nelle prime convocazioni della fiera.¹⁹ Dal canto loro, avevano fatto credito alla compagnia di Madrid dei Greco e Raimondi (G&R)²⁰. Dove pagare il debito? Giovanni Muzio, da Alicante, cercava un'opportunità fra le piazze più convenienti in base alle esigenze del marchio e voleva che i G&R pagassero i loro debiti presso Medina del Campo, sebbene fosse, a quanto pare, una piazza poco appetibile dal punto di vista della circolazioni di cambiali. L'operazione, una volta eseguita, avrebbe potuto trasformarsi in un credito a favore degli Odescalchi di Genova in una lettera di cambio utilizzabile a Medina, che sarebbe stata comprata dai Cernezzi di Valencia per pagare così gli Odescalchi o dar credito ad altre persone della loro rete, sempre se avessero comprato la lettera a quelli di Genova.

¹⁸ ASRo, FO, II D 3. 1637, 6 febbraio.

¹⁹ ASRo, FO, X B 6. 1622, 2 giugno.

²⁰ ASRo, FO, X B 6. 1622, 2 giugno.

Ecco un esempio di carattere internazionale al fine di osservare fino a che punto arrivarono gli interessi relazionati con queste operazioni.

Nel 1643, Giovanni Battista Sangiuliano di Madrid aveva bisogno di un credito ad Anversa. I C&O di Genova gli assicurarono un modo per ottenere il denaro. Fu così che attivarono la loro rete. Chiesero a Giovanni Paolo Dorchi,²¹ uno dei loro agenti presso la città dello Schelda, che gli fornisse credito offrendogli in cambio la possibilità di incassare il denaro nella piazza che più gli conveniva: Genova o Venezia. Passato un tempo, Giovanni Paolo Dorchi accettò di prestare la metà del denaro, elargendolo a Madrid a nome di Sangiuliano, il quale però aveva contrattato un debito diretto con i Cernezzi e non con Dorchi. Che successe dunque?

Dorchi decise di prelevare i soldi di Venezia, sulla base dei prezzi e dei tempi di pagamento e quasi sicuramente perché lì aveva dei debiti da pagare. Che quantità di denaro prelevò a Venezia? Quelli di Genova spiegarono così l'operazione:

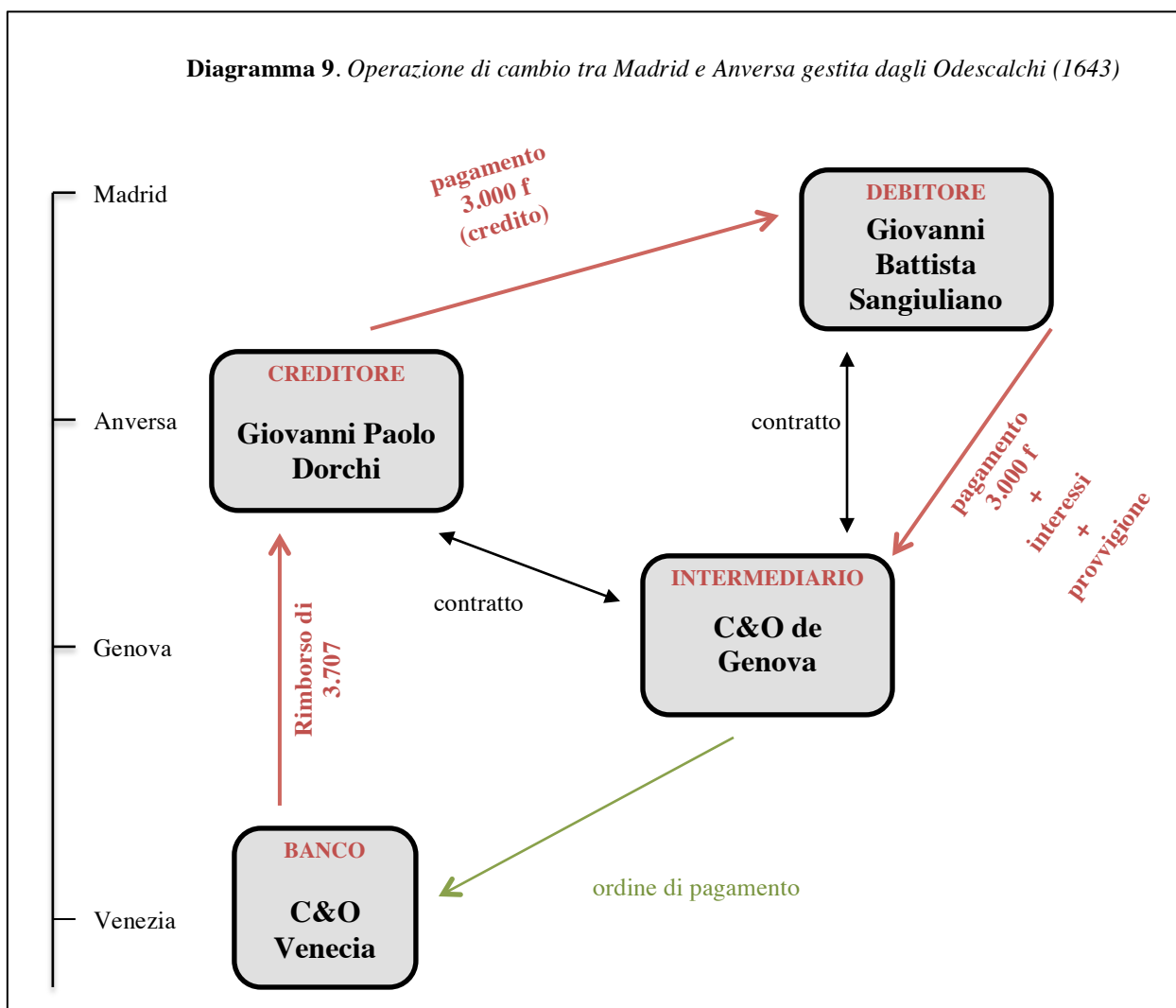
«havendo rimesso a Madrid al Sangiuliano fiorini 3.000 debito di lire 1.500 e per valervene havete tratto di Venetia al signore Pietro Martire Cernezzo f. 3.707:2 conti a 97 1/2 che ne rivederò di tutto il particolare et in falta d'errore ne assenterò scrittura di conformità e ne saprete il d'accordio. Intanto a Venetia erano promessi li deti ducati. 3.707:2 e saranno compiti al tempo senza che ne sentiate altro rendendovi gratie della memoria havete havuto di compiacermi in questo mio ordine così il vantaggio procuratomi».²²

Dei 3.126 fiorini contrattati in debito a Madrid con Sangiuliano, Giovanni Paolo Dorchi prelevava dal conto di Pietro Martire Cernezzi a Venezia la quantità di 3.707 fiorini e due soldi. L'operazione produsse degli interessi del 18,5 per cento. A Venezia, il debito andava a carico dei C&O di Genova, nel conto che tenevano aperto presso Venezia. In questo caso non si usavano le fiere, ma gli operatori finanziari. Il cambio avrebbe potuto realizzarsi presso la fiera di Novi Ligure, così come era stato proposto dalla compagnia di Genova, però si effettuò a Venezia. Ad ogni modo, il debito di Sangiuliano fu sostenuto dai C&O attraverso un pagamento a Novi di 2.291 scudi di fiera e 10 soldi.

²¹ C. MARSILIO. "Nel XVII secolo", p. 105. Dorchi era un noto agente di Anversa, procuratore di Bartolomeo Spinola (*factor general* del re di Spagna) e di Carlo Stratta per elargire i pagamenti alle truppe ispaniche nelle Fiandre. Fu anche collaboratore di Paolo Gerolamo Pallavicini tra il 1635 e il 1638.

²² ASRo, FO, II D 4. 1643, 19 dicembre.

Diagramma 9. Operazione di cambio tra Madrid e Anversa gestita dagli Odescalchi (1643)

Fonte: elaborazione propria. ASRo, FO, II D 4.

A parte di questo tipo di cambio, «hombres de Negocios [...] necessitan de dar y tomar a cambio continuamente por más tiempo de un año, muchos más que los que meramente son Mercaderes»²³ poiché le loro operazioni finanziarie si proiettavano a lungo termine. Per questa ragione, nacque il contratto con “ricorsa” o, come spiega Claudio Marsilio, «una forma dissimulata di prestito a interesse»²⁴. Anche se torneremo sul tema dell’usura e del prestito con interesse, è al momento utile porre un esempio al fine di comprendere in cosa consisteva il cambio con ricorso nelle fiere genovesi.

I C&O di Genova prestarono, con una lettera di cambio, una ben precisa quantità di denaro: 9.808 scudi, 11 soldi e 6 denari, alla compagnia dei Cernezzì, loro soci

²³ T. JOAQUIN, *Tratado de Cambios*, (1705).

²⁴ C. MARSILIO. *Dove il denaro*, pp. 38-39.

valenziani. Con questo prestito, i Cernezzi potevano saldare le loro operazioni, per esempio pagare le imbarcazioni, trasporto di mercanzia o anche i prestiti alla monarchia. Quelli di Valencia non pagarono il loro debito alla prima fiera convocata, così come prevedevano generalmente i contratti di cambio. Ma, al contrario, in questo caso, la lettera di cambio prevedeva «la ricorso», cioè il pagamento del debito alla fiera successiva. Che succedeva a questo punto? L'«andata» e il «ritorno» facevano variare il prezzo da una quantità certa di denaro a una quantità incerta e, pertanto, si incrementava l'interesse mascherandolo con una normale operazione di cambio. Così dunque, la lettera di 9.808 scudi, 11 soldi e 6 danari della fiera di Pasqua venne girata a quella di agosto e il debito aumentò fino a 9.918 scudi, 18 soldi e 4 denari, con un totale di 1,12 per cento di interessi:

«Li vostri spachi si sono recapitati come ordinaste, procurato fine al contenuto apresso harete ragione nel modo si saranno governato intorno li nostri interessi. Intanto fate nota che per li scuti 9.808:11:6 havesti debito nella passata tratti di qui d'ordine del nostro Cesare [Cernezzi] in la presente [di Agosto] vi saranno fatti buoni scuti 9.918:18:4 *marche*».²⁵

Il cambio con rincorsa era pertanto un meccanismo per lucrare dagli interessi generati da un prestito a lungo termine, senza che gli agenti coinvolti fossero accusati di usura, poiché questa passava sotto forma di operazione di cambio e di ricambio di moneta. Nella capitale valenziana la moneta di fiera era *absens* e, dunque, si valutava il prezzo corrente. Mentre a Novi, la moneta di fiera era *presens*. Il prezzo dello scudo fissato a Valencia, che era incerto, era sempre più basso di quello di Novi, che invece si convertiva in un prezzo fisso. La differenza tra l'«andata» e il «ritorno» e, pertanto, tra il sicuro e l'incerto,²⁶ incrementava l'interesse del quale abbiamo parlato. Attorno la liceità o meno di queste operazioni si sviluppò un intenso dibattito.

«A tuo fratello non darai prestito ad interesse»

La Chiesa cattolica faceva riferimento al versetto del Deuteronomio 23,19: «A tuo fratello non darai in prestito ad interesse: per denaro, interesse per cibo o per qualsiasi cosa che si presta a interesse».²⁷ In questo passaggio biblico, dunque, si condannavano i prestiti con interesse tra cittadini di una stessa comunità e, di fatto, i contratti di mutuo dai quali si poteva trarre lucro. Nel Deuteronomio, però, era presente

²⁵ ASRo, FO, II D 3. 1637, 30 julio.

²⁶ G. DE LUCA. "Sensali di cambio", pp. 239-257.

²⁷ Bibbia, Deuteronomio, 23, 19.

un modello di prestito a interesse che fornì il pretesto teorico per giustificare tali operazioni: «potrai prestare a interesse allo straniero, ma non al tuo concittadino».²⁸

In realtà, il dibattito sul credito e l'usura durò lungo tutta l'età moderna. Pur tuttavia, è stato sottolineato da una parte della storiografia tradizionale che il mondo protestante poté sviluppare il capitalismo prima del mondo cattolico e in maniera più originale, grazie alle minori restrizioni imposte alle transazioni economiche dalla sua dottrina.²⁹ I seguaci di Calvino ritenevano che i prestiti con interesse non comportavano usura e quindi non furono proibiti, salvo i casi di equità e carità.³⁰ In Inghilterra, con il Parlamento elisabettiano del 1571, si abolirono le leggi contro l'usura.³¹ Dal loro canto, nei paesi luterani si prese la stessa direzione anche se più a rilento verso la metà del XVII secolo. Secondo questo punto di vista, per quanto riguarda la formazione della mentalità «precapitalista», la divisione tra nord e sud Europa si basava sui seguenti argomenti, che sembravano costituire due modelli di Europa: uno che si muoveva in direzione dello sviluppo economico e l'altro, sotto il mantello cardinalizio, che stagnava nel passato.

Tuttavia, negli ultimi tempi, sono stati molti gli storici che hanno mitigato, se non addirittura smentito, queste presunte differenze. Per esempio, l'area dell'Europa meridionale non è stata esente da questi dibattiti e molto meno dall'utilizzo di meccanismi innovativi ed efficaci di cambio, come dimostrano diverse leggi e dibattiti in materia. Alla fine dell'età medievale, la Chiesa cattolica accettava una clausola con la quale si giustificava l'interesse in caso di lucro cessante e danno emergente.³²

Nel 1571, dopo un dibattito ventennale, Pio V finì per condannare quelle operazioni con cui la cambiale si muoveva però il denaro restava sempre nella stessa piazza, considerandolo un sistema che permetteva un credito coperto da interessi.³³ I genovesi, uno dei gruppi più scontenti della nuova misura, formarono una commissione di esperti, dopo la morte del papa, per tentare una modifica della legge. I risultati furono positivi per i cambi, poiché garantivano la possibilità di perdono per coloro i quali li praticavano. Più tardi, Urbano VIII autorizzò la ricorso, sicuramente a causa della pressioni del gruppo degli uomini di finanza della Santa Sede, ma si dovette aspettare il

²⁸ Ibidem.

²⁹ M. WEBER. *La ética protestante*, (1955).

³⁰ G. FELLONI. *Moneta, credito e banche*, p. 83. C. MARSILIO. *Dove il denaro*, pp. 82-85.

³¹ C. MARSILIO. *Dove il denaro*, pp. 82-85.

³² G. FELLONI. *Moneta, credito e banche*, p. 83.

³³ C. MARSILIO. *Dove il denaro*, pp. 82-85.

1745, con papa Benedetto XIV, per accettare definitivamente un interesse moderato per ciascun prestito di denaro.³⁴

Il vivace dibattito non fu relegato solo alla sede romana, ma coinvolse agenti finanziari, autorità politiche e secolari e personaggi di spicco del mondo cattolico con l'introduzione di modifiche sulla capacità di incassare denaro tramite il prestito. Lo sviluppo di nuove idee, che adattarono le pratiche religiose a un mondo ogni giorno più interconnesso e bisognoso di credito, furono promosse, tra gli altri, da personaggi di spicco quali il cattolicissimo Carlo e Federico Borromeo (1564-1631). Carlo Borromeo di Milano fu uno dei più importanti personaggi in seno alla Chiesa di Pietro della seconda metà del XVI secolo. Attorno a lui si generò una forte devozione nella Lombardia del XVII secolo e, salito agli altari nel 1610, fu uno dei santi della Controriforma, più conosciuti a livello internazionale.³⁵

I Borromeo appartenevano a una ricca famiglia di banchieri milanesi, originari dell'arcivescovato piemontese di Novara, il quale una volta vacante, venne occupato da Benedetto Odescalchi. I Borromeo ebbero ramificazioni nelle principali piazze del commercio internazionale, dove agivano come casata di banchieri.³⁶ Vale la pena ricordare che questa famiglia fu anche imparentata con gli Odescalchi, essendosi sposati Carlo Borromeo Arese con la nipote del Papa, Giovanna Odescalchi.³⁷ Ma, aldilà delle riforme religiose e sociali, già state studiate fra gli altri da Stefano d'Amico, ciò che voglio mettere in luce è l'influenza che i Borromeo ebbero nei discorsi sull'usura e sul commercio del denaro, messi in luce da Giuseppe di Luca.³⁸

Uno dei pilastri della riflessione dell'alto prelato in materia di economia si basava sul differenziare le attività lecite e illecite nella commercializzazione del denaro, spostando il dibattito da un livello tecnico e tassonomico alla sfera della funzione sociale che i contraenti dell'intercambio monetario avrebbero realizzato. In questo senso, Carlo Borromeo decise che, se l'accumulo di ricchezze e la produttività del denaro si incamminava verso obiettivi proficui e di redenzione o, in altre parole, se si sosteneva un valore soteriologico, gli interessi potevano essere accettati. In questo modo, si comprende come i Borromeo combinarono gli argomenti di un'economia

³⁴ C. MARSILIO. *Dove il denaro*, pp. 82-85.

³⁵ M. DE CERTEAU. "Carlo Borromeo, santo", s.p. S. D'AMICO, *Spanish Milan*, pp. 98-121.

³⁶ S. D'AMICO. *Spanish Milan*, pp. 98-121. G. SIGNOROTTO, *Milán español*, p. 228, 322.

³⁷ Vedasi il capitolo VI.

³⁸ G. DE LUCA. "Con «il fine di guadagnare per mezzo d'essi cambi»", pp. 167-190.

morale con le attività realizzate dalle famiglie di banchieri e commercianti con le quali si relazionavano, o meglio, alle quali appartenevano. Non è un caso che la Chiesa accettò, durante questo periodo, di poter istituire un interesse prudente nei depositi privati, introdotti presso il Monte di Pietà, il cui valore arrivò al 6 per cento.³⁹

Della controversia sul credito, l'ambiente imprenditoriale milanese si ispirò alla Bibbia per condannare l'ozio, da molti collegato all'ozio del denaro, che non doveva essere lasciato «a riposo», per non costituire peccato. Nel caso in cui qualcuno prestava il suo denaro a terzi, rimaneva senza possibilità di spesa per sé: motivo per cui il governatore di Milano ritenne necessario assicurare l'8 per cento di interessi al prestatore.⁴⁰ Giustamente, gli C&O allertavano della pericolosità di lasciare il denaro improduttivo: «si spera che Sua Maestà sii per remediare a tanto disordine, perché altrimenti ne resulterebbe notabile incomodo a tutti che, levati li traffichi di qui, l'otio potrebbe causare inconvenienti grandi».⁴¹ A Milano, dal 1570, la Camera dei Mercanti decretò che i prestiti con tasso di cambio tra diverse monete avrebbero avuto un interesse annuale di 2 soldi per lira, ovvero il 10 per cento⁴². Lo stesso avvenne per l'approvazione di un interesse dalla Castiglia all'estero, che venne fissato, al tempo di Carlo V, al 10 per cento. Nel capitolo VIII si analizzeranno alcuni aspetti più particolari sul «giusto obiettivo» dell'interesse.

La penisola iberica e, in particolare, Valencia, contesto dove abitavano i Cernezzi, non potevano restare al margine dei dibattiti così importanti per la vita economica quotidiana del mondo internazionale della finanza. I valenziani e gli stranieri naturalizzati come tali, avevano praticato sin dalla fine del XVI secolo i cambi con rincorsa (o cambi secchi) nel regno, tra la capitale e le fiere di Medina del Campo. Lo dimostrano un gruppo di investitori che crearono *Casas de Feria*, senza la necessità di richiedere un permesso municipale.⁴³

Nel 1619 Filippo III fu obbligato a pubblicare una pragmatica reale per regolare gli interessi che si andavano imponendo tra Valencia e Medina del Campo e adeguarli, nei limiti del possibile, al dibattito esistente sull'usura da prestito: «destruyéndose de

³⁹ N. MATRINGE. "Ratio Pecuniam Parit", p. 6.

⁴⁰ G. DE LUCA. "Con «il fine di guadagnare", p. 170.

⁴¹ ASRo, FO, II D 3. 1637, 9 giugno.

⁴² G. DE LUCA. "Con «il fine di guadagnare", p. 170.

⁴³ J.M. IBORRA LERMA - M. VILA LÓPEZ (eds.). *Cartes comercials i lletres*, (2013). Nel Capitolo VI parleremo dei singoli esempi di uomini d'affari che praticavano il cambio a Valencia.

todo punto con excessivos intereses que han acostumbrado a llegar algunos años a diez y nueve por ciento». ⁴⁴ Il dibattito, analizzato nel capitolo successivo, si estese fino agli inizi del secolo XVIII, mentre le pratiche continuavano a essere in uso. Commissioni di teologi, giuristi e uomini d'affari convocate dai viceré di turno, su istanza del re, parteciparono agli accesi dibattiti sulla tipologia degli interessi, una realtà che si muoveva tra l'usura e la necessità di superare gli inconvenienti degli interessi per credito, in un mondo mediterraneo bisognoso di meccanismi adeguati per soddisfare le esigenze di un territorio che seguiva un percorso di trasformazione e crescita.

I discorsi transnazionali sull'accettazione o rifiuto di prestare con interesse si circoscrivevano anche a singole comunità. Preda degli usurai furono, in generale, i piccoli operatori di cambio e mercanti, vittime dei loro maneggi loschi per ottenere liquidità extra. Nel frattempo i grandi «uomini d'affari», con reti e rapporti internazionali godevano di una grande libertà di azione nel mondo della finanza. In definitiva, da Genova alla Castiglia, da Valencia a Milano, passando per Roma, si svilupparono dibattiti sull'usura, sui prestiti e interessi giusti e ingiusti. Discorsi che si estendevano molto oltre le frontiere territoriali.

2. Gli imprenditori della finanza: il caso dei Cernezzini e Odescalchi.

In quali fiere parteciparono i C&O?

I C&O lavoravano come operatori finanziari per conto proprio o di terzi e coordinavano i cambi tra le fiere europee. Si piazzarono nei luoghi privilegiati quali le fiere di Piacenza e Novi Ligure, senza però escludere la possibilità di partecipare ad altre fiere quali quelle di Verona, Bolzano e Francoforte, o quelle francesi di Lione o le castigliane di Medina del Campo. ⁴⁵ La loro partecipazione è confermata da differenti fonti primarie. Per le fiere italiane, basta consultare la corrispondenza mercantile. La loro forza risiedeva nel cuore delle fiere, poiché alcuni dei loro soci erano persone di

⁴⁴ *Pragmática de Cambios 1619*.

⁴⁵ ASRo, FO, IX G 6. Della partecipazione nelle fiere di Medina del Campo in relazione alla sede valenziana della compagnia, rimane traccia nei registri di un operatore di cambi, Stefano Muralti, che teneva *Casa de Feria* a Medina e di Giovanni Battista Sangiuliano. Queste attività saranno analizzate più a fondo in un altro lavoro.

gran peso all'interno delle stesse. Nella fiera di Novi, si distingueva la persona di Giovanni Giacomo Durino, socio commerciale e finanziario dei Cernezzi di Valencia e dei C&O di Genova, con i quali condividevano affari. Nel 1636 Durino fu il rappresentante dello Stato di Milano negli incontri di Lodi che riunivano le fiere italiane, anche se erano presenti intimi amici dei C&O come Pietro Martire Lucino e Alessandro Parravicino.⁴⁶ Infatti, il comasco Parravicino informava Cesare Cernezzi delle operazioni dei fiorentini nell'ambito della riconfigurazione delle fiere. Con loro, infatti, volevano allearsi i veneziani per emarginare i genovesi, con il rischio, secondo quanto temeva Parravicino, di un vuoto creditizio per Venezia e Roma su Novi Ligure, piazze sulle quali le sue compagnie nutrivano molti interessi.⁴⁷

Alle fiere di Piacenza vi si recava inizialmente Francesco Cernezzi di Venezia, ma con il tempo acquisì potere un altro dei soci commerciali di Milano, formatosi con i C&O di Genova: Giovanni Battista Algati. Questi fu il più importante uomo d'affari del mercato milanese, «one of the most important operator of the Milanese financial market»⁴⁸, nonché procuratore dei Spinola, importante famiglia di imprenditori finanziari. La sua partecipazione alle fiere di Lione, Bolzano e Francoforte risulta lacunosa.⁴⁹ Attraverso i registri contabili degli utili e danni della seconda metà del XVII secolo, conservati a Venezia, possiamo seguire alcune piste. La sua compagnia partecipò anche alle fiere di Verona, il presunto centro nevralgico dei cambi dei brokers finanziari veneziani.⁵⁰

L'uso delle fiere castigliane di Medina del Campo si accerta grazie a diverse fonti documentarie analizzate nel prossimo capitolo. Tuttavia, posso confermare che, dagli anni '20 ai '70 del secolo XVII, i Cernezzi di Valencia realizzavano operazioni di prestiti con ricorso tra Valencia e Medina attraverso i suoi agenti in loco nelle fiere: quali ad esempio la compagnia Muralti e i Roure&Darder.

⁴⁶ C. MARSILIO. *Dove il denaro*, pp. 119-129.

⁴⁷ C. MARSILIO. *Dove il denaro*, p. 129.

⁴⁸ C. MARSILIO. *Dove il denaro*, p. 104.

⁴⁹ M.A. DENZEL. *Handbook of World*, p. 202. Le fiere di Francoforte sul Meno, attive fin dall'età medievale, erano un centro internazionale di pagamento in contanti. A partire dalla seconda metà del secolo XVI la fiera di pagamenti si separò da quella delle mercanzie sotto l'impulso dei mercanti e uomini d'affari provenienti dalla Francia e dai Paesi Bassi. A Francoforte si svilupparono alcune tecniche innovatrici per mano di un nutrito gruppo di agenti finanziari, come ad esempio l'autorizzazione del «multiple endos» nel 1666.

⁵⁰ C. MARSILIO. *Dove il denaro*, pp. 110-112. La prima convocazione fu a Verona nel 1631, quando si promulgarono le leggi della fiera veronese. ASRo, FO, IV E 2. 1631, 27 settembre.

Le piazze principali dove compravano e vendevano il credito furono i grandi centri cosmopoliti del momento: Venezia, Genova, Livorno, Napoli, Palermo, Valencia, Siviglia, Madrid, Anversa, Amsterdam, Colonia, Norimberga, Vienna, Praga, Cracovia e altri centri limitrofi. In ogni sede, potevano contare su agenti esperti che vi si recavano secondo il calendario delle riunioni o, al contrario, quando le fiere rappresentavano un interesse rilevante per la compagnia.

Alcuni modelli base del credito praticate dai C&O

In età moderna, il concetto di credito ruotava anche intorno al soggetto: una persona poteva avere un buon o cattivo credito in funzione della sua fama. Quella di buon credito onorava le obbligazioni e portava a termine quanto a lei richiesto. Poteva ottenere credito monetario quella persona con un certo prestigio e affidabilità sociale, dalla quale, con garanti del rimborso, ci si aspettava una sicura restituzione. Essa avrebbe usato il denaro in modo responsabile e consono:⁵¹ comprare e vendere mercanzie o spendere per un «obiettivo giusto». In questo momento il credito personale si trasformava in denaro:

«Porque el crédito es el buen concepto que se tiene de uno, de que es hombre de bien y de buen trato que puede y sabe cumplir con sus obligaciones en virtud del cual concepto se espera y se cree. Y por esso se llama crédito quien hallará quien le fie dinero o mercaderías para lo que hubiere menester y por esso es reducible a dinero».⁵²

Alla compravendita e trasporto delle merci e alle altre transazioni internazionali si deve aggiungere questo aspetto di cruciale importanza, senza il quale risulterebbe difficile comprendere i precedenti movimenti al livello transregionale e poi transatlantico. Coordinare il sistema creditizio tra diverse compagnie e territori era uno dei pilastri fondamentali del commercio. Senza il credito, le altre attività non sarebbero state possibili, pur esistendo un vero mercato del denaro che aveva bisogno di operatori finanziari con un'ottima formazione e capacità di poter generare denaro attraverso quello proprio, ovvero, trattare la liquidità monetaria alla stregua della mera merce.⁵³

⁵¹ L. FONTAINE. *The Moral Economy*, pp. 269-278. L'autrice parla dell'importanza della reputazione e della fiducia per inserirsi nel mercato del credito. Gli agenti dovevano ispirare fiducia per potersi integrare, questione di cui si parla nel Capitolo III.

⁵² T. JOAQUIN. *Tratado de Cambios*, (1705).

⁵³ C. MARSILIO. *Dove il denaro*, (2008).

Cosa offriva un'impresa capace di prestare denaro e cosa chiedeva in cambio? Uno degli esempi riportati nel capitolo precedente sull'importazione di grano baltico nel Mediterraneo può essere utile a rispondere a questa domanda. Il pagamento per l'acquisto del grano a Genova alla famiglia dei Neri, residente a Danzica, fu diviso a metà tra una famiglia di commercianti banchieri di Cracovia, i Cellari, intestatari di un conto corrente aperto presso i C&O; l'altra parte del pagamento avvenne attraverso una lettera di cambio inviata alle fiere di Norimberga, frequentate dagli Odescalchi. Al momento opportuno, i Neri di Danzica reclamarono l'incasso della loro cambiale presso le fiere di Francoforte, probabilmente mediante un loro agente o una lettera per saldarne il debito. In questo modo, il credito si sarebbe trasformato in un debito degli Odescalchi a un nuovo agente.⁵⁴

La questione di chiedere o dare credito non rispondeva solo alle necessità particolari che i C&O avevano nelle città dove non disponevano di agenti e denaro. Come si è osservato, essi attuarono in molte occasioni come rappresentanti di altre compagnie fornitrici di merci e credito. Portiamo un esempio nel quale i Cernezzi di Valencia lavorarono come rappresentanti mercantili e non, per tornaconto personale, per acquistare la mercanzia. Il 24 marzo del 1637 i Cernezzi di Valencia avevano imbarcato nella nave di Giorgio Arlès un carico di lana lavata di pecora, comprata ad Albarracín, e tre balle di lana di agnello aragonese. Si trattava di una comanda di tale Gherardi di Firenze, che aveva utilizzato i Cernezzi come intermediari. Come avveniva il pagamento e che ci guadagnavano i Cernezzi? Il costo totale della mercanzia fu di 394 lire genovesi, 17 soldi e 8 denari che, alla fiera *Santi* di Novi Ligure, una volta effettuato il pagamento da parte di Gherardi, si sarebbe trasformato in credito a favore dei Cernezzi di Valencia. Il passaggio dalla moneta genovese alla moneta della fiera avveniva secondo il valore stabilito dal mercato e, per questo, i C&O di Genova depositarono alla fiera una quantità di 495 scudi di marche e 18 soldi⁵⁵, aggiungendo alla somma i costi sostenuti dai Cernezzi per la gestione e l'assicurazione sull'acquisto di un prodotto di buona qualità e del trasporto via terra dalla Castiglia a Valencia, con le tasse del caso, e poi il trasporto marittimo fino a Livorno, con i dovuti diritti marittimi. La cifra totale incassata dai Cernezzi durante la fiera ammontò a 54 scudi, 17 soldi e 9 denari, e pertanto, il commissario di Valencia effettuò il pagamento applicando un 11

⁵⁴ ASRo, *FOB*, XXXII F 2. 1617, 7 giugno.

⁵⁵ C. MARSILIO. *Dove il denaro*, pp. 74-75. La moneta di marche era la moneta «virtuale» delle fiere di cambio genovesi.

per cento circa in più rispetto al totale del costo del prodotto.⁵⁶ L'operazione comportava una trasformazione qualitativa della moneta. Mentre, come abbiamo visto, in Castiglia si pagava con *maravedì de vellòn*, in fiera si usava *la moneta di fiera*, equivalente al valore dell'argento,⁵⁷ che poteva essere successivamente cambiata in argento.

Nel 1622 Francesco Cernezzì di Venezia aveva proposto un progetto che coinvolgeva tutte le sedi attive dei Cernezzì e Odeschalchi: abbandonare il traffico mercantile e dedicarsi a quello del credito, un mercato che, a quanto pare, generava più profitti e, soprattutto, meno problemi.⁵⁸

In realtà, lungo tutto il XVII secolo, i C&O non abbandonarono mai del tutto l'attività di esportazione delle merci, continuandola per conto proprio o di terzi. A mio avviso, le merci furono il motore dell'intero mercato del credito. Sebbene questo mercato servì principalmente per il finanziamento delle guerre europee, ottenere denaro liquido era possibile se si costruivano solide reti commerciali le quali si formano attorno all'esistenza di prodotti e mercanzie. Così, infatti, ragionavano tante famiglie di imprenditori mercantili e finanziari del tempo, quali i Balbi, Grillo & Lomellini, Annoni o Serra, per citarne alcuni.⁵⁹

Inoltre, bisogna aggiungere che una buona parte delle famiglie d'affari d'Antico Regime gestivano attività diversificate con maestria. Di fatto, secondo quanto contenuto in alcuni trattati sul tema, vi era una certa distinzione tra il mero mercante, il commerciante o l'uomo d'affari. Un trattato valenziano di inizio Settecento illustra il modo in cui le tre figure menzionate venivano percepite dalla società del tempo:

«parece que según el uso de Valencia el nombre de Mercaderes se ha de aplicar también a los que aunque sean ciudadanos o caballeros empero tratan y comercian en muchas cosas y negociaciones importantes para la República, como son arrendamientos de los derechos reales del General, de las sisas, arçobispado, y otros muchos semejantes. En partidos que hazen con la Ciudad para proveerla de bastimientos, los quales se dizen más propriamente Hombres de Negocios y necessitan de dar y tomar a cambio continuamente por más tiempo de un año, muchos más que los que meramente son Mercaderes».⁶⁰

⁵⁶ ASRo, FO, II D 3. 1637, 24 marzo.

⁵⁷ C. MARSILIO. *Dove il denaro*, pp. 74-75.

⁵⁸ BCCo, FO, Bust. 250. 1622, 13 agosto.

⁵⁹ In ogni caso, la compravendita dei crediti andava relazionata con quella di prodotti, mai interrotti durante gli anni di attività professionale. E. GRENDI. *I Balbi*, (1997). A. GARCÍA MONTÓN. *Génova y el Atlántico*, (2014). G. TONELLI. *Investire con profitto*, (2015). Y.R. BEN YESSEF. *Una familia genovesa*, (2015). C. MARSILIO. "Nel XVII secolo", pp. 101-119.

⁶⁰ J. TOMÁS. *Tratado de Cambios*, (1705).

Le famiglie di imprenditori dedite al commercio all'ingrosso avevano bisogno urgente di credito che mal si conciliavano con i rigidi tempi trimestrali delle fiere. Il credito funzionava infatti per ottemperare l'anticipo di un pagamento nei casi in cui, in un luogo remoto, il beneficiario di una merce non disponesse di un agente per rendere effettivo il pagamento. I Cernezzi e gli Odescalchi si inserivano a pieno titolo in questa categoria di persone. Proprio a Valencia, i Cernezzi avevano il monopolio sulla riscossione delle decime dell'arcivescovato⁶¹ e di alcune proprietà nobiliari quali, ad esempio, quella del contea di Cocentaina,⁶² o quelle appartenenti a don Vicent de Vilaragut, barone di Llanera, Olocau e Marines.⁶³ La descrizione relativa alle altre attività, che appaiono nel testo citato, si adattano ai personaggi qui studiati, poiché, come si è visto, i C&O furono anche fornitori di grano in differenti città e si relazionavano con diverse istituzioni municipali, quali ad esempio l'Ufficio dell'Abbondanza a Genova o il *Clavari d'avituallament* a Valencia, firmando contratti che richiedevano una certa disponibilità di credito. In definitiva, un «uomo d'affari» era molto più che un mero mercante e si presentava con caratteristiche più complesse di un agente finanziario del re. Ciò che più l'identificava era la necessità di cambiare e scambiare denaro continuamente.

Una delle pratiche meno visibili era il prestito del denaro per spostamenti e viaggi. In età moderna non si muovevano solo i mercanti e i capitani di nave con il proprio equipaggio, ma anche tante altre persone per i più disparati motivi.⁶⁴ Erano agenti della mobilità che, mantenendo in contatto realtà distanti fra loro, avevano bisogno di avere disponibilità di denaro nelle città di destinazione, che preferivano non portare addosso lungo i viaggi. Questa esigenza diede luogo a un'integrazione virtuale fra territori distanti. I C&O si dedicarono a questo servizio a mo' di sportello bancario. Facciamo un esempio. Nel 1637 Blasco de Alagón y Roig, IV marchese di Villasor e viceré di Sardegna, doveva spostarsi a Madrid, probabilmente per formalizzare l'ingresso all'Ordine Militare di Santiago.⁶⁵ Il viaggio comportava dei costi ingenti che

⁶¹ AMV, *LM*, Taula de Canvis, I (3) 122. 1622, 30 ottobre.

⁶² ACCV, 27.892. 1622, 17 febbraio. Notaio Joaquim Monròs.

⁶³ ACCV, 27.892. 1622, 13 ottobre. Notaio Joaquim Monròs.

⁶⁴ R. MAZZEI. *Per terra*, (2013).

⁶⁵ AHN, *OOMM*, Caballeros_Santiago, Exp.173. Di fatto, il 27 maggio del 1637 si stavano realizzando gli interrogatori pertinenti a Madrid nei confronti dei testimoni con lo scopo di accertare che il Marchese non fosse coinvolto in nessuna causa che ostacolava il suo ingresso nell'Ordine.

non potevano essere sostenuti in contanti, ragion per cui la compagnia dei C&O di Genova gli aveva ceduto una cambiale di 2.600 scudi a favore di Andrea Ordano, Gaspare Malonda e Andrea Martino, da riscuotere a Madrid per conto dei Cernezzini di Valencia. Gli vendettero dunque una lettera di cambio da scambiare una volta raggiunta la Corte. Il viaggio fu, però, più lungo del previsto e all'arrivo a Barcellona, il vicerè si trovò bisognoso di denaro in contanti per effettuare i suoi pagamenti. Così, i C&O contattarono Antonio Muixiga di Barcellona, loro agente, chiedendogli di stanziare al marchese un fondo di massimo 600 scudi, una quantità che sarebbe stata registrata nel conto dei Cernezzini di Valencia. Si concludeva, così, un'operazione di prelievo di contanti attraverso una filiale in loco della banca genovese. Conclusa l'operazione, il conto si sarebbe saldato con tutti quegli agenti che avevano ritirato in contanti, grazie alla funzione di *Cleaning houses* delle fiere genovesi.

Inoltre, era molto più conveniente muoversi con la sicurezza di poter prelevare denaro nei principali centri urbani senza il rischio di portarlo addosso. Basta pensare che, nel caso dei C&O, vi erano numerose filiali bancarie nell'area occidentale del Mediterraneo che, a loro volta, godevano di ulteriori ramificazioni nel territorio dove era possibile incassare o depositare denaro nel conto dei C&O. Lo stesso valeva per tutte quelle persone che, per una ragione o per un'altra, erano costrette a viaggiare.

«Vi piacerà in virtù delle presente, senz'altra di cambio, pagare al signore Augustino Leonardo reali trecento sessanta castillani in plata ogni mese incominciando del primo prossimo 1638 in avanti sino alle revocatione con prendere contento et a noi dare debito in conto nostro corrente».⁶⁶

I salari elargiti ad agenti propri e a terzi contrattati a servizio dei C&O furono numerosi, così come si riporta nella Tabella 18 del Capitolo IV, dove si raccolgono i pagamenti effettuati nel 1639 a Madrid da Giovanni Battista Sangiuliano per ordine della compagnia. Fra questi si trovano i pagamenti a segretari della monarchia e ambasciatori di Genova, della Savoia ecc.⁶⁷

Se fino ad ora ho illustrato il credito mercantile, i crediti usati per pagare carichi e approvvigionamenti delle città, gli ufficiali delle monarchie o repubbliche del

⁶⁶ ASRo, FO, II D 3. 1637, 24 dicembre.

⁶⁷ Nel capitolo VI vi sono diverse tabelle nel paragrafo sulle attività di Giovanni Battista Sangiuliano a Madrid.

Mediterraneo o a più comuni viaggiatori, nei paragrafi seguenti e nel prossimo capitolo, invece, mostrerò alcune forme di credito meno note. A questo fine ho scelto di osservare due piazze, Venezia e Valencia, di rilevante interesse sia in quanto importanti centri di credito sia per il contributo che possono apportare per fare luce sull'integrazione degli spazi della finanza. Questi due casi, inoltre, permettono di analizzare quelle forme di prestiti e azioni che superarono i confini dei poteri dell'Antigo Regime.⁶⁸

3. Venezia e il credito come combustibile necessario per l'integrazione europea: alcune ipotesi dalle carte e dai libri dei conti.

All'interno delle reti finanziarie intessute tra le compagnie commerciali gestite dai C&O, vi furono elementi decisivi che spiegano la chiave del loro successo: la conoscenza e l'applicazione delle tecniche finanziarie, il controllo delle informazioni sui mercati e le consulenze e le previsioni sul futuro dell'andamento del mercato.⁶⁹ In questo paragrafo concentrerò la mia attenzione sulla piazza di Venezia dove, nel 1619, le compagnie dei C&O aprirono una sede dedicata quasi interamente alla finanza. Tra il 1619 e il 1683, dalla sede della Serenissima i C&O gestirono la quasi totalità dei trasferimenti finanziari dei marchi commerciali del nord e centro Europa.⁷⁰ Negozianti di Anversa, Amsterdam, Amburgo o Lilla e anche di Francoforte e Lipsia, Vienna e Cracovia saldavano i debiti e chiedevano credito per i loro affari mediterranei attraverso la sede di cambio stabilita dai C&O a Venezia.⁷¹ Le transazioni di agenti milanesi furono strettamente legate alla loro partecipazione attiva nelle fiere di cambio di

⁶⁸ Le fiere di Novi e Piacenza, più studiate e conosciute, pur restando importanti contesti comparativi, in qualche modo sempre presenti in questa dissertazione, non saranno oggetto di attenzione diretta. Magari in futuro potrò approfondire il ruolo degli C&O nelle fiere genovesi.

⁶⁹ Queste caratteristiche sarebbero quelle che definiscono teoricamente la figura dell'imprenditore, di cui si parlerà meglio più avanti.

⁷⁰ Così riporta la corrispondenza esaminata lungo questo lavoro. I pagamenti effettuati nel nord e centro Europa si gestirono a partire dalle compagnie di Venezia e Norimberga.

⁷¹ BCCo, *FO*, Bust. 250, Fasc. 5. Registro costitutivo della compagnia con un capitale iniziale di 45.000 fiorini. ASRo, *FO*, II B 9. 1619, 31 agosto. L'importanza di Venezia in questi pagamenti si riflette in una delle lettere inviate da Norimberga a Milano con destinatario Emilio Omodei, al quale si assicurava il trasferimento di denaro spagnolo su quella piazza: «direi che se volete attendere a questa piazza [Norimberga] sola, non saprei miglior strada che quella di Venetia di dove spese volte in simili casi li genovesi et, in particolare, Balbi et Giustiniani hanno fatto rimettere ducati 20.000 e più la settimana».

Besanzone lungo il XVII secolo, cosa che facilitava le comunicazioni dei pagamenti tra il Mediterraneo e il mare del Nord.⁷²

Attraverso le lettere di Francesco Cernezzi (1620-1623)⁷³ e alcune carte contabili, quali principalmente il libro contabile del 1665,⁷⁴ redatto dal figlio Giovanni Battista Cernezzi e da Aurelio Rezzonico, cercherò di formulare alcune ipotesi di studio sul mondo della finanza delle famiglie di stranieri nord italiani nella laguna di Venezia.

Tra il 1619 e il 1635 l'intera gestione dell'impresa era nelle mani di Francesco Cernezzi, morto a Venezia senza decidere le sorti sulla futura gestione del negozio, pur avendo a lungo insistito per andare a Como a stabilire i termini della questione.⁷⁵ Sua moglie Marietta Flagini e suo fratello Pietro Martire Cernezzi si trovarono a ereditare il negozio come tutori dei figli minori di Francesco, ma le relazioni di suo fratello Pietro con la sede genovese causarono una certa tensione con gli Odescalchi. Nel 1632, infatti, moriva Papirio Odescalchi, capo della compagnia ligure, e le redini degli affari furono prese da Carlo, Nicolò e Benedetto Odescalchi. A Venezia, l'attività commerciale degli Odescalchi riaprì solo tre anni più tardi, ma, nel frattempo, la chiusura dei vecchi esercizi commerciali e l'apertura di nuove attività comportò tensioni tra le due famiglie. Tra il 1636 e il 1642 si conclusero gli accordi riguardo l'amministrazione dell'impresa. Vennero assunti mercanti esperti in materia per evitare che il contenzioso finisse davanti al tribunale civile e dividere i benefici dell'antica compagnia di *Francesco Cernezzi e Costantino Odescalchi*. L'attività commerciale, comunque, non si interruppe. I disaccordi tra Carlo Odescalchi e Pietro Martire Cernezzi si acuirono a partire dal 1637 a causa del monopolio sulle cave di mercurio di proprietà dell'impero.⁷⁶ Intorno agli anni quaranta, le relazioni tra Carlo e Pietro Martire furono meno tese. Con la presenza di Odescalchi nelle fiere di Besanzone, infatti, i due riuscirono a monitorare la speculazione sui cambi e il mercato del credito tra una piazza e l'altra,⁷⁷ dimostrando così la stretta interdipendenza fra i due centri di credito.

⁷² I. CECCHINI. "Piacenza a Venezia", pp. 1-24. L'autrice spiega in che modo si integrò il mercato del credito veneziano nelle fiere del cambio e la «riciosa» del XVI secolo, momento in cui le relazioni fra i veneziani e l'istituzione della fiera fu mediata dai fiorentini, mentre i genovesi avevano un ruolo secondario. L'autrice compara i genovesi e i fiorentini nei loro diversi affari e sebbene i milanesi non costituiscono il centro della sua ricerca, si possono comunque osservare come procuratori dei veneziani nelle fiere di Besanzone. In che maniera si consolidarono questi contatti è ancora un tema da studiare, sebbene si conosca la presenza genovese a Venezia già a partire dagli anni '20 del XVII secolo.

⁷³ BCCo, FO, Bust. 250, Fasc. 5.

⁷⁴ ASRo, FO, IX G 6.

⁷⁵ BCCo, FO, Bust. 250, Fasc. 1. 1622, 24 ottobre.

⁷⁶ ASRo, FOB, XXVII D 6.

⁷⁷ ASRo, FO, II D 4. Si può seguire la relazione economica strettamente finanziaria tra i C&O di Genova e Pietro Martire Cernezzi dalla piazza di Venezia durante tutto il 1643.

Carlo, emarginato dall'avvio dei nuovi progetti, aveva stretto una relazione intima con Aurelio Rezzonico, suo cugino, che gestì le differenze tra i Cernezzi di Venezia e gli Odescalchi.⁷⁸ In parte per questa ragione, Rezzonico si era trasferito a Venezia come spia di Carlo e alcuni anni più tardi fu introdotto come socio nelle nuove firme veneziane delle sue imprese. Nel 1650, scomparso Pietro Martire Cernezzi, gli eredi di Francesco assunsero il potere dell'impresa e fondarono una nuova impresa con Carlo Odescalchi e Aurelio Rezzonico.⁷⁹ Perciò, per parlare delle compagnie veneziane useremo l'espressione C&O (Cernezzi e Odescalchi) per gli anni 1619 e 1650, mentre C&R (Cernezzi e Rezzonico)⁸⁰ per gli anni 1650 e 1683.

Nel 1681, da Venezia si redasse una serie di bilanci della contabilità del marchio commerciale aperto nella Serenissima, per giustificare le operazioni commerciali e finanziarie effettuate da Rezzonico e Cernezzi, gestori della compagnia insieme agli Odescalchi. I bilanci furono inviati a Genova e Milano con l'obiettivo di adire in giudizio a causa di forti disaccordi fra i soci. Come spesso accadeva nelle compagnie commerciali, composte da investitori dislocati in diversi territori, sorsero discrepanze nella gestione dell'impresa. Nel 1681 i soci Rezzonico di Venezia vennero accusati per non aver inserito nei bilanci i benefici derivanti dai depositi presso la Zecca veneziana, i cui profitti erano notevolmente aumentati grazie alle diverse operazioni commerciali. L'altra accusa riguardava la dubbia trasparenza nella registrazione dei redditi derivanti dal commercio di mercanzie, sebbene, come risulta dalla documentazione, fosse prevista una percentuale molto più bassa rispetto agli affari finanziari:

«Quello che più preme ciò che il Rezzonico abbia avuto degl'altri negozij et in particolare habbia fatto quelli di Zecca e che abbia comprato molti effetti della medema e questi per negozio della Compagnia [R&C] e forse anche con denari de la medema [...]. Et in tutti li bilanci del medemo datti all'interessati dell'anno 1650 che cominciano le compagnie, in poi, non se mai tratto in conto d'utili de negozij di Zecca ma solo de cambij et altri giri di fiere con qualche negozio anche di mercantie, che sopra queste anche ci è da dire che se forse si fossero potuti sapere dall'interesse stati e più che certi che n'averebbero voluto vedere il suo conto distinto».⁸¹

Il conflitto, a cui si aggiunsero diverse petizioni dei Cernezzi e degli Odescalchi, passò dall'arbitrato commerciale al Senato veneziano. Quest'ultimo nominò dei

⁷⁸ ASRo, *FOB*, XXVII D 6.

⁷⁹ ASRo, *FO*, IV E 2.

⁸⁰ Nonostante il marchio fosse a nome di Cernezzi e Rezzonico, gli Odescalchi vi partecipavano, come si potrà osservare al Capitolo VIII.

⁸¹ ASRo, *FO*, IV E 2.

mediatori di un certo prestigio come Francesco Maria Imperiale, Filippo Scaglia y Antonio Grimaldo. La documentazione del processo offre la possibilità di vedere da vicino una piccola parte dei numerosi traffici commerciali e finanziari della compagnia veneziana. In questo senso, i bilanci contabili contengono solo degli accenni alle grandi operazioni commerciali portate a termine dagli agenti poiché non sono pervenuti i Libri Maggiori, ma solo i riassunti della contabilità annuale. Pur tuttavia, è molto interessante la lettura di questo libro di conti poiché fornisce un'esemplare istantanea sul tipo di movimenti e transazioni effettuati.⁸²

Forse, uno dei riferimenti più chiari agli affari, portati avanti a Venezia a partire dal 1625, risiede nelle stesse parole di Francesco Cernezzì che, in una lettera inviata a Milano, scrive:

«Il signore [Andrea Cosimo] Parigi partirà mercoledì alla volta de Novi [...]. In tanto il signore Pestalozzi a quest'hora sarà arrivato [a Zurigo] et fra un mese al più lungo daranno principio a quelli negotii quali spero passeranno con buon ordine che non mancheranno impieghi per tutti. Per la nostra portione dei capitali già haveremo messo fuori l'incirca et rispetto le conditioni siamo d'accordo de passar ugualmente con loro. [...] In mentre, vostra signoria haverà ricevuto le fatture delle casse 14 di coteste drapperie che se potranno esser all'ordine per arrivar a Novi a Pasqua prossima serviranno per la fiera de Lipsia nella quale si sperano di fare molte faccende, che mediante l'occasione di vender a quei polacchi et per le fatture che di continuo li sono mandate di Polonia spero che sarà utile da potersene contentare sopra ogni cosa. Bisognerà advertire alle spese et alla qualità della roba acciò non faci il fondo in magazzino. [...] Li detti drappi, [...] dovendoli tutti fabricare stimo non sarà bastante 3 ne 4 mesi che se poi non servissero per la fiera di Pasqua potranno servire per quella di settembre, ma non già anticiparsi tanto a metterli all'ordine per non tenere il denaro otioso tanto tempo senza frutto».⁸³

La lettera mette in luce la trama complessa di relazioni intrecciate già a Venezia e la gestione transfrontaliera dei traffici da parte dei diversi broker della città. Come si segnala nella missiva, le fiere di Novi entravano in contatto con i negozi avviati a Zurigo con i Pestalozzi. Le fiere dei genovesi si gemellavano con quelle tedesche di Lipsia che, a loro volta, facevano affari con i polacchi, le “Indie dell'Europa”.⁸⁴ Inoltre, si offrivano informazioni e consulenze per la predizione del futuro, in modo da poter prendere decisioni senza lasciare il denaro inattivo mentre venivano fabbricati i tessuti.⁸⁵ Si può, inoltre, osservare il livello di imbricazione delle

⁸² In questo caso si usa una metodologia sincronica ci permette di vedere le peculiarità delle pratiche commerciali, ma non la loro evoluzione. Ritengo, comunque, che l'analisi possa essere molto utile allo scopo di conoscere l'attività di queste imprese in una città così importante come Venezia.

⁸³ ASRo, FO, IV E 6. 1625, 10 enero.

⁸⁴ R. MAZZEI. *Itinera Mercatorum*, p. 110. Riguardo le fiere di Lipsia, M. A. DENZEL. *Handbook of World*, p. 201. A Lipsia le fiere si riunivano quattro volte all'anno. Durante la prima metà del XVII secolo ebbero un importante ruolo nel mercato di cambio regionale come la compravendita delle lettere di cambio. La loro importanza andò crescendo dopo la fine della guerra dei Trent'anni, fino a diventare la fiera principale del centro Europa.

⁸⁵ M. CASSON. *The Entrepreneur*, p. 22-28.

strategie e politiche delle fiere, la composizione e la struttura delle compagnie, la capacità di aprire nuovi mercati, il controllo del sistema produttivo e la predizione del futuro, aspetti che appaiono chiaramente dalle righe sopracitate.

A continuazione, vedremo in che maniera i Cernezzi e Odescalchi gestirono queste operazioni finanziarie, e perché diventarono esempi di imprenditoria della finanza.

3.1. La compagnia di Venezia e l'integrazione finanziaria europea: ipotesi a partire dai libri dei conti e dalla corrispondenza.

Integrare il Mediterraneo da Venezia

Il bilancio della contabilità dell'anno 1665, come molti altri redatti all'interno della stessa impresa C&R si realizzò con moneta di fiera genovese: lo scudo di marche. Questo fatto ci permette di comprendere la validità e la vigenza della moneta genovese fra gli operatori finanziari, in quanto moneta di cambio internazionale usata persino dai veneziani. Insieme a ciò, la partecipazione della compagnia C&R nelle fiere di Besanzone o Novi Ligure dimostra che, ancora nel 1665, si continuava a negoziare con il credito nelle fiere italiane,⁸⁶ così come approfondiremo più avanti. Inoltre, la documentazione ci porta alla scoperta dell'asse economico veneziano che, oltre a unire il centro e l'est Europa all'Italia orientale, trovava il suo principale fornitore di credito a Genova, dove i C&R giocarono il ruolo di intermediari tra la laguna veneziana e il mar Ligure (diagramma 10).

Con l'utilizzo della partita doppia, nel bilancio del 1665 il marchio dei Cernezzi e Rezzonico (C&R) metteva in evidenza le diverse sedi grazie alle quali erano state effettuate operazioni di credito, debito, investimenti e acquisti. La provenienza dei capitali disponibili per investimenti in prodotti della finanza e del commercio era la più diversa e variegata. Il capitale iniziale apportato da ciascuno dei soci non superò il 4,74 per cento del totale dei fondi disponibili in questo bilancio. Tutti i soci, Carlo Odescalchi, i fratelli Cernezzi e i fratelli Rezzonico si erano impegnati a depositare una quantità di 1.300 scudi di marche a testa. In realtà, i debiti si saldarono soprattutto grazie ai profitti ricavati negli anni precedenti. Fu per questo che la somma del conto

⁸⁶ Le cosiddette fiere di Besanzone o dei genovesi si convocarono a Novi Ligure a partire dal 1621.

dei benefici (*utili e danni*) superò il 37,6 per cento del capitale investito in nuove operazioni.⁸⁷ Nelle fiere di cambio di Novi Ligure (*Apparizione*), Francoforte (*Mezza Quaresima*), Lione (*Apparizione*) e Bolzano (*Mezza Quaresima* e *Sant'Andrea*) ebbero crediti a favore che gli permisero di far quadrare le spese, con un 12,15 per cento e un totale di 10,429 scudi di marca. Al contrario, le mercanzie rappresentarono il 7,12 per cento dei fondi registrati nel capitale del conto economico. I giri di cambio risultavano così un'attività molto più lucrativa del commercio, se consideriamo che si presero solo benefici derivati dalla partecipazione ad alcune fiere per far quadrare il bilancio, lasciando gli utili derivati da altri appuntamenti in beneficio di altre rendicontazioni.

Uno dei soci investitori, Carlo Odescalchi, anticipò 10.002 scudi per la fiera di Novi Ligure a un interesse del 1'25 per cento, al fine di immettere liquidità per la compagnia, un'operazione che rappresentava da sola circa il 12 per cento del totale del suo budget. Il prestito di denaro fra soci era d'abitudine, anche mediante regolari contratti con interessi competitivi nel mercato che generavano enormi benefici alle imprese. Queste potevano così contare su soci capitalisti e familiari disposti a anticipare o prestare denaro a basso costo.

Però, a parte il capitale iniziale e i proventi derivanti dal cambio e dall'attività mercantile, i C&O potevano contare su un gruppo di investitori che alimentavano le casse della contabilità. Fra loro si segnalano: Nicolò Pallavicino, banchiere genovese residente a Roma (2,13%),⁸⁸ Manuel Cernezzi de Valencia, secondo conte di Parcent (1,76%), gli eredi di Ricci de Como, tra i quali si trova il futuro cardinale e amico intimo di Benedetto Odescalchi a Roma (1,37%),⁸⁹ o ancora i Pestalozzi di Vienna e Zúrigo (1,27%). Da parte di questi grandi banche, i C&O di Venezia traevano credito sufficiente per realizzare operazioni favorevoli a Genova, Valencia, Milano, Vienna e Zurigo e, ovviamente, nelle succursali di questi centri cosmopoliti. Per il resto, le operazioni minori erano divise tra 46 città diverse, tra le quali quelle della penisola iberica con un totale di 4.615,75 scuti (5,60%) e città come Amsterdam, Augusta, Livorno, Napoli, Torino o Vienna.⁹⁰

⁸⁷ ASRo, FO, IX G 6. Tra questi concetti troviamo gli «utili di cambio» di cui si è parlato precedentemente.

⁸⁸ Si parla dei Pallavicino al capitolo VIII.

⁸⁹ Si parla dei Ricci e della loro relazione con gli Odescalchi al capitolo VIII.

⁹⁰ Nel bilancio originario i concetti presenti non sono raggruppati in queste categorie che si sono stabilite per rendere più comprensibile il documento.

Tabella 13. Bilancio contabile di debitori e creditori di un libro maestro dei C&R. Venezia, 1665

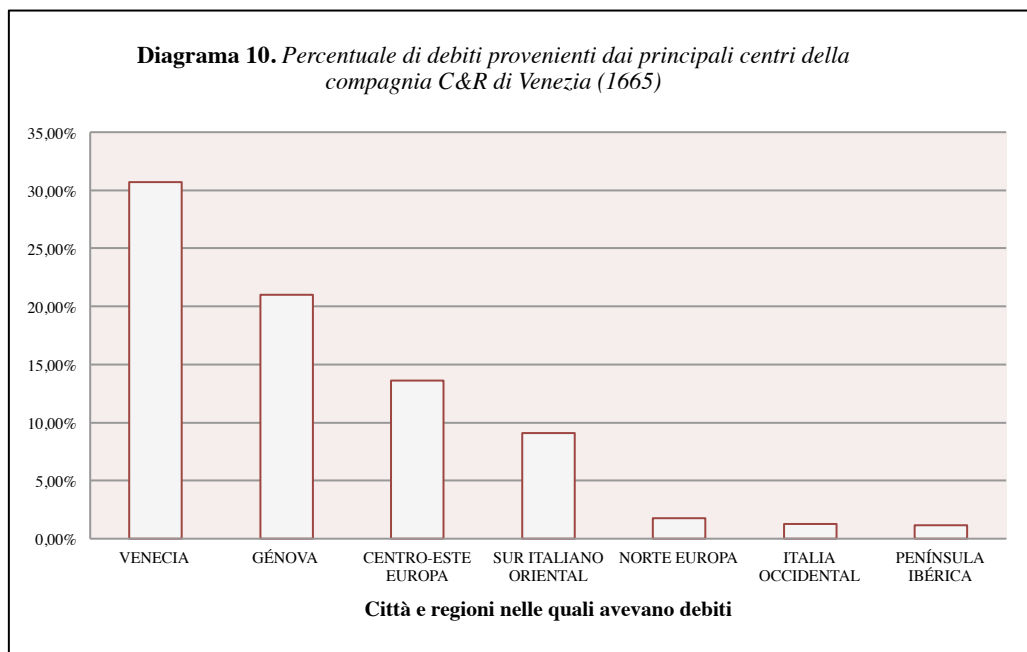
DARE			AVERE				
%	scudi	deposito	Deposito		scudi	%	
3,78%	3.117,08	Depositi e banca: 2.947 :70: 24 (3,59) Reali in monte: 166: 9: 8 (0,20%)	DEPOSITO DI ZECCA, BANCO GIRO, REALI IN MONTE A VENEZIA	UTILI E DANNI	Conto Vecchio: 21.420 Conto Nuovo: 9.525	30.945	37,6%
26,91%	21.594,88	CREDITI ACQUISTATI A VENEZIA CON OPERATORI PRIVATI E PUBBLICI	OPERAZIONI FIERE DI CAMBIO	Piacenza (app.) 9.500 :9 : 5 Francoforte (mezza) 443 :8 :9 Lione (app.) 398: 9: 4 Bolzano (mezza) 57 :6 : 2 Bolzano (St.Andrea) 31: 9: 6	10.429 68	12,68%	
	563,17	ZONE ADIACENTI (Montebelluna, Trento, Treviso, Serravalle, Murano, Mantova, Vicenza, Bergamo)					
20,99%	17.281,75	Maffio Zanchi (Novi app.) 11.796:15 (14,34%) Otros	CREDITI ACQUISTATI A GENOVA CON PRIVATI	anticipo IN FIERA DI CARLO ODESCALCHI AL 1,25%	10.002	12,16%	
13,64%	11.231,51	Crediti acquistati nel centro ed est Europa (Trento, Graz, Idria, Viena, Ulm, Fráncfort, Núremberg, Graz, Augusta, Zúrich, Praga, Varsovia)	Debiti e vendite delle merci	Lana: 4.169,35 (5,05%) Otras: 1.694,77 (2,06%)	5.864,12	7,12%	
9,11%	7.503,93	Crediti acquistati nel sud d'Italia (Bari, Monopoli, Molfetta, Lecce, Ancona, Palermo)	Sconti in merci		947,68	1,15%	
1,74%	1.436,39	Crediti acquistati nel Nord Europa (Anversa, Amsterdam e Londra)	CAPITALE	Odescalchi: 1.300 Rezzonici: 1.300 Cernezzi:	3.900	4,74%	

				1.300		
2,95%	2.424: 93: 41	Aquisto Merci	Principali operatori debitori	Nicolò Pallavicino: 1.754,47 (2,13%) ----- Cernezzi Valencia: 1.452, 11 (1,76%) ----- Herederos Ricci 1.133,86 (1,37%) ----- H & P Curti 1.037,52 (1,27%) ----- Pestalozzi 1.040,7 (1,27%)	6.418,66	7.80%
1,57%	1.293,62	Debiti	Resto Operazioni		11.958,91	14,53%
19,31%	15.794,13	Resto delle operazioni	Altre operazioni ⁹¹		1.830,95	2,22%
100%	82.297	TOTALE	TOTALE		82.297	100%

Fonte: elaborazione propria. ASRo, FO, IX G 6.

Ma in cosa venne speso il credito in possesso dei C&R di Venezia? Questa compagnia investì soprattutto nelle risorse situate a Venezia sulle quali potevano poi effettuare i prestiti alle grandi case commerciali interessate a spendere denaro in città. Per questo, il grande flusso monetario fluiva dai piccoli risparmiatori veneziani, ai quali compravano denaro, contraendo, pertanto, nuovi debiti. Nel bilancio del 1665 (come anche nel resto dei bilanci) si può osservare come il 26,91 per cento dei loro debitori fossero della laguna o della terraferma veneziana. Inoltre, i C&O annotarono nel «dare» gli investimenti in debito pubblico veneziano, poiché supponevano un calo delle risorse disponibili, benché quelle spese generassero la riscossione di interessi realmente elevati. I depositi nelle banche, presso la Zecca e nei Monti di Pietà veneziani furono altri investimenti istituzionali che, nonostante tutto, non supposero più di un 3,78 per cento delle spese del bilancio, sommando una quantità in quell'anno di 3.117 scudi di marche.

⁹¹ In queste operazioni si include: *Aggi di valute* (101:12:4), crediti sospesi (200), Sicurezza in Monte (510:7:5), Antonio Maria Erba, procuratore degli Odescalchi a Milano (408:17:1) e conto a parte (610).

Il grafico sui debiti contratti dai C&R nelle diverse regioni descrive una vera e propria mappa di contatti e movimenti da cui emergono i centri di maggiore interesse per la compagnia. Chiaramente, le relazioni più strette, oltre a quelle con Venezia, si intrecciarono con Genova, dove la compagnia aveva una sede e dove riusciva a ottenere diverse forme di credito. Inoltre, era fondamentale la gestione delle attività mercantili e finanziarie delle zone centro e sud germaniche. Questo fatto ci indica come l'impresa cominciò a controllare, da Venezia, il negozio che Tommaso e Livio Odescalchi avevano lasciato vacante nel 1625, rivitalizzandolo con i Pestalozzi. Il padre dei Cernezzì, che dal 1619 a Venezia gestiva come broker commerciale buona parte delle risorse di Norimberga, faceva parte della compagnia dei Rezzonico ed era un buon conoscitore del funzionamento delle fiere di Francoforte. Così, il polo della gestione della zona meridionale della Germania passò sotto il controllo di Venezia. Tuttavia, anche se gli italiani abbandonarono lentamente le loro sedi a Norimberga, non smisero di essere presenti negli affari di quelle città. A Zurigo, tanto i C&O come i C&R collaborarono con i Pestalozzi, originari di Chiavenna, mantenendo stretti rapporti. Nel 1665, i chiavennesi dovevano circa 1.000 scudi di marche alla compagnia veneziana. I dati del bilancio si possono incrociare con le operazioni realizzate dai C&R su Venezia, Genova e altre piazze. Così come sostenuto da Maria Carla Lamberti riguardo i crediti tra Genova e Norimberga: «il rimborso di Norimberga segue dunque due vie: una diretta, Norimberga-Genova, oppure una specie di giro vizioso per Venezia, che

termina a Piacenza [...]. La maggiore o minore convenienza delle due strade dipende ovviamente dal corso dei cambi» e dalla convenienza del momento.⁹² Questo «giro vizioso» si realizzava su diverse piazze. Solo due esempi: Francesco Pallavicini girò 1.637 ducati da Roma a Venezia e Giovanni Martini una quantità incerta da Lucca. I due trasferirono il denaro per conto degli Odescalchi di Genova, ma a Venezia. Gli Odescalchi residenti nella capitale ligure chiesero a Pietro Martire di Venezia di scambiare questo credito a 120 soldi per scudo in occasione della fiera che ad agosto si sarebbe svolta a Novi. Questa operazione serviva «affinché le lettere passino con qualche sostanza».⁹³ Quando Pietro Martire inoltrò lo spaccio a Genova, il frangente economico non era buono per il cambio:

«e per li scuti 9.244: 15: 2 marche che havete rimesso in fiera per saldo d'essi con vostra buona pace, non si approvano. Et sarò contento di stornare la notte ne havesti fatto, tenendo l'effetto indisposto sino a meglio congiuntura [...], che si desiderava andar avanti un poco per star a vedere quello segue parendoci strano che cotesta larghezza possi continuare gran tempo, in congiuntura di tante guerre, et che si vede nell'altre piazze fare differente effetto».⁹⁴

Si annotava che forse era dannoso trasferire questi crediti tra le piazze, poiché si sarebbero dovute pagare le commissioni. Pertanto, era meglio «dar fuori quest'effetto per altra via senza passar per quella di fiera», e Firenze era la miglior piazza a tal fine.⁹⁵ In definitiva, era una selezione delle piazze per la speculazione sui cambi, ma con Venezia come centro direttivo.

Il secondo esempio riguarda una operazione effettuata dagli Odescalchi di Genova nel conto dei Flangini di Venezia in occasione della fiera di Novi Ligure. Il denaro fu prelevato dal conto che tale Cristoforo Colombo di Milano aveva aperto presso la banca C&O. Il cambio fu effettuato a 121 soldi per scudo. Il totale degli scudi chiesti da Flangini a Colombo per darlo ai suoi agenti era di 3.056 scudi che si girarono a diversi agenti, alcuni dei quali olandesi: 11.818:7:1 a Méndez de Almeida, con il conto di Francesco Massola, 365:13:3 a Vandervort con il conto di Enrico Mülman, 522:7:6 a Vangan Gepols e 800 a Streicher y Villem, con quello di Schiut e Villem.⁹⁶

Questi due esempi fanno luce sui movimenti che, da altre città o da altri agenti, passavano da Venezia per arrivare alla fiera dei genovesi. Così, gli Odescalchi, nel loro

⁹² M. C. LAMBERTI. "Mercanti tedeschi a Genova", p. 104.

⁹³ ASRo, FO, II D 4. 1643, 30 maggio.

⁹⁴ ASRo, FO, II D 4. 1643, 13 giugno.

⁹⁵ ASRo, FO, II D 4. 1643, 13 giugno.

⁹⁶ ASRo, FO, II D 4. 1643, 21 febbraio.

registro della corrispondenza del 1643 potevano contare su importanti banchieri residenti a Venezia con crediti a Novi Ligure, come le banche delle famiglie Otti, Gattoni, Bruni, Tornaquinci, Visconti, Martini, Heber o Flangini, i cui procuratori nelle fiere di quell'anno furono gli stessi Odescalchi.⁹⁷

In breve, si è mostrato come l'azienda di Venezia traesse profitti da Genova e investisse in altre parti d'Europa centrale e orientale, senza abbandonare le attività nella penisola iberica, ruotante principalmente intorno al commercio di lana e tessuti da esportare in America. Queste informazioni sull'interazione dei mercati del credito veneziano e genovese, spesso mediato da famiglie milanesi, apre nuovi orizzonti di ricerca su questo particolare gruppo di speculatori.

Interessi nel debito pubblico veneziano

Se la compagnia si stabilì a Venezia fu, in parte, per la politica portata avanti dalla Serenissima a favore degli stranieri. Gli imminenti conflitti bellici a Occidente e la necessità di lingotti d'argento diede luogo a una situazione favorevole per l'afflusso di uomini d'affari nella laguna adriatica dal 1617 circa.⁹⁸

La presenza di stranieri in città non era una novità,⁹⁹ poiché vi si trovavano già prima del XIV secolo. Però, dal 1620, il governo stimolò le trattative tra l'autorità pubblica e gli stranieri in città. L'esigenza di liquidità del Senato veneziano stimolò la Zecca nella ricerca di altre risorse auree e argentee, soprattutto a partire dalla guerra di Candia (1645-1669).¹⁰⁰ Questo fu uno dei conflitti bellici in cui la Repubblica si ritrovò ad avere sempre più bisogno di finanziamenti ottenuti grazie all'affidabilità di cui godeva la sua moneta, che offriva interessi vantaggiosi.¹⁰¹ Nel 1641 gli interessi in

⁹⁷ ASRo, FO, II D 4. 1643, 21 febbraio.

⁹⁸ L. PEZZOLO. *Una finanza*, p. 94-97. I Cernezzì, Odescalchi e Rezzonico vengono confusi spesso con gli operatori genovesi per l'importante ruolo all'interno delle fiere di cambio genovesi. A mio avviso, ciò succedeva anche con altre famiglie che, seppur registrate in contabilità come «genovesi» (per interesse o perché appartenevano ai circuiti della società genovese), erano probabilmente appartenenti ad altre «nazioni».

⁹⁹ G. MINCHELLA. *Frontiere aperte*, (2014)

¹⁰⁰ G. FELLONI. *Moneta, credito e banche*, p. 18. La Zecca era gestita direttamente dal governo, ma a volte anche da privati. La sua attività consisteva nell'acquistare metalli preziosi allo stato grezzo (polvere, lingotti, barre, moneta da viaggio, oggetti ornamentali) per trasformarli in moneta vigente del paese o luogo di emissione. Una parte di questi metalli serviva alla Zecca stessa come rimborso dei costi sostenuti, mentre la restante parte era di proprietà del governo. Il resto del metallo coniato si conservava a favore di chi aveva fornito il metallo bruto, convertendolo in moneta vigente per comprare altri beni.

¹⁰¹ L. PEZZOLO. *Una finanza d'Ancien Regim*, p. 93-94. «Si consideri che in Olanda, l'area che forse era la meglio dotata di capitali nell'Europa del Seicento, nel medesimo periodo i prestiti pubblici redimibili offrivano una rendita del 6'25 per cento e i vitalizi dall'11 al 14 per cento. Ciò fa intendere che la fiducia

fondi vitalizi del 10, 12, 14 per cento fecero sì che il 43,3 per cento del totale dei ducati depositati nella Zecca fosse in mano genovese. Da parte sua, i titoli del debito convertibili erano aumentati dalla pressione bellica dei conflitti scatenatisi in Occidente. La sua stabilità non diminuì con il passare della guerra, e per questo, nel 1673 il 30,3 per cento dei depositi al 3 per cento apparteneva ai genovesi.

Tabella 14. Debiti della Repubblica di Venezia nel 1670 (in ducati)		
Depositi al:	Capitale	Percentuale
4%	1.127.952	5,3%
5%	8.485.806	39,6%
6%	3.707.307	17,3%
7%	4.346.029	20,3%
10%	292.412	1,4%
12%	179.581	0,8%
14%	2.284.280	15,3%

Fonte: L. Pezzolo. *Una finanza d'Ancien Regim*, p. 101.

Negli anni sessanta l'invito a vendere argento e oro in lingotti a la Zecca si compensava con interessi del 7 per cento, che oscillavano in base alle richieste di metallo. Il successo della prima convocazione del 1659 consentì nel 1666 all'istituto di offrire un interesse molto basso.¹⁰² Così come ha spiegato Ugo Tucci, di solito le autorità monetarie decidevano sulla quantità di moneta da coniare e la conservavano per le esigenze dello Stato, senza l'obbligo di corrispondere ai fornitori un prodotto determinato. Di fatto, la Zecca si riservava il diritto di pagare gli interessi secondo le proprie decisioni, in moneta corrente o in altro tipo di moneta.

Tabella 15. Depositi nella Zecca veneziana nel 1665 C&R			
Tipo di Deposito	Zecca di	Tipo di moneta	Capitale investito
Deposito nella Zecca al 14% (14 anni)	Venezia	-	£192,85
Deposito nella Zecca al 6%	Venezia	Moneta di	£273,83

nello stato veneziano come debitore era piuttosto alte e che, a sua volta, il governo sapeva di poter attrarre capitali nonostante i tassi non fossero particolarmente elevati».

¹⁰² U. TUCCI. *Un mercante veneziano*, p. 32-34.

		banca	
Deposito nella Zecca al 7 %	Venezia		£4.523,85
Deposito nella Zecca al 5%	Venezia	Moneta corrente	£517,4
Deposito nella Zecca vitalizio al 14%	Venezia	Capitale: 7.300 ducati	£2.660,21
Deposito vitalizio a vita di Giovanni Filippo Airollo	Venezia	-	12 soldi
TOTALE			£8.167,77

Fonte: elaborazione propria. ASRo, FO, IX G 6. Bilancio del libro del 1665.

Come risulta dalle tabelle con i depositi della compagnia C&R presso la Zecca, il pagamento degli interessi avveniva in diversi modi: moneta di banca, più sicura e stabile, moneta corrente o, a volte, sotto forma di imposte sulla lotteria e altro tipo di tasse.

Tabella 16. Depositi nella Zecca veneziana 1670 C&R					
Tipo di Deposito	Zecca di	Tipo di moneta	Capitale investito		
Deposito nella Zecca al 5%	Venezia	Moneta corrente	£126.300	18	3
Deposito nella Zecca al 7%	Venezia	Moneta corrente	£5.255	15	6
Deposito nella Zecca al 7%	Venezia	Moneta di banca	£774	2	0
Deposito nella Zecca in forma di lotteria	Venezia		£1.450	0	0
Deposito nella Zecca a vitalizio sulle tasche	Venezia		£3.500	0	0
Deposito nella Zecca, vitalizio sulle giustiniane	Venezia		£1.500	0	0
TOTALE			£130.780	15	9

Fonte: elaborazione propria. ASRo, FO, IX G 6. Balance del libro de 1670

Bisogna aggiungere che si poteva anche commerciare con i titoli di debito. Nel 1665 i C&O incassarono gli interessi dei depositi di Giovanni Filippo Airollo di

Milano. Cerchiamo dunque di immaginare il motivo per cui quest'ultimo cedette i suoi interessi nei confronti della Zecca ai C&O.

Dalle tabelle potremmo provare a trarre alcune conclusioni parziali. Sembra che l'interesse della Zecca crebbe durante la seconda metà del XVII secolo. Nel bilancio economico del 1665 i C&R avevano diritto a 759 lire¹⁰³ derivanti da diverse entrate, con interessi e durate diverse. Alcuni anni più tardi, nel bilancio generale della compagnia del 1670, l'investimento nella Zecca fu considerevole nonostante la guerra di Candia fosse già conclusa. Quell'anno arrivarono fino al punto di assicurarsi entrate future fino a 6.737 lire e vari interessi vitalizi depositati sulla lotteria e sulle imposte delle *tasche* e *giustiniane*. Due anni dopo, nel 1672, quando il marchio commerciale decise di chiudere i suoi bilanci per concludere l'esercizio, si registrò un totale di 11.957 di lire annuali di redditi in beneficio della Zecca. Inoltre, quello stesso anno erano tornati a investire nell'istituzione, dalla quale avrebbero percepito annualmente 166 lire.

Tabella 17. Depositi nella Zecca veneziana 1672 C&R ¹⁰⁴				
Tipo di deposito	Zecca di	Capitale investito		
Deposito nella Zecca al 5% in forma di lotteria	Venezia	£3.164	0	0
Deposito nella Zecca al 5% in forma di lotteria	Venezia	£150	0	0
Redditi nella Zecca, compagnia precedente	Venezia	£11.957	2	3

Fonte: elaborazione propria. ASRo, FO, IX G 6. Bilancio del libro del 1672

Gli interessi da pagare al 6, 7 e 14 per cento dimostrano che i C&O approfittarono del frangente della guerra per incamerare più reddito possibile dalle necessità che preoccupavano allora la Repubblica veneziana. Pur tuttavia, i bilanci del 1670 e 1672, come i depositi della Zecca al 5 per cento, mostrano che non si trattava di operazioni occasionali dovute alla congiuntura bellica; i C&O, infatti, continuarono a

¹⁰³ Questi bilanci sono trasformati in libri di conti genovesi anche se furono redatti a Venezia, poiché venivano mandati a Genova per essere esaminati e capire quanto si era investito nella Zecca di Venezia durante il periodo in cui i Rezzonico gestirono il marchio.

¹⁰⁴ ASRo, FO, IX G 6. Bilancio generale del 1672.

vendere metallo alla Zecca anche dopo la guerra, sebbene a interessi minori. Essi conoscevano bene la solvenza della città e avevano bisogno di solide relazioni con essa, poiché il loro arrivo e la loro posizione in Laguna rispondeva a interessi che andavano oltre le frontiere politiche della Repubblica. Venezia, per loro, rappresentava un centro di operazioni finanziarie internazionali e godere di depositi nella Zecca capaci di convertirsi in denaro di banca in uso gli permetteva di gestire denaro sicuro per i propri clienti. Secondo quanto riportano le fonti, anche i Cernezzi di Valencia e Genova parteciparono agli investimenti in questa istituzione. Costantino Cernezzi aveva investito in «Zecca di Venetia, per ducati 35.997 :19, correnti di capitale acquistato nelli depositi d'essa dal signore Costantino Cernezzo, mio zio, col frutto in ragione de 5 per 100 che l'hanno poi ridotto in marzo 1672 a 3 per 100 l'anno, da pagarli in tre quadrimestri».¹⁰⁵ Nel 1681, Manuel Cernezzi di Valencia, in quanto erede di questo capitale, contabilizzava un totale di 102.589 ducati investiti sulla Zecca dai quali percepiva interessi. Ancora all'inizio del XVIII secolo il nipote di Costantino Cernezzi di Valencia, Josep Cernezzi (o Cernesio) disponeva di interessi di deposito provenienti dagli investimenti dei suoi predecessori per un valore di 2.500 lire valenziane all'anno.¹⁰⁶ Dati ci fanno supporre un'implicazione dell'intera rete e non solamente di coloro che investivano a nome della compagnia di Venezia.

Una questione chiave, su cui bisognerà tornare, è quella relativa al commercio dei metalli preziosi. Ugo Tucci registrò diverse vendite di reali castigliani da parte di Rezzonico nella Zecca. Questi vendettero 24.646 reali nel 1670 e 14.000 nel 1674¹⁰⁷. Non è un caso che le imprese di Rezzonico avessero stretti legami con la loro compagnia omonima situata a Genova. Il loro ruolo finanziario a Venezia fu strettamente legato con il centro mercantile genovese e per questo, grazie alle loro reti, fu possibile effettuare queste operazioni a Venezia. Una parte delle quantità di reali impiegati nei carichi che da Barcellona arrivavano a Genova con le navi controllate dai C&O finì presso la Zecca convertendosi in risorse pubbliche per la guerra in Occidente. Ma gestirono anche il trasporto di oro e argento per alcune aziende commerciali della Terraferma. Attraverso la corrispondenza si può osservare come i C&O lavorarono per Giacomo e Ottavio Noce di Crema. Nel novembre 1638 a Barcellona, vennero caricati 490 doblis di oro da inviare direttamente a Crema con la galera del duca di Tursi;¹⁰⁸

¹⁰⁵ AHN, SN, PARCENT, C. 226, D. 1, Img. 4.

¹⁰⁶ AHN, SN, PARCENT, C. 135, D.1, Img. 654-655.

¹⁰⁷ U. TUCCI. *Un mercante veneziano*, p. 164.

¹⁰⁸ ASRo, FO, II D 3. 1638, 12 novembre.

ancora nel gennaio del 1639 si imbarcavano 543 dobla di oro¹⁰⁹ e nel 1637 una rimessa di 20.000 reali,¹¹⁰ sempre destinati a Crema. In definitiva, una collaborazione tra agenti lombardi e veneti con sede a Madrid facevano fluire i metalli preziosi ispanici verso i territori della Serenissima.

La fortuna accumulata, da una parte, e la considerazione sociale di cui godevano a Venezia, dall'altra, gli permise di diventare una delle case più importanti della finanza internazionale. Tanto i Cernezzani come i Rezzonico ricevettero lettere da parte della nobiltà cittadina, e come vedremo nel ottavo capitolo, finanziarono una delle campagne più costose dell'Europa del Seicento: l'assedio turco di Vienna nel 1683. Il loro ruolo di finanziatori a Venezia non finì con la «calma» veneziana, ma continuò sulla base dei legami costruiti durante questi anni.

***Guadagnare vendendo lettere di cambio:
interessi dei «procuratori di fiera» dal mercato veneziano***

Uno dei servizi realizzati a Venezia fu la compravendita di lettere di cambio nelle piazze ritenute vantaggiose per i propri clienti.¹¹¹ L'approvvigionamento di credito da parte dei C&O nelle differenti piazze internazionali si aggirava intorno a un interesse dello 0,33 per cento. Tale era la quantità stabilita dai capitoli regolatori degli incontri di cambio, assegnata ai «procuratori di fiera» sotto forma di commissione di lavoro.¹¹² I C&O e C&R agirono come «provveditori» di lettere, appuntando i benefici di questa attività sotto forma di «utili di cambio» nei propri libri contabili. In essi constavano gli scudi impiegati per l'arbitraggio realizzato in occasione delle vendite del credito nelle fiere.¹¹³ Una prassi individuabile non solo a Venezia, come si è dimostrato attraverso la documentazione concernente la piazza genovese. Per Venezia disponiamo delle annotazioni contabili degli «utili di cambio» di alcuni anni, ma, tuttavia, bisogna rivolgersi a Genova per capire il meccanismo soggiacente alle lettere archiviate. Per tal ragione, mostrerò l'interesse generato in un'operazione fra Venezia e Genova al fine di carpire il modo in cui venivano strutturati i libri di conti veneziani.

¹⁰⁹ ASRo, FO, II D 3. 1639, 30 gennaio.

¹¹⁰ ASRo, FO, II D 3. 1637, 24 marzo.

¹¹¹ Si è visto come si diede la possibilità a Giovanni Paolo Dorchi di riscuotere il debito sia a Venezia sia a Genova. Una possibilità segnalatagli grazie all'annotazione del costo del cambio in ogni piazza, motivo per cui i servizi dei C&O trovavano necessaria il riepilogo dell'informazione per prendere la decisione più opportuna sulla piazza di cambio più conveniente.

¹¹² C. MARSILIO. "Les compétences professionnelles", p. 235.

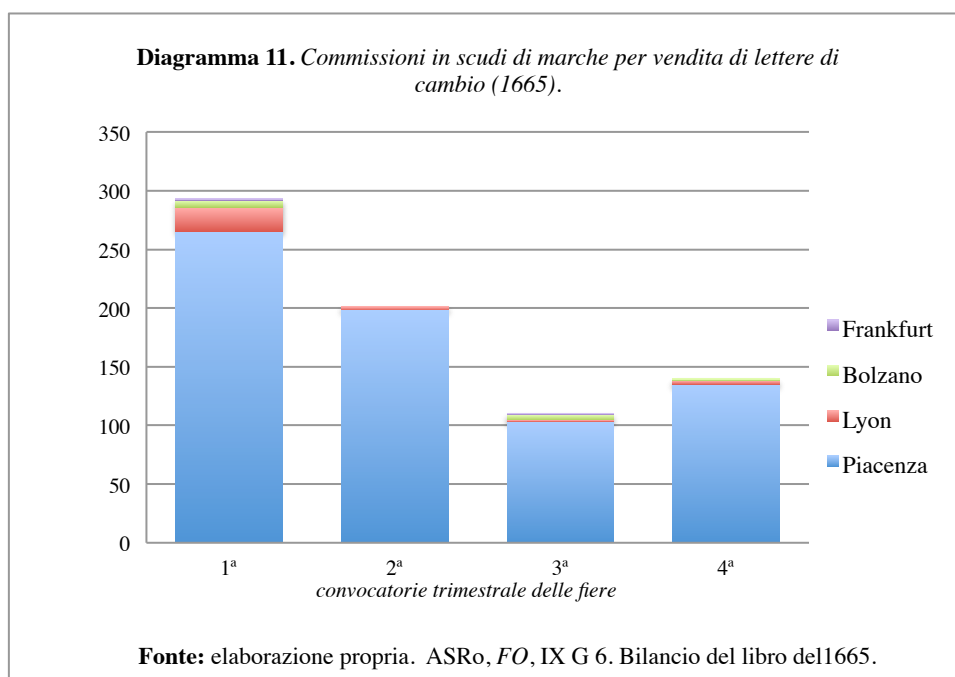
¹¹³ ASRo, FO, IX G 6.

Il 22 settembre 1637 Costantino Cernezzi di Valencia aveva contratto un debito nei confronti di Marco Martino Pesenti. Questi non aveva accettato il saldo anticipato della pendenza propositagli dallo stesso Cernezzi nella fiera di agosto di Novi Ligure. Per questo, l'agente della fiera del Cernezzi lo informò che lo avrebbe ratificato nel libro contabile, trasformando in credito un totale de 5.725 lire, 6 soldi e 4 denari. Nonostante fosse annotata tale quantità, nella fiera di Santi si sarebbe dotato di 801 scudi di marche, 16 soldi e 5 denari, cambiati con moneta di conto genovese a 142 soldi e 4 denari per scudo, con un valore corrispondente a 5.706 lire e 6 soldi. In questa operazione, consistente in una registrazione contabile, l'operatore di fiera del Cernezzi di Valencia guadagnava uno 0,33 per cento, un totale di 19 lire e 4 soldi che Costantino Cernezzi avrebbe annotato nel suo libro contabile a Valencia.¹¹⁴ Questo era il valore quantificato dell'operazione. Nel diagramma 3 si osserva quale fu l'utile nella vendita di lettere di cambio a sua disposizione. Esaminando attentamente i dati, si apprende che da Venezia si giravano lettere di cambio provenienti dalle fiere di Besanzone, importante snodo mercantile di connessione europea. Le fiere dei genovesi si presentavano come il principale trampolino di vendita di lettere per la compagnia di Venezia, dedita al mercato creditizio. Nonostante, da tale libro contabile va messa in luce la partecipazione, minore ma al contempo stabile e persistente, di intermediari nei mercati creditizi. Le fiere di Lione, Bolzano e Francoforte non solo furono attive a livello finanziario durante il XVII secolo, ma continuarono a godere di ottima salute nella vendita di credito. Nelle fiere di Verona non è apprezzabile tale vitalità, che è invece constatabile a Genova, riferimento chiave nelle operazioni finanziarie dell'Italia settentrionale.¹¹⁵

¹¹⁴ ASRo, FO, II D 3. 1637, 22 settembre.

¹¹⁵ C. MARSILIO. "Les compétences professionnelles", pp. 236-237. Si può fare un confronto tra le commissioni ricevute dai C&R di Venezia nel 1655 e quelle di altri procuratori di fiera della prima metà del XVII secolo, come Vincenzo Bartolini o Luca Tornaquinci nelle fiere di Piacenza.

Difatti, se esaminiamo le lettere vendute dal marchio dei C&R nelle quattro fiere svoltesi nel 1655 a Lione, possiamo osservare un movimento di 8.566 scudi di marche. In totale, quell'anno si raggiunse un ammontare di 225.000 scudi di marche nell'insieme delle fiere alle quali parteciparono, vendendo e comprando credito. Va segnalato un altro aspetto. Tra i conti degli utili dello stesso libro contabile si introduce una partita riferita alla provvista di cambi per un valore di 1.295 scudi e 5 soldi. Da ciò si può dedurre che, all'infuori delle fiere di cambio, Venezia rappresenta uno snodo di compravendita di credito. Se con la medesima logica includiamo che la provvista di credito a terzi si saldava con una commissione dello 0,33 per cento, ne consegue che a Venezia la compagnia dei Cernezzini & Rezzonico avesse maneggiato qualcosa come 392.424 scudi.

Sebbene il diagramma rappresenti un fermo immagine, utile però come base per il nostro ragionamento, esso ci mostra in che modo e in quali mercati agirono i C&O in quanto procuratori di fiera e venditori di lettere di cambio, sia con obiettivi mercantili sia con altre necessità creditizie. Rivolgersi alle fiere nelle forme più diversificate, senza concentrarsi solo su una, permetteva di gestire una posizione sul mercato già non più specializzata in una regione o al conferimento di un prestito a un'istituzione come, per esempio, alla *Monarquía*. Nonostante tutto, il gran volume di commissioni ricevute nelle fiere genovesi testimonia il peso imprescindibile ricoperto dal mercato creditizio per Venezia. Oltre alle fiere, anche nel Seicento i libri contabili

corroborano un'intensa attività ad Amsterdam e Anversa e, non ultima, la presenza di un agente proprio a Londra.¹¹⁶ Senza dubbio, essi rivelano l'articolazione di una rete finanziaria che non si limitò al Mediterraneo, né tantomeno ai suoi poteri pubblici, ma riuniva una domanda molto più ampia. Più avanti si descriveranno le competenze professionali dei procuratori di fiera e degli agenti finanziari.

Il senso di questi paragrafi ci aiuta a distinguere, nonché a collegare, le operazioni portate a compimento da questa ditta nelle molteplici attività finanziarie svolte in ambiti pubblici e privati. Da un lato, i guadagni ottenuti grazie ai giroconti a favore di terzi e la somministrazione di credito, dall'altro la pratica costante e vitale per la compagnia nella contrazione di debiti con soggetti privati. Di certo, non si lasciarono scappare i lauti utili ottenuti nella seconda metà del Seicento tramite il debito pubblico veneziano, uno tra i più stabili in ambito europeo. Ambedue settori, pubblico e privato, erano parte dei loro tratti costitutivi, sicché separarli o attribuire specificità (negative o positive) a ciascuno di essi, può risultare un apriorismo frutto di approcci tipici della macronarrativa, postulanti il debito pubblico come deviazione del capitale produttivo. Inoltre, nel mondo finanziario si constata l'impossibilità di dissociare i centri genovesi e veneziani, strettamente imbricati come visto in questo *case study*, nonostante le distanze esistenti fra le due comunità a livello finanziario.

3.2. Gli appunti contabili non badano a frontiere

Uno degli aspetti più interessanti dei libri contabili è la molteplicità di soggetti che ivi vi appaiono. Tuttavia, risulta impossibile l'identificazione di tutti gli individui e compagnie con le quali i C&O e C&R realizzarono scambi finanziari a causa dell'insufficiente informazione trasmessa mediante tali appunti. Nonostante ciò, vanno fatte alcune premesse per contestualizzare alcune rettifiche sulla vulgata storiografica

¹¹⁶ Nel Capitolo IV si sono messi in evidenza gli intensi reticoli commerciali e finanziari con Amsterdam e Anversa. Negli anni '20 essi furono colpiti da fallimenti amministrati da parte della compagnia di Venezia. Nel prossimo paragrafo vedremo come esistessero agganci raffinatissimi tra gli agenti di tali territori. Inoltre, nel libro contabile del 1665 si conviene il salario di un agente a Londra, testimonianza degli appetiti esistenti sulla città inglese. ASRo, *FO*, IX G 6. Vedasi il Capitolo VIII intorno ai contatti fra nord e sud Europa, manovrati dalla compagnia di Venezia.

intorno alle composizioni dei gruppi mercantili e finanziari in epoca preindustriale. Per far ciò, in primo luogo mi preme segnalare il lavoro delle storiche, svolto negli ultimi decenni, versanti sulle relazioni *cross-cultural* che coinvolgevano gli «hombres de negocios» europei nell'età moderna. Alcune di esse come Catia Antunes, Filippa Ribeiro da Silva o Francesca Trivellato hanno rivolto il proprio sguardo ai comportamenti economici esistenti tra gruppi di ebrei e di cristiani di diversa confessione.¹¹⁷ Osservando le relazioni incrociate fra culture, le autrici hanno messo in discussione l'idea della famiglia e della religione come pilastri fondamentali delle reti fiduciarie caratterizzanti i gruppi economici preindustriali, sostenendo che furono proprio questi ultimi a reggere la struttura e il funzionamento del «buon credito».

Secondo queste studiose, sono stati molti gli storici che hanno difeso, senza però verificare, l'importanza delle reti parentali e religiose come base relazionali, in quanto dotate di efficaci meccanismi sanzionatori contro i soggetti fraudolenti. Da Silva propone il superamento della *F-Connection (Family, Friends & Firm)*¹¹⁸ per poter così comprendere il travaso conoscitivo in senso «trans-imperiale», posto in essere grazie a contatti sviluppatasi all'infuori degli stretti vincoli familiari, amicali, parentali, o delle singole ditte. Tutti aspetti che aiutano a complicare il quadro sociale delle relazioni necessarie costruite in Antico Regime e che vanno oltre le mere relazioni «naturali». Scrive Da Silva:

«l'organizzazione di gruppi di mercanti-banchieri non era alla mercé degli stati né tanto meno era determinata dalle politiche e dagli interessi degli imperi d'oltremare. D'altra parte, questi nuovi approcci [transculturali] sottolineano che le attività dei gruppi mercantili non erano legate ad un unico impero "nazionale", né a luoghi di nascita, ad appartenenza religiosa o a provenienza culturale. Risulta infatti che questi gruppi si auto-organizzassero in consorzi, svolgendo molteplici attività economiche che varcavano le frontiere degli imperi e stati nazionali».¹¹⁹

Tale idea si può perfettamente applicare al caso dei C&O e C&R. In quanto famiglia, essi non rispondevano a rendite circoscritte a un territorio o a una «nazione» né a un sovrano, malgrado facessero parte di una comunità di mercanti, in prevalenza milanesi e italiani. Come si è segnalato, gli interessi dislocati tra Venezia, Genova e regni iberici trascesero le discrepanze politiche attraversate da queste entità sovrane nel Seicento, motivo per cui torno a insistere sulla pertinenza della prospettiva

¹¹⁷ C. ANTUNES. "Cross-cultural Business", pp. 150-173. F. TRIVELLATO. "A Republic of Merchants?", pp. 133-158. F. RIBEIRO DA SILVA. "Ebrei, Olandesi e Portoghesi", pp. 445-471.

¹¹⁸ Y. BEN-PORATH. "The F-Connection", pp. 1-30.

¹¹⁹ F. RIBEIRO DA SILVA. "Ebrei, Olandesi e Portoghesi", pp. 446-447.

transculturale per lo studio del mio caso, evidenziando le relazioni fra gruppi persino con notevoli differenze culturali. Tanto il commercio, come soprattutto il mondo finanziario raccontano le connessioni tra tali gruppi sociali,¹²⁰ rimasti patenti nei libri contabili. Ma anche alcuni casi aneddotici contribuiscono ad ampliare le nostre letture, altrimenti concentrate solo sulla famiglia e sulla parentela, nonché schiacciate sulla religione.

Uno dei punti chiave di tali relazioni è l'interazione commerciale con i sefarditi. Merita una menzione il litigio intorno agli affari a Madrid con i Silvera,¹²¹ una famiglia sefardita presente con vari membri a corte, nonostante l'esilio di gran parte del proprio lignaggio a Livorno e Amsterdam.¹²² Nel bilancio dei creditori ritroviamo un pagamento di David Moisè Vita, sefardita di Ferrara.¹²³ Nei libri compaiono molti altri individui non identificabili, i cui nomi però indicherebbero la loro origine sefardita. Fra essi appare il nome di Ventura Guassin, di cui è specificato l'appellativo di «ebreo» ma non la città di residenza. Altri nomi come quelli di Isaac Flemingh ed Elías Eberz da Amsterdam, Abraham Herman o Jeremía Agens da Anversa o Isaac Nuñez Viaris da Londra rimandano alle comunità sefardite, ebrae o cristiane nuove stabilitesi in questi centri.¹²⁴

Il lavoro della compagnia con i *marrani* cominciava da lontano. Nel 1619 gli Odescalchi con sede a Norimberga intrapresero una corrispondenza settimanale con Emanuel Ximénez di Anversa. Questi era uno degli anelli di congiunzione del credito dei C&O nella città dello Schelda: in collegamento diretto con Amsterdam, gestiva prestiti fra un centro e un altro, con intermediazioni da Venezia. Gli Odescalchi entrarono in stretta collaborazione anche con un'altra prestigiosa casa di banchieri: i Bartolotti, famiglia protestante di stanza ad Amsterdam.¹²⁵

A questo proposito, attraverso i libri contabili confezionati dai C&O e dai C&R si può notare, ancora una volta, come le frontiere, gli spazi regionali e i poteri locali non sono nemmeno presi in considerazione dalla compagnia. La sfera di azione dei C&R di Venezia può essere osservata attraverso i crediti distribuiti nelle diverse città con agenti

¹²⁰ C. ANTUNES. "Cross-cultural Business", p. 153-165. L'autrice ha analizzato 2.500 registri notarili per verificare i contatti fra ebrei e cristiani ad Amsterdam fra 1580 e 1776. Lo ha fatto studiando i contratti delle imbarcazioni, le assicurazioni marittime, le procure e le lettere di cambio. Durante il XVII secolo si gettarono le fondamenta per saldare le relazioni fra gruppi, divenute difatti nel secolo successivo come una delle attività più *cross-cultural* per ciò che concerne la fiducia e il credito.

¹²¹ ASRo, FO, IX G 6. Libro 1667.

¹²² F. TRIVELLATO, *Familiarity of strangers*. pp. 34-35.

¹²³ L. GRANZIANI. *Ebrei a Ferrara*, p.356.

¹²⁴ ASRo, FO, IX G 6. Tutti loro appaiono nel libro del 1667.

¹²⁵ ASRo, FO, II B 9. Vedasi il Capitolo VIII.

dalle origini più disparate. Oltre al credito, i C&R gestirono le spedizioni di lettere di molte ditte europee del momento. In altre parole, essi fungevano anche da compagnia postale, una mansione che gli permetteva di riscuotere qualche pugno di scudi in più. Inoltre, si occupavano anche dei protesti delle lettere di cambio delle imprese che ne facevano richiesta, nonché delle trattative sulle patenti per la Zecca e dell'accettazione delle procure per sostituire gli agenti dislocati in luoghi distanti.

La complessità della rete può forse essere compresa in questi libri. Negli anni '60, da Amsterdam trasportavano le lettere di circa dieci firme commerciali: quelle dei Bucart, Deutz, Feroni, Neufville, Benzi&Vöet, Della Tour, Fortath, Parenti, Grassel, Oneto e Frolich. Da Anversa servirono gli Everart e Agens. A Londra, oltre al proprio procuratore, servivano tali Aboaff e Maschal. Ad Augusta i Leser, i Jenisch e i Desteten e a Ulma i Seister, gli Schilder, i Verdiman e i Burcart, mentre a Francoforte lavorarono con i Seister. Capirono perfettamente i rischi del commercio con i paesi «eretici», che andavano assunti benché si andasse incontro al castigo divino, come si è visto nel Capitolo III.

A Cracovia portarono lettere ai Mansi e gestirono i protesti dei Brocco. A Vienna lavorarono con i futuri soci Giovanelli e Inzaghi,¹²⁶ ma anche con i Bartolotti, i Terzi, i Berozzo, i Besono, i Pestalozzi e gli Oschepiedit. Arrivarono a Lione e Parigi, dove esercivano come procuratori dei Ponsanpieri e Ronaldi e mantenevano relazioni con i Paulin, gli Adarolo e i Regioldi. A Lisbona con Filippo di Sangiuliano e Giovanni Battista Polleri. Al contempo, gli agenti ampliavano i loro agganci in Italia, com'è ovvio, da Palermo a Messina, passando da Napoli, Roma, Genova, Ancona e Milano.¹²⁷

In definitiva, si trattava di un reticolo di individui formato da ebrei, marrani, protestanti e cattolici di diversa indole, che non sempre avevano una lingua in comune né tendenze culturali simili. Da Venezia si superavano le frontiere verso il versante settentrionale alpino attraverso l'assegnazione di crediti, la riscossione di debiti, la vendita di lettere di cambio, il trasporto postale e le procure. In sintesi, conti e affari non contemplavano frontiere.

¹²⁶ Di loro si dirà nel Capitolo VIII.

¹²⁷ I suddetti nomi possono rinvenirsi nei libri contabili del 1663, 1665, 1667 e 1668, conservati in ASRo, FO, IX G 6.

3.3. Il «telescopio del futuro» degli imprenditori milanesi a Venezia: i processi di *decision making*

Col proposito di completare il quadro sulla presenza dei C&O e C&R a Venezia, in questo paragrafo intendo applicare una parte della definizione teorica di imprenditore, postulata da Mark Casson¹²⁸, al caso di studio del ramo veneziano della famiglia Cernezzi. Tale definizione si collega a ciò che Claudio Marsilio ha definito come gli *skill* professionali degli agenti finanziari nelle secentesche fiere di cambi.¹²⁹ Dal mio punto di vista, Francesco Cernezzi, in città tra il 1619 e il 1635, risponde al profilo di «imprenditore», sia per le sue mansioni sia per il ruolo sociale ricoperto e le relazioni intraprese con altri individui. Per questo motivo, analizzerò tre tratti fondanti attribuiti agli imprenditori: le funzioni, le abilità, l'organizzazione del tempo. Lo farò grazie alla conservazione di parte della corrispondenza privata, firmata da lui stesso fra Venezia, Como e Genova.

In primo luogo, va segnalato che l'imprenditore è una persona e non un gruppo di persone, giacché prende decisioni individuali. I soggetti sottostanti a una ditta possono influire su altri, ma la decisione imprenditoriale deriverà da un'idea partorita da una persona. Ciò non vuol dire che il ruolo del gruppo sia assente, ma che la specializzazione dell'imprenditore in quanto individuo sia imprescindibile. A cosa mi riferisco con specializzazione individuale? Non tanto alla realizzazione di tutte le funzioni da parte del responsabile, ma alla presa di decisioni ben ponderate. È chiaro che tutti prendano decisioni, ma non tutti hanno un grado di specializzazione che gli permetta di prendere quelle tecnicamente più consone al caso. Nonostante ci si aspetti una conoscenza generalista dall'imprenditore, egli deve però avere l'abilità di scegliere tra le opzioni più vantaggiose, implicanti risorse umane e delegazione di compiti a terzi.

Se parliamo di risorse, dobbiamo dire che esse saranno di loro pertinenza in un lasso di tempo limitato, motivo per cui i processi di presa di decisione dovranno essere costantemente rinnovati. I costi di delegazione sono e furono nel passato molto alti, sia perché l'ingranaggio dell'impresa poteva esser mal interpretato e la valutazione del responsabile poteva essere inadeguata quando si delegavano determinate funzioni, sia perché il delegato poteva agire erroneamente. Per tale ragione, esiste una caratteristica

¹²⁸ M. CASSON. *The Entrepreneur*, pp. 1-34.

¹²⁹ C. MARSILIO. "Les compétences professionnelles", pp. 228-247. C. MARSILIO. "Gli operatori finanziari", pp. 431-437. C. MARSILIO. "Nel XVII secolo", pp. 101-119. Vedi tra li altri anche, P. LANARO. "Il mercante e l'imprenditore", pp. 209-216.

fondante di tale sistema, talvolta tralasciata dai contributi storiografici centratisi sulla fiducia, che è il controllo.¹³⁰ Per tutto ciò che si è detto in precedenza, l'imprenditore deve gestire l'informazione senza sbavature. Ma essa, come si è ripetuto in altri passaggi, è spesso scarsa e imprecisa, soprattutto in epoca preindustriale. Dunque, l'imprenditore deve perfezionare le tecniche di immagazzinamento e memoria al fine di prendere decisioni. In età moderna l'accumulazione di informazioni e dati si realizzava con libri contabili, copialettere, bilanci contabili, memorie imprenditoriali, liti raccolte in atti notarili e in cause civili etc.

Porrò un esempio. Perché Francesco Cernezzì può considerarsi un imprenditore? In primo luogo, Francesco era un buon gestore dell'informazione, facilitata anche dal vantaggio di risiedere a Venezia, una piazza ideale per la ricezione di notizie.¹³¹ Da lì conservava le ricevute dei movimenti realizzati nelle principali piazze europee, come quelle di Norimberga relative agli anni 1622-23 che gli permisero di annotare le fluttuazioni monetarie prodotte dal *Kipper-und-Wipper*.¹³² Inoltre, da Amsterdam, Anversa, Colonia, Francoforte, Norimberga, Venezia, Cracovia etc., riceveva informazioni sulle difficoltà e bancarotte di compagnie. In tal senso, ho già mostrato nel capitolo precedente come egli riuscì a gestire l'insolvenza di firme commerciali del mare del Nord.¹³³ All'interno della propria ditta era l'incaricato di ricopiare tutti i dati contabili e classificare i bilanci annuali delle firme più antiche e nuove, in maniera tale da stare al corrente circa gli utili e gli errori commessi da ciascuna di essa, nonché sulla puntualità degli agenti nei pagamenti.¹³⁴ Sapeva chi fossero i clienti dei suoi clienti e ne verificava la solvenza, indagando in che modo la sua azienda poteva essere ripercossa da una possibile bancarotta di un'altra ditta che, ancorché non trattasse direttamente con

¹³⁰ Tale questione è stata affrontata nel capitolo III intorno al funzionamento del sistema fiduciario.

¹³¹ P. BURKE. "Early modern Venice", pp. 389-419.

¹³² BCCo, FO, Bust. 250, F. 5. J.R. PAAS - M. PAAS, *The Kipper*, pp. 2-17.

¹³³ I riferimenti si trovano nel capitolo IV.

¹³⁴ BCCo, FO, Bust. 250, Fasc. 5. 1623, 20 maggio. In alcune lettere Francesco Cernezzì effettuava un ripasso dei conti dei suoi principali clienti e dei soggetti con cui sarebbe potuto entrare in affari. In una di esse affermava che con il Barracina si sarebbe potuto intraprendere un commercio per l'esportazione di bioccolo in Spagna, «che se lo farà haveremo un buon negotio alle sue mani». A Francoforte, i Basariotti «vanno senza fondamento che fanno quel che vogliono et pure non è il dovere che quando ci fosse un'altra causa di stomaco et di bona opinione si guadagnaria assai». Nel 1623, in Germania gli affari attraversavano un periodo di rinascita e Francesco ne approfittava per chiedere di cominciare a lavorare con i Ferlinetti affinché in tal modo «non si perdesse affatto il nome della Casa in quei paesi et se si facesse presto mentre di là memoria è fissa».

la sua, poteva essere in affari con quella dei suoi clienti.¹³⁵ Inoltre, manovrava in prima persona tutte le mansioni a lui assegnategli della «provincia», quella di Venezia e la sua Terraferma.¹³⁶

L'interpretazione di questi dati andava ad aggiungersi ad altre abilità. Tra queste, ce n'è un'essenziale che forma l'imprenditore, secondo Mark Casson: l'immaginazione. Francesco era una persona immaginativa e propositiva, come si intuisce dalla sua corrispondenza e per sue stesse parole: «Vostra Signoria dirà che son matto a pensare tante cose, ma non so che farli, la mia natura è tale».¹³⁷ Casson segnala, infatti, che tale abilità è “naturale” e sarebbe altrimenti difficile da apprendere, diversamente da altre che, con il passar del tempo, un imprenditore potrebbe acquisire.¹³⁸

Queste caratteristiche consentivano a Francesco Cernezzi di osservare il mondo in maniera differente rispetto ad altri soggetti, richiamando una *visione singolare dell'imprenditore*, favorita anche dall'accumulazione di informazioni esaminate e dalla volontà imprenditoriale.¹³⁹ Non è un caso che, da Norimberga, Tommaso Odescalchi chiedesse la predizione del futuro a Francesco Cernezzi: «Il signore Tommaso voglia che io indovini quello si fa per il mondo [...] e già sa che voglio essere servitore di tutti».¹⁴⁰ Francesco comprendeva le dinamiche delle fiere di cambio e si opponeva senza ambiguità alla loro disgregazione: «La confusione delle fiere di Piacenza favorisce notabilmente quelle di Novi, forse che si tornerà a rimettere ogni cosa di prima, io lo havrei caro».¹⁴¹ E più tardi segnalava: «Quella maledetta disunione delle fiere mi ha

¹³⁵ Uno dei casi è il 9 maggio 1622 quando si informava sul fallimento degli Strozzi. Raccolto nei suoi scritti, fu un'occasione (resa agevole –per l'appunto- dall'immagazzinamento dei dati) per riflettere sulle conseguenze da temere per la sua azienda.

¹³⁶ ASRo, FO, IV E 2. 1630, 2 marzo. «Dovendo governare una provincia, nonché li negotii di una fiera, a me tocca portare la baracca dappertutto, non havere mai riposo per un verso che, talvolta, se Dio mi aggiusta, mi vien voglia di rinvolerne sapere altro».

¹³⁷ BCCo, FO, Bust. 250, Fasc. 5., 1623, 20 mayo.

¹³⁸ M. CASSON. *The Entrepreneur*, pp. 1-34. Secondo Casson, un imprenditore ha bisogno delle seguenti qualità: conoscenza di se stesso, immaginazione, conoscenze pratiche, capacità analitiche, abilità di ricerca, di previsione, comunicative, di delega e organizzazione.

¹³⁹ Questa definizione di Casson è oltremodo interessante se applicata agli studi biografici. Se comprendiamo la singolarità dell'imprenditore, possiamo vedere ciascun contesto attraverso i suoi occhi o, se possibile, mediante i suoi scritti. Dunque, la biografia arricchirebbe o rettificherebbe alcuni dei paradigmi storiografici visti solo con altri occhi, talvolta quelli degli arbitristi, talaltra degli agenti inseriti in contesti istituzionali. A tal proposito, C. MARSILIO. "Nel XVII secolo dei genovesi", p. 101, ritiene che «le biografie degli uomini d'affari possono svelare retroscena inaspettati, impenetrabili se indagati da una prospettiva pubblica e tuttavia fondamentali per la comprensione di particolari congiunture economiche».

¹⁴⁰ BCCo, FO, Bust. 250, Fasc. 5., 1622, 12 febbraio.

¹⁴¹ ASRo, FO, IV E 2. 1630, 8 luglio.

ruinato assai che in queste di Verona non ci sono riscontri né anche negotii sufficienti al nostro traffico».¹⁴²

Nel 1628 Cernezzi capì che Amsterdam si era convertita nel centro del mondo finanziario, essendo, a suo giudizio, la piazza con maggiori margini di guadagno. Un anno più tardi accettò le contraddizioni per lavorare in paesi «eretici». Scriveva ancora: «Vostra Signoria faccia riflesso alli negotii di Allemagna che, per essere acquistati li denari in paesi eretici, non venisse qualche flagello».¹⁴³ Vivendo in mondo convulso e circondato da guerre, Francesco pretendeva la pace a tutti i costi, sebbene si fosse abituato all'azione bellica. Una posizione importante da sottolineare anche per capire perché, in determinati momenti, i suoi affari servirono per finanziare la guerra armando persino l'esercito imperiale.¹⁴⁴

Con la raccolta di informazioni e una visione di ampio respiro sul mondo, Francesco Cernezzi poteva prendere decisioni, tramite un processo di *decision making*.¹⁴⁵ Si può parlare di processo poiché queste decisioni dovevano maturare e rinnovarsi di continuo; molte di esse sarebbero state formulate come proposte, in modo tale da accompagnare terze persone a prendere, a loro volta, una decisione. In altri termini, la costruzione del *decision making* risultava complessa ed era costituita da molteplici variabili. In primo luogo, Francesco Cernezzi dovette prendere decisioni per delegare ad altri agenti le mansioni che non poteva sobbarcarsi da solo. Oltre ad avere una completa visione di insieme, egli era anche uno specialista straordinario nell'analisi e gestione del mercato creditizio. Per questo, sebbene fu spesso costretto a delegare la sua partecipazione alle fiere di cambio, altre volte si sforzò di recarvisi autonomamente.¹⁴⁶ In tali occasioni, in barba agli spacci di fiera, Francesco era solito prendere decisioni a sua discrezione: dove investire, a chi prestare, come speculare. In generale, i procuratori di fiera godevano di spiccate abilità tecniche e analitiche, ma anche intuizione ed esperienza nella ricerca di opportunità e nella previsione dei movimenti in occasione di fiere future: a tutti gli effetti, figure che possono essere inquadrare tra gli imprenditori finanziari. Non sempre, però, la responsabilità decisionale era riposta su Francesco, tanto che, a volte, egli doveva seguire le strategie adottate da altri. Bartolomeo Odescalchi, capo del ramo comasco della famiglia, sovente

¹⁴² ASRo, FO, IV E 2. 1631, 27 settembre.

¹⁴³ ASRo, FO, IV E 2. 1629, 22 dicembre.

¹⁴⁴ ASRo, FO, IV E 2. 1634, 25 marzo.

¹⁴⁵ M. CASSON, *The Entrepreneur*. pp. 1-34.

¹⁴⁶ ASRo, FO, IV E 2. 1630, 21 marzo. Si impegna a partecipare alla successiva fiera di Piacenza con un giovane intelligente, da retribuire con 50 scudi in virtù dei servizi prestati.

ordinava ciò che Francesco avrebbe dovuto limitarsi a eseguire: dove e come mobilitare risorse umane e materiali.¹⁴⁷ Le decisioni prese per la mobilitazione di risorse non furono eseguite di buon occhio dal nostro imprenditore che, a tal fine, visti i risultati negativi raggiunti, rimembrava i suoi precedenti avvertimenti,¹⁴⁸ suggerendo di appattare taluni soggetti nei processi di *decision making*.

La delega presentava dei costi. Da un lato, si educavano i figli di mercanti e banchieri all'esercizio di funzioni basilari del commercio per sottoporli a certe responsabilità.¹⁴⁹ I costi educativi erano però ingenti, dato il tempo da investire nella loro supervisione. Nel 1622 sotto l'ala di Francesco Cernezzi si stava formando Claudio Ciceri che, a detta del maestro, «fa la sua lettera intelligibile [...] et si è copiato le partite di Vostra Signoria et per cui giorni scrive meglio, ma non ha ancora bona pratica di negotii. L'ho messo sulla scrittura et, fino che sia più abile, mi conviene averlo senza incarichi».¹⁵⁰

Altri costi erano di tipo economico. I delegati dovevano essere ben remunerati, onde evitare il trasferimento dei propri servizi presso altre compagnie. Di ciò era cosciente Francesco, nel momento in cui instava al signor Crivelli, di stanza a Livorno, di «procurare maggior stipendio che sarà possibile».¹⁵¹ La delega nascondeva anche altri tipi di costi. La scelta di persone apparentemente affidabili, che talvolta realizzavano azioni non proprio opportune, poteva rivoltarsi contro la stessa impresa e presentare un conto salato. Un caso esemplare è quello di Antonio Ghezzi. Personaggio «troppo rischioso» per Francesco, rimase escluso dalle decisioni della compagnia a Milano, città dove ricevette alcuni incarichi di lavoro. Ghezzi aveva in parte propiziato un defalcamento, vendendo lettere a un prezzo più alto di quello dichiarato.

Dall'altro lato, era inevitabile affidarsi a persone con le quali non si avevano avuti rapporti pregressi. Chi erano veramente, al di là di come si potessero conoscere attraverso le poche righe di una lettera? Francesco diceva che se «potessi io vederli tutti

¹⁴⁷ BCCo, FO, Bust. 250, Fasc. 5. 1622, 7 marzo e 1622, 16 luglio. In tali lettere Odescalchi aveva mandato Crivelli a Livorno per inviare gli spacci di fiera e controllare il mercato fiorentino, malgrado la reticenza di Ciceri. Anche se Cernezzi mediò per trasferirlo da quella piazza, diceva a Ciceri: «Li ho scritto che habbia pacienza et non sempre si può star bene», facendo riferimento ad affari che non sempre lo avrebbero portato dove avrebbe voluto, invitandolo, pertanto, a mettere da parte un atteggiamento capriccioso.

¹⁴⁸ BCCo, FO, Bust. 250, Fasc. 5. 1622, 16 luglio. Passate le tensioni vissute in Germania intorno alla svalutazione monetaria, Francesco Cernezzi pretendeva di voler lavorare solo con milanesi nella piazza di Francoforte. Così facendo, a suo modo di vedere, la crisi non lo avrebbe colpito più di tanto.

¹⁴⁹ D. ALONSO GARCÍA. *Mercados y mercaderes*, pp. 231-240. R. MAZZEI. *Itinera Mercatorum*, pp.120 i 125-149.

¹⁵⁰ BCCo, FO, Bust. 250, Fasc. 5., 1622, 16 luglio.

¹⁵¹ BCCo, FO, Bust. 250, Fasc. 5., 1622, 7 maggio.

nel viso che pochi mi ingannassino»,¹⁵² alludendo al fatto che un suo semplice sguardo istintivo nei confronti di tali individui lo avrebbe rassicurato su molte cose e illuminato su chi, all'interno della compagnia, avrebbe dovuto occupare un posto piuttosto che un altro.¹⁵³ Ma lavorare con gente estranea era qualcosa di abituale per una firma commerciale con tali caratteristiche, per cui parte del lavoro consisteva nel verificare mediante una lettura introspettiva chi si celava dietro un testo epistolare, facendo attenzione a codici di buona condotta e alle norme comportamentali convenute dagli stessi partecipanti, tutti aspetti culturali affrontati nel Capitolo III.

In sintesi, ciò che importava era *chi* selezionare e se l'imprenditore fosse capace di scegliere il meglio con l'obiettivo, nella misura del possibile, di ridurre costi futuri. Uno dei problemi vissuti dopo la morte di Francesco Cernezzi, data la minore età dei figli, fu la ricerca di un sostituto all'altezza per i processi decisionali. Sua moglie Marietta Flangini e suo fratello Pietro Martire Cernezzi dovettero responsabilizzarsi dei nuovi.¹⁵⁴ Da Genova, Carlo Odescalchi provò a influenzarne il corso, indicando varie persone per la conduzione degli affari. In una memoria commerciale, gli Odescalchi notavano come Pietro Martire fosse brillante negli affari, mentre non lo era tanto nelle relazioni *de visu* coi clienti. Ripiegavano così su un bergamasco, Lorenzo Pigamonce. Questi fu osteggiato, tuttavia, da Pietro Martire, ingaggiando, a sua volta, il sensale di cambi Antonio Gottardi, dimostratosi presto non all'altezza, tanto che Martire ritornò sui suoi passi e accettò il nome proposto dall'Odescalchi. Nei primi mesi, però, gli affari continuavano ad andare male e i bilanci si rivelavano disastrosi. Era difficile trovare qualcuno che sapesse amministrare conti tra città di tutta Europa. Si finì per mettere sotto contratto il signor Vinciguerra, un uomo che «consumato nei negozi, di lunga mano, di coscienza et di sufficiente intelligenza», non era «di quella vivacità di spirito necessaria, voluta la qualità d'affari che haveva da maneggiare»¹⁵⁵: ingegno e acutezza erano virtù essenziali nel commercio.

Era proprio la genialità, al contempo riflessiva e lungimirante, ad attivare il metaforico «telescopio del futuro», con cui si indovinavano eventi successivi. Bisognava lavorare duro e Francesco Cernezzi lo fece praticamente a tutte le ore, per

¹⁵² ASRo, FO, IV E 2. 1629, 22 dicembre.

¹⁵³ Sulla fiducia e sull'importanza dell'apparenza ai fini della riconfigurazione della reputazione delle persone in Antico regime, rimando al Capitolo III.

¹⁵⁴ BCCo, FO, Bust. 250. *Scritture per il negozio di Venetia*. Testamento di Francesco Cernezzi. 1635, 17 novembre. Francesco disse che suo fratello Pietro Martire era colui su cui riponeva maggior fiducia all'interno della famiglia.

¹⁵⁵ ASRo, FOB, XXVII D 6. Memoria commerciale, s.p.

ventidue anni, quindici dei quali a Venezia: «A me tocca portare la baracca dappertutto e non avere mai riposo».¹⁵⁶ Durante quegli anni riteneva di «non aver fatto cattivi debitori di cambi per 3.000 ducati».¹⁵⁷ Tale esperienza gli consentiva di guardare da quel telescopio del futuro e prevedere le contingenze da affrontare. Se la programmazione risultava valida, il rischio e i costi di transazione decrescevano. Anche se la raccolta delle informazioni e la predizione sul futuro erano operazioni dispendiose, erano sempre molto più prudenti rispetto a lanciarsi in affari a rischio bancarotta, in cui caddero, infatti, molte compagnie che non disposero di imprenditori qualificati. Per poter analizzare la presa di decisioni con ricadute sul futuro e la previsione delle contingenze, vanno letti con attenzione i modi e tempi verbali usati nelle lettere che, in un certo senso, danno il senso predittivo di una dimensione futura. Francesco valutava ciascuna opportunità di nuovi affari e persino statisticamente segnalava i margini di utili possibili: «se riesce un certo negotio che tratto per Bergamo voglio mettere questa partita, ancora che si potesse guadagnare [un] 3 o 4 per cento in un mese».¹⁵⁸

Di fatto, implicò la sua compagnia in grandi affari anche presso la corte di Vienna.¹⁵⁹ Al contrario, se le cose non riuscivano come ci si augurava, si sarebbero dovuti riformulare gli interessi, come successe in occasione delle bancarotte di Amsterdam: «quest'anno, che doveva esser il migliore, sarà il più cattivo di tutti, che resta laudato Dio per non dir il diavolo [...] e quello che si haveva di far in 5 anni bisognerà farlo in 6, se non in 7, et farlo commodamente senza staffare, che sarà meglio».¹⁶⁰

Davanti certe attitudini la contenzione era importante. Nel 1629 i Pestalozzi di Vienna e Norimberga informavano Francesco sulla chiusura della compagnia da lí a un anno, senza offrirgli un rinnovo, cosa che fece indignare Francesco Cernezzì il quale, informando Bartolomeo Odescalchi, gli diceva: «io che sono tanto coglione come loro, a costui non li scrivo niente [se non] solo di havere fatto nota. Et che aspetterò - mi dicono - presso a poco il benefitio recaveremo, così tireremo innanzi sin che si parli più chiaro».¹⁶¹

¹⁵⁶ ASRo, FO, IV E 2. 1630, 2 marzo.

¹⁵⁷ ASRo, FO, IV E 2, 1629, 22 dicembre.

¹⁵⁸ BCCo, FO, Bust. 250, F. 5. 1622, 16 luglio. Esistono molti più esempi di questo tipo di predizione e valutazione di proposte e nuovi affari in mercati distanti. Indicata la quantità di capitale necessaria, si cominciava l'investimento e veniva calcolato il potenziale surplus.

¹⁵⁹ ASRo, FO, IV E 2. 1629, 8 dicembre. Si diceva che Giulio [Odescalchi?] si trovasse a Vienna per ottenere nuove assegnazioni dalle quali ne sarebbero conseguiti effetti positivi per la compagnia.

¹⁶⁰ BCCo, FO, Bust. 250, F. 5.1622, 26 febbraio.

¹⁶¹ ASRo, FO, IV E 2. 1629, 22 dicembre.

In merito a ciò, e come ho segnalato nel Capitolo III, sarebbe interessante studiare in che modo gli imprenditori gestirono le proprie passioni in maniera tale da armonizzarle con la coesione della rete sulla lunga distanza e che ruolo giocarono nel processo di *decision making* su personaggi dalla «razionalità limitata». D'altra parte, le passioni toccavano la quotidianità e le scelte imprenditoriali. Per quanto ho potuto osservare, i toni, l'esternazione di allegria e tristezza, rabbia e lusinga, amicizia e freddezza, sono chiavi di lettura decisive per interpretare la configurazione delle reti, soprattutto a partire da nuove prospettive originatesi in seno alla storia culturale.¹⁶² Di norma le funzioni di un imprenditore non sono scontate, ma neanche eccessivamente programmate.¹⁶³ Sul lungo periodo un imprenditore agirebbe secondo un uso ponderato e selezionato delle proprie abilità, giacché le proprie decisioni dipenderebbero da molteplici stimoli. Fra gli impulsi, ad influire ci sono la domanda di servizi, la capacità di coordinare determinate risorse, le attività a propria portata e persino il proprio stato vitale ed emozionale. Tutte queste considerazioni fanno del processo di *decision making* un'attività dinamica, tenendo conto che le opportunità esogene potrebbero amministrarsi attraverso precise risorse e funzioni a portata dell'imprenditore, sebbene potrebbe essere lui stesso a generarle:

«The opportunities will exist as long as new information is becoming available, in the light of which the existing allocation of resources appears inefficient. The new information may be a net addition on the stock of knowledge, in the sense of a discovery of something about which people were previously ignorant, or a replacement for obsolete knowledge. [...] It is not necessary to assume that the appearance of new opportunities is exogenous. The modeller may postulate various historical laws determining the occurrence of new opportunities».¹⁶⁴

È chiaro che, di fronte a un'analogia situazione, con una disponibilità di risorse più o meno simile, ciascun individuo rispose in modo diverso. Ciò si deve al fatto che ognuno conserva un'altra prospettiva che in certi casi porta al consolidamento degli affari, in altri all'abbandono degli stessi. Conclusasi la crisi del 1629-1630 e passata una delle epidemie di peste più dure dell'Italia settentrionale, Francesco Cernezzì si rallegrò per la sopravvivenza della sua compagnia che collegava all'aver lavorato «assai»: «mi

¹⁶² J. PLAMPER. "Historia de las emociones", pp. 17-29. Sarebbe interessante studiare attraverso la corrispondenza privata in che modo funzionarono le emozioni tra i mercanti della rete. Esse non devono coincidere necessariamente con quelle odierne. È plausibile che gli stessi codici emozionali conferissero un certo senso di appartenenza alla rete, da decodificare per gettare luce sul sistema di coesione transazionale.

¹⁶³ M. CASSON. *The Entrepreneur*, pp. 1-34.

¹⁶⁴ M. CASSON. *The Entrepreneur*, p. 22.

pare possiamo rendere gratia a Dio di tutto et esserci portati fuori di tanti pericoli di pestilenze con la quale sono falliti tanti che non ci hanno sbalorditi». ¹⁶⁵

In breve, posso affermare che Francesco Cernezzì abbia tutti i requisiti per essere inquadrato in un modello di imprenditore. Che successe dopo? In verità, i successori non lavorarono male. Le responsabilità nelle decisioni oscillarono fra Genova e Venezia e nel periodo transitorio della compagnia Carlo Odescalchi diventò il nuovo responsabile dell'impresa, insieme al fratello Benedetto. Pietro Martire Cernezzì finì per deludere le aspettative degli Odescalchi, ma continuò comunque a lavorare in squadra, perché trovare persone della qualità e abilità trasmesse dalla famiglia a Venezia era difficile. ¹⁶⁶ Durante la seconda metà del XVII secolo, l'assunzione del potere economico dei figli di Francesco consentì la gestione corale con i Rezzonico: fra essi, Aurelio, investito dalla totale fiducia di Carlo, un esempio di rapido e riuscito adattamento alla figura di imprenditore capace. La corrispondenza di Francesco mi ha permesso l'analisi di un *case study*, invero realizzabile su molti altri mercanti. Rimane, dunque, un ampio campo di studi da compiere.

Le fiere di cambio e le piazze di connessione del credito furono attive e in continuo rinnovamento durante il Seicento nel Mediterraneo italiano. Le compagnie dei Cernezzì e Odescalchi non possono essere comprese ignorando questa variabile. Come agenti e operatori finanziari agirono da *brokers* del mercato veneziano del credito portando a termine un importante compito di unione tra la Serenissima e la Superba. Purtroppo, il ridimensionamento della piazza veneziana finì per travolgere tanti altri spazi. L'argento spagnolo passò dalle Americhe alla penisola iberica e da lì furono mobilitate grandi somme di denaro a carico dei C&O verso Venezia, ove finanziarono le guerre contro il Turco nel Levante e altre operazioni in Terraferma. La commercializzazione dei prodotti come la lana, il mercurio e molti altri, sbarcarono nei mercati del centro ed est europeo. In tal senso, a ben vedere Venezia si configurò come terra di passaggio privilegiata nel mondo delle transazioni finanziarie fra nord e sud

¹⁶⁵ ASRO, FO, IV E 2. 1633, 9 aprile.

¹⁶⁶ ASRO, FO, II D 4. Si può seguire Pietro Martire Cernezzì per monitorare la relazione e l'acquisizione del ruolo di capo dell'impresa. Sebbene la sua corrispondenza sia di carattere finanziario e non privata (forse peraltro scritta dal suo segretario, visto il tono non esattamente schietto e informale e comunque estraneo a questioni familiari), si percepisce la capacità decisionale propria di Pietro Martire in merito alla speculazione finanziaria.

Europa, nonché nei territori mediterranei. Tutto ciò assunse importanza a causa di due fattori chiave: da un lato, i collegamenti della firma citata non si circoscrissero agli agenti milanesi, ma si ampliarono a tanti altri gruppi culturali legati al commercio dell'Europa secentesca; dall'altro, l'elaborazione di una cultura imprenditoriale, incarnata da alcuni soggetti come Francesco Cernezi, permise una gestione e una previsione eccellenti che culminarono con un sostanziale successo. In definitiva, sono qui ricostruite le importanti azioni degli imprenditori fra Venezia e Genova, grazie al lavoro su volumi fortunatamente superstiti, quali i libri contabili e i registri epistolari.

**APROXIMAR-SE ALS CENTRES DEL
CRÈDIT DE LA MONARQUIA HISPÀNICA.
EL MERCAT VALENCIÀ I MEDINA DEL CAMPO,
MADRID I ALTRES CENTRES**

«Porque el crédito es el buen concepto que se tiene de uno, de que es hombre de bien y de buen trato que puede y sabe cumplir con sus obligaciones en virtud del cual concepto se espera y se cree. Y por esso se llama crédito quien hallará quien le fie dinero o mercadurías para lo que hubiere menester y por esso es reducible a dinero».

Joaquim Tomás, *Tratado de Cambios*.

La importància del crèdit i els canvis ha quedat ben plasmada al capítol anterior. La seua funció fou necessària en el desenvolupament dels mercats i això suposava una consolidació de xarxes transnacionals que afectaven als seus mecanismes. A continuació s'examinaran els mercats financers de la Península Ibèrica. Aquests protagonitzaren, en trets generals, tres fases diferenciades d'integració i connexió amb els centres mundials de canvi, segons Markus A. Denzel.¹ Com assenyala l'autor, en cadascuna de les etapes existiren places de canvis completament integrades als mercats internacionals del crèdit en determinats moments, variant segons l'organització del

¹ M.A. DENZEL. "The Spanish Financial", pp.1-15.

mateix sistema. A l'Època Medieval, les ciutats principals de la Corona d'Aragó, al capdavant Barcelona seguida per València, es van configurar com el cor dels canvis mediterranis i en connexió amb el nord d'Europa, cotitzant al mercat genovès i florentí, així com al de la ciutat de Bruges.

Amb l'expansió atlàntica del segle XVI començaren a prendre importància algunes ciutats castellanques, entre elles Sevilla al cap, com a porta de connexió amb el Nou Món, però també les transformades i itinerants fires castellanques de Medina del Campo, Medina de Río Seco i Villalón que, no només organitzaren intercanvis de mercaderies, sinó que es convertiren en un mercat internacional que cotitzava regularment els seus canvis a les principals places europees, almenys fins a l'inici del segle XVII.

Denzel parla d'una desintegració progressiva de la plaça castellana de Medina degut a les contínues crisis financeres de la Monarquia Hispànica i al desplaçament progressiu de les finances internacionals hispàniques cap a Piacenza. En canvi, la Cort de Madrid fou avançant graons de connexió fins a integrar-se, a finals del segle XVII, en els mercats europeus, convertint-se al segle XVIII en el centre de les transaccions financeres internacionals de la Monarquia. Un fenomen semblant va succeir entre Sevilla i Cadis, guanyant poder l'última plaça amb el pas del temps, i aconseguint durant el Set-cents, formalitzar l'establiment de la Casa de Contractació al seu si.²

En aquest periple de processos d'integració i desintegració dintre dels mercats de transacció financera internacional, que he simplificat ací, tant a València com a Barcelona continuaren existint connexions fortes amb la Mediterrània, així com amb Sevilla, Lisboa o Anvers. A més a més, es comptava amb lligams sòlids a diversos mercats internacionals que, com s'ha assenyalat al Capítol V, es realitzaren mitjançant mercats intermediaris, preponderant la plaça veneciana en la interconnexió de zones com el cercle de Suàbia, Francònia i, fins i tot, ciutats com Danzig o Cracòvia. Totes elles connectades d'una forma o d'altra a València.³

A partir de les cotitzacions a diferents ciutats de les places de canvi hispàniques durant el segle XVII es pot interpretar la seua integració en els mercats internacionals. Malgrat que les fires de Medina del Campo estigueren més tímidament integrades en els

² A. ACOSTA RODRÍGUEZ - A. GONZÁLEZ RODRÍGUEZ - E. VILA VILAR (coord.). *La casa*, (2004).

³ H. KELLENBENZ. "Relaciones comerciales", pp. 245-261.

mercats financers internacionals que al segle XVI, cal assenyalar les importants transformacions que l'enclavament va sofrir durant la centúria.

En aquest treball només realitzaré una petita aproximació al voltant d'alguns dels seus aspectes a través dels canvis que diverses companyies realitzaren entre València i Medina per entendre la posició que ocupà la ciutat de València en la configuració d'un mercat propi del crèdit i com va afectar això al sistema de fires de Medina del Campo, aspectes que prenen rellevància si els comparem amb els processos de reestructuració dels mercats financers que s'havien produït a Itàlia.

Les referències historiogràfiques sobre l'activitat econòmica generada a Medina del Campo al segle XVII són pràcticament nul·les. L'escàs interès es deriva de la crisi com a centre financer de la Monarquia. La historiografia s'ha centrat, essencialment, en les activitats comercials i financeres que la Monarquia Hispànica canalitzà mitjançant les fires castellanques, amb la contractació d'*asientos* de diners. Aquests es formalitzaren en primer lloc amb els alemanys, principalment els Fugger, qui a partir de la segona meitat del segle XVI foren substituïts pels genoveses.⁴

Encara que l'interès historiogràfic s'haja focalitzat en els modes de finançament públic, els transvasaments de capital cap a Flandes, Portugal i altres regnes, així com en la gestió dels *asientos*, existeix algun treball sobre les finances de Medina del Campo en direcció inversa, és a dir, observant els préstecs dels petits inversos i mercaders de la regió i la seua influència.⁵ La major part dels estudis es centren al Cinc-cents, moment d'expansió, i d'ells es desprèn que a partir dels anys setanta, unes contínues complicacions - ajornaments de les fires, suspensió de pagament entre 1575-1578, èxit de Piacenza com a mercat dels genovesos, naixement a Madrid d'un mercat del crèdit - van fer passar les fires de Medina a un segon plànol, el que portaria aparellada una decadència constant i evident ja a principis del segle XVII.⁶ Amb tot això, els discursos sobre la «decadència» financera, es suavitzen arribada la dècada dels vuitanta del segle XVI, moment en el qual s'assenyala que Medina recuperaria una certa normalitat en les convocatòries de les seues fires, pactades i periòdiques, que es mantindrien, encara que ja pràcticament sense mercaderies. Podria llegir-se entre línies la possible transformació

⁴ Es pot seguir part d'aquesta evolució als articles d'Abel Al-Hussein traduïts a E. LORENZO SANZ (coord.). *Historia de Medina*, (1986), i també als de F. Ruiz Martín. F. RUÍZ MARTÍN. *Pequeño capitalismo*, (1990). H. LAPEYRE - F. RUÍZ MARTÍN. *Simón Ruiz*, (1991). B. YUN CASALILLA. "Ferias y mercados", pp. 70-75.

⁵ H. CASADO ALONSO. "Crédito y comercio", pp. 21-48.

⁶ E. LORENZO SANZ (COORD.), *Historia de Medina*, (1986).

de Medina com a un mercat especialitzat en el crèdit a partir d'aquest moment, encara que alguns estudis apunten a la reorganització del mercat comercial interior, fent possible sostenir la plaça, almenys, fins als anys vint del segle XVII, particularment al centre de Medina de Rioseco.⁷

En l'esfera financera, ben cert, bona part dels negocis cabdals de la Monarquia s'havien traslladat a Madrid i Piacenza. Llavors, els assentistes pactaven grans préstecs directament amb el Consell d'Hisenda i no en les trobades trimestrals de Castella la Vella.⁸ Malgrat tot, les fires, ja concentrades només a la ciutat de Medina del Campo, seguien convocant-se durant tot el segle XVII i, fins i tot, després de la Guerra de Successió, moment en el qual els Borbons les tancaríen definitivament. Però, si seguien convocant-se, què era el que es negociava en elles? Qui eren els qui assistien i hi participaven? A que responia la seua continuació? Apunta Felipe Ruíz Martín:

«Durante más de diez años [desde 1580-1590], iban a funcionar en condiciones normales. Es pues inútil seguir en los detalles de su historia, que no fueron marcados por ningún incidente destacable. Sin embargo, una pregunta surge. ¿Cuál podía ser el volumen de los negocios? Inferior ciertamente al del período anterior al Decreto [de 1575]».⁹

I continua més endavant, les fires de Piacenza foren:

«el centro de gravedad de Europa hasta 1621, sustituyendo en ese cometido nuclear a las ferias de Medina del Campo (trasladadas en 1601 a Burgos - alguna feria se celebrará en Valladolid- para reintegrarse en 1604 a Medina del Campo), que se redujeron al papel de comparsa, desempeñando el cual se fueron eclipsando hasta ser una mera fórmula, convencional, bajo Felipe IV y Carlos II».¹⁰

Que el volum de les transaccions al segle XVII fóra inferior al de mitjans del segle XVI, no es qüestionable. Però així com el 1621 les fires dels genovesos també experimentaren transformacions amb el naixement de les convocatòries de Novi Ligure i la diversificació dels centres de fira en la Itàlia septentrional, pot ser enriquidor preguntar què va passar en Medina del Campo. La meua aproximació a la qüestió escapa de resoldre-la d'una forma estructural, a través de les lleis, les convocatòries, els *asientos* i el nombre de transaccions. En canvi, la perspectiva és altra: examinar la importància de Medina a través del mercat del crèdit valencià, fet que em permetrà

⁷ B. YUN CASALILLA. "Ferias y mercados", pp. 70-75.

⁸ Les dinàmiques dels banquers genovesos i la seua adaptació a la vida cortesana i a la firma dels *asientos* amb el Rei, així com el cobrament dels mateixos a Piacenza es pot seguir a: E. GRENDI. *I Balbi*, (1997). C. ÁLVAREZ NOGAL. *Los baqueros*, (1997). C. MARSILIO. "Gli operatori finanziari", pp. 431-437. A. GARCÍA MONTÓN. *Génova*, (2014). C. SANZ AYÁN. *Un banquero*, (2015).

⁹ F. RUÍZ MARTÍN. "Las ferias de Castilla". p. 287.

¹⁰ F. RUÍZ MARTÍN. "Las ferias de Castilla". p. 296.

aproximar-me a la comprensió dels usos que va tenir aquesta fira castellana per a llançar algunes hipòtesis que puguen obrir nous àmbits d'estudi i reflexió sobre l'aparició de mecanismes innovadors sobre els préstecs dintre els territoris de la Monarquia Hispànica del segle XVII.¹¹ Així mateix, presentaré el paper dels C&O com a prestataris als poders públics, malgrat que no firmaren grans contractes com els assentistes, provant a projectar llum sobre la seua participació al mercat del crèdit madrileny.

1. València - Medina del Campo: noves línies de comparació amb les fires dels genovesos

Regulant els canvis valencians: la pragmàtica del 1619

L'any 1619, Felip IV va donar a la estampa una Reial Pragmàtica sobre els canvis que s'estaven realitzant entre València i Medina del Campo.¹² El text va tindre un doble objectiu: d'una banda condemnar totes les accions que incorrien en el delictes d'usura, suposadament relacionades amb oferir crèdit, però també amb proveir-lo. D'altra part, l'esmentada Pragmàtica pretenia regular el sistema que les famílies de negocis estaven portant a terme per percebre interessos dels seus préstecs i, consegüentment, adaptar les pràctiques als moviments europeus del crèdit. Aquesta no fou tant una Pragmàtica revocàtoria dels canvis, sinó més bé un text regulador dels mateixos.

Que s'imprimís el 1619 responia a un ús generalitzat d'aquests «contratos detestables de usuras» als que s'havia acostumat als valencians i a aquells traslladats a la ciutat, estimulats pels alts interessos a percebre per prestar diners. La junta creada *ad hoc* els considerava abusius: «destruyéndose de todo punto con excessivos intereses que han acostumbrado llegar algunos años a diez y nueve por ciento». Per això, el monarca ordenava la declaració d'il·lícits i usuraris els canvis secs i onerosos, es a dir, aquells en els quals no s'enviaven les lletres a la fira, sinó que simplement es practicaven de forma fictícia o «seca», realitzant-se tota l'operació a la mateixa ciutat,

¹¹ En aquest sentit he d'agrair a Claudio Marsilio, qui em va obrir la porta d'aquesta línia d'investigació, incentivant-me per a que rastregés alguns dels aspectes que ací presente, amb qui he col·laborat estretament.

¹² *Real Pragmática de Cambios*, 1619. Consulta online: <https://books.google.cat/books?id=nagB6NOIqrQC> 16/11/2016.

tot i que es continuaven cobrant alts interessos pel suposat canvi de moneda. Segons el Decret semblava que eren molts els «verdaderamente mercaderes» que ni tan sols es desplaçaven a Medina, ni tampoc tenien Casa de Fira oberta a la ciutat. Per això, la Pragmàtica ordenava que, per a realitzar aquests canvis, calia obrir Cases de Fira a Medina i que els seus llibres de comptes foren signats pels escrivans públics, certificant el pagament de les transaccions.

Malgrat això, el monarca no volia prohibir els canvis, sinó regular certs excessos. En aquest cas reglamentà que l'interès anual de canvis [vertaders] no podia acumular més del 10 per cent del préstec i, per tant, establí un interès màxim del 2'5 per cent trimestral, una xifra bastant similar a la que s'aplicava a les restants places. En eixe sentit, es va pretendre institucionalitzar una Casa de Fira a la Llotja de València - epicentre del món financer valencià i seu de la Taula de Canvis - en la qual es realitzaren escriptures públiques per fixar la cotització vertadera del canvi i, per tant, l'interès entre les dos places. La cotització es formalitzaria mitjançant un mercader reconegut per la Llotja, però també per figures públiques: els jurats de la Ciutat i el racional, encarregat de la tresoreria municipal.¹³

Les pressions dels sectors més afins a la conservació d'una moral contrària a la usura, generada pels llargs debats mantinguts per l'Escolàstica d'ençà l'Època Medieval, imposaren que no es pogués recanviar per més de quatre fires i, per tant, per més d'un any.¹⁴ De la Pragmàtica es dedueix que el canvi amb «retorn» entre València i Medina del Campo estava plenament consolidat a un interès que, com es veurà, amb el temps va tendir a ser fixe, succeint de la mateixa manera amb la «ricorsa» de la fira dels genovesos.¹⁵ Malgrat que aquesta fou una de les mesures més alarmants per als circuits financers valencians,¹⁶ el Decret permetia una continuació del canvi a un interès més reduït passat un any, en concret a un 5 per cent interanual per aquells qui demostraren ser vertaderament mercaders.

El text incidia també en altres pràctiques financeres de la societat valenciana durant la primera meitat del Sis-cents:

¹³ *Real Pragmática de Cambios*, 1619.

¹⁴ *Real Pragmática de Cambios*, 1619. La Pragmàtica es va firmar pel marquès de Tavera i per Pedro de Sanoguera, així com pels membres de la Reial Audiència: Ariño, Tárrega (sogre dels Cernezz), Just, Rejaule, Sisternes, Sancho, Navarro, Morla i pels advocats Cardona y Vallés.

¹⁵ C. MARSILIO. "Che interese giri", pp. 173-201.

¹⁶ El debat sobre els circuits el veurem a continuació a partir de diferents memorials elaborats pels homes de negocis en els quals s'expressaren els dubtes sobre l'aplicació de la Pragmàtica.

«Que ninguna persona de cualquier calidad pueda dar ni dé dinero a mercaderes o personas de negocios para que los trayga a cambios [...] y así mismo que ninguna persona pueda llevar interés alguno de dinero que pusiere en depósitos en depositarios a mercaderes o hombres de negocios, aunque sea en valor de *damno emergente* o *lucro cessante*».¹⁷

Aquesta és una clara mostra que els homes de negocis tenien cases de banc, en les quals oferien depòsits a interès i que altres, sense habilitats financeres, demandaven els seus serveis per generar capital a partir dels seus estalvis i, més tard, invertint-lo en capital productiu o en especulació financera - en aquest cas entenem amb Medina del Campo -. Però, aquesta Pragmàtica perseguia als «homes de negocis» de la ciutat de València? En realitat es podria afirmar que no. Encara que a la clàusula número set s'establien les sancions derivades de la no aplicació de la mateixa, la lògica de la Pragmàtica es dirigia a la persecució dels graons bàsics de l'estructura creditícia valenciana i no als poders financers reals. Entre les sancions es pot enumerar el segrest del crèdit i dels interessos, podent-se aplicar penes físiques als inculpats. A més, judicialment podia perseguir-se per la via criminal. Tot i això, les sancions es centraren sobretot al grup d'intermediaris, els corredors de canvis o d'orella.

Com s'ha vist de l'extracte de la Pragmàtica anterior, no es perseguia al banquer que rebia els estalvis en depòsit, sinó a qui els entregava. Sí que s'assenyalava com a practicants de la usura als corredors d'orella.¹⁸ Aquesta interessantíssima figura intermediària, vertader nexa de connexió entre els grans homes de negocis i el crèdit dels nobles, camperols, eclesiàstics i vídues, ha sigut poc estudiada per a l'Època Moderna. Per al cas del Ducat de Milà, Giuseppe De Luca mostra el seu rol fonamental com a aconseguïdors de capital, base sobre la que es van consolidar els grans «homes de negocis».¹⁹ A València, a l'espera d'un estudi més detallat, podem dir que van acomplir, no de forma casual, un paper central dintre de la dinàmica econòmica de la ciutat, demanant a partir dels anys vuitanta del segle XVII la formalització d'un col·legi

¹⁷ *Real Pragmática de Cambios*, 1619.

¹⁸ J. V. GARCÍA MARSILLA, *Vivir a crédito*, p. 334. Al segle XIV es va produir una divisió dels oficis de corredoria entre els corredors de coll, qui exercien com a pregoners i coordinadors a les subhastes, sobretot en moments d'emissió de deute públic i els corredors d'orella «cuya función, más confidencial, se centraba en el universo de las grandes transacciones comerciales, las letras de cambio y el crédito, recibiendo también con el tiempo el nombre de *corredors de llotja* por ser allí donde desarrollaban fundamentalmente su actividad». El seu ofici estava regulat pels Furs del Regne i algunes disposicions havien sigut modificades l'any 1604.

¹⁹ G. DE LUCA. "Sensali e mercato", pp. 239-257.

professional de corredors de canvis.²⁰ Segons els Furs, el corredor podia cobrar fins a 15 sous per cada 1.000 lliures aconseguides, encara que, segons sembla, el 1619 aquesta reduïda quantitat es superava sovint.²¹

Ben mirat, els corredors rebien gratificacions i donatius dels banquers pel seu treball i foren sense dubte un dels blancs del Decret, imposant que si es descobria algun membre de l'ofici incórrer en il·legalitats seria privat del seu treball, a més de rebre 100 assots en cas de no poder pagar una pena pecuniària. No només el rei sinó també el consorci d'«homes de negocis» amb casa de fira a Medina demanaren ser més durs amb els corredors qui, segons ells, eren els responsables directes de no enviar les lletres de canvi a Medina i falsificar les signatures de les mateixes, demanant que se'ls pogués acusar per via criminal.²²

La Pragmàtica de 1619 constata una pràctica financera i, al mateix temps, obria un debat al Regne de València sobre les innovacions creditícies que s'estaven produint al seu interior. Pocs mesos després que els oficials de la Ciutat de València recorregueren els carrers pregonant les mesures, un grup conformat per mercaders i «homes de negocis» s'ajuntaren per formalitzar alguns dubtes en format de queixa, amb la intenció que foren traslladats al Rei. La seua voluntat fou la de limitar l'aplicació del Decret tant com fóra possible i salvaguardar algunes esclletxes d'actuació dintre d'un sistema financer que tenien enllestit i ben lligat. Així, l'any 1619 va arrancar un procés de debat secular sobre la pràctica del mercat financer valencià, que serà la clau per

²⁰ ACA, CA, Llig. 0836, n. 42. Una dada anecdòtica però rellevant, és que Costantino Cernezzì de València va dictar testament davant del corredor d'orella Baltasar Ruíz, a qui entregava una copa d'argent en senyal d'estima i gratitud. En moments tant transcendents per a un individu, assenyalava la intimitat i confiança d'aquesta persona, amb qui segurament treballava quasi a diari. Veure Capítol I.

²¹ *Furs, capítols, provisions i actes de Cort*, Felip III, 1604, Actes de Cort del Estantament Real, Capítols, I, II i III. Edició facsímil i introducció a cura de E. CÍSCAR PALLARÉS, Departament Història Moderna, Universitat de València, pp. 136-137. A les Corts valencianes de 1604 els Braços volgueren renovar alguns preceptes sobre els corredors d'orella, entre ells establir que foren naturals del Regne, que prestaren jurament a l'inici de l'ofici, que se'ls eximís de les penes físiques i que, per tant, fossin commutables per pagament en metàl·lic, presó o galers i, finalment, que foren nomenats pels jurats i justícies de les ciutats reials. Una de les clàusules que atorgava confiança als Furs sobre aquets individus, es derivava de l'examen de la seua solvència i el seu passat «Per quant dit ofici de corredors de orella és ofici de molta confiança y es que estiga subjecte a persones abonades» per això el Braç Reial suplicava que es revisaren les històries personals dels individus, per comprovar que no «havian fet cessió de béns, o haurán fallit, o romputs. Ni als que haurán fet pagament ni restitució de dot a ses mullers».

²² ACA, CA, Llig. 718, n. 29. Al quart capítol els «hombres de negocios» amb casa a Medina demanaven que a partir de la tercera vegada que realitzaren un delictes de falsificació se'ls pogués acusar de «falsarios» i portar la causa per via criminal.

interpretar diversos aspectes, entre els quals la participació dels Cernezzis al mercat creditici valencià.

L'energia emprenedora i financera valenciana

En primer lloc, les pràctiques de canvis ficticis ens porten a observar una energia emprenedora i innovadora a la ciutat de València, centre urbà que, potser, no decreixia tant dramàticament durant el segle XVII, sinó que al seu interior s'estaven desenvolupant certes pràctiques amb la finalitat d'adaptar-se a les exigències dels mercats crediticis internacionals i interiors. Aquesta afirmació es pot confirmar a través de tres indicis que, segons el meu parer, configuren una imatge de València que no s'havia tingut en compte fins ara i que mostra un nou context propi. Entre d'altres, va existir un corpus teòric mercantil recollit a alguns tractats, que s'encaminava cap a la formació d'auxiliars i dependents de les famílies de negocis, amb comptabilitat per partida doble, canvis monetaris, lletres de canvi i altres pràctiques financeres que tindrien el seu inici a la segona meitat del segle XVI, encara que no desapareixerien durant el segle XVII.²³

Sens dubte, una de les obres de referència fou la de Francisco García, *Tratado utilísimo y muy general de todos los contratos*, publicat l'any 1583, en la qual es tractava la qüestió dels canvis secs.²⁴ No obstant això, per al Sis-cents, continuaren publicant-se diverses obres, destacant-ne dos. En primer lloc, el 1604, el tractat d'*Arithmetica Práctica de Gerónimo Cortés muy útil y necesaria*, reeditada l'any 1659, essent dedicada en aquesta ocasió a Lorenzo Mateu i Sanz,²⁵ qui a més de formar part

²³ No podem desvincular el procés de pensament econòmic del segle XVII de l'interessant grup d'economistes que sorgí a València a partir de la segona meitat del segle XVI aplicant els importants avanços matemàtics de Luca Pacioli (1494), basats en el desenvolupament comptable per partida doble. Entre ells cal destacar la introducció a l'àlgebra de l'impressor Joan Mey l'any 1552, i destacats professors de l'Estudi General, com Jeroni Muñoz, qui va publicar *Institutiones Arithmeticae ad percipiendam Astrologiam et Mathematicas* (1566) o Pere Joan Montsó, publicant *Elementos Arithmeticae ac Geometriae* (1569), ambdós encarats a l'ensenyament universitari. A més, s'ha de destacar el grup encapçalat per Francesc Garcia, basat en l'escola de Salamanca. Una de les seues obres més importants a la Península fou el *Tratado utilísimo y muy general de todos los contratos* (1583). F. GARCÍA. *Tratado utilísimo*, (1583) editat per M. IDOYA ZORROZA y H. RODRÍGUEZ PENELAS. Per seguir les publicacions d'obres de caràcter mercantil a València: F. MAYORDOMO GARCÍA-CHICOTE. *La Taula*, pp. 82-94.

²⁴ Les obres queden referides a la cita anterior.

²⁵ G. CORTÉS, *Arithmetica Práctica*, (1604). Un estudi sobre el text: V. L. SALAVERT FABIANI. "L'arithmética práctica", pp. 105-124. La seua obra, va abandonar el caràcter enciclopedista de la majoria d'aritmètiques de l'època per dirigir-se a un públic concret que demandava els seus coneixements pràctics, com fou el món mercantil. Per això la seua obra es considera de caràcter pedagògic i divulgatiu, derivant

de l'Orde de Montesa, fou oïdor de la Sala Criminal de la Reial Audiència de València i, a finals del segle, regent del Consell d'Aragó. L'obra, de caràcter pedagògic, se li ofería com un compendi de pràctiques realitzades pels mercaders i imprescindible per a l'oïdor alhora de jutjar en causa justa els plets concernents a comptabilitat i negocis. D'altra banda, a finals del segle, Juan Bautista Corachán, una de les figures de la intel·lectualitat valenciana més reconegudes de l'Europa moderna, va escriure *Arithmetica demonstrada teórico práctica para lo matemático*, publicant-se el 1698.²⁶ Al llibre es recollien múltiples casos de canvis entre València i Medina del Campo, així com entre València i les fires dels genovesos com a exemples pràctics. També es pot apuntar la participació de Corachán, com de part de la noblesa valenciana, inclosos els Cernezzis, en l'Acadèmia Matemàtica, fundada a València l'any 1686. Potser, com anècdota, cal referir-se a Corachán com l'encarregat de l'educació particular de Josep Cernezzis, fill de Manuel, segon comte de Parcent.²⁷

A més d'aquest ambient intel·lectual i pràctic, el debat generat per la Pragmàtica del 1619 va arribar als inicis del segle XVIII. Posteriorment a la publicació s'intentaren resoldre alguns dubtes sorgits entre els mercaders i «homes de negoci» al voltant del seu compliment. La formació de grups de pressió de caràcter emprenedor va generar diverses propostes dirigides a la Monarquia, que resulten de rellevant interès i ens permeten observar la projecció i les idees d'aquest grup.²⁸ Entre les propostes més destacades es poden subratllar dos. Una d'elles es refereix a la concessió d'un Reial Privilegi l'any 1634 a deu cases de fira per establir-se a Medina del Campo, a les que concedia l'arrendament de l'administració dels impostos derivats dels canvis. La cessió estigué vigent durant, almenys, nou anys i es signà per la coalició d'«homes de negocis» valencians amb Casa de Fira en Medina. Aquests es comprometeren a desemborsar anualment 30.000 rals, obligant-se a anticipar-ne 90.000 el primer any, dels quals

d'ací el seu èxit. Va comptar amb múltiples edicions, la primera al 1604, altra el 1659, i encara una més al 1724.

²⁶ J.B. CORACHÁN. *Arithmetica demonstrada teórico*, (1698). Sobre l'autor: J.M. LÓPEZ PIÑERO. *El Atlas Anatómico*, (1982). P. PÉREZ GARCÍA. *Moradas de Apolo*, p. 28. Corachán va participar com a secretari a les reunions que setmanalment es celebraren a l'Acadèmia Matemàtica de València, amb assistència de lletrats, teòlegs, metges i matemàtics i també d'estudiants de titulacions superiors de l'Estudi General. Conjuntament acudia una part de la noblesa valenciana. L'Acadèmia Matemàtica fou fundada l'any 1695 i finançada per les elits, i comptà amb la presència de Manuel Cernezzis, segon comte de Parcent, entre d'altres.

²⁷ J. SAN RUPERTO ALBERT. "Apuntarse como noble", pp. 273-274.

²⁸ Diferents propostes enviades a la Reial Audiència i a la Cort es conserven a l'Arxiu de la Corona d'Aragó amb dates de 1620 i 1638. ACA, CA, Llig. 707, n. 9. ACA, CA, Llig. 718, n. 29. Així com en diversos memorials impresos.

45.000 a la Cort i 45.000 a València.²⁹ El dret arrendat es derivava del 0'33 per cent del valor de cada lletra, fet pel qual es dedueix que el total de la suma dels canvis valencians era considerable. L'altra proposta a destacar, formulada pels «homes de negocis», fou del maig del 1638, en la qual es demanava traslladar les fires de canvis de Medina del Campo a l'interior del Regne de València, en concret, a la fira de Cabanes,³⁰ argüint que els genovesos disposaven de la seua pròpia fira de canvis a Novi, al mateix territori de la República, sense per això incórrer en cap delictes d'usura.³¹ En cas que pogués suposar un problema no realitzar canvis de moneda per estar Cabanes dintre del Regne, els valencians proposaren altres candidatures, com la ciutat de Tortosa, o alguna ciutat propera del Regne d'Aragó. El propòsit no es va portar a terme, tot i que plasma en quins termes es postulava el sector «empresarial» valencià.

El debat dels **cavis** es va allargar en el temps. Després d'algunes juntes de teòlegs, juristes i «homes de negoci» que havia encarregat formar Felip IV, **Carlos II** va ordenar el 1676 al duc de Ciudad Real, virrei de València, constituir una junta per aclarir si eren lícits o no els canvis que es realitzaven entre València i Medina del Campo.³² L'any 1678 es va encarregar a Joan Tomás de Rocabertí, virrei i arquebisbe de València, la formació d'una nova junta que, encara que va resoldre alguns punts, arribant a condemnar els canvis secs, no va aconseguir una resolució ferma i, consegüentment, es va delegar al pròxim virrei, el duc de Veragua. D'aquest acord, pres a una junta d'eclesiàstics i teòlegs, s'enviaren a impremta alguns punts el 1681 per consignar-los al Rei. No obstant això, el debat generat i el total incompliment de la Pragmàtica per part dels banquers, així com la controvèrsia sorgida entre els membres de la mateixa junta, provocaren la formació d'una altra, l'any 1699, presidida pel virrei Alonso de Guzmán encara que, en aquesta ocasió, els encarregats no arribaren a reunir-se. A principis del segle XVIII, Felip V va manar al marquès de Villagarcía que tornés a congreguar als teòlegs per treure conclusions sobre els canvis. Com a resultat de la

²⁹ ACA, CA, Llig. 718, n. 29. Signat per Fernando de Borja, lloctinent i capità general del Regne de València.

³⁰ ACA, CA, Llig. 1356, n. 59. La vila de Cabanes, al nord del Regne, tenia privilegi reial per convocar fires en novembre i quaresma d'ençà el 1507, atorgat per Germana de Foix i confirmat per cadascun dels Àustries en 1542, 1586, 1604 i 1622.

³¹ ACA, CA, Llig. 718, n. 29. Memorial en el qual els homes de negocis demanaren que les fires de Medina passaren a altre lloc. «Suplicantes de poder designar y señalar otro lugar para dichas ferias de cambios [...] que podrá ser la villa de Cabanes, en la qual hay feria de trato y commercio de mercaderia considerable». El document es va firmar per 10 cases de fira valencianes situades a Medina, dipositàries del Privilegi Reial per a la seua constitució des de 1634. Ells eren: Vicente Joan de Villar, Joan i Josep Roure, Don Gerónimo Mariner, Felipe Alfonso y Luís de Miralles, don Juan Bautista Cursa, Ventura Lozoya, Aurelio Mey, Leandro Escales, Antonio y Juan Mauricio Pérez y Vicente Vázquez.

³² Amb aquesta informació comença el *Sentir de la Junta del Marqués de Villagarcía*, 1705.

mateixa es van publicar unes resolucions que s'adherien al tractat de 1681, malgrat que, seguidament, i després dels dubtes presentats a Felip V davant les resolucions de Villagarcia, es va publicar un *Tratado sobre el contrato de cambios usados en la Ciudad y Reyno de Valencia*, la intenció del qual fou defensar la postura contrària i així deixar fluir el mercat del crèdit valencià mitjançant les pràctiques que es portaven a terme pels «homes de negocis» a València.³³

Més enllà del corpus teòric i de les reflexions de juristes i càrrecs públics del Regne de València que debateren sobre la qüestió durant tot el segle XVII, quasi amb més ímpetu a partir dels anys vuitanta - moment en el qual s'ha considerat l'economia valenciana en fase de recuperació -, la documentació als arxius valencians mostra indicis d'aquestes pràctiques al llarg i ample del Sis-cents. Per una banda, els registres diaris de la Taula de Canvis de València amaguen algunes d'aquestes adaptacions als mercats del sistema de canvis posterior a la pragmàtica de 1619.³⁴ D'altra banda, s'endevina el quefer pràctic dels banquers valencians en les operacions comptables registrades als protocols notariais,³⁵ i sobretot als seus llibres majors de comptes, en concret al llibre de Manuel Cernezzì de València,³⁶ fill de Costantino Cernezzì, primer comte de Parcent, i part dels de la companyia de Capponi&Lozoya.³⁷ Aquesta comptabilitat ofereix la possibilitat d'entendre el sistema en una posició no virtual o teòrica sinó pràctica.

Debatent sobre la licitud dels canvis entre València i Medina

Un dels debats que generaren més controvèrsia entre els partidaris i detractors de la consolidació del mercat del crèdit valencià, fou la licitud de la seua fórmula: canviar les lliures valencianes per *castellanas*, moneda virtual de fira de Medina del Campo. De la Pragmàtica de 1619 semblava poc clar quins tipus de canvis es prohibien i, per tant, quins es consideraven lícits i quins no. A l'escrit elaborat pocs mesos després pels «homes de negocis», remès al Rei, es demanava aclarir alguns dubtes referents a dos tipus de canvi en els qual, encara que similars, la licitud d'un i no de l'altre es sustentava

³³ El procés de convocatòria de juntes es troba recollit als memorials citats.

³⁴ AMV, LM, Taula de Canvis, (I) 122 y (I) 180. (1622 y 1640).

³⁵ He consultat els protocols de Joaquim Monrós: APCCV, *Protocolos*, n. 27892. Baldufari de Joaquim Monrós.

³⁶ AHN, SN, PARCENT, C.225, D.2.

³⁷ ARV, RA, Procesos, 2.107.

en la formalització de les operacions als llibres comptables de fira.³⁸ Els «homes de negoci» deien que era usurària la fórmula en la que el mercader enviava la lletra de canvi a Medina sobre ell mateix i la retornava de nou sobre la seua persona, existint, així, un sol creditor que era el mateix receptor de la lletra. En eixe cas, l'anada i la tornada de la lletra feia incrementar el capital sense córrer cap risc, ja que no existien terceres persones. Pel contrari, els «verdaderamente mercaderes»,³⁹ insistien en que podia ser lícita una altra forma, per la qual, els agents participants de l'operació eren quatre: el dador (creditor), el rebedor (deutor), l'agent de fira (intermediari) i l'escrivà públic. La fórmula a seguir era pràcticament la mateixa utilitzada a les fires dels genovesos:

"IESUS. En Medina del Campo a 18 de Iunio 1619. 1000 castellanos, 3 sueldos 4 dineros. En dos días del mes de Agosto próximo pagaré vuestra merced por esta de cambio a Pedro mil castellanos tres sueldos y quatro dineros de a veynte y siete sueldos y quatro dineros por castellano por el valor comanda en nos y asiéntelos vuestra merced a su cuenta a sobres de Juan. Y Christo con todos".⁴⁰

En aquesta operació, segons els mercaders, sí que existia una transferència real de diners entre el que expedia la lletra, a qui se li anotava com a deutor, i el prestador, com a creditor, encara que als seus propis llibres de comptabilitat es realitzaria un assentament com a que disposaven d'un crèdit i un dèbit. A més, segons deien, es corria un risc per part de la persona que donava a canvi i per part de la Casa de Fira ja que, al moment de realitzar l'escriptura, l'agent de fira quedava obligat a resoldre l'operació girant les lletres com si fossin del seu compte. En definitiva, es demanava que es prohibiren les pràctiques dels qui realitzaven canvis a ells mateixos i en la mateixa direcció, però no als qui formalitzaven l'operació amb, almenys, tres agents i mitjançant els assentaments comptables. De fet, s'apuntava que Pius V i les congregacions de cardenals s'havien inclinat a favor d'aquestes operacions, ja que no es podien considerar simples mutus amb interès. El problema que es plantejaren els teòlegs fou si en realitat

³⁸ *Dudas que se han ofrecido acerca de la pragmática de los cambios*, sense data. El document no està datat però es suposa que es va realitzar seguidament a la Pragmàtica amb la intenció de resoldre els dubtes generats després de la seua publicació. No tindria sentit presentar els dubtes anys després. A més, pels interessos que defensen, es pot entendre que els interessats foren els mercaders i «homes de negoci». Alguns dels capítols que demanen modificar es troben també al memorial de 23 de juny de 1620 en el qual, Bernabé Carvajal, procurador de Joan Baptista Bandrés, Miquel Vaquero, Joan Roure i Francesc Darder, tots ells homes de negoci valencians, proposaren al Rei per a solucionar els inconvenients de la Pragmàtica. ACA, CA, Leg. 0707, n^o9.

³⁹ *Dudas que se han ofrecido...*, sense data. Es va insistir molt sobre la qüestió de «verdaderamente» mercaders que apareixia a la Pragmàtica de 1619 i que no quedava clar quin grup era.

⁴⁰ J. TOMÀS, *Tratado de Cambios*, (1705).

es realitzava vertadera compra de moneda de fira de Medina, les *castellanas*, amb lliures valencianes, o si la compra era fictícia i, per tant, no es realitzava un canvi vertader, qüestió central sobre la qual va girar el debat.

A més a més, en aquestes operacions els «homes de negoci» solien empenyorar béns dels deutors per a major assegurança i la Pragmàtica pretenia prohibir-ho davant l'esbalaiment dels interessats:

«se advierte, que el cambio en el qual el dador tiene por seguridad prendas que le ha entregado a él o a otra persona por el tomador, según la común opinión de los Teólogos y Juristas, se ha tenido por lícito y permitido y se ha platicado siempre a vista del Papa, y de los hombres doctos de Roma y de otras partes de Italia que le han tenido por buenos y con esta opinión común y aprobación también de los teólogos y letrados de Valencia, se ha introducido y usado en ella, sin que por razón de esta seguridad se aya tenido por ilícito y así parece que todos los que hasta la publicación de la Premática le han platicado han vivido en buena fe y seguido con trato aprobado y lícito, con opinión común de hombres doctos y bien intencionados».⁴¹

El 1656 al testament del comte de Parcent s'inventariaven, com ja s'ha vist, un conjunt de tapisseries del duc de Medina de las Torres en consideració de penyora pel préstec realitzat, la qual cosa fa palesa la pervivència d'aquesta pràctica.⁴²

Respecte al màxim del 10 per cent de l'interès anual per la lletra, els «homes de negocis» volien que el pagament per la realització dels assentaments comptables i la gestió dels seus comptes corrents en fira no foren inclosos, ja que no els consideraven part integrant de l'interès sinó despeses pel servei, tant del creditor com del deutor. Sense això, tant els agents de fira com els corredors cobrarien molt menys i, per tant, deien, sense aquesta paga:

«no se platicarían los cambios, de que se avría de seguir la ruina total del comercio y trato con que se sustenta la república y se facilita la provisión de ropas y vituallas forasteras, y así no es creíble aya querido su Magestad disminuir tanto los intereses de los cambios, mayormente considerando que el mercantil siempre se ha juzgado a diez por ciento al año, así por los cónsules y Lonja de mercaderes como por la Real Audiencia y demás Tribunales de la Ciudad y Reyno y por el mismo Consejo Supremo de Aragón».⁴³

⁴¹ *Dudas que se han ofrecido ...*, sense data.

⁴² AHN, SN, PARCENT, C.135, D.1, Img. 348-350. El deute superava les 30.000 lliures i per això el duc de Medina de las Torres va fer una assegurança oferint a Costantino Cernezzì de València les seues tapisseries de Rubens.

⁴³ *Dudas que se han ofrecido ...*, sense data.

Una de les principals preocupacions anava en la direcció d'assegurar als «homes de negoci» els canvis per més temps d'un any, ja que la Pragmàtica apuntava que sols els «vertaderament mercaders» podien prolongar el cobrament de les lletres després de la primera anualitat, encara que això sí, a un interès més reduït. Com a València no hi havia matrícula de mercaders esperaven que «els homes de negocis» reputats de cavallers i ciutadans i «que tienen su propio estamento», s'incorporaren a aquestes pràctiques «porque para ellos es menester, por una parte, tomar a cambio continuamente para acudir a las pagas en sus plazos y términos quando ay falta de dinero y, por otro, quando tienen abundancia, darlo a cambio, assí para esta ganancia mas como para extinguir los débitos que tendrán en las ferias».⁴⁴

Es plantejava en aquell moment una qüestió interessant, ja que als dubtes sobre la Pragmàtica es subratllava que no sols els considerats «mercaders», sinó també els cavallers, ciutadans i, fins i tot, nobles, pogueren practicar aquest tipus de préstecs, apuntant que l'especulació financera no es circumscribia a un sol grup social. El marquès de Rafal, el comte de Parcent, o els senyors de Guardamar formaven o formarien part d'aquest grup d'«aristocràcia alternativa», no podent ser considerats socialment com a «verdaderamente mercaderes» i als quals la Pragmàtica havia de tenir en compte de cara al futur.⁴⁵

La qüestió va haver de tractar-se a la Sala civil de la Reial Audiència, amb diversos doctors i homes de negocis, entre els quals Joan Baptista Bandrés. Què significava ser «verdadera y effectivamente mercader»? La resposta fou: «lo que en ello está escrito hay diferentes opiniones». Uns deien que els mercaders eren els qui tenien la seua hisenda constituïda per tractes mercantils i que el seu mode de viure era negociant mercaderies i canvis. Altres deien que calia estar matriculat com a mercader, encara que a València no existís cap matrícula, com sí que hi havia a Barcelona. Una part del grup va apuntar que eren necessaris cinc requisits: estar matriculat, exercir l'art mercantil, tindre la hisenda formada per contractes de mercaderies i tractant-les per pròpia mà, no essent suficient la contractació de ministres o criats i, finalment que els tractes foren quantiosos. Cap de les definicions va posar d'acord als presents, ja que moltes persones podien quedar excloses de poder donar a canvi per més d'un any si s'aplicaven definicions tant estretes. Sembla que el debat va arribar a la conclusió que la

⁴⁴ *Dudas que se han ofrecido ...*, sense data.

⁴⁵ F. BARBER CASTELLÀ. *Els Tamarit*, pp. 225-244. D. BERNABÉ GIL. "La formación", p. 18.

definició més encertada es trobava prop de la consideració que els genovesos feien al respecte:

«Otros finalmente dicen, y esto parece ser más allegado a razón, que según la costumbre de la tierra, es havido uno por mercader o no, y assí dicen que en Génova y algunas otras partes, todos indistinctamente son mercaderes, hombres y mugeres, nobles, y plebeyos, ricos y pobres, en quanto pueden porque dicen que nunca los genoveses y de otras provincias semejantes dexan un punto oçiosa la pecunia».⁴⁶

La resolució va arribar a la conclusió que era impossible definir-los de forma general i que, sobretot, en cas de voler fer-ho a València ningú voldria mostrar la seua hisenda per indicar si estava constituïda de mercaderies, raó per la qual definir el grup resultava realment una empresa fallida. En definitiva:

«se dize que acá en esta Ciudad y Reyno, perpetuamente han usado exerciçio de mercaderes todos los que han querido, sin diferencia alguna de estado, sexo, ny calidad, de manera que los cavalleros, nobles, ciudadanos, artistas y offisiales, hombres y mugeres, han exercitado la dicha arte mercantil, no habída considerasi3n ny hecha diferencia si por si mismos o por medio de criados, factores, amigos o terçera persona lo han hecho y haver agora de mudar esta máquina y restringirla ha ciertas reglas se tiene por cosa difficultossísima y que antes se perderá el comercio y negociaci3n que se guarde y observe».⁴⁷

La proposta final, llavors, semblava consistir en deixar que tots poguessin girar per més de quatre fires. Els «homes de negoci» que enviaren memorial, a part del de la Reial Audiència, també ho subratllaren. Deien que la mesura era perniciosa perquè, després d'un any la persona que havia demanat crèdit tindria que demanar-ne altre canviant de prestador i «muchas vezes no los hallan y es fuerza haverlos de executar y vender sus bienes y habiendo facultad de poderlos continuar se podrán extinguir con mayor comodidad del deudor».⁴⁸

A més de la qüestió central de qui podia girar i qui no, s'advertia que hi havia molt de capital encomanat al grup de banquers en forma de depòsit, amb la finalitat que feren negocis amb ells entre tres mesos i un any, canviant-lo o comprant crèdit. El depòsit podia arribar a generar un 10 per cent d'interès a l'any. Aquesta pràctica es realitzava entre homes doctes i persones de recta consciència, segons indicava el

⁴⁶ ACA, CA, Llig. 707, n. 9. Memorial de la Reial Audiència. 1620, 8 desembre.

⁴⁷ ACA, CA, Llig. 707, n. 9. Memorial de la Reial Audiència. 1620, 8 desembre.

⁴⁸ ACA, CA, Llig. 707, n. 9. Memorial d'alguns homes de negoci. 1620, 23 juny.

document i, per tant, no es considerava just que la Pragmàtica inclogués la norma de forma retroactiva. Per exemple, l'Església havia acceptat *de facto* alguns interessos sobre els depòsits als Monts de Pietat i, comparar-los amb aquells dels «homes doctos y personas de recta conciencia» donava a entendre que l'interès del depòsit no tenia una voluntat de usura. De fet, es manifestà la necessitat d'incrementar per damunt del 5 per cent d'interès als depòsits per a altres tipus de crèdit com les vitualles, ja que si no, assenyalaven, els avitualladors trencarien els seus compromisos i enviarien els seus productes a destins més rendibles. Fou per això que es negaven a la prohibició dels depòsits.

Aquest memorial, presentat pel que sembla una espècie de *lobby* de mercaders i homes de negocis a València, va servir com a pretext i argumentari per a la configuració del *Tratado sobre el contrato de cambios usados en la Ciudad y Reyno de Valencia*, escrit per Joaquim Tomás.⁴⁹ El text del jurista valencià fou publicat l'any 1705 arran de les exigències proposades en contra dels canvis entre València i Medina exposats per la junta convocada pel marquès de Villagarcía. Així doncs, tant al document dels homes de negocis com al text de Tomás, s'observen les adaptacions del mercat del crèdit a les innovacions financeres que s'havien realitzat a Novi Ligure i altres centres dedicats exclusivament al mercat dels diners i, també, es dedueix que ni Felip IV, ni Carles II, ni tampoc Felip V, abans de la Guerra de Successió, s'atreviren a prohibir aquestes pràctiques que continuaven realitzant-se malgrat les continues pressions per a declarar aquests canvis com a usurers.

La junta del marquès de Villagarcía i el tractat de canvis de Joaquim Tomàs, coincidien en què els canvis de València no s'adaptaven a Dret Natural en alguns punts. Un canvi era la permutació de moneda i calia que respectés, almenys, tres requisits indispensables que no s'estaven complint en la ciutat des de feia temps per alguns subjectes. Entre ells s'apuntava, primerament, que havien de moure's les lletres de canvi de València a Medina i, en segon lloc, que qui prenia els diners calia que tingués capital

⁴⁹ P. BLANCO TRIES. "Jesuitas castellonenses ilustres", p. 65. Joaquim Tomàs fou un jurista valencià originari de Lucena, a l'actual comarca de l'Alcalatén. Va néixer el 1640 i es relacionà, ja des de ben prompte, amb la Companyia de Jesús, primer a Osca i després a Gandia i València. En l'última ciutat va estudiar teologia al Col·legi de Sant Pau, on va professar el 1673. Va morir l'any 1708 i durant el període tingué una profícua carrera. A més de publicar diverses obres, fou examinador Sinodal de la Cúria valenciana, va concórrer a dos congregacions generals celebrades a Roma i fou qualificador de la Inquisició.

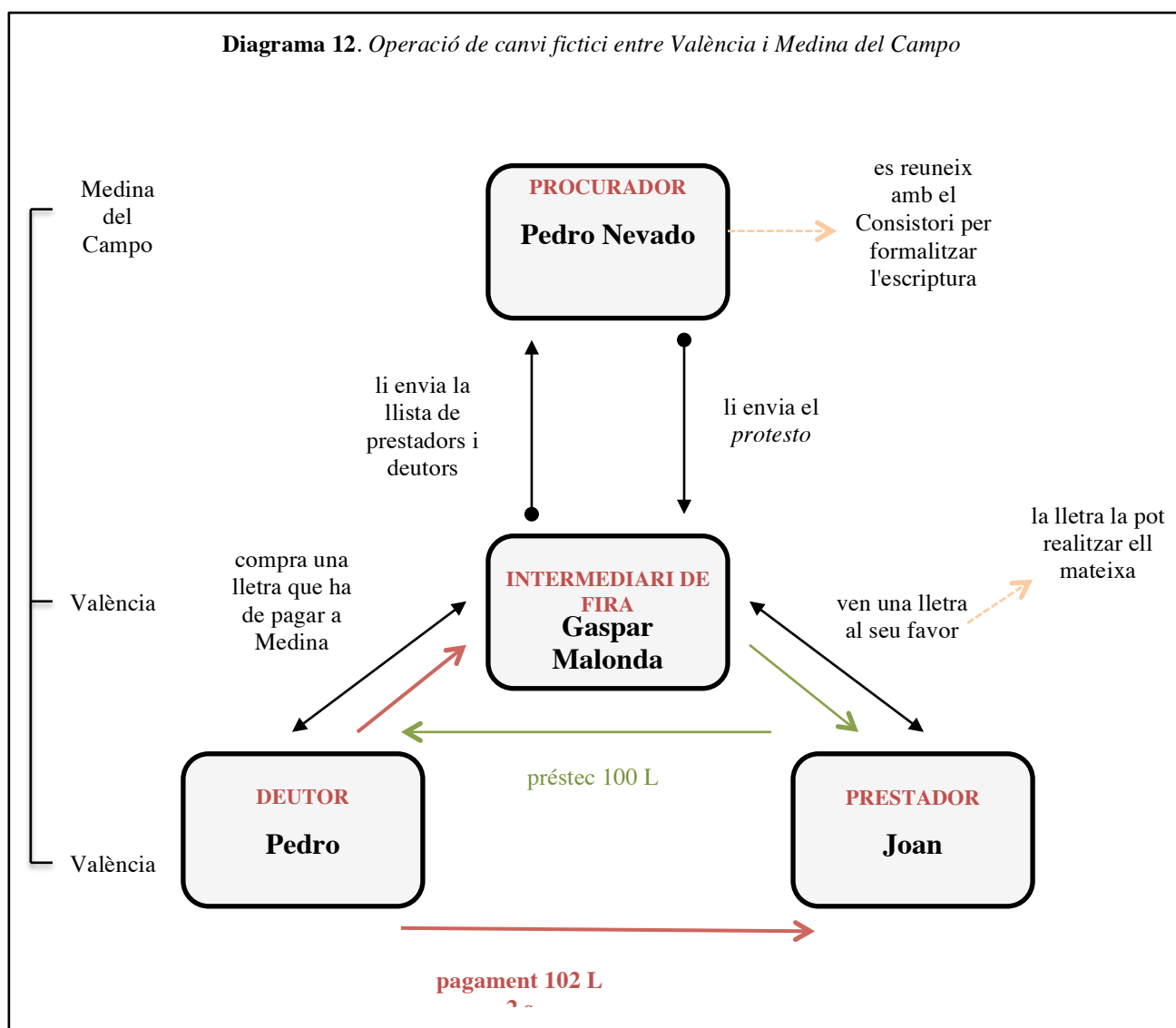
real (efectiu o virtual) a la fira.⁵⁰ No obstant això, els dos autors discreparen en un tercer punt: que el lucre del canvi no pogués generar-se només per la dilació temporal, ja el temps, o millor dit l'espera, no podia generar beneficis.⁵¹ Aquest punt particular serà examinat posteriorment.

Abans, m'agradaria desgranar de quina manera es realitzaven els canvis a València segons aquests autors. En primer lloc, s'incomplien algunes normes bàsiques del canvi segons Dret Natural. No s'enviaven les lletres de canvi a Medina, ni tampoc anava cap procurador contractat pel creditor ni pel prenedor del canvi a la ciutat castellana. L'operació es realitzava, quasi en la seua totalitat, a València com es pot veure al Diagrama 12. A mode d'exemple: Pedro demanava un crèdit a Joan de 100 lliures. En aquell moment els dos feien lletres de canvi fictícies a través dels corredors d'orella de València i les entregaven signades a Gaspar Malonda, un agent valencià que tenia Casa de Fira a Medina. Malgrat tot, ni les cartes ni Malonda eixien de València. Malonda assentava al seu llibre de comptes la recepció de les lletres i enviava una carta a Medina a un agent o procurador seu, Pedro Nevado, demanant-li que anés al consistori de Medina del Campo amb la finalitat que els escrivans li mostraren l'assignació dels preus de canvis en direcció a València i li firmaren el protest pertinent per no tindre ni el dador ni el prenedor capital real (ni efectiu ni virtual) a Medina, provocant que retornaren les lletres.

⁵⁰ J. TOMÀS. *Tratado de Cambios*, (1705). Existien diferents tipus de diners, com ja s'ha vist. L'efectiu seria el líquid i el virtual el de comptabilitat de fira, que no existia físicament però que sí que tenia valor per poder ser exigida la seua transformació en diners efectius.

⁵¹ Al voltant de la qüestió del temps va existir un gran debat intern a l'Església que es recull a: F. MONSALVE SERRANO. *El pensamiento económico*, (2002). Aquest debat feia més difícil argumentar el trasllat de les fires de Medina per fer-les coincidir amb les trobades de mercaders de Cabanes, dintre del Regne. Així ho apuntaren «y caso que no pareciesse que fuesse en el Reyno lo que parece de combenencia alguna supuestos los retornos la exclusión del lugar del Reyno que fuesse la ciudad de Tortosa del Principado o en otro lugar circunvecino del Reyno de Aragón de la misma manera, efecto y prehemencia que se tenía en Medina del Campo».

Diagrama 12. Operació de canvi fictici entre València i Medina del Campo

En aquest cas, el canvi de 100 lliures havia aconseguit 75 *castellanas* a l'anada i, a la tornada a València, es podia comprar amb 75 castellanes, 102 lliures i 10 sous que no s'havien pogut cobrar a Medina i que, per tant, calia que es cobraren a València, incrementant un total del 2'5 per cent, interès màxim permès per la Pragmàtica. Malonda, en aquell moment, realitzaria el pagament a València, encara que, si no es feien efectius, es podien tornar a girar a Medina en la pròxima fira. Aquestes operacions corresponien al «canvi fictici» que, segons Nadia Matringe, anaven una passa més enllà pel que respecta a la desmaterialització dels contractes de canvi. Si bé al canvi sec sí que s'enviaven les lletres, en el canvi fictici les operacions es reduïen a meres entrades comptables a la Ciutat, encara que el procurador de fira intermediari sí que anotava les operacions al seu llibre de comptes i l'interès es mesurava segons unes cotitzacions que

pretenien ser «reals».⁵² Aquest tipus d'operacions, encara que condemnades, eren practicades en la seua plenitud a València i responien a interessos per simples mutus. Malgrat les censures canòniques i reials a partir de la Pragmàtica de 1619 i fins a 1705, no es condemnà a cap «home de negocis» per aquest delictes.⁵³

Joaquim Tomàs, al seu Tractat, condemnava la pràctica «fictícia», però no l'interès generat per la mateixa, en cas que tant les lletres com el procurador anaren a Medina i es realitzaren els pertinents assentaments comptables. Deia l'autor del Tractat que, d'ençà l'any 1594, s'havien acceptat, per part de Pius V, els interessos per les operacions de canvi que duraren més d'un trimestre, basant-se en els canvis de Bolonya, pel que el recanvi tenia sentit als casos en els quals existís *lucro cessante y damno emergentis*. En definitiva, s'assenyalava la pràctica italiana, com s'ha vist al Capítol V a les fires de Novi i també ho ha estudiat magistralment Claudio Marsilio, desgranant el canvi amb ricsa, un instrument creditici que permetia circular un crèdit durant molts anys generant un interès més o menys estable sobre el mateix. En aquests termes ho entenia Joaquim Tomàs:

«Todas las objeciones que se hazen contra los cambios de Valencia a Medina como está oy dicha Villa, militan igualmente contra todos los cambios por *litteras* con retorno que se usan en Bolonia, Placencia, Génova y otras partes aprobados de los Doctores, tanto Theólogos como Juristas y aun de los Sumos Pontífices y militarían también contra estos cambios aunque se dexasse Medina y se trasladassen a Sevilla, lo que juzgó ser necessario la Junta del año 1680».⁵⁴

Si bé l'autor considerava harmònic amb el Dret Natural que viatjaren les lletres i els procuradors de fira i es realitzaren els canvis d'acord amb els diners virtuals de la fira de Medina, li advertia al monarca que estava a les seues mans canviar molts altres preceptes que no s'atenien a aquest Dret. A part de l'acceptació de la «ricsa» o retorn, es posicionava a favor de la possibilitat d'acceptar assegurances per mitjà de béns, afirmava que els interessos de les Cases de Fira podien superar el còmput del 10 per cent interanual, entenia que els retorns es practicaren més d'una anualitat, veia innecessària la junta de jurats i mercaders a València per establir les cotitzacions i

⁵² N. MATRINGE. "Ratio Pecuniam Parit", p. 6.

⁵³ Això es diu als Tractats que portaren a terme les juntes de teòlegs i juristes convocades pel virrei.

⁵⁴ J. TOMÀS, *Tratado de Cambios*, p. 29.

entenia pràctic que els interessos poguessin sumar-se a la lletra de canvi si no s'havien satisfet.

Joaquim Tomàs assenyalava a Lorenzo Mateu i Sanz i al marquès de Villagarcía que, tot i que la vila de Medina fos pobra i no tenia ja mercaders, capital efectiu ni virtual per poder negociar en ella, sí que era factible realitzar pagaments, doncs la pobresa «no impide el que los cambios se puedan pagar [...] como defiende [Rafael] de Turri en su tomo *de Cambio* citado por Lotorio y suponen claramente muchos autores que tratan de estos cambios por *litteras* con retorno».⁵⁵ Indicava aleshores que «no es que en el lugar a donde se embían a pagar los cambios aya concurso de mercaderes en las ferias ni abundancia de mercaderías y dinero actual, sí que basta que aya créditos y dinero virtual con que pagarlos» ja que no importava, segons la seua opinió, si l'agent de fira o la fira tenien capital efectiu per pagar, però sí per negociar amb el mateix, igual que a les fires de Besanzone (a Novi Ligure). Allí l'interès era més o menys fixe, no hi havia concurs de mercaders, però ningú s'atrevia a prohibir la pràctica. L'autor ho comparava, llavors, amb el sistema de les fires italianes, observant com els valencians feien ús de les *castellanas*, diners virtuals de Medina, i com els genovesos utilitzaven els *scuti di marche*, diners virtuals de les fires genoveses, amb la qual cosa el sistema d'un lloc i l'altre eren idèntics. El que s'expressava en la defensa de Joaquim Tomàs era el valor adquirit pel mercat del crèdit valencià, un sistema modernitzat i innovador de les finances que aconseguia mantenir uns interessos anuals, fins i tot, per damunt del 10 per cent que tenia, com a un apèndix les fires de Medina.

Per a Joaquim Tomàs, que s'afirmés que el capital no existia a Medina no era acceptable, doncs l'agent procurador que estava a la fira podia exigir el pagament de totes i cadascuna de les lletres de canvi, vendre-les i revendre-les, perquè, en realitat, el capital existia i era exigible. Per a Tomàs, això corresponia a l'«acto de voluntad» de pagar del procurador i, consegüentment, no depenia d'uns diners comptants en la vila castellana. Però, com es realitzaven aleshores els pagaments a Medina? «El passarse las partidas en los libros se haze para que conste de esta paga». Una fórmula original que consistia en realitzar entrades als llibres de comptabilitat, com a ferramenta capaç de poder generar un interès posterior, quan es venia, com es pot observar de les tècniques que els Salviati desenvoluparen a Lió en la segona meitat del segle XVI amb els «canvis

⁵⁵ J. TOMÀS, *Tratado de Cambios*, p. 20.

ficticis» que explica clarament Matringe.⁵⁶ Tomàs narra que a les fires no calia fer efectiu el canvi, sinó que la fira era el mercat del crèdit, on es negociaven els pagament cap a altres llocs:

«Díganme más: ¿En Bolonia, Placencia y Génova ay mercaderes que quieran dar dinero para pagar los Cambios que a essas ciudades van? No, por cierto. Porque en ellas no se pagan los cambios sino con el traspaso de las partidas en sus libros y ya se sabe que no se han de pagar de otra manera, y como dice Raphael de Turri: *Quinimo in feriis cambiorum regulariter nulla pecunia interveniunt, et absque earum ministerio omnia comodius exequantur.* [...] que en las ferias de los cambios no interviene el dinero».⁵⁷

Just en eixe punt resideix la clau del debat, el punt d'irradiació de la controvèrsia, així a Itàlia com a València, ja que alguns teòlegs els consideraven fictícis i simplement «un rodeo inventado para cobrar al cabo de tres meses interés del verdadero mutuo» encara que, en realitat, Tomàs defensava la seua veracitat, vist la seua exigibilitat pels prestadors davant de la justícia. Si no foren reals es podria exigir el seu cobrament davant la llei?, es preguntava l'autor. El cardenal De Lugo, un dels referents intel·lectuals de Joaquim Tomàs, fou un teòleg dedicat a reflexionar i rebatre les idees contraries a aquests crèdits.⁵⁸ Així doncs, el cardenal afirmava que «hablando de los cambios de Génova a Placencia dize que para que uno tenga dinero virtual en Placencia para pagar el cambio no es menester que en ella tenga créditos exigibles en ella mesma, sí que basta sean exigibles en otra parte por ejemplo en Milán, Florencia, etc. Porque con esto ya tiene créditos que en Placencia, valen dinero y son en ellas vendibles y con eso bastantes para pagar el cambio».⁵⁹ El mateix passava a Medina, una ciutat que els homes de negocis havien convertit en una fira de canvis on, almenys, participà el Regne de València durant el segle XVII, i dic Regne perquè la pràctica no es va circumscriure a la seua capital.

Altra controvertida qüestió perfilada com il·legal - que no usurària - en la Junta convocada per Villagarcía fou la «injustícia» de cobrament d'interessos al 10 per cent en cas que s'acceptaren els canvis entre una i altra plaça, doncs les cotitzacions a Medina, deia l'escrit de la Junta, no eren reals sinó fictícies per no trobar-se en la fira un valor real de la moneda, doncs no existia moneda alguna per ser permutada. No obstant això,

⁵⁶ N. MATRINGE. "Ratio Pecuniam Parit ", s.p.

⁵⁷ J. TOMÀS. *Tratado de cambios*, p. 30.

⁵⁸ F. MONSALVE SERRANO. *El pensamiento económico*, (2002).

⁵⁹ J. TOMÀS. *Tratado de Cambios*, p. 32.

Tomàs defensava l'interès a raó del *lucro cessante y damno emergente*, o perill del capital. Comparava, llavors, els diners a una mercaderia més, apartant-se de la idea de l'esterilitat del mateix. No volia donar valor de dret a la contradicció de la Junta que acceptava la quantitat d'un 10 per cent d'interès durant el primer any, ja que pensava que, si era lícit generar-lo en les primeres quatre fires, també ho podia ser en les següents. Per què el primer any era just i els següents no? L'autor entenia l'interès com una fiança que assegurava a l'agent prestador i, posteriorment, a l'agent de la fira que no perdrien el seu crèdit, exigible en diners, per la distància del lloc on es realitzava la compra i venda del deute. A més, el lloc - la distància- modificava el preu i també jugava un paper important perquè el prestador no podia gastar els seus diners en algun negoci beneficiós per al mateix per haver-lo prestat, generant-se un dany per cessament del lucre. Aquests preceptes estaven acceptats en tot tipus de canvis, assegurava l'autor: «que la razón del *lucro cessante y damno emergente* se deve entender no solo en el mutuo sino también en qualquiera otro contrato. Así lo estableció Justiniano y así lo afirman a cada passo los Autores».⁶⁰ A raó del *lucro cessante* afirmava que es podien percebre uns interessos del 8 per cent, com així ho assenyalava la jurisprudència, i pel *damno emergente* un 2 per cent. A eixos percentatges es podia afegir, pel valor del servei i pel «trabajo de llevar los libros y otros que su Magestad tiene para llevar algún útil de este género de tratos»,⁶¹ un 2 per cent més, acceptant l'autor a arribar a un interès total del 12 per cent anual.⁶² En concret, el monarca cobrava pels canvis valencians un 0'33 per cent per lletra i durant els anys 1634-1642 va firmar un arrendament de l'impost de les lletres per valor de 30.000 rals anuals, malgrat que l'evasió era una pràctica comú, com així informaven els arrendadors, no viatjant moltes lletres a Medina del Campo. A Gènova, s'havia arrendat també la «gabella cambiorum» tot i que, a partir dels anys trenta, i després de la fallida de la Monarquia Hispànica del 1626, cap particular va voler arrendar-la pels pocs beneficis que d'ella podien treure. Per això va tocar a la República encarregar-se de la seua gestió.

⁶⁰ J. TOMÀS. *Tratado de Cambios*, p. 49.

⁶¹ El Rei cobrava un impost pels canvis, així ho feien també des de la República de Gènova: C. MARSILIO. *Dove il denaro*, p. 77 i ss.

⁶² J. TOMÀS. *Tratado de Cambios*, p. 49. Segons l'arrendament de l'impost sobre els canvis valencians que va gestionar un consorci d'homes de negocis valencians, el rei percebia el 0'33 per cent del valor de la lletra. Es pot afegir al percentatge les despeses d'arbitratge de les cases de negocis, el pagament del desplaçament de procuradors, etc... quantitat valorada en un total del 2 per cent. ACA, CA, Llig, 718, n. 29.

El debat que es formalitzà en tractats i resolucions impreses a partir de 1681 tenia els seus inicis al 1619 i ens porta a anticipar algunes hipòtesis i algunes conclusions que deuran ser examinades amb més profunditat en estudis posteriors. Per una part, tot sembla indicar que els «homes de negocis» amb seu a València assimilaren les pràctiques de canvis que s'anaven perfeccionant a Itàlia. De fet, com he pogut examinar a partir d'aquest cas d'estudi, el desplaçament d'agents financers d'alt nivell a la ciutat del Túria, implicaria un transvasament de coneixement i la creació de noves oportunitats gràcies al «know-how» financer norditalià.⁶³ Es cert que, a partir dels anys vint les fires de Medina del Campo deixaren de tenir una funció central als circuits mercantils internacionals, així com al mercat del crèdit, prenent importància, en contraposició, places com les de Madrid o Cadis. No obstant això, podria entendre's la pervivència de Medina del Campo dintre del model de fires a la «genovesa», que es constata mitjançant els debats sorgits durant el segle XVII a València, encara que requereix d'un estudi ulterior, que aprofundisca en les pràctiques financeres i els agents encarregats del seu funcionament durant un llarg període. Es podria qüestionar si aquest mercat del crèdit valencià, canalitzat mitjançant un sistema de fires, s'exportà o fou compartit també pels altres territoris de la Corona d'Aragó, veient com el sistema funcionava per la permutació de la moneda entre diferents territoris amb monedes pròpies. Fins a quin punt participaren també Barcelona i Saragossa de les pràctiques de prestar a interès mitjançant canvis «ficticis» a les fires de Medina? Tot indica, segon ho apuntaren els tractats, que els catalans aconseguiren establir unes fires pròpies a Perpinyà, territori que va pertànyer al Principat fins a la signatura del Tractat de Pau dels Pirineus, l'any 1659.⁶⁴

D'altra banda, podríem preguntar-nos què succeí després de la Guerra de Successió, vist que tots els debats del present estudi arribaren fins al 1705 amb la publicació del *Tratado de Cambios* de Joaquim Tomàs i les resolucions de la Junta del marquès de Villagarcía. Els Borbons suprimiren finalment les fires de Medina del Campo, però, com es transformaren les pràctiques arran de la unificació territorial i de quina forma s'adaptaren els valencians a les transformacions polítiques?

⁶³ G. DORIA. "Conoscenza del mercato", pp. 57-122.

⁶⁴ ACA, CA, Llig. 718, n. 29. S'apuntava que la decadència de Medina havia provocat que «las naciones más negociantes ha hazer y construir las ferias dentro de sus mismos reynos, estados o partidos, como entre otras a la genovesa el reducir la feria de Bizanzón a Plasencia y después a Nove y a los catalanes la de Medina del Campo a Perpiñán, que son cambios como los de Valencia».

En qualsevol cas, la controvèrsia dels canvis ens mostra un panorama de la ciutat i el Regne de València que s'allunya d'una economia perida o esgotada, i revela una capacitat innovadora i transformadora del mercat del crèdit interior que desenvoluparia nous models, com el genovès, però amb singularitats pròpies. El Regne de València fou descrit així al *Tratado de Cambios*:

«Usándose pues esto en el Reyno de Valencia y aviendo en él tanto género de cosechas y ocasiones de mercadear y tantos modos de emplear el dinero y perceber ganancia, de manera que, consultados varios mercaderes peritos e inteligentes y de buena conciencia sienten que generalmente qualquier género de personas que quieran emplear su dinero en ganancia se le puede señalar ocho por ciento y aprobándolo así los Theólogos y Autores de este Reyno, como son Maestro Serra y March y aun en Aragón donde no ay tantas cosechas y mucho menos ocasiones de negociar, sienten se puede levar ocho por ciento de interés».⁶⁵

Si bé autors com Sebastià García Martínez o Pere Molas havien tret a rel·luir una gradual recuperació valenciana a les darreries del segle XVII, poc s'ha profunditzat en aquest aspecte.⁶⁶ Un dels eixos claus de la seua recuperació el podríem trobar en l'eficac i consolidat sistema financer que, segons el Tractat, mobilitzava anualment uns 600.000 ducats.⁶⁷ Però aquesta visió del Regne no iniciava el 1680 sinó molt abans. L'any 1619 ja existiren dubtes sobre les pràctiques de canvi, que s'afinarien durant el transcurs secular. Als ulls dels emprenedors transnacionals durant el segle XVII el País Valencià no travessaria una crisi constant i destructiva sinó moments de dificultats conjunturals i transitòries, en els quals els agents de negocis i els teòrics financers configurarien canvis que **aürtaven** amb certes resistències tradicionals que, malgrat el seu poder i força, no aconseguirien aturar algunes de les innovacions, en aquest cas, a favor dels préstecs amb interès.

La pràctica financerà al Regne de València

El 30 de febrer de 1640 Llorenç Martínez pagava per la Taula de Canvis de València 56 lliures, 16 sous i 18 diners a Joan Guillem de part de l'arquebisbe de València, Isidoro Aliaga, qui havia contret un deute de 2.000 lliures valencianes amb Joan Guillem, comprant-li una lletra de canvi que enviarien a formalitzar a Medina del

⁶⁵ J. TOMÀS. *Tratado de Cambios*, p. 52.

⁶⁶ S. GARCÍA MARTÍNEZ. *Els fonaments*, (1969). S. GARCÍA MARTÍNEZ. *Valencia bajo Carlos*, (1991). P. MOLAS I RIBALTA. *Comerç i estructura*, pp.48-68.

⁶⁷ J. TOMÀS. *Tratado de Cambios*, p. 22.

Campo.⁶⁸ L'arquebisbe tenia com a procurador a Medina a Antonio Hernando qui, en la fira de Desembre, assentaria l'operació als llibre major, i enviava un *protesto* de no poder fer efectiu el pagament a Joan Guillem, regirant la lletra cap a València. Aquella lletra tornaria a girar a la fira de Març i així successivament. Entre l'anada i la tornada d'aquell instrument de crèdit li feia efectius a la Taula un 2'8 per cent d'interessos, un 0'3 per cent més d'allò teòricament permès entre fira i fira, i que seria la quantitat que guanyaria el procurador pels seus serveis.⁶⁹

Aquesta simple operació, registrada a la Taula de València, mostra com la pràctica estava a l'ordre del dia l'any 1640, però a més que els involucrats eren persones de gran responsabilitat canònica com el mateix arquebisbe de València, qui efectivament pagava un 2'8 per cent d'interès pel préstec realitzat a la mateixa ciutat. A més, queda patent com, a part del consorci d'«homes de negocis» en Casa de Fira a Medina, que disposaven del privilegi reial, altres agents participaren al marge d'ells en els canvis, constituint Cases pròpies.⁷⁰

Un dels milanesos que va obrir Casa de Fira a Medina del Campo i que estigué actiu als anys vint fou la firma de Stefano Muralti, de la qual s'ha parlat al Capítol I. Aquest, nascut a Como, com els Cernezzì, havia arribat a València a principis del segle XVII amb el seu nebot, Giovanni Battista Capponi, fill de la seua germana Caterina, casada amb Marco Capponi. Instal·lats a la parròquia de Sant Nicolau van consolidar els seus negocis comercials i financers. Les seues relacions es van expandir a la família genovesa dels Giustiniani, qui participaren de les seues activitats a Madrid, Lleó i Gènova. També s'afegí el valencià Ventura Lozoya. L'any de la publicació de la Pragmàtica de Canvis de 1619 Stefano deixà la companyia al seu nebot, Capponi, tement per la seua mort. És per això que la Casa de Fira va continuar a partir de 1621 sota el control de Capponi i Lozoya, però sota la raó comercial de *Stefano Muralti*.

⁶⁸ AMV, *Llibre Manual*, Taula de Canvis, I (3) 180.

⁶⁹ El procurador de fira solia guanyar pels seus serveis quantitats que procedien de les dos parts implicades. Amb el que la seua provisió de fira girava al voltant del 0'3 i 0'4 per cent, una quantitat similar a la que cobraven els «procuratori di fiera» genovesos. C. MARSILIO. "Les compétences professionnelles ", pp. 235.

⁷⁰ ACA, CA, Llig. 718, n. 29. Al capítol quart del privilegi s'apuntava que «si en el discurso de los nueve años alguno o algunos más de los nombrados que hoy tienen las Casas de Feria quisieren tenerlas en el Reyno de Valencia les sea lícito y permitido con que haya de contribuir y pagar la tercia parte de la responsión a los hombres de negocios arriba referidos y a los quales se haze esta concessión a efecto de pagar los treynta mil reales a su Magestad». Aquest privilegi va estar vigent, almenys, fins el 1643.

Com va explicar el 1705 Joaquim Tomàs, els canvis realitzats a Novi i Piacenza eren iguals que els de Medina. A la fi, aquesta companyia operava també entre totes les places, essent els Giustiniani procuradors de les fires italianes. Ara bé, Stefano Muralti no es desplaçava a Medina, sinó que tenia un procurador o enviava a algú per a que, una vegada arribés a la ciutat castellana, fes firmar a l'escrivà públic els llibres major de fira amb els canvis. A la fira de Març de 1621 Muralti va enviar a Agustín de Sayas, veí de València, amb un llibre compost d'assentaments comptables en 140 fulles. L'escrivà de Medina, Juan de Carmona, testimonià la seua assistència per a donar valor a l'operació:

«Yo, Juan de Carmona, escrivano del número de esta villa de Medina del Campo, doy fee que escrito en ella en los pagos de esta corriente feria de Março 1621. Agustino de Sayas, vezino de la ciudad de Valencia, qua ha asistido en ella por Estevan Muralti de dicha Valencia y me mostró este libro donde havrá escrito y parado todas las quantas que en dichos pagos se le havrán ofrecido está escrito en ciento y quarenta ojas y para que dello conste puse aquí esta certificación a 23 de março de dicho año 1621 y lo signé testimonio de verdad y baxo esta ferma, Joan de Carmona».⁷¹

En aquelles fires participaren també Joan Roure i Francesc Darder, una companyia d'Alacant que utilitzava la seua firma a les fires castellanes i més tard formaria part dels canvistes rebedors del privilegi reial de l'arrendament de les Cases de Fira.⁷² Francesc Darder havia seguit les passes d'altres col·legues per protegir la seua persona mitjançant estratègies d'integració al Tribunal de la Inquisició, d'on era familiar. La posició permetia esquivar o, almenys, prorrogar, processos per via de la justícia civil.⁷³

A la convocatòria de Març de 1622, el senyor de Nàquera, Francesc Figuerola, els enviava una lletra de canvi per valor de 678 castellanes, 27 sous i 4 diners, equivalents a 950 lliures valencianes, per fer assentaments al seu compte a favor de Costantino i Francesco Cernezzì de València. Aquesta vegada, es troba la còpia de la lletra a un protocol notarial sota la senyalització de «cesión». Al document s'apuntava que per «ratione lucri cessante et damni emergentis» s'entregaven de part del senyor de

⁷¹ ARV, RA, Procesos, 2107.

⁷² ACA, CA, Llig. 707, n. 9. Els dos apareixen en relació als debats sobre la Pragmàtica en 1620. Més tard, el 1638, signarien *Joan i Josep Roure*. ACA, CA, Llig. 718, n. 9.

⁷³ AHN, *Inquisición*, Lib. 960, Img. 1.383-1385. El Tribunal valencià va enviar una consulta a Roma per saber si era la Justícia Civil o el Tribunal de la Inquisició qui havia de supervisar els negocis de Francesc Darder. La resolució tardà un any, de 1613 a 1614 i, finalment, delegà la tasca a la Justícia Civil. Aquesta estratègia sembla que sovint fou seguida per la resta d'homes de negocis valencians, ja que, com s'ha vist, Manuel Cernezzì va obtenir el privilegi de ser familiar de la Inquisició el 1638. AHN, *Inquisición*, n. 1314. Exp. 4. Altres com Leandro Escales, qui formà part del consorci d'homes de negoci que arrendaren els impostos dels canvis, també hi formà part. ACA, CA, Llig. 585, n. 31.

Nàquera 23 lliures als Cernezzi.⁷⁴ El total, com als casos anteriors respon a un 2'5 per cent per haver tornat la lletra a València.

Durant l'any 1622 aparegueren diàriament operacions de canvi entre València i Medina a raó del 2'5 per cent, una clara constatació que la Taula de Canvis actuava com una institució de *Cleaning House* d'aquesta sistema.⁷⁵ Les operacions es registraven diàriament per a poder passar d'un compte a altre els interessos que s'havien generat «fictíciament» a Medina. El banc de depòsit municipal va actuar com una institució bancària essencial en els canvis. No obstant això, perdria pes quan la Ciutat, a partir de la fallida de 1638 i la seua refundació, aprovés que els «homes de negocis» podien prendre de nou depòsits bancaris per part de particulars si es conformaven com a Casa de Negocis.⁷⁶

Com he dit anteriorment, Medina no sols rebia els crèdits del Cap i Casal. Els pagaments d'altres ciutats valencianes també es gestionaren des d'allí. En principi no es podia generar un interès per un préstec d'Alacant a València, ja que la moneda era la mateixa, així que la solució era fer-ho a través de Medina. Aquest sistema era una ferramenta eficaç, ja que l'interès del préstec s'encobria amb la permutació de moneda. La companyia dels Muzio d'Alacant passava els despatxos de fira per a que es cobraren els deutes dels Cernezzi de València, amb el que tenim diverses cartes des d'Alacant a la ciutat castellana a nom de Joan Roure i Francesc Darder (operadors de fira) en forma de lletra de canvi, en els quals es formalitzaven les operacions sense un interès addicional per part de l'arbitratge de la Casa de Fira:

«1.055 castellanos 98 maravedís de a 485 maravedís por castellano que vuestras mercedes se servirán mandarlos cobrar con darnos crédito dello y bolver el avanzio a dichos Cernecios con l'error de vuestras mercedes haziendonos franco por nuestra parte della encomienda conforme vuestra merced suele a costumbrar».⁷⁷

La fira de Medina, malgrat la seua «decadència», va continuar durant un temps rebent cartes de canvi també des d'Itàlia. Els C&O de Gènova resistien ocasionalment a

⁷⁴ APCCV, *Protocols*, n. 27892, Joaquim Monròs. 1622, 28 gener.

⁷⁵ L. PEZZOLO - G. TATTARA. "Una fiera senza", p. 6.

⁷⁶ F. MAYORDOMO GARCÍA-CHICOTE. *La Taula*, p. 131-132. A les Corts valencianes de Monzón de 1585 s'establí la prohibició d'obrir bancs privats a la Ciutat, i al seu terme, constituint-se la proposició de Llei mitjançant la declaració d'un Fur que es renovà el 1604, segons s'apuntà, perquè l'experiència havia demostrat el benefici de no tenir bancs privats. El 1638, la "Nova Taula de Canvis" es va dissoldre, acceptant formalitzar cases privades als banquers.

⁷⁷ ASRo, *FO*, X B 6. 1622, 12 juny.

enviar lletres a aquella fira si la baixa cotització al mercat internacionals no els reportava beneficis:

«Valencia, Cernezzi. 23 maggio, 1637. Da Genova

La fiera di Pasqua [de Novi] restò terminata con bon ordine et incluso va il spacchio de quelli nostri del cui contenuto vi piacerà far la notte. Occore che apresso haverete ragione anco degli scuti 9.808: 11: 6 trattivi de qui e scuti 4.201: 16: 2 che ci hanno remesso a soldi 121 per cento, non havendo giudicato benestante il basso retorno andato a Medina far altre remesse in quella fiera».⁷⁸

No obstant, al mes de setembre del mateix any, els Cernezzi de Valencia instaren als de Gènova a pagar-los en Medina, a la fira de Desembre, per raó de 10.000 rals de vuit i 50 dobles castellanes.⁷⁹ D'aquesta forma a Medina s'efectuaven pagaments a Madrid i València des de Novi Ligure. Per exemple, el febrer de 1638 es van girar per a la fira de Març, des de Gènova, 1.579 escuts, 12 sous i 7 diners a favor de Giovanni Battista Sangiuliano amb diferents tipus de canvi, 1.261:13:11 a 523 maravedís per escut i 317:18:8 a 525 maravedís per escut. En la mateixa operació s'ingressava als Cernezzi de València, al seu compte corrent de Medina 2.649 escuts, 4 sous i 10 diners a una cotització més alta, en concret a 528 maravedís.⁸⁰ Que succeïa en aquesta ocasió? Per què els preus del canvi eren diferents segons l'assignació dels pagaments? En aquest cas es pot aventurar alguna hipòtesi.

Nadia Matringe analitza la diferència de preus de les «tarifes» de canvi que es realitzaven fora de la regulació financera i, per tant, que composaven una mena de mercat negre de les lletres de canvi. Segons la «tarifa» privada aplicada a cada subjecte (prestador o prestatari) podien treure's beneficis per a uns o altres.⁸¹ En aquest cas, tot fa pensar que existiren dos tipus d'operacions. En la primera els C&O de Gènova giraven lletres de canvi per als Cernezzi de València a Sangiuliano per una «tarifa» més baixa de 523 y 525 maravedís per escut. Com podia canviar la cotització si es girava a la mateixa fira i en la mateixa data? Sols podem especular que, en realitat, es pactaren de forma privada aquestes cotitzacions segons els agents. Si la lletra que giraren a favor dels Cernezzi de València es cotitzà a 528 maravedís, podem intuir que aquesta, potser, era la cotització vertadera. És difícil saber-ho comptant sols amb els registres de cartes i no amb el registre de les lletres de canvi on es posaria el resultat final. Encara així, si

⁷⁸ ASRo, FO, II D 3. 1637, 23 maig.

⁷⁹ ASRo, FO, II D 3. 1637, 17 setembre.

⁸⁰ ASRo, FO, II D 3. 1638, 15 febrer.

⁸¹ N. MATRINGE. "Ratio Pecuniam Parit", pp. 17-20.

suposem que 528 maravedís era la «tarifa» real de canvi, podem calcular que a tots ells se'ls girava a aquell preu, encara que el pagament real a Sangiuliano se li faria a 523 i 525 maravedís. Que succeïa aleshores? De l'operació hi havia un 0'94 per cent (al canvi de 523) i un 0'56 per cent (al canvi de 525) de diners a favor dels C&O de Gènova. Comptant que la lletra s'apuntava a 528 maravedís per escut, en realitat sols pertanyien a Sangiuliano 523 o 525 maravedís per escut. En aquestes operacions els beneficis a favor dels de Gènova foren a bastança altes si es compleix la hipòtesi.

Però passem a observar aquests canvis en la segona meitat del segle XVII. El 1657, un any després de la mort de Costantino Cernezzi, primer comte de Parcent, el seu hereu, Manuel, va decidir conformar una companyia que es dedicés al préstec i el tràfic de mercaderies a l'engròs amb el genovès Juan Bernardo Adorno i el seu antic compatriota Giovanni Battista Capponi. Tant Manuel Cernezzi com Adorno tenien interessos sobre el 42'9 per cent de la companyia i la resta, el 14,2 per cent del capital, correspondria a Giovanni Battista Capponi. Manuel Cernezzi, al seu llibre major, tenia un compte corrent obert a nom d'Adorno i altres italians: Ascanio Sobregondi (antic soci del seu pare), Giuseppe de Maris, Antonio i Cristoforo Stropanni o Bartolomeo Boccia i Giovanni Toriano.⁸²

Un dels punts de major rellevància per entendre la política de canvi realitzada des de València és, sens dubte, la gestió del Llibre Major de Comptes de Manuel Cernezzi. D'aquesta documentació es desprèn una qüestió clara: va existir una política de canvis a interessos fixes entre València i Medina del Campo així com entre València i Novi Ligure, que va estar vigent durant la segona meitat del segle XVII i que partia de les Cases de Negoci privades. Algunes de les operacions responen, clarament, a l'aplicació del «cambio con ricorso» desenvolupat a Gènova i pel qual els interessos foren fixes a raó del 2 per cent trimestral i, en alguns casos, de l'1,5 per cent. Al compte corrent de Juan Bernardo Adorno de 1669 s'anotaven diferents préstecs. Entre ells un a favor de la Casa dels Gattoni de Milà a pagar a Medina als retorns de la fira de Març. Els Cernezzi deixaven diners a Adorno a Madrid i giraven una lletra de canvi a Medina per valor de 2.815 escuts, 18 sous i 17 diners a 555 maravedís de plata doble. La quantitat en lliures valencianes s'expressava amb el número 4.596 lliures i 10 sous però,

⁸² AHN, SN, PARCENT, C. 225, D. 2.

amb els retorns de les fires de Medina del Campo a un interès anual del 8 per cent, la quantitat va engrossir fins arribar a les 4.946 lliures i 4 sous, que s'apuntaren després de la fira de Març.⁸³ En aquest cas, la lletra no era de canvi «fictici» sinó que hi havia una conversió real de lliures a maravedís ja que el pagament s'efectuaria a Madrid. Aquell any, el compte corrent d'Adorno va sumar un total de 15.327 lliures i 14 diners de deutes que es quadraren gràcies a altres moviments de crèdit proporcionats pels Cernezzi.

Aquests canvis a interessos fixos es compleixen en molts dels casos. Un dels més cridaners és el del duc de Medina de las Torres i els seus deutes contrets amb Costantino Cernezzi, allargats durant anys. La companyia va haver de renegociar el deute d'aquest important personatge. Al testament de Costantino de 1656 s'apuntà que el duc era deutor de 30.000 lliures i que per elles havia empenyorat les seues tapisseries de Rubens. L'any 1660 al llibre major de comptes de Manuel Cernezzi, fill de Costantino, s'apuntava:

«El Illustrissimo duque de Medina de las Torres de Madrid, deve por cuenta ajustada de acordio en 22 de febrero 1660, con intereses asta 15 de junio 1660 a 8 por 100 en moneda de plata valenciana 399.096 reales. Se a de advertir que de la dicha suma en las 26.556 libras, 12 sueldos, ynteresan los herederos de Ascanio Sobregondi en una tercera parte que son 8.815 libras, 4 sueldos y en los intereses dellas que discurrirán en adelante».⁸⁴

Les operacions també es realitzaren entre altres places. Des de Barcelona, Giuseppe de Maris tenia una lletra de 2.815 *castellanas*, 18 sous i 7 diners que havia gastat a Milà del compte dels Cernezzi de València. De Maris havia girat la lletra per a que els Cernezzi la cobraren a Medina però els «retorns» o «ricorsa» de fira en fira havien augmentat la quantitat de lliures valencianes de 4.596 lliures, 20 sous en 367 lliures i 14 sous més, és a dir, en un 8 per cent. Préstecs a llarg termini amb un interès fixe anual.⁸⁵

Les lletres, com s'ha assenyalat, també es giraren cap a Gènova. El 14 de març de 1660, Gabriel de Chabert demanà a la companyia de Manuel Cernezzi i Bernardo Adorno 40.000 rals de plata doble per a Gènova. La sucursal de la companyia a la ciutat lligur, en aquell moment, estava a nom de Carlo Rezzonico (amb capital de Carlo Odescalchi), fent que al compte que el Cernezzi tenia obert a Gènova s'apuntés un deute

⁸³ AHN, SN, PARCENT, C. 225, D.2, Img. 66.

⁸⁴ AHN, SN, PARCENT, C. 225, D.2, Img. 130.

⁸⁵ AHN, SN, PARCENT, C. 225, D.2, Img. 67.

per haver desemborsat 40.000 rals a favor de Chabert. Els interessos fixes foren del 8 per cent i per la conclusió de l'operació es va cobrar un 6 per cent més. En total l'operació i la dilació de la devolució del pagament es va saldar amb un 17 per cent d'interessos acumulats.⁸⁶

Aquestes operacions s'estaven portant a terme per altres companyies durant el Sis-cents. Al llarg i ample dels anys trenta, els Sauli de Gènova havien realitzat la mateixa acció, firmant un pacte amb «ricorsa» entre la plaça de Sestri Levante i Lió entre 1631 i 1633. Passat el temps es va obrir un protesto per l'allargament del deute, disputant els interessats per baixar l'interès trimestral al 2 per cent. Finalment, i després d'una acusació d'usura pel magistrat genovès i algunes dignitats eclesiàstiques que intervingueren, els interessos acabaren baixant fins a l'1,60 per cent.⁸⁷ Encara així, el sistema era idèntic entre una plaça i l'altra.

De la mateixa forma, el 1667, Enric Miranda, senyor de Guardamar, al seu testament va apuntar totes les lletres de canvi que tenia encara per redimir. Moltes d'elles eren de l'any anterior, 1666, encara que algunes no s'havien cobrat, entre elles les lletres dels anys 1647 i 1649, amb el que la «ricorsa» s'allargava, en alguns casos, per més de 20 anys.⁸⁸ Aquest home ennoblit va formar part del grup dels prestadors valencians i girà la major part de les lletres de canvi entre València i Medina, utilitzant el recurs del canvi «fictici». Sols dos de dos-cents creditors del seu testament de 1668 eren mercaders, amb el que els préstecs estigueren compostats solament de crèdit a particulars assentats a la ciutat del Túria. No eren els únics. Francesc Crespo, altre mercader valencià, va utilitzar el recurs de la «ricorsa» entre València i Medina en 152 ocasions durant l'última dècada del segle XVI, generant-li un interès de recanvi que oscil·lava entre el 4 i el 7 per cent.⁸⁹ Les seues lletres de canvi s'enviaren majoritàriament a Medina del Campo, un total del 82'2 per cent, amb una comissió que oscil·la al voltant del 0'7 per cent.⁹⁰ Aquestes pràctiques conformarien la generalitat de les accions i la transferència entre italians, valencians, entre «estrangers» i «naturals».

En definitiva, les fires de Medina del Campo es convertiren d'aquesta manera en un apèndix del mercat del crèdit valencià, essent justament els agents valencians els qui

⁸⁶ AHN, SN, PARCENT, C. 225, D.2. Img.131.

⁸⁷ C. MARSILIO, *Dove il denaro*, pp. 170-174.

⁸⁸ F. BARBER CASTELLÀ. *Els Tamarit*, p. 69.

⁸⁹ J.M. IBORRA LERMA - M. VILA LÓPEZ (ed.). *Cartes comercials*, (2013).

⁹⁰ J.M. IBORRA LERMA - M. VILA LÓPEZ (ed.). *Cartes comercials*, (2013).

continuaren arribant per a realitzar aquestes operacions i, encara que cada vegada existiren menys canvis internacionals, les fires continuaren convocant-se:

«que la grande feria que antiguamente había en Medina del Campo de varias y diversas mercaderías y concurso de varia gente de diferentes Reynos y Naciones, ocasionó que la hubiesse también de cambios en la misma villa, con paga efectiva de todo lo que en ella se contratava y a ella acudían assí de los reynos de Castilla, Portugal, Corona de Aragón y otras partes. Y como, por la variedad y injuria de los tiempos, esté tan menoscabada la feria de Medina del Campo, que ni hay en ella commercio de mercaderías ni para contratar con ellas, ni con cambio acuden a ella como solían otras personas algunas que los valencianos, como es público y notorio».⁹¹

2. A les places dels Habsburg: entre centre i «perifèria»

S'ha vist en aquest treball la importància del préstec per adquirir mercaderies i de la provisió de lletres de canvi, com a factors essencials en la configuració d'una xarxa del crèdit a nivell europeu, que cobria les principals places a través dels Llibres de Comptes dels C&O. A continuació, vaig a analitzar la seua activitat al centre madrileny com una plaça de creixent rellevància durant el segle XVII per als canvis internacionals i, per tant, un lloc on els C&O tingueren interessos.⁹² Malgrat la seua importància no decidiren traslladar-se allí, ni tampoc a cap membre de la família, com havien fet moltes altres cases de genovesos, milanesos o florentins i, en part, fou per la consolidació de les seues relacions amb un personatge clau: Giovanni Battista Sangiuliano, de qui parlarem en aquest epígraf, i d'una densa xarxa d'agents amb els qui contractaren durant el segle XVII .

Deute públic i xarxes financeres a les «perifèries» hispàniques

Una de les activitats més importants promogudes pels italians a l'inici del segle XVII fou el préstec a la Monarquia Hispànica. Tot i això, els C&O no foren grans assentistes ni negociadors directes en la Cort de Madrid, al nivell dels Balbi, Spínola o Centurión, com ja s'ha vist al Capítol I. Amb tot, compliren una funció bàsica en la feina de finançar a la Monarquia i els seus interessos internacionals durant la primera meitat del Sis-cents. De fet, l'ajuda no sempre es va desencadenar per motius bèl·lics, es

⁹¹ ACA, CA, Llig. 718, n. 29.

⁹² M. D. RAMOS MEDINA. *Casas de negocios*, pp. 27-33.

a dir, en pagaments de tropes, ja que aquests injectaren diners a diversos ambaixadors del rei catòlic, finançaren les converses de pau de Münster, que donaren fi a la Guerra dels Trenta Anys, i transferiren diners a les institucions de diversos territoris hispànics.⁹³

Si les relacions amb la Cort de Madrid constituïren un enllaç privilegiat entre els C&O i el crèdit a les institucions, així com en el contacte directe amb tots els agents del rei, l'estratègia va incloure també altres grans capitals europees, com Viena. Els contactes amb els prestadors de l'emperador Ferran II, «sua Maestà Cesarea», foren intensos ja des de 1619. Els agents alpins instal·lats en la capital imperial foren els privilegiats en aquest cas. Destacaren Geronimo de Bonacina, de Val Madrera (prop de Lecco) i els germans Pestalozzi, de Chiavenna. El Bonacina fou un *asentista* a la Cort de Viena i gestor dels préstecs dels C&O a l'emperador. El 1619, al començar la Guerra dels Trenta Anys, va demanar als Odescalchi que finançaren els Estats catòlics, proposta que van denegar immediatament, degut als seus múltiples interessos i amistats expandits als territoris protestants i catòlics. Per això, Bonacina va haver de mitjançar en la Cort de Viena davant dels prínceps electors catòlics per buscar recursos d'altres famílies.⁹⁴ Aquest va aconseguir una reputació inigualable, atorgant-li l'emperador un títol nobiliari. Els contactes amb Viena es consolidaren des de la data i es pot observar, a primera vista, com els Odescalchi de Nuremberg connectaren als Bonacina i als Pestalozzi de Viena amb agents a Amsterdam, Anvers, Hamburg, Frankfurt, Leipzig i Venècia, principals mercats del crèdit i mercaderies amb els que abastien als agents alpins a la capital del Sacre Imperi.⁹⁵ S'ha vist també com Francesco Cernezzi participà en el finançament de l'exercit imperial el 1633 i més tard, ja en la segona meitat del segle, els C&R aconseguiren l'arrendament de les mines de mercuri, qüestió que serà tractada al Capítol VIII.

⁹³ C. ÁLVAREZ NOGAL. " La transferencia", pp. 205-232. C. ÁLVAREZ NOGAL - L. LO BASSO - C. MARSILIO. "La rete finanziaria", pp. 8-12. Només alguns exemples de la transferència als ambaixadors que realitzaren les companyies dels C&O: el 1619 des de Nuremberg es demanava a Polònia que «habiamo ordine di pagare a cotesto signore Ambasciatore Cattolico qualche partita stata contrata in Spagna e per che siamo molto stimolati et pregati de farne sborso e non potendo trovar scontro veramente per tanto la voglio pregar di poter far tratta, a vista che de longo pagerò». El 1622 des de València s'avisava que a nom de l'ambaixador hispànic a Roma s'obria una «fiducia bancaria» per desemborsar 50 escuts a l'any. El 1643 els C&O de Gènova finançaren l'operació de canvi que devia rebre Diego Saavedra Fajardo, ambaixador desplaçat a Münster per intentar resoldre la Pau que portaria a la fi de la Guerra dels Trenta Anys.

⁹⁴ ASRo, FO, II B 9. 1619, 16 juny.

⁹⁵ No entre a analitzar en profunditat les cartes enviades a Geronimo Bonacina i a Paolo i Giovanni Antonio Pestalozzi que es poden seguir en la correspondència enviada des de Nuremberg: ASRo, FO, II B 9. 1619

En aquesta direcció, les complexes maquinàries de les Monarquies i Repúbliques de l'Europa del moment no es veren solament necessitades de finançament a curt termini, mitjançant grans *asientos*, sinó d'inversions a llarg termini. Es per això que no podem reduir les nostres anàlisis a l'exclusivitat dels préstecs dels grans banquers genovesos situats a les respectives corts, sinó també als seus territoris «perifèrics», com per exemple en el cas de la Monarquia Hispànica. Els Regnes hispànics canalitzaren aquest tipus d'operacions vitals per a les seues economies i el manteniment general dels territoris sota el vassallatge del Rei catòlic.

A València, els Cernezzi, com s'ha vist al Capítol I, aportaren liquiditat a la Taula de Canvis,⁹⁶ i intervingueren en l'adquisició de deute públic de la Ciutat i la Generalitat mitjançant la compra de pensions de censals: entre 1627 i 1656 en compraren per valor de 29.496 lliures valencianes a la Diputació de la Generalitat i 19.820 lliures a la Ciutat de València.⁹⁷ La inversió dels beneficis dels Cernezzi de València en deute públic es realitzà, sobretot, als anys trenta. De fet, la major compra de pensions de censals a la Diputació de la Generalitat es va efectuar entre 1630 i 1639, i s'asseguraren el cobrament de les pensions consignant-les sobre les rendes de l'impost de la sal, la neu i els naips. Si bé l'interès fou d'un 5 per cent (un valor similar a la majoria de països europeus), els Cernezzi aconseguiren incrementar-lo al 6'6 per cent en els casos que entregaren lliures en plata. A més, invertiren a altres ciutats reials com Xàtiva i Alacant per un valor de 7.120 lliures i altres viles per valor de 22.800.⁹⁸

De la mateixa forma, la gestió financera als territoris del *Mezzogiorno* italià foren claus. A finals dels anys trenta, a Nàpols, Benedetto Odescalchi prestà a la ciutat 36.000 lliures, percebent una pensió del 4 per cent carregada sobre l'impost de la farina. A Milà es van desencadenar diferents operacions de compra de deute públic des dels diferents centres on hi residien membres de la companyia. D'una banda, Carlo Odescalchi, germà de Benedetto, va realitzar operacions semblants a les del germà a Nàpols, consignant les pensions sobre l'impost de la sal de Milà, entre d'altres.⁹⁹ Cesare Cernezzi des de Gènova va invertir també en diferents institucions rendibles del Ducat de Milà. En concret, situà 33.787 lliures milaneses en la «ferma del sale», 70.750 lliures al Banc de Sant'Ambrogio de Milà, i 53.117 lliures al «dazio della mercanzia».¹⁰⁰

⁹⁶ A. FELIPO ORTS. *Las arcas*, pp.168-169.

⁹⁷ AHN, SN, PARCENT, C.135, D.1.

⁹⁸ AHN, SN, PARCENT, C.135, D.1.

⁹⁹ ASRo, FO, II C 7, n° 13, n° 14.

¹⁰⁰ AHN, SN, PARCENT, C. 226, D.1. Img. 4-6.

En aquest sentit, les relacions dels C&O entre el centre napolità i el milanès foren intenses i determinants per dos motius, un de caràcter més comercial, relacionat amb l'explotació de blat, i l'altre de caràcter financer, amb la gestió de l'enviament de les remeses de plata necessàries per alimentar els compromisos amb Milà i la defensa de la Monarquia que, com ja s'ha dit als capítols anteriors, es va centrar més al centre i nord d'Europa. Aquesta política es pot observar gràcies als contactes que mantingueren amb Juan de Zevallos, un dels banquers més destacats de Nàpols i qui, el 1646, rebé el títol de duc d'Ostuni.¹⁰¹ També per les seues relacions amb Juan Méndez Henríquez,¹⁰² i Duarte Vaz de Andrada, aquest últim situat a Bari,¹⁰³ i segons sembla membres de la comunitat de cristians nous portuguesos de Nàpols.¹⁰⁴ Aquest grup va adquirir, en aquest moment, una rellevància destacada gràcies a la política que propicià el comte duc d'Olivares per a restar importància als *asientos* dels genovesos. A Madrid, per exemple, els Cernezzi també prestaren a aquests grans banquers com, per exemple, a Giorgio de Paz Silvera, un dels qui més consignacions reals rebé, entre 1640 i 1647, 160 milions de maravedís.¹⁰⁵

Al febrer, Méndez enviava a Milà 9.114 escuts, 4 diners i 3 sous, girant-los per a la fira de Pasqua de Gènova a un interès de l'1,2 per cent per fira.¹⁰⁶ Al juliol del mateix any, Méndez remetia des de Manfredonia 14.000 rals de vuit cap a Gènova per a que els enviaren a Milà, suposant tota la operació, amb assegurança marítima inclosa, un total

¹⁰¹ AGS, SSP, Lib. 205, 214.

¹⁰² Poc es sap d'aquest personatge, més enllà de la correspondència mantinguda amb els Cernezzi. Giovanni Méndez Henríquez, podria pertànyer al grup de cristians nous portuguesos a Nàpols, encara que sols ho deduïm pel seu cognom. Aquest controlava una bona part de l'exportació del blat del regne de Nàpols així com de les finances. El mateix any de 1643 estava armant un galió propi per al transport, amb el que els C&O de Gènova li enviaren artilleria, les àncores, les cordes i altres materials per a la seua construcció, que compraven al mercat lligur. ASRo, FO, II D 3.

¹⁰³ Aquest personatge té relació amb els cristians nous estudiats per F. Trivellato. Podrien pertànyer a la família dels De Andrade que apareixen també en la comunitat de cristians nous de Venècia, relacionats amb els pagaments a la Corona i amb personatges de la xarxa dels C&O com, Giovanni Benedetto Ferrari i Giovanni Battista Benzi, en el transport de mercaderies, com el sucre i la llana de Lisboa i Alacant amb destí a Venècia. Els De Andrade tenien corresponsals a Castella, Portugal i a les Índies orientals, específicament a Goa i Cochín, a través del seu agent Francisco Rodríguez de Andrade. F. RUSPIO. *La nazione portoghese*. pp. 143-144.

¹⁰⁴ ASRo, FO, II D 3. 1643, 23 juny.

¹⁰⁵ Sobre el rol dels portuguesos i la seua xarxa financera des de Lisboa es pot veure J. C. BOYAJIAN. *Portuguese Bankers*, (1993). J.J. RUÍZ IBÁÑEZ - V. MONTOJO MONTOJO. "Los portugueses", pp. 15-43. Un personatge clau en la promoció dels financers del rei fou el portugués Francisco de Melo, ambaixador de Gènova des de 1632 a 1635. També ocupà el mateix càrrec a Viena per acabar sent virrei de Sicília l'any 1639 i governador dels Països Baixos el 1641. C. BITOSSO. *Il governo*, pp. 217-233.

¹⁰⁶ ASRo, FO, II D 4. 1643, 14 febrer.

del 6 per cent del valor,¹⁰⁷ clars exemples del drenatge de capital des de Nàpols cap a Milà.

Però no sols foren actius a nivell financer els napolitans, sinó que a Sicília els banquers en connexió amb els C&O també foren determinants. Una de les famílies representatives d'aquests contactes fou la dels Airoidi.¹⁰⁸ Aquests foren un exemple de les famílies milaneses que es veieren afavorides per la Monarquia Hispànica en el context de transformació del segle XVII. Com els Odescalchi, formaren part del circuit financer de Francisco de Melo, comte de Assumar, un dels confidents d'Olivares destinats a Gènova i posteriorment virrei de Sicília, propiciant el drenatge de diners del sud cap a Milà, Flandes i Borgonya. En aquest sentit, es pot veure com Marcelino Airoidi assistí a l'exèrcit en Alemanya, enviant el 1638 a través de Giovanni Giacomo Durino 25.000 tàlers i 100.000 florins. Marcelino va acabar per comprar feus a Milà el 1647 i aconseguir el títol de comte de Lecco.¹⁰⁹ En la correspondència entre els C&O de Gènova i Cesare Airoidi, de Palerm, també es poden observar aquestes pràctiques. El 20 de juny de 1643, Marcelino Airoidi, donava l'orde als C&O de Gènova per a que li desemborsaren 15.000 rals de vuit a Palerm i, malgrat l'escassetat de plata pel retard en l'arribada de les galeres hispàniques, se li van consignar 7.500 rals. En aquella ocasió la plata no anava solament en direcció a Milà, sinó que la distribució es realitzava cap al sud.¹¹⁰ Encara que també els C&O els proveïren a Milà: des de Venècia el 15 de febrer Pietro Martire Cernezzì girava 1.378 escuts, 15 sous i 3 diners a 117 sous per escut a favor de Marcelino. També els trobem relacionats amb els pagaments a Anvers:

«Il signore Marcelo Airoido di Milano, trette al signore Giovanni Pietro Imbonati doppie 3.000 nel signore Diego Saavedra Fassardo, et nonostante che il medesimo signore Airoido lo facesse provvedere fiorini 15.000 in più d'Anversa, ad'ogni modo non compliva detta partita per trovarsi in molta strettezza, però sono a pregarvi vogliate essere servito intendere come va questo facendo. [...] Il signore Marcelo pagherà a voi [Giovanni Battista Sangiuliano] prontamente [...] con obbligo mio».¹¹¹

En definitiva, xarxes i ajudes financeres en diferents territoris dependents de la Monarquia Hispànica que els convertirien en grans prestadors, conferint-los, alhora, un gran capital social.

¹⁰⁷ ASRo, FO, II D 3. 1643, 27 juny.

¹⁰⁸ D. MACCARRONELLO. "Reti mercantili", pp. 385-412.

¹⁰⁹ AGS, SSP, Leg. 135, fol. 125 y ss. Citado en D. MACCARRONELLO. "Reti mercantili", p. 385-412.

¹¹⁰ ASRo, FO, II D 4. 1643, 20 juny.

¹¹¹ ASRo, FO, II D 4. 1643, f. 97.

Sangiuliano: cas per a l'estudi del mercat del crèdit a Madrid

S'han vist els importantíssims nuclis financers que dibuixen una clara imatge policèntrica de la Monarquia Hispànica, no sols a nivell polític, sinó des d'un caràcter marcadament econòmic. Eixos centres cosmopolites, de dintre i fora de la Monarquia, jugaren un paper determinant encara que en les següents pàgines vaig a centrar la meua atenció en un particular: Madrid, ja que suposa un dels nuclis irradiants de la política financera del poder dels Àustria i nucli de rellevant importància per als C&O. La irrupció de la vila de Madrid com a centre financer de la Monarquia començà a configurar-se arran de la suspensió de pagaments de 1575 decretada per Felip II. Aleshores, com bé ha estudiat Carlos Álvarez Nogal, el rei va aconseguir el seu objectiu d'incrementar el sostre del deute que fins aleshores li havien permès les ciutats en una operació estratègica, una acció que es pot llegir en una clau allunyada de la debilitat del sistema financer de la Monarquia.¹¹² A part, situat a la Cort, el rei va atreure els banquers que es situaren a la seua òrbita. Així el rei influïa a través dels seus ressorts de poder i utilitzava sobre els assentistes els tentacles que emanaven dels diferents Consells de la Monarquia. Els italians, com als principals financers, s'integraren ràpidament a la vida cortesana, malgrat les dificultats que implicava. No tots aconseguien acomodar-se als seus ritmes. Stefano Vimercati, un milanès traslladat a Madrid per ordre de la companyia dels Capponi&Lozoya de València, el 1658, demanava insistentment que el destinarren a una altra ciutat doncs, segons assenyalava, per a ell era la seua «destrucción fatal».¹¹³

En el cas dels C&O, com en altres centres de poder, habilitaren més d'un soci a la capital per a poder així retroalimentar entre ells els exercicis de control generadors de confiança.¹¹⁴ Els C&O crearen forts i sincers llaços amb un exitós milanès resident a la Cort: Giovanni Battista Sangiuliano. Poc o res es sap d'aquest personatge central per a la Casa dels Cernezzis i Odescalchi. La família dels Sangiuliani tenia ramificacions comercials en diferents enclavaments estratègics italians, entre ells Gènova i Milà. Segons sembla, destinarren a Giovanni Battista a Madrid. El 1622 ja estava completament assentat a la ciutat i disposava de xarxes que li permetien acariciar els ressorts de poder més importants. Veiem a Sangiuliano negociar amb el Consell Reial i

¹¹² C. ÁLVAREZ NOGAL. "La crisis financiera", pp. 187-211.

¹¹³ ARV, RA, Procesos, 3a part, nº2108.

¹¹⁴ Veure Capítol III.

el Consell d'Hisenda sobre la confiscació de peces de seda que els C&O havien enviat des de Nàpols, així com promovent iniciatives per obstaculitzar la publicació de diferents pragmàtiques que limitaven les despeses sumptuàries. Sangiuliano col·laborava amb el genovès Giovanni Luca Pallavicino, un mercader relacionat amb les principals esferes de poder, que va arribar a ser factor general del rei.¹¹⁵ Als documents dels anys vint apareix informació mercantil i encara que es parlava contínuament de l'enviament de despatxos de fira, les missives no especificaren els assumptes financers.¹¹⁶ Això sí, queden alguns indicis registrats, com el del 22 de juny de 1623, quan Sangiuliano va remetre a Gènova 30.000 rals per part de Pallavicino, qui aleshores estava establert a Madrid, acumulant poder fins a arribar, entre 1635 i 1643, a aconseguir signar grans *asientos* amb la Monarquia i rebre remeses d'argent americà, gestionades logísticament pels agents C&O.¹¹⁷

Sangiuliano també va actuar com a cadena de transmissió dels avisos de Madrid a Itàlia i al contrari. És interessant constatar l'alegria amb la que es comunicava a Sangiuliano el 12 d'agost de 1622 l'elecció del cardenal Barberino com a papa Urbà VIII, un pontífex que l'entorn financer genovès tenia com a candidat preferit i que va acabar per acceptar certes exigències dels circuits financers, per negociar sobre les lleis contra la usura de Pius V,¹¹⁸ malgrat que no era políticament prohispanic. Sense dubte, a partir dels anys trenta Sangiuliano es convertí en el centre de les operacions financeres dels C&O a Madrid. Tres funcions se li poden atribuir en els serveis financers prestats a aquestes companyies. D'una banda, efectuava la retirada d'efectiu a agents dels poders públics europeus residents a Madrid, bé foren part de la Monarquia o d'altres territoris europeus. Va pagar, com es pot observar a la Taula 18, a l'ambaixador de Gènova, al secretari de Felip IV, al secretari de Joan Josep d'Àustria, a un senador de Milà que es trobava a Madrid o a l'agent enviat pels ducs de Savoia per negociar tractats comercials amb el rei, entre d'altres. Tots aquests personatges, propers als circuits de decisió del

¹¹⁵ C. ÁLVAREZ NOGAL. *Los banqueros*, p. 66-68. C. MARSILIO. "Nel XVII secolo", pp. 101-119. C. MARSILIO. "Paolo Gerolamo Pallavicini", s.p. Aquest s'havia traslladat a Valladolid als anys '90 del segle XVI, per després anar a Sevilla i acabar a Madrid l'any 1607. Després de la *quiebra* de 1627 serà un dels banquers més influents de la Península, arribant durant els anys quaranta a ser l'encarregat de diverses factories de diners reials per enviar-les a les tropes hispàniques.

¹¹⁶ Segons sembla era una pràctica habitual en la correspondència mercantil genovesa, ja que en la mateixa data la correspondència amb els Raynold, alemanys assentats a Gènova, també refereix als «spacci» però no se'ls adjunten i solament poques vegades els comenten. M.C. LAMBERTI. "Mercanti tedeschi", p. 81. No obstant això, a les cartes de 1637-1639 i 1643 ja apareixen en detall les operacions creditícies, en les que es comenten els despatxos, un canvi que potser respon a la reclamació de detall demandada per a aquest tipus d'operacions que no es podien reduir a un llista de números.

¹¹⁷ ASRo, FO, II D 3. Es pot seguir a les missives de 1637-1639.

¹¹⁸ C. MARSILIO. *Dove il denaro*, pp. 84-85.

poder dels sobirans europeus, recorrien a la capacitat financera dels C&O a través de la seua filial a la Cort de Madrid, encapçalada per Sangiuliano.

Taula 18. Pagaments de Sangiuliano a agents de la Monarquia Hispànica i altres poders europeus (1639)			
Nom	Posició	Quantitat	Maravedís ¹¹⁹
Agostino Leonardo	Secretari de l'ambaixador de Gènova	1.080 rals plata doble	293.760
Agostino Ricardi	?	1.500 escuts de marques	795.000
Agostino Moneglia	Prestador al Consell d'Itàlia	2.008 escuts de marques	1.064.240
Martino de Albis	Secretari	2.008 escuts de marques	De Albis donà el capital a Moneglia
Diego Novales Rojas	Secretari de Felip IV	911 rals	247.792
Mateo de Caranna	Secretari del cardenal infant Ferran d'Àustria	2.020 rals	549.440
Conde Gabriel Francesco Boeto	Cavaller de Santiago i enviat dels ducs de Savoia a Madrid	2.920 rals palta doble	794.240
Baldassare Lambertenghi	Senador de Milà	100 escuts de marques	53.000

Font: Elaboració pròpia a partir dels registres de missives ASRo, FO, II D 3. 1639

Però Sangiuliano fou, sobretot, una baula d'una xarxa financera molt més ampla que la dels C&O. Ell va actuar com a procurador i soci, però també va tindre negocis amb altres agents. Medià amb Stefano Cevollino de Toledo o amb Giovanni Paolo Rusca de Sevilla, als quals fiscalitzava les seues activitats. A través de Rusca la companyia accedia directament als recursos americans i disposava d'una via de sortida de productes i persones cap al Nou Món. Les gestions d'embarcar a socis cap a Mèxic es portaren a terme conjuntament entre Madrid i Sevilla. Així va ocórrer al cas dels germans Loppio, ja assenyalat al capítol IV, però també al cas de Giacomo Trincano, de Como,¹²⁰ a qui van enviar a les Índies amb la por que mai més tornés, assegurant que solia succeir amb els milanesos que marxaven cap a les Índies.¹²¹

¹¹⁹ Els canvis a maravedís responen a escuts de marques, a raó de 530 maravedís per escut, segons apunta la pròpia documentació, encara que va variar el preu en algun moment. Pel que respecta als rals de plata doble hem realitzat l'operació aproximativa de canvi entre el ral de vuit a raó de 272 maravedís. C. ÁLVAREZ NOGAL. *Los banqueros*, p. 11.

¹²⁰ AGI, *Contratación*, 5367, n°32.

¹²¹ ASRo, *FOB*, XXX F 2. 1622, 12 agost y 1623, 21 setembre.

A totes llums, Giovanni Battista Sangiuliano exercí d'intermediari entre els membres de la xarxa dels C&O. A la Taula 19, apareixen les operacions en les quals va mitjançar amb integrants de la xarxa durant l'any 1639, observant-se les transferències realitzades cap a seus amb operadors coneguts. De fet, la major quantitat dels recursos financers de l'any 1639 moguts per Sangiuliano circularen entre els mateixos agents partícips de la comunitat financera controlada pels C&O. Les ciutats principals: Sevilla, Barcelona, Milà, Venècia i Roma. Durant aquell any s'observen les dificultats per les quals travessava la família De Negro en la seua filial de Roma, la qual estava involucrada en negocis sobre la impressió de butlles pontifícies amb els Sangiuliano, als qui els C&O recomanaven retirar els diners a crèdit amb aquella companyia quan abans possible, doncs preveien una propera fallida.¹²²

Taula 19. Operacions entre els membres de la xarxa dels C&O realitzades per Sangiuliano (1639)				
Nom	Ciutat	Operació	Quantitat	Maravedís¹²³
Bartolomeo Donghi	Sevilla	Transferència a Giovanni Andrea Massa de Palerm a càrrec dels C&O	17.730 rals de plata	4.672.960
Pietro Martire Cernezzi	Venècia	Ingrés en Fira de Novi d'un pagament en fira des de Verona a Sangiuliano	2.006 escuts de marques	1.063.180
Pietro Martire Lucino	Milà	Transferència de Sangiuliano a través dels C&O de Gènova	100 escuts de marques	53.000
Família De Negro	Filial de Barcelona	Transferències des de los C&O de Gènova al comte Boeto	2.400 rals	652.800
	Filial de Roma	Negocis amb butlles pontifícies amb Sangiuliano	Préstecs incobrables	-
Bartolomeo Donghi	Sevilla	Transport de capital a Madrid a favor dels C&O	28.000 rals	7.616.000

Font: Elaboració pròpia a partir dels registres de missives ASRo, FO, II D 3. 1639

A més del control dels membres de la xarxa, Sangiuliano gestionava els préstecs que els C&O formalitzaven amb els assentistes de la Monarquia. És veritat que els

¹²² ASRo, FO, II D 3. 1639.

¹²³ Veure nota 119.

C&O no signaren *asientos* de quantitats similars als banquers directes de Felip IV, però sí que foren un recurs bàsic de l'entramat creditici sobre el qual es van sostenir aquests. En la Taula 20, de 1639, es pot veure com Sangiuliano desemborsà a favor de Paolo Spínola, Giovanni Stefano Centurione i Geronimo Gentile la quantitat aproximada de 850.000 maravedís, amb el que es demostra la participació en l'ombra d'aquests financers, ben coneguts per la Monarquia.¹²⁴

Durant aquest període també tingueren relacions amb altres assentistes: pagaren 2.000 florins a Francesco Maria Picchinoti.¹²⁵ Treballaren amb Carlo Strata, de qui esperaven rebre 37.000 escuts de marques. Degut a la seua mort, Sangiuliano va tindre que mitjançar amb els marmessors per al pagament, que es va acabar realitzant a la fira de Pasqua de 1639 gràcies a una transferència de Giovanni Paolo Dorchi d'Anvers.¹²⁶ Altre dels assentistes amb els que realitzaren transaccions fou Antonio Balbi, qui havia de tornar, el 1643, un deute contret amb els C&O per valor de 967 escuts de marques, 19 sous i 7 diners, rebent a Madrid 8.000 rals per mà de Sangiuliano.¹²⁷

Taula 20. Préstecs dels C&O als assentistes de la Cort a Madrid per mà de Sangiuliano (1639)		
Nom	Quantitat	Maravedís ¹²⁸
Paolo Spínola	300 escuts de marques	159.000
Gio. Stefano Centurione	1.100 escuts de marques	583.000
Geronimo Gentile	2.008 escuts de marques	112.064

Font: Elaboració pròpia a partir dels registres de missives ASRo, FO, II D 3. (1639)

Ben mirat, el grup més nombrós es componia d'altres mercaders i agents de diferents territoris, entre Saragossa, Madrid, el País Basc i subjectes que necessitaven crèdit per als seus afers. Els recursos es movien des de Madrid, doncs allí convergien

¹²⁴ ACA, CA, Llig, 558, n. 17, Img. 43. S'apuntava que si els Centurione no podien pagar que ho feren els C&O, conscients de la seua disponibilitat d'efectiu.

¹²⁵ ASRo, FO, II D 3. 1637, 4 maig. C. ÁLVAREZ NOGAL. *Los banqueros*, pp. 73-78. Francesco María Picchinoti fou un dels genovesos assentats a Madrid des de 1627. En aquest moment, i després d'haver controlat alguns ressorts financers a Sevilla gràcies als Spínola, Picchinoti aconseguí postular-se com un dels financers preeminents després de la fallida de 1627. Gràcies a ell, apuntava el Consell d'Hisenda, s'estaven realitzant els pagaments a Flandes, ja que la família de negocis comptava amb un dels seus membres a Anvers. El mateix any de la fallida prestà una quantitat de 280.000 ducats a la Monarquia amb el que la seua consideració es consolidà al reduït grup de financers en els quals Felip IV confià.

¹²⁶ ASRo, FO, II D 3. 1638, 30 agost. C. ÁLVAREZ NOGAL. *Los banqueros*, p. 64-65. Carlo Strata fou durant els anys trenta el banquer amb més prestigi i recaptació després del factor general de Rei. Va morir el 1639, i el seu fill fou cavaller Santiago i, al 1649, marquès de Robledo de Chavela. El *asiento* que Carlo Strata signà amb el monarca el 1637, un dels més costosos, fou compartit amb altres cinc banquers genovesos, trobant-se entre ells els Pallavicini, Giustiniani i Spinola.

¹²⁷ ASRo, FO, II D 4. 1643, 23 agosto.

¹²⁸ Veure nota 119.

molts interessos més enllà del deute públic i els propis de la xarxa. Per això els C&O tingueren compte corrent obert i utilitzaren la seua filial a València per a redimir alguns deutes i cobrar préstecs que havien formalitzat. També es gestionava una part del cobrament dels metalls que, procedents de la Cort, arribaven al Regne de València per embarcar-los al port de Dénia i Vinaròs per ser traslladats a Barcelona i d'allí amb les galeres armades cap a Gènova.

Taula 21. Operacions de Sangiuliano amb altres mercaders i agents a càrrec dels C&O (1639)			
Nom	Tipus d'operació	Quantitat	Maravedís ¹²⁹
Carelli	Pagament de teles	63.407 maravedís	63.407
Giovanni Battista Sangiuliano	Saldo de partides	1.260:16:3 escuts de marques	668.229,3
Pietro Giovanni Pinceto	Pagament de lletres de canvi	-	-
Odino Borro	Pagament de lletres de canvi	897:19:9 escuts de marques	475.940
Pietro Martel de Zaragoza	Préstec	5.000 rals	1.360.000
Geronimo de Levia Capital de Galera	Deute en fira per cobrar	4.405:8 escuts de marques	2.445.650
Juan de Salzedo y Araguren	-	-	-
Clemente y Andrea Canale	Recerca de crèdit	-	-
Mateo Caransano	Lletra de canvi	236 rals	64.192
Giovanni Andrea Massa de Palermo	Lletra de canvi	1.699 escuts de marques	900.470
Gio. Battista Sangiuliano	Préstec a la fira de Pasqua a Novi Ligure	4.644:19:5 escuts de marques	2.461.850
Bartolomé de Acedo	Pagament al seu favor	911 rals	247.792
Juan Sánchez	Pagament al seu favor	170 peces de rals de 8	54.240
Raimondo	Lletra de canvi	166:11:8 escuts de marques	87.980
Agostino Ricardi	Lletra d'Antonio Solano	3.922 rals	1.066.784
Pedro de Berástegui del Hoyo	Lletra de Mateo de Berástegui	300 rals	81.600
Juan Bautista Uria	Lletra de canvi	3.591 rals	-
Antonio del Bosco	Lletra de Giovanni Battista Mora	120 rals de 8	-
-	Remeses des de Barcelona	2.571:19:5 escuts de marques	-

Font: Elaboració pròpia a partir dels registres de missives ASRo, FO, II D 3. (1639)

¹²⁹ Veure nota 119.

Malgrat les consolidades i duradores relacions entre Sangiuliano i els C&O, el 1643 sorgiren desavinences importants que tensaren les relacions entre ambdós, fins al punt de trencar alguns llaços de confiança. Per una part, en eixe moment, Madrid sofria una terrible «strettezza» monetària per la desestabilització que produïren els conflictes bèl·lics durant els anys quaranta.¹³⁰ A Sangiuliano li resultava difícil executar accions de compravenda de crèdit en un mercat tant volàtil i trastocat. Però, a més d'això, havia tramitat un pagament amb els productors de llana en plata i no en maravedís de billó, com ja s'ha vist al Capítol IV. El malestar generat per aquesta mala decisió va fer virar el rumb de la relació, com es va posar de manifest a través del to malhumorat que s'utilitzaria amb el mateix a partir d'aquell moment. S'explicava clarament la funció que havia de complir amb ell i què suposava treballar per a una Casa com la dels C&O:

«Quando una persona s'incarica di negoti d'altri ha obligatione anche in concentia di acudire a quelli nell'istesso modo che farebbe di propri, senza che restino pregiudicati, però, di gratia avanza di quelle cose che sono di ragione. Et se l'amico vostro avesse preteso stravaganze disingannatelo e fate in modo che si aggiustino li conti come si conviene. In tanto terrò sospeso in fare scritture dil conto delle lane fino a sapere come lo aggiusterete spiacendomi di queste repliche perché ne sono nemico, pretendo il procedere in ogni pianezza, ma quando vi ne l'occasione così manifesta non si può dismelare».¹³¹

Després d'això es va informar a la xarxa que Sangiuliano ja no era de fiar. Entre altres s'enviaren cartes a Andrea Massa de Palerm, per buscar un nou agent a Madrid. Massa era un dels assentistes que havien signat «tratte» de blat a Sicília amb la Monarquia i havia utilitzat a Sangiuliano de baula per als pagaments al Consell d'Hisenda. Alhora, segons recomanaven els C&O, s'estava parlant amb Girolamo Biffi,¹³² i se l'alertava de no donar-li més importància als negocis amb Pietro Imbonati,

¹³⁰ C. ÁLVAREZ NOGAL. *Los banqueros*, pp. 33-35. Les remeses de plata començaren a dirigir-se a Catalunya i Portugal, a més que el virregnat del Perú baixà els seus enviaments, en part, per la defensa en contra dels assentaments holandesos a Brasil. Durant els anys quaranta algunes importants cases de negocis desaparegueren de Madrid. L'acumulació de diferents factors va alterar la plaça. Malgrat tot, els italians continuaren sent els protagonistes en les assignacions de remeses d'argent americà.

¹³¹ ASRo, FO, II D 4. 1643, 28 febrer.

¹³² ASRo, FO, II D 3. 1638. Sobre Biffi veure el Capítol VII. Era originari de Florència, on tenia al germà com a soci comercial. La seua activitat estava relacionada amb l'exportació de llana de Castella cap a Florència. Per la seua part, importava a Madrid calces de seda i altres productes de les manufactures toscanes. Els Biffi, tenien una estreta relació amb Giovanni Giacomo Durino de Milà, a qui li servien en la venda d'algunes mercaderies. El 1638, Biffi no representava el centre de les operacions a Madrid, com es pot comprovar de la correspondència, ja que la informació enviada des de Gènova era poc detallada en comparació als altres agents. Amb el pas del temps, conformaria una relació més íntima, permetent decidir als C&O, a partir de 1643, que ell era el candidat per gestionar els negocis més importants a Madrid. Va aconseguir l'hàbit de cavaller de l'Orde de Santiago el 1645 i el títol de marquès de Cassamarella. AHN, OOMM, Caballeros_Santiago, Exp. 1096. AGS, SSP, Lib. 218, 310.

qui no era de fiar ja que tenia una «natura stravagantissima».¹³³ La veritat és que, a finals del 1643, continuaren treballant amb Sangiuliano, però de forma més diversificada. La seua trajectòria va aparellada als moviments polítics de Madrid i també a les exigències mediterrànies dels seus socis. Si bé es pot entendre la seua situació d'intermediari financer i aconseguidor d'informació, Sangiuliano, sembla que no va ascendir socialment malgrat les consolidades xarxes cortesanes. Al llibre de comptes de 1669 de Manuel Cernezzì, aquest agent ja no aparegué a Madrid, ni tan sols alguns dels seus hereus. Potser el poder dels Sangiuliano a la Monarquia acabà per desaparèixer, malgrat ser un dels personatges que apuntalà els contactes dels C&O a la Cort.

Pel contrari, Manuel Cernezzì (o Cernesio) va tindre una «agència de negocis» a Madrid, a càrrec de Bartolomé Garcés, qui solia gastar un 10 per cent de les operacions realitzades per l'agència a favor de Manuel, per exemple per pagar plets o per tramitar la petició de Manuel per formar part de l'Orde de Montesa.¹³⁴ A Madrid, Cernezzì va tindre des de 1660 un nou banquer de confiança, Geronimo Olginati, encara que també va comptar amb altres milanesos d'alt renom, com Giovanni Battista Crota.¹³⁵

En suma, el poder financer de les companyies dels Cernezzì i Odescalchi als centres econòmics de la Monarquia es va saldar amb operacions de gran rellevància per al bon funcionament de les finances hispàniques durant la primera meitat del segle XVII. Malgrat la importància que tenia Madrid, els C&O disposaren en aquesta plaça

¹³³ ASRo, FO, II D 4. 1643, 12 abril. Pietro Imbonati fou tresorer del Consell d'Itàlia. Era originari de Milà i tenia al seu germà, Giuseppe, al front dels seus negocis a la capital del Ducat. El 1638, importava a Madrid teles d'Alemanya, girant lletres cap a Milà i enviant argent amb les galeres. En concret, el 4 de juny de 1638 va fer embarcar 80.000 rals de plata doble a Barcelona a Pelegro Berardo, per proveir-les a Milà. De fet, va utilitzar els C&O per fer pagaments de la Tresoreria, per exemple per pagar al comte de Siruela, governador de l'Estat de Milà. Potser, quan els C&O el consideraren de natura extravagant es referien al que sembla la seua implicació en el negoci de monedes falses, doncs Imbonati els demanà embarcar caixes d'aquestes a Gènova per dirigir-les Madrid.

¹³⁴ AHN, SN, PARCENT, C. 225, D. 2, Img.108.

¹³⁵ AHN, SN, PARCENT, C. 225, D. 2, Img.160. Crota era d'origen milanès, concretament de Maganico i la seua mare Lucrècia Airolldi, segurament tia dels citats Marcelino i Cesare Airolldi, també milanesos. Giovanni Battista Crota formà part del Tribunal de la Comptadoria Major de Comptes de la Cort, essent membre del Consell Reial i casant-se amb Josefa María Sneclin Garcé, veïna de Madrid. AHN, OOMM_Caballeros Santiago, Exp. 2224, Img. 9.

d'agents principals, de factors de la seua empresa, que no eren familiars, com Giovanni Battista Sangiuliano. De la mateixa forma van procedir en altres centres de capital importància com Nàpols o Sicília. No obstant això, les companyies dels C&O traslladaren als seus familiars a la ciutat de València, centre en el qual s'han vist algunes de les innovacions financeres que, segons la meua opinió, estan estretament lligades amb la transferència del «*know-how*» norditalià que importaren famílies com la dels Cernezzi.

ESTRATÈGIA I ASCENS SOCIAL:

AL VOLTANT DEL PRESTIGI, EL PATRONATGE I LA POLÍTICA MATRIMONIAL

«Sabe que el dicho Géronimo Biffi [...] ni su padre [...] haian sido mercaderes ni cambiadores ni haran tenido ofiçio vil ni mecánico alguno, pero que tan solamente han sido hombres de negocios como lo son los más de los nobles en Florençia sin que este exercicio perjudique a nadie en la parte de la nobleça porque save este dicho testigo que todos los nobles que son hombres de negocios, sus hijos y demás descendientes han tenido y tienen actualmente hábito de Santiago y las religiones de San Juan y San Estevan y son capaçes de qualquiera honra y dignidades, sin que les embarçe en nada el ser y haver sido hombres de negoçios».

Carlos Aroci, senador de Florencia.¹

D'allò estudiat al llarg d'aquest treball s'infereix la gran importància que van tindre els emprenedors en l'economia mediterrània i, en general europea, durant el segle XVII. Una de les qüestions que menys ha estat tractada per la historiografia ha sigut la combinació dels afers econòmics amb les oportunitats socials. Ben mirat, la famosa frase «poderoso caballero don dinero»,² s'ha repetit en un grapat d'estudis sobre processos d'ascens social de famílies adinerades que, després d'algunes generacions, van arribar a convertir-se en vertaderes cases nobiliàries. Tanmateix, l'accés a l'aristocràcia

¹ AHN, *OOMM*, Caballeros_Santiago, Exp. 1096, Img. 39-40.

² F. DE QUEVEDO. *Poderoso caballero*, (1603).

no podia formalitzar-se només gràcies als diners, fet que ha plantejat algunes qüestions entre els historiadors. Per la seua part, la noblesa, i les elits en general, han gaudit els últims temps d'una important renovació com a objecte d'estudi, atribuint-li grans implicacions en la política, la societat i la cultura, fins i tot en pro de l'estudi de la gestió patrimonial de les Cases, encara que menys en el desenvolupament modernitzador de l'economia. Les esferes d'estudi han anat generalment separades, i és per això, que m'agradaria mostrar, en el següent capítol, algunes reflexions sobre el tema.

Partint dels grups com a elements heterogenis de la societat, compostats per individus i en continua reformulació,³ en les properes fulles tractaré d'analitzar quines foren les seues «estratègies» familiars i col·lectives, en el cas de que existiren. Tot i que el concepte d'«estratègia» és utilitzat amplament pels historiadors, cal preguntar-se fins a quin punt no suposa un mer formalisme que realment manca d'un contingut més ample i condueix a anàlisis sense profunditat.

Això porta a llançar algunes qüestions, entre les que es poden subratllar les següents: qui dictava les maniobres a realitzar en un conjunt familiar o en una xarxa social? Sobre quins paràmetres es dissenyaven les «estratègies»? La perícia dels emprenedors d'Antic Règim estava sempre encaminada a promoure els membres del grup «familiar» cap a una posició social millor? Van esquarterar-se alguns dels plans degut a accions individuals? L'«estratègia» es compartia entre el poder adult i el jove? Es col·ligaven homes i dones? I finalment, tots els membres de la Casa coneixien i acceptaven el camí a seguir?

Abans de desenvolupar les respostes a les preguntes plantejades he d'avançar que, des del meu punt de vista, el concepte d'«estratègia» adquireix més importància quan es relaciona amb les anàlisis de les xarxes.⁴ En aquest sentit, alguns historiadors han criticat l'ús de la xarxa com a metàfora insubstancial de connexions personals que, tot i plasmar el dibuix d'una laboriosa aranya, no desgrana el seu funcionament intrínsec. Per això, les propostes d'alguns entossudits historiadors i historiadores s'han

³ E. THOMPSON. *La formación*, (1989). Algunes interessants aplicacions a altres grups socials durant l'Època Moderna: S. CERUTTI. "Processo ed esperienza", s.p.

⁴ El debat sobre les estratègies dels emprenedors rau en la combinació d'accions individuals en consideració dels beneficis que trauria, i el pes fonamental que tenia la participació en un grup, que creava comportaments socials i morals. La tensió entre ambdues esferes, la individual i la col·lectiva, fan que siga important entendre les relacions denses i dèbils entre els subjectes que pretenen aconseguir un objectiu determinat. L'individu és social i respecta certes regles, però també és estratègic, i per tant no passiu. Avner Greif es pregunta "Is Homo Sociologicus Strategic?" a: A. GREIF. *Institutions and*, pp. 421-427, i al Capítol 7 del seu llibre.

dirigit a entendre com operava la xarxa, qui la constituïa i com influïa i, sobretot, quins subjectes eren capaços de moure's al seu interior per assolir múltiples objectius.⁵ Per la seua part, resulta indefugible parlar de xarxa familiar i d'«estratègia» en alguns processos d'ascens social, fet que implica l'estudi previ del llinatge per part de l'historiador. Des d'aquest punt de vista, el treball s'ha realitzar incloent diversos tipus de parenteles i de relacions generades pel grup familiar, no centrant l'anàlisi en el suposat poder omnipresent del baró primogènit. Això no significa excloure'l, o evitar partir d'ell per reconstruir els mecanismes operatius, sinó prendre en consideració totes les derivades de relacions existents a una Casa.

Davant d'aquestes premisses, en les pròximes pàgines desentranyaré les accions individuals i col·lectives de la xarxa familiar i comunitària dels Cernezzis i Odescalchi, tractant les qüestions del prestigi, privilegi i ascens social, i proposant repensar alguns processos des d'una òptica transnacional i, sobretot, no teleològica. Per això, aquest capítol es dividirà en tres grans apartats. En primer lloc, s'atindrà als mecanismes seguits per alguns matrimonis dels membres de la Casa dels Cernezzis i Odescalchi situats en diferents ciutats de la Mediterrània, per esbrinar si va existir una «estratègia» conjunta clara o si, pel contrari, les eleccions depenien de factors conjunturals i contextuals. Seguidament, analitzaré el funcionament de les fidelitats familiars a nivell transnacional i com el capital social derivat del seu grup va portar a aconseguir privilegis a alguns membres, però a altres no. Per finalitzar, es passarà a engrandir l'escala d'anàlisi per observar la xarxa pròpia dels Cernezzis i Odescalchi, procurant entendre de quina manera l'ascens social determinava estratègicament l'abandonament d'una posició social inferior, per assolir una posició que, com una metamorfosi, convertia el subjecte en una nova peça de l'entramat social.

1. Una política matrimonial conjunta a les famílies dels Cernezzis i Odescalchi?

El concepte d'estratègia a l'àmbit familiar deu ser repensat alhora que han sigut repensats, els últims anys, els diferents rols dels subjectes que el formaven i, en conjunt,

⁵ J.M. IMÍZCOZ BEUNZA. "Élites administrativas", pp. 11-30. J.M. IMÍZCOZ BEUNZA. "Actores, redes", pp. 115-140. J.M. IMÍZCOZ BEUNZA. "Las relaciones", pp. 19-42. M. GRANOVETTER. "The Strength", pp. 1360-1380. A. PORTES. *Sociología Económica*, (2013). X. LAMIKIZ. "Social Capital, Networks", s.p.

el de les parenteles.⁶ D'una banda, s'ha establert que les relacions de gènere a les famílies de l'etapa preindustrial no estaven fonamentades en un rol masculí excloent, sinó que les dones hi van jugar un paper determinant.⁷ Alhora s'ha entès a la família com a un equip en coordinació i, llavors, s'ha subratllat que, encara que existís un «lideratge» associat al baró primogènit, la importància de fills, filles, mullers, oncles i ties, avis i àvies, fou imprescindible per activar els moviments que una família acomplia amb la finalitat d'arribar a un objectiu determinat.⁸ El cap exercia cohesió sobre el grup, tot i que no sempre tenia eficàcia al llarg dels anys, ni necessàriament sobre tots els membres de l'«equip». Aquesta qüestió és observable a partir de les polítiques matrimonials d'algunes famílies, en les quals els joves decidien trencar amb l'«estratègia» imposada, malgrat els intents dels adults de situar-los en una tessitura que no provoqués la pèrdua de la reputació i l'honor que tenia la seua Casa en l'espai públic.⁹ A més de la família sanguínia, la historiografia dels últims anys ha posat damunt la taula la importància dels parents adquirits (*in-law*), sobre les decisions que es prengueren a l'entorn familiar:¹⁰

«the tendency to make the "family" synonymous with the household has greatly inhibited our understanding of its functions. Although the view of the family as a co-residential unit has been criticised in various quarters, the study of kinship relations has attracted considerably less interest, among early modernists, than that of relationships without the nuclear family».¹¹

Simplement, el terme família no abasta totes les relacions de parentesc que existiren, com sogres, cunyats i cunyades i els consanguinis d'aquests, amb els qui en molts casos s'establien relacions estretes, passant a formar part del col·lectiu integrant d'una nova Casa. El concepte ampli de Casa també suma les influències dels qui

⁶ R. CHARTIER (dir.). *Historia de*, (2001). J. CASEY - J. HERNÁNDEZ FRANCO (eds.). *Familia, parentesco*, (1997).

⁷ No s'ha d'oblidar, però, que van existir diferències formals i pràctiques que atorgaven un poder vertical al baró dintre de l'àmbit familiar i social. O. OLIVERI KORTA. *Mujer, casa*, (2009). R. AGO. "Giochi di squadra", pp. 256-264. M.A. FARGAS PEÑARROCHA. "De conflictos", pp. 1-18. M. FARGAS PEÑARROCHA. "El sentido", pp. 153-173. C. BLUTRACH-JELIN. "Mujer e identidad", pp. 23-51.

⁸ Renata Ago apunta això mateix a "Giochi di squadra". És important entendre l'actuació dels joves en aquest entramat, ja que un equip no sempre és estable i immune a tots els elements exògens, sinó tot al contrari, el jove podia desobeir, trencar amb l'estratègia i per això calia equilibrar els pesos de la balança i ser persuasius per a que el conjunt familiar pogués caminar conjuntament. També als anys '80 P. ARIÈS. *Padri e figli*, (1983), assenyalava la importància relacional entre els membres. R. AGO. "Jóvenes nobles", pp. 365-413.

⁹ I. MORANT DEUSA - M. BOLUFER PERUGA. *Amor, matrimonio*, (1998). M^a. I. GASCÓN ÚBEDA. "Del amor", s.p. M. BOLUFER PERUGA. "De violentar", pp. 349-360.

¹⁰ S. CAVALLO. *Artisans*, pp. 115-125. G. LEVI, "Family and Kin", pp. 567-576.

¹¹ S. CAVALLO. *Artisans*, p. 116.

participaren de la seua vida quotidiana, com el servei que treballava per als grups més acomodats.¹² Fins i tot, els veïns jugaren un paper important en la configuració del que s'anomena generalment «estratègia social de la família».¹³ Amb tot, llavors, cal anar amb compte a l'hora de definir els límits sobre els quals les persones van poder intervenir per dissenyar algunes passes.

A totes llums, els historiadors i historiadores que treballen al voltant d'una nissaga, o d'un grup que es pot considerar amplament homogeni, utilitzen la política matrimonial com a punt de referència a l'hora de parlar d'estratègia grupal,¹⁴ i és per això que en el següent apartat dedicaré l'atenció als matrimonis per començar a analitzar detalladament el concepte d'«estratègia». La composició d'una família transnacional ofereix, per la seua part, una multiplicitat de contextos i necessitats d'adaptacions diverses, fet que pot enriquir el debat sobre el determinisme a l'hora d'escollir parents. Foren les Cases dels Cernezz i Odescalchi endogàmiques o tingueren pràctiques exogàmiques? La política matrimonial fou clara, delimitada i compartida, o tot el contrari? A continuació, exposaré alguns casos en aquesta direcció per arribar a algunes reflexions finals.

Dels diagrames genealògics presentats al Capítol II d'aquest treball, es pot deduir que les famílies dels Cernezz i Odescalchi foren ben amples i compostes per múltiples individus situats a ciutats diferents. Probablement per això, parlar d'una

¹² Dintre del servei hi havia una jerarquia formal, alguns tenien més contacte directe amb els afers dels individus de la casa mentre d'altres podien influir menys. Per exemple, els educadors dels fills, tot i que formaven part del servei, tenien un poder d'influència rellevant. De vegades, també altres membres. Com es pot veure als testaments, en alguns casos es deixaven béns a alguns dels membres del servei, discriminant a altres, i això suposaria un vincle sentimental que podria induir a pensar un paper rellevant entre els membres de la Casa. Costantino Cernezz, primer comte de Parcent, va realitzar un codicil explícitament per incloure a «Francesc Palomar, criat que es de Don Costantino Sernesio, mon nebot», per assegurar que entre les 2.000 lliures a repartir entre el servei després de la seua mort, es privilegiaren les donacions a ell. AHN, SN, PARCENT, C.218, D. 1. Img. 90

¹³ S. CAVALLLO. *Artisans*, pp. 115-125

¹⁴ S'ha escrit molt sobre les estratègies matrimonials en diferents àmbits i per a diferents objectes d'estudi. Sense la voluntat d'allargar-me citaré només algunes referències en relació al cas d'estudi: A. FELIPO ORTS. *Nobleza, poder*, pp. 49-65. A. FELIPO ORTS. "Los desposorios", pp. 237-253. M^a. LUISA MUÑOZ ALTABERT. "Algunos aspectos ", pp. 19-39. J. A. CATALÁ SANZ. "El coste económico", pp. 165-190. R. BENÍTEZ SÁNCHEZ-BLANCO. "Familia y transmisión ", pp. 35-70. I. BAIXAULI. *Casar-se a*, (2003). R. AGO,. *Carriere e clientele*, p. 36. M. A. VISCEGLIA (a cura di). *La nobiltà romana*, (2001). M. A. VISCEGLIA. *Signori, patrizi*, (1992). M. A. VISCEGLIA. "Burocrazia, mobilità sociale", pp. 11-59. M. FUBINI LEUZZI. "Vita coniugale", pp. 253-267. En concret sobre estratègies matrimonials de les famílies de negocis estrangeres per a la seua naturalització: F. VELASCO HERNÁNDEZ. "Capitalismo y burguesía", pp. 21-56. F. VELASCO HERNÁNDEZ. "Comportamientos y estrategias", pp. 221-239. R. M. GIRÓN PASCUAL. "Mercaderes milaneses", pp. 41-74. R.M. GIRÓN PASCUAL. "Ricos, nobles", pp. 41-56. F.J. IGLESIAS NÚÑEZ. "Prácticas mercantiles", pp. 141-178.

estratègia familiar col·lectiva i igualitària resulta, en aquest cas, banal. Depenent de la perspectiva i d'allò que vulguem explicar, les anàlisis matrimonials poden variar. Des de la mirada cap als ascensos socials més destacats, com el d'Innocenci XI i el del comte de Parcent a València, podem entendre que les aliances amb les grans cases valencianes, castellanes, milaneses i venecianes es feren amb l'objectiu últim d'ajudar alguns dels seus membres a fornir d'energia l'assoliment dels seus anhels. Si, pel contrari, fixem l'atenció en l'èxit mercantil i financer, les unions poden ser interpretades com a mecanisme per estretir i consolidar les relacions econòmiques entre diferents famílies. Encara més, quan s'observa com s'enretiraren alguns membres de la família del mercat matrimonial, es pot considerar una estratègia d'estalvi per part de la família, tot i que en altres casos, coneixedors de la vida completa del personatge, es podria matisar que l'entrada en les estructures eclesiàstiques s'entén dintre d'una voluntat d'ascens social, i també econòmic i polític, en les mateixes (pensem el cas de Benedetto o Giulio Maria Odescalchi). En definitiva, els nostres raonaments estan influenciats per la coneixença d'allò que succeí i per la nostra necessitat de classificar unes pràctiques matrimonials que, a dir la veritat, depenien de factors múltiples i consideracions contextualitzades en cada cas. És important, per això, recollir les diverses polítiques relacionals amb l'espai cívic i religiós, i els mecanismes que es desenvoluparen per materialitzar-les, comptant que els grups tenen i tenien una «racionalitat limitada».¹⁵

Mobilitzant recursos en equip: València, Venècia i Gènova-Milà

El primer argument per desclassificar les pràctiques esmentades, ja ha estat desgranat al Capítol I, en concret amb la política matrimonial dels fills del germà del primer comte de Parcent. Francesco Cernezzi va morir l'any 1639 deixant alguns dels seus fills en minoria d'edat i, per això, fou el seu germà, Costantino Cernezzi qui va actuar com a curador d'ells, conjuntament amb les germanes Tàrrega, mare i tia dels hereus.¹⁶ També, però, influïrien altres membres de la xarxa, com els situats a l'altra vora de la Mediterrània occidental. Si bé els germans Cernezzi, arribats a València a principi de segle, havien emparentat amb una família de rellevància política a l'entramat

¹⁵ J. REVEL, "Microanalisi e costruzione ", pp. 19-44.

¹⁶ AHN, SN, PARCENT, C. 218, D.1. Img. 58-62. Francesco Cernezzi tenia una filla no legítima, com a monja professa al convent de la Santíssima Trinitat de València. A més tenia un altre fill il·legítim, Giovanni, que com s'ha vist va adquirir protagonisme a partir dels anys '40 en la companyia comercial amb Ascanio Sobregondi.

institucional com la dels Tàrrega, que podria entendre's com a voluntat d'adaptació, els dissenys de Costantino consistien en traslladar els hereus del germà a Itàlia, per casar-se i residir-hi. Recordem que el «programa» només s'aplicà a Claudia Cernezzi, qui mitjançant la mediació de la xarxa transnacional de la família, es traslladà a Como. El 1652 la jove Claudia, de només 13 anys, es va maridar amb el nebot de Benedetto Odescalchi, Antonio Maria Erba. La consanguinitat del matrimoni, de tercer grau, va obligar a demanar una dispensa papal per a que es pogués portar a terme.¹⁷ Aquell casament pot entendre's com una política clarament endogàmica, però també com a hibridació entre objectius mercantils i socials. L'amat nebot de Carlo i Benedetto Odescalchi, implicat també en els negocis familiars, pactava una aliança amb la flamant companyia valenciana, el cap de la qual havia aconseguit quatre anys abans el reconeixement de comte de Parcent.¹⁸

Si aquell esdeveniment va sorgir, en part, segons allò desitjat per Costantino, en la suposada existència d'una planificació per part del cap de família, el futur després de la seua mort no fou com la conjeturada «estratègia» plantejava. Manuel va casar dos vegades, en primeres núpcies amb Isabel de Calatayud, filla dels marquesos de La Casta, i en segones amb Inés de Perellós, filla dels primers marquesos de Dos Aigües.¹⁹ La primera família s'integrava a una nissaga de llarga tradició al Regne de València, mentre que la segona es presentava com a un llinatge recentment ennoblit i prometedor en el territori valencià.²⁰ El nebot Costantino va morir jove i no va poder casar-se, mentre que Maria ho va fer també amb un membre secundari de la família valenciana dels Mercader,²¹ no traslladant-se cap d'ells a terres italianes. L'única successora a Itàlia, Claudia Cernezzi, va morir a Como sense descendència i Antonio Maria Erba va casar amb altra dona,²² no suposant, però, la desconnexió entre les famílies. Cal pensar que

¹⁷ M. LOGATI. "L'ultimo soggiorno ", p. 9.

¹⁸ La informació està detallada al Capítol I.

¹⁹ AHN, SN, PARCENT, C. 135. D. 1. Img. 4-6. Manuel va signar les capitulacions matrimonials amb Elisabet de Calatayud, filla de Josep Calatayud i Pallàs, senyor d'Agres i Damiata Carròs, filla del comte de Cirat. El matrimoni s'acordà el 6 d'abril de 1659, instituint un dot de 10.761 lliures. AHN, SN, PARCENT, C. 135. D. 1. Img. 6. El segon matrimoni el va pactar amb Inés Rabassa de Perellós, filla del primer marquès de Dos Aigües, d'una posició social considerablement més elevada que la cònjuge del primer matrimoni. El comte va tindre una filla del primer enllaç, Lluïsa Cernesio, mentre que del segon va tenir-ne, un fill, Josep Cernesio, i una filla, Josepa Cernesio. El fill del comte arribaria a ser a principis del segle XVIII, Grande d'Espanya. J. SAN RUPERTO ALBERT. "De mercaders a", pp. 253-272.

²⁰ J. ESTEBAN CHAPARRÍA. "El palau" pp. 113-146.

²¹ AHN, SN, PARCENT, C. 141, D.6. Plet del fill de Maria Cernezzi i Galcerà Mercader per l'herència del besavi Gaspar Tàrrega. El matrimoni va tenir tres fills, Galcerà, Francesc, canonge de la Seu, i Francesca Mercader, monja professa al convent de Santa Caterina de València.

²² Com es veurà més endavant la segona muller fou Teresa Turconi, filla del senador Luigi Turconi.

aquestes imbricacions familiars implicaven molt més que un acte d'estima entre cònjuges i les seues famílies.²³

Quin camí van seguir la resta de membres de la xarxa familiar dels Cernezzi i Odescalchi a les diferents ciutats europees on hi habitaren? Podem trobar algunes coincidències entre la nissaga dels Cernezzi de Venècia i els de València. Francesco Cernezzi de Venècia va inaugurar la seu comercial a la ciutat l'any 1619, havent de traslladar-s'hi. La seua posició econòmica va fer que concertés un fructífer matrimoni amb Maria Flangini, una dona del patriciat vènet que provenia d'una família de mercaders de Xipre, inserits al patriciat venecià al 1664, moment en el qual ja comptaven amb el reconeixement de noblesa del Sacre Imperi.²⁴ Els Flangini havien constituït una companyia comercial amb estrets lligams amb els Cernezzi i Odescalchi.²⁵ Hi participava també Pietro Martire Cernezzi, qui el 1632 va decidir, però, obrir una seu comercial a Milà per les contínues desavinences amb Maria, la seua cunyada.²⁶ Dos anys després, la mort sobtada de Francesco deixava la seua muller amb quatre fills i una filla al seu càrrec. Al testament va incloure al seu germà, Pietro Martire Cernezzi com a tutor i responsable del futur de la seua família, veient-se obligat a tornar a Venècia. Expressava també el desig que la seua dona i els fills marxaren a viure a Como, però això, en el cas venecià, no va succeir.²⁷ Giovanni Battista Cernezzi, el fill primogènit, havia nascut el 1631, i la seua filla Laura el 1633, no havent passat aquell any del quart i segon aniversari, respectivament.²⁸ L'any 1647, Pietro Martire negociava el matrimoni de la neboda, pactant-lo amb el seu soci comercial Carlo Odescalchi, qui en aquella ocasió representava a Marco Plinio Odescalchi, nebot seu de vint anys. El matrimoni fou acceptat pel primogènit Giovanni Battista, i la resta de germans, Andrea i Giovanni Pietro Cernezzi, qui vivien a Venècia, però també per Antonio Cernezzi, habitant a Graz on desenvolupava la seua formació comercial en pro de la família.²⁹

El pacte matrimonial mostra una clara intencionalitat mercantil, i es pot entendre com un acord de pau entre les companyies dels Cernezzi i Odescalchi després d'algunes

²³ Al Capítol I s'ha vist com Costantino Cernezzi va nomenar marmessor al seu testament a Ramón Sanz de la Llosa, segon marit de Caterina Tàrrega, cunyada seua.

²⁴ D. RAINES. "La lobby cittadina", pp. 84-86. D. RAINES. "Cooptazione, aggregazione", pp. 1-64.

²⁵ La seua correspondència comercial es pot seguir a ASRo, FO, II D 4. Any 1643.

²⁶ Per a la informació genealògica veure Capítol II.

²⁷ BCCo, FO, Bust. 250. *Scritture per il negozio di Venetia*. Testament de Francesco Cernezzi, 1635, 17 novembre.

²⁸ BCCo, FO, Bust. 239, Fas. 1. 1647, 18 abril.

²⁹ BCCo, FO, Bust. 239, Fas. 1. 1647, 18 abril.

desavinences sorgides els anys anteriors, ja tractades en aquest treball. Tot i que la voluntat testamentaria de Francesco Cernezzi fou que els beneficis derivats del dot s'invertiren al negoci obert a Milà l'any 1634, no fou possible, ja que cap membre continuava actiu en aquella seu. El compromís va desembocar en unes capitulacions que establien que els Cernezzi paguessin 54.000 lliures imperials, és a dir, 6.000 ducats de Banc de Venècia.³⁰ El desemborsament s'acordava en dos tandes: 18.000 lliures s'havien d'afegir en dos partides als beneficis de la companyia i les restants 36.000 s'emprarien comprant béns estables, rendes anuals o dominis directes, beneficis sobre els quals els Odescalchi es comprometien a entregar un cinc per cent anual als Cernezzi. Els Odescalchi, per la virginitat de la jove i com a mecanisme regulador del patrimoni familiar, incrementaven el dot en un terç del capital, com era costum a Como.³¹ La distribució semblava una vertadera inversió en termes mercantils per part de les dos famílies, una operació comercial amb interessos,³² que s'arrodonia amb la presència dels testimonis Andrea Lumaga i Aurelio Rezzonico, dos reconeguts mercaders alpins a Venècia.

Les situacions que es produïren a València i Venècia van tindre algunes similituds en el cas de Carlo Odescalchi, qui havia viscut a Gènova gran part de la seua vida però havia casat a Milà amb una dona de la reputada família dels Cusani, Beatrice,³³ amb la qual havia tingut dos filles, Paola Beatrice i Giovanna, i el baró menor, Livio. A la seua mort, el 1672, el seu germà Benedetto es penedia perquè el cap familiar no havia deixat unes indicacions clares per al futur dels seus fills: «fu unico forsi errore che il signore Carlo non applicasse a mettere qualche cosa in testa di tutti i figlii, e massime del signore Livio».³⁴ Als principals indrets de la companyia, València, Venècia i Gènova-Milà, els tàndems dels germans (Francesco & Costantino, Francesco & Pietro Martire, i Carlo & Benedetto), per causes del destí, tingueren unes responsabilitats similars: el germà de cada tàndem que havia tingut descendència no es va encarregar de la responsabilitat de l'educació i destí dels seus fills, sinó que hagué de

³⁰ BCCo, *FO*, Bust. 239, Fas. 1. 1647, 18 abril.

³¹ R. BENÍTEZ SÁNCHEZ-BLANCO. "Familia y transmisión de la propiedad", pp. 35-70. A València l'increment de dot era del cinquanta per cent.

³² En eixe sentit s'ha parlat de les associacions familiars des d'una perspectiva merament mercantil: E. GRENDI. "Associazioni familiari", pp. 23-39. I. BEN-AMOS. "Gifts and Favours", pp. 43-45.

³³ M. FORNI. "Committenza e cantiere", p. 22. G. SIGNOROTTO, *Milán Español*, pp. 164-166. A. ÁLVAREZ-OSSORIO ALVARIÑO. *La República*, pp. 299 i 306.

³⁴ P. GINI, *Epistolario Innocenziano*, p.95. 1673, 23 novembre.

portar-ho a terme el germà que no tenia successors. Tant al cas valencià, venecià com genovès-milanès, les «estratègies» matrimonials no foren guiades pel «*pater familias*» sinó per les mares i els oncles. Llavors, el testament de Carlo Odescalchi de 1672, establí que:

«Non potrà però maritarsi [Giovanna Odescalchi] senza il consenso del suddetto Eminentissimo Signor Cardinale, mio fratello [Benedetto Odescalchi], e suo Zio, e del Signor Senatore Erba, suo Cugino, e mio nipote, e se mai tentasse di farlo da sé medesima in tal caso resti priva della dote di sopra costituitagli».³⁵

La disposició contemplava la intermediació dels adults, oncle i cosí, per a la decisió de la política matrimonial de la jove Giovanna Odescalchi.³⁶ Paola Beatrice havia ingressat al convent de Santa Cecília l'any 1669, però tocava organitzar les vides dels altres joves. Giovanna va pactar el seu matrimoni quatre anys més tard que el seu pare morís i la gestió es va portar a terme entre Roma, Milà i Como, amb l'acceptació de Carles II a Madrid.³⁷ Ella era una jove de caràcter difícil i, fins i tot, rebel dintre de la concepció femenina de l'Època Moderna. L'òrfena, vivia a casa de l'àvia materna a Milà, mentre que la germana residia a Como i el germà a Roma, amb el seu oncle Benedetto, des de 1674. La base familiar tenia gran pes en la construcció de la personalitat dels seus membres, malgrat que estigueren separats físicament. Així doncs, la correspondència jugava un paper fonamental en la creació d'eixa identitat. Com afirma Maria Vittoria Rinaldi: «il deserto della Casa di famiglia costituiva il non-luogo delle identità e delle affettività familiari».³⁸ Es va gestar un cercle entre els germans que canalitzava les pors, ambicions, projectes i desafectes. Benedetto Odescalchi, com a tutor, no va moure massa fils per a casar la jove Odescalchi, fet que la inquietava, ja que volia gaudir d'una independència major a la que li atorgaven els avis. Durant els anys que passaren entre 1673 i 1677, Giovanna s'enamorà d'un jove, amagat a la correspondència sota la lletra C., encara que s'identifica clarament amb el fill del marquès de Cusani, cosí seu. La conformació d'un camí paral·lel al poder adult per part de l'adolescent, compartit amb els germans, va fer que Benedetto Odescalchi prohibís la

³⁵ *Testament de Carlo Odescalchi*, <http://www.enbach.eu>, transcripció de Roberto Fiorentini [en línia].

³⁶ Ja s'ha parlat de la intermediació de diferents persones de la família en els matrimonis a la nota. 4 d'aquest capítol. A més, veig reflexionar sobre el poder adult a J. SAN RUPERTO ALBERT. "Amor y sexo", pp. 657-676.

³⁷ M. BOLUFER PERUGA - I. MORANT DEUSA. *Amor, matrimonio*, p. 33.

³⁸ M.V. RINALDI. "Giovanna e Paola", p. 202.

correspondència entre Giovanna i Paola Beatrice durant dos anys, en els quals s'intentà reconduir la situació traslladant-la a residir amb el seu cosí Antonio Maria Erba a Milà.

Quan Benedetto Odescalchi es va cenyir la tiara pontifícia, Giovanna va veure el moment de trobar una nova posició a la família, assegurant que no li importaria anar a representar la Casa a Roma, conjuntament amb Livio, el seu germà, mostrant ambició i obertura a conèixer nous mons.³⁹ De fet, el seu orgull es va incrementar arran de la seua nova posició social, era *nipote* del papa. Ella volia maridar-se amb alguna de les millors cases de Milà, i així li proposava al germà que influís sobre el papa per tal de declinar les ofertes de les cases que abans de ser *nipote* l'havien rebutjat: «che mentre io ero nipote di cardinale anno fatto puocco capitale di me, hora che sono nipote di papa non lo voglio far io di loro».⁴⁰ En cas d'haver de desposar-se, la jove mostrava la seua inclinació cap a la Casa dels Omodei. Antonio Maria Erba, qui aleshores es trobava amb ella a Como, informava a Innocenci XI que:

«devo suggerire che Omodeo tiene tuttavia de 45.000 scudi de debito contro Vostra Santità, e forsi di più, la Casa è, però, creduta in generale molto facultosa. Di Borromeo non v'è cosa nessuna, in contrario sendo la Casa più facultosa dello Stato e più copicua per tutti li capi».⁴¹

Erba, llavors, va proposar l'elecció de la Casa Borromeo, influint en la seua elecció i assegurant a Benedetto que Giovanna es mostrava obedient i resignada a allò que ajustés: «che volentieri s'aggiusterebbe col primo partito della casa Borromeo» vist que «a farsi religiosa non vi è alcuna vocatione».⁴² Proposada la qüestió a Vitaliano Borromeo i al candidat a marit, Carlo Borromeo Arese, la noble família acceptava de bon grat la proposta, mantenint la decència de no reclamar cap dot a l'espera que el papa, com a tutor de Giovanna, realitzés una oferta en harmonia a la honorabilitat d'ambdues cases. Giovanna, va exigir, segons les paraules d'Erba, que «in caso di vederla vorrebbe havere tanto di potersi mantenere conforme al suo stato». L'oferta fou de 40.000 escuts i el pagament es deixava a discreció dels designis dels Borromeo,

³⁹ ASRo, FO, X B 6. Vol.1. 1676, 22 octubre.

⁴⁰ ASRo, FO, Lettere Varie, Fasc. 1. 1676, 7 octubre. Citat en M.V. RINALDI. "Giovanna e Paola", p. 204.

⁴¹ ASRo, FO, X B 6. Vol.1. 1676, 22 octubre.

⁴² ASRo, FO, X B 6. Vol.1. 1676, 27 octubre.

oferint-los la possibilitat de pagar en contant, efectes en Venècia o béns estables on consideraren.⁴³

Durant el procés de pacte del dot, Giovanna es va traslladar a Milà i va visitar els amics de la família. Parlant amb uns i amb altres, «nelle sue gran ragioni suggerisce» que calia tenir en compte a la casa dels Cusani de cara a la candidatura per al seu matrimoni. La jove manifestava que els seus contactes l'havien fet coneixedora que aquella Casa disposava d'un patrimoni d'almenys 200.000 escuts. Erba es va apresurar a «disinganarla, non standovi di verità che l'azienda della Casa [Cusani] è quasi tutta in aria, et avanti resti fondata si corrono gran traversia e pericolo che possono diminuirla».⁴⁴ La persuasió per desenganyar la jove va consistir en projectar una visió del futur en la seua ment. Se la convidava a fer conjectures sobre el dia de demà, especulant que del matrimoni s'esperaven molts fills i filles. En cas que entre ells sorgís alguna discrepància això podria provocar que la riquesa familiar acabés per disgregar-se i, per tant, calia que la Casa amb la que s'anava a maridar tingués suficients recursos per repartir entre els descendents. Mentrestant, Erba s'assegurava de «tenerla lontana di chi ci può dare mali consigli e contrari alla conveniente quieté».⁴⁵ El mandat s'acompanyava de la reclusió de l'hereu del marquès de Cusani al castell de Pavia durant un temps, amb la intenció que no es veieren.

Els fets en si demostren el joc del grup a l'hora de seleccionar el matrimoni. D'una banda, va existir la intermediació de Benedetto Odescalchi, ja Innocenci XI, per pactar la millor aliança, amb la informació sobre quina era la Casa més rica de Milà al moment, gràcies als avisos d'Erba, qui, coneixedor de la situació patrimonial de les grans cases milaneses, havia proposat a Carlo Borromeo. Per la seua part, Giovanna es mostrava obedient i resignada a ajustar el matrimoni amb qui els seus procuradors i el seu germà Livio decidiren,⁴⁶ però alhora se li demanava el seu parer, la seua opinió, i fins i tot se li deixava proposar. Giovanna, en un inici, havia pretès casar amb els reconeguts Omodei i, encara més, quan les capitulacions estaven ja en marxa, va moure diferents recursos per informar-se de la conveniència de maridar-se amb la Casa del seu amant, Cusani. La dissuasió no es va fer a cop d'ordre, sinó que es va provar a convèncer-la amb arguments, i estratègicament Erba va decidir enviar-la a Como, com

⁴³ ASRo, FO, X B 6. Vol. 1. 1676, 30 desembre.

⁴⁴ ASRo, FO, X B 6. Vol.1. 1677, 13 gener.

⁴⁵ ASRo, FO, X B 6. Vol.1. 1677, 13 gener.

⁴⁶ M.V. RINALDI. "Giovanna e Paola", pp. 201-232. S'observa com Livio Odescalchi també va estar implicat en la concertació del matrimoni.

ja havia fet amb Livio, el seu germà, abans que partís a Roma.⁴⁷ Ella però, mostrà la capacitat d'opinió i selecció pròpia dintre d'un procés que, encara que no era democràtic, tampoc es feia sense comptar amb l'opinió dels membres de la família. La possibilitat de rebel·lió hi estava present, però també la proposició i el pacte. Per últim, la gestió de recerca del matrimoni sí que mostra una «estratègia» matrimonial de caràcter essencialment econòmic i amb una projecció de cara a les conjuntures del futur.

A l'hora de concloure les capitulacions entre la Odescalchi i el Borromeo, els testimonis de les capitulacions foren el marquès Ottavio Cusani, oncle de la jove, i el comte d'Adda,⁴⁸ ambdós acceptats per Giovanna «per maggior convalidatione ho voluto leggere l'un e l'altro alla signora Giovanna, et sentire se haveva cosa da suggerire».⁴⁹ Entre el 16 i el 30 de juny els joves es van casar a la ciutat de Como, amb la festa i l'alegria de parents i veïns. Giovanna passava a ser comtessa d'Arese i els parents podien gaudir d'estar emparentats amb la Casa del Borromeo.⁵⁰

La gestió i participació de molts dels membres de la xarxa en decidir sobre el matrimoni tingué èxit. També els hagués pogut anar malament, com els havia passat a alguns membres de la seua xarxa. Com es veurà al proper capítol, Bartolomeo Giovanelli era un dels qui formaven el consorci d'explotació de les mines de mercuri de Idrija amb la companyia veneciana de les famílies, els C&R. Carlo i Benedetto Odescalchi havien mediat per maridar les seues filles amb famílies de reputació en

⁴⁷ A Livio també el van enviar a Como davant de la incertesa de les relacions que mantenia amb altres joves. A més provaven de buscar-li els cambres correctes, fet que demostra la importància de les relacions amb els membres que composaven la Casa que no eren de la família, com era el servei. P. GINI, *Epistolario Innocenziano*. Carta 1674, 25 agost. «Mentre si può dubitare che il cameriero insinui cose non buone al signore Livio è bene levarglielo d'attorno, poi che troppo importa, che in questa età egli si tenghi lontano da cattive suggestione sostituendo in suo luogo Martino, già che è soggetto d'intera confidenza».

⁴⁸ El pare de Giovanna tenia un estreta relació amb este influent personatge de la Monarquia, qui havia estat a Madrid i que va tornar a Itàlia durant el període. ASRo, FO, II D 7. 1671, 2 setembre.

⁴⁹ ASRo, FO, X B 6. Vol.1. 1677, 7 abril.

⁵⁰ G. SIGNOROTTO, *Milán español*, pp. 228, 322. Els Borromeo foren una de les famílies més importants d'Itàlia durant l'Època Moderna, destacada sobretot pel sant Carlo Borromeo que va viure al segle XVI. Aquest *casato* d'arrels italianes va acabar emparentat amb els Odescalchi mitjançant el matrimoni de Giovanna. Carlo Borromeo (1657-1734) fou comte d'Arona i senyor d'Arese, que va heretar dels seus progenitors. Els Borromeo confluïren, segons Gianvittorio Signorotto, en una de les aliances familiars que més profit van treure en la segona meitat del segle XVII milanes, el Arese i Visconti. De fet, Carlo Borromeo Arese va arribar a ser virrei de Nàpols i un germà seu, Gilberto Borromeo, fou bisbe de Novara. Els Borromeo van ocupar també alts rangs de l'exèrcit de la Monarquia, com per exemple el de comissari general de l'exèrcit, ocupat per Giovanni Borromeo, càrrec per damunt del qual només estava el governador de Milà i el Mestre de camp. Ell controlava els salaris a l'exèrcit i podia recaptar aranzels en cas de conflicte armat. A més a més, Carlo va ser nomenat membre de l'Orde Militar del Toisó d'Or, concedit per Carles II el 1678. Una distinció que va estar relacionada també amb les maniobres que va realitzar el segon comte de Parcent per a la seua consecució. AHN, SN, PARCENT, C.50, D.5, Img. 6. Carta de Carlo Borromeo a Manuel Cernezzi, segon comte de Parcent, 1678, 17 juliol. Més endavant es veurà com Josep Cernesio, fill de Manuel, va utilitzar el favor de Livio per a aconseguir beneficis derivats de Roma gràcies al papa Innocenci XI.

l'esfera de la *Repubblica Serenissima*. A l'hora de casar la filla major de Giovanelli amb un fill de Tedio Morosini de Venècia, la jove va decidir escapar de la ciutat:

«Restò stabilito il matrimonio della figlia maggiore del Bartolomeo Giovanelli come accennai a Vostra Eccellenza, sopra gli ordini del padre e della madre, ma era in sorte un intoppa impensato, non volendo la giovine acconsentire, ritrovandosi in convenirsi al paese, e per mezzo invaghita⁵¹ d'un gentilomo pure venetiano si trova a Bergamo, ma di qualità molto inferiore del Morofini. Un nipote del Bartolomeo si portava ove è, per porla invasione. Et non riscinderli bene, sono due altre ch'una pur ne inclina monacarsi e si stabilirà con questa et essendo ricco il padre potrà esser ne faccia far penitenza et si pentisca quando non sarà pur a tempo».⁵²

Aquest petit passatge mostra com les joves podien trencar una suposada «estratègia» d'aliances familiars i com, per a solucionar-ho, calia tindre diferents recursos, tant de mediació com de substitució. Per tant, les pautes a seguir eren flexibles i adaptables a cada moment i lloc.

No maridar-se podia suposar també una «estratègia»? De recent, alguns historiadors han apuntat que l'enviament de dones a convents no significava només un estalvi per a les arques familiars i una concentració patrimonial sobre el hereu primogènit baró. De fet, en el cas de l'aristocràcia, comptar amb membres de la família en cercles de sociabilitat religiosos podia comportar grans beneficis relacionals però també grans costos. La carrera eclesiàstica incloïa partides voluminoses, com s'observa als llibres comptables sobre les quantitats destinades per al cardenal Odescalchi als 1671.⁵³ Dels tres germans barons, només un va casar-se, Carlo, i això no suposava que els altres foren menys costosos a la família.

La part patrimonial que li corresponia a una monja de clausura podia suposar entre una quarta i una cinquena part del dot que rebrien les dones que es maridarien.⁵⁴ Aquesta podia resultar més econòmica, però les despeses a l'interior no eren escasses. En el cas de Paola Beatrice Odescalchi, monja agustiniana al convent de Santa Cecilia, i filla de Carlo Odescalchi, els deutes acumulats al llarg de la vida foren considerables, entenent que va actuar com a la reformadora de l'edifici i patrocinadora del

⁵¹ DIZIONARIO TRECANI: 2. Nell'intr. pron., *invaghirsi*, innamorarsi, accendersi d'improvviso amore o di desiderio, incapricciarsi.

⁵² ASRo, FO, II L 7. 1671, 8 abril.

⁵³ ASRo, FO, IX G 6. Balanç 1670. Al balanç major de comptes de 1670 hi havien quatre partides de despeses, una de 489.751 lliures, del compte a part de la companyia, una de 11.208 lliures en la compra de béns mobles, una partida de 963.516 lliures del compte corrent del cardenal a Venècia i una de 4.464 lliures en moneda de Ferrara.

⁵⁴ M.V. RINALDI. "Giovanna e Paola", p. 222.

col·leccionisme intern.⁵⁵ Paola es va endeutar davant la negativa de Benedetto Odescalchi, tutor seu, d'abonar-li els diners corresponents: «la posta passata scrissi al Signor Cardinale [Benedetto Odescalchi], humilmente supplicandolo a farmi dare danari e significandole il stato in che mi trovo, mentre ò bisognato fare moltissimi debiti per provedermi alle mie necessità».⁵⁶

La capacitat d'endeutar-se, porta a entendre que la seua exclusió física mitjançada pels murs conventuals, no significava un desplaçament de la vida pública i dels afers familiars. La seua actuació la portà a convertir-se en un canal de comunicació respecte a la promoció, el servei i el patronatge, així com sobre les polítiques matrimonials i de representació: «lo spazio dietro la grata non era uno spazio sterile ma un microcosmo in cui la realtà esterna arrivava "amplificata"».⁵⁷ Maria Vittoria Rinaldi, apunta sobre Paola Beatrice que: «la pur reclusa Beatrice condivide e partecipa con commovente intensità alle complesse vicende del matrimonio della più giovane sorella Giovanna, ne comprese e ne addolcì gli scarti umorali, fu un valido e rassicurante freno alle rivendicazioni più ardite»⁵⁸ convertint-se, a més, en la coordinadora d'una xarxa d'informació i patronatge que gestionava, gràcies als contactes amb les altres cinquanta monges, filles de famílies aristocràtiques, els familiars de les quals les visitaven, i als contactes epistolars, que feien que ella mateixa es conferís un rol gens marginal en l'àmbit relacional.⁵⁹ De fet, seria la mateixa Paola qui va recomanar-li a Livio que comptés amb Abbondio Rezzonico com a procurador, un fet que posava en relació Paola amb la germana de Rezzonico, també interna al convent, a la qual va visitar la seua mare i amb qui es va fer de mediatora per a que el seu fill treballés a favor de Livio. Abbondio, com veurem a continuació, fou una peça clau en el desenvolupament de l'estratègia individual d'ascens social de Livio i alhora mostra una clara connexió en allò que des del convent programaren les seues germanes. Per fer-se una idea de com d'informada estava Paola d'allò que succeïa a l'exterior, es pot individuar el seu rebuig a enviar partides monetàries de Venècia a Polònia per part de la companyia dels C&R, operacions ordenades per Innocenci XI.⁶⁰ La seua disconformitat es derivava de la

⁵⁵ P. VANOLI. "Gli Odescalchi", pp. 28-30.

⁵⁶ ASRo, *FO*, Lettere Varie, Fas. 1. 1675, 16 setembre. Citat en: "Giovanna e Paola", p. 222.

⁵⁷ M.V. RINALDI. "Giovanna e Paola", p. 227 .

⁵⁸ M.V. RINALDI. "Giovanna e Paola", p. 204.

⁵⁹ M.V. RINALDI. "Giovanna e Paola", pp. 227-228.

⁶⁰ M.V. RINALDI. "Giovanna e Paola", pp. 221-232.

reclamació de diners a favor de la família que tant va descuidar Benedetto, com es veurà al proper capítol.

Cal tenir en compte, llavors, el seu poder i la seua situació, que alhora era menystinguda i en part menyspreada per Benedetto Odescalchi, qui des d'abans d'ascendir al pontificat l'havia tingut en no molt bona consideració:

«Mi penetra a l'anima che il Signor Cardinale parli con tanta colera di me, non già perché non mi voglia dare il livello, perché per questio io spero di non patirne, che troverò qualche d'uno che m'inpresterà delli danari nelle mie necessità, ma ò travaglio che sia disgustato con me, e mi fa conoscere in molte maniere la sua colera con grande severità».⁶¹

Per arribar a algunes conclusions, després d'analitzar alguns matrimonis de les famílies dels Cernezzis i Odescalchi, que formaven part de les elits econòmiques i socials de la Mediterrània, cal allunyar-se d'establir unes pautes determinades de comportament. Les anàlisis varien entre la endogàmia i l'exogàmia, entre l'empresa i la família, entre el pacte familiar i l'acció individual. El poder adult patrilíneal era important, però pot quedar desdibuixat en algunes ocasions, com s'ha demostrat en aquest cas d'estudi, el qual és una mostra de l'amplitud de parents relacionats en el moment exacte dels pactes matrimonials. Oncles, ties, germans i germanes i, fins i tot, cosins, participaven de la negociació, analitzaven els pros i els contres, i cercaven informació en l'ampli mercat matrimonial de cadascun dels territoris. Evidentment, van existir unes pautes, però no foren generals ni tampoc determinaven, segons el meu punt de vista, una línia a seguir. No parle d'una espontaneïtat ni d'una llibertat total a l'hora de formalitzar els matrimonis en sí o d'establir la vida religiosa d'algun membre. En canvi, sí que em refereixo que no es poden entendre els matrimonis com a definidors d'una trajectòria. Francesco i Costantino Cernezzis es casaren amb valencianes, però a la seua descendent la van casar a Itàlia i als altres els encomanaren traslladar el seu domicili a Llombardia o Liguria. Francesco Cernezzis de Venècia, casat amb una noble veneciana, reclamava constantment tornar a la «pàtria», o que, almenys, els seus fills ho feren.⁶² A més, la seua filla Laura, també es va casar amb un parent, Marco Plinio Odescalchi, en un matrimoni que apuntava clarament a la seua intenció empresarial. El

⁶¹ ASRo, *FO*, Lettere Varie, Fas. 1. 1675, 18 març. Citat en: M.V. RINALDI. "Giovanna e Paola", p. 221.

⁶² BCCo, *FO*, Bust. 250. *Scritture per il negotio di Venetia*. Testament de Francesco Cernezzis, 1635, 17 novembre.

matrimoni amb locals, no significava l'arrelament definitiu, i el matrimoni entre familiars no apunta a una política endogàmica. Parlar d'una vertadera «estratègia familiar» pel que respecta a la política matrimonial s'ha de fer sempre i quan es prenga en consideració de quins membres, sobre quines famílies i en quins contextos es situa, ja que, en el cas de famílies transnacionals com aquestes, el maridar fills i filles, nebots i nebodes, o cosines i cosins, es podia gestionar localment i transnacionalment, però no sempre tots seguiren un camí unidireccional ni una voluntat determinada.

En definitiva, la diversitat relacional, la participació ampla dels parents, incloent a les dones, i l'adaptació a situacions sobtades són unes claus d'anàlisi que enriqueixen més el debat sobre els matrimonis de famílies de les elits d'Antic Règim.

2. Les fidelitats familiars transregionals i la (re)consideració de les estratègies d'ascens social

L'anàlisi de les relacions de patronatge i clientelisme que vaig a proporcionar com a clau de lectura de les estratègies familiars, parteix d'una figura central en la família, Benedetto Odescalchi, amb relació a altres membres de la família domiciliats en diferents ciutats. El personatge es tractarà en amplitud al darrer capítol d'aquest treball des de la seua faceta d'emprenedor, fet pel qual la seua vida i trajectòria individual i col·lectiva es podran seguir en deteniment en les properes pàgines. La seua situació personal el va situar en un dels epicentres del patronatge i la promoció que partien de la família. Benedetto va aconseguir la dignitat cardenalícia l'any 1645.⁶³ Ser purpurat el va revestir de reputació social, però no només a ell, sinó indirectament també a l'entramat familiar del que formava part. Les seues accions «privades» van encaixar perfectament a les activitats que, com a cardenal, podia desenvolupar al cor mateix de la Cúria romana. Si bé va afavorir a membres de la xarxa a la qual estava afiliat, cal assenyalar que ascendir socialment no va significar deixar enrere la vida anterior i, per això, en aquest apartat propose repensar, en general, els processos d'ascens social utilitzant alguns dels parents més estrets del cardenal com a exemples de la complexitat d'aquests processos.

⁶³ Sobre la vida de Benedetto Odescalchi veure Capítol VIII.

L'entorn immediat del cardenal: un papa sense familiars privilegiats

De l'entorn del cardenal, així com de la resta de personatges de la família, no tots els membres van ascendir socialment, com tampoc ho feren tots els familiars d'altres membres que aconseguiren reconeixements i títols. Pensem, per un moment, en el cas de Costantino Cernezzi de València. El seu germà, Francesco, va ser reconegut com a noble el 1635 però no va rebre cap títol nobiliari, mentre que Costantino sí que el va aconseguir en 1649, quan fou anomenat comte de Parcent.⁶⁴ Mentrestant, el germà Cesare, que va passar bona part de la seua vida a Gènova, va morir sense que li fóra conferit cap títol ni reconeixement nobiliari, com així queda recollit del seu testament.⁶⁵ Certament, no era el mateix viure a València que a Gènova, ni tampoc eren iguals les estratègies d'ascens socials locals. Cal recordar que els naturals genovesos relacionats amb els negocis amb la Monarquia Hispànica, durant molt de temps van experimentar processos d'ascens social en les estructures de la mateixa, malgrat la seua afiliació a la República de Gènova.⁶⁶ La seua consideració de nobles i emprenedors era un pilar bàsic de la República mercantil, encara que també recorrien a la sang i la tradició en el govern de la República davant la possibilitat d'obrir portes a nous emprenedors de perfil més baix, estretint durant el segle XVII els marges de participació de l'anomenat *Governo dei Magnifici*.⁶⁷ Els estrangers, a Gènova, ho tenien pràcticament impossible per accedir a la seua administració. Tot i ser una República «oberta», amb visió de futur, com així ho demostren les propostes d'establiment de port franc des de finals del segle XVI, la

⁶⁴ BCCo, FO, Bust. 250. *Scritture per il negotio di Venetia*. Testament de Francesco Cernezzi, 1635, 17 novembre. «Ordino che la signora Marietta, mia diletissima et amatissima consorte, insieme con li nostri cari figli vada ad habitare a Como con miei fratelli, suoi cognati, quali pregho es suplico con tutto l'affetto del mio core e col maggior sforzo dello spirito mio a comodare l'anima mia con dignissimo trattamento vero della signora loro cognata come e ben meritano le sue ottime qualità. Et io parimente confido in tutti ma in particolare nel signore Pietro Martire che tanto me ama al quale lo raccomando insieme con li figlioli come sue proprie vivere».

⁶⁵ ASCo, *Oospedale Sant'Anna e Uniti Luoghi Pii*, 2841. Testament de Cesar Cernezzi, 1655, 25 febrer. Els marmessors foren el seu germà Costantino Cernezzi, Alessandro Erba o el fill Antonio Maria, i el prior de Sant Giovanni Pie, dominicà, o en lloc seu el curat de l'església de Santiago de Como. A més, instava a que participés un diputat de l'Hospital major de la ciutat. A Gènova deixava altres tres marmessors, Andrea Mulesana, Vincenzo Gianino i Bartolomeo Bosia, a més de Giovanni Torriano i el notari Bartolomeo Borsatta. Després de la seua mort l'herència anava a parar a Costantino Cernezzi, i després d'ell al seu fill, Manuel Cernezzi, al seu testament s'instituïa el fill primogènit de Claudia Cernezzi en la tercera línia de successió.

⁶⁶ Entre els genovesos que van ascendir socialment a la Monarquia Hispànica hi ha diferents trajectòries: A. GARCÍA MONTÓN. "Implicaciones del mundo", pp. 143-155. Y. ROCÍO BEN YESEF. "A Genoese merchant", pp. 367-599. E. GRENDI, *I Balbi*, (1997).

⁶⁷ E. GRENDI. *La Repubblica aristocratica*, pp. 13-48.

integració no passava a través de la participació política.⁶⁸ Encara més, les tenses relacions existents al segle XVII entre la Monarquia Hispànica i la República, complicaven, si escau, la relació entre els membres d'ambdós poders. El conflicte obert de Finale, posava encara més entre les cordes els vassalls del rei hispànic que comerciaven a la ciutat, entenent la gran competència, a l'hora del cobrament d'impostos marítics, que representava el marquesat de propietat imperial.⁶⁹

Aquesta conjuntura ha de portar a entendre que tant Cesare Cernezzì com el seu soci comercial, Carlo Odescalchi, no aconseguiren cap prerrogativa, honor, ni títol durant la seua permanència a la Ciutat. Sí que s'ha vist en aquest treball que van tindre privilegis de tipus fiscal en alguns moments, no pagant drets de descàrrega d'alguns vaixells gràcies a les negociacions amb el *Magistrato dell'Abbondanza*, entenent-ho com a ofertes restringides temporalment. La proximitat entre Gènova i Milà, altrament, va fer que, durant la segona meitat del segle XVII, Carlo Odescalchi visqués més a la Llombardia que a la ciutat lígur. L'any 1676, les famílies Odescalchi i Rezzonico, que encara mantenien companyia comercial oberta a Gènova, amb la intenció de mercadejar i realitzar operacions financeres, van ser adscrites al patriciat genovès, una mesura que es pot entendre dintre les pràctiques habituals de la cosmovisió social genovesa, ja que automàticament, els familiars dels proclamats papes eren inscrits com a nobles genovesos.⁷⁰

Certament, el tàndem de Carlo i Benedetto Odescalchi va funcionar fluidament i la seua relació fou capaç de promocionar alguns personatges de la xarxa que controlaven, actuant des d'una posició de patronatge coordinat entre Milà, Roma i Madrid. Tanmateix, Carlo Odescalchi no va ascendir socialment a Gènova, però tampoc a altres territoris. Carlo haguera pogut fer com les famílies d'asentistes genoveses: comprar un feu en un territori de la Monarquia Hispànica, com podria ser Milà, i fer que se li concedís un títol, o influir en les estructures de poder milaneses, aconseguint un càrrec de reputació. La mateixa filla de Carlo apuntava que: «sapi che a Milano chi non à qualche offitio non à autorità e stima».⁷¹ Alhora, Carlo tampoc va procurar que els

⁶⁸ A. ZAPPIA. "À riguardo dell'utile", s.p. A. IODICE. "L'istituzione del porto", pp. 19-33.

⁶⁹ P. CALCAGNO. "Una schernaglia", pp. 459-494.

⁷⁰ A. LECARI. "La nobiltà civica", p. 266. Entre els segles XVI i XVII les relacions diplomàtiques entre Gènova i Roma van tindre un fort punt de recolzament simbòlic en la inscripció honorària a favor dels familiars dels Pontífex, com els Barberini, Borghese, Chigi, Altieri, Corsini i Rezzonico, així com d'algunes grans famílies de la noblesa francesa i hispànica.

⁷¹ M. V. RINALDI. "Giovanna e Paola", pp. 216-217.

seus tres descendents, Livio, Giovanna i Paola Beatrice Odescalchi, es situaren en una posició privilegiada, no mostrant interès per allò que els podia succeir en el moment en el que ell ja no estigués.

Tot i que en el pròxim capítol s'analitzarà més intensament les tenses relacions entre els fills de Carlo i el papa Odescalchi, m'agradaria esmentar que Livio no fou promocionat en cap moment pel mateix. Un cop va morir Benedetto, Livio es va procurar el seu futur i va tancar el procés d'ascens social que sempre havia volgut portar a terme. La correspondència de Livio Odescalchi amb un dels seus procuradors venecians i soci de les companyies comercials amb els Odescalchi, Abbondio Rezzonico,⁷² es reveladora dels esforços que va realitzar per tal de formular les opcions que li garantiren aconseguir títols de reconeixement nobiliari, ja que Livio no volia ser només el parent d'un papa que havia mort el 1689. És per això que va haver d'enviar el seu procurador a fer un *tour* per Europa, per recaptar informació de les possibilitats de comprar d'un feu i per trobar una muller amb reputació internacional.

La correspondència mantinguda entre Abbondio Rezzonico i Livio Odescalchi demostra la cultura i la finesa d'un home que va gaudir d'una vida transnacional, on gràcies als seus viatges informava a Livio sobre música, pintura, medicina, química, citava a les seues cartes a escriptors clàssics així com coetanis, i li transmetia les últimes innovacions, modes i tendències sorgides arreu de les principals ciutats cosmopolites europees.⁷³ Abbondio Rezzonico no descartava, en algun moment, traslladar-se a les Índies per conèixer nous mons i fer fortuna. Com a agent de la família Odescalchi fou present a la coronació de Guillem d'Orange a Anglaterra, participant entre 1688-1689, de diferents cercles polítics i intel·lectuals. Allí va quedar bocabadat de la relació d'algunes dones amb la ciència i de l'ambient intel·lectual de Londres de finals del segle

⁷² ASRo, FO, II E 8. Abbondio Rezzonico havia sigut proposat a Livio per la seua germana Paola Beatrice, monja agostina al convent de Santa Cecília, de la qual s'ha parlat a l'apartat anterior. La relació de Paola Beatrice amb Quintília Maria Rezzonico, germana d'Abbondio i Quintiliano, socis de la companyia de Livio a Venècia, queda establerta perquè les dos foren les monges que van renovar el convent a Como. P. VANOLI. "Gli Odescalchi a Como", p. 28.

⁷³ ASRo, FO, II E 8. 1687, 4 juliol. «Da Torino mi portai a Geneva, ove trattenutomi cinque giorni mi portai a Lione, ove mi ritrovo di presente per portarmi fra cinque o sei giorni a Parigi, ove sospirerò con qualche lettera di Vostra Eccellenza, anche qualche suo comando acciò da questa mia longa peregrinatione possa risoltar a Vostra Eccellenza qualche effetto della mia beneditione et ossequio». 1688, 22 octubre: «Partí da Parigi dove pregai l'Eminentissimo nuncio d'inviarmi a Brusselle ove adesso mi ritrovo le lettere che venissero da Roma».

XVII.⁷⁴ Respecte a les dones enviava retrats de les que pensava aptes per maridar amb Livio:

«E finalmente arrivato il mio huomo da Parigi con il ritratto che le invio assicurando Vostra Eccellenza che il pittore non le ha fatto alcuna cortesia et è così bella chiaramente con una mina piena di dolce e fierezza come Vostra Eccellenza potrà esaminarla a suo comodo se Vostra Eccellenza desidera il ritratto della istessa in piedi glielo farò venire».⁷⁵

I és que, tot i la insistència de la família de que el papa Inocenci XI li busqués matrimoni a Livio Odescalchi amb alguna casa romana d'alt prestigi, Benedetto no li va procurar mai una aliança d'avantatge. Giovanna Odescalchi escrivia al germà amb aquestes paraules:

«Io spero [...] che la Santità Sua non persisterà nel pensiero di non voler risolvere d'accasare Vostra Signoria fra tanto che lui vive, et sopra il tutto lei procuri di stare più allegra che sia possibile, et a me pare che Vostra Signoria farebbe bene a lasciare penetrare una parola alle orecchie di Sua Santità, cioè che Vostra Signoria non vorrebbe più star solo, et io stimarei che quando puoi lui sapesse il suo genio, si risolverebbe più facilmente».⁷⁶

Malauradament, Livio va arribar a la seua fi sense haver casat. Pel que respecta al feu, la gira europea d'Abbondio Rezzonico el va portar el 1690 a Viena, i després d'haver mantingut diverses conversacions amb els cortesans, haver participat de l'entrada a palau de l'Emperador i haver visitat algunes terres d'Hongria, assessorava Livio per comprar un feu si volia satisfer les seues ambicions:

«Per pretendere Vostra Eccellenza gratificatione da Sua Maestà Cesarea e gratitudine non avendo all'Imperio cosa che vaglia, mi furono proposte certe contee messi sono nel [Im]perio ma perché sono di gran somma tralascio di addurgliete et ancora Vostra Eccellenza comprasse una di dette contee non per questo sarebbe chiamata conte, ma Principe, perché è la persona che fa il Stato, havrebbe voto e sessione nell'Imperio, potrebbe tener inviati alle Diete far leghe, offensive e difensive».⁷⁷

⁷⁴ ASRo, FO, II E 8. 1689, 30 settembre: «O quante volte desideravo Vostra Eccellenza che havrebbe visto le Dame d'Inghilterra le più gentili diletarsi con curiosità nelle medicine metalliche, disputar sopra la grand'opera de filosofia con una cognitione profondissima. Questo e il cielo de letterati che non sono ne cro[...] ne avari come li Birtanti d'Italia. Et a me mi è stato comunicare qualche cosa di singolare senza spender un soldo per un genio particolare che hanno havuto meco, e che per mia buona fortuna ho incontrato con principi, virtuosi e con tutti li huomini di cui sono il più miserabile ed ignorante»

⁷⁵ ASRo, FO, II E 8. 1689, 30 settembre.

⁷⁶ M.V. RINALDI. "Giovanna e Paola", pp. 221-232, p. 231. 1678, 4 maig.

⁷⁷ ASRo, FO, II E 8. 1690, 5 març.

Livio ambicionava el poder i els títols però se'ls va tindre que buscar personalment, tot i amb l'aval que li aportava tindre un oncle papa. De fet, la seua ambició el va portar a ser, després de la mort del seu oncle, príncep del Sacre Imperi Romà Germànic i fins i tot arribar a presentar la seua candidatura al tro de la Monarquia polonesa a canvi de pagar bona part del deute públic del País.⁷⁸ Livio tenia una forta influència sobre el seu oncle, amb accés directe a les seues estances i mitjançava entre ell i moltes altres persones que li demanaven favors, com ha quedat palès en la seua correspondència. El seu propi procurador en Europa, Abbondio Rezzonico, li va demanar la intermediació per tal que el Papa el pogués anomenar abat d'un gran feu, bé fóra en Flandes, Espanya o a la Toscana.⁷⁹ També transmetia els desitjos del comte de Parcent per al seu fill, i de tantes altres persones. Però mai va ser beneficiat pel seu oncle, en part, com a conseqüència de la política «antinepotista» de Benedetto.

Això ho podem entendre si analitzem en profunditat la història del Papa, com faré al proper capítol. Sense entrar en detalls, podríem entendre de la vida de Livio i dels títols que va aconseguir que, el seu tutor i curador, Benedetto Odescalchi, li havia proporcionat tot el prestigi. En canvi, no fou així. Això, tanmateix, no va significar que Benedetto no actués com a peça clau en el desenvolupament social d'altres membres de la xarxa, i fins i tot alguns nebots.

El cas del patrocini del nipote Antonio Maria Erba

Parlem ara d'un cas que sí que fou recolzat i patrocinat pel conjunt de la xarxa dels Cernezzi i Odescalchi. El personatge escollit fou el braç dret de Benedetto a Milà, el seu nebot Antonio Maria Erba. Ell va nàixer a Como l'any 1624 i fou fill de Lucrecia Odescalchi, germana de Benedetto, i Alessandro Erba, una família que havia format part del govern dels decurions de Como en el passat, com ha quedat demostrat també per a les famílies Cernezzi i Odescalchi, i que al segle XVI havia acabat per traslladar-se a Milà.⁸⁰ Als 28 anys, el seu estimat oncle Benedetto Odescalchi, ja purpurat, li va concertar el matrimoni. L'any 1652, el cardenal va demanar una dispensa papal per poder traslladar-se de Novara, d'on era bisbe, a Como, amb la intenció d'oficiar el casament del seu nebot amb Claudia Cernezzi, filla del seu cosí Francesco Cernezzi,

⁷⁸ BAV, *Vaticani Latini*, 8637, ff. 353-354.

⁷⁹ ASRo, *FO*, II E 8. 1689, 6 maig.

⁸⁰ E. BIANCHI. "Antonio Maria Erba", pp. 45-58.

germà del primer comte de Parcent.⁸¹ Erba va controlar bona part dels negocis de Benedetto des de Milà i va ser procurador de la seua família, a més d'un exquisit informador durant tota la seua vida.⁸² Benedetto va emprendre el 1653 un procés per tal d'elevant socialment el seu nebot dintre dels organigrames polítics del ducat de Milà. Tanmateix, el seu germà Carlo també havia sigut un perfecte comunicador i reconegut gestor dels negocis familiars. L'empeny del cardenal fou compartit amb el del seu sogre, Costantino Cernezzi, primer comte de Parcent, demostrant les amples relacions que els negocis i les noves posicions socials oferien a alguns individus de la xarxa.

El primer càrrec al qual va tindre l'oportunitat d'accedir Antonio Maria Erba va arribar el 1657 amb el títol de capità de justícia. Aquell any havia sigut inscrit com a decurió del Col·legi de juristes a Como.⁸³ La plaça de capità era una posició rellevant en l'administració de la justícia a l'Estat de Milà, ja que disposava de la jurisdicció civil i criminal sobre els vassalls del rei dintre del territori milanès durant els quatre anys que podia exercir l'ofici.⁸⁴ Però com va actuar la xarxa per fer-lo ascendir socialment? Benedetto Odescalchi va fer servir tota la l'artilleria política al seu abast per poder aconseguir l'ofici, fins i tot influint en personatges tant preeminents en la Cort de Madrid com el duc de Terranova, ambaixador hispànic a Roma.⁸⁵ El comte de Parcent també hi va articular la seua xarxa per a l'afer. Utilitzant el seu capital relacional, contactant amb importants agents de la Monarquia Hispànica com foren dos nobles militars que havien sigut governadors de Milà durant el segle XVII: el marquès de Leganés, governador entre 1635-1641, i el marquès de Caracena, governador entre 1648-1656.⁸⁶ Un any després, el procurador de Benedetto Odescalchi a la Cort de Madrid, Marco Domini, l'avisava que «dalle pretensioni del signore Dottor Herba, suo nipote e mio signore, vi haverò dato compito e traguaglio il deto signore conte di

⁸¹ M. LOGATI. "L'ultimo soggiorno in patria", p.9.

⁸² Podem afirmar-ho per la múltiple correspondència que es recull al llibre: P. GINI, *Epistolario Innocenziano*. I als diferents copiadors de cartes del Fondo Odescalchi de *l'Archivio di Stato di Roma*. Carlo Odescalchi el definia com un home sa i treballador: «Aspetto sabato il senatore Antonio Maria per godere un poco delle ferie. Et fa bene che li sarà d'un poco di sollievo all'occupationi che troppo lo caricano essendoli state aggiunte quelle d'alcune congregazioni et il volere sforzare le carte fa che se li carica più di quello si dovrebbe, per altro ha sempre goduto buona salute, et sente che da pezzo in qui non e mai stato meglio».

⁸³ E. BIANCHI. "Antonio Maria Erba", p. 46.

⁸⁴ G. SIGNOROTTO. *Lo Stato*, (2006). El Senat milanès estava format per un president, 11 senadors i un capità de justícia.

⁸⁵ G. SIGNOROTTO. *Milán español*. p. 268. L'autor assenyala que l'ambaixador hispànic va accedir a les demandes de Benedetto «concurriendo motivos superiores de política, de estar agradecido a este prelado».

⁸⁶ ASRo, FO, II H 4. 1653, 30 setembre. Carta de Marco Domini al cardenal Odescalchi. Més informació sobre els personatges a: G. SIGNOROTTO, *Milán español*.

Parsento, al quale ho scritto minutamente quello che s'è fatto e si va facendo».⁸⁷ Moure fils a la Cort de Madrid no era bufar i fer ampolles. Al febrer de 1656 «la voce sparsa per la corte che fu ch'il posto di capitano di giustitia fosse già suo» i «del tutto s'è dato parte al signore conte di Parsento»,⁸⁸ però a finals de març encara no s'havia publicat cap resolució, fet que impacientava el cardenal, que va haver d'esperar fins que l'any 1657 li fos atorgat el desitjat càrrec de justícia.

El venciment quadriennal de l'ofici no podia relaxar la voluntat del cardenal qui pretenia per a Erba una continuïtat a les esferes de justícia de Milà, ja que possibilitava la producció de bescanvis i favors mutus.⁸⁹ Però els ressorts de poder d'Antonio Maria a Milà i de Benedetto a Roma no eren suficients per convèncer els ministres del rei hispànic per promocionar Erba com a senador. Per això calia posar en funcionament altres xarxes que demostraven, en última instància, la capacitat familiar d'incidir en els afers polítics a múltiples centres de decisió com eren Roma, València, Madrid i Milà. Els subjectes que connectaven tots quatre centres demostren el caràcter transnacional sobre el qual reposava el poder de la Monarquia i com aquests agents informals podien articular un sistema de gran abast, capaç de coordinar l'Imperi hispànic, característica que els conferia l'opció d'ascendir en les seues estructures.⁹⁰

La demostració pràctica de com els membres de la xarxa coneixien tots els topants s'expressava a la missiva en la qual el procurador del cardenal a Madrid, Marco Domini, li detallava a Benedetto Odescalchi les passes que s'estaven seguint per aconseguir un càrrec a nom d'Antonio Maria Erba a Milà.⁹¹ En primer lloc, el cardenal enviava cartes de recomanació que el procurador entregava a influents personatges amb vincles directes amb el rei, en aquest cas a don Lluís de Haro, marquès del Carpio i successor del comte duc d'Olivares,⁹² al duc de Medina de las Torres i Terranova,

⁸⁷ ASRo, FO, II H 4. 1654, 26 novembre. Carta de Marco Domini al cardenal Odescalchi.

⁸⁸ ASRo, FO, II H 4. 1654, 12 febrer. Carta de Marco Domini al cardenal Odescalchi.

⁸⁹ Com es pot observar al llarg i ample de la correspondència del Cardenal Odescalchi, i també una vegada investit com a Papa, Benedetto Odescalchi va demanar nombrosos favors a Antonio Maria Erba en qüestions judicials durant l'època. Aquesta relació que establia uns favors simètrics feia que ambdós pogueren retroalimentar la seua fama, honor i capacitat d'influència més enllà dels seus entorns purament locals. P. GINI, *Epistolario Innocenziano*, passim.

⁹⁰ Sobre la comunicació transnacional de la Monarquia Hispànica a través d'agents informals, és a dir, que no tenien encàrrecs determinats dintre del poder de la Monarquia en parlen extensament: B. YUN CASALILLA (dir.), *Las Redes*, (2008). M. A. VISCEGLIA. *Roma papale*, (2010). P. CARDIM, T. HERZOG, et. alt (ed.), *Polycentric Monarchies*, (2012). Y. R. BEN YESSEF, *Una familia entre*, (2015).

⁹¹ ASRo, FO, II H 4. 1659, 23 novembre. Carta de Marco Domini al cardenal Odescalchi.

⁹² J. H. ELLIOTT, *El conde-duque*, pp. 647-648.

gendre d'Olivares,⁹³ al marquès de Velada,⁹⁴ qui havia format part del Consell d'Estat i era governador del Consell d'Itàlia, i a l'ambaixador de la Toscana. Si bé alguns memorials arribaren tard, don Lluís d'Haro ja havia entregat de pròpia mà un «papelito» al mateix rei Felip IV per tal de demanar un lloc de reconeixement per a Antonio Maria Erba, de part del cardenal Odescalchi, qui molts favors havia fet a la Monarquia. Aquest deia: «E per quando per questo ponto lasciano di scodere il denaro che a Vostra Eminenza a offerto in tempo di tanta necessità e da credere che possono far d'avantaggio et yo assicuro a Vostra Eminenza che subito che sarà arrivata la risposta che domandano spediranno molto brevemente la accusa».⁹⁵

Per la seua part, el primer comte de Parcent, a petició del cardenal Odescalchi, havia demanat a Fernando de Borja, membre del Consell d'Estat, i «molto intrinsecio»,⁹⁶ que mobilitzés els fills necessaris a la Cort. També va mitjançar amb el marquès de Torralba, qui aleshores era regent del Consell d'Itàlia i, segons havia dit, parent del Cernezzì, demostrant els estrets vincles i el funcionament de la «república de les parenteles»,⁹⁷ a disposició del comte al cor del poder de la Monarquia, tot i residir en un altre centre polític, com era la capital valenciana. Més tard, Manuel Cernesio, segon comte de Parcent, va fer arribar el 1659 al duc de Gandia dos remeses per ser enviades al marquès de Velada, qui també havia sigut governador de Milà (1643-1646) i al marquès de Távara.⁹⁸ Dos anys després, Antonio Maria Erba fou nomenat senador de

⁹³ J. H. ELLIOTT, *El conde-duque*, pp. 180-181 i 284. Fou gendre d'Olivares a partir de 1625, moment en el qual es casaria amb la seua filla. Tot i la mort sobtada d'aquesta en 1626, Ramiro Pérez de Guzmán es considerà com un membre de la família atorgant-li el títol de duc de Medina de las Torres i Grande d'Espanya. Més tard, el 1637, fou virrei de Nàpols. Cal recordar que el duc de Medina de las Torres havia demanat prestades al comte de Parcent 30.000 lliures, deixant com a penyora la tapisseria de Rubens que el comte tenia al seu palau de València i que fou segrestada durant la Guerra de Successió per l'arxiduc d'Àustria, fet que demostra que el deute havia vençut i que, consegüentment, el duc estava compromès amb la Casa dels Cernezzì en aquell moment. (Capítol I)

⁹⁴ J.H. ELLIOTT, *El conde-duque*, p. 560. El marquès de Velada havia sigut ambaixador hispànic a Anvers i es traslladà a Londres en 1640 a càrrec del duc d'Olivares per negociar un tractat amb la Corona anglesa que trenqués les aliances dels anglesos i holandesos.

⁹⁵ Ja en 1653 s'havia apuntat a que la Casa Odescalchi havia ajudat a la Monarquia en moments de necessitat ASRo, FO, II H 4. 1653, 30 setembre. Carta de Marco Domini al cardenal Odescalchi.

⁹⁶ La seua neboda Francesca havia maridat amb un Francesc de Borja, fill del duc de Gandia. La família dels Borja sempre tenia un cardenal a Roma.

⁹⁷ A. ÁLVAREZ-OSSORIO ALVARIÑO. *La república*, (1995).

⁹⁸ ASRo, FO, II H 4. 1659, 23 novembre. El marquès de Velada i San Román, Antonio Dávila Ossorio, fou un reconegut militar hispànic que va comandar els exèrcits de la Monarquia a Àfrica i Flandes, per al 1643 ser anomenat governador de Milà. El 1646, tornant a Madrid fou conseller d'Estat, el 1653 interí al càrrec de presidència del Consell d'Ordes Militars i finalment governador del Consell d'Itàlia. El marquès de Távara, era Enrique Enríquez Pimentel y Osorio, qui havia sigut governador interí del Regne de Sicília el 1627. Cavaller de l'Orde d'Alcantara, gentilhome de càmera de Felip IV, virrei de Navarra i Aragó i en 1655 governador del Consell d'Ordes. En terceres núpcies va casar amb la filla dels ducs de Gandia.

Milà, aconseguint així un dels càrrecs més importants de la judicatura milanesa i del poder territorial davant del Rei.⁹⁹

Que la xarxa ocupava diferents ressorts de poder judicial en territoris diversificats en els quals comerciaven, queda palès en la documentació. A més d'Antonio Maria, diversos Odescalchi foren familiars del Tribunal de la Inquisició de la diòcesi de Como. A València, els Cernezzi es van casar amb les filles del regent de la Reial Audiència, tribunal homòleg del Senat milanès. Mentrestant, Costantino, Francesco Cernezzi i el fill primogènit de l'últim, es van integrar dintre de la familiatura del Tribunal de la Inquisició valenciana.¹⁰⁰ Per a uns mercaders i financers internacionals era important comptar amb la complicitat i la influència d'alts magistrats de justícia. Alhora, com s'ha estudiat, establir-se en diferents centres neuràlgics del comerç europeu -i global- implicava mantenir relacions transculturals. No sembla estrany, doncs, que formar part integrant del Sant Ofici poguera atorgar beneficis processals en cas d'acusació de tercers per la realització dels seus negocis. Unes influències que, de totes formes, queden obertes per a una futura investigació amb més profunditat.¹⁰¹

Que Erba era estimat i considerat un gran treballador per als germans Odescalchi no cal més que comprovar-ho a les cartes que s'escrivien entre ells:

«Aspetto sabato il signore Antonio Maria per godere un poco delle ferie et fa bene che li sarà d'un poco di sollievo all'occupationi che troppo lo caricano essendoli state aggiunte quelle d'alcune congregazioni et il volere sforzare le carte fa che se li carica più di quello si dovrebbe, per altro ha sempre goduto buona salute, et sente che da pezzo in qui non e mai stato meglio».¹⁰²

La seua bona salut no es corresponia amb la de la seua dona, Claudia Cernezzi. L'any 1670 Carlo escrivia a València, a Manuel Cernezzi, segon comte de Parcent, que la seua germana Claudia, muller d'Antonio Maria «seguiti con non intera salute, per la quale si è tratenua a Como e lasciato tornare solo il signore Antonio Maria alla sua

⁹⁹ G. SIGNOROTTO, *Milán español*, pp.169-177. El senat de Milà era el tribunal suprem de l'Estat de Milà en matèria civil i penal, i presidia, a més, l'administració de la província, la ciutat i la comunitat, a part de ser l'intermediari entre prínceps veïns. Va actuar, segons han interpretat els historiadors, com la institució que havia de defensar les lleis fonamentals milaneses davant del monarca. Es composava per un president i catorze senadors.

¹⁰⁰ S'apunta la seua participació com a familiars de la Inquisició des de 1614. AHN, *OOMM*, Caballero_Montesa, Exp. 123. Manuel fou membre de la familiatura a partir de 1638.

¹⁰¹ G. CERRILLO CRUZ. *Los familiares*, (2000).

¹⁰² ASRo, *FO*, II L 7. 1671, 4 febrer.

retira». ¹⁰³ De fet, els primers dies de l'any de 1671, Carlo escrivia a Benedetto informant-li que «Claudia è rimasta qua, esce qualche poco di Casa in siglia, non potendolo fare in altro modo, et se volesse regularsi nel modo li viene consigliato vi sarebbe morale speranza potesse inbreve migliorare d'assai, ma come le cose vanno in longo è difficile star in riga». ¹⁰⁴ Claudia semblava una persona inquieta, de fet, quan estava un poc millor encomanava que la traslladaren de ciutat, tot i les recomenacions de no fer-ho per salut. Allò ben cert és que no va poder recuperar-se i el 3 de març de 1672 Carlo informava afligit a Manuel de la seua mort. ¹⁰⁵ Claudia moria sense haver deixat descendents i Erba va haver de buscar una nova muller. Allò, però, no va significar que el contacte amb els Cernezzi es perdés, ja que les unions matrimonials anaven més enllà de la vida o mort dels seus parents, confirmant llaços forts entre els mateixos. L'any 1673 Antonio Maria va casar amb Teresa Turconi, filla del senador Ludovico. ¹⁰⁶ Aquell mateix any, s'obria el testament de Carlo Odescalchi, en el qual Erba fou designat com a tutor i curador dels fills de Carlo, dels quals era cosí, conjuntament amb Benedetto Odescalchi, l'oncle, com hem vist a l'apartat anterior. ¹⁰⁷

Benedetto i Carlo havien dipositat en Antonio Maria Erba tota la seua confiança, sent una de les persones del cercle més estret del nou pontífex a partir de 1676. Només tres dies després de la seua elecció, Antonio Maria l'avisava de diferents negocis, amb un to totalment informal, tot i que canviaven els tractaments, ara de «Vostra Santità». Ell va gestionar el matrimoni de Giovanna Odescalchi i el comte Carlo Borromeo Arese. ¹⁰⁸ Però, sobre tot, la correspondència deixa veure que, si bé la relació entre ambdós no va modificar substancialment i Erba va continuar intercanviant opinions sobre els negocis amb Odescalchi, el que sí que es transformà va ser la consideració d'Antonio Maria a Milà. El 27 d'octubre de 1676 el va visitar al seu palau el comte de Melgar, governador de Milà i intermediari en l'elecció del Papa a Roma, com a ambaixador extraordinari de Felip IV, i li va mostrar la seua disponibilitat per compartir tot tipus de serveis, del que Erba n'estava segur vist que les seues relacions comptaven

¹⁰³ AHN, SN, PARCENT, C.50, D.5, Img. 21. 1670, 26 octubre.

¹⁰⁴ ASRo, FO, II L 7. 1671, 7 gener.

¹⁰⁵ AHN, SN, PARCENT, C.50, D.5, Img. 18-19.

¹⁰⁶ A. BONAVIDA - M. LEONI. "Ricerche intorno", p. 98.

¹⁰⁷ *Testament de Carlo Odescalchi*, <http://www.enbach.eu>. Transcripció de Roberto Fiorentini [en línea] (consultat: 7/04/2017).

¹⁰⁸ Al proper apartat es parlarà més extensament d'aquest matrimoni.

amb més de vint anys de favors mutus.¹⁰⁹ El va visitar la noblesa milanesa, les institucions i també va anar a Como, on va succeir el mateix. El seu estatus públic estava sofrint una metamorfosi. Ho demostra la seua carrera política, ja que es va veure afavorida durant els anys papals de la família, sent nomenat gran canceller de l'Estat de Milà el 1682 i regent del Consell d'Itàlia el 1683. El cas d'Antonio Maria Erba demostra un ascens social fulgurant dintre del món de la judicatura milanesa, recolzat en figures com el cardenal i més tard papa Odescalchi i el comte de Parcent. La xarxa familiar va empenyar sense fissures el personatge, contràriament del que s'ha pogut veure amb els familiars més directes de Benedetto.

Parenteles i el patronatge entre els Cernezzi de València i Itàlia

Com s'ha vist, el primer comte de Parcent, des de València, havia ocupat un lloc central en les gestions referides al poder que els membres de la família anaven aconseguint en diferents instàncies i governs. No de manera casual havia enviat al seu fill, Manuel Cernezzi, a formar-se, segons apunta un document, junt el seu oncle Benedetto Odescalchi durant la seua estada a Ferrara,¹¹⁰ on el cardenal havia estat desplaçat com a llegat pontifici el 1648.¹¹¹ Allí, Benedetto, havia demostrat grans dots pràctiques per a l'organització dels afers econòmics i polítics, fent front a les constants caresties de la regió en aquella època.¹¹² Tot i això, el 1650 fou anomenat bisbe de Novara, una gran vall productiva de la regió llombarda.¹¹³

Es suposa que durant aquell període Manuel i Benedetto es coneixerien. Si bé no tenim la certesa de que va estudiar juntament amb el seu oncle sí que es sap que va estar gestionant alguns afers econòmics a Milà i Como.¹¹⁴ Tot i això, ha quedat constància de la seua relació durant els anys seixanta, gràcies a la qual el segon comte de Parcent va adquirir una reputació admirable a la ciutat de València com a *nipote* del cardenal. La seua casa palau era diàriament freqüentada per persones dels estaments privilegiats com així apunten les missives que el comte li enviava al cardenal des de València a Roma per demanar-li intermediació a favor d'alguns veïns valencians. En aquell palau estava

¹⁰⁹ ASRo, FO, X B 10. 1676, 27 octubre.

¹¹⁰ AHN, SN, PARCENT, C.64, D.6, Img. 10-14.

¹¹¹ A. MENNITI IPPOLITO. «Papa e santo?». pp. 27-40.

¹¹² L. B. VON PASTOR. *Storia dei papi*, pp. 12-13.

¹¹³ *Relación del Estado de Milán, sus ciudades, y territorios, su temple, y calidad, confines y gobierno política, y militar*, publicat en M. C. GIANNINI I G. SIGNOROTTO. *Lo Stato*, (2006)

¹¹⁴ AHN, OOMM, MONTESA, Exp. 120.

representada la figura del cardenal, mitjançant una pintura de grans dimensions. El 1662 el cardenal li va fer un favor al carmelità Josep Pardo de la Casta, assegurant al comte de Parcent que «non ho mancato l'opera dei miei offizi dove me ne sia richiesto».¹¹⁵ El 1663 el segon comte de Parcent va enviar tres cartes demanant assignacions de dignitats valencianes a favor de diferents habitants de la ciutat. Una d'elles, enviada al febrer, la pretenia Rodrigo Artés, qui aspirava a la plaça vacant de sagristà de la Seu que havia deixat per defunció Jeroni Vallterra,¹¹⁶ esperant aconseguir-ho per «mezzo dell'interconessione di Vostra Eminenza ottenere di Sua Santità la grazia» ja que els unia una «stretta parentella».¹¹⁷ A final d'any, el comte insistia en el favor cap a Rodrigo Artés, avisant-li que, per mort d'una altra persona, s'havia alliberat un canonicat pel qual suplicava el patrocini del cardenal. També va mitjançar en el cas de fra Jacint Prats, qui pretenia una patent de «presidentato» per a l'Orde General de Sant Domènec.¹¹⁸ Un any més tard va intercedir a favor de fra Vicent Bru, qui aspirava ser Pare General de Sant Domènec,¹¹⁹ i el 14 de març de 1665 a favor d'Andreu González de Ribera, de l'Orde de Sant Agustí.¹²⁰

Però, com en les altres relacions, els serveis sempre s'intercanviaven, com així ho demostra la correspondència que Manuel Cernezzì va rebre del cardenal Odescalchi fins 1676. Benedetto Odescalchi va demanar en diverses ocasions que el comte pogués acollir en sa casa alguns membres que hi viatjaven a la ciutat per interessos particulars, entre altres el cas de Pietro Dugal.¹²¹ La veritat és que apareix tot un conjunt de personatges, molts d'ells lligats al món eclesiàstic, però també d'altres civils. Queda plasmada, sobretot, la idea de servei i debit que un i l'altre mantingueren durant el període, traficant -si se'm permet l'expressió - amb personatges d'ambdues vores de la Mediterrània occidental. Van mantenir relacions amb membres que es desplaçaren entre València i Roma i els llaços perduraren amb la família en ambdues ciutats. Podria ser una casualitat o també un fet provocat pels mateixos individus, qui recomanaven adreçar-se a la seua família durant els trasllats. Un dels casos més destacats fou el de Miguel de Molinos, aragonès que havia viscut a València i que va ser enviat a Roma per

¹¹⁵ AHN, SN, PARCENT, C.50, D.5. Img. 52. 1662, 25 octubre.

¹¹⁶ E. CALLADO ESTELA. "El asesinato", p.128.

¹¹⁷ ASRo, FO, II M 8, 1663, 8 febrer.

¹¹⁸ ASRo, FO, II H 4, 1663, 28 setembre.

¹¹⁹ ASRo, FO, II H 4, 1664, 17 maig.

¹²⁰ ASRo, FO, II H 4, 1665, 14 març.

¹²¹ AHN, SN, PARCENT, C.50, D.5. Img. 51. 1660, 2 de gener. No he pogut identificar a Pietro Dugal.

la causa de beatificació del pare Simó.¹²² Les tesis del pare Molinos foren finalment considerades part dels moviments quietistes, i aquest fou formalment condemnat per la Inquisició, tot i les resistències que va mostrar el Papa. Va succeir el mateix en el cas de beatificació d'Hipòlita de Jesús.¹²³ Aquesta figura fou promocionada a Roma mitjançant l'arquebisbe de València Joan Tomàs de Rocabertí, tot i que finalment fou condemnada també per il·luminista. Fins a quin punt les intermediacions culturals entre València i Roma podien recaure en les famílies dels Cernezz i Odescalchi? Pel moment no ho puc afirmar de segur, però s'hi troben alguns indicis.

Tot allò relatat anteriorment va facilitar que, el 1676, els comtes de Parcent, a València i, en general, al conjunt de la Monarquia Hispànica, tingueren un major reconeixement. Així com va succeir en altres ciutats europees, l'elecció del nou pontífex fou celebrada, més encara, on hi havia representats familiars o interessos amb els Odescalchi. Al comte de Parcent va arribar tot un allau de felicitacions i compliments que venien a incrementar el seu status. L'*entourage* del comte a València va acudir al seu palau, entre ells els nobles amb residència a la ciutat i el Capítol catedralici. El Consell Secret de la Ciutat anunciava l'exaltació del Papa organitzant uns dies festius amb llums i focs artificials, mostrant la màxima alegria per la parentela que el nou Papa tenia a València, ja que «en esta illustre Ciutat té Sa Santetat molts nebots naturals d'ella, persones molt il·lustres com són lo Egregi Don Emanuel Serneçio, comte de Parcent, y sos fills. Lo noble Don Gerònim Mercader y Doña María Serneçio, sos fills, y altres».¹²⁴

Una comitiva representativa de la Ciutat de València va acudir al palau afegint un nou protocol de tractament per al comte, qui aleshores tindria alguns privilegis simbòlics de cara al poder municipal.¹²⁵ Però foren moltes més institucions i particulars de fora de la ciutat que el van relacionar directament com a *nipote* del qui havia sigut

¹²² E. CALLADO ESTELA. *Devoción popular*, (2000).

¹²³ BHUV, Mss. 700. *Frai Joan Tomás de Rocabertí, arzobispo de Valencia*. E. CALLADO ESTELA. "Por Dios ", pp. 157-182. R.M. ALABRÚS IGLESIAS. "La espiritualidad", pp. 219-245.

¹²⁴ AMV, MC, A-208. Fol. 372 -v. Consell General 1676, 6 octubre.

¹²⁵ AHN, SN, PARCENT, C.50, D.5. Img. 69. Còpia de l'acta del Consell Secret de la ciutat, 1676, 31 d'octubre. Entre les noves consideracions el Consell va aprovar: «que los dits magnífics racional y syndich baixen a rebre a dit egregi comte fins lo primer escaló del pati, y dits il·lustres jurats hixquen a rebre'l fins lo primer escaló de dalt y entre enmig dels dos senyors jurats en cap, entre enmig dels quals se li ha de donar asiento, restant tres senyors jurats fins lo darrer escaló junt al pati y els dits racional y syndich fins al coche y que esta demostració no es puixa traure en conseqüència ni exemplar si no és en semblant cas com lo present en propis termens y no en altres».

recentment proclamat Innocenci XI. L'escriviren el nunci apostòlic a Madrid, el virrei del Regne de València, la Junta de la Costa Marítima, el Consell de la Ciutat d'Alacant, els Capítols de diferents ciutats, entre ells el de Xàtiva i una llarga llista de nobles, entre qui es pot contar el marquès de Castelnovo, el comte de Paredes, la duquessa de Béjar i la comtessa de Sinarques, entre altres,¹²⁶ demostrant l'ampla xarxa de la qual es valia Manuel Cernezzì a València gràcies, en part, a la dimensió transnacional que tenia la seua família. La nova etiqueta, el tracte rebut i les felicitacions contrasten amb la deixadesa que a Milà tingué la noblesa de cara al nou tractament dels nebots del Papa, en concret davant de Giovanna i el seu marit, Carlo Borromeo. Ells van haver d'engegar un procés de consulta a Madrid per tal que els tractaren de *Vostra Eccellenza*, com sí que tractaven al comte de Parcent,¹²⁷ més allunyant consanguíniament d'Innocenci XI que ells mateixos, fet pel qual el Papa va mostrar total i absoluta despreocupació.¹²⁸

Una vegada Benedetto va accedir al pontificat, Livio va actuar d'intermediari entre ambdós. Per això, fou Livio qui va informar el 1679 al comte de Parcent que el Papa havia acceptat voluntariós concedir-li el benefici que el comte reclamava per al seu fill, Josep Cernezzì: «con molta consolatione porto avviso a Vostra Signoria Illustrissima che la Santità di Nostro Signore s'è degnata di destinare al soggetto che serve, signore suo figlio, il beneficio a cui egli aspirava».¹²⁹ No especificava la magnitud del benefici, però es pot considerar que la satisfacció que va suposar a Manuel Cernezzì rebre'l va fer que li enviés un regal al mateix Innocenci XI a través de Livio, qui després d'entregar-li'l avisava que havia «presentato ai piedi di Sua Santità il di Lei figliol obsequio et le comparte la sua benedittione».¹³⁰

En aquest cas la família dels Cernezzì de València sí que es va veure afavorida per l'ascens del Papa així com, en alguns casos, de la seua protecció. La unió familiar entre les dos vores de la Mediterrània tenia una finalitat pràctica, fent que la seua

¹²⁶ AHN, SN, PARCENT, C.50, D.5.

¹²⁷ AHN, SN, PARCENT, C. 50, D. 5, Img. 75. «no darne más tratamiento que el de señoría, porque aunque la Ciudad, el Cabildo y el señor virrey me han querido dar el de excelencia, no e podido ni deuido admitirlo y me han echo la honra de darne solo el de señoría quando la Ciudad me ha visitado»

¹²⁸ M. V. RINALDI. "Giovanna e Paola", pp. 216-218. Giovanna Odescalchi informava al seu germà que el tracte que rebia a Milà que no s'adequava a la seua posició social: «Il Governatore persisteva di trattarmi in terza persona finché non venisse la risoluzione di Spagna, et io è certo che non voglio andar a corte a sentirmi trattare come una dama d'ordinaria. Mi dispiace assai che Sua Santità persista ne suoi pensieri di non voler pensare ne assolvere le cose di casa».

¹²⁹ AHN, SN, PARCENT, C.50, D.5, Img. 33. 1679, gener.

¹³⁰ AHN, SN, PARCENT, C.50, D.5, Img. 28. 1679, 17 setembre.

coordinació fos capaç d'alçar alguns personatges de la xarxa. Tot i això, la comparació amb els membres més propers a Benedetto posa de nou en evidència la diferència d'«estratègies» i patronatge que la xarxa tenia al seu interior. Aquests casos porten a que reconsiderem les pràctiques d'ascens social com a determinades i naturals en alguns casos, fet sobre el qual reflexionarem a l'últim apartat d'aquest capítol.

3. Nobles, cavallers i religiosos participants d'una «xarxa de l'èxit» al segle XVII

Fins ara s'han assenyalat dos aspectes de gran importància al voltant del concepte d'estratègia relacionat amb l'ascens socials. D'una banda, la política matrimonial en diferents contextos i famílies, explicativa de la diversitat relacional de les famílies Cernezzi i Odescalchi, i d'altra banda, la promoció i el patronatge intrafamiliar, de característiques múltiples i trajectòries diferenciades. En aquest tercer apartat pretenc apreciar la importància del conjunt de la xarxa i com el seu capital social va fer que alguns dels seus membres ascendiren socialment aconseguint diferents títols entre els anys aproximats de 1620 i 1660. A continuació plantejaré diverses qüestions: de quina manera s'entenien els processos d'ascens social dels membres de la xarxa? Ennoblir-se significava abandonar els afers que havien portat a terme amb anterioritat? Com ascendien socialment els membres de la xarxa en els diferents territoris?

Les mirades a la noblesa

«No pueden ser guerreros todos los Nobles. No todos tienen haciendas que cuidar. Pues sean ociosos, aunque sean pobres, infelices, miserables, aunque sean la polilla y escándalo del Estado, aunque sean unos vecinos inútiles y una carga pesada de los Pueblos y aunque haya de parecer sin esperanza de dexar una legítima posteridad [...] El Abate Coyer descubre la feliz perspectiva de una Nación Comerciante en el más alto grado de brillantez y hermosura, si los Nobles comerciaran y estos obscurecen, abaten y desprecian a los Nobles que sigan otra carrera, que las armas y letras. ¡O si los Nobles Españoles llegasen a conocer la utilidad del Comercio y las ventajas que liberalmente les ofrece el clima, su terreno, las posesiones de América! [...] Apenas faltó este en tiempo del Señor D. Felipe II quando empezó la decadencia de España y llegó en el siglo pasado a triste estado, que pintan con lágrimas nuestros políticos [...] con el comercio cayeron sus fábricas, su agricultura, su marina, toda su riqueza y poder».¹³¹
J.M. DE ESPINOSA, prólogo a *La nobleza comerciante* de Gabriel François Coyer.

¹³¹ G.F COYER, *La nobleza comerciante*, Mallorca, 1781. Traducció de Jacobo María de Espinosa i Cantabrana.

El pròleg a la traducció de *La Noblesse Commerçante* de Gabriel François Coyer, publicat a Mallorca el 1781, en el context d'apertura de la Societat d'Amics del País de Palma, és un clar reflex del sentir sobre la noblesa al segle XVIII, creant un estereotip sobre el grup que fou ben acollit durant un llarg temps per la historiografia. El Segle de les Llums va ocasionar un relat dicotomitzat dels grups socials en relació al progrés que dividia al mateix temps el nord i el sud d'Europa entre modernització i decadència.¹³² La consolidació d'aquesta visió va fraccionar el conjunt de l'elit entre nobles ociosos i burgesia, que, amb el passar del temps, van semblar del tot irreconciliables.

En bona mesura, el procés d'inflació d'honors i les problemàtiques financeres del segle XVII a Europa va envoltar les elits de descrèdit. El cas anglès fou paradigmàtic, d'ençà l'estudi de Laurence Stone, qui va afirmar que, quan més es repartia la riquesa, menys sentit tenien els honors, però més se'n oferien, en un procés en el qual la Monarquia debilitava el poder aristocràtic tradicional i finançava les seues despeses a través de la venalitat.¹³³ En el nou conglomerat social anglès la «gentry aristocratizada» assoliria una posició de poder més desvinculada del poder governamental, capaç de desenvolupar mesures que portarien cap al progrés econòmic i, en concret, al cas anglès cap a la revolució agrícola. En altres paraules, la crisi de l'aristocràcia anglesa suposava un factor de la modernització social que portava encadenada la transformació de les estructures econòmiques. Mentrestant, a altres països s'engegava un procés de desmitificació del grup aristocràtic atribuint-li actituds paràsites i ocioses. Entre la literatura antinobiliària va prendre una intensa consideració la francesa, més quan els historiadors estudiaren la revolució de 1789. S'encimbellaren autors com Voltaire, el ja

¹³² L'autor assenyala: «Inglaterra, que dos siglos hace no tenia navíos, ni comercio, con un país que no da otros frutos, que granos y lana. Olanda en un terreno ingrato y estéril, han llegado por el comercio al más alto grado de poder a ser el asombro de los políticos y a juntar tesoros casi increíbles. Hágase un justo paralelo de estas dos potencias marítimas con la Polonia, Grecia, Egipto y Regencias de África, todos estos reynos tienen terrenos extendidos, pingües feraces y cultivados y son pobres», així mateix, d'altres territoris com Espanya. Aquesta dualitat s'expressa també en diferents formes de traçar fronteres entre el nord i el sud estereotipant l'endarreriment i el progrés des d'una perspectiva orientalista. Per exemple, ja des del segle XVIII els viatgers nòrdics descriuen els territoris de la Mediterrània com a part d'una influència islàmica, apuntant a més el fort caràcter religiós i en plena decadència, relacionada en aquest caràcter «nacional» d'Espanya i Itàlia. X. ANDREU. "La mirada", pp. 347-367, entre d'altres.

¹³³ L. STONE. *La crisis*, pp. 72-73.

citat Coyer, o Louis-Joseph Plumard de Dangeuls, qui assegurava que les concepcions d'honor de la noblesa suposaven un obstacle per al desenvolupament del comerç.¹³⁴

Per la seua banda, a altres països sudeuropeus, els historiadors presentaven un procés social en el qual la «burguesia» trairia el seu destí i abandonaria la possibilitat d'invertir la seua energia i capital en la transformació econòmica i social, degut a que la integració en l'entorn aristocràtic es va fer copiant el seu model i desviant els seus recursos d'inversions productives. Se li atribuïa, doncs, a un grup social la responsabilitat de la modernització o l'endarreriment, depenent del seu procés històric en cada macroregió. En paraules d'Eric Hobsbawm:

«La decadencia de Italia (y en general, de los antiguos centros comerciales y manufactureros medievales) fue el resultado más dramático de la crisis. Dicha decadencia ilustra la debilidad del «capitalismo» parasitario propio de un mundo feudal. Así, en el siglo XVI los italianos probablemente controlaban las mayores aglomeraciones de capital, pero cometían el delito flagrante de no reinvertir adecuadamente. Lo inmovilizaron en construcciones y lo disiparon en préstamos a extranjeros durante la revolución de los precios (lo que naturalmente benefició a los deudores), o lo desviaron hacia formas varias de inversión inmueble, en vez de invertirlo en realizaciones fabriles».¹³⁵

En realitat, i segons apunta Bartolomé Yun, aquests processos són dos cares d'una mateixa moneda.¹³⁶ Abans d'això, però, l'autor crida l'atenció sobre la idea de que no es pot atribuir un destí a un grup, la burgesia que, com a tal, no s'autoidentificava durant el segle XVII europeu. Amb això, es poden assenyalar els dubtes sorgits a l'hora d'atorgar a «grups socials homogenis» responsabilitats històriques. En el cas anglès, per exemple, segons apunta Yun, últims estudis asseveren que la revolució agrària va partir de les innovacions dels camperols enriquits i no tant de la «gentry».¹³⁷ En aquest conglomerat social, doncs, es podria parlar en termes d'osmosi i no d'un procés clar cap a la diferenciació entre aristocràcia i burgesia o nova noblesa i noblesa antiga. En termes clàssics, i per entendre'ns, Yun parla d'un procés que podria definir-se a Castella com «l'aristocratització de la burgesia» i a Anglaterra com la «l'aburgesament de

¹³⁴ Alguns autors van escapar dels estereotips de la noblesa francesa, entre els més destacats J. DEWALD. *The European Nobility*, (1996), i més recentment J. SHOVLIN. "Nobility", p.116. Allunyant-se de la visió tradicional donen un impuls a entendre els processos històrics de la revolució francesa des de les aportacions culturals, socials i polítiques imprescindibles del grup aristocràtic.

¹³⁵ E. HOBBSAWM. "La crisis", p. 29. El text original de Hobsbawm fou publicat l'any 1954. Tant la crisi com els processos dels grups socials van ser estudiats, a partir d'aquell moment, des de múltiples punts de vista, contribuint el text a la profundització en les anàlisis.

¹³⁶ B. YUN CASALILLA. "¿Traición de la", pp. 509-529.

¹³⁷ B. YUN CASALILLA. "¿Traición de la", pp. 509-529.

l'aristocràcia» que, en definitiva, farien experimentar un canvi social similar, consolidant l'aparició d'una nova «classe» o grup social derivat de la imitació dels diferents grups que segons característiques contextuais determinades, relacionaven el seu poder simbòlic d'una o d'altra forma.

En aquest sentit, cal apuntar com la historiografia hispànica, i en general europea, de les darreres dècades ha intentat escapar de les anàlisis del grup aristocràtic que partien d'una visió negativa i «culpable» de «l'endarreriment» hispànic, visió generada a partir dels contextos de propaganda antinobiliària del segle XVIII. Molts treballs han ofert noves perspectives d'estudi sobre la noblesa com a un grup mòbil, heterogeni i actiu en la modernització dels estats naixents europeus.¹³⁸ Aquesta nova asserció s'ha comprovat en diferents àmbits, com el polític, cultural i territorial, encara que a nivell econòmic les Cases nobiliàries han sigut objecte d'estudi, generalment, pel que respecta al senyoriu i, més tard, a la gestió patrimonial del llinatge.¹³⁹ De fet, en relació a la continuïtat de l'aristocràcia com a grup central en la configuració imperial i el poder monàrquic, que en teoria l'absolutisme retirava del poder, recentment s'ha entès la noblesa com a catalitzadora de comunicacions entre diferents grups i el rei i estabilitzadora social mitjançant el patronatge:

«nobles were less the victims of the monarchy than its agents. Aristocratic functioning as key channels of influence, patronage, and played an informal role in the government of provinces functioning as key channels of influence, patronage, and communications between the monarchy and its provincial subjectes».¹⁴⁰

Ha quedat demostrat com l'aristocràcia i les elits en general, van tindre un paper clau en el funcionament de la maquinària imperial hispànica - i d'altres imperis- actuant

¹³⁸ En aquest sentit han progressat diferents treballs sobre Cases nobiliàries les darreres dècades que s'han consolidat a través de publicacions i reunions científiques. Només per fer referència a algunes de les més importants, conscient de que la bibliografia al respecte és molt més ampla: A. DOMÍNGUEZ ORTIZ. *La sociedad española*, (1992). P. MOLAS RIBALTA. *L'alta noblesa catalana*, (2004). E. SORIA MESA - J. J. BRAVO CARO - J.M. DELGADO BARRADO (coord.). *Las élites*, (2009). A. FELIPO ORTS - C. PÉREZ APARICIO. *La nobleza valenciana*, (2014).

¹³⁹ Per centrar-me només en el cas valencià, alguns estudis han tingut com a objecte d'estudi el patrimoni senyorial: C. PÉREZ APARICIO - J. BRINES I BLASCO. "La vinculació", pp. 229-252. J. BRINES BLASCO - A. FELIPO ORTS - M. J. GIMENO SANFELIU - C. PÉREZ APARICIO. *Formación y disolución*, (1997). J. CATALÁ SANZ. *Rentas y patrimonios*, (1995). E. M. GIL GUERRERO. "Señorío y nobleza", pp. 69-132. E. MARÍ GARCÍA. "Las bases patrimoniales", pp. 193-236. A més a més, B. YUN CASALILLA. *La gestión*, (2002), realitza un anàlisi sobre les accions de gestió directes dels senyors castellans per millorar l'administració del seu patrimoni, formant part activa de millores tècniques, administratives, etc.

¹⁴⁰ J. SHOVLIN. "Nobility", p. 115. El canvi de visió es recull i demostra en l'entrada del diccionari d'Oxford sobre el concepte «noblesa».

d'agents connectors, no només amb el rei, sinó entre els centres polítics i econòmics circularment.¹⁴¹ Les connexions i la mobilitat provocaven que, precisament pels contactes, les elits europees es transformaren i s'anaren generant models cada vegada més similars a Europa. En particular, la Monarquia Hispànica i la República de Gènova van formar un entramat socio-polític de gran interès en aquest sentit. Les elits genoveses, participants d'una república mercantil, d'ençà la segona meitat del segle XVI i durant bona part del segle XVII, assimilarien pràctiques socials de les elits hispàniques amb les quals es relacionaven comprant feus, rebent títols i representant-se socialment a través d'opulentes inversions immobiliàries.¹⁴² Tanmateix, el seu rol no fou passiu sinó que transformaren la visió de gestió patrimonial i la concepció d'una elit rendista, no adaptant-se obligatòriament a un model clar i definit d'aristocràcia.¹⁴³ Això pot entendre's com un procés no unidireccional, sinó que, com afirma Manuel Herrero, alguns hispànics de l'aristocràcia també es «genovitzarien».¹⁴⁴

Les premisses citades fan que les anàlisis del grup de la noblesa hispànica - aplicable a la noblesa valenciana i alhora mediterrània - siguin vistes com un procés en el qual durant el segle XVII s'experimenta una transformació marcada per la relació amb la moral de l'època, considerant el simbolisme, l'honor i la reputació conferida per títols.¹⁴⁵ En una societat aparentment tancada i tradicional existia una mobilitat social i una modificació conductual del grup, com ha manifestat clarament l'expressió d'Enrique Soria Mesa: «el cambio inmóvil».¹⁴⁶ A eixe respecte, la renovació d'alguns membres del grup en molts aspectes no es representava com a trencadora en tot el passat, sinó com a reproductora d'unes línies de projecció nobiliària que no tindrien el perquè estar renyides amb la modernització.¹⁴⁷

¹⁴¹ B. YUN CASALILLA. "Príncipes más allá", pp. 51-68. B. YUN CASALILLA. *Las redes*, (2011). P. CARDIM - T. HERZOG - Et altr. *Policentric Monarchies*, (2012). J. J. RUÍZ IBÁÑEZ - B. VINCENT. *Los siglos XVI-XVII*, passim. En eixe sentit Ruíz i Vincent apunten que la capacitat d'expansió territorial dels imperis durant l'Època Moderna va oferir oportunitats, no només d'expansió territorial, sinó d'una major mobilitat, tant física com social. Això dona lloc a comprendre les societats des d'un altre punt de vista, tenint en compte la interacció entre l'esfera local i la interregional.

¹⁴² M. HERRERO SÁNCHEZ. "Génova y el", pp.542-543.

¹⁴³ B. YUN CASALILLA. "Economía moral", pp. 45-68. B. YUN CASALILLA. "La aristocracia castellana", p. 77-104.

¹⁴⁴ M. HERRERO SÁNCHEZ. "Génova y el", pp.542-543.

¹⁴⁵ B. YUN CASALILLA. "Economía moral", pp. 45-68. L. FONTAINE. *The Moral Economy*, (2011). Primerament Yun i més tard Fontaine utilitzen el concepte d'economia moral de E. P. Thompson, aplicant-lo al grup social de l'elit.

¹⁴⁶ E. SORIA MESA. *El cambio inmóvil*, (2000). E. SORIA MESA. *La nobleza*, (2007).

¹⁴⁷ C. BLUTRACH, *El III conde*, (2014). En aquest sentit Blutrach ofereix una nova mirada sobre l'obra de *El hombre práctico* del III comte de Fernán Núñez, considerada paradigma de la renovació

Reduint les anàlisis al cas del País Valencià, James Casey va proposar l'existència d'una «aristocràcia alternativa» des d'un sentit més econòmic en el segle XVII, de fonaments clarament urbans i de caràcter inversionista, especialment en deute públic, que no basaria el seu patrimoni en possessions agràries i senyorials, davant d'una aristocràcia tradicional que, pel contrari, restaria fortament endeutada i incapaç de resoldre els seus problemes solvents. Aquesta dualitat, però, es podria completar en els termes proposats per David Bernabé Gil, qui, a través del cas de Jerónimo de Rocamora, primer marquès del Rafal, apuntava que

«para una redefinición de la aristocracia alternativa también ha de tomarse en consideración [...] la de aquellos que no limitaron su intervención a la mera gestión señorial e intentaron acumular riqueza diversificando el destino de sus inversiones. [...] No sería infrecuente, por ejemplo, encontrarse con destacadas personalidades participando directamente en la comercialización de productos agrarios, especulando en el mercado usurario, financiando obras de mejora de sus patrimonios; en definitiva, diversificando su campo de inversiones en los sectores que mejores perspectivas ofrecían en cada momento».¹⁴⁸

La existència d'una aristocràcia valenciana que tenia diversificat el seu patrimoni i que era capaç d'adaptar-se a les perspectives del futur era una realitat. No obstant això, el concepte d'«aristocràcia alternativa» dicotomitza el grup entre els qui eren alternatius i els qui no, entre el qui eren nobles «mercaders» i preocupats administradors del seu patrimoni i els qui no. Traslladant-se al 1620, es pot veure com, en el cas del mercat valencià del crèdit, el debat sobre qui era i qui no era mercader demostra la incapacitat dels coetanis de definir els grups homogèniament, de forma precisa i clara. La reunió a la Reial Audiència de València, desencadenada pel debat sobre els préstecs usuraris al País, va congrega juristes, homes de negocis i nobles per tractar de definir algunes de les característiques dels mercaders en relació a altres grups. En aquella junta, en la qual

intel·lectual hispànica de finals del segle XVII per comprovar com la història familiar, la memòria de la Casa i la presentació d'esquemes tradicionals de la noblesa influïren també en la consideració del home cortesà del segle XVII i XVIII. B. YUN CASALILLA. "Economía moral", pp. 45-68. L'autor planteja el debat entre la pràctica i la producció dels discursos sobre la noblesa i el paper que teòricament havia de complir per a la societat. És interessant remarcar els valors positius que la historiografia ha accentuat recentment sobre aquest grup. B. YUN CASALILLA. "Crisis del Antiguo", pp. 41-57. «Se pretende presentar a la nobleza como un grupo en transformación que incluso habría sido el responsable y promotor de una serie de valores que hoy caracteriza a la sociedad occidental», aquesta transformació no sempre s'hauria de considerar en termes de declivi, sinó en termes de nova participació en les estructures polítiques, administratives, socials i culturals, com aplica: A. DOMÍNGUEZ ORTÍZ. *Sociedad y Estado*, pp. 349-351.

¹⁴⁸ D. BERNABÉ GIL. "La formación", p. 54.

no es va poder arribar a un consens, una de les idees principals fou la de comparar els mercaders valencians amb els emprenedors aristòcrates genovesos:

«otros finalmente dicen, y esto parece más llegado ha razón que, según la costumbre de la tierra, es havido uno por mercader o no. Y assí dicen que en Génova y algunas otras partes todos indistinctamente son mercaderes, hombres y mugeres, nobles y plebeyos, ricos y pobres, en quanto pueden. Porque dicen que nunca los genovezes y de otras provincias semejantes dexan un puncto ociosa la pecunia [...] Y también se dize que acà en esta ciudad y Reyno perpetuamente han usado el exerciçio de mercaderes todos los que han querido, sin diferencia alguna de estado, sexo, ny calidad, de manera que los cavalleros, nobles, ciudadanos, artistas y officiales, hombres y mugeres han exercitado la dicha arte mercantil no havida considerasi3n ny hecha diferencia, si por sí mismas o por medio de criados, factores, amigos o terçeras personas lo han hecho. Y haver agora de mudar esta máquina y restringir ha ciertas reglas se tiene por cosa difficultosísima».¹⁴⁹

Aquella visió es complementaria amb la noblesa mallorquina que al segle XVII estava formada per un grup preferentment mercantil. Malgrat que l'activitat s'havia de realitzar teòricament d'amagades, tothom sabia dels seus negocis. De Montaner apunta com, a les darreries del segle XVII «la alta nobleza mallorquina, que vivía con tanto esplendor, concedía gran atención al trabajo diario y vigilaba muy de cerca sus negocios, como si -más que de aristócratas- de meros mercaderes se tratase».¹⁵⁰

Aleshores, més que parlar d'una «aristocràcia alternativa» contraposada a la idea d'una «aristocràcia tradicional», caldria considerar el procés d'osmosi d'uns i altres que generaria en el segle XVII un grup amb uns privilegis, honors i prerrogatives comunes que romandria influenciat per unes pràctiques derivades dels «homes de negocis» ennoblits però que no formaria una separació estructural, una frontera, entre els membres d'un grup i un altre, sinó una adscripció general a un grup que era heterogeni i es trobava en transformació durant el Sis-cents.¹⁵¹ Aquestes consideracions elaboren una nova concepció de la noblesa que ens serveix com a marc per a aplicar al cas d'estudi de la xarxa dels Cernezz i Odescalchi, en la qual, molts dels seus membres van tindre un

¹⁴⁹ ACA, CA, Llig. 0707, n^o9. 1620, 8 octubre.

¹⁵⁰ P. DE MONTANER. *Una conspiración*, pp. 77-79. P. DE MONTANER. "Nobleza, comercio", pp. 233-243. Segons assenyala l'autor un nombrós grup formant per cavallers, donzells, militars i nobles en *sensu stricto*, participaven de la comercialització d'oli, sabó, barrets, flassades, i altres mercaderies. Entre ells destacaria Joan de Sureda, cavaller d'Alcantara.

¹⁵¹ B. YUN CASALILLA. "Reading sources", pp. 325-337. L'autor planteja que no només es poden fer anàlisis centrades en documentació comercial per al cas dels mercaders i documentació senyorial per als aristòcrates. Combinar diferents recursos pot donar llum sobre les iniciatives de gestió dels patrimonis dels diferents grups.

èxit social vistes les oportunitats ofertes per diferents poders que propiciaven canvis en els mateixos grups als quals s'adcrivien.

Una xarxa mercantil d'èxit nobiliari

En primer lloc m'agradaria presentar una taula composta per alguns dels membres de la xarxa comercial dels Cernezzi i Odescalchi que van accedir a títols i reconeixements. Tots els membres que apareixen representats participaren, bé a títol individual, bé a través d'algun membre de la família, en la xarxa dels C&O a les places comercials indicades a la columna de «ciutat», en la qual van accedir a algun privilegi en forma de títol. La xarxa dels Cernezzi i Odescalchi, com s'ha vist, estava formada per moltes més persones que apareixen ací. Aquestes no són les úniques que van ascendir sinó una selecció, derivada de la disposició de fonts o bibliografia, que apunten al seu ennobliment entre el període de 1626 i 1650. Les ciutats on van ascendir de categoria social, formaren part, majoritàriament, de la Monarquia Hispànica, gràcies a les grans oportunitats que oferia l'imperi en la promoció social, comptats els vastos territoris dels que disposava. Ben mirat, la seua adscripció no és únicament als Àustries hispànics. Un dels punts de referència en l'ascens social mediterrani fou Roma i les possibilitats que conferia la seua xarxa de patronatge i clientelisme arreu d'Europa, des de les posicions més locals fins als grans càrrecs institucionals, com el capell cardenalici. En aquesta taula es representen sis cardenals, els quals particularment o a través de la seua família, participaren en la xarxa dels C&O. Amsterdam, Cracòvia, Venècia i Viena són la resta d'urbs on algun personatge de la xarxa va poder promocionar-se.

<i>Taula 22. Membres de la xarxa dels C&O amb títols i càrrecs</i>					
Nom/Família	Ciutat	Origen	Títol	Any	Font
Airoldi, Marcelino	Milà	Milà	Comte de Lecco	1647	AGS, SSP, Llig. 135, fol 125 i ss.
Biffi, Gerolamo	Madrid	Florència	Cavaller de Santiago	1645	AHN, OM-Caballero_Santiago, Exp. 1096. AGS, CI, SSP, Lib, 218, 310.
			Marquès de Cassamarella	1659	
Bonacina, Martino	Viena	Milà	Arquebisbe de Utica	1631	Archiv für die Geschichte der Soziologie in Osterreich
Bonacina, Geronimo	Viena	Milà	Baró	1637	Archiv für die Geschichte der Soziologie in Osterreich
			Comte Gramatneusiedl	1640	

Borromeo, Giberto	Roma	Milà	Cardenal	1652	G. LUTZ. Borromeo, Giberto, pp. 51-52.
Bucherelli /Bucarelli, Luiggi	Sevilla	Florència	Cavaller de Santiago	1630	AHN, OM-Caballero_Santiago. Exp. 1261
Cellari	Cracòvia	Pavia	Comte	1654	F. F de DAUGNON, <i>Gli italiani</i>
Cellari, Andrea	Cracòvia	Pavia	Senador	< 1616	F. F de DAUGNON, <i>Gli italiani</i>
Ceruzzi, Costantino	València	Como	Comte de Parcent	1649	AHN, <i>Consejos</i> , L. 769, F. 114.
Ceruzzi, Francesco	València	Como	Noble	1635	J. PASTOR FLUIXÀ, <i>Nobles i Cavallers</i>
De Marez, Abraham	Amsterdam	Amsterdam	Director de Comerç de Llevant	1632	M.C. ENGELS. Merchants, interlopers, Seamen
Deuz II, Jean	Amsterdam	Amsterdam	Director de Comerç de Llevant i Majordom Església holandesa.	1659	M. SCHUT-KOELEMIJ. "Elisabeth Coymans".
Donghi, Giovanni Stefano	Roma	Gènova	Cardenal	1643	G. SIGNOROTTO. "Lo squadrone Volante".
Erba, Antonio Maria	Milà	Como	Capità de Justícia	1657	G. SIGNOROTTO. <i>Lo Stato</i>
Imbonati, Gio. Pietro	Madrid	Milà	Tresorer del Consell d'Itàlia	1638	AGS, CI, SSP, Llig. 327.
Lomenllini, Giovanni Girolamo	Roma	Gènova	Tresorer General Cambra Apostòlica Cardenal	1647 1652	M. C. GIANNINI. "Giovanni Girolamo Lomellini
Magnara, Tomas Magnara, Juan Antonio	Calbi (Còrcega) Sevilla	Sevilla Sevilla	Capità Cavaller de Santiago	1628	AHN, OM-Caballero_Santaigo, Exp. 4872.
Massa, Giovanni Andrea	Palerm	Palerm	Comte de San Giovanni della Punta	1646	AGS, CI, SSP, Lib. 977.
Odescalchi, Benedetto	Roma	Como	Cardenal	1645	A. MENITTI IPPOLITO - et. altr. <i>Innocenzo XI</i>
Olginati, Giovanni Battista	València	Como	Noble	1632	J. PASTOR FLUIXÀ, <i>Nobles i Cavallers</i>
Omodei, Luigi	Roma	Milà	Cardenal	1652	A. SPIRITI. "Omodei, Luigi Alessandro"
Parravicino, Lluís	València	Como	Noble	1650	J. PASTOR FLUIXÀ, <i>Nobles i Cavallers</i>
Parravicino, Juan Bautista	Alacant	Como	Racional de la Ciutat d'Alacant	1642	V. ECHARRI IRIBARREN, "La verdadera autoría".
Rezzonico, Aurelio	Venècia	Como	Ciudadà	1652	A. GOLDHAHN. <i>Von der kunst</i>
Strata, Carlo	Madrid	Gènova	Marquès de Robledo de Chavela	1649	C. ÁLVAREZ NOGAL. <i>Los banqueros</i>
Tàrrega, Gaspar	València	València	Noble	1626	J. PASTOR FLUIXÀ, <i>Nobles i Cavallers</i>
Van Axel, Adolfo	Venècia	Amsterdam	Ciudadà	1628	M. VAN GELDER. Trading places
Van Axel, Giovanni Battista	Venècia	Amsterdam	Patrici	1665	M. VAN GELDER. Trading places
Widman, Cristofor	Roma	Venècia	Cardenal	1647	E. S. RÖSCHI WIDMANN. <i>I Widmann</i>

Zevallos, Juan de	Nàpols	Burgos	Duque de Ostuni	1646	AGS, CI, SSP, Lib. 205, 214.
----------------------	--------	--------	-----------------	------	---------------------------------

Ens trobem davant d'una xarxa mercantil d'èxit social? Vistes les possibilitats que va oferir a molts dels seus membres podríem dir que sí. Tot i això, com s'ha vist al primer epígraf, no tots els membres d'una família accedien a llocs d'honorabilitat encara que el seu prestigi estigués reconegut i, per tant, els títols representats mostren una realitat basada en la necessitat social i contextual d'alguns membres de sol·licitar reconeixements formals. L'èxit entre les elits d'altres ciutats com Gènova, Florència, Amsterdam, Madrid o Viena es podia assolir sense formalitzar aquest pas.

En eixe sentit, es pot veure com els membres de la xarxa van accedir a posicions privilegiades en un context polític particularment especial. El 1622 el comte duc d'Olivares fou nomenat privat del rei, accedint a una quota de poder de rellevant importància,¹⁵² a través de la qual va consolidar una obra política que relaxés la influència econòmica del grup tradicional genovès per donar poder a altres comunitats que formaven part integrant de la Monarquia Hispànica, com ja s'ha esmentat als capítols anteriors.¹⁵³ Si bé els portuguesos es van veure afavorits per la centrifugadora d'honors, a totes llums també s'hi van veure involucrats altres «homes de negocis»,¹⁵⁴ entre ells destacats milanesos, però també persones que pertanyien a altres indrets d'Itàlia.¹⁵⁵ La xarxa de la qual formaren part els C&O va facilitar els programes polítics i econòmics del comte-duc i això va retribuir-se en forma de títols, fet que porta a considerar que l'ascens no tindria la pretensió d'apartar allò que es premiava, justament la seua posició comercial i financera.¹⁵⁶

D'altra banda, com es veurà al proper capítol, la política de promoció d'Innocenci X (1644-1655) va trencar l'anterior afiliació profrancesa que havia mantingut Urbà VIII (1623-1644). El context d'afavorir alguns milanesos podria entendre's dintre d'aquesta òrbita, tot i què foren diferents membres de la xarxa a Gènova o Venècia els qui també accediren, pel que els factors de la política

¹⁵² J. H. ELIOTT - L. BROCKLISS. *El mundo*, (1999).

¹⁵³ J. H. ELIOTT. *El conde-duque de Olivares*, (1990).

¹⁵⁴ J. RUÍZ IBÁÑEZ - V. MONTOJO MONTOJO. "Los portugueses", pp. 17-44. Á. SÁNCHEZ DURAN. "Los hombres", pp. 193-220. J.C. BOYAJIAN. *Portugues bankers*, (1993).

¹⁵⁵ Al llarg i ample d'aquest treball s'ha referit a l'ascens social de diferents genovesos promocionats per la Monarquia Hispànica.

¹⁵⁶ La importància relacional amb el comte de Assumar, Francisco de Melo, ambaixador de Gènova i posterior virrei de Sicília, es pot seguir a D. MACCARRONELLO. "Reti mercantili", pp. 385 i ss. C. BITOSSI. *Il governo dei*, pp. 217-233.

internacional no ho podrien explicar tot. Ben mirat, el conglomerat social assenyalat a la Taula va ocupar una nova posició política en al context romà. Els cardenals, Girolamo Lomellino, Lorenzo Imperiale, Luigi Omodei, Giberto Borromeo, Cristoforo Vidaman i Giovanni Stefano Donghi, composaven la majoria de la facció de poder romana anomenada *Squadrone Volante*,¹⁵⁷ que pretenia allunyar-se de posicions profranceses o prohispaniques per part de Roma, per construir una espècie de poder neutral que afavorís més els interessos de l'Orbe que no de les altres dos grans Monarquies Catòliques en pugna al moment. Els set cardenals, molts d'ells promoguts per Innocenci X, procedien de famílies mercantils de la xarxa dels C&O. Els cognoms s'han anat esmentant al llarg del treball. La família dels Lomellini de Gènova controlava els recursos de blat del bastió de Tabarka al nord d'Àfrica del qual s'abastiren els C&O.¹⁵⁸ Els Omodei eren íntims dels C&O i tant a Nuremberg com a Venècia recolzaven les seues operacions financeres com a agents entre la Monarquia Hispànica i el Sacre Imperi.¹⁵⁹ Els Borromeo havien sigut una adinerada família de negocis que, com s'ha vist, va acabar emparentant amb els Odescalchi, o els banquers venecians Widman, havent fet operacions de gran calat amb els Odescalchi durant els anys vint i trenta.¹⁶⁰ Aquest grup de cardenals del *squadrone*, estigué format majoritàriament per famílies de negocis.

Per la seua part, els qui a Venècia aconseguiren la «*cittadinanza*», com els Rezzonico,¹⁶¹ o els holandesos Stefano van Naste i Francesco Van Axel,¹⁶² adquirien privilegis importants en el comerç, però també accedien a la possibilitat d'exercir poder en els càrrecs municipals, una prerrogativa que conferia «naturalesa» i privilegi als afortunats. La situació a Venècia fou favorable per als «homes de negocis» sobretot després de 1646, moment en el qual el *Maggior Consiglio* de la ciutat va convenir acceptar l'accés a famílies que pogueren desemborsar 60.000 ducats i invertir 40.000 més en la Zecca, fruit de la necessitat de numerari per fer front a la Guerra de Candia (1645-1669). El procés engegat per la família Labia va trencar la inaccessibilitat

¹⁵⁷ D. CARRIÓ INVERNEZI. *El gobierno*, p. 114. A més dels ja anomenats, afiliats a la xarxa dels C&O, hi formaven part: Carlo Pio de Ferrara, Ottavio Acquaviva, de Nàpols, Pietro Ottoboni de Venècia, Francesco Albizzi de Cesena, Carlo Gualtieri de Orvieto i Decio Azzolini de Fermo. Aquests podrien estar també relacionats amb la xarxa dels C&O tot i la meua desconexença. Allò cert, és que els membres de la xarxa eren majoria absoluta al grup del *squadrone volante*.

¹⁵⁸ L. PICCINO. *Un'impresa fra*, pp. 56-83. ASRo, FO, II D 3.

¹⁵⁹ La correspondència mercantil es segueix a ASRo, FO, II B 9. El 1639 Felip IV els va concedir una moratòria de quatre anys per a pagar als seus deutors. ASRo, FO, II C 7. n°14.

¹⁶⁰ ASRo, FO, IV E 2. 1634, 25abril.

¹⁶¹ A. GOLDHAHN. *Von der kunst*.

¹⁶² M. VAN GELDER. *Trading places*, p. 177.

protegida per la noblesa d'estirp veneciana que s'estava reproduint des de 1382.¹⁶³ Durant el període de la guerra foren acreditades 128 noves famílies, provocant controvèrsia entre els patricis consolidats i els nouvinguts.¹⁶⁴ Tanmateix, com s'ha apuntat recentment, el procés no va suposar un vertader trencament sinó la culminació d'un procés legal que portava temps en marxa.¹⁶⁵ També els Odescalchi foren adscrits al patriciat de forma honorífica el 1676, com passava a Gènova. Els Rezzonico, Flangini o els holandesos citats, representaven la hibridació de famílies noves a la ciutadania i el patriciat, que havien estat relacionades amb la xarxa comercial del C&O.

Vist l'èxit i la promoció de diversos membres, es podria qüestionar si aquesta xarxa de l'èxit tenia alguna influència sobre l'ascens social dels altres membres. Com s'ha vist al primer apartat, els Cernezzi i Odescalchi, des de les seues posicions de privilegi i utilitzant tota la xarxa de llaços forts i dèbils que li conferia la seua posició, movien els recursos necessaris per fer arribar a posicions socials de reconeixement membres que no només pertanyien a la seua família, i viceversa. Conseqüentment, es pot considerar que participar de la xarxa en la qual col·laboraven els C&O reportava beneficis que escapaven als econòmics. De fet, l'establiment d'obligacions entre els membres de la xarxa podia pagar-se també oferint capital social i relacional i no només polític, el que generava una situació d'exigibilitat a pagar en diferents espècies: econòmiques, socials, polítiques, relacionals, etc.¹⁶⁶

Si molts membres de la xarxa accediren a honors i reconeixements per part de diferents institucions i poders, la pràctica resultava extraordinària o, en canvi, podia considerar-se en alguns nivells una consolidació usual?¹⁶⁷ El 7 d'agost de 1649 la notícia que Costantino Cernezzi havia aconseguit el títol de comte de Parcent havia arribat fins a Ferrara, on es trobava un íntim de la família i agent de negocis que no he identificat, però que podria ser Carlo Odescalchi. En una carta a Gènova dirigida a Cesare Cernezzi li mostrava la seua alegria:

«Ricevo in questo mentre il favore di le lettere di vostra signoria con particolare contento l'aviso della gratia meritatamente concessa da Sua Maestà al signore Costantino del

¹⁶³ RAINES. *L'invention du mythe*, pp. 637-653.

¹⁶⁴ RAINES. *L'invention du mythe*, pp. 764-775.

¹⁶⁵ RAINES. *L'invention du mythe*, pp. 764-775.

¹⁶⁶ A. PORTES. *Sociologia Económica* (2013). L. FONTAINE. *The Moral Economy*, (2014). B. YUN CASALILLA. "Reading sources", pp. 325-337. Cal pensar que els diferents tipus de capital podien ser transformats entre si.

¹⁶⁷ Sobre la inflació d'honors L. STONE. *La crisis*, (1985).

titolo di Conte de Parsent, percede tanto più da stimarsi quanto meno pretesa, me ne rallegro con vostra signoria di tutto cuore, piacia a Dio lasciargliene godere l'honore per molti anni con ongi felicità».¹⁶⁸

A la carta s'havia parlat de la situació de salut de l'agent, dels seus desplaçaments, dels negocis de Venècia i després del títol del comte. No era l'última qüestió. Continuava informant del blat importat a Ferrara a favor del cardenal Benedetto, a qui servia, i agraià la intermediació que Cesare Cernezzi havia fet amb Giovanni Battista Balbi pels préstecs amb la Monarquia Hispànica, servei pel qual quedava molt obligat. També parlava, d'entre altres, dels negocis amb el cardenal Trivulcio «habbi per bene scriverli in Sicilia raccomandandoli il nostro credito».¹⁶⁹

En l'estructura del text epistolar el reconeixement de comte no tenia la centralitat, ni tampoc ocupava l'atenció de la carta, sinó que es referia com a un assumpte més. Evidentment, considerava que era merescut, tot i afirmant que Costantino no l'havia pretès, mostrant una certa deferència per part del Cernezzi valencià a l'hora de demanar el títol. En un context relacional format pels cardenals Odescalchi i Trivulcio, per la família d'*asentistes* Balbi, i per altres grans personatges de la Mediterrània del moment, un títol que reconeixia una situació de prestigi, conferia el capital social a la xarxa, però no era una excepcionalitat.

Una altra qüestió a tractar rau en si els membres de la xarxa contemplaven estratègicament ennoblir-se i rebre honors per abandonar les seues activitats comercials. Com s'ha dit, el debat sobre els grups de «burgesos» i la seua funcionalitat pública durant l'Època Moderna apreciava l'abandonament dels interessos comercials per viure de rendes. Si bé es podria dir que aquesta visió ha estat matisada, un bon grapat d'estudis continuen reproduint un esquema que sembla adaptar-se a aquesta realitat. Molts cops s'utilitza la preposició «a» com a definitòria de la direcció del moviment social: «De mercaders a Grandes d'Espanya».¹⁷⁰ Tot i la utilitat expressiva de la seua formulació, que porta a l'autor a observar un moviment cap endavant, encarada a un ascens socials, també indueix a pensar l'abandonament d'un espai, el mercantil, per a passar a un altre, el de noble. Fins i tot es tendeix a analitzar el procés sense contemplar

¹⁶⁸ ASRo, FO, II C 9. 1649, 7 agost.

¹⁶⁹ ASRo, FO, II C 9. 1649, 7 agost.

¹⁷⁰ J. SAN RUPERTO ALBERT. "De mercaders a Grandes d'Espanya", pp. 253-272.

què roman de la persona que ho aconseguia, o fins i tot, de la família que l'acompanya. Al segle XVIII es va crear un ambient propagandístic que afirmava que tots els títols eren ociosos i incapacitaven un país per a desenvolupar el comerç, un tema referit anteriorment.

Tot i això, com s'ha assenyalat als capítols anteriors, Costantino Cernezzì i, fins i tot els seus hereus, van continuar involucrats en els negocis, tot i que formaven part del Tribunal de la Inquisició, tenien títols de noblesa i eren membres de l'Orde Militar de Montesa. Al pròxim capítol s'analitzarà amb aquesta lògica el cas de Benedetto Odescalchi, qui va arribar a ser una persona privilegiada quan es va convertir en cardenal el 1645 i, encara més, en papa Innocenci XI el 1676.

Què hi havia o què quedava de mercaders en els processos d'ascens social de la resta de membres? Abandonaren el seu passat mercantil? Per al cas de la Monarquia Hispànica les Ordes Militars demanaven per al seu ingrés la formalització d'un expedient que referís les qüestions bàsiques per poder formar-ne part, el qual girava, essencialment, sobre la idea de la noblesa de sang. Entre les consideracions que es realitzaven calia assegurar-se que el pretendent no haguera sigut jueu, «indi», practicant de l'islam o a qualsevol altra «secta» o, que pogués acreditar un passat noble. Això calia comprovar-ho per quatre costats, el pare i mare i els avis i àvies del candidat.¹⁷¹ Però la neteja de sang no només es referia a la religió. Una de les preguntes determinants dels processos d'admissió provava d'esbrinar si el pretendent, o els seus ascendents, havien participat de la mercaderia i el canvi, considerant que l'«art mercantil» no s'adaptava a la reputació dels cavallers. Malgrat que si la consideració essencialista dels membres de l'Orde no acceptava les activitats dels candidats i les seues famílies al món comercial i financer, bona part dels membres de la Taula exposada accediren a aquests honors.

La documentació disponible als processos d'admissió a les Ordes Militars ofereix una ferramenta d'interpretació singular sobre la consideració dels membres de la xarxa i dóna a entendre de quina manera els subjectes del món mercantil, en general, van influir en metamorfosar el grup de l'aristocràcia. A més a més, es mostra un altre aspecte de notorietat com fou la importància de la sang femenina en l'encimbellament dels membres de la mateixa. Per assolir l'objectiu proposat anem a posar cinc exemples:

¹⁷¹ J. ANTONIO GUILLÉN BERRENDERO. *La Edad*, pp. 149-196. Alguns processos amagaven grans qüestions com ha quedat comprovat en diferents treballs. J. CASEY. *España en la Edad*, pp. 217-253. E. SORIA MESA. "Una versión genealógica", pp. 213-221. E. SORIA MESA. "Tomando nombres ajenos", pp. 9-27. E. SORIA MESA. "De la represión", pp. 339-417. M. L. MUÑOZ ALTABERT. "Algunos aspectos", pp. 39-43. Sobre la importància de la sang femenina: C. BLUTRACH-JELÍN. "Mujer e identidad", pp. 23-51.

el de Manuel Cernesio a València, Gerolamo Biffi a Madrid, Juan de Zevallos a Nàpols i els de Tomás Magnara i Antonio Maria Bucareli a Sevilla. Tots ells foren membres actius de la xarxa comercial i financera en la qual participaren els Cernezzis i Odescalchi, i tots accediren a reconeixements que requerien de la condició prèvia de noblesa.

Manuel Cernezzis, o Cernesio, pretengué un hàbit de cavaller de l'Orde Militar de Montesa l'any 1659.¹⁷² El procés va haver de comptar amb informes de testimonis de Como, Tarragona i València. Una de les característiques dels processos d'aquestes congregacions era l'activació de xarxes transnacionals, fet que dóna idea de la circulació dels membres pertanyents a les mateixes arreu d'Europa i que fa identificar les elits territorials de la Monarquia.¹⁷³ Com en els altres casos, l'Orde de Montesa va haver de demanar al marquès Geronimo Stampa, cavaller de l'Orde de Calatrava i questor del Magistrat Ordinari, i a Carlos Sirter, cavaller de Santiago, que recolliren les informacions a Como.

De les declaracions dels testimonis es poden concloure algunes consideracions. En primer lloc, Manuel era reputat noble, sobretot, gràcies a que la seua àvia havia sigut membre de la família Odescalchi, que en aquell moment comptava amb el cardenal Odescalchi a Roma, un fet de gran rellevància social en la vida pública. De Claudia Cernesio s'assegurava la noblesa perquè era públic i notori, però també «queda comprovado del ser ella hermana de Livio Odescalchi, vecino y natural de esta ciudad [Como], y que fue padre del cardenal Odescalco que fue obispo de Novara en el Estado de Milán y de don Julio Odescalco que de presente, assímismo, es obispo de la dicha ciudad de Novara».¹⁷⁴ De la família Cernezzis, es tenien proves de la seua reputació, que

«son y han sido havidos y reputados comúnmente por nobles, generosos y hijosdalgo a fuer de España, y que él, sin duda alguna, los tiene por tales y capaces de honores, puestos y dignidades [...] y que save este testigo, refiriendo actualmente en el Consejo de esta ciudad el año 1633, que ella mandó despacho un testimonio en forma de la nobleça del dicho don Francisco Cerneçio y don Constantino, su hermano, y que en tal ocasión se reconoció por los libros de las antigüedades que desde el año 1436 había havido un Agustín Cerneçio ascendiente suio que fue decurión de esta ciudad».¹⁷⁵

¹⁷² AHN, *OMMM*, Caballero_Montesa, Exp. 123.

¹⁷³ B. YUN CASALILLA. *Las redes*, p. 25. «Las órdenes militares de carácter internacional, como el Toisí de Oro, controlado por los Habsburgo, creaba una infraestructura para la formación de estos lazos».

¹⁷⁴ AHN, *OOMM*, Caballero_Montesa, Exp. 123. Testigo, Pablo Jovio, decurión de Como.

¹⁷⁵ AHN, *OOMM*, Caballero_Montesa, Exp. 123. Testigo, Baltasar Mugiasca, decurión de Como.

Els testimonis asseguraven que si actualment no tenien cap càrrec, ni tampoc de recent, era perquè els Cernezzi no havien volgut, perquè si no els podrien tenir. La veritat és que estava complicat, ja que, com s'ha vist, la família havia enviat a pràcticament tots els seus membres a les places comercials de València, Venècia i Milà, entre d'altres, deixant pocs individus a Como. Justament, respecte a la seua relació amb el comerç, l'Orde de Montesa preguntava si el candidat o els seus pares havien tingut ofici o treball mecànic o que no respectés la seua qualitat. A eixa pregunta tots els testimonis van respondre que no. Si considerem el debat existent a València sobre la mercaderia, podem entendre a la perfecció que era un ofici que no estava renyit amb la condició de ser noble.

Per la seua part, la descendència per via materna li conferia un passat digne de serveis a la Monarquia en nom del seu avi, Gaspar Tàrrega, i de la seua àvia, de la família dels banquers valencians Aliaga.¹⁷⁶ Manuel Cernesio, qui aquell mateix any tenia una companyia comercial amb Bernardo Adorno, com hem vist al Capítol VI, accedia sense ambages a la concessió de l'hàbit de Montesa. Tampoc el pare i el oncle, qui havien arribat a València com a homes de negocis, mostraven contradiccions pel fet de ser nobles i mercaders. La valenciana Orde de Montesa, sembla que tampoc li va donar massa importància a precisar què era un ofici vil o mecànic, mentre que a l'Orde de Santiago, les preguntes sí que s'encaminaren a establir les relacions amb operacions de mercaderia i canvi, com es veurà en el cas següent.

Faig memòria que Gerolamo Biffi fou el candidat dels Cernezzi i Odescalchi a Madrid el 1643 per substituir el seu agent més proper, confident i durable, Giovanni Battista Sangiuliani. Gerolamo era de pare bergamasc, a la Llombardia vèneta, i de mare florentina. Quan va sol·licitar formar part de l'Orde de Santiago, es van haver de prendre testimonis a Bèrgam i Florència. A la ciutat llombarda els testimonis asseguraven que eren nobles «que como tales han goçado y goçan de las preeminencias de esta ciudad» ja que el cosí del demandant fou del Consell de la ciutat «y que no entran ni son admitidos a estas dignidades solamente los hijosdalgo de conoçida nobleça».¹⁷⁷ El testimoni era tan limitat com el dels Cernezzi de Como, ja que

¹⁷⁶ Sobre Gaspar Tàrrega: T. CANET APARICI. *La Magistratura valenciana*, p. 168. i V. GRAULLERA SANZ. *Juristas valencianos*, pp. 341-342 i 511.

¹⁷⁷ AHN, *OOMM*, Caballeros_Santiago, Exp. 1096.

asseguraven ser nobles pel fet que una persona amb el seu cognom havia participat en les institucions municipals, que conferien dignitat i prestigi a Bèrgam.

Per la seua banda, a Florència, Girolamo Biffi tenia sang de la família De Rossi, molt més reconeguda com a família noble i, a més, l'àvia materna era de la família dels Alamani, «nobilissima», ja que els «ascendientes y descendientes de la dicha familia han goçado y goçan de las primeras dignidades y honras de esta ciudad». Entre els testimonis es declarava, tant a Bèrgam com a Florència, que els Biffi no tenien cap relació amb la mercaderia ni el canvi, una afirmació que contrasta amb la documentació mercantil, però que era usual, ja que existia una política tolerat per donar accés a les persones poderoses, fent la vista grossa en bona part dels casos. A Florència, però, es va incloure una resolució diferent per parts dels testimonis, qui asseguraven que els Biffi eren «homes de negocis», i això va incloure als informants de l'Orde a concloure:

«que él ni su padre haian sido mercaderes cambiadores ni haian tenido ofiçio vil ni mecánico alguno, pero que solamente han sido hombres de negoçios como lo son todos o los más de los nobles cavalleros de esta ciudad. Que según dijeron uniformemente los testigos, no les estorba el poder conseguir honras dignidades y hábitos de nuestra Orden y de la Religión de San Juan de Malta y de San Estevan en Florencia, sin dispensación alguna. Y un testigo, de edad de 77 años, dijo que el papa León Undécimo, de la nobilísima familia de los Medici, antes de ser cardenal fue hombre de negocios, y por las diligencias estrajudiciales que nosotros hemos hecho hallamos que se preçian dello y que no hubiera nobleça en Florencia si la perdieran por haver sido hombres de negocios, siendo así que en ella hai familias antiquísimas y serlo la dicha ciudad en Italia».¹⁷⁸

Ser noble i «home de negocis» a Florència no només era compatible sinó que bona part del col·lectiu tenia aquesta doble afiliació normalitzada, segons els testimonis. El papa Lleó XI, dels Medici, era la màxima evidència del fet, un papa i «home de negocis». De fet, entre els testimonis va respondre Juan Francisco Martelli Baili, membre de l'Orde de Sant Esteve que, «en su casa misma se tiene negoçio y asientos y que tienen actualmente un hermano senador y otro cavallero de la religión de San Juan y ser uno de los Baili de la de San Estevan».¹⁷⁹ Cal recordar que aquesta idea es va plantejar a València l'any 1620, en comparació amb Gènova, on s'assegurava que totes les persones podien ser mercaders sense importar la seua condició.¹⁸⁰ A Bèrgam, es va obviar la pregunta sobre la mercaderia, responent com els testimonis de l'Orde de Montesa per al Cernezzì, encara que es coneixia clarament que els Biffi eren «homes de

¹⁷⁸ AHN, *OOMM*, Caballeros_Santiago, Exp. 1096.

¹⁷⁹ AHN, *OOMM*, Caballeros_Santiago, Exp. 1096.

¹⁸⁰ ACA, CA, Llig., 0707, n°9. 1620, 8 octubre.

negocis». Però, si un noble no podia ser mercader ni cambista, per què sí «home de negocis»? Quines pràctiques els diferenciaven? El cas de Tomás Magnara pot donar llum al respecte.

Aquest era un comerciant originari de Calvi, ciutat de Còrsega i havia migrat a Sevilla per emprendre negocis en les Índies.¹⁸¹ En el procés de d'ascens social, el subjecte es va naturalitzar, casant-se amb Gerònima Anfiano Vicentelo, natural de Sevilla gràcies a la seua mare, Isabel Batallón Vicentelo, mentre que el pare era originari de Calvi. El matrimoni suposava una hibridació entre acció endogàmica i exogàmica, que propiciava que el seu fill, Juan Antonio Magnara Vicentelo, tingués la naturalesa sevillana. L'últim emprendreia un procés per formar part de l'Orde Militar de Santiago com a cavaller i, per això, es va activar la xarxa de testimoniances que acreditaren la seua noblesa. Si ens fixem, els cognoms materns foren els que li conferien la naturalitat i l'honorabilitat al subjecte. El seu pare, Tomás Mañara, tenia com a primer cognom el de la seua mare Roqueta Mañara i no el del seu pare Jacome Tiberino. Per la seua part, Vicentelo era el cognom de l'àvia, ja que la mare portava els d'Anfiano i Vicentelo.

Els testimonis recollits a Sevilla respongueren que Tomás Magnara i el seu fill eren «hombres de negocios», més encara comptant que els entrevistats eren ministres de la Casa de Contractació sevillana. De Tomás Magnara, responien que «oy es familiar del Santo Ofiçio» i «es corespondente de hombre de negocios muy grueso, de los más opulentos que ha habido en esta ciudad».¹⁸² La diferència en les descripcions la va elaborar Juan Gutiérrez Tello y Portugal, cavaller de l'Orde de Santiago i Maestre de Camp, qui va descriure:

«[Tomás Magnara] ha sido y es hombre de negocios en esta ciudad, save este testigo por haberlo visto que este a sido y es correspondiente por mayor con mucha gosedad y lucimiento y en la forma que oy lo haçen muy grandes cavalleros y señores, teniendo siempre Cassas muy grandes en que haber sido y muchos criados y cavallos, tractándose siempre con mucho luçimiento y autoridad y teniendo en esta ciudad muy buen lugar con todos los cavalleros de ella sin que dejassen de hazerse todos los honores y estimaciones que a los hombres nobles de sangre se les haçe por estar en tal opinión sin haber oydo ni entendido ni visto cossa en contrario».¹⁸³

¹⁸¹ E. VILA VILAR. *Los Corzo*, (1991).

¹⁸² AHN, *OOMM*, Caballeros_Santiago, Exp. 4872. Testimoni de Melchor Maldonado, tresorer i jutge oficial de la Casa de Contractació.

¹⁸³ AHN, *OOMM*, Caballeros_Santiago, Exp. 4872.

Les famílies de negocis es diferenciaven, en la seua representativitat i en la forma relacional, dels qui eren «simplement» mercaders o canvistes. És a dir, els grups d'una «burguesia» urbana i cosmopolita eren acceptats com a pars entre els cavallers i nobles d'una ciutat, que li conferien tots els honors, tractant-los com prestigiosos encara que no disposaren d'un privilegi. En aquest sentit, Tomás formava part de la familiatura de la Inquisició, com ho feien molts altres membres, com els Cernezz i Odescalchi, però no sol·licitava personalment l'hàbit de cavaller, sinó que ho feia per al seu fill. El mateix va succeir a Sevilla amb el cas de Antonio Maria Bucarelli o Bucherelli, d'origen florentí, i sobre els qui s'assegurava que:

«ni ayan sido mercaderes ni cambiadores solo lo que a visto éste testigo que dicho Antonio María Bucareli [...] a cambiado sus frutos y cosechas de su hacienda a las Indias, como lo hacen y an hecho todos los cavalleros desta ciudad y de esta tierra y ésto es cossa notoria y sabida que no a tenido otros tránsitos ni contratos, antes se an tratado como ilustres y luçimiento de cavalleros calificados y esto es pública voz».¹⁸⁴

Bucarelli, com Magnara, tampoc va pretendre l'hàbit, sinó el seu descendent. Ell però, era considerat com a cavaller socialment, perquè les pràctiques de l'«home de negocis» no estaven renyides amb la posició social si s'englobaven dintre d'actituds de reputació i honorabilitat. En aquest sentit, la naturalitat en l'actuació a l'entorn, els cercles d'amistat i la visibilitat social, jugaven un paper determinant en la construcció del prestigi.

Amb la intenció de citar un altre centre de la Monarquia Hispànica, em referiré al cas de Juan de Zevallos, de Nàpols, però d'orígens castellans. El seu pare era natural d'un *concejo* de la Vall de Toranzo, a Cantàbria, mentre que la seua mare era napolitana, Angela de Nicastro, una il·lustríssima dona de la ciutat. En aquest cas també fou la sang femenina la que el va reputar com a natural i noble d'antiga estirp. Com s'ha vist en aquest treball, Juan de Zevallos fou una peça clau en la xarxa dels Cernezz i Odescalchi, tant a nivell creditici com mercantil, especialment en l'extracció de grans del Regne de Nàpols i en la firma d'*asientos* a través del seu lloc d'ofici de la *Scrivania di Razione*, la tresoreria del *Mezzogiorno*. La seua riquesa el va portar a comprar el 1639 el senyoriu d'Ostuni, sobre el qual se li va intitular com a duc el 1646.¹⁸⁵ En aquest cas, la recompensa li fou atorgada per la fidelitat mostrada a la Corona i els seus serveis

¹⁸⁴ AHN, *OOMM*, Caballeros_Santiago, Exp. 1261.

¹⁸⁵ AGS, *CI*, SSP, Lib, 205, 214. 1646, 8 març.

de tresorer, així com pels atacs populars que va rebre en primer persona, tant per la insurrecció d'Ostuni el 1646, com durant la revolta de Masaniello al 1647, quan el poble de Nàpols va atacar el seu palau, com a resposta antisenyorial.¹⁸⁶ El fill del duc i «home de negocis» fou ascendit a cavaller de l'Orde de Santiago el 1689.¹⁸⁷ A la declaració de testimonis sobre la condició del pare, van contestar que «fueron limpios de todo oficio y que jamás oíó hacían de mercaderes ni tratantes, ni ejercicio alguno en que no haian conserbado su punto y estimación».¹⁸⁸ La consideració tant d'ell com del seu pare era la de nobles per les accions que portaven a terme:

«Por haber visto y oído decir que todos los dichos an asistido, concurrido, con los demás nobles de aquella ziudad a las funciones y congregaciones, e iglesias y festibidades y a las fiestas de regocijo y diversión como son de toros y cañas, y tener entrada y asiento en el palacio de los birreyes de dicha ziudad y al presente tienen dicho pretendiente hijo o hijos en el colegio o seminario que llaman de nobles, de todo lo qual infiere la dicha nobleza de sangre, pues de estas preeminencias dichas solo gozan los caballeros conocidos [...] en que se distinguen de los que no lo son».¹⁸⁹

La representació visual del noble era la que, per al testimoni, conferia reputació a Zevallos i la seua família.¹⁹⁰ En eixe sentit s'entendria la construcció dels rics palaus dels Zevallos, Cernezzi de València, Muralti i Caponi també a València, o dels Ximénez a Anvers i els Deutz a Amsterdam, o el dels Van Axel de Venècia,¹⁹¹ malgrat que els últims estigueren fora de l'esfera de la Monarquia Hispànica.¹⁹² La representativitat pública fou un tret d'unió de la xarxa. La companyia dels Benzi & Voët d'Amsterdam, estretament relacionada amb els C&O, va promocionar un dels fills, Ferdinand Voët, qui es va encarregar de mostrar al món alguns dels personatges que configuraven les famílies a través del seu art. Aquest va pintar un formidable quadre de Livio Odescalchi, fill de Carlo Odescalchi i agent principal de la xarxa al nord

¹⁸⁶ A. MARTINO. *Giovan Girolamo II*, pp. 179-180.

¹⁸⁷ AHN, *OOMM*, Caballeros_Santiago, Exp. 1961, núm 37.

¹⁸⁸ AHN, *OOMM*, Caballeros_Santiago, Exp. 1961, núm 37.

¹⁸⁹ AHN, *OOMM*, Caballeros_Santiago, Exp. 1961, núm 37.

¹⁹⁰ L. FONTAINE, *Moral Economy*, pp. 259-260. «Magnificence was part of this culture of appearance as seen in the alter decoration, paintings, and status that the migrants offered on his return to the village». De la concepció i transformació cultural de la noblesa a finals del segle XVI i principis del XVII parla també: B. YUN CASALILLA. "Economía moral", p. 68, mostrant la importància de la representació però alhora la necessitat de realitzar una gestió patrimonial el més efectiva possible.

¹⁹¹ El 1652 Francesco van Axel, d'origen holandès i associat a una firma comercial amb la família dels van Nasten, va comprar un palau del segle XV a Santa Marina. El matrimoni d'Elisabeth van Axel, de filla de Adolfo van Axel, amb el noble Giovanni Battista Barbaro, va posicionar a la família en l'òrbita del patriciat vènet, obert a l'entrada de noves i riques famílies a partir de 1646. M. VAN GELDER. *Trading Places*, pp, 178-179.

¹⁹² M. SCHUT-KOELEMIJ. "Elisabeth Coymans", pp. 11-33.

d'Itàlia.¹⁹³ A València, tant la Casa dels Cernezzi com la dels Muralti, construïren palaus, però també segones residències sumptuoses fora de la ciutat, un tret que la historiografia anglesa ha considerat, de recent, sobre la *gentry* durant el segle XVII.¹⁹⁴ Els Muralti tenien una alqueria a la vila de Torrent, amb un terreny d'horta i amb un *arredamento* italià.¹⁹⁵ De la mateixa manera, els Cernezzi tenien una Casa-jardí a la vora del riu Túria, fora de les torres de Quart i un xicotet palau a Almàssera, vila d'on eren senyors.¹⁹⁶

Repensar les estratègies d'ascens social

L'expressió encunyada per Enrique Soria Mesa per definir el dinamisme social durant l'Època Moderna «el cambio inmóvil» ha fet palès entre la historiografia hispànica que, més enllà dels formalismes, simbolismes i corporacions que feien aparentar una societat ordenada i estàtica, van existir múltiples camins per on els individus es mobilitzaren.¹⁹⁷ És per això que es constaten les oportunitats d'accés aprofitades per molts individus per accedir al grup de privilegiats, donant per superada la tradicional interpretació d'unes estructures hermètiques de la piràmide estamental. Alguns dels treballs que han suscitat l'interès en l'estudi de famílies que ascendiren socialment s'ha centrat en l'anàlisi de la seua estratègia, una línia que ha produït nombrosos i rics estudis en aquesta direcció.

No obstant, considere que en algunes ocasions s'ha pogut caure en una anàlisi finalista que ha fet observar les trajectòries dels subjectes o dels grups socials considerant que havien de complir una funció, un objectiu, que els portés racionalment a un punt determinat d'un futur que ells no coneixien, com jo mateix vaig plantejar en algun treball.¹⁹⁸ Els historiadors i les historiadores, privilegiats en l'anàlisi de les vides

¹⁹³ Els quadres de Livio i Paola Beatrice es poden veure a l'Apèndix.

¹⁹⁴ B. YUN CASALILLA. "¿Traición de la", pp. 509-529.

¹⁹⁵ ARV, RA, Processos, part 3, n° 2107. 1621, 27 març. Muralti tenia en possessió l'alqueria de don Joan de Palafox, marquès de Larisa, vulgarment anomenada Jaume Corbera. En ella es trobaven cadires d'Itàlia, rossins, ferramentes de llaurar, una almàssera d'oli, etc.

¹⁹⁶ AHN, SN, PARCENT, C. 110, D. 12. A Almàssera els Cernezzi feren pintar un fresc d'Innocenci XI a la capella de *l'Ermita dels Peixets*. R. RAMÓN CAMPS. "La capilla", pp. 17-26. «Se trata de un retablo del papa Inocencio XI, como reza la inscripción en letras romanas que lo acompaña Ynnoçençio Undeçimo. Aparece envuelto de decoraciones vegetales y yestería barroca y acogido en el espacio que el friso se abre al curvarse». La va pintar Antonio Palomino.

¹⁹⁷ E. SORIA MESA. *La nobleza*, (2007).

¹⁹⁸ En l'estudi sobre la trajectòria dels comtes de Parcent al Regne de València durant el segle XVII em vaig interessar per realitzar un anàlisi del seu ascens social. En la meua Tesina presentada el 2012 vaig fer una recerca de les passes que van seguir alguns membres del llinatge dels Cernezzi arribats a València

del passat per conèixer quin fou el seu destí, podem tendir a traçar les trajectòries individuals adaptant-les a un context i a una racionalitat que fan encaixar els personatges o els grups en uns models d'ascens social determinats i, fins i tot, deterministes. Si es canvia el punt de vista i s'observa el passat mirant per un objectiu que ens apropa a allò més menut, es poden veure algunes relacions de confiança i intimitat dels personatges, així com alguns dels seus sentiments i contradiccions, fets que ens ajudaran a capgirar la visió determinista dels subjectes en la consecució dels seus objectius i redefinir, com proposa Jaques Revel, el concepte d'estratègia social.¹⁹⁹

Ningú ha dit, però, que la tasca siga fàcil ni que, en el meu cas, els resultats s'hagen aconseguit. Tanmateix, l'anàlisi de la trajectòria d'alguns personatges patrocinats per Benedetto Odescalchi m'ha permès llençar algunes preguntes interessants, vist que la seua vida no s'ajusta ni a una societat immòbil ni tampoc a una societat que té determinats canals i accions per ascendir en la piràmide social. La seua vida tampoc s'adapta a una anàlisi que parteix de la premissa que, generalment, les estratègies d'ascens social son programades per la família i a cada membre li toca desenvolupar unes accions puntuals per aconseguir uns objectius clars, observació que, al meu parer, pot enriquir les anàlisis dels processos de mobilitat social, entre ells l'acció individual.

A mode de recopilació, caldria destacar quatre punts bàsics. En primer lloc, molts membres de la xarxa de participació dels C&O van obtenir títols i reconeixements a ciutats diferents, gràcies a l'activació d'un capital social incalculable que es formulava en concepte d'obligacions recíproques entre els membres i funcionava com a centrifugadora de privilegis entre la xarxa. L'èxit aconseguit per molts dels membres de la xarxa fa que parlem d'una constitució relacional no només basada en els negocis a l'engròs, sinó també en la promoció social necessària per a cadascun dels individus, bé de forma familiar o col·lectiva.

el segle XVII per ascendir socialment dintre de l'entramat econòmic, social i polític del Regne de València i la Monarquia Hispànica. Els resultats d'aquell treball em van portar a veure com els comtes de Parcent van arribar mercadejant però ascendiren socialment fins a aconseguir el 1709 el títol de Grandes d'Espanya. El resum de la tesina va ser publicat en: J. SAN RUPERTO ALBERT, "De mercaders a", pp. 253-272.

¹⁹⁹ J. REVEL, "Microanalisi e costruzione", pp. 19-44.

D'altra banda, després d'allò exposat no es pot entendre l'ascens social com la finalitat vital de tots els individus que hi participaren, sinó en termes de relacions contextuals en cadascun dels territoris, així com sobre decisions personals en la posició a la qual cadascú estava disposat a adaptar-se. Això no significa que no va existir ambició, ni que alguns membres es proposaren encimbellar-se per adquirir prestigi. El cas de Livio Odescalchi és paradigmàtic d'això mateix. La seua ambició personal, frustrada pel seu oncle Benedetto, provocà que el jove busqués recursos fora de la protecció de la xarxa estreta de parentesc i que maniobrés després de la mort d'Innocenci XI per aconseguir una posició social europea que traspassava totes les fronteres possibles, arribant a postular-se al tro polonès.

En tercer lloc, considere que cal abordar els processos d'ascens social d'una forma contextualitzada i no singular i extraordinària. En un moment d'inflació d'honors a Europa, aconseguir les fonts necessàries per ascendir socialment no era descabellat per a persones d'un rang econòmic i unes relacions polítiques com tenien les famílies dels *asentistes*, no només considerant els financers més cosmopolites, situats a les grans Corts, sinó també aquells que articulaven les «perifèries», en aquest cas de la Monarquia Hispànica. Observar com a Sevilla, València, Nàpols, Milà i Madrid, diversos membres de la xarxa, de procedències dispars, van aconseguir transformar la seua situació social de prestigi en forma de privilegi, mostra una manera de fer, una forma de comportar-se que, més enllà de ser exclusiva i unidireccional, era heterogènia i compartida.

En últim lloc, no es pot considerar aquests processos com un trànsit d'«home de negocis» a noble, ja que el procés podia suposar l'abandonament de la posició anterior en alguns casos, però no en tots. Cal tindre en compte que el trànsit formal que suposava passar d'una posició social a una altra no sempre va significar abandonar l'espai i les activitats que es realitzaven anteriorment. En altres paraules, el reconeixement formal de comte no significava abandonar les activitats mercantils, no passava de mercader a comte pujant una escala imaginària en la qual el graó anterior no tornaria a ser trepitjat. Més que una escala, metafòricament parlant, els subjectes es movien entre posicions que tindrien una forma molt més horitzontal, ocupant diferents espais formals que els garantien prestigi i privilegis, però que no els obligarien a abandonar els espais de sociabilitat que havien freqüentat fins aleshores. És per això que cal estar atents als correctius que aplicaren els mateixos subjectes, per tal de mostrar-se com a reputats i honorables i amagar les activitats econòmiques i financeres, com serà

examinat en la pràctica de Benedetto Odescalchi al pròxim capítol. Les fonts poden amagar, i alhora desvetllar, aquesta situació, i per això cal comprovar mitjançant altres fonts i pràctiques, quins foren els interessos dels individus, de la seua família i de la comunitat de mercaders a la que pertanyien. Només d'aquesta forma podrem entendre alguns processos d'ascens social que van acabar en un total èxit i en el quals els personatges van suggerir al seu grup unes propostes similars a les viscudes. La conjunció entre l'«estratègia» social i l'econòmica, així com entre les oportunitats existents rau en la seua combinació i pot donar llum sobre allò que va succeir a la Mediterrània del segle XVII, que tantes vegades s'ha interpretat com una profunda decadència econòmica derivada de la rigidesa de les seues estructures socials.

CAPÍTOL VIII

UN EMPRENEDOR

A LA CADIRA DE SANT PERE

INNOCENCI XI, PAPA ODESCALCHI

«Non si lascieria di rinovar la memoria delle cose passate e di risvegliar discorsi sopra materie che ormai il tempo può haver sepolto nell'oblivione».¹

L'objectiu que pretenc assolir en aquest capítol no rau en la revisió de la trajectòria pontifícia d'Innocenci XI (1611-1689) des de l'inici del seu pontificat, el 1676, fins la seua mort el 1689. Durant aquests dotze anys, un papa que s'havia presentat amb certes mancances d'acció política, va plantejar un programa del tot controvertit i que va resultar poc aplicable en alguns aspectes davant els diversos partits de la Roma barroca i els propis interessos de parentesc que l'acompanyaren. Per contra, la meua intenció és vessar llum sobre una de les facetes en les quals s'ha produït un llarg silenci i, segons el meu parer, és clau per entendre les actuacions del personatge, la seua acció personal i la

¹ P. GINI. *Epistolario Innocenziano*, p. 110. Carta d'Innocenci XI a Antonio Maria Erba. 1674, 23 de juny.

xarxa que el va envoltar, tot des del seu naixement, el 1611, fins al moment que va aconseguir ser purpurat el 1645 per arribar a la seua mort el 1689. El fil conductor, en aquest cas, seràn les accions desenvolupades com a «home de negocis», quelcom que permetrà analitzar un dels pilars bàsics de la seua vida: la seua formació d'emprenedor.

Amb aquesta decisió d'acabar la meua recerca amb l'apropament parcialment biogràfic a Innocenci XI, pretenc tancar la connexió traçada en la narració principal d'aquesta investigació. Acostar-me a la vida de Benedetto Odescalchi de manera biogràfica m'ha permès entrelleçar el personatge i la seua història amb la vida de Costantino Cernezzì, el primer comte de Parcent, oferint coherència i debat al voltant de les dos qüestions principals tractades al llarg d'aquest treball de recerca: de quina manera es possible entendre els contextos d'oportunitats a la Mediterrània del segle XVII i com es poden repensar les estratègies d'ascens social dels individus que assoliren un reconeixement social sense caure en la temptació, com a historiadors, de condicionar les anàlisis pels objectius que aconseguiren els subjectes del passat.

Abans d'endinsar-me en la història de Benedetto Odescalchi, però, he de declarar que pretenc escapar d'una interpretació teleològica del personatge. En altres paraules, l'individu ací presentat va tindre una vida rica en la seua complexitat, encaixant amb el contacte de la realitat viscuda durant el Sis-cents, i les seues decisions no anaren encaminades solament a identificar-se com a home de negocis, tot i que al capítol es treballarà especialment aquesta faceta.² A més, l'anàlisi de la vida de Benedetto, es barreja amb la gran subjectivitat interpretativa de la narració de la vida d'un individu sobreexposat a la mirada pública, com és la figura d'un papa, en aquest cas Innocenci XI. Els diferents intents de beatificació i la importància dels seus afers polítics generaren un gran interès per part d'historiadors -i hagiògrafs- just després de la seua mort, proporcionant una rica discussió sobre la seua figura, la qual s'ha anat modulant com una

² Noves aportacions historiogràfiques a l'àmbit de la biografia han demostrat com, a través d'una escriptura biogràfica que escape d'una narració d'esdeveniments vitals d'un subjecte del pasat, és possible utilitzar un personatge per explicar processos històrics complexos i aportar llum a debats historiogràfics. Un bon exemple d'aquesta tendència ha sigut introduïda per Carolina Blutrach, qui al seu treball escapa d'una visió finalista del III comte de Fernán Nuñez, i mostra la forma de realitzar una biografia contextualitzada. Amb això relativitza la concepció del noble que havia sigut interpretat com a un personatge inscrit en la modernitat gràcies a la seua obra *El hombre práctico* i la participació al grup dels anomenats *novators*. En canvi, l'autora reassigna al personatge en el seu context familiar i social i l'emmarca en un moment de tensió entre modernitat i tradició que resulta clau per comprendre la seua producció intel·lectual i la complexitat de la seua vida com a part d'un llinatge nobiliari. C. BLUTRACH. *El III conde*, (2014). D'altra banda com ja s'ha anomenat anteriorment els estudis sobre la noblesa territorial valenciana han pres algunes consideracions sobre la història biogràfica i l'estudi de llinatges com es pot observar a A. FELIPO ORTOS, C. PÉREZ APARICIO, (eds.). *La nobleza valenciana*, (2014). Veure introducció.

peça d'argila crua. A més, cal subratllar que és en aquest punt exacte on rau la gran diferència entre Costantino Cernezzì i Benedetto Odescalchi: l'escrutini públic de la seua biografia arran la seua mort.³ És per això que aquesta premissa servirà com a punt de partida: quina ha sigut la visió que ha generat la historiografia i quins aspectes de Innocenci XI han interessat en cada moment històric a les persones que han treballat sobre els seus moments vitals.

El capítol aprofundirà en l'anàlisi de la vida del personatge, amb l'estudi de la seua joventut, circumscrita a les experiències en el món econòmic internacional del seu grup familiar, les seues relacions bancàries a Roma i el cenyiment del capell cardenalici el 1645. En aquest punt es tractarà de repensar els conceptes d'estratègia social i personal en relació a l'ascens social dels individus de l'Antic Règim. Seguidament, l'anàlisi es centrarà en dos de les empreses basilers per comprendre la figura d'emprenedor de Benedetto. D'una banda, el grup financer venecià al qual va pertànyer i la guerra contra el turc i, d'altra banda, la participació al projecte de les mines de mercuri d'Idrija que emprengueren les firmes mercantils. Per arrodonir el capítol, tractaré finalment els negocis transculturals als quals es va exposar la firma comercial vinculada al papa.

1. Beatificació, hagiografia i historiografia

Beatificació, canonització i opinió pública

A principis dels anys vuitanta del segle XVII el caputxí fra Paolo Ragni va escriure un memorial per a Innocenci XI adreçant-li l'argumentari polític ideològic sobre el qual s'havia de basar el Papa per aconseguir unir als països cristians d'Europa contra l'Imperi Otomà:

«Non si deve dubitare che il medesimo sia per accadere a noi se si facciamo contro l'empìi seguaci dell'Alcoran che da molti secoli hanno impugnato l'arme e sfondate le spade per ucciderci tutti noi per difesa della causa del signore e de la Santa Madre Chiesa Sposa di Cristo Redentore nostro. Et per rimettere in piedi i sancti altari profanati

³ Tot i que cap historiador/a no s'havia interessat abans pel llinatge dels Cernezzì (o Cernesio), ni en concret per la vida de Costantino Cernezzì, he de dir que el condicionament personal de cara a l'anàlisi del subjecte històric existeix igualment. En altres paraules, no només condiciona una anàlisi el fet de treballar sobre un personatge ja analitzat per altres historiadors (i hagiògrafs), sinó que els objectius dels investigadors condicionen la concepció d'un subjecte. És per això que assumeisc, en ambdós casos, la subjectivitat en l'anàlisi que pretén observar una part de la seua vida com és l'esfera dels negocis, la família i la creació d'espais d'oportunitats a la Mediterrània.

dirrocati et atterrati dal sclerato Mahometo s'avingeremo a combattere valorosamente contra i fettatori del medesimo».⁴

Ragni feia una aposta antimusulmana encaminada a unir Europa occidental generant una visió europea en defensa de la Cristiandat, creant per a aquest afer una imatge estereotipada i imaginada del que representava l'*altre*, en aquest cas la «religió musulmana» -en realitat l'Imperi Turc-, que fou una amenaça real per al Sacre Imperi a les portes de Viena el 1683. Innocenci XI va emprendre una campanya militar en contra de l'Imperi Otomà, unint alguns reis i prínceps de l'Europa de finals del segle XVII, entre els qui destacaren l'emperador austríac, Leopold I, i el rei de Polònia, Joan Sobieski.⁵ Aquesta unió sota una «Lliga Santa» va conferir la victòria als poders occidentals i va fer retirar l'exèrcit de Mehmet IV, comandat per Karà Mustafà, uns passos enrere. El programa polític militar havia vingut acompanyat d'un programa ideològic i simbòlic que separava, ideotòpicament, dos civilitzacions que havien tingut molts punts de contacte.⁶ Alhora, la victòria occidental va beneficiar Innocenci XI, en diferents aspectes, considerant-lo a partir d'aleshores un dels salvadors de la Cristiandat. Superar el setge de Viena i el perill d'invasió de Mehmet IV fou celebrat a cada racó de l'Europa cristiana on s'enlairà el nom d'Odescalchi com al seu protector,⁷ gràcies a la transferència de finançament de l'empresa i la seua iniciativa de fundar una lliga internacional cristiana.

Aquest episodi va transcendir, sense dubte, a la mort d'Innocenci, esdevenint un dels pilars basilar del seu pontificat. El Papa fou considerat després de 1689 com el restaurador de la idea de croada medieval contra el «turc», arrelant la consideració de beat, que, com altres grans personatges del cristianisme primitiu havia lluitat contra els infidels musulmans. Fou aquesta una de les argücies principals a l'hora d'iniciar els diferents processos que havien de conduir al papa Odescalchi a la consideració de sant de l'Església Catòlica. Tanmateix, l'empresa de beatificació engegada pels seus familiars i coetanis arran la seua mort, moguts per obvis interessos particulars, va provocar que la seua figura adquirís un ús públic que ha perdurat fins a ben recent.

⁴ BAV, *Vaticani Latini*, 6926.

⁵ J. STOYE. *L'assedio di Viena*, (2009). A. PETACCO. *L'ultima crociata*, pp. 174-181. La Lliga Santa, promoguda per Innocenci XI, es va relacionar amb els interessos de Venècia sobre la Guerra de Morea (1665-1699), últim esforç expansionista de la República per recuperar els territoris conquerits pels turcs a Dalmàcia. M.P. PEDANI. *Venezia porta d'Oriente*, pp. 75-76.

⁶ G. MACLEAN (ED.). *Re-Orienting the Renaissance*, (2005) J. BROTTON. *El bazar del Renacimiento*, (2003).

⁷ A. SOMMER-MATHIS. "Le feste celebrate", pp. 363-374.

Comencem, llavors, pels usos i tractaments més actuals de la figura d'Innocenci XI. L'11 de setembre de l'any 2000, després de la caiguda de les Torres Bessones a Nova York, va començar a instaurar-se als Estats Units d'Amèrica el que s'ha conegut com a «doctrina Lewis».⁸ Una part dels americans, i per extensió dels ciutadans occidentals, va voler dotar-se de referents històrics, en els quals les civilitzacions cristiana i musulmana s'havien trobat de manera violenta, amb la intenció última de legitimar un procés d'atac d'Occident a Orient basat en una incapacitat d'adaptar-se a «la civilització» per part dels seguidors de la religió musulmana. Per a completar el corpus ideològic s'utilitzaren referents històrics rescatant alguns personatges que havien tingut una iniciativa en defensa de la Cristiandat, als quals se'ls assimilaven les idees de civilització i progrés. En aquesta direcció, el Vaticà, al capdavant de Joan Pau II, volgué canonitzar l'any 2001 el ja beat Innocenci XI per les seues accions de defensa del catolicisme a la batalla de Viena (1683) i durant la presa de Buda (1686). El procés, però, fou paralitzat degut a l'existència de dubtes sobre la santedat del candidat,⁹ en part, perquè entre la societat es va estendre un desprestigi del personatge arran la publicació de la novel·la *Imprimatur*, sobre la qual tornaré a parlar més tard.

No obstant això, el candidat a sant ja havia aconseguit la beatificació mig segle abans, no sense certa polèmica. L'any que es va concloure el procés definitiu per a la seua beatificació, el 1956, el periòdic espanyol ABC dedicava una pàgina completa al nou beat de l'Església romana. Es recollia la crònica de l'acte que s'havia desenvolupat a Roma pel papa Pius XII, qui havia promogut el procés per convertir-lo en beat. La notícia venia acompanyada d'una ressenya biogràfica sobre la vida de l'Odescalchi, amb un caràcter molt hagiogràfic. No de manera casual s'expressava la idea de que el Papa havia aportat grans sumes de diners personals a l'empresa pontifícia contra el turc per propiciar la victòria catòlica de la batalla de Buda (1686). En aquella rotativa es comparava Innocenci XI amb altres papes que havien defensat el catolicisme mitjançant l'ús de les armes contra els qui consideraven l'amenaça de la religió catòlica: els musulmans. Una de les comparacions realitzades el 1956 va relacionar Innocenci XI amb el papa valencià Alfons de Borja, Calixte III:

⁸ G. MACLEAN (ed.). *Re-Orienting*, pp. 9-22.

⁹ Curiosament, a la mort de Joan Pau II el 2005, es van desplaçar les restes del beat Innocenci XI de la capella de Sant Sebastià per poder posar la capella ardent del papa al lloc de la tomba de l'Odescalchi.

«El viejo Borgia valenciano dijo aquella frase enormemente patética y poética, donde retemblaba toda su voluntad de vencer: «Me quedaré con una sola tiara de lino, daré todas mis tiaras de pedrería para armar las galeras de la Santa Iglesia». De Innocencio se dice que empeñaba hasta la camisa para comprar armas contra el turco y defender a la Cristiandad. Mejor que hoy la NATO, a estos grandes Papas que supieron hacer compatible santidad y milicia, podía entonces confiarse la defensa de Europa, que si no entró, como hoy, en descomposición y decadencia fué por estos pontífices que una y otra vez a las grandes naciones cristianas de Occidente enseñaron a unirse para resistir».¹⁰

En plena efervescència franquista, el diari ABC situava en un mateix plànol a aquests dos personatges. D'una banda Calixte III, papa Borja, impulsor de la guerra de Granada. A més, just aquell any, 1956, el règim franquista commemorava el cinc-cents aniversari de la victòria catòlica a Belgrad contra el turc (1456). D'altra banda, es presentava Innocenci XI com a defensor del catolicisme per la batalla contra Mehmet IV a Buda (1686) i les diferents campanyes militars a l'Europa de l'Est de finals del segle XVII.¹¹

En aquell moment, per al Franquisme, l'amenaça de la Cristiandat es representava mitjançant els moviments socials i d'esquerres que havien constituït els ideals de la II República. L'alçament militar de 1936, assentat aleshores al poder, havia triomfat mitjançant el colp d'estat i la implantació d'un règim nacional catòlic. Milícia y religió es conjugaven a la perfecció i forjaven un símil entre passat y present lloant Innocenci XI. Ahora, a Europa de l'Est hi existia, segons els sectors ultracatòlics, la mateixa amenaça derivada dels seguidors del comunisme, de tendències anticlericals, que s'estaven imposant als governs satèl·lits de la Unió de les Repúbliques Socialistes Soviètiques a la fi de la Segona Guerra Mundial. Situant-se en un context internacional de Guerra Freda, la idea de vèncer l'anticristià sumava més importància si es comparaven les accions occidentals contra l'Europa de l'Est, amb la victòria contra el turc a finals del segle XVII encapçalada per Innocenci XI, qui havia aconseguit la unitat dels països occidentals contra l'amenaça oriental, segons la seua interpretació històrica. Aquesta narració composava part de l'aparell simbòlic ideològic franquista i vaticà, que a través d'algunes fenelles històriques de la vida de personatges del passat, legitimava les seues empreses totalitzadores y evangelitzadores.¹²

¹⁰ ABC, Madrid, 9/10/1956, p. 30.

¹¹ L'ABC va introduir també la figura de Pius V i la batalla de Lepanto, per tal d'anomenar a tres grans personatges que en el transcurs dels segles XV, XVI i XVII havien lluitat militarment contra l'amenaça turca per a la religió catòlica.

¹² Les dictadures europees de caire feixista i nazi van utilitzar el passat per narrar la història de forma legitimadora de les seues empreses. Tal i com s'expressa en diferents treballs que reflexionen sobre els usos públics de la Història: J.J CARRERAS ARES - C. FORCADELL ÁLVAREZ (eds.). *Usos públicos*, pp.

No obstant, el procés de beatificació conclòs el 1956 no fou fruit d'una aspiració nascuda en aquell moment. Els tràmits havien començat just dos anys després de la mort d'Innocenci XI, el 1691. La vida i obra de Benedetto Odescalchi fou objecte d'una gran controvèrsia entre els segles XVII i XX, impossibilitant la conclusió positiva de cap dels processos que s'engegaren al llarg de la història. Aquelles mateixes contradiccions foren eludides per Pius XII al discurs pronunciat a l'església de Sant Pere el 7 d'octubre de 1956:

«In tal modo lo splendore della verità, destinata a trionfare sebbene a distanza di secoli, sugli errati giudizi e le umane passioni, avvolge ora d'inclita gloria la sua figura e il suo nome. Ma sopra ogni altra cosa ci pare di scorgere nella odierna glorificazione del grande Pontefice del XVII secolo uno squisito tratto della provvidenza di Colui, che, come chiama le anime a straordinaria santità, così si riserva di segnare il giorno della loro apoteosi secondo disegni d'infinita sapienza. In tal guisa Ci sembra che la esaltazione di Innocenzo XI, dopo quasi tre secoli dalla sua morte, non solo debba reintegrare la giustizia storica verso un Pontefice altamente benemerito della Chiesa e dell'Europa, ma anche indicare le vie della salvezza, della pace del rinnovamento alla presente età, contrassegnata, come quella in cui egli visse, da urgente bisogno di spirituale rinascita, dalla gravità e vivacità dei contrasti, da immani e comuni pericoli».¹³

Pius XII parlava al seu discurs de veritat i reparació històrica adornant el seu sermó sobre l'objectivitat de la vida de l'Odescalchi, que havia estat font de discussió pels seus predecessors i fins i tot pels coetanis del mateix candidat a la beatificació.¹⁴

Però lluny de la veritat i el consens sobre la vida de Benedetto Odescalchi, els processos de beatificació i canonització havien demostrat, que, des de 1691 fins l'any 2001, la interpretació de la seua vida comptava amb seguidors i detractors. D'una banda existiren veus dissidents a nivell internacional sobre el paper que havia jugat el Papa en

19-22. «En este discurso [de Hitler], la historia tiene además otra función que se repetirá en casi todos los posteriores: la de relativizar los esfuerzos y penalidades del presente, estableciendo analogías con otras épocas superadas del pasado. En estos pasajes de consuelo Hitler no escatima la poética histórica: «una época en que emperadores alemanes y caballeros germanos recorrieron en sus corceles los mismos caminos que ahora recorreremos. Cabalgaron hasta la Tierra Santa, hasta Palestina, y multitud de veces franquearon los Alpes»; «amigos míos» -concluye el Führer- «lo que estamos haciendo no es un acontecimiento sin precedentes en la historia». En aquest cas l'analogia del discurs de Hitler i l'ús públic del moment de la guerra contra el turc de 1683 utilitzat pel franquisme i per Pius XII, tenen unes característiques comunes en la utilització pública d'un fet històric que connecta passat i present amb una intencionalitat deformadora del passat però que pretén ser legitimadora de la seua ideologia.

¹³ *Discorsi e Radiomessaggi di Sua Santità Pio XII, XVIII*, pp. 531-549,

¹⁴ La figura d'Innocenci XI era tan controvertida com ho havia estat la dels papes Borja, com es recull en l'ABC d'aquell moment. A partir de diversos articles publicats entre 1955 i 1956, el periòdic pretén fer una espècie de reparació històrica dels religiosos valencians, atacats des de l'exterior, segons els historiadors que hi col·laboraven, per enveja a la seua nacionalitat espanyola. Sobre la utilització política de determinats personatges històrics amb marcats objectius finalistes i sobre la construcció d'aquests personatges al llarg de la història: L. RIAL. *Garibaldi. Invention*, (2008). J. A. PIQUERAS. *Cánovas y la derecha*, (2008). N. SORIANO MUÑOZ. *Bartolomé de las Casas*, (2015).

determinats aspectes, acusant-lo de simonia, relació amb heretges, ambició en la carrera eclesiàstica o ambigüitat teològica. I, d'altra banda, va existir la creació d'un imaginari promocional durant la seua vida per presentar-lo com un persona d'ascendència noble i virtut cristiana, que més tard es transformaria en discurs públic amb la intenció de ressaltar la seua figura santa en el pretès procés de canonització. Una figura que al segle XX i XXI fou utilitzada, com acabem de veure, en pro de la política internacional anticomunista en relació a la política que l'Odescalchi havia desenvolupat en la guerra contra el turc.¹⁵

Certament, les opcions dels partidaris i dels detractors de la seua santedat van provocar la polarització en la seua anàlisi, generant dos narracions de la seua vida excloents entre si. Entendre a Innocenci XI com a beat marginava el personatge contextual, tant familiar i social, com individual i d'acció pròpia. La visió per a la beatificació condemnava al personatge a una carrera eclesiàstica determinada i sense incerteses que arribava al cim de la cadena espiritual enllaçant cada baula de manera ordenada, sense interrupcions i de forma coherent. Era la història d'un home predestinat a ser papa.¹⁶ La historiografia del segle XIX i XX i la documentació generada a favor de la seua canonització representaren a Innocenci XI d'aquesta manera: un home considerat sant en vida. Si bé els estudis mostraven dubtes en l'elecció entre la carrera eclesiàstica i la militar,¹⁷ s'assenyalava un cert moment en el qual Benedetto acabaria per determinar-se, començant una trajectòria personal que el portaria per diferents ciutats (Roma, Nàpols, Ferrara, Novara) i que progressivament farien d'ell un home de consideració pia.

¹⁵ Aquesta dicotomia pot ser entesa a través de la lectura de les diferents obres que parlen de Benedetto Odescalchi, des dels sermons panegírics després de la seua mort, fins la novel·la *Imprimatur* del 2001. Es pot seguir aquesta dualitat al repàs historiogràfic que realitza M. A. VISCEGLIA. "Il papato innocenziano", pp. 13-26.

¹⁶ A l'obra de Franknói també es recull aquella certa vocació que semblava consubstancial a la figura de Benedetto per tal d'arribar al pontificat, on diu que «si per le tradizioni della sua famiglia, come per i suoi meriti personali pareva predestinato a tale missione».

¹⁷ Alguns autors contradiuen la clàssica història mostrant un Benedetto que pensava ser home de milícia i armes abans de ser ascendit al pontificat. Tanmateix, la imatge ajudava a representar al papa com a un home determinat per la guerra i la defensa armada del catolicisme, més encara pensant que fou súbdit de la Monarquia Hispànica i, per tant, se li atribuïen unes característiques de defensor del catolicisme en la rebel·lió de les Províncies Unides i la posterior Guerra dels Trenta Anys. Apareix una referència a: G. FRANKNÓI. *Papa Innocenzo XI*, (1903). L'atribució militar fou una característica de la representació familiar, atorgant-se als seus membres capacitats bèl·liques, representant-se alhora a través de la heràldica. Les atribucions militars eren característiques dintre de la consideració dels grups nobiliaris, qui tradicionalment des de l'Època Medieval, havien ocupat eixe espai social, fins i tot anomenant-se «estament militar». Tot i això, no existeix cap document que aprobe o certifique la seua voluntat de ser un home de milícia, pel que, el més segur, aquesta idea forma part de la mateixa contribució ideològica a la construcció d'una figura santa.

L'ajuda als pobres,¹⁸ la defensa dels preceptes post tridentins, la imposició d'una moral femenina a Roma,¹⁹ la demostració de que era possible una acció política per part dels Estats de l'Església a Europa,²⁰ i finalment la salvació de la Cristiandat impulsada per Innocenci XI, amb la configuració d'un front comú europeu contra l'avançament de les tropes otomanes, dissenyaven la consideració de la figura santa.²¹

A l'altra banda, va existir un corrent d'opinió que qüestionava que Benedetto Odescalchi fóra promocionat pòstumament a la figura de sant de l'Església Catòlica, una opció que tensava el debat sobre la seua vida, però de manera contrària. El procés de beatificació de 1691, iniciat pel propi nebot Livio Odescalchi, fou paralitzat uns anys després degut a que tots els testimonis presentats en el procés eren pròxims als cercles de confiança del Papa. Fou per això que, al 1714, en un nou intent de represa del procés, es va crear una comissió -usual a tots els processos de beatificació- per tal de determinar les contradiccions que envoltaven la figura proposada. Entre elles, el procés no va poder avançar per les següents raons: els testimonis havien sigut parcials per formar part de l'entorn del Papa; hi existien indicis de simonia, per la possible compra d'oficis venals i l'acceptació de la promoció eclesiàstica demostrant ambició; havia sigut massa rigorós en l'aplicació de la llei, condemnant a mort i excomunicacions; la renúncia al bisbat de Novara no va suposar la cessió del cobrament de la meitat de les seues rendes, allunyant-se així dels preceptes posttridentins; havia demostrat massa odi contra els turcs; la seua salut va estar al centre de les seues atencions; no s'acreditava la celebració de misses diàries; tenia posicions teològiques que el podien relacionar amb els jansenistes, rigoristes i quietistes; el seu comportament vers la servitud fou dur i, finalment, no

¹⁸ D'ençà la seua mort es va promocionar la idea de pare de pobres que recullen els diferents autors que han treballat sobre la figura d'Innocenci XI. Guglielmo Franknói, diu «mandato governatore a Ferrara, ivi si acquistò il glorioso nome di «padre dei poveri».

¹⁹ Una de les atribucions respecte a la imposició d'una moral cristiana que respectés els designis de virtut i castedat femenina anava en relació a la butlla que prohibia a les dones de la ciutat de Roma portar vestits de la moda francesa, ja que deia que la considerava provocativa. També va fer tancar alguns teatres i festivitats públiques. M. IPPOLITO, ETC (ed.). *Innocenzo XI Odescalchi*, (2014).

²⁰ En aquest sentit alguns autors han apuntat l'anti gal·licanisme con una política filo hispànica i anti francesa. Des dels sectors vaticans era interpretat positivament perquè defensava la idea d'una intersecció de la política vaticana amb la política interna de les altres monarquies mitjançant l'elecció dels alts càrrecs de l'església catòlica. M. IPPOLITO, ETC (ed.). *Innocenzo XI Odescalchi*. (2014).

²¹ Des de la seua mort, un dels pilars bàsics per exaltar la seua figura com a beat fou la defensa de la Cristiandat. Tots els autors apuntaven a aquest fet com una de les aspiracions per tal d'aconseguir la suficient força que impulsés l'Odescalchi a superar el procés de beatificació. A mode de resum historiogràfic: G. COLOMBO. *Notizie biografiche*, (1878). G. FRANKNÓI. *Papa Innocenzo XI*, (1903). L. B. VON PATOR. *Storia dei Papi.*, (1962). C. DONATI. *La Chiesa di Roma*, pp. 721 i ss.

demonstrà generositat cap als parents, sobretot amb Livio Odescalchi, considerant-se un ferm papa antinepotista.²²

Entre els límits de la hagiografia i la historiografia

Tanmateix, des de la dècada dels setanta del segle XX es va intentar superar la visió binària del personatge per integrar la seua anàlisi en contextos més rics i crítics. D'una banda, l'interès de la historiografia francesa per analitzar les relacions diplomàtiques entre el Papa i França vingué donada perquè l'Odescalchi havia sigut considerat políticament un antifrancès. Aquests estudis queden recollits a la precisa aproximació historiogràfica que realitza Maria Antonietta Visceglia a *Innocenzo XI Odescalchi. Papa, politico, committente*, del 2014.²³ De fet, els partidaris de la seua beatificació asseguraven que la confrontació amb Lluís XIV havia fet paralitzar repetidament els processos, qüestió que s'ha matisat recentment.²⁴

D'altra banda, el perfil del papa Odescalchi ha estat analitzat per part de la historiografia italiana com a un personatge de renovació o, almenys, d'intent renovador. El seu pontificat (1676-1689) va estar marcat per una voluntat, i necessitat, de canviar alguns aspectes dintre de la Cúria romana, com podrien ser l'arrelat nepotisme, la reducció de la despesa pública, la reforma dels costums adequant-los als preceptes postridentins, o la revisió de la immunitat jurídica dels *quartieri* d'ambaixadors.²⁵ Allò interessant del debat sobre la capacitat reformista d'Innocenci XI, segons el meu parer, rau en la qüestió sobre si va estar forçat a impulsar alguns canvis degut al seu context o, en canvi, les accions foren possibles gràcies a la seua pròpia acció política.

²² A. MENNITI IPPOLITO. "Papa e santo", pp. 27-40. El procés de beatificació representa una magnífica oportunitat per tal de treballar múltiples qüestions sobre la figura del Papa, però també sobre la seua xarxa d'afinitats i fidelitats, i sobre la creació d'un imaginari col·lectiu en referència a una figura com un papa. De totes maneres, donades les característiques del treball, ajorne aquest afer per una futura investigació que pugui donar fruits més rics i complexos del procés i per tant sobre el personatge.

²³ M. A. VISCEGLIA. "Il papato innocenziano", pp. 13-26. L'autora apunta a una multiplicitat de punts de recerca sobre la figura d'Innocenci XI que van tindre un cert interès en els historiadors francesos, sobretot interessant-se per les fonts diplomàtiques que estudiaren els conflictes sobre les regalies franceses i les relacions polítiques del pontificat amb el rei *Catolicissimo*. Innocenci XI es va guanyar la fama d'antifrancès tot i que, com anuncia Saverio Xeres, fou una consideració expressada pels seus seguidors quan van veure que el procés de beatificació no avançava.

²⁴ S. XERES. "Benedetto Odescalchi", p. 18. L'autor apunta que el papa Odescalchi havia mantingut una posició negociadora i molt tranquil·la respecte als afers exteriors amb la França de Lluís XIV, considerant que necessitava el poder francès per atacar a l'exèrcit turc situat a l'Europa de l'Est.

²⁵ M.A. Visceglia realitza un repàs historiogràfic sobre la capacitat reformadora d'Innocenci XI i les propostes que es van fer d'ençà de la seua elecció com a pontífex l'any 1676. M.A. VISCEGLIA. "Il papato innocenziano", pp. 13-26.

Certament, les dues últimes dècades del segle XVII portaren a la Mediterrània aires d'innovació i renovació que, entre altres, es plasmaren en els moviments intel·lectuals dels *novators*, les preocupacions polítiques per una expansió econòmica efectiva i per l'aparició de nous models d'espiritualitat al sud d'Europa com el quietisme. A la Roma del moment, el papa Innocenci fou influenciat per figures del seu entorn de gran repercussió internacional en tots aquests camps: el cardenal Michelangelo Ricci, com a renovador científic, Giovanni Battista De Luca com a renovador de les finances públiques o Miguel de Molinos com a renovador espiritual.²⁶ Segons alguns historiadors, la Roma de finals del segle XVII es trobava en un context de regeneració i per això la Cúria no podia més que posar al cap del seu govern un papa afí a aquestes corrents. Tanmateix, les resistències curials no es poden menystenir. Com s'ha apuntat, alguns cardenals com Decio Azzolini llançaren fortes crítiques contra la política «nepotista», que s'entenia i acceptava de gust per altres, a mode de retribució per les despeses que les famílies havien hagut d'afrontar per promocionar un dels seus membres al pontificat.²⁷ D'altra banda, a la mort d'Innocenci XI, Pietro Ottoboni, papa Alessandro VIII, s'afermà en el nepotisme, fet que ens demostra que, per si sols, l'entorn no podia marcar la política d'Innocenci, com si fos un agent passiu i fàcil d'emmotllar.

Fóra com fóra, finalment el papa Odescalchi no tingué èxit en la implantació de totes les seues reformes, o almenys no tingueren una continuïtat directa i palpable en els futurs governs romans. Tanmateix, les seues idees sí que van romandre i, com interpreta Visceglia, foren part de les bases dels futurs canvis a la Cúria romana. Si bé, més enllà de la consideració política dels afers desenvolupats per Innocenci XI, un dels altres filons d'investigació que ha donat llum sobre la seua vida i la seua època, oferint importants contribucions historiogràfiques, ha sigut el relacionat amb el mecenatge i patrocini artístic del papa Odescalchi i la seua família. L'austeritat pregonada sobre la seua figura i la manca de reformes urbanístiques o projectes megalòmans a Roma havien revestit la figura del Papa com un actor desinteressat per l'art. L'última dècada, diversos autors han pogut constatar de quina manera Innocenci XI va estar relacionat amb l'art directament o

²⁶ S. TABACCHI. *Il Buon Governo*. pp. 338-346. Es poden seguir les propostes teòriques de De Luca per al govern jurídic i econòmic dels Estats de l'Església i la seua difícil aplicació. S. XERES. "Benedetto Odescalchi", pp. 11-20.

²⁷ S. XERES. "Benedetto Odescalchi", pp. 11-20; i M.A. VISCEGLIA. "Il papato innocenziano", p. 18. Tot i això, De Molinos fou condemnat pel Tribunal de la Inquisició i finalment pel propi Papa, qui es s'oposà a la seua condemna fins al final.

indirecta. Andrea Spiriti, Claudio Strinati, Marcello Fagiolo o Lydia Salviucci, han repensat el pontificat des d'aquest punt de vista.²⁸

Encetat el debat, es va tendir a aïllar la imatge que s'havia mostrat per part dels estudis més hagiogràfics des dels anys vuitanta, per passar a entendre el papa com a polític internacional, com a reformador i com a mecenes. Els treballs realitzats per diferents historiadors i historiadores hi van tindre un punt de trobada el 2011. Amb l'avinentsa de la commemoració del quatre-cents aniversari del naixement de l'Odescalchi es va organitzar a Roma un congrés multidisciplinari per fer encaixar diferents estudis que pogueren donar una visió de conjunt sobre qui havia sigut Innocenci XI. En aquell congrés va quedar demostrada, al meu parer, la necessitat d'incidir en la seua vida privada, en les seues relacions familiars transnacionals i en la seua capacitat d'acció política per tal de poder ressituar el personatge en un context mediterrani de renovació i exaltació de l'individualisme, característiques considerades fins aleshores com singulars del món protestant i l'economia i política atlàntica.²⁹ A més, va descollar la idea que Innocenci XI necessitava d'una ampla biografia crítica que, acompanyada de les noves ferramentes de la biografia, podria donar uns resultats molt enriquidors.

En aquesta direcció s'inserta el meu treball tot i que m'agradaria subratllar que la meua intenció no és realitzar una biografia completa sobre el Papa, però sí donar llum sobre alguns dels aspectes que poden relacionar la seua acció política amb la seua vida privada. Maria Antonietta Visceglia, apuntava el 2014, que no existia cap estudi recent sobre la vida i la família de l'Odescalchi, tot i la riquesa dels arxius familiars dipositats a l'*Archivio di Stato di Como* i a l'*Archivio di Stato di Roma*. Visceglia llança la idea que, potser, la concepció del papa auster per excel·lència li podia vindre donada per allò que havia mamat de menut de la seua família de mercaders i banquers.³⁰ En aquest estudi em

²⁸ Al llibre miscel·lani sobre el papa hi ha un bloc temàtic dedicat a la «Storia della civiltà» del Papa Odescalchi, on entre d'altres es recalibra la seua imatge. A més a més, existeix un monogràfic dedicat a la figura de mecenes del papa i la seua família: *Gli Odescalchi a Como e Innocenzo XI. Committenti. Artisti. Cantieri.*, Nodo Libri, Como, 2012. La consideració de Livio Odescalchi, nebot del papa, com un dels mecenes més importants de la Roma de finals del segle XVII ha estat recollida per S. COSTA. *Dans l'intimité*, (2009). Tot i que manca una biografia més ampla i crítica sobre el personatge, que conté unes característiques molt interessants al respecte.

²⁹ Evidentment, no només podria donar llum sobre el personatge i el seu temps l'anàlisi econòmica i social de la seua figura des d'una òptica familiar i contextual. Un estudi des de la Història Cultural seria estimulante per comprendre diferents qüestions al voltant de l'individualisme, la construcció del jo, la formació de masculinitats, etc...

³⁰ M.A. VISCEGLIA. "Il papato innocenziano", p. 13.

proposa el repte d'estudiar eixa vessant de la seua vida, una vida situada entre l'esfera pública i la privada.³¹

Imprimatur, la novel·la

No m'agradaria començar l'estudi i les reflexions sobre el personatge sense abans assenyalar un aspecte que la historiografia, al meu parer, ha deixat de banda. Als propers apartats analitzaré alguna de les imputacions que van paralitzar els processos de beatificació d'Innocenci XI fins al 1956. La intenció no és la d'actuar com a fiscal del cas, sinó situar-lo en el seu context per poder entendre quines contradiccions i incerteses es generaren en la presa de decisions i de quina manera les seues actuacions formaven part de coherències o incoherències de la societat del moment.³² I és que, considere rellevant ubicar Innocenci XI al seu entorn per la dimensió pública que ha adquirit com a personatge històric en la última dècada, arran la publicació de la novel·la *Imprimatur*, de Rita Monaldi i Francesco Sorti.³³

El setembre del 2015, mentre em trobava investigant a l'*Archivio di Stato di Roma* i a la *Biblioteca Apostolica Vaticana*, les llibreries de Roma posaven al seu aparador principal una nova publicació, la qual havia tingut que esperar per ser publicada a Itàlia des de l'any 2002, degut a diferents pressions del poder vaticà.³⁴ En el transcurs d'una dècada, els autors havien aconseguit traduir i vendre la novel·la en 60 països diferents. Un autèntic *bestseller* que a Roma no s'havia pogut presentar per les declaracions que posaven contra les cordes la vida i acció de Benedetto Odescalchi, papa Innocenci XI. De nou Innocenci XI i la seua vida rebien un escrutini públic, aquesta vegada des d'una història narrada de forma literària. La novel·la, que transcorre íntegrament el 1683 dintre d'una posada propera a la Piazza Navona de Roma, on els seus amfitrions foren aïllats per l'alarma causada per la mort d'un dels hostes, aparentment relacionada amb la difusió de la pesta a la ciutat, compta amb un apèndix documental a mode de petita investigació històrica. En aquest, els autors proven, tot i sense citar específicament algunes de les fonts documentals, que Innocenci XI i la seua família havien finançat mitjançant les seues

³¹ La dificultat de separar els espais públics i privats durant l'Època Moderna ha estat treballat per diferents investigadors i investigadores. Caldria assenyalar, R. CHARTIER. (dir.), *Historia de*, (1989). R. CHARTIER. "Lo privado", pp. 65-81. J. P. DEDIEU, C. WINDLER. "La familia", pp. 201-233..

³² Reflexions sobre el significat de l'acció, el subjecte agent i el subjecte en el seu context, es pot acudir a: G. LEVI. "Los usos", pp. 1.325-1.337. R. AGO. "Cambio di prospettiva", pp. 239-250.

³³ R. MONALDI - F. SORTI. *Imprimatur*, (2015).

³⁴ Aquestes pressions es poden seguir als articles de premsa que apareixen a la web www.attomelani.net.

empreses Guillem d'Orange, el príncep protestant que va acabar desplaçant del tro, el 1688, al catòlic Jaume II d'Anglaterra. La premsa espanyola es va fer ressò de la publicació de l'obra en castellà el 2004.³⁵ La italiana constata l'aïllament dels autors a Itàlia fins la resolució del conflicte amb la publicació el 2015. Tres cents vint-i-sis anys després de la seua mort a Castell Sant Angelo, la vida de Benedetto Odescalchi tornava a estar present a les veus dels habitants de la Ciutat Eterna, no de la mà dels historiadors professionals -o almenys, dels àmbits acadèmics-, moltes vegades incapaços d'arribar a un públic general, sinó per la construcció d'una narració presentada en una forma literària, que modelava el personatge i el seu context amb una intencionalitat clara: posar en dubte la figura de sant del papa Odescalchi. El 2002 la novel·la va aconseguir, almenys de manera indirecta, cancel·lar el procés de canonització que Joan Pau II esperava portar a terme de la figura del beat Innocenci XI. Menystenir l'obra i les seues afirmacions podria ser un greu error. És per això que tractaré de resoldre algunes de les qüestions en ella plantejades.

Com es pot entendre, les motivacions que m'han empenyat a treballar específicament sobre Innocenci XI són múltiples. S'entremesclen les qüestions acadèmiques anteriorment exposades, que li atorguen un valor heurístic al personatge per respondre variades preguntes, però també estímuls personals, suscitats precisament per les casualitats i l'atzar al que estan exposades les nostres agendes investigadores. Repensar la vida de Benedetto Odescalchi ha resultat frustrant en algun moment, però no gensmenys interessant i apassionant.

2. Benedetto, un jove a una família d'emprenedors

El papa amb formació de banquer

El 21 de setembre de 1676 després d'un conclave intens i conflictiu entre la facció espanyola i la francesa, que pretenien controlar el poder de la Cúria pontifícia, va ser

³⁵ Alguns articles es troben impresos a l'apèndix.

elevat a papa l'aleshores purpurat Benedetto Odescalchi.³⁶ A les 20 hores, segons conten les cròniques de l'època,³⁷ el cardenal va eixir a la plaça de Sant Pere per tal de ser aclamat, escollint el nom d'Innocenci XI, per recordar el papa Pamphili, Innocenci X, qui l'havia inserit al col·legi cardenalici el 1645.

Benedetto ja s'havia considerat papable al conclave anterior, tot i que el seu nom no havia aconseguit el suficient recolzament.³⁸ Però aquell any, després de llimar les tensions entre les diferents faccions, es va arribar a la conclusió de prendre Odescalchi com a una figura de consens. Els grups de poder a la Roma del moment, el filohispànic, el profrancès i l'anomenat «squadrone volante»,³⁹ trobaren en l'originari de Como la figura clau per a les necessitats dels Vaticà. Benedetto no demostrava, aparentment, una gran formació política,⁴⁰ ni tampoc una bona salut.⁴¹ En canvi, havia crescut en un entorn familiar i empresarial que li permetia tindre les justes capacitats per ressarar les danyades arques vaticanes.

«Molti l'acclamavano apertamente per Papa con dichiratione in ogni discorso che ne facevano et il bisogno che ne tempi correnti urgentissimo vi era di rimettere lo stato della Camera per la mala economia di chi l'haveva diretto sino hora molto disastro, di ritornare il rispetto e la riverenza a Roma e di rattivare la fede languente del Christianesimo faceva più ardentemente desiderare l'applaudito avanzamento d'Odescalchi, al quale per altro mancava spiritosa prontezza nel capire gl'affari politici e risolvere e vigore nell'essecutione de medemi, e la poca salute lo rendeva raro alle congregazioni et all'altre politiche funtioni».⁴²

Certament, la macropolítica hi va influir de manera evident, però al meu parer ha entelat, en part, una de les característiques per les quals fou escollit aquest papa en aquell moment i no un altre. En la meua opinió, aquest petit paràgraf de la crònica del conclave és el desencadenant en l'elecció del pontífex i pot inferir-se la complexitat del personatge.

³⁶ R. AGO. "Hegemony over", pp. 229-247. J. J. LOZANO NAVARRO. "La Monarquía Española", pp.1-27. M.A VISCEGLIA, *Roma papale*, (2010).

³⁷ BAV, *Barberiniani Latini*, 4438.

³⁸ T. J. DANDELET. *La Roma española*, (2002).

³⁹ El «squadrone volante», al que més tard em referiré, era una facció dintre de la Cúria Romana que no es posicionava clarament amb ninguna de les que recolzaven els principals poders europeus del moment, l'hispànic i el gal. R. AGO. "Hegemony over the", pp. 229-247.

⁴⁰ Segons un testimoni de 1648 tampoc demostrava molta intel·ligència en els afers atribuïts a un cardenal, ja que havia sigut ascendit, com explicaré a continuació, degut a la compra venal de certs oficis «benchè fu anco aggiustato dal cardinale Palotta e sogetto di mediocre intelligenza e benche habbia fatto gran spese pur e cardinale ricco e splendido e affabile nel parlare». Anònim, *La giusta Statera*, (1650).

⁴¹ En la revisió de les cartes del papa però també del cardenal, es pot comprovar com Benedetto Odescalchi era una persona que estava contínuament malalta i postrada en el llit, on es passava el dia escrivint.

⁴² BAV, *Barberiniani Latini*, 4438, f.350.

És per això que considere que cal entendre quin havia estat el seu paper de jove en una empresa familiar com la que s'ha presentat al llarg d'aquest treball de recerca.

Tots els estudis sobre la figura de Benedetto Odescalchi han apuntat, encara que fos de forma breu, que el personatge va créixer en un context familiar d'importants banquers. Des de Bayle a finals del segle XVII, tot passant per figures com Ranke al segle XIX, fins a una historia renovada sobre la Roma moderna de Maria Antonietta Visceglia,⁴³ s'ha destacat directament o indirecta la importància del seu entorn familiar, però en cap moment s'ha investigat en profunditat aquest context, almenys per posar-lo al nivell del que va suposar la seua elecció al conclave cardenalici.

Com ja s'ha esmentat en capítols anteriors, a meitat del segle XX va aparèixer una obra sobre la família Odescalchi durant el segle XVI, escrita per Giuseppe Mira.⁴⁴ L'obra, de marcat caràcter econòmic, analitza de manera precisa la configuració de les empreses familiars que va portar a terme la família de Como. Si bé l'autor anomena Benedetto Odescalchi de passada, ho fa justament per connectar el poder econòmic de la família al segle XVI amb l'assumpció del poder polític un segle més tard. En altres paraules, una de les conseqüències de l'èxit econòmic familiar, segons l'autor, fou que un dels seus membres pogués arribar a prendre posicions socials, fins i tot, al nivell de cenyir-se la tiara pontifícia. Tanmateix Giuseppe Mira no va treballar directament sobre la figura de Benedetto Odescalchi ni tampoc sobre la seua família durant el segle XVII.

A dir la veritat, traçar una línia entre l'èxit empresarial del segle XVII i l'elecció del papa Odescalchi s'allunya de la complexitat i la diversitat de qualsevol procés d'ascens social, de la mateixa manera que traçar una línia causa efecte entre les activitats mercantils i bancàries que s'han exposat anteriorment amb els vots favorables dels cardenals aquell setembre de 1676. Els factors de la seua elecció foren múltiples i depengueren en bona part de les circumstàncies socials i econòmiques i també del grup de poder al qual pertanyia Odescalchi i del convenciment dels seus adversaris. Però, també va existir una dimensió personal en la seua elecció, en la qual crear un context favorable amb una xarxa d'interessos a la Ciutat Eterna va proporcionar els vots necessaris per ocupar dit espai de poder. Si bé moltes altres trajectòries individuals foren similars a la d'Odescalchi, ell va aconseguir l'excepcionalitat d'arribar-hi. La singularitat, entre d'altres motius, vingué a través de la creació d'una individualitat que caracteritzaria

⁴³ M.A VISCEGLIA. "Il papato innocenziano", pp. 13-26.

⁴⁴ G. MIRA. *Vicende economiche*, (1940).

al protagonista d'aquest capítol com el «padrone». A continuació vaig a desvetllar alguns indicis relacionats amb la qüestió.

Absorbir trajectòries, decidir camins

Benedetto Odescalchi va nèixer el 19 de maig de 1611 a Como. Va viure i créixer en una ciutat que, com s'ha narrat al Capítol II, albergava una forta energia empresarial de vocació internacional. La petita ciutat situada a la façana sud dels Alps i a la riba del famós llac de Como, havia format una bona part dels seus veïns en les activitats mercantils i financeres. La seua situació com a centre productor tèxtil i punt estratègic en la redistribució de matèries primeres i manufacturats, entre el nord i centre d'Europa i la Mediterrània, feia de la ciutat una cruïlla econòmica de gran relleu, avantsala de la propera ciutat de Milà.

Com moltes altres famílies de Como, els Odescalchi, solien enviar els seus joves a diferents places econòmiques d'importància internacional. Com s'ha vist, l'apertura de noves seus per a les companyies comercials va forçar la partida d'alguns dels seus membres. El seu pare, Livio Odescalchi, havia participat entre finals del segle XVI i principis del XVII en la Companyia de Nuremberg, on es va desplaçar durant algun temps. També el seu germà Carlo, es traslladà a la seu que la família tenia oberta a Gènova, acompanyant el seu oncle Papirio Odescalchi. Els seus cosins Costantino i Francesco Cernezzì havien arribat a València cap a 1604, mentre que altres cosins, entre ells Francesco Cernezzì, llogaren una casa a la capital de la República Sereníssima de Venècia per començar a negociar al 1619. Pietro Francesco Odescalchi, també cosí seu, va viatjar a Cracòvia per ser format a la Casa dels Cellari, i anys després va enviar un llistat a la seu de Venècia amb companyies de clients d'Hongria amb les quals els Odescalchi podien començar a treballar.⁴⁵

Oficialitzar l'apertura d'una seu a una ciutat europea no significava que obligatòriament els membres hi residiren de continu. El món del comerç era, com bé s'ha estudiat, un dels més dinàmics a nivell de mobilitat. Les cartes de la companyia de comerç així ho demostren. Cesare Cernezzì, qui treballava amb els Odescalchi de Gènova, es desplaçava sovint de la ciutat. Es trobava, generalment, a la Torí dels Savoia, a la cerca d'artesans piemontesos disposats a traslladar-se cap a Milà per treballar a les

⁴⁵ Veure Capítol II.

fàbriques de teixits de la companyia, o bé s'embarcava cap a Sicília amb la intenció de signar un important contracte amb els bastidors de gra que havien aconseguit un acord d'exportació de blat amb la Monarquia Hispànica. De la mateixa manera els viatges de Costantino i Francesco Cernezzì de València a Alacant, Toledo, Madrid, Gènova i Milà, apareixen com a habituals a la correspondència comercial. Les missives demostren que en la major part dels casos no eren els titulars de l'empresa els qui escrivien i signaven les cartes sinó algun dels joves que hi treballava a jornal.⁴⁶

Benedetto Odescalchi no podia quedar fora d'aquest context de mobilitat, ni tampoc d'una suposada responsabilitat a nivell comercial. Així ho demostren dos documents originals.⁴⁷ Aquests són dos manuscrits que expliquen la història comercial de diferents companyies dels Odescalchi, posant èmfasi sobre les relacions de confiança, la pèrdua de la mateixa i la resolució d'alguns conflictes. En ells, apareixen els diferents moviments dels socis, entre ells, els de Benedetto. Aquest tipus de documentació tenia una finalitat d'argumentari públic de cara als membres que formaven part de les companyies, donat que als discursos sobre la història de les relacions econòmiques exposades tractaren incisivament afers per deslegitimar alguns agents i fer memòria de les males pràctiques. És aquesta intencionalitat competitiva la que fa que dubtem de la total veracitat del mateix,⁴⁸ tot i que les coincidències entre diferents documents que he creuat li donen una certa versemblança. Es per això que li he donat validesa a la informació sobre la gira mercantil que va realitzar Benedetto Odescalchi pel nord d'Itàlia a partir del seu vintè aniversari.

Si fins aleshores s'havia mogut entre Como i els seus pobles veïns i havia anat algun cop a Gènova, entre els 18 i els 20 anys hagué de refugiar-se a una petita població alpina per tal de superar la dura pestilència que va assolir la regió llombarda durant els anys 1629-1631 i va acabar amb la vida de la seua mare. El seu pare ja havia mort el 1623. Per això, a partir dels anys trenta, va haver de participar activament dels negocis de la família, desplaçant-se a Gènova. El 1632, amb 21 anys, els seus germans Carlo i

⁴⁶ Es comprova de la correspondència: ASRo, *FO*, X B 6; ASRo, *FO*, II D 3-4; ASRo, *FOB*, XXXII F 2.

⁴⁷ Així ho acrediten els mateixos documents que ja he tractat al capítol III. ASRo, *FOB*, XXVII D 6, «havendo fatto questa poca narrativa per memoria». BCCo, *FO*, Bust. 250, Fasc.1. Memòria de la companyia, 1657-1659. «Dalla conclusione di questo trattato puo ogn'uno far giuditio la qualità di persone con cui si è negoziato».

⁴⁸ Més enllà dels judicis de valor sobre alguns subjectes amb els qui treballaren, entre ells sobre Benedetto Odescalchi, es pot entendre que els documents dipositen veritats i mentides a mitges, o almenys, dipositen la veritat que els propis escriptors dels tractats es creien o volien fer realitat. Els documents ens donen nota dels moviments i de les obligacions i deures que cadascú tenia a l'entramat mercantil, un fet del tot interessant.

Nicolò i ell van haver de reunir-se amb els germans Costantino i Cesare Cernezzi a la capital lligur per tal de solucionar els problemes derivats de l'herència del seu oncle i tutor Papirio Odescalchi, qui a més ostentava el poder de la companyia a Gènova. Benedetto Odescalchi portava la informació de que el seu cosí carnal, Saverino Ciceri, també tenia pretensions sobre l'herència. Ell va arribar al juliol del mateix any a Novi Ligure, centre ferial de primera rellevància, per passar, una vegada acabada la fira de canvis d'Agosto, a Gènova.

Uns mesos després, el jove Odescalchi es va desplaçar a la capital milanesa, centre neuràlgic de les finances europees, on els seus parents tenien nombrosos interessos sota la supervisió de Giacomo Durino.⁴⁹ En aquelles dates, Benedetto, va viure la decisió del seu germà menut, Giulio Maria, d'ingressar en la religió dels pares benedictins de la ciutat de Milà. Aleshores, un membre de la família decidia formar part dels cercles d'influència eclesiàstics, però la decisió no havia sigut presa pel qui seria papa. Ell, en canvi, va continuar el seu itinerari formatiu en l'entorn dels negocis.

En conseqüència, l'any 1634 Marco Plinio i Tommaso Odescalchi van triar com a figura d'arbitratge en un conflicte d'interessos comercials sobre els negocis desenvolupats al nord dels Alps a Benedetto Odescalchi. Designar àrbitres imparcials davant de conflictes era un dels recursos utilitzats per dirimir causes menors sense que els mercaders hagueren d'acudir als tribunals públics, com s'ha vist al Capítol III. Així ho recollien els estatuts sobre els quals es configuraven les companyies de comerç, ja que s'entenia que els jutges ordinaris, dependents de la Monarquia o d'altres institucions públiques, no tenien les competències tècniques ni el coneixement suficient per discernir amb rapidesa i de manera equànime entre les parts confrontades. Així doncs, a l'edat de 23 anys, fou escollit per analitzar els llibres de comptes, la correspondència i els diaris comercials dels negocis de Nuremberg de Marco Plinio i Tommaso Odescalchi, amb la finalitat que sentenciés i declarés una solució justa en un conflicte que havia emergit entre ambdós. Fou per aquest motiu que el jove hagué de desplaçar-se a la ciutat helvètica de Mendrisio, on la família tenia els drets d'aveïnament.⁵⁰ Aquesta decisió ens demostra diverses característiques sobre la reputació que havia assolit Benedetto dintre de la comunitat de negocis. En primer lloc, era responsable i capaç per tal d'analitzar i

⁴⁹ C. MARSILIO. *Dove il denaro*. pp. 23-29. ASRo, *FOB*, XXVII D 6. Anteriorment els Odescalchi havien treballat amb Algiati. Tanmateix, les desavinences amb aquest home de negocis feren que els Cernezzi de València començaren a desenvolupar alguns afers amb Jacomo Durino, qui finalment seria un dels homes de confiança a Milà.

⁵⁰ BCCo, *FO*, Bust. 365, Fasc. 2. El 1618 els germans Bartolomeo, Plinio i Tommaso Odescalchi havien rebut el dret de ciutadania de la ciutat del cantó de Tesino pertanyent a la confederació helvètica.

gestionar tot tipus d'afers mercantils. En segon lloc, gaudia de bona consideració dintre de la comunitat mercantil familiar i milanesa, és a dir, havia forjat la suficient confiança com per mitjançar en un contenciós empresarial. I finalment, era una peça més de la companyia mercantil que en aquell període de formació viatjava per diferents places mercantils, on coneixia agents socials i econòmics de rellevància i, per tant, tot apunta que la seua tasca anava a desenvolupar-se, com la d'altres parents seus, en l'àmbit dels negocis. Quines eren les seues ambicions personals? Fins a quin punt allò que a Benedetto li havia tocat desenvolupar com a integrant d'una família de negocis li agradava? Són preguntes que no tenen una clara resposta i que, a dir per les fonts, són quasi irresolubles. El que sí que puc afirmar és que va continuar desenvolupant-se com a home de negocis i que, fins a la seua mort, això hi formà part de la seua idiosincràsia.

Així doncs, el subjecte analitzat va continuar viatjant per Itàlia, tornant el 1635 a Gènova per entregar informes sobre l'herència de l'oncle al seu germà Carlo, acudint el 1636 a Venècia amb Aurelio Rezzonico, el seu cosí, que des de 1628 l'acompanyava en alguns dels seus trasllats.⁵¹ El 19 de març de 1636, Benedetto i Carlo Odescalchi es traslladaven a Bolonya per tancar alguns negocis mercantils referents a la importació de draps i des de la ciutat emiliana va acompanyar el seu germà Giulio Maria a la peregrinació cap a la Santa Casa de Loreto, uns dels santuaris marians més visitats al món catòlic en expansió des del Renaixement.⁵²

A Loreto, tot sembla apuntar a un replantejament de les necessitats de la companyia. Carlo va tornar a Gènova i Giulio Maria a Milà. Benedetto en aquell moment emprengué un viatge cap a Roma, on els interessos de la firma mercantil eren múltiples. De fet, el seu cosí Cesare Cernezzi havia estat treballant-hi en diverses ocasions i disposava d'algunes rendes particulars, entre les quals podem destacar les percebudes dels dipòsits situats als «Monti del Sale» i els «Monti di Santo Buonaventura», per la quantitat de 250 escuts romans.⁵³ Dels afers a la Ciutat Eterna durant els anys 1636-1639 no tenim documentació que els acredite, pel moment.

Tanmateix, les diferents obres que parlen del papa Innocenci XI apunten que el jove havia decidit emprendre estudis de jurisprudència a Roma, però acabaria per obtenir el títol a Nàpols. Durant seu camí de la ciutat Eterna cap a la capital del *Mezzogiorno*, els

⁵¹ ASRo, *FOB*, XXVII D 6. Memòria de les activitats econòmiques.

⁵² F. GRIMALDI. "Pellegrini e pellegrinaggi", s.n.

⁵³ ASCo, *Ospedale di Sant'Anna e Uniti Luoghi Pii*, 2841. Testament de Cesare Cernezzi, 1648, 5 abril. G. FELLONI. *Moneta, credito*, pp. 118-119.

hagiògrafs apunten a un moment decisiu en l'elecció de la vida religiosa de Benedetto. Sense dubtar de la fermesa de les seues conviccions religioses, ni de la sinceritat a l'hora de renunciar al matrimoni per abraçar el celibat, resulta interessant assenyalar que la seua formació va continuar sent de caire empresarial, tot i els seus interessos en abandonar el segle.

No obstant, he d'assenyalar que no he trobat cap document que acredite que Benedetto Odescalchi va ser llicenciat en Dret i Teologia per la Universitat de Nàpols, ni tampoc cap referència arxivística anotada pels autors que han treballat sobre el Papa que indique d'on ha estat extreta la informació, almenys, dels treballs consultats. En canvi, ha quedat testimoni a l'arxiu privat de la família Odescalchi d'alguns documents que acrediten que Benedetto va residir a Nàpols a final dels anys trenta i que hi va fer negocis. Ell escrivia al seu germà sobre diferents assumptes en una de les missives enviades de la capital del Mezzogiorno a Gènova.⁵⁴ Informava al voltant de les galeres que partien del port cap al nord d'Itàlia i del correu de Milà que no havia pogut arribar a Nàpols perquè algú interessat havia robat les missives.⁵⁵ Però l'Odescalchi es referia també a una procura que enviaria aquella mateixa nit a Pietro Martire Cernezzi de Venècia per tal que pagués, a nom seu, unes lletres de canvi que estaven a punt del seu venciment.

Encara així, el tema clau de la missiva fou l'oferiment d'un préstec realitzat per Benedetto, a nom d'ell i els seus germans, a la Ciutat de Nàpols, la qual carregava sobre el nou impost de la farina el pagament i el interessos. El capital que havien prestat els Odescalchi era de 36.000 lliures, amb un interès anual de 4 per cent, el que significava percebre una renda anual de 1.440 lliures a nom de Carlo, Nicolò i Benedetto.⁵⁶ Aquesta, però, no era una pràctica extraordinària, ja que, com deia l'interessat, «non mi saria ne anche dispiciuto la gabella vecchia sulla quale già teniamo, per l'altra, poche rendite».⁵⁷

Lluny d'entendre que el capital es desviava cap a activitats improductives i, consegüentment, que buscaven rendes per ennoblir-se, es pot analitzar que era un mode per diversificar el capital, situant-lo a un lloc segur. A més a més, la seua xarxa -capital relacional- s'eixamplava mitjançant accions com aquesta. A Nàpols, els contactes entre la Ciutat, el Regne i la família de negocis milanesa van ampliar-se, igual que ho havien fet a

⁵⁴ ASRo, FO, II C 7, n.13.

⁵⁵ ASRo, FO, II C 7, n.13. «La passata settimana fui senza lettere di Vostra Signoria per lo svaligiamento del correo di Milano, et questa settimana pure sono al medemo segno per audiente simili».

⁵⁶ ASRo, FO, II C 7, n.13, n.14.

⁵⁷ ASRo, FO, II C 7, n.13.

València quan els Cernezzi injectaren diners als dipòsits de la Taula de Canvis, o de la mateixa manera que els Odescalchi estaven fent a Milà amb els impostos sobre la sal i l'oli. Però, a més a més, el préstec a la Ciutat, que generava rendes, era capital transferible a voluntat. De fet, en el cas de la ciutat de Milà, els Odescalchi van traspasar les seues rendes sobre l'impost de l'oli i el sabó als Cernezzi per a cloure un deute a través de l'operació. En aquest cas, la renda havia servit com a moneda de canvi.⁵⁸

El destí de Benedetto Odescalchi canviaria un any després quan, com acostumava a fer, es va desplaçar de ciutat. En aquesta ocasió, segons apunta la historiografia, el seu trasllat fou motivat pel reclam d'un soci comercial de la família, el banquer Francesco Parravicini qui, després d'uns anys a Roma, va observar que existien possibilitats d'adquirir prebendes eclesiàstiques i fer negoci a la ciutat.⁵⁹ Benedetto es va traslladar, tot i que no seria l'últim lloc que visitaria al llarg de la seua vida i, de segur, que no pensava que l'Orbe seria el destí de la seua mort com a papa. Als vint-i-nou anys, l'Odescalchi tornava als cercles romans, amb una consideració social com a personatge d'afinitats pro hispàniques en una Roma que, sota Urbà VIII, semblava constatar l'ascens europeu de la Monarquia Francesa en detriment de la Hispànica.⁶⁰ El seu rol, doncs, fou també determinant en el tauler polític de l'Europa del moment.

3. El procés promocional de Benedetto Odescalchi

Diners per ascendir. Beatificació i simonia

El procés de canonització del papa Odescalchi es va aturar poc després de la proposició que Livio Odescalchi havia engegat el 1691. Entre els motius de la discussió, per tal de preparar les objeccions que frenarien l'èxit de la proposta fins 1956, s'incloïa la seua relació amb un dels banquers més destacats de la Roma del moment, Francesco Parravicini d'origen comasc, qui l'havia ajudat en la compra d'oficis, fet que demostrava la seua ambició, més que devoció en la trajectòria dintre la jerarquia catòlica.⁶¹

⁵⁸ ASRo, FO, II C 7, n.2.

⁵⁹ La compra d'algunes prebendes eclesiàstiques fou habitual en aquest període històric, entre d'altres, perquè oferia la possibilitat de tindre determinades pensions assegurades. A les cartes de Benedetto durant el període en el qual fou cardenal, ell mateix considerava important comprar per la família aquests tipus de pensions.

⁶⁰ T. J. DANDELET. *La Roma española*, (2002).

⁶¹ A. MENNITI IPPOLITO. "Papa e santo", pp. 27-40.

La publicística del moment no va tardar en difondre la idea de que, gràcies a la intermediació del ric banquer, Benedetto Odescalchi havia aconseguit un dels oficis a la Cúria per un preu gens menyspreable. Pierre Bayle, coetani i escriptor sobre la vida d'Innocenci XI, va recollir a la seua obra la compra d'alguns oficis, com també ho apuntaren posteriorment alguns dels seus biògrafs.⁶² De fet, a una de les carpetes de l'arxiu privat dels Odescalchi, en la qual es recopilen diferents documents per tal de reprendre la beatificació durant el segle XIX, roman conservat una interessant transcripció d'un document recollit a l'església de Santa Maria in Campitelli, redactat el 1689, el mateix any de la mort d'Innocenci XI.⁶³ Tot i que el manuscrit conté alguna de les proves que rebatien les impugnacions al procés de beatificació engegat al Nou-cents, desmentint la relació amb els hebreus i protestants, semblava passar per alt la imputació de simonia que envoltava l'aura del pontífex. Al discurs, el text donava llum sobre el perquè del trasllat de Benedetto Odescalchi a l'Orbe, assenyalant que Francesco Parravicini havia apel·lat a la seua presència a Roma per l'oportunitat de prendre un dels càrrecs eclesiàstics que en aquell moment, 1640, s'oferien per part d'Innocenci X:

«Ritornò a Como e di là venne a Roma in tempo d'Urbano chiamandossi capitano Benedetto [...], Sua Santità conoscendo la Casata e l'indole di Benedetto l'esortò a fermarsi a Roma per sperimentare la sua fortuna. Francesco Paravicino, finalmente, da Como banchiere in Roma, esortò il medemo con offerirgli tutto quello occorreva per mettersi in Prelatura, come fece. E comprò un chiericato di Camera a tempo d'Innocenzo Papa Decimo».⁶⁴

Segons assenyalava Pietro Gini, en un estudi monogràfic de finals dels anys setanta del segle XX sobre la correspondència entre Benedetto i Antonio Maria Erba, Francesco Parravicini va comprar un «presidentato» per a l'Odescalchi per 12.000 escuts i, més tard, dos secretaries a la Cancelleria.⁶⁵ La documentació citada respon al *Summarium* de les proves de canonització d'Innocenci XI, expedient que demostraria la veracitat sobre la compra de l'ofici.

Al voltant de com va aconseguir la dignitat cardenalícia es van generar diverses narracions que compondrien la imatge d'un papa més proper a la figura de l'humà que del sant. El 1648 es va escriure i publicar una obra per un autor anònim sota el títol *La giusta*

⁶² P. BAYLE. *The Dictionary*", pp. 566-570.

⁶³ ASRo, FO, I D 7, n. 41. *Compendio della vita di PP. Innocenzo XI*.

⁶⁴ ASRo, FO, I D 7, n. 41. *Compendio della vita di PP. Innocenzo XI*.

⁶⁵ P. GINI. *Epistolario Innocenziano*. pp. 93-94.

Statera de Porporati.⁶⁶ Aquest volum fou dedicat al Doge de la República de Gènova per tal que conegués de primera mà qui eren els cardenals que el papa Innocenci X havia fet accedir al col·legi cardenalici. Hi havia quatre tipus de promocions: els qui accedien per ser nebots o familiars del papa, els qui havien pagat per ser-ho, els qui havien sigut proposats pels poders europeus i finalment els nuncis promocionats. A l'obra, l'Odescalchi apareixia com a un noble milanès que havia comprat el seu capell cardenalici mitjançant diversos favors a Olímpia Pamphili, cunyada del papa Innocenci X (1644-1655) i dona poderosíssima a la Roma del moment. Els historiadors l'han representada amb una aura de poder polític i econòmic, assenyalant-la com a sostenidora econòmica del pontificat del Pamphili i un dels canals directes de comunicació amb el Papa.⁶⁷ Benedetto, segons aquest autor, li havia ofert un regal d'argent de 8.000 escuts.⁶⁸ La seua suposada fidelitat pro hispànica justificaria la seua promoció en un moment en el qual s'estava emprenent una restauració del poder hispànic en la Ciutat Eterna. Tanmateix, l'autor coetani a Benedetto donava la seua opinió assenyalant que, si bé Benedetto aleshores era fidel a la Monarquia Hispànica era perquè havia nascut a Milà,

⁶⁶ Anònim, *La giusta Statera de Porporati*, pp. 43-47.

⁶⁷ M. D'AMELIA. "Nepotismo al femminile". pp.353-399. T. J. DANDELET. *La Roma española*, pp. 249-251. La família dels Pamphili formava part de la facció hispànica a Roma i, entre d'altres famílies, van promocionar el poder que la Monarquia havia perdut durant el pontificat d'Urbà VIII en pro dels francesos - el que Dandelelet ha anomenat el *Risorgimento* hispànic-. Els favors intercanviats entre els Pamphili i la Monarquia foren diversos durant el període. Al 1647 van fer possible que la Monarquia comptés amb el primer edifici permanent per a la seua ambaixada a Roma comprant diversos edificis, fet que va tindre que ser acceptat per Innocenci X. Una altra de les representacions públiques es va plasmar en l'acollida que va rebre a Roma l'ambaixador hispànic per a Nàpols, el duc D'Arcos. Fou rebut per Olímpia Pamphili qui, aconseguint el favor papal, organitzà un banquet per a l'ambaixador de Felip IV i encomanà una part de la guarda suïssa perquè l'escoltés. La relació de la família Pamphili amb la facció pro hispànica a Roma va tindre també la seua expressió en l'encomana que va fer Felip IV al 1652 a nom del fill d'Olímpia: Camillo Pamphili. Aquest, originari de Nàpols, fou l'encarregat d'entregar la *chinea*, tribut pagat pel Regne de Nàpols a la Santa Seu, revestit de tot un aparell simbòlic i representatiu a la ciutat. Camillo va formar-hi part com a vassall del rei hispànic, representant una íntima consonància entre el Rei i la família papal.

⁶⁸ ANÒNIM. *La giusta Statera*, (1654). «E fu che essendo andato nelli principii dell'assontione d'Innocentio X alla casa della sua Donna Olimpia un'orefice per mostrarli una bellissima credenza d'argenteria da vendersi e havendo la detta signora molto ben riguardata ritrovandosi presente il detto Odescalchi con altri signori intesero che detta signora rispondesse che detta argenteria era bella ma che lei era povera vedova per la qual cosa non poteva far quella spesa e detto questo sene entrò in camera. All'ora Odescalchi chiamato quell'orefice dall'argenteria gli domandò della spesa di quella e convenutisi fra loro la pagò 8.000 scudi poi senza dir altro la fece presentare da sua parte in dono alla detta donna Olimpia quale visto si nobile dono rimase fuor di se medesima della maraviglia et andatasene dal papa gli domandò in gracia per questo soggetto il chiericato di Camera e poi anco la porpora benché fu anco aggiustato dal cardinale Palotta e soggetto di mediocre intelligenza e benché habbia fatto gran spese pur e cardinale ricco e splendido e affabile nel parlare et e assai ben affetto a tutta la Casa Pamphilia».

però que si el ducat canviés de sobirà l'Odescalchi podria mudar la seua filiació, demostrant així una fidelitat política que no era del tot ferma.⁶⁹

Imatge 2. Pietro Bianchi, *Exaltació del pontificat d'Innocenci XI*, Como, Palau Rusca

En la mateixa direcció, un altre dels escrits enlluernadors sobre la compra del capell cardenalici fou el produït per la Congregació de Santa Maria in Campitelli, en la qual es va tractar també el tràfic d'influències participat per la noble Olímpia Pamphili. Tot i que la veracitat del text és dubtosa, la narració fou coetània a la vida d'Innocenci XI. Segons l'escrit, Benedetto freqüentava la casa de la senyora Olímpia, com s'ha assenyalat, poderosa a l'àmbit romà, pel que no estranya que sa casa fóra visitada per diversos interessats en ascendir dintre de la Cúria pontifícia, vist el seu paper de medidora i contacte directe amb el papa vigent i, fins i tot, ostentant la capacitat de ser un nus important entre la Monarquia Hispànica i el cap de l'Església. Es relatava com Benedetto Odescalchi accedí després de l'alba a jugar a les cartes amb Olímpia apostant la quantitat de 30.000 escuts i deixant guanyar la «padrona» de casa amb la intenció de comprar el seu patrocini per aconseguir la mediació en els favors pontificis:

⁶⁹ De fet, Benedetto Odescalchi tot i el seu veïnatge milanès i els seus serveis a la Corona dels Àustria va posicionar-se com a equidistant entre els partits de la Cúria romana formant part del grup del «squadrone volante».

«occorse una sera che giocando la signora principessa Panfilia con monsignore Odescalchi una partita grossa chi disse di 30.000 scuti, e chi di più la principessa facendo il presente buono invito al più, monsignore che aveva 53 veduto dal segretario della principessa e de gli altri che stavano in piedi ad osservare il gioco buttò egli le carte e così la principessa guadagnò la partita con somma allegrezza».⁷⁰

La mateixa nit, Olímpia fou informada que Benedetto s'havia deixat guanyar per la gran generositat i benvolença cap a la dona. Olímpia va decidir anar a parlar amb l'Odescalchi i el va obligar a respondre quants punts havia aconseguit. Benedetto va haver de dir la veritat: 55 punts. Havia enganyat l'atzar per fer guanyar la senyora i per això, meravellada, va anar al dia següent a parlar amb Innocenci X per fer-li conèixer la història i la donació dels 30.000 escuts d'una manera poc interessada i sense explicitar la necessitat de patrocini. Poc després, Benedetto Odescalchi va prendre el capell cardenalici, el 6 de març de 1645, atorgat pel papa Pamphili. Segons conta la història, a Roma van aparèixer diversos pasquins amb la imatge d'una dona i sota un home amb una bossa plena de diners acompanyada d'una inscripció: *votum feci et gratiam recepi*. Com s'ha dit no es coneix la veracitat de la relació. Tanmateix, el pasquí recorda el fresc sec que representava l'exaltació del papa Innocenci XI el 1676, en el qual Benedetto Odescalchi apareixia reproduït amb una bossa que vessava monedes d'or des del cel.⁷¹ D'aquesta figura podem entendre dos interpretacions complementaries: d'una banda, el fresc sec mostrava la capacitat econòmica del papa, sent representat en la seua exaltació amb bosses d'or. D'altra banda, deixar anar les monedes pot figurar l'interès per desvincular el seu accés al col·legi cardenalici de la capacitat econòmica. Pel contrari, les monedes en aquest cas eren abocades a favor de l'Església Catòlica i les empreses col·lectives del catolicisme i no romanien en les mans de Benedetto Odescalchi.

Però més enllà de la versemblança del textos,⁷² s'ha d'entendre que el que s'estava creant era una figuració del personatge difosa en el moment i que els seus prosèlits van

⁷⁰ ASRO, FO, I D 7, n. 41. *Compendio della vita di PP. Innocenzo XI*.

⁷¹ Veure Imatge 4 de l'Annex.

⁷² En la segona edició del Diccionari Crític de P. BAYLE. *The Dictionary Historical*, (l'autor fou coetani a la vida d'Innocenci i la primera edició del Diccionari fou el 1698) s'apunta a la biografia d'Innocenci XI la seua consecució del capell cardenalici per part d'Olimpia Pamphili. L'autor recull diferents textos, entre els quals apareixen les dos històries, la de la compra d'argent i la del joc de cartes. A la publicació francesa de J. BRAMEREAU. *La juste balance*, (1652), es presenta la història del regal de 8.000 ducats. Segons apunta sembla una copia de la *Giusta Statera dei Cardinali*, encara que el text francès no introdueix tota la informació. De totes maneres, la traducció a l'anglès del text francès concorda amb la història publicada a Gènova el 1648 i fa expandir la consideració de la compra del capell cardenalici per part de Benedetto

intentar amagar revestint-la de santedat. El personatge representat era l'home de negocis que treballava colze a colze amb els banquers de la Roma del moment, però també d'arreu d'Europa i que tenia l'habilitat de comprar voluntats. Com veure'm més endavant, la pràctica de no injectar el metall directament a les arques de l'interessat sota nom propi fou una tècnica a la qual els Cernezz i Odescalchi n'eren experts,⁷³ com ja s'ha anat desgranant als capítols anteriors.

Benedetto Odescalchi i les banques romanes

(I) Els Parravicini

Benedetto Odescalchi va residir a Gènova amb el seu oncle Papirio, el seu germà Carlo i el seu cosí Cesare Cernezz. A la vora del mar va aprendre l'art de la mercaderia, els comptes i la finança internacional. Una matèria que ja li era coneguda degut a l'ambient d'emprenedoria de Como. A Gènova, a més, Benedetto concebia l'amplitud de la xarxa que treballava i col·laborava amb les empreses formades pels C&O, tot que no els conegués personalment, engendrant d'aquesta manera la figuració de la col·lectivitat comercial, a la qual pertanyia, dintre del seu univers personal.⁷⁴ Fou per això que, tant la seua família com ell mateix, van tindre uns lligams amb la família Parravicini, també originaris de Como. Al capítol primer s'ha vist com ambdues famílies tenien trajectòries

Odescalchi: «Going to see her in the beginning of the pontificate of the uncle Innocent X, it happened that a Goldsmith came to show her a noble and rich chest of silver drawers, which he had to sell Dona Olympia having taken a view of it in the presence of Odescalchi, and several lords, who heard the answer that she made. That it was a noble piece of plate but that being a poor widow she could not lay out so much money, and after having said so she retired into her chamber. Immediately, Odescalchi called the Goldsmith asked the price of the chest and bargained with him for 8.000 crowns, after which without saying any more, he ordered it to be presented in his name to Donna Olympia who seeing such present was perfectly astonished at so extraordinary generosity. Upon which she went to the Pope and begged the office of clerk of the chamber as a pure gift for this present and afterwards a cardinal's cap, which he obtained likewise by the mediation of Cardinal Palotta». En aquest cas el cardenal Palotta es presenta com a ajudant i no com a algú que descredita la poca intel·ligència de l'Odescalchi.

⁷³ A l'epígraf sobre les transaccions de les empreses dels Cernezz & Rezzonico i dels Cernezz & Odescalchi, es mostra com aquestes operacions normalment s'executaven per altres societats, per procuradors o de manera indirecta (en aquest cas mitjançant un «joc» encobert) amb la finalitat de no ser acusats directament de l'adquisició dels beneficis.

⁷⁴ Torne a cridar l'atenció sobre la configuració de les comunitats imaginades dintre de la constel·lació de les diàspores mercantils. B. YUN CASALILLA. "Transnational history", 1-14. B. ANDERSON. *Comunitats Imaginades*, (2005). Encara que Benedetto Odescalchi no coneguera a tots els membres de la família Parravicini, els llaços de confiança generats a través de l'epistolari i de la pròpia relació amb alguns dels seus membres constituïa uns lligams que mancomunaven els afectes i els interessos comuns.

realment similars i, a més a més, lligams estrets. Entre València i Milà els seus negocis es complementaren. A continuació s'observaran les seues relacions a Roma.

Com s'ha vist amb altres famílies de negocis, l'ímpetu per ampliar quotes de mercat i situar-se a centres privilegiats d'informació i observació del mercat internacional, va fer que Francesco Parravicini es traslladés a Roma constituint una empresa bancària als anys quaranta. Ara bé, els Parravicini ja havien sigut actius des de la segona meitat del segle XVI a la Ciutat Eterna. Per exemple, Ottavio Parravicini, de Como, fou nomenat bisbe el 1584 per Carlo Borromeo i posteriorment inserit al cardenalat el 1591 per Gregori XIV. Va formar part del col·legi cardenalici fins 1611, any en el qual va morir a Roma. Ottavio, el 1607, va actuar com a procurador especial de Muzio Parravicini de València a la fira de canvis de Plasencia, demostrant la gran relació entre negocis i càrrecs eclesiàstics en aquell moment.⁷⁵ A Milà, Giovanni Antonio Parravicini havia estat actiu en el comerç transalpí des d'almenys el 1610, transportant llanes ibèriques i cuirs i mantenint relacions financeres i comercials amb Lió, Nancy, Lille, Novi o Palerm. D'ençà el 1636 fins al 1642 van compartir «accomandita» amb els Carelli de Torí, gestionant l'empresa el seu fill Alessandro,⁷⁶ qui va tancar la raó comercial amb un 24 per cent de beneficis. A més a més, Alessandro va ser anomenat àrbitre en un conflicte comercial sobre l'herència dels negocis dels Odescalchi de Nuremberg, contractat com a tal per Carlo Odescalchi amb el consentiment dels seus germans Benedetto i Nicolò,⁷⁷ i demostrant la imbricació de llaços entre famílies.

Un dels seus fills, Francesco Parravicini, es va desplaçar a l'Orbe, donades les grans possibilitats brindades per una ciutat en constant creixement, centre urbà que va passar de 100.000 habitants a finals del segle XVI a 150.000 a finals del segle XVII.⁷⁸ Francesco va engegar un negoci bancari, arribant a ser una de les banques romanes més conegudes a meitat del segle XVII.

⁷⁵ H. KELLENBENZ. "I Borromeo", p. 822.

⁷⁶ G. TONELLI. *Affari e Lussuosa*. p. 103-104.

⁷⁷ BCCo, *FO*, Bust. 250, Fasc. 1. Memòria de la companyia, 1657-1659. En aquest document s'apunta a que Benedetto Odescalchi, ja cardenal, va poder influenciar el germà d'Alessandro, Francesco Parravicini, per tal de solucionar el conflicte a favor de la seua família i no de la dels seus cosins.

⁷⁸ G. TONELLI. *Affari e lussuosa*. pp. 100-104. R. AGO. *Economia Barrocca*, (1998).

Cal apuntar, però, la diferència entre la banca Parravicini i els actius comerciants genovesos Pallavicini,⁷⁹ amb qui els C&O també tingueren intenses relacions financeres i comercials, i qui allora estaven situats a Roma controlant una important banca implicada en el comerç portuguès al Brasil.⁸⁰ Més tard es parlarà d'aquesta important família. Ara em centraré en les activitats que van relacionar els Parravicini a Roma amb les companyies comercials dels C&O.

Les seues relacions no només es recolzaren en el crèdit. S'ha vist als Capítols IV-VI, que l'esfera de les activitats econòmiques durant l'Època Moderna estava composta per la diversificació d'activitats, entre les quals, la mercaderia i la finança eren, generalment, dos cares d'una mateixa moneda. És per això que les relacions entre Gènova i Roma, entre els Odescalchi i els Parravicini, també incloïen activitats d'intercanvi de béns. Així ens ho demostra la correspondència de l'any 1643, en la qual s'observa com la pràctica venia desenvolupant-se des de feia anys. Els Cernezzi i Odescalchi de Gènova acomplien, com ho feien per a altres agents, el rol de distribuïdors de les mercaderies a diferents indrets i agents diversos. També actuaven com intèrprets del mercat, anunciant l'oferta i la demanda de determinats productes. I, allora, podien fer valer la seua faceta de mercaders.

Durant l'any 1643, els C&O de Gènova enviaren diferents bales de *saglie* i de seda a Milà,⁸¹ per ordre de Giovanni Antonio Parravicino i Marcelo Airolido. Entre altres teixits, s'expediren de Roma cap a Gènova dos embalums de roba de segona mà. Un dels sectors claus, en el qual van destacar els Parravicini, foren les remeses de quadres i pintures enviades des de la Ciutat Eterna, centre de concentració d'artistes internacionals, cap a Milà, que passaven també per les mans dels Odescalchi de Gènova.

Pel que respecta als negocis alimentaris, des del port de Gènova es carregaven cap a l'Orbe diverses caixes de productes fruitals manipulats amb sucre de la qualitat més «exquisita possibile».⁸² A més, els C&O de Gènova proposaren als Parravicini introduir-se conjuntament en els negocis dels salaons de peix importats del Mar del Nord, negoci en el qual ja havien estat implicats els Cernezzi de València anteriorment: «vedo il prezzo

⁷⁹ Els comuns errors en les transcripcions onomàstiques de l'època, depenent de la llengua i del lloc d'inscripció dels noms, provoca una certa confusió a l'hora de situar a cada personatge al seu lloc. Som conscients, que en aquest treball ha pogut passar més d'una vegada.

⁸⁰ ASRo, FO, II D 4. A les cartes de 1643 l'escribà que copiava les cartes enviades a diferents banquers de Roma motra clarament les diferències entre Francesco Parravicino i Stefano Pallavicino. La trajectòria del Pallavicino s'analitza a les pàgines 38-39.

⁸¹ Segons el vocabulari Treccani, les *saglie* corresponen a teixits, generalment de llana, d'un ús comunment masculí. També podien haver-hi texits de seda, anomenades *levantine*, o de cotó.

⁸² ASRo, FO, II D 4. 1643, 7 de novembre.

si potrebbe cavar costi delli salumi, che me ne servirò al bisogno. In tanto, aspettarò se vi sarà parso darmi la commissione di una carica con mia participatione per poterlo provvedere».⁸³ L'escassetat de salaons al mercat genovès podia afavorir els seus beneficis. S'informava a Roma que els mercaders francesos a Gènova esperaven l'arribada de salaons, i en concret s'estava establint el preu del lluç a cinc reials de vuit per cànter,⁸⁴ considerat raonablement alt. Avisava al Parravicino d'allò «segurià perche possa servire a vostra signoria di disegni». Els afers comercials no eren casuals, calia tota la informació per traçar -dissenyar- el model a seguir en la compra venda. Allò mancomunava els C&O i els Parravicini, acostumats ja a treballar junts mitjançant forts llaços de confiança.

Un dels rituals que generava aquesta confiança fou el de les procures financeres a les fires de canvi. Cada trimestre s'informava de les activitats a Novi (fires d'*Apparizione*, *Pasqua*, *Agosto* i *Santi*). Uns mesos abans s'escriuien per enviar els despatxos. Durant la fira contactaven per saber com s'estava desenvolupant l'activitat. Un cop acabada la reunió financera s'interpel·laven per aclarir els comptes i tornar a programar els pròxims pagaments. Era un ritual en el qual s'assentava una relació constant, que semblava marcada per un perfecte metrònom. El temps marcava l'observança dels ritus. El ritu marcava la confiança. La confiança generava la capacitat de prestar diners amb la seguretat de poder recuperar-los amb l'avantatge més alt possible.

Els Parravicini de Roma no només utilitzaven els serveis dels operadors Odescalchi a les fires de canvi sinó que també es valgueren d'ells al centre financer venecià. El 30 de maig de 1643 els Parravicini feien valer a Pietro Martire Cernezzi de Venècia 1.633 florins a favor dels Odescalchi de Gènova a un interès de 3 per cent. L'escriptura de la transacció es formalitzava el 13 de juny des de Gènova, enviant-la a Roma. La recepció del document a Roma finalitzava l'operació.⁸⁵

La banca Parravicini realitzava pagaments a diversos agents eclesiàstics a favor dels Odescalchi, alguns d'ells setmanalment. Els pares Ferdinando Portignani, Covio, Santini, Sonorio (procurador general de l'Orde Somasca) i Vincenzo Saulie, eren receptors d'efectiu de la Companyia. Setmanalment, Ferdinando Portignani rebia quantitats que variaven entre els 45 i 30 escuts, que es reemborsaven a través de les fires de canvi a compte dels Parravicini. A més, els Parravicini també actuaren com a

⁸³ ASRo, FO, II D 4. 1643, 7 de novembre.

⁸⁴ ASRo, FO, II D 4. 1643, 14 de novembre.

⁸⁵ ASRo, FO, II D 4.

intermediaris bancaris. Ho demostra una transacció entre les banques romanes dels Vivaldi i Parravicini.⁸⁶

Però el banc dels Parravicini a Roma no va prestar serveis només a nom dels C&O de Gènova. Es disposa d'una documentació excepcional dels comptes a Itàlia de Manuel Cernezzi de València durant els anys seixanta. El 1665 Manuel Cernezzi, segon comte de Parcent, havia comprat, per ordre d'Abbondio i Carlo Rezzonico de Gènova, uns 8.000 escuts d'or de les cinc estampes i els havia posat en depòsit en la banca Parravicini a un interès anual del 3 per cent. Entre altres activitats, Francesco Parravicini feia pagar del compte corrent de Manuel Cernezzi al romà monsenyor Muggiasca, futur cambrer secret d'Innocenci XI,⁸⁷ en concepte de fabricació d'objectes d'argent, supose, per enviar-los a València. A les fires de Novi Ligure, les transaccions entre Parravicini, Rezzonico i Cernezzi de València, eren usuals.⁸⁸

Que Benedetto Odescalchi estigués relacionat amb la banca Parravicini queda totalment provat, vist que l'agrupació familiar entre Venècia, Milà, Gènova i València, estigué en continu contacte. Si bé Benedetto havia estat nomenat bisbe de Novara l'any 1650, traslladant-se a la regió llombarda, el 1656 tornaria a l'Orbe. Des d'aquell any, romandria al corrent de les activitats econòmiques de la família, i queda comprovat, a través d'algunes cartes girades entre ell i el seu procurador general a Milà, el senador Antonio Maria Erba, que les relacions amb el banquer romà foren fluides. De fet, al balanç general de la companyia de desembre de 1671, els C&O introduïen una disposició comptable de 166.661 lliures genoveses, 6 sous, 6 diners (vora 30.000 escuts), que disposaven al compte corrent de la banca de Francesco Parravicini de Roma.⁸⁹

El 1673, Benedetto Odescalchi, va donar ordre a Antonio Maria Erba per a que ingressés diners al seu favor al mateix compte, com el seu procurador financer Lucino ho havia fet fins aleshores. A més a més, li explicava que els diners que necessitava a Roma s'anaven traient de la banca Parravicini i controlant el compte el seu procurador Peregrino:

⁸⁶ Giovanni Batista Nazardi, de Venècia, devia aproximadament als Odescalchi de Gènova 905 escuts, que va ingressar al seu compte corrent de la banca Vivaldi. Els Odescalchi havien instituït Bernardo López com a procurador per a rebre la quantitat esmentada. Els Vivaldi havien de fer una transferència al banc Parravicini a través de l'apoderat López, on els Odescalchi tenien el seu compte corrent. Els Parravicini actuaven d'intermediaris, controlant que l'operació es realitzés de manera òptima.

⁸⁷ S. XERES. "Benedetto Odescalchi", pp. 11-20.

⁸⁸ Llibre de comptes de Manuel Cernezzi. AHN, SN, PARCENT, C. 225 D. 2.

⁸⁹ ASRo, FO, IX G 6. Balanç general de la companyia de 1671.

«In mano dell'istesso Lucino Vostra Signoria faccia calare tutto il danaro, che va entrando et al medesimo indirizzo. Poi gli ordini di quello che haverò da sborsare secondo i bisogni e spese che occorono e questo è il modo che si pratica in Roma, come Peregrino potrà raccogliere dal mio conto con il Paravicino».⁹⁰

El mateix any 1673, al balanç final de la companyia els C&O s'apuntava un nou dipòsit a la banca Parravicini de 10.164 lliures 11 sous i 6 diners, al voltant d'uns 1.774 escuts.⁹¹ Al mateix balanç, Francesco Parravicini hi apareixia com a deutor de 15.455 lliures, 8 sous i 9 diners, per valor de 2.759 escuts, que podrien ser part dels interessos generats pels diners situats al dipòsit del banc.⁹² Pocs mesos després, el cardenal Benedetto Odescalchi encomanava que s'invertiren a nom de l'empresa almenys 500 escuts a llocs de Monts de Pietat. En aquest cas, seria Francesco Parravicini, el seu assessor financer, qui havia de passar la veu a Gènova i Venècia per fer saber que la inversió no suposava riscos per a la Casa i podria fer augmentar el capital a la fira de canvis d'Agosto.⁹³ La confiança amb el Parravicini queda palesa i es demostra encara més quan Odescalchi, ja com a papa Innocenci XI, recomanava contractar a Giovanni Batista Bagliana el 1681, un jove de 20 anys, per tal que treballés a compte dels C&O, esgrimint la raó de que el jove s'havia format en la casa Parravicini.⁹⁴

En conclusió, l'esfera de negocis dels Odescalchi i Parravicini a Roma fa prendre cos a la imatge que les relacions d'àmbit privat, dels seus afers financers, tingueren una translació a l'esfera del poder polític romà. No només la micropolítica i les lluites de faccions internes dintre de la Cort romana poden explicar de quina manera s'arrapaven oficis i altres prebendes eclesiàstiques. Així ho expressa Maria Antonietta Viceglia, qui dóna un impuls per a l'estudi compassat de les relacions polítiques entre la Monarquia Hispànica i els seus agents i els esdeveniments de la Cort pontifícia.⁹⁵ Al meu parer, cal incloure també l'univers personal del subjecte per entendre de manera complexa les claus de la mobilitat social a la Roma de finals del Sis-cents. L'apropament microhistòric, reexplora la vida privada i les relacions interfamiliars prèvies a un esdeveniment clau, com el fet de cenyir-se la tiara pontifícia, i vessa llum en el debat sobre l'esfera pública i

⁹⁰ P. GINI. *Epistolario Innocenziano*. 1673, 11 novembre.

⁹¹ ASRo, FO, IX G 6. Balanç general de la companyia de 1673.

⁹² ASRo, FO, IX G 6. Balanç general de la companyia de 1673.

⁹³ P. GINI. *Epistolario Innocenziano*. 1674, 16 juny.

⁹⁴ ASRo, FO, III E 3. 1681, 22 gener.

⁹⁵ M.A VISCEGLIA. *Roma papale*, (2010).

privada als espais de trobada internacional com la Ciutat Eterna. Un debat que posa al centre de la qüestió, com es podrà seguir en les pròximes pàgines, la reconsideració de les famílies de negocis en la transformació cap a un rol polític, considerat generalment com una desviació de capital cap a *mans mortes*.

Encara que no he trobat la prova determinant que verifiqui la compra dels oficis curials per part del Parravicini a favor de Benedetto Odescalchi, sí que queda palès que l'acció haguera pogut ésser realitzada sense cap inconvenient. De fet, el 1671, els C&O tenien dipositats al banc de Francesco Parravicini una quantitat d'escuts que arribava quasi als 30.000, la mateixa quantitat que, suposadament, havia desemborsat Benedetto per aconseguir la dignitat cardenalícia mitjançant la falla del joc de cartes.

Do ut des. Francesco Parravicini moria el setembre de 1669 i suplicava al pontífex «a voler essere patrone e protettore singularissimo di questa mia Casa e miei figli, per l'antica servitù che gli professo».⁹⁶ Així fou, Innocenci XI va preparar encàrrecs als fills del Parravicini. Giovanni Antonio Parravicini fou titular del càrrec de tresorer secret i dipositari de la Cambra Apostòlica entre 1682 i 1690. A més, el Parravicini va obtenir el contracte de la Zecca pontifícia en el mateix període. Aquell important càrrec dintre de la Cúria, relacionat íntimament amb els negocis econòmics de la família, li conferia el privilegi d'encunyar monedes per compte propi i de fer-ho per a tercers a canvi d'emportar-se un percentatge a les arques privades familiars. A més a més, s'afegia la facultat d'exportar el metall lliurement i sense despeses,⁹⁷ tancant un marc de relacions que ballaven entre allò públic i privat, entre allò institucional i allò familiar, que ajuntaven els Odescalchi i els Parravicini.

Benedetto Odescalchi i les banques romanes

(II) Els Vivaldi, Pallavicini, Sparapani & Greppi i Arrigoni

El procés de consolidació del paper dels Odescalchi a Roma va passar també per la seua funció de mediació i col·laboració amb altres banquers de la ciutat. Si bé la seua referencial fou la banca Parravicini, els Odescalchi van mantenir relacions econòmiques amb, almenys, sis firmes creditícies que connectaven l'Orbe amb altres punts del comerç italià i, en general, internacional. A continuació, de manera sòbria m'agradaria assenyalar

⁹⁶ ASRo, FO, III D 11, fasc.50. Extret de: F. BUSTAFFA. "Comaschi a Roma", p.168.

⁹⁷ F. BUSTAFFA. "Comaschi a Roma", pp.168-169.

algunes de les seues relacions. Al meu entendre, el poder del *background* financer fou la clau de l'ascens social de l'Odescalchi a Roma.

Els Vivaldi foren un dels contactes més assidus durant, almenys, l'any 1643. Aquests eren també reconeguts banquers-mercadors situats a Roma i amb negoci de canvis i comerç amb la Península Ibèrica. Així ho reconeixia un testimoni -Agostino Sestri, genovès- qui assegurava que els Vivaldi negociaven pòlisses i altres assegurances, anotant-ho tot als seus llibres de comptes.⁹⁸ Aquesta banca feia transaccions a favor dels Odescalchi mitjançant la banca Parravicini, però, també tenia negocis sense intermediació d'altres banquers, instituint una relació purament financera. A les fires anaven els despatxos per gestionar els crèdits recíprocs i s'enviaven els preus del valor del canvi.⁹⁹ Els interessos canvistes foren avantatjosos, com així ho demostra la documentació. El 14 d'agost es giraven 4.000 escuts a favor de la banca Vivaldi que, per ordre de 12 de setembre, tornaven a girar-se per a la fira dels Sants amb un 2'5 per cent de benefici.¹⁰⁰ El mateix dia els C&O expedien una carta a altres financers, Greppi & Sparappani, per amonestar-los perquè les seues transaccions estaven tenint poc d'avantatge i esperaven «vi sarà parso di rimediarla», ja que l'interès no assolía el 2 per cent.¹⁰¹

Les gestions a les fires de canvi realitzades pels C&O incloïen a diferents agents: els Castelli de Florència (219 escuts),¹⁰² Giovanni Carlo Gandolfo (2.009 escuts),¹⁰³ Carlo Ferrari (2.504 escuts),¹⁰⁴ o l'abat Cesare Righini (3.114 escuts),¹⁰⁵ entre d'altres. En aquests afers s'observa l'ús de la banca Vivaldi per posar en circulació capital a favor de la xarxa dels Odescalchi a Roma. El 21 de novembre, monsenyor Alessandro Omodei, havia de retirar 2.504 escuts, 19 sous i 2 diners de Carlo Ferrari.¹⁰⁶ La transacció, mitjançant els C&O, es cobraria per la banca Vivaldi. L'Omodei, originari d'una de les famílies de negocis de Milà més influents del segle XVII, fou promocionat, més tard, el

⁹⁸ Citat en R. AGO. *Economia Barroca*, p. 140.

⁹⁹ ASRo, FO, II D 4.1643, 7 novembre. «Li negotii della quale si vanno tirando avanti con assai buon ordine sendo di qui seguite le accioni. Et posti li prezzii de cambii, come vedrete del inclusa notta, che ve ne servirete in quello occorre».

¹⁰⁰ L'interès trimestral en aquest cas era el mateix que es pagava entre València i Medina del Campo, a raó de 2'5 per cent i, per tant, d'un total anual del 10 per cent.

¹⁰¹ ASRo, FO, II D 4. 1643, 5 setembre. «Non restando però di dirvi che in questa assegnatione resto da voi molto svantaggiato di quello mi hanno fatto altri havendomi assignato partita rilevante a 96, $\frac{3}{4}$ che per ciò potete vedere quello sia considerabile la differenza et haverli consideratione per potere continuare con maggiore ànimo».

¹⁰² ASRo, FO, II D 4. 1643, 28 de novembre. 1643, 5 desembre.

¹⁰³ ASRo, FO, II D 4. 1643, 28 de novembre.

¹⁰⁴ ASRo, FO, II D 4. 1643, 21 de novembre. 1643, 19 desembre. 1643, 26 desembre.

¹⁰⁵ ASRo, FO, II D 4. 1643, 7 de novembre.

¹⁰⁶ ASRo, FO, II D 4. 1643, 21 de novembre.

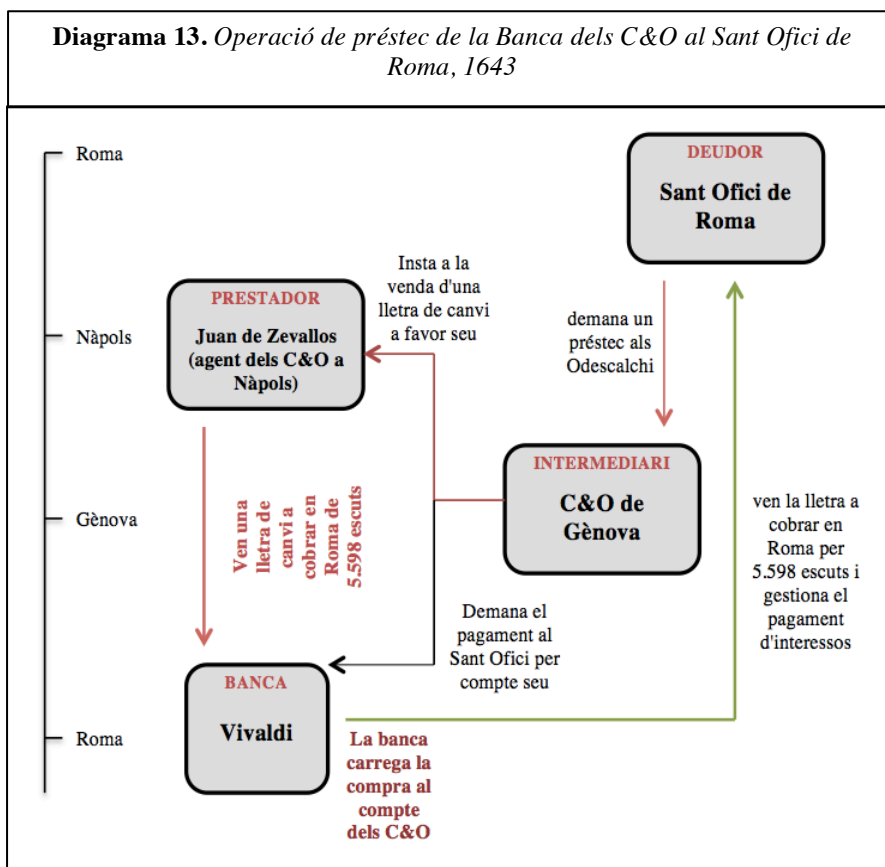
1652, a la dignitat cardenalícia per Innocenci X, igual que Odescalchi, i va assistir al conclave de l'elecció d'Innocenci XI.¹⁰⁷

Per completar el marc de constitució de les xarxes financeres dels Odescalchi cal que s'observe la relació amb el banquer Stefano Pallavicini. La família Pallavicini, d'origen genovès, va participar, com altres agents mediterranis durant l'època, en el comerç transatlàntic, fins i tot després de l'anomenada decadència dels genovesos d'ençà el 1626. De fet, Stefano Pallavicino havia contribuït, suposadament, a la configuració de la companyia de comerç del Brasil a Portugal i la cort lusitana l'havia autoritzat a conduir dos dels seus vaixells a Rio de Janeiro els anys 1655 i 1658, esquerdant el monopoli portuguès en el comerç transatlàntic.¹⁰⁸ Stefano es va desplaçar definitivament a Roma amb la seua filla, Maria Camilla i el seu germà Lazzaro, constituint una banca a Roma, amb la qual feia diferents transaccions financeres i favors als Odescalchi. El 14 d'agost de 1643 el Pallavicini s'encarregava de l'entrega de vora 5.000 escuts per part de Juan de Zevallos, prenedor de gra per als C&O des de Nàpols. En aquesta operació Zevaglios havia de prestar la quantitat dels diners esmentats al Sant Ofici mitjançant el Pallavicini però a raó dels C&O. En la prestació de diners al Sant Ofici romà, s'instava al Pallavicini a aconseguir el major preu possible pel préstec, encara que part dels beneficis se'ls quedés Giovanni de Zevaglios.¹⁰⁹

¹⁰⁷ Les relacions entre Odescalchi i Vivaldi: ASRo, FO, II D 4. El 21 de novembre escriviren a Vivaldi: «E poi venuto occasione di rimettervi scudi 2.504:19:2 a scudi 99 $\frac{3}{4}$ per cento, per li 28 corrente, da Carlo Ferrari lettera inclusa di Guglielmo e Francesco Van Der Staten. Con la quale vi piacerà procurarne il consueto et provvedere anche di questi l'avanzo in fiera prossima d'Apparizione con il credere sopra di voi al più vantaggio dandonde ragione. L'inclusa lettera per Monsignore Homodeo contiene raccomandatione a favor del detto Ferrari per la pronta sodisfazione di detta partita che vi piacerà fargliel' havete ne occorendomi di più per hora. B.L.M». El cobrament del prop de 2.500 escuts s'allargarà fins a final d'any, on els C&O avisen que si Ferrari no accepta el pagament de manera immediata s'obriria un *protesto*.

¹⁰⁸ G. TOSCO. *La Compagnia Genovese*, p.144.

¹⁰⁹ ASRo, FOB, XXXII F 2. 1643, 14 agost. «Et se il signore Giovanni de Zevaglios di Napoli nostro vi havesse ancora dato ordine di comprarli scuti 5.598:15 che vi tra per lo Bartolomeo, et se potesse alcanzare che il Santo Officio arrivasse a maggiore pretio mi accontenterei anche che restasse in lei l'utilie per l'obblighi maggiori che potesse fare al detto Officio alla forma che si fece».

L'activitat financera fou eminentment adequada per tal d'assolir posicions de reconeixement social a l'entorn curial. Els Pallavicini designaren un dels seus membres per incloure'l dintre de nous circuits de sociabilitat. Lazzaro, germà de Stefano, va aconseguir el 1669, per part de Clement IX, la dignitat cardenalícia i va participar, més tard, al conclave de l'elecció d'Innocenci XI com a papa, igual que ho va fer l'Omodei.¹¹⁰ Les relacions anteriors havien afermat la postura pro Odescalchi, qui tenia un vot, per descomptat a favor seu i un membre més a la facció de pressió interna de la seu papal a l'hora de l'elecció, a més a més, disposant d'una capacitat financera potent. Una vegada proclamat papa, Stefano Pallavicino va continuar els negocis amb la família, arribant a gestionar la compra del ducat de Ceri, aleshores en mans dels Borromeo, per als Odescalchi, d'on Livio Odescalchi, nebot del papa, seria duc.¹¹¹ De fet, al maig de 1677 va girar a favor dels Odescalchi 25.000 escuts de marques genoveses.¹¹² De nou, es torna a veure com la comparació de les trajectòries personals i familiars, en aquest cas, denoten una certa normalitat de la consecució dels processos d'integració en els afers polítics per part d'entorns clarament econòmics.

¹¹⁰ A. SPIRITI. "Arte e politica", p. 271.

¹¹¹ ASRo, FO, X B 6. 1677, 15 maig. Carta de Stefano Pallavicini a Antonio Maria Erba.

¹¹² ASRo, FO, X B 6. 1677, 26 maig. D'això informava Antonio Maria Erba a Innocenci XI.

De fet, Tobbia Pallavicino de Gènova, probablement relacionat per sang amb Stefano i Lazzaro, va escriure i publicar el 1652 l'obra *Della navigazione e il commercio*. En aquest text mostra la seua admiració per les Províncies Unides i el procés d'hibridació aconseguida entre el món dels negocis i l'esfera política, clau de l'èxit dels neerlandesos en l'esfera internacional, segons l'opinió de Tobbia. Al seu parer, el govern dels mercaders generava «i migliori spiriti e i più savii politici di tutte le nationi del mondo».¹¹³ La societat que anhelava Tobbia, en la qual els mercaders pogueren manejar les regnes de govern d'una «nació», estava portant-se a terme, en part, en el cas del Vaticà. No m'enganyaria si afirmés que bona part dels cardenals que he anomenat anteriorment tenien una formació complementària sobre les activitats econòmiques, capacitat que fou clau, per exemple, en l'elecció de Benedetto Odescalchi com a papa Innocenci XI, i en la consegüent renovació de les arques públiques vaticanes. Alhora, durant el govern pontifical, l'Odescalchi es va envoltar de persones hàbils en els afers econòmics, com per exemple Giovanni Battista De Luca.

Per acabar, anomenaré només alguns banquers relacionats amb els Odescalchi de manera secundària. Entre ells, els germans Sprapani, originaris de Camerino, província de Macerata. El 1621 havien comprat un negoci de mercaderies, però també adquirien crèdits a Roma pel valor de 38.262 escuts.¹¹⁴ Al 1643 sembla que estaven associats amb altres mercaders-banquers originaris de Como, els Greppi.¹¹⁵ Els contactes foren més esporàdics i estaven relacionats amb el negoci del blat de Nàpols i Puglia, que connectaven els Ciriaci de Nàpols amb Gènova, passant algunes ordres pels Greppi & Sparapani. Tanmateix, la mala gestió dels canvis a les fires va fer que, a partir del 12 de setembre, els C&O de Gènova no s'interessaren més per consolidar les relacions.

De la mateixa manera succeí amb altres mercaders-banquers situats a Roma, com els Arrigo Arrigoni, o els Farsetti & Pavia. Els C&O havien gestionat algunes lletres de canvi dels Arrigoni a la fira de Pasqua, enviant finalment la circular de canvi de les remeses que se li havien fet a la fira: 504 reals de Giovanni Filippo Merello i 102 reals de

¹¹³ Citació extreta de G. TOSCO. *La Compagnia Genovese*, p.162.

¹¹⁴ R. AGO. *Economia Barrocca*, p. 179.

¹¹⁵ F. BUSTAFFA. "Comaschi a Roma", p. 168. L'autor apunta que Luigi Greppi era originari de Como i banquer a Roma. A més, fou executor del testament de Francesco Parravicini, fet que demostraria una intensa relació d'amistat i confiança entre ambdós. De fet, així ho proclamava amb l'aplicació de la política contra el nepotisme en la qual pretenia aconseguir que els càrrecs eclesiàstics d'àmbit econòmic estiguessen en mans de persones capacitades per tal de desenvolupar-los correctament. Al segle XVIII: K. KAPS. "Small but powerful", pp. 427-455.

André Petropch.¹¹⁶ Cap a finals d'any s'escriurien amb els Farsetti & Pavia per qüestions de canvis en relació amb el contractista de gra de Palerm Giovanni Andrea Massa.¹¹⁷ Accions, en definitiva, que demostren la complexitat de relacions establertes en la constel·lació dels afers privats dels Odescalchi i que Benedetto a Roma gestionaria de manera particular.

4. Les relacions de patronatge familiar a Roma: Benedetto, cardenal i papa Odescalchi

Fóra com fóra, Benedetto va aconseguir la dignitat cardenalícia. Des d'aquell moment, la seua vida estaria lligada als afers de l'Església, però això no va significar que deixés de pensar per sempre més en la seua família i els negocis que l'envoltaven. Ser cardenal el va revestir de reputació social, però no només a ell, sinó també a l'entramat familiar més ample. Les seues accions «privades» van encaixar perfectament a les activitats que, com a purpurat, podia desenvolupar al cor mateix de la Cúria romana. Si bé va afavorir a membres de la xarxa a la qual estava afiliat, cal assenyalar que ascendir socialment no va significar deixar enrere la vida anterior i, per això, en aquest apartat lligaré les reflexions sobre els processos d'ascens social tractades al Capítol VII.

Les relacions amb el germà Carlo Odescalchi

La ritualitat en la correspondència privada de Benedetto possibilitava que la informació passés d'un subjecte a un altre a cop de metrònom, generant una cadència en la qual s'anaven produint esdeveniments de forma harmònica. Com un metrònom comptaven el temps Carlo Odescalchi i el seu germà Benedetto per escriure's missives, ara curtes, ara llargues, sobre una multiplicitat d'afers i esdeveniments. El temps, en la seua accepció climatològica, fou essència del seu ritual informatiu, estació per estació, representada a través de les paraules que hui dia ens arriben gràcies a la seua correspondència. La importància del temps tenia diverses raons. Poèticament transportava els subjectes a ambients diferents. Benedetto llegia la informació sobre les estacions que es succeïen a la seua ciutat natal, Como, i a Milà, on Carlo Odescalchi va

¹¹⁶ ASRo, FO, II D 4. 1643, 4 juliol.

¹¹⁷ ASRo, FO, II D 4. 1643, 28 novembre.

viure la segona meitat del segle XVII. D'altra banda, Carlo entenia el context ambiental de Benedetto amb la calor i les pluges romanes. Més enllà de la poètica, parlar del temps com a oratge referia una via comunicativa important. Cada estació podia augurar una bona collita els mesos successius o, pel contrari, fer esperar dificultats econòmiques. L'oratge fou, i continua sent, clau en les economies que basen una bona part del seu teixit productiu al sector primari. El conreu de vinyes, blat, arròs o civada depenia, en bona mesura, de si la climatologia eren més humida o seca.¹¹⁸ Més encara després que, el 1656 Benedetto deixès en mans del seu germà Giulio Maria el bisbat de Novara.¹¹⁹ Tot i la renúncia a la seua gestió, Benedetto no va deixar de percebre els beneficis que se'n derivaven d'ell. Bona part de la collita de vinyes i cereal del senyoriu eclesiàstic es comercialitzava per part de Benedetto, qui, aleshores distant, encarregava la informació sobre la seua gestió a Carlo Odescalchi, i posteriorment, a Antonio Maria Erba.

A més a més, els intercanvis comercials entenien bé del clima i les conseqüències dels esdeveniments meteorològics per al seu bon transcurs. La neu dels Alps condicionava l'arribada de carros, els temporals marítics retardaven l'eixida o l'arribada de vaixells, la pujada de rius per la pluja podia fer perillar alguns dels seus agents als camins.¹²⁰ La natura i els seus capritxos foren, sense dubte, un dels afers constitutius dels interessos entre dos persones distants. Més encara quan la natura, segons els estudis mèdics, afectava directament la salut. Moltes de les malalties que patien els membres de la xarxa foren atribuïdes a la humitat, la sequedat, el vent i en general les condicions climatològiques de cada zona. Els continus trasllats que Carlos Odescalchi va fer de Como a Milà i de Milà a Como o altres ciutats, van respondre a consideracions mèdiques relacionades amb el clima.¹²¹ Ben mirat, Benedetto Odescalchi va utilitzar l'excusa climatològica per abandonar la seu bisbal de Novara i traslladar-se a la Ciutat Eterna el 1656. Segons va argumentar, no podia viure en aquella plaça que li feia tindre mala salut.

¹¹⁸ Els estudis sobre la història de la climatologia ha suscitat un gran interès des de la darrera dècada, i queda plasmat, entre altres, en la publicació de monogràfics dedicats a la temàtica: A. ALBEROLA ROMÀ (coord.), *Les catàstrofes naturals*, (2011). En la relació de cartes es pot observar la importància que li donen a l'oratge per a la collita. ASRo, FO, II L 6. 1669, 24 agost. 1669, 7 setembre.

¹¹⁹ ASRo, FO, II D 7, n.9. El primer de maig de 1656 Felip IV donava el seu beneplàcit a Roma per a que Giulio Maria Odescalchi pogués ocupar el càrrec de bisbe de Novara que li havia deixat el seu germà Benedetto Odescalchi. Lluny de destacar-se per una posició allunyada de la promoció dels seus familiars dintre de les jerarquies eclesiàstiques podem veure com Benedetto, en aquest cas, afavoria un dels seus germans amb el títol de bisbe i la facultat de cobrament de les seues rendes.

¹²⁰ ASRo, FO, III E 3. 1684, 22 novembre. En una carta Antonio Maria Erba conta a Benedetto Odescalchi una anècdota de com l'apujada del riu fou miraculosament aturada degut a que un jove portava un «agnus Dei» de Pius V. 1684, novembre 22. També era important l'arribada del correu i el trànsit de les carretes.

¹²¹ Algunes de les consideracions que relacionaven la climatologia i la salut: ASRo, FO, II L 6.

El temps transcorregut, l'edat, va condicionar la necessitat de trobar una plaça més traficada i plena d'oportunitats com era la ciutat cosmopolita de Roma a la qual es va moure. El cardenal tenia 45 anys quan va deixar el bisbat novarès i va decidir tornar a envoltar-se dels grans prelats de l'Orbe.

Més enllà del temps, els germans Odescalchi compartien l'interès per la solució i consecució dels negocis i per la cura de la seua xarxa d'afinitats. Durant el període cardenalici de Benedetto i després de la seua tornada a Roma, la coordinació entre els germans serví per gestionar els negocis: fires de canvis, inversions immobiliàries, socis comercials, explotació del mercuri, activitats agrícoles, préstecs o comerç de béns luxosos romans.¹²² També per gratificar alguns subjectes a través de l'articulada xarxa transnacional de què disposaven. Els poders dels Estats de l'Església, la Monarquia Hispànica en els seus múltiples territoris (Madrid, València, Milà o Nàpols) o la República de Venècia i el Sacre Imperi Romà, eren territoris i poders accessibles per als membres d'aquesta poderosa xarxa influent i coordinada entre les diverses corts europees.

L'ús del poder i la promoció transnacional d'agents propers als negocis de la família, davant les possibilitats que oferien els contactes amb la Monarquia Hispànica i els Estats Pontificis foren utilitzats en diferents ocasions per Benedetto, com s'ha vist al Capítol VII amb la promoció de Antonio Maria Erba. Evidentment, no només s'ajudava a ascendir als membres de la família. Un exemple és el cas de la promoció del fill del baró Giovanni d'Inzaghi, reconegut militar i contractista de les mines de mercuri del Sacre Imperi i soci capitalista dels Odescalchi. El fill del baró, natural de Viena, havia sigut enviat a estudiar a Salamanca, on havia obtingut el títol de batxiller. Seguidament, es va traslladar a la Cort de Madrid, on va decidir romandre al servei del rei. Tot i l'elecció de no tornar a la Cort Imperial, el pare del jove pretenia que el seu fill ocupés un càrrec de

¹²² La correspondència consultada entre els anys 1668 i 1672 que Carlo Odescalchi, des de Como i Milà, va enviar a Benedetto Odescalchi a Roma, mostra la importància atorgada per ambdós germans vers els afers econòmics familiars. No podria afirmar que Carlo Odescalchi era el cap de la companyia comercial observant la correspondència i la capacitat de decisió pràcticament simètrica que tenen els dos membres. Cadascuna de les decisions de Carlo Odescalchi li eren consultades a Benedetto. La correspondència en alguns moments es podria assimilar a la correspondència comercial que he tractat per a la primera part del segle XVII en els capítols IV, V i VI, tot i que en aquest cas es tracta de missives entre germans i no sols entre socis comercials, ampliant-se les temàtiques i multiplicant els camps d'estudi. El tractament minucios dels negocis que s'esmenten entre els germans obligaria a encetar un nou camp de recerca que queda obert per a un futur. Per això, només tractaré alguns aspectes en els quals Carlo i Benedetto van estar implicats, com es veurà als apartats posteriors. ASRo, FO, II L 6, Cartes de Carlo a Benedetto Odescalchi, 1667-1669. ASRo, FO, II L 7, Cartes de Carlo a Benedetto Odescalchi, 1670-1671.

rellevància entre els grups privilegiats de la Monarquia Hispànica i fou per això que va demanar als Odescalchi la seua intermediació. En una carta a l'abril de 1671, Carlo Odescalchi li escrivia al seu germà Benedetto demanant-li que intervingués en l'assumpte, pels molts lligams i deutes personals que hi tenien amb el baró, qui personalment havia mediat per incloure l'empresa dels Odescalchi dintre de l'explotació de les famoses mines. Així doncs, la petició s'iniciava quan el cardenal Odescalchi, usant la seua xarxa de relacions, escrivia al cardenal Pascual d'Aragó, qui havia sigut virrei de Nàpols i membre del Consell d'Estat i aleshores formava part del Consell de Regència de Carles II. Alhora redactava una missiva al comte d'Oropesa, en aquell moment president del Consell d'Itàlia, així com a Giovanni Battista Crotta, natural de Milà i contacte directe de la família Odescalchi, membre del Consell del Tribunal de la Comptadoria Major de Comptes de la Monarquia.¹²³ Finalment, s'instà a Odescalchi a parlar amb l'influent cardenal Portocarrero. Totes aquestes peces decisives en el poder de la Monarquia havien de facilitar al fill d'Inzaghi al seu objectiu, trobar un lloc de reconeixement social a Madrid.¹²⁴ La via consistia en activar la veritable xarxa de personatges transnacionals que es movia entre diferents territoris de la Monarquia i que connectava les elits de poder. Una xarxa manejada i articulada pels germans Odescalchi.

Carlo va mitjançar per molts altres correligionaris i agents que treballaven amb la Casa, ocupant una posició central en la centrifugadora d'ascens social en la qual la seua família era clau per la seua posició transnacional i els seus contactes amb els diferents poders de l'Europa del moment. Tanmateix, va morir sense cap títol de reconeixement social i a cap de les missives s'observa la seua intenció d'ascendir socialment. El seu germà Giulio Maria era bisbe de Novara, anomenat com a successor del bisbat per l'altre germà seu, el cardenal Odescalchi. Carlo ajudava a ascendir a diferents parents i amics de la família. Per què ell mai va voler o mai va aconseguir un títol? Quin era el seu lloc en una suposada estratègia familiar que empentava tots els membres de la Casa cap a posicions privilegiades?

¹²³ AHN, *OOMM*, Caballeros_Santiago, Exp. 2224, Img. 9.

¹²⁴ ASRo, *FO*, II L 7. 1671, 28 abril. El comte d'Inzaghi en una altra carta de 8 de juliol de 1671 semblava estar molt content de l'acció promoguda pel cardenal al seu favor, en la qual lloava també la intermediació dels Parravicini: «restava soddisfatto delle risposte de tutti come lo fa interamente l'Inzaghi delle lettere vostre l'ha honorato la raccomandazione del figlio in Spagna giusto che se ne premure et con il mezzo di Parravicino sarà tanto piú sicuro il recepto.»

Carlo mai va veure el seu germà arribar a Papa però sí que va viure moments en els quals va existir la possibilitat. Després de la mort de Clement IX, com cada cop que vacava la cadira de Sant Pere, tots el purpurats foren cridats a reunir-se en conclave per decidir el nou cap de l'Església, una lluita de faccions i poder en la qual resideix bona part de la macropolítica europea del moment.¹²⁵ Benedetto Odescalchi, en aquell conclave, a principis de 1670, va ser un dels considerats papables. El seu nom va sortir entre els candidats que no van obtenir suficient recolzament. Només el fet, la possibilitat real de ser anomenat i votat com a un candidat vàlid, ens pot semblar d'interès rellevant.¹²⁶ En la correspondència conservada, el germà Carlo, abans d'entrar al consistori d'elecció, va escriure una carta com ho feia habitualment. Mesos després, al maig, i ja escollit Clement X, Carlo es va alegrar de la finalització del conclave, però sense deixar veure la possibilitat que havia tingut el seu germà:

«Lodato Dio che finalmente si sente la fine del conclave doppo tanta longhezza. Con le prime spero sentire ne sia Vostra Eccellenza uscita con intiera salute. Si come ho goduto in sentire colà dentro se la sia passata meglio di quello si poteva dubitare non si deve ponto dubitare che l'elezione non sia stata santissima solo in tenere l'età si avanzata che possi essere non di gran durata. Ma Dio che l'ha voluto, dobbiamo sperare li darà vita e salute pari al bisogno della sua Chiesa. Mentre, pare le frequenti mutationi siano sempre di pregiuditio. Stavo con passione potesse con il portar avanti la resolutione riscaldarsi soverciamente l'aria e causare de quelli palli effetti e seguito altre volte Nostro Signore è certo che dispone sempre tutto per il meglio e ne sia per sempre ringraziato».¹²⁷

Aquella carta, enviada per Carlo després del conclave a Benedetto no sembla que fos contestada amb la notícia d'haver sigut candidat papable, o almenys no li va donar la importància corresponent o esperada per nosaltres. De fet, ell només apuntava que el consistori semblava que havia sigut més favorable cap al seu germà d'allò que ells havien esperat, però poca cosa més. En canvi, sí que va mostrar la seua alegria al veure que Benedetto havia sortit de l'aïllament que pertocava en els casos d'elecció d'un pontífex, per poder reprendre de nou la comunicació sobre els negocis sense noves interrupcions. El Cardenal no estava d'acord amb algunes de les decisions que el seu germà havia pres durant aquells mesos que havia estat privat de contactes amb l'exterior, i per això Carlo li demanava de deixar a banda les seues diferències: «Non mi rende mervaglia che Vostra Eccellenza doppo l'uscita dil conclave provi qualche differenza per come la penso,

¹²⁵ M.A VISCEGLIA. *Roma papale*, (2010).

¹²⁶ R. AGO. "Hegemony over", pp. 229-247. El cardenal Benedetto fou anomenat al conclave.

¹²⁷ ASRo, FO, 2 L 7. 1670, 7 maig.

sarebbe meglio si sforzi ancora di far un poco più mutto del suo solito che oltre similli altri buoni effetti e contarà il riposare più saporitamente e meglio d'assai».¹²⁸

Per allò que he pogut seguir de les seues missives, la relació va continuar igual. L'interès pels negocis, les finances, la família i la xarxa. Sempre amb les malalties i el temps com a marcadors de la ritualitat. Eixes mateixes malalties que privaven al cardenal Odescalchi de poder escriure de mà pròpia en algunes ocasions i que el feien romandre al llit sense poder deixar-se veure per la ciutat,¹²⁹ li feren pensar diverses vegades que mai podria arribar a cenyir-se la tiara pontifícia. De fet, abans d'entrar al conclave havia dictat testament, assegurant les seues voluntats pòstumes en cas que perillés la seua vida: «haveva fatto nottare nel foglio sigliato sogiongendomi poi che il suo testamento era nelli atti del Cattaneo, notario qua in Como, in *scriptis* sigliato, nel quale altre volte motivo, faceva istanza d'impiegare lire 6.000 per fondo della messa lasciata de dire al signore Tommaso a Moltrasio».¹³⁰

La incertesa que mostrava Benedetto davant de la seua mort el va fer redactar testament, però Carlo va morir abans que el seu germà i ho va fer, com he dit, sense aconseguir cap títol per a ell ni tampoc per als seus fills. De fet, el seu primogènit, Livio Odescalchi, estudiava a Milà però, de cop en cop, Carlo el portava a Como fent-lo escapar dels cursos que seguia.¹³¹ Livio semblava un jove distret i, potser, fins i tot capaç de trencar algunes de les normes que el poder adult de la família li volia imposar.

¹²⁸ ASRo, FO, II L 7. 1670, 21 maig.

¹²⁹ Totes les descripcions d'Innocenci XI derivades de les seues biografies apunten a un papa molt reservat que passava dies tancat a la seua habitació i que, fins i tot, no feia misa tots els dies. Entre les sorpreses de la seua elecció estigué la mala salut que disfrutava, impeding-li portar a terme les activitats usuals d'un papa. R. BÖSEL, A. MENITI IPPOLITO, ETC (ed.). *Innocenzo XI Odescalchi*, (2014). En la seua correspondència es parla contínuament de «la flussione», «la gotta», els problemes que el deixaven sense la capacitat d'escriure -tot i que sempre acabava les cartes amb la pròpia ma i firma per fer entendre que cap altra persona havia escrit en lloc d'ell-. Carlo parlava també del seu estat de salut i de la de les persones més properes. Fins i tot, parlen dels tractaments mèdics a seguir, molts d'ells connectats a nivell internacional amb noves receptes per a la curació que demostren que les connexions comercials, financeres i polítiques també van transmetre models culturals, entre els quals les innovacions mèdiques. Al desembre de 1670 Carlo Odescalchi explicava que li havia arribat aigua de Nocera, que tenia, segons els químics del moment, capacitats curatives per a les malalties de la pell. A més, per als dolors renals Carlo deia en juny de 1671 «non vi è male che habbi più quantità di rimedii di quello de dolori renali d'incerta riuscita però secondo la qualità de temperamente. L'Alice mi mandò quello che usa de poco tempo in qua che deve essere cavato del Senet, autore tedesco, il meglio è pregar a Dio non havere bisogno».

¹³⁰ ASRo, FO, II L 7. 1670, 21 maig.

¹³¹ ASRo, FO, II L 7. 1670, 21 maig. «Da Como ancora acuso l'humilissima di Vostra Eccellenza de 10 che havevo risolto far qua le feste ne mi dava fastidio solo la scola che in certo modo perde Livio non ostante che qua ancora non perde il tempo quando volessi mutar pensiero in pensare in praticarlo per che sono 364 giorni»

Aquest fet va provocar que a la mort de Carlo, Benedetto Odescalchi haguera de prendre's cura dels seus nebots, ja que el seu germà havia deixat tres descendents, dos filles i un fill, Livio, com s'ha vist al Capítol VII.

Livio Odescalchi i la influència de l'antinepotisme

Benedetto, des de 1673 va haver de gestionar la vida del seu nebot. El va enviar a estudiar a Como, li va prohibir ajuntar-se amb altres joves de la ciutat per tal que no el corromperen i,¹³² finalment, va obligar-lo a traslladar-se a la Ciutat Eterna.¹³³ Benedetto dirigí els afers que el seu germà havia comandat des de Como i Milà i ho va fer amb l'ajuda indispensable d'Antonio Maria Erba i de Mario Lucino. Va vendre els cavalls innecessaris, va acomiadar el servei que ja no li era útil a Livio, va reorganitzar la hisenda familiar i va confiar només en poques persones per controlar els negocis propis.

Livio va arribar a Roma patrocinat pel seu oncle Benedetto. El jove fou tot un personatge a la Roma del moment, raó per la qual ha sigut estudiat des de diferents punts de vista, destacant la seua passió vers el mecenatge artístic,¹³⁴ o la seua vida en relació al poder papal.¹³⁵ El dia que fou declarat papa Innocenci XI, Livio es trobava a l'Orbe, fet que revestia el personatge d'una rellevància inusitada. El més segur és que el nebot del cardenal esperava, com així havia ocorregut des de l'Època Medieval que, com a *nipote* del papa, se li concedís algun càrrec d'alta importància dintre de l'entramat curial pontifici, tot i les veus que des d'alguns anys corrien en contra d'aquesta pràctica.

¹³² P. GINI, *Epistolario Innocenziano*. Carta 1674, 25 agost. «Mentre si può dubitare che il cameriero insinui cose non buone al s. Livio è bene levarglielo d'attorno, poi che troppo importa, che in questa età egli si tenghi lontano da cattive suggestioni sostituendo in suo luogo Martina già che è soggetto d'intera confidenza e quanto alla continuazione si anderà poi pensando qui a quel che possa esser espediente, mentre la persona di Martino saria a proposito ancora prima che ritornasse».

¹³³ Benedetto comanda a Antonio Maria Erba l'organització del viatge i la preparació de les maletes: «Quanto a vestiti basterà come V.S dice che si habbia uno da città con quello di campagna. [...] non occorre condurre cavalli [...] che si valga di questi per il viaggio nel qual caso potrà condurre un cavallo per cavalcare qualche volta quando sarà satio di stari in lettica». A més a més, Benedetto s'interessa pels servidors que portarà Livio, demanant informació com la edat, el país o els anys de treball: «Vedo i tre servitori che verranno a Roma col s. Livo ne sò se forse sarà più espediente far la stradda di Firenze come più breve. Il Cameriero che V.S pensa di trattenere per custodia della Casa, quando fosse giovine non saria forse a proposito per ciò mi dichì di che età è, di qual paese, e quanto tempo è che si trova al servizio». Livio durant el seu viatge va escriure un diari de viatge entre Como i Roma, que ha estat transcrit per Roberto Fiorentini.

¹³⁴ S. COSTA, *Dans l'intimité*, (2009).

¹³⁵ Livio va allotjar al seu palau la reina Cristina de Suècia i tenia una gran xarxa de relacions. S. COSTA. *Dans l'intimité*, (2009)

Tanmateix, Odescalchi fou un dels primer papes antinepotistes, promovent que els familiars del pontífex no ocuparen llocs per als quals no tenien les capacitats suficients. No entraré a analitzar amb deteniment la qüestió antinepotista, de la qual recentment s'ha llegit una Tesi Doctoral,¹³⁶ tot i que faré algunes referències.

No obstant això, Benedetto Odescalchi, ja declarat Innocenci XI, va prendre la decisió de deixar tot el patrimoni personal i, per tant, allò que li pertocava de l'herència dels grans negocis amb el seu germà Carlo, al nebot Livio el 1678, entregant-li-ho a lliure disposició,¹³⁷ sense vïncles ni altre tipus d'impediment per a la seua administració. Uns anys després, Manuel Cernezzì, segon comte de Parcent a València, també va decidir no vincular cap dels seus béns, deixant la transferència patrimonial lliure per al seu successor. Això podria indicar una forma de repensar el patrimoni familiar i la seua gestió, confiant que els successors farien el correcte per no disseminar-lo.

Ben mirat, cap document empresarial, a partir de 1678, fou signat per Benedetto Odescalchi. Però, va significar que Benedetto abandonés tots els afers econòmics? La resposta és no. Benedetto va continuar controlant cadascuna de les operacions durant les llargues hores que transcorria al seu despatx privat.¹³⁸ D'aquesta manera, potser puguem entendre que el fet de cedir tot el patrimoni a Livio no fou un acte de compensació per haver aplicat una política contra el nepotisme sobre el seu nebot sinó una acció més dintre les operacions personals que havien de mostrar el Papa com una persona sense ambició pels diners. Recordem que ell mateix havia sigut assenyalat, ja des de 1645, per corrompre voluntats a través de la seua capacitat monetària i el seu pontificat havia sigut caricaturitzat amb un personatge que llançava diners des del cel amb una bossa plena de monedes d'or.

¹³⁶ R. FIORENTINI. *Le figure dei papi*, (2016). S. TABACCHI. *Il Buon Governo*, (2007).

¹³⁷ ASRo, FO, III E 1. 1678, 16 juny. «Havendo noi risoluto di disporre a favore di Livio Odescalchi nostro Nipote di tutti i nostri beni patrimoniali provenienti da nostri maggiori e che nel tempo che eravamo cardinale possedevamo in commune col già Carlo nostro fratello e di presente possediamo in commune col medemo Livio figlio et erede del deto Carlo. Però col presente nostre chirografo di nostra certa volontà doniamo e concediamo al deto Livio liberamente et in piena ragione tutti i sudetti beni patrimoniali spettanti alla nostra portione stabili mobili censi crediti raggioni et attioni niuna cosa eccettuata e particolarmente gl'effetti sopra la zecca di Venetia benche i sudetti et altri effetti cantassero e fossero descritti sotto il solo nome nostro trasferendoli ogni dominio possesso e raggione in modo che la sua portione tiri a se la nostra e si unisca come se fosse un solo patrimonio con la riserva però e non altrimenti di potere a nostro libero arbitrio e volontà».

¹³⁸ ASRo, FO, X B 6. Abondio Rezzonico, va fer una gira per Europa a final del segle XVII que es descrit mitjançant la correspondència i que ens dona una imatge rica dels esdeveniments del moment d'aleshores a través dels ulls d'un dels personatges que la van transitar. Abondio va eixir de Venècia l'any 1687 i va passar per Gènova, Lió, París, Brussel·les, Amsterdam, Londres, Colònia, Augusta i Viena, tornant a casa a finals del segle XVII. Ell mateix va declarar que no es podia aturar, que el viatge formava part de la seua vida. En el transcurs dels seus viatges va assessorar Livio Odescalchi per tal de comprar terres a Hongria i Àustria per poder aconseguir posteriorment un feu.

Imatge 3. Ferdinand Vöet, *Retrat de Livio Odescalchi*

Fóra com fóra, Livio no va ser promocionat pel seu pare ni tampoc pel seu oncle. Podria ser una contradicció aparent, ja que Benedetto en les diferents posicions que va ocupar dintre de la jerarquia eclesiàstica va promocionar amics i familiars a l'Església i va ajudar a promocionar-ne altres del seu *entourage* en les esferes de poder europees, com foren els casos del comte de Parcent i d'Antonio Maria Erba. Tanmateix, la intermediació amb el nebot no fou la mateixa.

En aquesta direcció es poden ressituar els discursos antinepotistes que el papa va portar a terme. En relació al nepotisme, Innocenci XI fou durament reprovat per no afavorir als seus familiars directes en la promoció dintre de l'Església, essent aquest un dels motius esgrimits per a la paralització del procés de beatificació del 1714. Es pot entendre que aquest discurs manca de sentit en la actualitat, però per al moment, promocionar familiars era una justa recompensa que s'havia de fer a les famílies que havien invertit grans sumes monetàries en la promoció dels seus parents a la carrera eclesiàstica. De fet, a l'arxiu dels comtes de Parcent es troba transcrit un argumentari que

se'ls va enviar durant el pontificat d'Innocenci XI per tal de resoldre alguns dubtes sobre la política contra el nepotisme.

«Il pontificato è di elezione ne alcun parente di nuovo pontefice haveva prima del pontificato ne può havre in essa altra ragione che di suddito e di stare a quelle parte che può far loro la benignità pontificia come Padre Universale che come tale deve con le forme di giustizia distributiva considerare li meriti et condizioni e le qualità delle persone per riposare e distribuire sopra di esse con paterna carità gli atti della propria beneficenza. Senza uscire da questi termini di retissima intentione haverà sempre modo il pontefice di bonificare con lodate forme di moderatione li suoi congiunti [...] a proportione dell'habilità di loro, anzi improprio e fuori di ragione sarebbe che lasciasse considerarli in primo luogo come più capaci della confidenza per il sangue e più obligati d'ogni altro a cooperare alla gio[ia] del pontificato per quello che può rimanere a loro stessi. [...] La bolla in sostanza ha per fine di provvedere che non si tolga alla Camera per dare a Parenti, questa è massima tanto per giusta quanto meno è ragionevole che si detrasse da una heredità indebitare quello che sta hipothecato. [...] Le beneficenze devono in primo luogo cadere sopra li soggetti del proprio sangue di chi le comparte con la ragione che *prima charitas incipit* ». ¹³⁹

Al document, lluny de mostrar una idea de marginació dels parents dintre de la Cúria, el que es pretén és que es considere als familiars com als més capacitats per accedir als càrrecs, però que es tinguen en compte sobretot les seues habilitats personals. Cal recordar que el pontificat de l'Odescalchi deixà una imprompta de reformes administratives i tècniques al voltant de les decisions curials que van construir els fonaments per a les renovacions de l'Estat de l'Església més endavant. Amb la intenció de sanejar les arques pontificies i la Cambra Apostòlica calia fer una selecció dels delegats adients i d'això en sabia ben bé Odescalchi, qui no anava a introduir a «parents» si no els considerava preparats, tal i com ho havia fet en l'elecció de delegats a la seua companyia de negocis. Recordem que fou Benedetto Odescalchi qui va escriure aquestes paraules a l'hora de contractar nous treballadors per a la Companyia: «Persona d'abilità che stia in casa non è facile trovarla; saria più facile trovarla fuor di casa, ma con tutto ciò è necessario di saper intendersi, poi chè altrimenti pocco si fà, e l'occhio del Padrone ingrassa il cavallo». ¹⁴⁰

Al començar el govern pontifical, Livio Odescalchi, nebot del papa, tenia només 18 anys. Potser, col·locar-lo a un lloc d'alta responsabilitat, com la gestió de les arques vaticanes, no era del tot un acte de responsabilitat a la qual estava acostumat Benedetto. Però, segons sembla de la documentació, el tracte de Benedetto cap als fills del seu germà

¹³⁹ AHN, SN, PARCENT, C.50, D.5.

¹⁴⁰ P. GINI. *Epistolario Innocenzianno*, p. 27. 1664, 7 juny.

Carlo no fou exemplar. Com s'ha vist al Capítol VII, Paola Beatrice, monja al convent de Santa Clara de Como, es sentia maltractada per Benedetto, qui ni tant sols li enviava els diners que li corresponien per herència. Aquesta mostrava la repulsió que el seu oncle tenia cap a ella:

«io non son degna di stare sopra la terra [per Benedetto Odescalchi], non che d'essere sua Nippotte [...], ma Nostro Signore à voluto che io sia stata la Nipote di questa casa, forsi per mortificatione; però non vè altro rimedio, solo che si conformi alla volontà divina; confesso che li ho datto delli disgusti, ma di me non si è mai potuto aspetare altro».¹⁴¹

De fet, Paola Beatrice s'alegrava quan l'oncle, encara cardenal entrava als conclaves, moments en els quals assegurava que la família podia viure en llibertat. Per la seua part, l'altra neboda, Giovanna Odescalchi, va casar amb Carlo Borromeo, tot i que es va sentir exclosa de les decisions del seu oncle i tutor al llarg de la seua vida. No només això, sinó que un cop proclamat papa Innocenci XI, no va mitjançar per a que a Milà es tractés a Giovanna i el seu marit, com a *nipoti* del papa.¹⁴² La reclamació de la seua intermediació costava molts esforços a la jove, que veia frustrades moltes de les expectatives socials que havia projectat en el moment de l'ascens social del seu oncle. Livio Odescalchi, de la mateixa forma es va veure exclòs, els primers dies de l'elecció pontifical, del que havia sigut normal de l'entorn immediat familiar d'un papa a la Ciutat Eterna. No obstant això, Innocenci XI el va deixar participar al jove a la cavalcada de possessió del pontificat, encara que sota un gran control: «da Roma pure scrivono la meraviglia che ogniuno fa per voler che [Livio Odescalchi] stia così ritirato».¹⁴³ Com s'ha vist al Capítol VII, Livio va haver de buscar-se un matrimoni que mai va arribar, un feu i els seus propis títols sense l'ajuda del Papa.

La situació va trencar totes les expectatives familiars i socials sobre els fills de Carlo. Així descrivia la situació que van viure Giovanna Odescalchi: «In Milano hano questo pensiero: che il papa non voglia bene a suoi parenti e che non si cura che siano

¹⁴¹ ASRo, *FO*, Lettere Varie, Fasc. I.1675, 18 març. En: M. V. RINALDI. "Giovanna e Paola", p. 221.

¹⁴² M. V. RINALDI. "Giovanna e Paola", pp. 215-217. L'autora transcriu una carta de com es sentia Giovanna al no ser tractada com calia, fet que havia denunciat al Consell d'Itàlia: «Il Governatore persisteva di trattarmi in terza persona finché non venisse la risoluzione di Spagna, et io è certo che non volgio andar a corte a sentirmi trattare come una dama d'ordinario». La despreocupació del Papa va arribar fins al punt de no rebre a l'ambaixador hispànic a Roma, el marquès del Carpio, fins a finals del 1677, moment en el qual va posar de la seua part per solucionar el conflicte.

¹⁴³ ASRo, *FO*, Lettere Varie, Fasc. I. 1676, 4 novembre. En: M. V. RINALDI. "Giovanna e Paola", p. 226.

stimati, e per questo loro ne fano pocca stima».¹⁴⁴ I seguia en una altra carta: «Mi dispiace che Sua Santità persista ne suoi pensieri di non voler pensare ne assolvere le cose di casa».

Mentre Odescalchi havia ajudat a la promoció d'altres personatges, com s'ha vist al Capítol VII i en aquest mateix Capítol, va renunciar d'ajudar als fills de Carlo. Com apunta Tabacchi l'abolició del nepotisme i de la venalitat d'alguns càrrecs administratius no implicava la liquidació dels mecanismes de clientela, una acció totalment difosa a tots els Estats europeus del moment, fins i tot durant el segle XVIII.¹⁴⁵ Però, també eren *nipoti* Antonio Maria Erba i Manuel Cernezzi, als quals sí que va patrocinar. Què va passar en aquell cas? Eren reticències personals de Benedetto les que van fer que no comptés amb els fills de Carlo? L'antinepotisme aplicat fou conseqüència de que no els va considerar aptes per al govern, mentre a altres negociants de la seua xarxa sí que els va promocionar? Ben mirat, l'antinepotisme parcial aplicat per Benedetto podria ser repensat entenent la formació, la vida i el context del mateix.

5. Emprenedors a Venècia. Societats subrogades i Guerra contra el Turc

Al Capítol V d'aquest treball s'han tractat la constitució i el desenvolupament de la firma dels C&O i dels C&R a Venècia entre 1619 i 1683, incidint en els negocis de canvis i en la inversió sobre el deute públic venecià. En aquest apartat tractaré quin paper va tindre la plaça internacional de Venècia en la canalització dels negocis en els quals estava implicat Benedetto Odescalchi.¹⁴⁶ La seua figura com a empenedor i participant de les empreses familiars no finalitzaria, com s'ha esmentat, amb l'adquisició de la dignitat cardenalícia, ni tampoc durant el període en el qual representava la figura de Crist en la Terra. Tot al contrari, els negocis a Venècia, particularment, i de manera secundària a Gènova, ens ofereixen diverses claus interpretatives que trauran a la llum la manera en la qual Innocenci XI va estar al corrent i va dirigir, en part, els negocis familiars fins a la seua mort, l'any 1689. En concret, ho analitzaré a través de dos aspectes que poden ajudar a comprendre la figura de Benedetto i les seues decisions econòmiques,

¹⁴⁴ ASRo, *FO*, Lettere Varie, Fasc. I.1677, 25 agost. Citat en: M. V. RINALDI. "Giovanna e Paola", p. 216.

¹⁴⁵ S. TABACCHI. *Il Buon Governo*. pp. 216-217.

¹⁴⁶ Al capítol IV sobre les finances ja s'ha tractat la constitució i el desenvolupament de la firma dels C&O i dels C&R a Venècia entre 1619 y 1683 incidint en els negocis dels canvis i en la inversió en deute.

com són els afers de les empreses en les que va participar i el finançament de la guerra contra el turc.

Benedetto i la seua participació a les empreses C&R

L'ascens social de la Casa Odescalchi es constata positiu a partir de 1645 gràcies a la dignitat cardenalícia alcançar per part de Benedetto Odescalchi. Fou el moment de recalibrar els interessos de les activitats de la companyia i de realitzar les operacions econòmiques d'una forma menys visible. Alhora, la situació va impulsar els Odescalchi a buscar nous socis que es poguessen integrar a les seues companyies distribuïdes als centres mediterranis, com ho foren els Rezzonico. A més a més, l'articulació dels seus negocis va tindre algun que altre moment de dificultats de solvència que, potser, ajudaren a buscar un tercer soci capitalista per portar endavant els negocis.¹⁴⁷

La conclusió és que el 10 de novembre de 1650 la renovació de la companyia a Venècia sofria algunes modificacions, entre les quals que el capital, 39.000 ducats, es va distribuir en tres parts, assignant-se a nom de Carlo Odescalchi, Giovanni Pietro Cernezzi i Aurelio Rezzonico.¹⁴⁸ En aquesta ocasió el poder de gestió s'atribuïa al Rezzonico, qui podria recaptar el 10 per cent dels beneficis de la companyia per les seues funcions. La raó de la renovació fou continuar amb els negocis de canvis i mercaderies.¹⁴⁹ Malgrat que la gestió a Venècia s'havia cedit al Rezzonico, el control orgànic va romandre en mans dels Odescalchi. Ells eren qui havien posat la condició d'invertir no més de 13.000 ducats de capital per família i eren els únics que disposaven de la prerrogativa de decidir sobre la continuïtat de la firma en cas que algun dels membres morís. Els Cernezzi, segons els capítols, semblaven tindre menys drets i menys deures. Però la nova companyia tenia una novetat significativa. La raó social que apareixeria en la documentació i respondria com a raó jurídica, fou anomenada *Hereus de Pietro Martire Cernezzi i Aurelio Rezzonico* - a

¹⁴⁷ De fet, Benedetto Odescalchi havia informat a l'ambaixador del rei Felip IV que estava passant per una etapa de dificultats financeres i que per això necessitava de favors, sobretot pecuniaris. El rei va concedir entregar-li una quantitat gens menyspreables, davant d'un servei realitzat a favor de la Monarquia Hispànica. AHN, SN, OSUNA, CT.2, D.23 (1-2).

¹⁴⁸ ASRo, FO, IV E 2, n. 162. «Ultimamandosi la ragione cantante in Venezia sotto nome del signore Pietro Martire Cernezzi per facilitarli il tralcio d'essa si sono convenuti l'Illustrissimo signore Carlo Odescalco, quondam Livio di Como, col signore Giovanni Pietro Cernezzi, erede del sudetto signore Pietro Martire, e col signore Aurelio Rezzonico, di formare un'altro nuovo negozio nella medema città di Venezia. Hanno per ciò, col nome di Dio e della Benedetta Vergine Maddona e di tutti li signori, fatti li infrascritti capoitoli

¹⁴⁹ ASRo, FO, IV E 2, n. 161.

partir d'ara Cernezzi & Rezzonico (C&R), i per tant amagava els Odescalchi com a socis de l'empresa de cara a la societat.

Fou d'aquesta manera com els Odescalchi, tot i ser membres constituents, van desaparèixer de l'esfera pública com a gestors de la empresa veneciana. Benedetto Odescalchi, no obstant això, va estar al corrent dels passos que la companyia seguia. Des de Roma, no abandonà la seua vocació emprenedora, la seua capacitat d'anàlisi del mercat i la seua voluntat de situar-se en la jerarquia de l'empresa. Tot al contrari, durant la vida de Carlo Odescalchi, sempre es mantingué el contacte pels afers de Venècia, en relació al control d'Aurelio i al negoci del mercuri, com es veurà a continuació. Però encara més, una vegada mort el seu germà Carlo, Benedetto va participar amb interès en els negocis venecians, juntament amb l'hereu universal de Carlo, el seu nebot Livio.¹⁵⁰

Pietro Gini, l'autor de la transcripció d'una part de la correspondència de Benedetto Odescalchi amb Antonio Maria Erba, es sorprèn al veure que bona part de les missives giraven al voltant dels afers econòmics de la seua Casa:

«può suscitare meraviglia che il Papa si occupasse ancora di queste minutaglie amministrative di Casa sua [durant els anys vuitanta]; ma va ricordato che tutti i suoi fratelli erano scomparsi ed era rimasto unico erede e conoscitore degli interessi economici della famiglia che si dovevano - per giustizia e con giustizia- definire e liquidare nel miglior modo possibile, nonostante certo disordine amministrativo dell'azienda veneziana e le malefatte di qualcuno».¹⁵¹

De la correspondència conservada de Benedetto Odescalchi es pot comprovar la seua participació en la gestió de la companyia. Benedetto disposava de les habilitats tècniques per analitzar els comptes i poder fer prediccions de cara el futur. Era un òptim seleccionador de personal per a l'empresa i mostrava una actitud exigent davant de la contractació de responsables. Tenia una magnífica visió de futur y predicció dels canvis als mercats i, a més a més, era capaç de donar ordres en relació a l'economia. La seua consideració com a emprenedor passava pel tipus de relacions socials que mantenia i això el convertia en un autèntic agent econòmic de la companyia.¹⁵²

Bona part d'aquestes consideracions podrien posar-se en dubte a partir dels anys setanta. Una vegada va morir el seu germà, qui havia dedicat la seua vida a la gestió de

¹⁵⁰ ASRo, FO, II L 6. ASRo, FO, II L 7. La correspondència personal entre Carlo i Benedetto Odescalchi i entre Antonio Maria Erba i Benedetto, demostra que el cardenal, després de ser anomenat papa Innocenci XI va estar assabentat de cadascuna de les decisions de la companyia.

¹⁵¹ P. GINI. *Epistolario Innocenziano*, p. 168.

¹⁵² M. CASSON. *The Entrepreneur*. (2003). Al capítol V s'han analitzat quines són les característiques d'un emprenedor mitjançant la figura de Francesco Cernezzi. Molts dels trets poden ser aplicats a Benedetto i és per això que reclame la seua visió d'emprenedor dintre de la firma dels C&R.

l'economia empresarial de la família, Benedetto va instar a virar el rumb dels seus negocis. A les cartes s'observa com va demanar d'abandonar els negocis immobiliaris dels que disposava a la Llombardia per invertir els diners en bancs i terres.¹⁵³ Veia amb molt bons ulls invertir a la Zecca de Venècia, donant-li ordres a Aurelio Rezzonico de fer-ho a nom seu.¹⁵⁴ Considerava que s'havia d'invertir en els Monts de Roma, ciutat de la qual era un observador privilegiat. Tanmateix, va apuntar que volia continuar participant dels efectes de Gènova i Venècia i també del Banc de Sant Amborgio de Milà, però no dels canvis de fira:

«io non poso, ne voglio, partecipare. Questi suppongono che vadino al minore [Livio Odescalchi] e che a me all'incontro appartenga il frutto de luoghi di Monte, degli effetti di Genova e beni stabili [...] che si risolvi di ritirare il danaro che si gira o di venire a divisione quando si stimasse che la comunione non si potesse continuare con tutta quiete».¹⁵⁵

En realitat, el que puc entendre és que ell no volia participar directament de les polítiques de canvis que tant estaven qüestionades per determinats sectors de l'església. En canvi, sí que pretenia que el seu successor ho fera i, segons la meua consideració, ell hi va estar darrere. De fet, tot i que el 1680 les missives semblen informar que s'abandonaven els negocis de Venècia no s'assistiria més a les fires a nom dels Odescalchi, el 1684, Antonio Maria Erba l'informa dels interessos que Benedetto tenia depositats en les fires de Novi arran de la fallida de la Casa de Vincenzo Spínola.¹⁵⁶

Quedava patent com «La Casa [...] non vi resta interessata di cosa alcuna ne meno in Venetia» acreditant que el Papa estava involucrat en el mercat del crèdit i el préstec amb els Spínola, i d'altres, encara el 1684, tot i que sense aparèixer com a representant de la firma. Els seus interessos anaven més enllà. Dos treballadors de l'empresa a Gènova, els germans Baiava, anaven a ser reubicats: un d'ells tornava a Como, mentre l'altre se n'anava a Cadis.¹⁵⁷ Aquell mateix any, l'Erba avisava al Papa de la fallida de les cases de negocis de Lorenzo&Lauri a Lió, d'on deia que quedaven «tutti storditi con la sospensione de negotii».¹⁵⁸ En definitiva, es traçava una xarxa entre els centres principals

¹⁵³ P. GINI, *Epistolario Innocenziano*. 1675, 24 agost.

¹⁵⁴ P. GINI, *Epistolario Innocenziano*. 1674, 19 maig.

¹⁵⁵ P. GINI, *Epistolario Innocenziano*. 1674, 27 gener.

¹⁵⁶ ASRo, FO, III E 3, 1684, 8 febrer. «Prima d'aprirsi la fiera s'è sentito il fallimento della Casa di Vincenzo Spínola in 400.000 pezzi di otto che ha stordito tutti temendosi di qualche altro mal riflesso per esser il colpo quasi tutto nella piazza di Genova. La Casa per l'Iddio grazia non vi resta interessata di cosa alcuna ne meno in Venetia per esseri coperto nella fiera passata. Dicono che il marchese Spínola vi resti di sotto in scudi 36.000 oro».

¹⁵⁷ ASRo, FO, III E 3. 1684, 8 març.

¹⁵⁸ ASRo, FO, III E 3. 1684, 24 març.

on els C&O havien tingut els seus negocis i Benedetto continuava emmagatzemant la informació referent a la firma, entenc, per a poder prendre decisions sobre els negocis vinents. Si no, per què se li havia d'informar de tots aquests moviments?

A més a més, davant les contingències bèl·liques suscitades entre França y la República de Gènova, amb l'atac i destrucció d'una part de la ciutat lígur, el responsable de la companyia genovesa, Luiggi Rezzonico, va marxar. Aquest va estar fora de Gènova entre el 22 de maig i el 26 de juliol per temor a la mort davant dels bombardejos, fet que va provocar la intranquil·litat dels responsables, entre ells de Benedetto Odescalchi, qui fou informat de cada pas, reclamant-li des de la companyia, fins i tot, la seua intermediació com a Papa a fi de resoldre el conflicte entre les dos potències.¹⁵⁹ A la tornada de Luiggi es van calmar els ànims ja que els joves a qui se'ls havia encarregat portar els comptes havien fet un bon treball i, per tant, Benedetto podia romandre tranquil. Tota aquesta informació no hagués sigut necessària en cas que els interessos del Papa no hi fossin.

Si bé, una altra de les originals formes que els Odescalchi tenien d'invertir diners en operacions al mercat, sense per això presentar-se a la societat com a especuladors financers, era com a captadors de dipòsits de mercaders. Els Odescalchi prestaven el 10 de juny de 1671 a Gasparo Ramiro i Cherubino Donato la quantitat de 6.000 florins a Venècia, moneda corrent, transformada en ducats de plata. Però no era un préstec a l'ús. El contracte estipulava que els Odescalchi prestaven els diners durant un any als dos mercaders perquè, a compte seu, feren negocis «liciti, reali, e permessi dalla Santa Sede Apostolica» a risc i despeses dels qui els prenién amb l'objectiu de, en un any, haver incrementat el capital tot allò que pogueren. Una vegada que passaven els dotze mesos el tàndem de negociants havien de tornar els diners i part dels beneficis a la casa Odescalchi. Si hi havien pèrdues els pagaven Gasparo i Cherubini. En canvi, tots els beneficis, que arribaren al 5 per cent, havien de ser entregats als Odescalchi. Però en el cas que el tàndem d'emprenedors aconseguís superar la barrera del 5 per cent, la resta de beneficis quedaria en les seues mans.¹⁶⁰ Hi existiren més exemples, entre altres amb la

¹⁵⁹ ASRo, FO, III E 3. 1684, 22 maig - 26 juliol.

¹⁶⁰ ASRo, FO, IV E 2. Document notarial 1672, 10 juny. «Con conditione però che detti utili che occorranno in detto negotio per il detto anno non possino eccedere di cinque per cento ateso che così si siamo convenuti e conveniamo, che tutto quello potesse rendere più di detti 5 per 100 in raggion d'anno spetti a noi [Gasparo Ramiro i Cherubino Donato] per la detta promessa che facciamo in negotiarli o farli negoziare a nostro risgo e spese».

mateixa coalició de negociants, però amb interessos variants, en un altre cas del 4,5 per cent.¹⁶¹

En definitiva, es pot comprovar com, des dels anys quaranta fins als vuitanta, els Odescalchi semblaven estar aparentment fora dels cercles mercantils i empresarials italians. Si s'analitza la documentació oficial, els registres de ports o de les fires de canvis es podria observar com els Odescalchi ja no hi participaven activament. La selecció d'una determinada documentació faria apuntar que els Cernezzi i Rezzonico havien substituït la companyia i que els Odescalchi passaren a dedicar-se a ser «nobles» abandonant les seues funcions d'emprenedors. Tanmateix, la documentació privada, la recerca dels contractes de les empreses i la correspondència entre Benedetto i els delegats dels seus negocis fa entendre la seua actuació des d'un punt de vista diferent. Potser cal repensar, en aquest sentit, els processos d'ascens social i l'abandonament «aparent» d'algunes cases de la «nova» noblesa. Indagar en una documentació diferent pot obrir noves perspectives interessants per donar llum sobre aquesta qüestió.

Finançar la guerra «contra el turc» entre l'interès públic i privat

Un esdeveniment que va caracteritzar el pontificat d'Innocenci XI fou, com s'ha narrat a les primeres pàgines del capítol, l'acció bèl·lica contra l'Imperi Otomà, plasmada en la victòria cristiana a Viena (1683) i Buda (1686). Qualsevol temptativa de campanya militar comandada per una potència europea hi necessitava de finançament. D'aquests negocis en coneixien ben bé els Odescalchi qui, juntament amb els Cernezzi, havien finançat la Monarquia Hispànica en els seus diferents fronts oberts, com s'ha vist durant la primera meitat del segle XVII. Els canals de finançament de la família de banquers feien fluir recursos monetaris a moltes places europees, entre les quals hi va destacar l'eix que connectava Venècia amb el centre i l'est d'Europa a la segona meitat del Sis-cents.¹⁶² L'eix comercial s'havia anat consolidant durant tot el segle i, en cadascuna de les places mercantils, les companyies C&O i C&R disposaven d'agents, primer per comerciar amb béns de tots tipus i més tard per convertir-se en autèntics financers, tant a les arques públiques com en inversors privats.

¹⁶¹ ASRo, FO, IV E 2.

¹⁶² Veure el llibre de comptes al Capítol IV.

La situació de guerra a la frontera oriental europea tenia un tret de sortida antic. La mobilitat dels límits orientals d'Europa fou constant durant tota l'Època Moderna, considerant que la supremacia de l'Europa Cristiana no es resoldria fins ben entrat el segle XVIII i que l'Imperi Otomà era un dur competidor per l'hegemonia política a la Mediterrània i a l'est del Vell Continent. Aquesta situació preocupava les potències europees que havien de mantenir intactes els seues recursos de poder, però alhora la situació propiciava un bon recurs per a l'enriquiment d'alguns emprenedors que finançaven les accions militars dels poders europeus.¹⁶³ Entre dades fragmentades, és possible entendre com els Odescalchi s'hi dedicaren al finançament tant del Sacre Imperi com del Regne de Polònia, degut a les seues necessitats bèl·liques durant les darreries del segle XVII. La correspondència mostra la tendència financera que els Odescalchi tenien a través dels canals oberts per injectar liquiditat al rei de Polònia. Els recursos, però, passaven abans per la capital de l'Imperi, Viena. En la correspondència es pot observar com les ordres d'enviar els diners al rei polonès partiren directament de Roma, just pocs dies després que Benedetto Odescalchi fou escollit papa Innocenci XI. El seu agent, Aurelio Rezzonico, esperava activar una operació que traslladaria 50.000 ducats a Polònia i que semblava formar part de les seues activitats quotidianes. El crèdit partia de l'empresa dels C&R de Venècia i es saldaria amb uns interessos a pagar a posteriori.

«Iddio ispiri pure Vostra Santità quello dovera esser migliore per la Casa, che tutto sarà sempre accertatissimo. Il Signore Aurelio [Rezzonico] mi scrive restavano in Vienna li ducati 50.000 destinati per Polonia et attendeva l'ordine se doveva ritirarli per che non rimassero otiosi mentre era cessata l'occasione del pagamento attenda pero i comandi di Vostra Santità».¹⁶⁴

En acabar l'any 1676, Antonio Maria Erba esperava que es donés el vistiplau per part de Benedetto per realitzar les operacions d'enviament de les remeses de diners a Polònia. En cas que a la capital de l'Imperi no hi disposaren dels efectius suficients per poder girar-los, s'hauria d'accedir a moure els diners del compte que tenien amb l'emperador, Leopold I, qui els havia atorgat el monopoli de l'extracció de les mines de mercuri d'Idrija el 1669: «Per la partita di Vienna s'attenderà l'ordine di Vostra Santità e quando non havesse a servir per Polonia sarà farle nel anno nuovo sia ricercata dalla somma dall'Imperatore, come fece l'anno passato per conto di Argenti Vivi».¹⁶⁵

¹⁶³ D. PARROT. *The Business of War*, (2012).

¹⁶⁴ ASRo, FO, X B 6. 1676, 9 desembre.

¹⁶⁵ ASRo, FO, X B 6. 1676, 30 desembre.

Les operacions es poden veure totalment interconnectades entre diferents centres de demanda del crèdit, com foren Venècia, Viena y Cracòvia. De fet, s'informava a Benedetto Odescalchi de les decisions que s'anaven prenent per a mobilitzar els diferents comptes corrents que hi disposaven. Una de les decisions preses el 7 d'abril de 1677 fou que els beneficis recabats a Viena de 21.000 ducats no s'enviaren a Venècia, sinó que romangueren a la capital imperial degut a les necessitats urgents que reclamava el conflicte contra l'Imperi Otomà, fet que acredita la participació de la firma dels C&O en el finançament del conflicte bèl·lic:

«Il signore Aurelio mi ha inviato l'annesso capitolo venuti di Vienna di dove già saranno statti ricavati con qualche vantaggio ducati 21.000. Gli'ho risposto non lasci di godere se scegli rappresenterà bona occasione per il rimandante poiché di questo conto dovesse restar altro di Polonia che gli deva haver fatto sopra sangue e non gli mancheranno pretesti ben colorati. Quella partita non disdegnarà riceverla in Venetia cavando quella aggiunta necessità d'haverla con prontezza per il sostegno della guerra contro il turco, attenderò pero ciò che si compiacerà comandarmi».¹⁶⁶

Que els beneficis dels préstecs eren avantatjosos no hi ha cap dubte, com així ho demostra la correspondència. Els C&R, amb l'acceptació dels Odescalchi feien negoci per la defensa de la Cristiandat, i per tant hi eren experts. Això mateix van fer també quan Innocenci XI va instar, als anys vuitanta del Sis-cients, a formar una lliga de tota la Cristiandat contra l'Imperi Otomà. L'empresa li va costar un empeny personal bastant important, que queda recollit en diferents obres que tracten de la guerra. Convèncer les potències europees d'abandonar els conflictes interns a Europa occidental per formar un front comú contra l'Imperi Otomà va necessitar d'un revestiment ideològic que va aconseguir diferenciar l'existència de un *nosaltres* (europeus civilitzats) i un *els altres* (turcs incivilitzats).

La creació d'un corrent occidental d'unitat en contra dels turcs va fer engegar les maquinàries impositives de diferents Estats per finançar l'avançada dels exèrcits i el Vaticà fou un dels poders que més diners va destinar a les operacions militars, recuperant la idea de croada medieval i oferint-se a Europa com un poder que encara era capaç de defensar el Cristianisme i marcar l'agenda europea a un moment de clara decadència en l'escenari internacional. Però les remeses vaticanes cap a Viena, on l'Imperi havia de

¹⁶⁶ ASRo, FO, X B 6. 1677, 7 abril.

salvaguardar els seus territoris suportant el setge de la ciutat, no passaven directament del Vaticà a la capital de l'Imperi. Els Estats de l'Església utilitzaren una plaça en la qual comprar crèdit per al seu finançament i aquesta fou Venècia, un centre connectat estretament amb les dos capitals mitjançant els negocis de múltiples empreses. Més concretament, alguns banquers que van fer valer les seues pròpies capacitats i la disponibilitat d'avançar recursos financers foren els C&R, companyia en la qual el Papa tenia un interès de capital d'un terç. Si bé des dels anys setanta l'empresa dels C&R va voler liquidar l'empresa, els negocis hi van continuar i, de fet, hi continuarien fins i tot sobrepassats els límits del segle XVII.

Una de les missives entre Antonio Maria Erba i el papa Innocenci XI ens indica que, almenys fins el 1683, els Rezzonico foren qui realitzaren les operacions de canvi dels fons de la Cambra Apostòlica -òrgan de gestió dels recursos econòmics a Roma- i la ciutat de Viena.

«Il signore Quintiliano Rezzonico resta afflittissimo per la rissoluzione presa dalla Camera Apostolica in appoggiare alla Casa Piatti le rimesse per Vienna e Polonia senza motivarci cosa alcuna vedendosi spogliato dall'honore ricavato da la lui Casa in poter servire alla Santità Vostra che era il maggior preggio potesse tenere. Suppone possa esser stato rappresentato che nelli ordini passati si siano fatti delli arbitrii, ma egli risponde che per compire alla concessione con pontualità non sempre ha potuto haver l'incontro d'affeto sopra li limiti. [...] Prevedendo alla scarsezza da riscontri si sottopose al rischio di grosse somme da contanti in Vienna nel ponte dell'assedio et si offerisca a scrivere di nuovo alla Camera con quel vantaggio che per mezzo d'altri non posa godere come lo dimostrava con l'esperienza. Lo rappresento però, alla Santità Vostra, per atto di carità e maggior beneficio ne potuto risultare alla Camera parendogli d'haver persa nella piazza la riputatione».¹⁶⁷

Tot sembla indicar que bona part dels negocis entre ambdues ciutats acabés per passar a mans d'uns altres proveïdors, els Piatti, antics clients dels C&R, malgrat que les empreses on participava l'Odescalchi continuaren amb els canvis monetaris entre Venècia i Viena. Així ho indica una missiva de 1687 d'Abbondio Rezzonico qui, acabat d'arribar a Venècia com a hereu dels Rezzonico, havia d'enviar les remeses dels Odescalchi a la capital imperial i per això demanava informació a Livio Odescalchi sobre qui eren els agents receptors dels crèdits:

¹⁶⁷ ASRo, FO, III E 3. 1683, 7 juny. Carta d'Antonio Maria Erba a Innocenci XI .

«Vostra Eccellenza deve far conto che io habbia il danaro sopra questo tavolino e non sappia a chi consegnarlo a Vienna. Di gratia mi dica a chi deve darsi per facilitar il negotio mi conviene essere breve dovendo scrivere per Cernezzo, con che ricordo a Vostra Eccellenza volermi bene».¹⁶⁸

En aquests casos, es fa palesa la fina línia que separava els interessos públics dels privats a finals del segle XVII. D'una banda, l'interès general de l'Europa occidental d'aturar l'avançada de l'Imperi Otomà havia fet que alguns poders europeus es comprometeren en donar fons per tal de finançar els exèrcits que hi batallaven a les terres centrals d'Europa. D'altra banda, la necessitat de liquiditat de les potències europees es va saldar amb la reclamació de crèdits i amb la recerca d'empreses capacitades per transferir els diners entre llocs distants. Als Odescalchi, en aquest cas, els unien ambdós interessos: el benefici públic com cap de l'Església, que es comprometia en el finançament de la guerra i, per tant, en el desemborsament de diners de la Cambra Apostòlica per a finançar els exèrcits, però també el crèdit privat, ja que les seues pròpies empreses foren les que prestaren a les potències europees per pagar les tropes a Viena.

Aquesta doble vara de mesurar la participació en el conflicte va fer que la guerra fos interpretada en molts racons d'Europa com una empresa pontifícia i també personal, pels esforços de les arquees de la rica família d'Innocenci XI. Com a exemple, la parròquia de Sant Salvador de la ciutat de València, a la mort del Papa va fer un dels primers relats hagiogràfics sobre la seua vida apuntant això mateix:

«Según relaciones fidedignas y los floros históricos [Innocenci XI] ha asistido al Imperio sin los socorros secretos en cien mil ducados cada mes y aviéndose comenzado la guerra por iunio 1683 y muerto su Santidad por agosto 1689 suman la cantidad de más de siete millones y esto sin onerar iglesia ni pueblo. Mucho es! Pero más y lo más que, respirando con sus tesoros tantos católicos en Roma, en Italia, en el Peloponeso, en Flandes, en Alemania, en Polonia, en Venecia, no se halle en Roma -como suele acontecer- una piedra levantada que sea memorable y magnífico padrón de su casa y de su familia!».¹⁶⁹

Segons el relat, l'articulació transnacional del patrimoni del Papa i del seu «casato» havia fet possible el finançament de la guerra. Tot i això, caldria matisar la quantitat de 7 milions de ducats dels fons privats dels Odescalchi que serviren per finançar la contesa. Per la seua part, Quintiliano Rezzonico va finançar la República de Venècia durant el conflicte de la Guerra de Morea. En 1685 apuntava que havia fet

¹⁶⁸ ASRo, FO, II E 8. 1687, 29 abril. Carta de Abbondio Rezzonico a Livio Odescalchi.

¹⁶⁹ BHUV E/1180 (03). *Sermón fúnebre*.

algunes donacions i demanava al Papa convertir els beneficis de les mateixes en un títol nobiliari.¹⁷⁰ Finalment, la República el va reconèixer el 1687 per haver desemborsat uns 100.000 escuts a raó de finançar la «Guerra contra el turc». Aleshores, foren aquests préstecs una inversió personal de les arque familiars sense esperar cap interès? O, en canvi, com tot sembla apuntar, fou un afer més de la família i els seus socis dedicats a transaccions internacionals gràcies a les seues xarxes?

En qualsevol cas, finançar la guerra i treure rèdit econòmic d'aquesta activitat no fou vist en aquell moment com una mena de corrupció política o tràfic d'influències. El Papa, que aplicava una política clara en contra del nepotisme, recompensava el seu llinatge per altres vies, uns camins que creia més justos, com així ho havien implantat pensadors econòmics i com així ho assenyalava el mateix Papa.

6. La indústria de mercuri d'Idrija i la tolerància religiosa en empreses globals

Una de les temàtiques a subratllar sobre la política i l'acció personal del papa Odescalchi és sense dubte la seua aproximació als protestants anglesos i holandesos. Si bé els coetanis ja van acusar al cap de l'Església Catòlica de mantenir contactes personals i financers amb agents de perfil protestant, el debat sobre l'ajuda a Guillem d'Orange va aparèixer el darrer 2002 com a la gran contradicció del Papa narrada pels novel·listes Rita Monaldi i Francesco Sorti a la seua publicació *Imprimatur*.¹⁷¹

Fou aleshores quan el papa Odescalchi tornava a reencarnar la seua pròpia vida dintre d'una narració binària. D'una banda, Joan Pau II presentava el 2001 la intenció de canonitzar-lo per la seua vida exemplar i, d'altre costat, la seua figura venia entesa dintre d'una dubtosa coherència catòlica. Però la imatge del «papa protestante» ja havia sigut imaginada molt abans.¹⁷² De fet, un esdeveniment polític de principis de segle XX, estudiant per Stefano Villani, entre altres, mostra la fina línia que connectava els discursos de finals del segle XVII i els usos del personatge en el segle XX.

L'anècdota del conflicte polític fou produïda per l'atac a una suposada representació pictòrica comprada per exposar-la al Parlament irlandès, en la qual apareixia Guillem d'Orange beneït des del cel per Innocenci XI després de la batalla de

¹⁷⁰ ASRo, FO, III E 3. 1685, 28 març.

¹⁷¹ R. MONALDI - F. SORTI. *Imprimatur*, (2015).

¹⁷² Així l'anomena S. VILLANI. "Un papa "protestante"", pp. 145-165.

Boyne el 1690. El quadre s'havia comprat per decorar el Parlament i havia costat unes 200 lliures angleses. El 1933 els unionistes van llançar pintura roja sobre la figura de l'Odescalchi i la van tallar amb una navalla. Un grup dels unionistes -el bàndol més radical, anomenats lleialistes- refutava la idea que un papa catòlic aparegués beneint les aspiracions de Guillem d'Orange i del futur Parlament d'Irlanda del Nord.¹⁷³ De nou l'activitat política i personal del Papa alçava passions.

Investigacions més recents han demostrat que el Papa representat no era Innocenci XI i, fins i tot, que ni el pintor, ni la data, ni el mateix Guillem d'Orange, objecte principal del quadre, eren qui havien cregut. Però més enllà de la veracitat o no del quadre, que manca d'interès en aquest assaig, la unió política d'ambdós personatges havia tensat el context internacional de finals del segle XVII. Més que una revisió sobre les afinitats amb els governs protestants des d'una òptica de política internacional, intentaré ressituar la figura de Benedetto Odescalchi en seus afers transculturals europeus.

De totes maneres, cal analitzar la figura de l'Odescalchi com a polític internacional, integrat dintre d'una tàctica i estratègia de les potències europees que observaven l'enderrocament de l'equilibri polític europeu a finals del segle XVII, protagonitzat principalment per Lluís XIV.¹⁷⁴ Les diferents coalicions internacionals, de caràcter i finalitat diversa, van aproximar a les darreries del segle XVII a catòlics i protestants, i fins i tot a catòlics i musulmans, en el cas francès.¹⁷⁵ És per això, que a continuació voldria contextualitzar breument l'ambient polític internacional que li va fer adquirir l'etiqueta de dubtosa defensa del catolicisme a Europa a un papa com Innocenci XI.

Innocenci XI i La Gloriosa. «El món jutjaria que adheria als protestants»¹⁷⁶

La frase que dona títol a aquest subapartat fou dirigida a Innocenci XI per part de James Porter, ambaixador de Jaume II a Roma, per tal de negociar una ajuda econòmica del pontífex davant de les accions militars desenvolupades per Guillem d'Orange el 1689.

¹⁷³ S. VILLANI. "Un papa "protestante"", pp. 145-165. Es va realitzar un reportatge en 2006 a la BBC News North Ireland sobre el tema sota el títol «King Billy painting a "mixed blessing"». http://news.bbc.co.uk/2/hi/uk_news/northern_ireland/5263210.stm (vist 22/11/2016).

¹⁷⁴ En E. SALVADOR ESTEBAN. "La quiebra", pp. 221-248.

¹⁷⁵ E. SALVADOR ESTEBAN. "La quiebra", pp. 221-248.

¹⁷⁶ De ASV, Segr. St. Nunz. Di Germania, 209, cifra al nunzio 30 aprile 1689. cit in L. VON PASTOR. *Storia dei papi*, p. 377. «Il mondo lo haverebbe giudicato che aderisse ai protestanti conforme già questi andavano cantando ne'loro propri paesi».

I és que el papa no va voler ajudar el catòlic Jaume II d'Anglaterra a fer front a l'exèrcit del príncep holandès Orange, que va protagonitzar la Revolució Gloriosa i va restaurar el protestantisme a Anglaterra.

Stefano Villani interpreta que Innocenci XI va adaptar-se a les necessitats reclamades per la política internacional del moment. Lluís XIV s'havia presentat a Europa en termes d'hegemonia política internacional i les diferents potències europees estaven provant a fer-li front. L'aliança es va materialitzar amb la lliga constituïda a Augusta per frenar l'ansia expansionista del rei Sol. Aquesta lliga es va constituir amb l'emperador Leopold I juntament a l'elector del Brandeburg, la Monarquia Hispànica i Suècia. Les Províncies Unides no hi formarien part fins 1689, tot i que les potències entenien la seua clara adhesió derivada de la guerra franco-holandesa que havia encapçalat Guillem d'Orange (1672-1678) i que havia conferit un gran prestigi al mateix, fins al punt d'arribar a ser nomenat *Stadhouder*, sent un reconegut polític antifrancès del moment. L'Anglaterra del recent entronitzat Jaume II (1685-1688), demostrava certes simpaties pel rei Lluís XIV, fet que provocava la intranquil·litat dels seus rivals. Dos potències en procés d'expansió europea i global, França i Anglaterra, estretien les seues relacions desequilibrant el tauler internacional del moment.

Tot i l'entusiasme que va provocar l'arribada del rei catòlic a Anglaterra per al món contrareformat, el papa Innocenci XI va demanar tolerància i respecte a la diversitat, empenyent el rei a no crear situacions de conflictivitat com les que s'havien viscut anteriorment.¹⁷⁷ En política exterior, allò que esperançava el Papa era que Anglaterra s'unís, igual que la resta de països antifrancesos, a la lliga que intentava calmar les ànsies expansionistes de França fet que, per a Lluís XIV, podia suposar un problema. Tot i això, Jaume II va refusar la idea de formar part de la lliga d'Augusta i va mirar amb bons ulls la política gala. Aquesta aliança, en contra dels desitjos del Papa -tradicionalment

¹⁷⁷ Diferents autors apunten aquesta direcció, entre ells Franknoi al segle XIX justificava l'acció dient que «Dissuase incessantemente il Re d'Inghilterra, Giacomo II, da atti illegali, ben sapendo che così non farebbe che porre in pericolo il suo trono, senza avvantaggiare le condizioni di sicurezza e di prosperità della Chiesa cattolica. Questo contegno del Papa fu colmato di lodi dal grande storico protestante Macaulay, il quale dice: «Il suo ànimo si sarebbe certamente rallegrato del ritorno del popolo inglese al gregge di cui egli era pastore; ma era troppo savia per non convincersi che con la violenza e con l'esercizio illegale della Regia podestà non era possibile convertire alla Chiesa Romana un popolo ardito e tenace. Tutte le lettere mandate dal vaticano a Whitehall, consigliavano tolleranza, moderazione e riguardi verso i pregiudizii del popolo inglese».

considerat un agent prohispanic a la Cúria pontifícia- va crear una visió historiogràfica que l'acusava de ser clarament antifrancès, malgrat ser una qüestió a revisar.¹⁷⁸

Tanmateix, les diferències entre el Parlament, de tendència protestant, i el rei catòlic Jaume II van desencadenar un greu conflicte, provocant que Guillem d'Orange arribés a les Illes Britàniques sense que es produís pràcticament cap enfrontament bèl·lic inicial, fet pel qual s'ha considerat la deposició de Jaume II com la revolució Gloriosa. El rei catòlic anglès va haver de refugiar-se a França, sota la protecció del seu ferm aliat, Lluís XIV. Mentrestant, el Papa retirava al seu ambaixador de Londres, Ferdinando d'Adda, que havia anat a convèncer el rei deposat d'unir-se a la lliga antifrancesa i aleshores, però, ja no tenia raó la seua estada a la capital britànica. Formalment, segons apunta Stefano Villani, el Papa va recolzar la Casa catòlica dels Stuard realitzant diverses demostracions públiques a Roma, entre les quals l'obligació d'orar a totes les esglésies durant el conflicte per tal d'implorar la divina assistència al rei, va felicitar el Rei Catòlic francès per la seua acollida de l'anglès, deplorà la seua caiguda i també renovà les seues queixes arran el desembarcament de les tropes protestants a la catòlica Irlanda.¹⁷⁹

Però els partidaris dels Stuard a Roma no pensaven el mateix. De fet, James Peters, enviat especial per tractar de fer front comú amb el Papa contra el príncep d'Orange, el va avisar que si no ajudava -s'entén econòmicament- el catòlic seria considerat com un papa de tendències favorables als protestants, com ja es deia a alguns països.¹⁸⁰ Tot i això, i segons apunta Villani, l'Odescalchi va contestar irònicament l'ambaixador dient-li que no podia ajudar-lo econòmicament perquè tenia que gastar els seus recursos per poder defensar-se dels atacs dels francesos, amics seus.¹⁸¹

Els conflictes internacionals ajudaren a crear, per part dels francesos i anglesos catòlics, aquesta imatge d'un Papa que no havia defensat com s'esperava un rei catòlic com l'Stuard. Però tot i això, la composició social de la imatge de Benedetto Odescalchi no només venia donada per les relacions internacionals que havia promogut durant el seu pontificat. D'una o d'altra forma les relacions transculturals que la seua família havia

¹⁷⁸ No és aquest l'espai per reflexionar sobre la complexa política bilateral entre Innocenci XI i França. És cert, però, com he assenyalat a l'inici del capítol, que aquesta suposada confrontació va generar un interès particular per part de la historiografia francesa per analitzar la pugna entre el rei francès i Innocenci XI. No obstant, i a partir de la renovació historiogràfica, s'ha matisat aquesta actitud completament bel·ligerant, presentant un Papa allunyat de la recerca del conflicte i mantenint una posició molt més calmada en els afers polítics francesos, tot i les evidents divergències que van existir entre les potències.

¹⁷⁹ S. VILLANI. "Un papa "protestante"", pp. 145-165.

¹⁸⁰ S. VILLANI. "Un papa "protestante"", pp. 145-165.

¹⁸¹ S. VILLANI. "Un papa "protestante"", p. 163.

mantingut, com s'ha vist als capítols anteriors, i la pròpia acció en aquesta direcció, va contribuir a crear una imatge d'un papa embolicat en afers poc ortodoxos.

Els negocis d'Idrija. Deutz, Inzaghi i Giovanelli

Si bé no es disposa d'una documentació que relacione directament Benedetto Odescalchi o les empreses financeres de la seua família amb les arques privades dels Orange, són altres els indicis sobre el flux de diners que es traspasaren des de la Mediterrània a l'Atlàntic de part dels Odescalchi a famílies relacionades amb el poder holandès. De fet, a continuació desgranaré les relacions amb alguns importants protestants financers del príncep Guillem d'Orange.

En primer lloc, analitzaré els negocis que portaren entre mans la companyia dels C&R de Venècia, que s'ha vist que controlava també Benedetto Odescalchi, i la família dels Deutz. Els últims eren una família de mercaders banquers que es va expandir a meitat el segle XVI. Igual que altres famílies, aquest llinatge es va traslladar a Amsterdam a principis de segle XVII després del declivi d'Anvers i degut a la tolerància religiosa que oferia la ciutat, precisament perquè eren part integrant del protestantisme holandès. Jean Deutz (I) va casar amb Elisabeth Coymans, una jove criada en una de les empreses transnacionals amb més renom a l'Amsterdam del moment. Els Coymans tenien entre mans negocis que els relacionaven amb el tràfic de mercaderies entre Itàlia, Espanya i les Índies Orientals, i de manera especial amb el Carib, formant part d'una companyia comercial transatlàntica, també en relació amb els C&O. El matrimoni dels joves Deutz i Coymans es va formalitzar amb una intenció particularment encaminada a la consolidació de negocis observant les seues capitulacions matrimoniales.¹⁸² El 1638 Jean Deutz va morir deixant nou fills, tots ells menors d'edat. Fou en aquell moment, segons Marion Schut, que la dona Elisabeth es va encarregar de la gestió de les negocis i de la transmissió als seus fills, encara menors, dels preceptes mercantils i bancaris.¹⁸³

¹⁸² M. SCHUT KOELEMIJ. *Elisabeth Coymans*, (2011).

¹⁸³ M. SCHUT KOELEMIJ. *Elisabeth Coymans* (2011). L'article subratlla el paper de la dona durant l'època daurada d'Amsterdam, assenyalant la importància femenina en els afers econòmics i el desenvolupament que es va protagonitzar degut al gir atlàntic. A les capitulacions matrimoniales l'home va vessar una quantitat monetària més elevada que ella, mentre que, part de la família Coymans, aportava capital relacional, reputació i contactes familiars, que eren en aquell moment uns valors molt beneficiosos. La mare va traçar la política matrimonial dels seus fills, qui a l'hora de la mort del pare, eren menors. La família dels Deutz, encapçalada des de 1639 per la dona Coymans, va diversificar la inversió del seu capital desplaçant una bona part de recursos del capital productiu per tal d'assegurar-lo. D'aquesta manera van invertir en els lucratiu bons de la V.O.C, de la W.I.C i també ho feren en terres i pòlders recuperats,

El fill primogènit de la família, Jean Deutz (II), va nèixer el 1618. Elisabeth el va enviar a fer una gira pels centres comercials europeus per tal de formar-se en l'art de la mercaderia i el canvi. Fou per l'experiència adquirida sobre el terreny i el prestigi dels Deutz & Coyamans, que van possibilitar que ascendís com a director de la Companyia de Comerç de Llevant holandesa, i finalment el 1659 adquirís el monopoli del comerç del mercuri de l'emperador, qui li va atorgar el títol de factor imperial per Amsterdam. El seu matrimoni amb Geertruid Bicker havia situat Jean Deutz en l'esfera de la influència política holandesa relacionant-se directament amb el pensionari Jan de Witt, qui en aquell moment passava a ser el seu cunyat, ja que aquest estava casat amb la germana de la seua dona. Tot i això, Jean Deutz (II) va continuar, igualment que els seus antecessors, centrant els seus interessos en el comerç, romanent desvinculat formalment dels càrrecs polítics de la ciutat d'Amsterdam, dinàmica que acabaria trencant el seu fill, Jean Deutz (III), i qui el 1692 es va convertir en regidor de la ciutat i el 1696 rebria el senyoriu holandès d'Assendelft.

Segons l'autor, el 1659 Jean Deutz (II) va aconseguir de l'emperador el control del monopoli del mercuri. Per què ell? La resposta pot ser que tenia la capacitat tècnica i la suficiència financera per realitzar-ho. La seua experiència formativa transnacional, que l'hauria portat a realitzar una gira entre les principals places europees, podria explicar el «know-how» per gestionar una empresa com aquesta. Tanmateix, el monopoli de l'explotació de mines de mercuri d'Idrija fou compartit amb altres agents, entre ells els Rezzonico -amb el capital de la companyia dels Cernezi, Rezzonico i Odescalchi-, i els Giovanelli, com seguidament explicarem, uns socis capitalistes imprescindibles, qui també comptaven amb xarxes que generaven una forta confiança en ells. Aquesta coalició internacional ens fa repensar la importància de les empreses atlàntiques i ajuda a descentralitzar activitats com aquestes a nivell internacional, portant-nos a reflexionar sobre les habilitats compartides per tal de realitzar afers de grans dimensions.¹⁸⁴

arribant a construir una gran casa de camp. Aquesta idea d'inversió de part del capital financer dels Deutz & Coymans en bons públics, compra de terres i construcció de cases de camp ens fa pensar en els punts en comú entre els agents de comerç i finança internacional de l'Atlàntic i del Sud d'Europa que actuarien d'una manera més semblant de la que s'ha pogut plasmar en algun moment per la historiografia tradicional i entrarien en el debat que proposa B. YUN CASALILLA. "¿Traición de la", pp. 509-534, i que s'ha plantejat al Capítol VII.

¹⁸⁴ Aquestes idees han quedat plasmades al capítol IV.

Aquesta consideració es desprén de la consulta de documentació no catalogada a l'arxiu Odescalchi.¹⁸⁵ El 15 de maig de 1666 Abbondio Barón d'Inzaghi, Aurelio i Carlo Rezzonico (a nom de la companyia on participava Benedetto) i Giovanni Andrea Giovanelli van signar i segellar a Milà un contracte amb sis capítols que regulava l'explotació de les mines de mercuri d'Idrija, un negoci que ja els Cernezzi el 1636 havien pensat en abraçar.¹⁸⁶

Però, què representava adquirir el monopoli de l'explotació, tràfic i venda del mercuri de les mines centreeuropees? El mercuri era, per als alquimistes de l'Època Moderna, un metall essencial, ja que es pensava que d'ell derivaven la resta de metalls. De fet, l'argent era extret gràcies al procés d'amalgama amb el mercuri, i per tant, fou un element essencial per a l'economia europea basada en l'obtenció d'argent de les mines americanes. No obstant això, la seua extracció era limitada a dos centres miners situats a Europa. En primer lloc a les mines d'Almadén, al sud de la Península Ibèrica, on era gestionada pels importants banquers Fugger, gràcies al *asiento* que havien firmat amb la Monarquia Hispànica. Les mines d'Almadén, però, tenien un fort centre competidor, les mines d'Idrija, a la província de Stiria, al sud del Sacre Imperi, sota el control de l'emperador mitjançant la Cambra de Graz. Les mines austríaques havien resultat molt competitives, tot i que a les darreries del segle XVI i inicis del segle XVII els seus arrendaments baixaren degut a les millores introduïdes a Almadén. Tanmateix, el segle XVII fou un període de recuperació per a la indústria sud alemanya, en part pel control de la seua administració pels italians. El primer *asentista* italià fou el florentí Carlo Albertinelli, qui tenia seu comercial oberta en Nuremberg i va mantenir els drets d'explotació des de 1607 fins 1620. En el període de 1618 - 1629 es va introduir l'alemany Federich Overholz qui va arribar a entregar a la Monarquia Hispànica durant set anys (1623-1630) la quantitat de 17.480 quintars de mercuri (uns 804.080 kg), anomenat aleshores *argento vivo*.

Fou aleshores quan l'abastiment de mercuri d'Idrija es va convertir en un element essencial i indispensable per al manteniment de l'explotació de la plata americana i per això el contracte d'arrendament per l'explotació de les mines d'Idrija anava lligat a l'*asiento* hispànic, que s'assegurava un 90 per cent de la compra a Sevilla d'aquest

¹⁸⁵ ASRo, FO, IV E 2. Dintre d'aquest lligall es troba el contracte de les Mines de Mercuri.

¹⁸⁶ Cal recordar que Pietro Martire Cernezzi havia volgut emprendre de manera solitària el negoci de l'explotació, tràfic i venda de les mines de mercuri d'Idrija. Veure Capítol III.

element. En definitiva, els contractes d'arrendament de les mines i abastiment a Amèrica eren dos cares d'una mateixa moneda i per això ambdós foren adquirits per Bartolomeo Balbi, qui va aconseguir l'explotació del metall a les mines d'Idrija una vegada el seu col·lega Overholz va fer fallida. Si bé els primers anys la Casa dels Balbi va aconseguir superar els obstacles del projecte, coordinant i gestionant els afers entre els dos grans imperis europeus, aquest no era d'execució fàcil per la mobilització de grans recursos materials i financers que implicava. El règim de monopoli va acabar esquerdant-se a finals de anys quaranta entre l'Imperi i els Balbi. D'una banda, la Cambra de Graz, institució contractista va decidir vendre, per compte propi, quantitats determinades de mercuri davant de l'incompliment de pagaments als quals els Balbi s'havien obligat. Els Balbi, per tal de poder fer efectius els pagaments havien demanat múltiples crèdits que s'hagueren de resoldre, en alguns casos, mitjançant el pagament en mercuri, pel qual el metall s'introduïa al mercat i provocava la baixada dels seus preus. Entre els comissionistes del Balbi hi van destacar tres famílies amb casa comercial a Venècia - centre reexportador i de gestió del tràfic del mercuri-: els Widmann, els Flangini i els Cernezzi. Els Widmann foren beneficiaris d'algunes entregues de mercuri per haver ajudat, des de principis del anys quaranta, als Balbi en l'anticipació financera a la Cambra de Graz, arribant a endeutar-se de forma considerable. D'altra banda, hi participaren entre 1646 i 1648 els Flangini i Cernezzi, en quantitats que arribarien a superar els 1.000 barrils de mercuri. Les dos famílies estaven emparentades i eren bones coneixedores del tràfic del *argento vivo*, ja que hi havien participat amb anterioritat.¹⁸⁷

De fet, l'any 1637 Giovanni Battista Cernezzi s'havia plantejat aconseguir l'arrendament de les mines de mercuri, ja que Bartolomeo Balbi pensava en abandonar la costosa empresa,¹⁸⁸ una qüestió que ha sigut tractada als darrers capítols. Els càlculs en aquell moment resultaven difícils d'encaixar. Aquell any, l'arrendament podia arribar a subhastar-se per 66.000 tàlers però, a més a més, calia avançar a l'emperador una anualitat de 66.000 tàlers més. Carlo i Benedetto Odescalchi van considerar que, si bé el benefici podia arribar a deixar de banda altres negocis i els permetria centrar-se només en el tràfic del mercuri, calia pensar en fer efectiu el monopoli. Per poder assumir en condicions el contracte de les mines calia comprar tot el metall que circulava per Itàlia i Flandes fins aleshores i que havia sigut distribuït pels Balbi, calculant una suma de 66.000 tàlers més per a dita operació. Si es comprava tot el mercuri ells serien qui

¹⁸⁷ E. GRENDI. *I Balbi*, pp. 149-156.

¹⁸⁸ ASRo, *FOB*, XXVII D 6.

dictarien els preus, per tant, el règim de monopoli tornaria a fer rendible el negoci. En canvi, si es realitzava sense aquestes operacions, el contracte podria no resultar beneficiós. La inversió era en aquell moment d'alt risc i els Rezzonico i Odescalchi van convèncer els seus socis de no abraçar el negoci sense realitzar un estudi aprofundit de les conseqüències que s'en podien derivar, sobretot considerant la insolvència de la Corona Hispànica per tal de pagar fluidament els *asientos* en plata, moneda que els possibilitava fer canvis arreu d'Europa. Així doncs, recalibrades les oportunitats van esperar fins passats uns anys, en els quals la Monarquia Hispànica va deixar de realitzar contractes per l'abastiment del mercuri que ara introduïen per altres vies, les noves potències atlàntiques: Holanda i Anglaterra.

L'explotació de les mines d'Idrija resulta interessant per dos aspectes claus que donen llum als processos d'inversió i empenedoria de la segona meitat del segle XVII. Les companyies on participà Benedetto Odescalchi desplaçaren de les vies d'abastiment d'aquest metall cap al nord d'Europa mitjançant una xarxes capaces de realitzar les operacions. Això va suposar que durant el Sis-cents, Europa Central tingué connexions amb Amèrica gràcies a la indústria del mercuri amb itineraris diversos, connectant espais a través d'un metall que va tindre conseqüències no només econòmiques, sinó també socials en ambdues parts del planeta. Aquesta integració formaria part del conjunt d'activitats portades a terme per les companyies analitzades al Capítol IV. A més a més, s'evidència la seua importància dintre del corrent historiogràfic que estudia els processos d'integració econòmica en relació a com va afectar en la demanda dels consumidors i a la transformació social, tant del lloc productor com receptor, així com de les xarxes de distribució.¹⁸⁹

Les condicions que van canviar l'itinerari es desgranen al contracte d'arrendament signat entre els C&R, amb participació dels Odescalchi, i la Cambra de Graz, com a representant de l'emperador. A més de Deutz també hi participava un altre personatge d'origen llombard, Baró d'Inzaghi. Al document s'assenyala la compra de 7.200 barrils de mercuri,¹⁹⁰ generant una escriptura per assegurar l'operació, en la qual es repartiren les obligacions i els beneficis. Entre les clàusules apareixien els següents efectes: 1) De la

¹⁸⁹ B. ARAM - B. YUN CASALILLA. *Global Goods*, (2014).

¹⁹⁰ E. GRENDI, *I Balbi*, (1997). Un barril de mercuri pesaria 1.550 [pounds] de Viena i correspondria a 79 kg. Per això 7.200 barrils de mercuri anuals correspondrien a una quantitat de 568.800 kg.

compra, el baró d'Inzaghi venia interessat en la meitat, mentre que la companyia dels Rezzonico (s'enten C&R) i Giovanelli tenien cadascú interès en una quarta part. 2) El mercuri s'havia de vendre a les places d'Amsterdam i Venècia a almenys un 3 per cent més, ja compreses les despeses de lloguer de magatzems per depositar-lo, i calia intentar vendre'l sempre al preu més avantatjós possible, com fins ara s'havia practicat.¹⁹¹ 3) Des de Venècia i Amsterdam s'havien d'enviar registres de les vendes. Inzaghi havia d'acudir a les exigències diàries de venda i expedició amb un benefici del 2 per cent sobre el valor del preu del mercuri. A més, li havien d'abonar 8.000 florins d'un cop per despeses extraordinàries, per tal que comptaren a càrrec seu les despeses del transport cap a Amsterdam i Trieste des d'Idrija, per valor de 9 tàlers el barril encaminat al nord d'Europa i 5 octaus d'escut d'argent pels barrils que anaven cap a l'Adriàtic. 4) De la meitat de beneficis que tocaven a Inzaghi, els Rezzonico de Venècia havien de prendre 100.000 ducats de moneda de banc i Jean Deutz d'Amsterdam 95.000 tàlers, per un deute que havia contret el baró amb els interessants. Un cop resolt el deute, Inzaghi podria disposar dels seus diners a voluntat. Per l'altra banda, els Rezzonico i Giovanelli prendrien dels beneficis 1/4 cadascú a lliure disposició. 5) A la mina d'Idrija només es podien vendre 25 barrils a l'any. La resta, 7.175 barrils, s'haurien de vendre per mà de Jean Deutz i els Rezzonico, i cadascuna de les parts quedava responsable dels possibles danys i pèrdues que eventualment pogueren provocar-se. 6) Per últim, es declarava que els 700 barrils de mercuri que en aquell moment ja estaven distribuïts per operacions anteriors entre Venècia i Amsterdam, a nom d'Inzaghi, s'hagueren de vendre juntament amb els 7.200 barrils. El 55 per cent dels beneficis d'aquests darrers barrils anirien a parar a favor de la raó que ara firmaven conjuntament i el 45 per cent a favor de Inzaghi.¹⁹²

El mateix any, però en un altre document, els Rezzonico de Venècia, assenyalaven que les vendes del mercuri s'havien de formalitzar amb la Companyia de les Índies holandeses, la famosa VOC (*Vereenigde Oost-Indische Compagnie*), la companyia d'Índies angleses (*British East India Company*) o amb la companyia de les Índies orientals francesa (*Compagnie Française pour le Commerce des Indes Orientales*) y el

¹⁹¹ M. SCHUT, KOELEMIJ. *Elisabeth Coymans*, (2011). Jean Deutz (II) va aconseguir la dignitat de factor imperial de mercuri per a Amsterdam el 1659. El contracte de que disposem és de 7 anys després, però, com queda comprovat l'activitat era precedent, ja que quedava fixada la forma usual de venda del producte.

¹⁹² ASRo, FO, IX G 6.

preu caldria que fos de 31 *piacchi*, mentre que, en cas de vendre mercuri a particulars, s'hauria de vendre a 34 *piacchi*, moneda corrent d'Amsterdam.¹⁹³

El Rezzonico, representant la companyia de la que formava part Benedetto, va imposar comerciar amb les companyies de comerç atlàntiques i per a això necessitaven una infraestructura empresarial que ja tenien creada. D'ençà les primeries del segle XVII els Cernezzi i Odescalchi havien formalitzat canals de comunicació, de crèdit, finança i circulació de mercaderies que havien consolidat un capital social i relacional capaç d'engegar una empresa de les magnituds d'aquesta. Tenien al seu poder la venda dels barrils de mercuri europeu, clau en l'explotació de la plata americana. Potser, l'empresa constituïda ens porta a pensar que els Cernezzi i Odescalchi no hi estaven involucrats. Lluny d'això, els rics llibres de comptes que es conserven entre els anys 1665 i 1671 declaren partides d'entrada per mercuri, i a nom d'Inzaghi, conseller de la Cambra de Graz. Jean Deutz també apareix als comptes, quedant demostrada la relació entre tots els agents a través de la companyia situada a Venècia.

La contractació realitzada entre l'emperador i els Giovanelli, Deutz, Inzaghi i Odescalchi -indirectament- posa en relleu dos qüestions que no esgoten aquest treball. En primer lloc, queden paleses les coalicions transnacionals d'italians i holandesos per a emprendre en la important indústria del mercuri. I en segon lloc, que a la contractació dels darrers anys seixanta del Sis-cents es va establir un canvi, no només de proveïdors, sinó també dels compradors de mercuri. Si bé durant el segle XVI i part del segle XVII la Monarquia Hispànica havia mantingut una estreta relació amb les autoritats austríaques per poder controlar els preus del mercuri d'Idrija, establint que sempre havia de ser més barat el mercuri imperial que el d'Almadén,¹⁹⁴ a partir dels seixanta el metall fou enviat, segons el contracte, a les potències atlàntiques: Holanda, Anglaterra i França i les seues companyies estatals de comerç, les quals es veien afavorides per preus més assequibles. Qüestions que deixen obertes portes de treball per explorar en un futur.

Tanmateix, allò expressat anteriorment, pot portar a pensar que l'empresa familiar dels Odescalchi hi participava dels afers internacionals amb agents de diverses característiques, però que la història de Benedetto Odescalchi situat a Roma des de 1640,

¹⁹³ ASRo, FO, IV E 2. «Havendo noi Aurelio e Carlo Rezzonici comprato dalla Maestà dell Imperator e sua Eccellentissima Camere di Graz Barrili settemilla duecento *argento vivo* per contrattatione fatta con il Illustrissimo Baron Abbondio d'Inzaghi suo consigliere in detta Camera et inspetor delle miniere *d'argento vivo* con conditione di continuar la fattoria della vendita in Amsterdam al signore Gio Deutz, sino alla fine di sudetta negotiatione con il solito beneficio delli tre per cento [...]».

¹⁹⁴ E. CRAILSHEIM, E.M WIEDENBAUER. "Central Europe", p. 301.

podria quedar desvinculada dels afers econòmics transnacionals de la família. Lluny d'això, es pot afirmar el contrari. Entre alguns llibres de cartes sense ordenar he pogut trobar missives que acreditarien la coneixença dels actors principals que es beneficiaven de l'exploració del mercuri d'Idrija i de la seua voluntat per afavorir-los d'una o d'altra manera des de Roma, des d'on la família redistribuïa favors i capital relacional, imprescindible en la configuració dels negocis. No en són moltes, però si que són reveladores.¹⁹⁵ En una de les primeres cartes conservades, de 9 d'agost de 1670 el cardenal va redirigir algunes respostes de cartes rebudes als Rezzonico per a que li les entregaren a Giovanelli, i on parlava d'un deute de 2.000 escuts, informant-los que no s'acoloraren perquè en aquell moment no els necessitava.¹⁹⁶ Dos anys després Benedetto Odescalchi enviava felicitacions a Viena pel casament de la filla de Giovanni Andrea Giovanelli, en una mostra de l'afecció personal i que pot ser interpretat com a detall de la consolidació dels vincles entre els dos personatges. Remetia una missiva a Tadeo Morosini, pare de la muller del fill Giovanelli:

«Dell'accasamento conclusosi tra la persona dil signore Girolamo figlio di V.Ecc. et una figlia del signore Conte Gio. Andrea Giovanelli godo io una vantaggiosa conseguenza mentr'alla bontà di Lei è piaciuto col parteciparmelo assicurarmi dil favore della sua partial volontà e cortesia. Io per tanto quanto godo delle prosperità ~~(sue e della sua Casa)~~ di suo successo, tanto pure me ne congratulo seco con ogni più vivo affetto ringratiandola con pari senso del suo comitissimo affetto e riservandomi a corrisponderle meglio nell'occassioni che V.Ecc. si compiacerà di porgermi di servirla. E le bacio le mani. Roma, 27 giugno 1672».¹⁹⁷

De fet, el mateix dia enviava una altra carta als C&R per a que també felicitaren les famílies dels nuvis en nom de la Companyia. El matrimoni havia estat pactat ja un any abans,¹⁹⁸ com així li informava a Benedetto Odescalchi el seu germà Carlo, qui li escrivia que:

«a Venetia restava aggiustato il matrimonio dil figlio del Benedetto Giovanelli con una figlia di Tadeo Morofini con dotte di fiorini 60.000, la metà contanti e l'altra in Cecca gioie, verso per al uso del paese che valutano tutto ad ogni modo e una bella somma non

¹⁹⁵ En aquest cas la documentació té una originalitat particular. Les cartes conserven també l'esborrany de les mateixes, en les quals Benedetto Odescalchi (o més bé el seu secretari) redactava un cos principal sobre el qual es treballava.

¹⁹⁶ ASRo, FO, II D 8, fas. 4.

¹⁹⁷ ASRo, FO, II D 8, fas. 4.

¹⁹⁸ ASRo, FO, II L 7. De fet, el matrimoni no es pot portar a terme abans perquè la filla de Morosini estava enamorada d'un altre venecià. Veure Capítol VII.

si sarebbe pero pubblicato il negotio che fu qualche giorni e le nozze non si faranno che a Carnevale prossimo dentro il qual tempo può succedere».¹⁹⁹

Com s'ha pogut seguir Benedetto Odescalchi tenia relacions directes amb el baró d'Inzaghi i la seua família. A més de la intermediació per fer ascendir socialment el fill d'Inzaghi a la Cort de Madrid, a l'arxiu familiar he trobat dos cartes, tot i que probablement podrien trobar-se'n més, degut a la desorganització d'alguna documentació de l'arxiu familiar en el qual estan les caixes amb cartes dipositades a l'atzar. Aquestes dos missives escrites directament per Benedetto als Inzaghi son de 1670 i 1672, anys en els quals la companyia d'extracció de mercuri funcionava a ple rendiment. El 1670 parlava amb el fill del baró d'Inzaghi sobre unes reflexions de filosofia, mentre que el 1672 escrivia al propi baró en un to totalment de servei i benevolència:

«Non haveva V.S da prendersi la briga di darmi generale per le commendatitie (sic.) che già le inviai poi che si come io in riguardo del suo merito le debbo l'affetto e la stima cosi per lo stesso rispetto le debbo l'opera ove possa promuovere i suoi vantaggi. Di che se le piacerà di far esperienza in altre occorrenze conoscerà dagl'effetti ch'io desidero d'impiegarmi in suo servizio et in tanto le auguro ogni bene».²⁰⁰

Esperava poder promoure els seus avantatges i li oferia els seus serveis. La relació, com moltes altres que tenia el cardenal Odescalchi, semblava íntima i plenament servicial. En definitiva, el baró d'Inzaghi havia fet molt per incloure una empresa com la seua dintre d'un negoci d'allò més lucratiu. Els llibres de comptes dels anys setanta, justament dels anys anteriors a l'ascens al pontificat de Benedetto Odescalchi, apuntaven xifres cada vegada més quantioses. Precisament per aquesta raó, el germà de Benedetto, Carlo, li enviava informació sobre els plans que tenia Inzaghi, qui al 1671 semblava que volia retirar-se d'alguns dels negocis que tenia a Hongria i que connectaven directament els negocis d'Inzaghi entre Viena, Venècia i Roma, a nom de Alessio Castelli a Venècia i de Giovanni Negri a Roma.²⁰¹ Que els Odescalchi hi estaven implicats de manera directa ho explicitava Carlo quan informava que els beneficis obtinguts del mercuri passaven per mans d'Aurelio Rezzonico de Venècia, tot i que el 1671, semblava que estaven recaptant menys d'allò que esperaven del negoci:

¹⁹⁹ ASRo, FO, II L 7. de 1671, 18 de març.

²⁰⁰ ASRo, FO, II D 8, fas. 4

²⁰¹ ASRo, FO, II L 7. 1671, 18 de març.

«la faccenda d'argenti vivi in tutta per conto del Imperatore per mano d'Aurelio [Rezzonico] passa quello s'esita in Venetia et con il ricavato si va estinguendo il denaro fu sborsato per il contrato era seguito bonificando superar il resto [...] 5 per cento che in riguardo della sicurezza et de tempo vi era stimato buona occasione ma si va riducendo a non molta somma».²⁰²

Potser sembla forçat apuntar a un nou indicati sobre els negocis amb el mercuri i la renovació científica romana. L'any 1644 Michelangelo Ricci, fill d'una família de Como instal·lada a Roma, es va envoltar dels *novators* romans que seguien l'escola galileiana. El toscà Evangelista Torricelli enviava justament a Ricci els primers experiments científics amb el mercuri que inauguraven el debat europeu sobre l'existència del buit, segons apunta Francesco Bustaffa.²⁰³ La qüestió filosòfica podria derivarse de la investigació per millorar l'extracció del mercuri, empresa en la qual Benedetto va tindre molt a que veure. Michelangelo Ricci fou el primer cardenal promogut per Innocenci XI a la dignitat cardenalícia el 1676, íntim amic, que li va portar alguns mals de cap degut al programa de renovació científica i espiritual que portava juntament amb altres alts càrrecs ascendits i protegits pel pontífex.²⁰⁴ Fou Michelangelo Ricci recompensat per les seues investigacions sobre el mercuri? No ho se, però sí que queda palès que Benedetto i la seua família van invertir a finals del segle XVII en la potent i global indústria del mercuri.

Finançaments transnacionals. Esclavistes, protestants i jueus

Els autors de la novel·la *Imprimatur* es pregunten a l'Apèndix de la mateixa: «Cosa sarebbe accaduto se si fosse scoperto che un cardinale di Santa Romana Chiesa invivava soldi in terra d'eretici? Di sicuro uno scandalo dalle proporzioni devastanti, che lo avrebbe travolto, [Innocenzo XI] non sarebbe stato eletto quell'anno, né mai più».²⁰⁵

Què hauria ocorregut si la societat romana del moment hagués conegut els seus afers econòmics transnacionals, es preguntaven Rita Monaldi i Francesco Sorti. En canvi, jo em faig una altra pregunta i és si l'entorn curial no sabia que els Odescalchi, com bona part dels comerciants d'aleshores, desenvolupaven activitats econòmiques d'articulació transcultural. Més enllà de l'exemple de Jean Deutz, Benedetto Odescalchi i les seues

²⁰² ASRo, FO, II L 7. 1671, 8 de abril.

²⁰³ F. BUSTAFFA. "Comaschi a Roma", p. 61.

²⁰⁴ F. BUSTAFFA. "Comaschi a Roma", p. 61.

²⁰⁵ R MONALDI - F. SORTI. *Imprimatur*, p. 631.

empreses transnacionals van comptar amb personatges de rellevància a l'Europa del moment que no foren pròpiament catòlics i amb catòlics que avui dia no podrien ser considerats com exemplars, com els esclavistes.

Dintre del grup de catòlics, les relacions amb la companyia de negrers Grillo & Lomellino, foren basilars en el finançament per al trasllat d'esclaus africans a Amèrica. Com ja ha estudiat Alejandro García Montón, la companyia de negrers va aconseguir l'*asiento* d'esclaus per part de la Monarquia Hispànica, demostrant com van existir contextos d'oportunitats per als agents de la República de Sant Jordi fins les darreries del segle XVII, durant l'anomenat «crepuscle dels genovesos».²⁰⁶ La gestió d'una empresa global, com el trasllat d'esclaus africans cap a Amèrica, requeria d'una xarxa de considerables dimensions. A nivell financer, els Grillo & Lomellino necessitaren d'uns canals de crèdit que els permeteren invertir capital abans de la sucosa recompensa que traurien amb la venda d'esclaus a Amèrica i les operacions van recaure, entre altres, en les companyies dels Cernezzis i Rezzonico de Venècia, de les quals s'enriquia Benedetto Odescalchi, com bé va demostrar García Montón. Igualment, als llibres de comptes de 1662, la companyia Grillo & Lomellino, apareix com a deutora i creditora, potser en relació a la presa del contracte d'*asiento de negros* concedit el 1663 per Felip IV.²⁰⁷

La necessitat d'involucrar una ampla xarxa d'agents capacitats per realitzar el trasllat d'esclaus, implicava necessàriament a agents del Mar del Nord. Entre ells, bona part de la xarxa compartida amb els Odescalchi, com els Feroni o els Benzi.²⁰⁸ Era lloable proclamar beat una persona que havia finançat el tràfic d'humans? En aquell moment les operacions eren legals i comptaven amb el recolzament dels tractadistes europeus i els seus governs. Benedetto disposava d'esclaus, segons la novel·la *Imprimatur*, qui assegura que els documents que ho acreditarien han desaparegut dels arxius. Si més no, era una pràctica habitual entre l'elit europea del moment, tot i les diferents posicions papals a favor de les redempcions d'esclaus que s'havien produït a Roma.²⁰⁹ Sense anar massa lluny, el comte de Parcent disposava d'alguns esclaus al seu palau.²¹⁰

²⁰⁶ A. GARCÍA MONTÓN. *Génova*, (2014).

²⁰⁷ A. GARCÍA MONTÓN. "Trayectorias individuales", pp. 367-384. ASRo, FO, IX G 6.

²⁰⁸ H. COOLS. "Francesco Feroni", pp. 353-365. A. ABBIATI. "Fra Como", pp. 154-174.

²⁰⁹ Per seguir les diferents consideracions jurídiques que durant l'Època Moderna van tindre els papes al voltant de la qüestió dels esclaus: R. BENEDETTI. "Servi introvabili", pp. 53-79.

²¹⁰ AHN, SN, PARCENT, C.135, D.1.

D'altra banda les operacions financeres dels Odescalchi entre sud i nord d'Europa es van trametre, com demostren els seus llibres comptables, amb famílies jueves i de nous cristians repartits per Europa. Les xarxes dels sefardites formaren, indubtablement, part integrant del tràfic de béns i diners al món modern. Escapar de la seua capacitat i de la seua xarxa resultaria realment complicat si les empreses que es portaven a terme eren de caràcter internacional. No de manera casual, els Odescalchi de Venècia tenien negocis amb la famosa i ben estudiada família dels Silvera,²¹¹ a qui reclamaven el cobrament d'un deute el 1667. Però la xarxa culturalment creuada era molt més ampla, com s'ha vist durant aquest treball d'investigació: Isaach Flamingh d'Amsterdam, Elia Eberz, Abraham Herman, Jeremia Agens d'Anvers o Moisè David Vita, de Ferrara,²¹² personatges que apareixen als llibres de comptes que controlaven tots els agents de la família. Quan s'apunta que fins i tot els jueus d'Europa es van alegrar que Benedetto Odescalchi hagués sigut escollit com a Papa, potser no ens hauria d'estranyar, vist que els caps capitalistes de la «nació» jueva europea tenien relacions amb la família papal, des de Madrid fins a Amsterdam.

Òbviament, d'holandesos se'n troben molts més als llibres de comptes de Venècia, com els Bartolotti, examinats al Capítol IV. Altres estigueren situats a la ciutat de la República Sereníssima, on hi existia una colònia, com a les Províncies Unides. Apareix Andrea Everart, a Amsterdam, que era comerciant de diamants, però també Abraham van Colen, Giuto van Eych o Pietro van Felighen. També els Vöet, qui compartien companyia comercial amb els italians Benzi. Els Voët foren la família del il·lustre pintor Ferdinand Vöet, qui va retratar Livio Odescalchi en un dels quadres més famosos del personatge.

Als any vuitana, Antonio Maria Erba informava al papa Innocenci XI que un capità volia acabar amb els «villani eretici» a l'Estat de Milà, però que ho feia per interessos econòmics i no tant polítics, assegurant que els negocis d'aquests protestants resultaven de gran caliu i benefici i que el capità catòlic volia apartar-los per ocupar l'espai que podrien deixar les seues empreses.²¹³

A través de quins mitjans va aconseguir el capital la família de Benedetto Odescalchi? Fins a quin punt el cardenal Benedetto estava al corrent de les operacions

²¹¹ F. TRIVELLAT. *Familiarity of strangers*, pp. 33-34.

²¹² ASRo, FO, IX G 6. Libretto 1667.

²¹³ ASRo, FO, III E 3. 1683, 22 desembre. Sobre el tema s'ha parlat més extensament al capítol IV observant com els llibres de comptes no entenen de fronteres. Per seguir el debat, C. ANTUNES. "Cross-cultural Business", pp. 150-173. F. TRIVELLATO. *Familiarity of Strangers*, (2009). F. RIBEIRO DA SILVA. "Ebrei, Olandesi", pp. 445-471.

transnacionals que realitzava la família? D'una forma o d'altra, allò que els Odescalchi, juntament amb els seus socis comercials, Cernezzi i Rezzonico, realitzaren durant el segle XVII eren unes pràctiques normals per als emprenedors mediterranis del moment. Mercadejar i fer canvis sobrepassava les fronteres religioses i polítiques, i d'això n'eren ben conscients els correligionaris d'en Benedetto.

La interpretació de la vida de Benedetto Odescalchi des del seu perfil més familiar i mercantil dona llum sobre alguns dels aspectes que semblen controvertits. La seua figura ha generat varies interpretacions, bondadoses o negatives en cada cas, que han adquirit forma en la interpretació feta pels estudiosos de la seua figura. La meua intenció no ha estat la d'excloure les visions sobre Benedetto Odescalchi, sinó aportar llum a un aspecte de la seua existència que potser ajude a entendre'l. No només això, l'examen de la seua vida mostra una època que arreplega quasi la totalitat del segle XVII. Nascut al 1611 en un context milanès d'emprenedoria i format a l'interior d'una exitosa coalició comercial, l'Odescalchi va adquirir les ferramentes socials i culturals que el portarien a ser considerat com a un Papa reformador, auster i antinepotista. El seu bagatge, evidentment, està replet de contradiccions que nosaltres, els historiadors, mostrem com a coherents, però que alhora plasmem al nostre relat. Ser antinepotista però ascendir alguns *nipoti*, ser papa però formar part del món del préstec amb interès. Considerar-se el garant del Catolicisme però mantenir relacions amb protestants. Ser cardenal però gestionar explotacions econòmiques com les de les mines de mercuri. En definitiva, la història de Benedetto Odescalchi s'entén contextualitzada en allò que s'ha anat explicat al llarg de la tesi. La seua vida és importat per entendre la història dels emprenedors i les oportunitats del Sic-cents a la Mediterrània però alhora la seua vida és la Història.

Imatge 4. Crisòstom Martínez, *Gravat del cardenal Benedetto Odescalchi*, BHUV

Conclusions

El treball de recerca ací presentat mostra com les anàlisis de les vides i activitats dels emprenedors transnacionals durant el Sis-cents ofereixen nous contextos i perspectives d'estudi del passat. Canviar la mirada a través de la qual examinem la Història, si bé no capgira les dificultats de la centúria en general, aprecia els matisos dels moments de crisi i fa aflorar les accions individuals de cerca, creació i aprofitament de les oportunitats. En un context com l'actual, i a un món com el nostre, resulta interessant interrogar-nos sobre com es van teixir associacions d'agents entre llocs distants de cara a incrementar el seu poder econòmic. L'estudi d'aquests individus i els seus propòsits i realitzacions ofereix claus interpretatives per entendre les transformacions històriques i, alhora, possibilita qüestionar-nos sobre els processos de globalització i internacionalització del nostre món. L'obertura de portes que ofereix el cas d'estudi, permet presentar el *Mare Nostrum* com un àmbit d'oportunitats durant el Sis-cents. Les conclusions a les que arribe, mitjançant l'apropament als Cernezzini i Odescalchi en diferents períodes de la centúria, emfatitzen els recursos utilitzats per alguns agents de negocis al seu favor, generant contextos de «modernitat». Les famílies objecte d'estudi foren un tàndem mercantil amb habilitats suficients per desenvolupar grans empreses transnacionals. Malgrat que en alguns moments formalitzaren davant notari la fundació de les seues companyies, molts dels pactes i negocis comptaren amb veus polifòniques, creant xarxes informals entre agents.

Les activitats econòmiques i l'organització social d'Antic Règim són quelcom més que xifres, estadístiques i transaccions. Darrere de les operacions existiren individus, persones que entaularen relacions en diferents contextos, en cronologies disperses i amb interessos mutables. El seu àmbit fou local i, alhora, molt més que això, com s'ha comprovat, observant la manera en la qual els agents transnacionals del Sis-

cents superaren amb escreix l'àmbit mediterrani. Les persones han sigut les protagonistes i l'eix central d'aquest treball, no de bades a través d'elles van circular productes, idees i tècniques referides a activitats econòmiques, grups socials i corrents culturals. Particularment, gran part de les coalicions mercantils han passat desapercubudes o no han sigut interpretades en termes d'emprenedoria per altres historiadors. Com s'ha anat assenyalant, els Cernezzi i Odescalchi no foren grans assentistes de la Monarquia Hispànica. Potser, això els resta visibilitat però no interès. De fet, bona part d'ells ocuparen un rol estratègic en el finançament hispànic des de les «perifèries»: Costantino Cernezzi a València, Cesare Cernezzi a Gènova i Milà, o Benedetto Odescalchi i els seus germans entre Gènova, Nàpols, Milà i Roma. Amb tot, la seua especificitat resideix en ser súbdits de la Monarquia però tindre àmbits d'actuació que escapaven a la mateixa i, àdhuc, a la Mediterrània. Ha quedat demostrada la transcendental importància de les seus principals, a Venècia y Nuremberg, com així els seus negocis a Anvers, Amsterdam o el Cercle de Suàbia, que canalitzaren els negocis del Nord, Centre i Est d'Europa. La seua dispersió geogràfica i política, mobilitzant la seua xarxa «des de baix», ha donat peu a que els Cernezzi, i bona part dels Odescalchi, hagen estat emprenedors «sense història», esdevenint desconeguts per als estudiosos. Un dels perquè d'aquesta desconeixença parteix del tipus de documentació analitzada per al seu estudi. Les fonts procedents dels arxius familiars han superar la mancança de registres merament institucionals que puguen explicar la complexitat dels seus afers. Ara bé, si arribem a aquestes conclusions, cal pensar en la possibilitat de l'existència d'altres famílies que, des d'estudis com aquest, podrien vessar llum sobre contextos diferents d'emprenedoria. El valor de la nostra anàlisi ha estat no estudiar només una seu o un sol grup familiar, com s'ha fet en altres estudis sobre les relacions mercantils, ja que, en aquest cas, això haguera pogut difuminar la importància del conjunt, que és on rau la seua rellevància.

Potser un matís. Benedetto Odescalchi fou un dels exponents del grup estudiat, però va arribar a ser papa Innocenci XI. La seua visibilitat històrica trenca l'esquema de la desconeixença, com ha quedat patent al capítol dedicat al personatge: la seua vida fou interpretada de forma dicotòmica entre la santedat i tot el contrari. D'ençà l'inici del seu procés de beatificació, l'any 1691, la vida de Benedetto ha fet vessar molta tinta. Això sí, gairebé fins a hores d'ara, la seua biografia no havia sigut interpretada en clau familiar, a través de la qual, la seua experiència vital i les seues activitats econòmiques i financeres mostren un camp d'estudi fructífer per entendre, en la seua complexitat, la

pràctica d'un dels primers papes «antinepotistes». De fet, caldria replantejar les actuacions econòmiques d'algunes cases de negoci ennoblides i de la noblesa valenciana, però en general d'àmbit mediterrani, més enllà de la gestió genuïnament senyorial. És cert que alguns grups han sigut camps privilegiats d'aquest tipus d'estudi. Com s'ha vist, els estudis dels genovesos mostren la dualitat entre gestió senyorial i empresarial. També el cas de la noblesa mallorquina i una part de la noblesa castellana. En aquest estudi s'ha observat això mateix amb una família que va participar del grup de la noblesa valenciana, però d'origens milanesos i que va comptar amb un papa. Les interpretacions podrien ajudar a realitzar estudis per a altres cases ja examinades només des de la vessant patrimonial senyorial. Això mostrarà, de ben segur, noves facetes de personatges que, fins ara, no han sigut interpretats sota aquests paràmetres.

Aconseguir resoldre les qüestions plantejades ha requerit d'un rastreig documental intensiu, que ha possibilitat oferir alguns dels resultats que s'exposaran a continuació. La correspondència mercantil, escassa en moltes latituds durant l'Època Moderna, ha sigut una peça central per dilucidar els plantejaments exposats. Ara bé, com s'ha vist, el treball ha incidit en les connexions i, per això, ha sigut imprescindible combinar fonts primàries de múltiples característiques extretes d'arxius documentals familiars, institucionals i notariais de diferents indrets. La interpretació documental s'emmarca dintre d'un corrent historiogràfic que ha pres als individus i elements que es mobilitzaren en el passat per entendre la seua forma d'operar i el camí cap a la interconnexió de diferents territoris. En eixe sentit, els mercaders i els productes que comercialitzaren, s'han privilegiat com a objectes d'estudi. Malgrat que la historiografia s'ha interessat pel món del comerç des de moltes perspectives, ací es presenta una aportació que s'enquadra en els treballs que escapen de les dades quantitatives i de les narracions generals per centrar l'observació en un cas d'estudi particular, però que després qüestions generals. La combinació d'un marc historiogràfic renovador sobre les pràctiques econòmiques i el comerç, la utilitat de ferramentes analítiques que parteixen de l'economia, la sociologia i la història, i la selecció d'una documentació singular, han fet una amalgama al laboratori de treball que ens ha encaminat a algunes conclusions generals.

Precisament, la imbricació de les esferes culturals, individuals i biogràfiques, ha portat a entendre la història econòmica i social del segle XVII des d'un punt de vista que enllumena algunes qüestions essencials tractades en l'actualitat als debats

historiogràfics. A continuació desgranaré les aportacions principals en alguns punts bàsics.

1. La perspectiva transnacional aplicada al cas dels Cernezzi i Odescalchi, ha permès escapar de les anàlisis centrades en els àmbits «nacionals-estats» o «locals». Això ha sigut possible gràcies a posar en relació les activitats econòmiques i socials desenvolupades per aquests milanesos. Els comerciants llombards apareixen com a una comunitat mercantil transnacional relacionada íntimament amb diferents espais de frontera que provocaren determinades habilitats en la seua superació. El seu territori fou frontera interconfessional amb els grisons de la Valtellina (1620-1639) i escenari de conflictitats polítiques, així com plaça d'interessos en conflicte entre monarquies. La successió del Monferrato (1628-1631), la pretesa annexió de Piacenza i els conflictes amb els ducs de Parma (1637-1640) o la crisi del marquesat de Finale (1654), són, només, alguns dels exemples de la situació viscuda al territori llombard.¹

Al mateix temps, el Ducat i la seua capital foren una cruïlla històrica a nivell comercial i una plaça estratègica de la política hegemònica hispànica del Sis-cents, funcionant com imant d'atracció de financers estrangers.² Les activitats dels milanesos, llavors, van funcionar gràcies als contactes i a la compartició d'uns sabers i tècniques financeres amb altres grups mercantils com els genovesos, florentins, venecians, savoians, holandesos, alemanys, valencians o castellans. La seua consideració com a *merchant diaspora* no inhiu dels estrets contactes, comunicacions i transferències entre xarxes múltiples.

Els Cernezzi i Odescalchi formaren part d'uns nusos comercials que arribaren a finançar grans projectes, com la defensa dels Països Baixos per part de la Monarquia Hispànica, a Guillem d'Orange, la Guerra de Candia, o l'ofensiva antiturca dels anys vuitanta, a partir del transferiment de capital entre persones, no només del seu cercle familiar o empresarial. De fet, el finançament no anava a parar sols a ciutats o institucions polítiques i bancs, sinó que es canalitzava a través de persones i dels contactes que s'havien creat entre elles. Així doncs, es fa notori caracteritzar les relacions personals que, com ha posat en relleu Maria Fusaro, s'havien deixat de banda per la historiografia internacional d'ençà del sorgiment de les companyies per accions i altres formes d'associacions que derivarien en la impersonalitat, entesa com a element

¹ A. ÁLVAREZ-OSSORIO ALVARIÑO. "Prologo", pp. 1-73.

² S. D'AMICO. "Immigrazione e ripresa", pp. 77-90. G. TONELLI. "Mercanti che hanno", pp. 101-142.

de modernització.³ Les «accomandite» creades pels Cernezzi i Odescalchi fusionaren la inversió segura dels capitals amb l'acció personal d'un emprenedor a una seu, essent alhora essencial la compartició de les decisions empresarials per la resta dels socis. La seua coordinació interna i amb altres companyies, propicià la consecució d'objectius i innovacions i va fer possible el funcionament de les economies regionals.

Amb això es pot pensar en València. El capital social dels Cernezzi conformat entre la comunitat de milanesos del Regne - i en general d'italians-, i les obligacions concretes pels valencians, van fer que fluís el crèdit, tant en la seua accepció monetària com de reputació, situant-se a un «punt d'ancoratge» des d'on gestionaren diferents accions mercantils i financeres. Apropar-se a València a partir d'aquests emprenedors ha permès que alcem la vista i escapem dels estrets límits del Regne. Les connexions entre diferents territoris, propiciades pels llaços dels Cernezzi, repercutien en el desenvolupament regnicola, però no només la llavor de seda o la importació de blat, sinó també les connexions entre València i el cercle de Suàbia, amb Venècia o les de caire més familiar i polític amb Roma. Amb això, el País Valencià es mostra intensament connectat i dependent, en bona mesura, de processos econòmics, socials i culturals que el lligaven amb la resta del món. El blat de Sardenya, Sicília o Danzig, la concepció de la figura dels mercaders, la política de canvis i les contínues adquisicions de coneixements tècnics, són aspectes que només es poden entendre a partir de la multi lateralitat de les relacions i l'acció expansiva cap a l'exterior dels subjectes que residiren al seu interior.

El mateix succeeix al cas venecià, analitzat a través de les companyies dels Cernezzi, Odescalchi i Rezzonico. El seu examen ha mostrat la transcendència que va adquirir la plaça adriàtica en referència a la connexió nordalpina amb la Mediterrània occidental. Si bé s'ha mostrat la magnitud operativa d'aquestes companyies a l'hora de proveir d'argent hispànic a la Zecca durant la Guerra de Candia i els conflictes amb Llevant, s'ha posat en relleu l'importantíssim paper desenvolupat a la plaça per activar la fluïdesa del crèdit entre Anvers, Amsterdam, Colònia, Nuremberg, Viena o Cracòvia. Les relacions comercials establertes per aquestes companyies han corroborat les tesis de Francesca Trivellato, Catia Antunes o Filippa Ribeiro da Silva, sobre la superació de barreres confessionals y religioses, demostrant-se com els llibres de comptes venecians no van entendre de fronteres. De fet, l'economia alpina, llombarda i vèneta van estar

³ M. FUSARO. "Cooperating mercantile networks", pp. 701-718.

connectades amb el nord i el sud d'Europa, gràcies als canals de comunicació alimentats pels emprenedors. En definitiva, la perspectiva ha aconseguit que escapem de la unicitat d'un territori i dels seus processos històrics però no de les seues especificitats. L'aplicació als casos de València i Venècia és plenament extrapolable a altres territoris tractats al llarg del treball.

2. Escapar de les fronteres significa perfilar la veritable dimensió dels contactes, les tensions i les experiències polifòniques d'individus en moviment. Les relacions transnacionals subratllen la importància de la cultura, la moral, l'etiqueta, la reputació i les passions a l'hora dels processos de presa de decisions i d'establir la confiança entre persones distants entre si o, fins i tot, entre individus que ni tan sols es coneixien. En front d'una presentació plenament racional i «local» dels processos de *decision-making*, s'han demostrat imprescindibles el tracte individual i les connexions interterritorials, mecanismes centrals en el desenvolupament de les companyies i en el seu èxit durant l'època preindustrial. Això ha sigut possible gràcies a centrar l'atenció detingudament en unes missives mercantils que no solament transmetien informació d'utilitat comercial. La «modernitat» d'aquesta xarxa i la confiança, enteses com a catalitzadores de relacions en tendència cap a la despersonalització, no poden deslligar-se de la transmissió de quelcom més que informació. Per això, he escapat de la definició de «xarxa» com un ens intangible, present en la història però només descriptiu, per comprendre com operava la que formaren els Cernezzi i Odescalchi.⁴ En aquest sentit, ha quedat palès com l'amassament d'informació i el coneixement de les persones connectades per diferents llaços eren característiques insuficient per fer fluir les operacions amb determinació i seguretat. Tot i els mecanismes de control, alguns aspectes com la reputació, l'honor, l'amistat o la gestió de les passions s'han demostrat crucials en el comandament de l'heterogènia xarxa de la qual van formar part.

En eixa posició pren importància la consideració thompsoniana de l'economia de la moral, aplicada no només a la xarxa comercial sinó també a l'emprenedor com a una persona contextualment activa i diligent en la gestió del seu patrimoni,⁵ però atenta a les necessitats marcades pel seu entorn social. La filantropia, la constitució d'obres pies o

⁴ Al llarg la tesi s'ha desgranat l'impuls que han pres les anàlisis de les xarxes, però també la seua perillositat. Una reflexió a . X. LAMIKIZ. *Social Capital, Networks*, s.p.

⁵ En el cas castellà havia sigut analitzat per B. YUN CASALILLA. *La gestión*, (2002).

algunes commutacions de deutes, no eren alienes a la preocupació per involucrar-se directament en la gestió dels afers econòmics, encaixant l'asseveració de Benedetto Odescalchi, «il padrone ingrassa il cavallo», amb les preocupacions morals transformades de la societat hispànica, quan afirmava que «no hay mejor estiércol para la heredad que la huella de su señor».⁶ Que Costantino Cernezzì acabés residint a València podria respondre a una nova concepció, en la qual una part de la noblesa estaria lligada a grans empreses comercials i a dinàmiques innovadores, escapant de la pompa i patronatge de la Cort, i per contra, instal·lant els seus interessos en la vora de la mar des d'on controlar de primera mà els afers. Que Benedetto no acollís a Roma a part dels seus nebots després de la proclamació com a Papa o, fins i tot, la seua actitud despreocupada pel patronatge familiar més pròxim, concretament amb Livio, podria correspondre a uns valors de representació i reputació que entrarien en conflicte amb la concepció que ells mateixos tenien d'una aristocràcia renovada. Ben mirat, es consideraven diferents a la resta de companyies tradicionals de negocis «a questa Casa Odescalca occorrono li più belli negoci che forse a nessuna casa vecchia capitano».⁷ Aquella mateixa concepció propiciaria l'elecció de Benedetto com a papa Innocenci XI, amb la finalitat de sanejar les arques vaticanes i la seua voluntat d'escollir els càrrecs de gestió de la forma més tècnicament possible.

3. Amb la perspectiva transnacional i l'aplicació d'elements socials i culturals s'han entès millor les activitats econòmiques. Els Cernezzì i Odescalchi, així com les altres Cases analitzades dels Rezzonico, Muralti, Capponi, Sangiuliani o Durino, no només compraven i venien mercaderies com si formaren part d'una estructura econòmica impersonal i passiva. Ells s'implicaren en la comercialització d'un conjunt de productes que suposaven canvis a les societats, mentre formaven una baula de la cadena productiva deslocalitzada. Les seues decisions es veieren, alhora, influïdes pels consumidors, però també tingueren capacitat d'influir en la demanda. Els contextos econòmics dels que participaren es trobaven consolidant el procés de la primera globalització i això tenia conseqüències.⁸ La comercialització de petits insectes és una bona mostra d'això. Les llavors de seda i la grana cotxinilla agitaren les comunitats productores i les societats de demanda. És cert que aquestes companyies no tenien el

⁶ B. YUN CASALILLA. *Economía moral*, p. 39.

⁷ BCCo, *FO*, 250, Fas. 5. 1623, 25 octubre.

⁸ S. GRUZINSKI. *Las cuatro partes*, (2010).

monopoli de la seua explotació ni es circumscriuen a la cronologia treballada, però, la participació en la cadena productora que feia servir aquests insectes, vessa llum sobre el paper operacional de les companyies comercials al segle XVII. Al 1622 es plantaren 3 milions de nopals a Mèxic i la societat canviava la seua forma de tributar mitjançant la cotxinilla, per veure's obligada a pagar en argent, suposant una gran transformació pel fet d'introduir-se els mercaders com a intermediaris en el canvi del metall per cotxinilla.⁹ Alhora, l'Horta de València i la Ribera del Xúquer s'ompliren de moreres, no només per alimentar els cucs de seda que elaboraven els capolls utilitzats a les manufactures sederes del Regne, sinó per exportar la llavor, instituint un mecanisme que incrementava els recursos de les famílies camperoles que destinaven part de la seua producció al mercat italià durant les primeres dècades del Sis-cents.¹⁰ Es fa palesa la transformació, encadenada al consum dels productes a Venècia, Milà o Florència, on aquests emprenedors els comercialitzaven. Els processos, estudiats amb més deteniment per Daniel Muñoz i Carlos Marichal, han sigut observats en aquest treball des de la dimensió dels qui portaren a terme les operacions, els seus interessos i com afectava la seua actuació en la integració econòmica interregional.

Les característiques de «modernitat» i empenedoria dels milanesos Cernezz i Odescalchi s'observen, també, amb el comerç d'altres productes. La imbricació de mercaderia i finança s'exterioritza en el cas de la llana, mostrant la capacitat d'adaptació i modificació de les estratègies de les xarxes mercantils d'italians encara després de la fallida hispànica de 1627. Davant del risc, que no havien assumit altres banquers genovesos com els Centurión, Spínola o Grimaldo,¹¹ els Cernezz i Odescalchi es situaren en l'òrbita de transformar el billó consignat per les operacions de préstec, en llana que, una vegada venuda a l'estranger, esdevenia plata. El sistema era riscós però altament especulatiu, fent necessari el seu manteniment malgrat la insistència d'alguns agents d'abandonar el comerç per les finances. La inversió en productes estratègics com el paper, a la indústria de Saló, les armes de les fàbriques alpines o els teixits luxosos norditalians, constitueixen la prova d'inversió en productes que pogueren vendre's a la Península Ibèrica per permutar-se per plata.

⁹ C. MARICHAL. "Mexican Cochineal", pp. 197-215.

¹⁰ D. MUÑOZ NAVARRO. "La seda valenciana", s.p.

¹¹ C. SANZ AYAN. "Las redes financieras", p. 80.

Pel que respecta a l'aprofitament contextual dels recursos de cada regió econòmica, l'assentament dels Cernezzì a València, i no a Castella, també podria entendre's perquè al País Valencià no afectava la devaluació monetària. D'aquesta manera, explotaren l'oportunitat formant part d'un grup ample de famílies de negocis que arriscaven per crear filigranes útils que els conduïren a l'èxit, en un moment que s'ha considerat de grans dificultats generals. Si de precisió i trobada de models es tractava, els Cernezzì a València, conjuntament amb altres norditalians, utilitzaren uns mecanismes financers per poder cobrar interessos a través d'operacions de préstecs sense que els interessats foren acusats d'usura, unes pràctiques que, malgrat el seu inici a finals del segle XVI, s'anaren polint amb el temps. De fet, el 1619 Felip IV donava a l'estampa una Reial Pragmàtica per regular els canvis ficticis entre València i Medina, que amagaven operacions financeres amb alts interessos. Solament dos anys després, el 1621, la República de Gènova inaugurava les fires de canvis de Novi Ligure, un projecte mitjançant el qual els genovesos consolidaven la seua posició internacional en el mercat del crèdit, controlant, des d'aleshores, les seues pròpies fires.¹² Els dos fets, aparentment independents entre sí, conformen un episodi important pel que respecta als coneixements financers internacionals i les transformacions que el mercat del crèdit mediterrani va protagonitzar durant el segle XVII. La transposició dels afers de les fires de genovesos a València va passar per utilitzar les decadents fires de Medina del Campo com a annex del mercat valencià del crèdit, arribant a suggerir la creació d'una institució de canvis valenciana a la vila de Cabanes, a semblança de la genovesa. El projecte proposat el 1638 coincidia amb l'obertura, uns anys abans, de les fires de Verona, pròpies dels venecians.¹³ Encara així, el projecte dels valencians no es va portar a terme. Malgrat tot, les pràctiques mostren la intensitat de les relacions a nivell financer entre diferents pols d'atracció de capitals mediterranis i, sobretot, la creació de nous debats, comportaments i pràctiques de negocis a l'entorn urbà de València. La comparació dels dos models i la perspectiva transnacional, privilegiant els contactes i les transferències de coneixements, possibiliten descobrir un nou capítol de la història valenciana.

La pràctica dels canvis ficticis, els canvis secs i altres mètodes de préstec han situat al Regne en una fase transformadora que durant el Sis-cents es va plasmar en debats i discussions públiques, així com en accions de pressió per part dels emprenedors amb la voluntat de consolidar els crèdits que ajudaren, tant a les institucions públiques

¹² C. MARSILIO. *Dove il denaro*, (2008).

¹³ C. MARSILIO. *Dove il denaro*, pp. 110-111. Les fires de Verona s'obriren el 1631.

com als mercaders, a comptar amb recursos d'inversió de capitals.¹⁴ En aquest sentit, la crida als inversors estrangers per part del govern de la *Repubblica Serenissima* el 1617, podria estar lligada a la residència dels Cernezz i Odescalchi a la ciutat a partir de 1619. La inversió en deute públic, centralitzada en la Zecca veneciana, no els va apartar d'altres grans negocis de la *Terraferma*. La plaça fou utilitzada per realitzar el «gir vicí» que dirigia crèdit del nord d'Europa cap a Gènova i va fer més competitiva la companyia dels Cernezz i Odescalchi a la ciutat. A més, en l'àmbit de la producció i el comerç explotaren les mines de coure de les Dolomites, negociaren amb la indústria de la impressió de Saló, el comerç de la llana i, àdhuc, amb l'exportació de panses cap a Amsterdam, per no parlar de l'explotació del mercuri imperial gestionat des de Venècia als anys setanta.

La combinació de mercaderia i finança queda reflectida en la importància brindada a les fires de canvis, essent procuradors de fira o contractant-ne en les fires de Piacenza, Novi, Medina, Verona, Bolzano, Lió o Frankfurt. Controlar els llocs essencials de canvi permetia abaratir costos de transacció de les operacions comercials i canalitzar els pagaments en indrets distants.

4. S'adverteix que hi ha un element que travessa el treball: havien d'aprofitar els emprenedors només les oportunitats econòmiques, en un procés de racionalitat encaminada a inversions productives? o, cal entendre aquests individus en altres paràmetres? Les oportunitats socials, en concret l'accés a privilegis de tot tipus - des d'exempcions fiscals fins a l'obtenció d'un reconeixement o títol - formaren part de les pautes seguides per les famílies de negocis durant l'Època Moderna. No tots accediren a preeminències i honors, però desvincular els individus que posseïen ingents capitals del procés d'ascens social, seria un error. Allò que ha quedat patent és de quina forma s'incorporaren als estrats privilegiats i que això no va suposar un abandonament dels negocis, almenys en el curt termini. Si Stone va marcar un punt d'inflexió respecte al procés de mobilitat social interestamental des del cas anglès,¹⁵ és cert que als territoris de la Mediterrània se'ls ha atribuït el desenvolupament d'un procés contrari, un argument superat per la historiografia només aparentment. En aquest treball s'aporten alguns elements interpretatius dels processos d'ascens social a partir de la «xarxa de l'èxit» dels Cernezz i Odescalchi. D'això deriva la necessitat de repensar els conceptes

¹⁴ La importància del capital mercantil: R. FRANCH BENAVENT. *La burguesia comercial*, (1986).

¹⁵ L. STONE. *La crisis*, (1985).

d'estratègia relacionats amb les cases de negocis i els seus ascensos. Certament, la Monarquia Hispànica o l'Església eren poders que tenien capacitat d'influència en territoris extensos, sobre els quals promocionar individus que servien els seus interessos, de segur molt més que altres potències encara en fase inicial d'expansió. La pràctica, no obstant això, fou general al segle XVII, coneixent-se com un procés d'inflació de títols. En aquest sentit, la família que ens ocupa no va ser tant diferent de la resta, però, sobretot, es pot concloure que el procés no era concebut com a un objectiu finalista sinó part de l'actitud general d'una bona part de les famílies de negocis.

Amb això, s'han repensat les decisions preses tàcticament per les famílies i els individus, valorant els seus projectes. Pensar en les estratègies ha portat a considerar l'amplitud dels jocs «d'equip» formats per homes i dones, oncles i ties, avis i àvies i, així seguint, la resta de parents. Alguns dels membres desobeïren, altres acataren determinades decisions, i molts cops els projectes dissenyats quedaren incomplets, mostrant que la planificació solia ser personal i conjuntural. Per tant, queda demostrada la necessitat de tenir precaució a l'hora de parlar de procediments tancats i ben definits en aquests grups que ascendiren socialment.

5. Són comparables les vides de Costantino Cernezzì i Benedetto Odescalchi? La veritat és que no té res a veure ser cap dels Estats Pontificis, influint en la política internacional i la vida dels europeus com fou Innocenci XI, amb formar part de la noblesa titulada del Regne de València, però sense participar activament de les institucions polítiques del País, com fou el cas del primer comte de Parcent.¹⁶ No obstant això, a les trajectòries inicials d'ambdós hi ha elements subjacents que fan que parlem de similituds. Les seues trajectòries havien sigut «dissenyades» en un mateix centre, Como, i en moments semblants, la primera meitat del segle XVII, tot i haver nascut en diferents moments. Durant els anys trenta ambdós van viure moments convulsos a l'àmbit familiar i empresarial, però a causa de les seues accions van superar amb escreix la situació que els hagués pogut ocasionar considerables dificultats. Costantino, als anys trenta, era un home madur, d'uns cinquanta anys. L'any 1638 el seu germà i soci comercial, Francesco va morir, centrant-se les responsabilitats sobre ell. Malgrat l'estancament d'alguns negocis, les dificultats bladeres, la pesta i la pirateria, Costantino va aconseguir eixir

¹⁶ S'han comprovat les actes de les Junes d'Estaments on participava la noblesa i els Cernezzì no apareixen fins el 13 de novembre de 1703. ARV, RC, n. 561.

victoriós i consolidar la seua companyia i negocis davant d'expectatives fracassades en altres coalicions comercials. Per la seua part, el jove Benedetto Odescalchi, de 19 anys al 1630, va perdre la seua mare i el 1634 morí el seu oncle i tutor, Papirio, qui havia sigut director de la companyia a Gènova. Odescalchi esdevenia, aleshores, una peça central en una família transnacional que tenia als membres repartits entre seus distants. Durant aquells anys, entre els viatges a Gènova, Milà i Roma, fou reconegut per un poderós grup de mercaders i financers que trobaren en ell les habilitats adequades per a molts afers. La seua designació com a àrbitre en un conflicte empresarial mostra la seua aptitud per a l'anàlisi de l'enrevessada documentació mercantil. Francesco Parravicini, amic de la família i banquer comasc a Roma, marcaria el seu destí al situar-lo en l'esfera romana a principis dels quaranta. Així, Benedetto es consolidava en els afers gràcies a que va saber portar a terme un relleu familiar, com havia fet Costantino.

Els anys quaranta foren per als dos un moment de reconeixement social. Benedetto Odescalchi fou proclamat cardenal el 1645 i a Costantino se li atorgà el títol de comte de Parcent el 1649.¹⁷ Els dos fets, aparentment deslligats, es connecten a través dels serveis a la Monarquia. Tot sembla indicar que Benedetto Odescalchi va intermediari davant Felip IV per ascendir Costantino. Favors i préstecs encadenen els personatges. La consolidació dels lligams es constata amb el casament de Claudia Cernezzi, filla de Costantino amb l'amat nebot de Benedetto el 1652. L'ofici del matrimoni per Benedetto culminaria els nexes entre ambdós.

El 1656, any de la mort de Costantino, Benedetto Odescalchi deixà l'arquebisbat de Novara per traslladar-se a Roma. El cardenal havia viscut un temps amb el fill de Costantino, Manuel, però malgrat la separació física d'ambdós les seues vides continuaren lligades per la correspondència. L'Odescalchi, ja a l'Orbe, reprendria la carrera eclesiàstica que va arribar vint anys després al seu zenit: el setembre de 1676 fou elevat a papa Innocenci XI. Les seues vides són asimètriques, però estigueren encadellades d'alguna forma. Els dos encaixen en les figures d'emprenedors amb èxit entre la societat privilegiada i els dos han sigut modèlics per presentar trajectòries diferents d'emprenedoria connectades per llampecs puntuals.

¹⁷ Queda plasmat al Capítol VII com als anys quaranta molts altres membres de la xarxa dels Cernezzi i Odescalchi foren recompensats amb honors i títols: Marcelino Airoldo, comte de Lecco el 1647, Girolamo Biffi, cavaller de Santiago el 1645, Geronimo Bonacina comte de Gramatneusiedl, Giovanni Stefano Donghi, cardenal el 1643, Giovanni Andrea Massa, comte de San Giovanni de la Punta el 1646, Carlo Strata, marquès de Robledo de Chavela el 1649, Cristoforo Widman, cardenal el 1647 i Juan de Zevallos, duc d'Ostuni el 1646.

6. En conclusió, s'ha mostrat el brillant resultat vital d'èxit d'una constel·lació d'emprenedors transnacionals. Si bé algunes branques dels Odescalchi sembla que havien estat involucrades en els negocis durant les centúries anteriors, la ramificació del futur Papa va aparèixer amb força durant el Sis-cents. Els Cernezzi entraven en l'esfera mercantil i financera gairebé al començament del segle, segons la documentació disponible. La unió empresarial va fer expandir l'empresa durant els primers cinquanta anys del segle i en alguns casos va acabar formalitzant llaços familiars a través dels matrimonis. En uns moments dificultosos, marcats per la pesta, les conjuntures econòmiques de crisi, les desestabilitzacions monetàries a centre Europa, les fallides de la Monarquia Hispànica i els contextos bèl·lics, entre ells la Guerra dels Trenta Anys o les revoltes territorials de la Monarquia, els Cernezzi i Odescalchi van aconseguir superar la situació i perfeccionar els seus projectes i realitzacions i, encara més, ocupar una posició de rellevància internacional gràcies als seus afers. A la segona meitat del segle XVII la consolidació d'oficines centrals es plasmava a València, Gènova i Venècia, tres ciutats abocades a la Mediterrània des de les quals es gestionaven moltes altres seus i interseccions regionals. Tot això sense oblidar el paper a Roma de Benedetto Odescalchi des de 1656. Almenys fins el 1681 la unió va ser possible pels àgils mecanismes que dissiparen els conflictes sorgits entre els membres. La disposició d'àrbitres intermediaris en algunes pugnes internes, com la succeïda arran la mort de Papirio Odescalchi el 1632 o la delicadesa per cuidar la confiança a través de la informació, la reputació, l'honor i la mediació emocional van fer que l'engranatge rodés durant més d'un segle.

Les grans empreses que van poder assumir venien precedides per la gestió patrimonial de diferents emprenedors de les seues companyies i per les habilitats adquirides arran de la gestió d'altres hisendes. Els arrendaments, la inversió a institucions públiques o l'ajuda en l'abastiment de blat foren essencials en el procés d'adquisició de coneixements assimilats gràcies al contacte i la formació en altres empreses que superaven totes les fronteres. Pietro Francesco Odescalchi a Cracòvia, Livio Odescalchi a Nuremberg, Cesare Cernezzi a Gènova o Aurelio Rezzonico a Venècia, foren alguns dels casos en els quals la formació *in situ*, a una plaça comercial i al cor d'una companyia va donar els seus fruits. La gestió, aparentment local o interregional, va actuar com a palanca propulsora de molts altres projectes. Les connexions entre Venècia, Gènova i Amsterdam, la distribució de la plata des de la Península Ibèrica o el ja comentat negoci de la llana, eren empreses que requerien d'una

infraestructura empresarial sòlida i en connexió amb molts indrets, factible només per a alguns subjectes.

Entre les vies a seguir per les famílies d'emprenedors al segle XVII estava la progressiva retirada dels espais fluctuants del comerç per centrar-se en la consolidada esfera financera. Àdhuc comptant amb operadors de fira a Medina, Novi, Piacenza, Verona, Bolzano o Leipzig, els Cernezz i Odescalchi no deixaren de banda les mercaderies. Certament, guanyar venent lletres i oferint crèdit a partir dels seus propis recursos generava beneficis reservats només a uns pocs: els qui tenien capital suficient per realitzar les operacions i coneixien bé les fluctuacions del sistema. Tanmateix, les mercaderies suposaven la comunicació i col·laboració amb xarxes més amples i amb subjectes de tots els estrats socials.

Si bé la correspondència sembla donar un gir cap a Itàlia a meitat del segle XVII i les companyies assoleixen una independència major, els processos de promoció i ascens social fan que parlem d'una empenta dels honors i privilegis de les famílies a ambdues vores de la Mediterrània occidental. Això, però, no significà abandonar els negocis, sinó en molts casos potenciar-los i afavorir-los. Paradigmàtic d'això, fou l'enriquiment de la companyia dels Cernezz, Rezzonico i Odescalchi de Venècia gràcies a les transferències financeres a Viena que passaven per Venècia a finals del Sis-cents. En conjunt, una història d'èxit.

Amb tot, la història de la família no s'exhaureix l'any de la mort de Benedetto, moment de clausura d'aquest treball. A mode d'epíleg, el 1689 l'emperador Leopold I atorgava a Livio Odescalchi el títol de príncep del Sacre Imperi Romano Germànic, i uns anys més tard li entregava el ducat de Sirmio i Sava. El 1697, Livio va arribar a ser candidat a la successió de Joan II Sobiesky, rei de Polònia, a canvi de pagar bona part del deute públic del mateix.¹⁸ L'any 1705 Josep Cernesio, o Cernezz, nebot de Costantino Cernezz, aconseguia rebre la dignitat de *Grande* d'Espanya després dels serveis prestats a Felip V durant la Guerra de Successió.¹⁹ Altres membres de la família també van continuar adquirint honors. Carlo Borromeo Arese, marit de Giovanna

¹⁸ S. COSTA. *Dans l'intimité*, (2009).

¹⁹ AHN, SN, PARCENT, C. 50, D. 2, Imatge 18. J. SAN RUPERTO ALBERT. "Oportunitats i afliccions", s.p.

Odescalchi, va ser admès com a membre de l'Orde del Toisó d'Or el 1678, i més tard fou elevat a *Grande* d'Espanya, fins arribar entre 1710 i 1713 a ser virrei de Nàpols i plenipotenciari imperial.²⁰ L'entrada al segle XVIII apuntalava encara més la família a les esferes de poder.

Segons s'ha observat, en un moment de dificultats, com fou el segle XVII, la família va sobreviure i, encara més, superar tots els obstacles per mantenir l'àmbit dels negocis en els quals treballava. El segle XVIII mostraria un context diferent. Si bé la primera dècada del Set-cents la companyia a Venècia encara operava amb el capital de Livio Odescalchi, tant la conjuntura de cada territori com les pròpies vides individuals haurien canviat. Igual que una ciutat o una institució, una família no té una història lineal ni coherent al llarg de la seua vida. No sé si els interessos es transformarien, mutarien, o es reciclarien. Algunes portes es tanquen, mentre d'altres comencen a obrir-se, doncs precisament la investigació deixa molts interrogants oberts. Allò cert és que la remembrança del passat familiar sí que va perviure. Josepa Cernesio, IV comtessa de Parcent, encara utilitzava el cognom Odescalchi públicament. Aquell era el cognom de la mare del seu besavi però continuava denotant força i reputació social. Quatre generacions després, la història de la família del segle XVII seguia estant present.

²⁰ AHN, SN, PARCENT, C.50, D.5 , Correspondència entre Manuel Cernezzì i Carlo Borromeo. G. SIGNOROTTO. *Milán Español*, p. 322.

Bibliografia

- Abbiati, Antonia, (1997). "Fra Como, Venezia e Amsterdam. Percorsi economici, strategie sociali e conflitti: il caso di Giovanni Battista e Francesco Benzi nella seconda metà del XVII secolo", en Bambrilla, Elena - Muto, Giovanni, (eds.). *La Lombardia spagnola. Nuovi indirizzi di ricerca*, Università di Milano, Milà, pp. 154-174.
- Abed Al-Hussein, Falah Hassan, (1986). "Las ferias de Medina y el comercio de la lana: 1514-1573", en Lorenzo Sanz, Eufemio. *Historia de Medina del Campo y su tierra*, vol. 2. *Auge de las ferias. Decadencia de Medina*, Ayuntamiento de Medina del Campo, Valladolid, pp. 13-42.
- Acosta Rodríguez, Antonio; González Rodríguez, Adolfo; Vila Vilar, Enriqueta (eds.), (2004). *La casa de contratación y la navegación entre España y las Indias*, CSIC Universidad de Sevilla, Sevilla.
- Ago, Renata, (1990). *Carriere e clientele nella Roma Barocca*, Editori Laterza, Bari.
- , (1992). "Giochi di squadra: uomini e donne nelle famiglie nobili del XVII secolo", en Visceglia, Maria Antonietta (ed.). *Signori, Patrizi, Cavalieri in Italia centro-meridionale nell'età moderna*, Editori Laterza, Roma, pp. 256-264.
- , (1992). *Signori, patrizi, cavalieri nell'età moderna: in Italia centro-meridionale nell'Età moderna*, Laterza, Roma.
- , (1996). "Jóvenes nobles en la época del absolutismo. Autoritarismo paterno y libertad", en Levi, Giovanni; Schimitt, Jean Claude. *Historia de los jóvenes*, vol. 1. *De la Antigüedad a la Edad Moderna*, Taurus Ediciones, Madrid, pp. 365-408.
- , (1998). *Economía Barroca. Mercado e instituciones nella Roma del Seicento*, Donzelli Editore, Roma.
- Alabrús Iglesias, Rosa María, (2015). "La espiritualidad de Hipólita de Rocabertí y la construcción de su imagen", en *Hispania Sacra*, vol. 67, n. 135, pp. 219-245.
- Alberola Romà, Armand (ed.), (2011). *Les catàstrofes naturals en la història*, número monogràfic de la revista *Afers: fulls de recerca i pensament*, n. 69.
- Alcoberro i Pericay, Agustí, (2002). "L'exili austriacista i la Nova Barcelona del Banat de Temesvar", en *Bolentín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, n. 48, pp. 93-112.
- , (2002). *L'exili austriacista (1713-1747)*, Pagès editors, Barcelona.
- Allegra, Luciano, (2011). "Ancora a proposito di micro-macro", en Lanaro, Paola (ed.). *Microstoria. A venticinque anni da L'eredità immateriale*, Franco Angeli, Milà, pp. 59-68.

- Alonso García, David, (2016). *Mercados y mercaderes en los siglos XVI y XVII. Una historia global*, Editorial Crítica, Madrid.
- Álvarez Nogal, Carlos, (1997). *Los banqueros de Felipe IV y los metales preciosos americanos (1621-1665)*, Banco de España, Servicio de Estudios, Madrid.
- , (2006). "La transferencia de dinero a Flandes en el siglo XVII", en Sanz Ayán, Carmen; García García, Bernardo José (eds.). *Banca, crédito y capital: la Monarquía Hispánica y los antiguos Países Bajos (1505-1700)*, Fundación Carlos de Amberes, Madrid, pp. 205-232.
- , (2009). *Oferta y demanda de deuda pública en Castilla: Juros de Alcabalas (1540-1740)*, Banco de España, Unidad de Publicaciones, Madrid.
- , (2013). "La crisis financiera de Castilla en 1575-1577. Fiscalidad y estrategia", en *Revista de Historia de la Economía y de la Empresa*, n. 7 pp. 187-211.
- Álvarez Nogal, Carlos; Lo Basso, Luca; Marsilio, Claudio (2007). "La rete finanziaria della famiglia Spinola: Spagna, Genova e le fiere di Cambi" (1610-1656), en *Quaderni Storici*, vol. 42, n. 124 (1), pp. 8-12.
- Álvarez-Ossorio Alvariño, Antonio, (2001). *Milán y el legado de Felipe II. Gobernadores y corte provincial en la Lombardía de los Austrias*, Madrid: Sociedad Estatal para la Conmemoración de los Centenarios de Felipe II y Carlos V, Madrid.
- , (2002). *La República de las parentelas. El estado de Milán en la monarquía de Carlos II*, G. Arcari, Mantua.
- Anatra, Bruno, (1989). "Economía sarda e commercio mediterraneo nel basso medioevo e nell'età moderna", en Guidetti, Massimo (ed.). *L'Età Moderna. Dagli aragonesi alla fine dell dominio spagnolo*, vol. 3, Editorial Jaca Book, Milà, pp. 109-213.
- Anderson, Benedict, (2005). *Comunitats Imaginades. Reflexions sobre l'origen i la propagació del nacionalisme*, Traducció de M. Àngels Giménez, Editorial Afers, Catarroja.
- Andreu Miralles, Xavier, (2004). "La mirada de Carmen. El mite oriental d'Espanya i la identitat nacional", en *Afers: fulls de recerca i pensament*, vol. 19, n. 48, pp. 347-367.
- Antunes, Catia, (2012) "A história de análise de redes e análise de redes en história", en *História: Revista da Faculdade de Letras de Universidade do Porto*, vol. 2, pp. 11-22.
- , (2014). "Cross-cultural Business. Cooperation in the Dutch Tradig World, 1580-1776", en Trivellato, Francesca; Halevi, Leor; Antunes, Catia (eds.). *Religion and Trade: Cross-Cultural Exchanges in World History, 1000-1900*, Oxford University Press, Oxford, pp. 150-173.
- Aram, Bethany; Yun Casalilla, Bartolomé (eds.), (2014). *Global Goods and the Spanish Empire 1492-1824. Circulations, Resistance and Diversity*, Palgrave Macmillan, Londres.
- Ardit Lucas, Manuel, (1992). "Els segles XVI, XVII i XVIII", en *Història del País Valencià* Edicions Tres i Quatre, València, pp. 135-209.

- Ariès, Philippe, (1968). *Padri e figli: nell'Europa medievale e moderna*, Editori Laterza, Bari.
- Aslanian, Sebouh David, (2010). *From the Indian Ocean to the Mediterranean. The Global Trade Networks of Armenian Merchants from New Julfa*, University of California Press, Berkeley.
- Atienza Hernández, Ignacio, (1993). "Consenso, solidaridad vertical e integración versus violencia en los Señoríos Castellanos del siglo XVIII y la crisis del Antiguo Régimen", en Serrano Martín, Eliseo; Sarasa Sánchez, Esteban (eds.). *Señorío y feudalismo en la Península Ibérica (ss. XII-XIX)*, Institución Fernando el Católico, Saragossa, pp. 275-318.
- Baixauli Juan, Isabel Amparo, (2003). *Casar-se a l'Antic Règim: Dona i família a la València del segle XVII*, Publicacions Universitat de València, València.
- Barber Castellà, Frédéric, (2015). "Els Tamarit i els Miranda, senyors de Guardamar. Patrimoni i estratègies socials de l'oligarquia en la València del segle XVII", en *Estudis. Revista de Historia Moderna*, n.41, pp. 225-244.
- Batllore, Miquel, (1994). *La familia Borja*, Editorial 3i4, València.
- Battistini, Francesco, (2003). *L'industria della seta in Italia nell'età moderna*, Il Mulino, Bolonya.
- Ben Yessef Garfia, Yasmina Rocío, (2013). "Lazos sociales, estrategias de linaje e identidad "nacional" en el siglo XVII. El caso de la familia genovesa de los Serra en perspectiva de género", en Bravo Lozano, Cristina; Quirós Rosado, Roberto. *En tierra de confluencias. Italia y la Monarquía de España: siglos XVI-XVIII*, Albatros Ediciones, València, pp. 157-172.
- , (2015). "A Genoese merchant and banker in the Kingdom of Naples: Ottavio Serra and his business network in the Spanish polycentric system, c. 1590-1620", en *European Review of History: Revue Européenne d'Histoire*, vol. 23, pp. 367-599.
- , (2015). *Una familia entre la Monarquía Hispánica y la República: Battista Serra como modelo de red transnacional para la comprensión de un sistema policéntrico (finales del siglo XVI- mediados del siglo XVII)*, Tesis Doctoral inédita, Universidad Pablo de Olavide, Sevilla.
- Ben-Porath, Yoram, (1980). "The F. Connection: Families, Friends, and Firms and the Organization of Exchange", en *Population and Development Review*, vol. 6, n.1, pp. 1-30.
- Benigno, Francesco, (2013). *Las palabras del tiempo: un ideario para pensar históricamente*, Cátedra, Madrid. Traducció de Jesús Villanueva,
- Benítez Sánchez-Blanco, Rafael, (1992). "Familia y transmisión de la propiedad en el País Valenciano (siglos XVI-XVII)", en Chacón Jiménez - Hernández Franco, Juan (eds.). *Poder, familia y consanguinidad en la España del Antiguo Régimen*, Editorial Anthropos, Barcelona, pp. 35-70.

- , (2001). *Heroicas decisiones. La Monarquía Católica y los moriscos valencianos*, Institució Alfons el Magnànim, València.
- Benito Domènech, Fernando, (1987). *Los Ribalta y la pintura valenciana de su tiempo*, Museo del Prado, Madrid.
- Bernabé Gil, David, (1986). "La formación de un patrimonio nobiliario en el seiscientos valenciano. El primer Marqués de Rafal", en *Revista de Historia Moderna*, n. 5, pp. 11-66.
- Bernal Rodríguez, Antonio Miguel (ed.), (2000). *Dinero, moneda y crédito en la Monarquía Hispánica: Actas del Simposio Internacional "Dinero, moneda y crédito: de la Monarquía Hispánica a la integración monetaria Europea, Madrid 4-7 mayo de 1999*, Fundación ICO. Marcial Pons, Madrid.
- Bernal, Antonio Miguel; García-Baquero, Antonio, (1976). *Tres siglos de comercio sevillano (1598-1868)*, Cámara Oficial de Comercio, Industria y Navegación de Sevilla, Sevilla.
- Bertrand, Romain, (2013). "Histoire globale, histoires connectées: un «tournant» historiographique?", en Caillé, Alain; Dufoix, Stéphane, (eds.). *Le «tournant global» des sciences sociales*, La Découverte, París, pp. 44-66.
- Bianchi, Eugenia, (2012). "Antonio Maria Erba committente degli Odescalchi a Como e il suo rapporto privilegiato con Andrea Pozzo", en *Gli Odescalchi a Como e Innocenzo XI. Committenti, artisti, cantieri*, Nodo Libri, Como, pp. 45-58.
- Bilbao Bilbao, Luis María, (1982). "Exportación y comercialización de lanas de Castilla durante el siglo XVII (1610-1720)", en *El pasado histórico de Castilla y León: Actas del I Congreso de Historia de Castilla y León celebrado en Valladolid, del 1 al 4 de diciembre de 1982*, vol. 2. *Edad Moderna*, Junta de Castilla y León, Consejería de Educación y Cultura, Valladolid, pp. 224-256.
- Bitossi, Carlo, (1990). *Il governo dei magnifici: patriziato e politica a Genova fra Cinque e Seicento*, Edizioni culturali internazionali Genova, Genova.
- Bizzocchi, Roberto, (2009). *Genealogie incredibili: scritti di storia nell'Europa moderna*, Il Mulino, Bolonya.
- Blanco Trias, Pere, (1946). "Jesuitas castellonenses ilustres. Fray Joaquín Tomás», en *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*, Tomo XII, s.p.
- Blanes Andrés, Roberto, (2001). "El comercio marítimo de importación en la Valencia del segundo cuarto del Seiscientos" en *Estudis. Revista de Historia Moderna*, n. 27, pp. 359-370.
- , (2002). "Mercaderes italianos en las importaciones marítimas valencianas en el segundo cuarto del seiscientos (1626-1650)" en Villar García, María Begoña; Pezzi Cristóbal, Pilar (eds.). *Los extranjeros en la España moderna: Actas del I Coloquio Internacional, celebrado en Málaga del 28 al 30 de noviembre de 2002*, Ministerio de Ciencia e Innovación, Málaga, pp. 217-227.

- , (2003). *El puerto de Valencia: encrucijada de rutas, productos y mercaderes (1626-1650)*, Direcció General del Llibre, Arxius i Biblioteques, València.
- , (2012). "Las embarcaciones, los mercaderes y sus productos en las relaciones comerciales entre Tabarka y Valencia (1600-1703)", en *Saitbi. Revista de la Facultat de Geografia i Història*, n. 62-63, pp. 167-194.
- Blanquer Roselló, Vicente, (2015). *El comercio naval de Importación de Valencia en el tercer cuarto del siglo XVII*, Tesi Doctoral inèdita, Universitat de València, València.
- Blutrach-Jelin, Carolina, (2011). "Mujer e identidad aristocrática: la memoria del vínculo materno en la Casa de Fernán Nuñez", en *Arenal*, n. 18, 1, pp. 23-51.
- , (2011). "The Visibility of Early Modern Castilian Noblewomen in Genealogical Narratives: bilateral Kinship and its Memory within a Patrilineal Society", en *Early Modern Women. An Interdisciplinary Journal*, vol. 6, pp. 173-179.
- , (2014). *El III conde de Fernán Nuñez, 1644-1721. Vida y memoria de un hombre práctico*, Marcial Pons- CSIC, Madrid.
- Bolufer Peruga, Mónica, (2012). "De violentar la pasión a educar en el sentimiento: el matrimonio y la civilidad dieciochesca", en Jiménez Estrella, Antonio - Lozano Navarro, Julán J. (eds.) *Actas de la XI Reunión Científica de la FEHM*, vol. II. *Conflictividad y violencia en la Edad Moderna*, Universidad de Granada, Granada, pp. 349-360.
- Bolufer Peruga, Mónica; Morant Deusa, Isabel, (1998). *Amor, matrimonio y familia: la construcción histórica de la familia moderna*, Síntesis, Madrid.
- Bonavita, Andrea; Leoni, Maro (2012). "Ricerche intorno alle architetture Odescalchi", en *Gli Odescalchi a Como e Innocenzo XI. Committenti, artisti, cantieri*, Nodo Libri, Como.
- Bonoldi, Andrea; Denzel, Markus A. (ed.), (2008). *Bolzano nel sistema fieristico europeo (secc. XVII-XIX)*, Athesia, Bolzano.
- Borello, Benedetta, (2008). "Prossimi e lontani: fratelli aristocratici a Roma e Siena (secolo XVII - XIX)", en Ago, Renata - Borello, Benedetta (eds.), *Famiglie. Circolazioe dei beni circuiti di affetti in età moderna*, Viella, Roma, pp. 117-140.
- Bösel, Ricard; Meniti Ippolito, Antonio; Spiriti, Andrea; Strinati, Claudio; Visceglia, Maria Antonietta (eds.), (2014). *Innocenzo XI Odescalchi. Papa, politico, committente*, Viella, Roma.
- Bottari, Salvatore (20015). *Post Res Perditas. Messina 1678-1713*, EDAS, Messina.
- Boyajian, James C. (1993). *Portuguese Trade in Asia under the Habsburgs 1580-1640*, Johns Hopkins University Press, Baltimore.
- Brambilla, Elena; Muto, Giovanni (eds.), (1997). *La Lombardia spagnola: nuovi indirizzi di ricerca*, Edizioni Unicopli, Milà.

- Braudel, Fernand, (1953). *El Mediterráneo y el mundo mediterráneo en la época de Felipe II*, Fondo de Cultura Económica, Mèxic.
- Braudel, Fernand, (1984). *Civilización material, economía y capitalismo: siglos XV-XVIII*, Alizana, Madrid. Traducción de Isabel Pérez-Villanueva Tovar.
- Brines Blasco, Joan; Pérez Aparicio, Carmen, (1988). "La vinculació al País Valencià. Origen, transmissió i disolució dels vincles d'En Guillem Ramón Anglesola", en *Homenatge al doctor Sebastià Garcia Martínez*, Generalitat Valenciana, Conselleria de Cultura, Educació i Ciència, València, pp. 220-252.
- Brotton, Jerry, (2003). *El bazar del Renacimiento: sobre la influencia de Oriente en la cultura Occidental*, Paidós Iberia, Barcelona.
- Burdiel, Isabel (ed.), (2014). "Los retos de la biografía", en *Ayer. Revista de Historia Contemporánea*, n. 93 (1).
- Burdiel, Isabel; Fosters, Roy (ed.), (2015). *La historia biográfica en Europa: nuevas perspectivas*, Institución Fernando el Católico, Saragossa.
- Burke, Peter, (2000). "Early modern Venice as a center of information and communication", en Martin, John; Romani, Dennis (eds.). *Venice Reconsidered: the History and Civilization of an Italian City-State, 1297-1797*, John Hopkins University Press, Baltimore, pp. 389-419.
- Calcagno, Pietro, (2011). "Una schermaglia di antico regime: la "partita" del Finale fra Genova, Milano e Madrid", en *Atti della Società Ligure di Storia Patria, nuova Serie*, LI/1, pp. 459-494.
- Callado Estela, Emilio, (2000). *Devoción popular y convulsión social en la Valencia del seiscientos. El intento de beatificación de Francisco Jerónimo Simón*, Institució Alfons el Magnànim, València.
- , (2014). "El asesinato del chantre don Ventura Ferrer. Clérigos y bandos en la Seo valentina seiscientista", en *Hispania Sacra*, vol. 66, n.133, pp. 109-131.
- Canet Aparici, Teresa, (1990). *La Magistratura valenciana (s. XVI-XVII)*, Universitat de València, Departament d'Història Moderna, València.
- Caracausi, Andrea, (2014). "The wool trade, Venice and the Mediterranean cities at the end of the Sixteenth century", en Caracausi, Andrea - Jeggel, Christof. *Commercial networks and European Cities, 1400-1800*, Cambridge University Press, Nova York, pp. 201-222.
- Carande, Ramón, (1987). *Carlos V y sus banqueros*, Crítica, Barcelona.
- Cardim, Pedro; Herzog, Tamar; Ruíz Ibáñez, Javier; Sabatini, Gaetano (eds.), (2012). *Polycentric Monarchies. How did Early Modern Spain and Portugal Achieve and Mantain a Global Hegemony?*, Sussex Academic Press, Brighton.
- Carreras Ares, Juan José; Forcadell Álvarez, Carlos (eds.), (2003). *Usos públicos de la Historia*, Marcial Pons, Madrid.

- Carrió Invernezi, Diana, (2008). *El gobierno de las imágenes. Ceremonial y mecenazgo en la Italia española. Segunda mitad del siglo XVII*, Iberoamericana, Madrid.
- Casado Alonso, Hilario, (2003). *El triunfo de Mercurio. La presencia castellana en Europa (siglos XV y XVI)*, Editorial Caja Círculo, Burgos.
- , (2010). "Crédito y comercio en las ferias de Medina del Campo en la primera mitad del siglo XVI" en García Guerra, Elena María; De Luca, Giuseppe (eds.). *Il mercato del credito in età moderna. Reti e operatori finanziari nello spazio europeo: Storia della società, dell'economia e istituzioni*, Franco Angeli, Milà, pp. 21-48.
- Casals, Àngel, (2013). "La crisis del siglo XVII: ¿De imprescindible a inexistente?", en *Vínculos de Historia*, n. 2, pp. 51-65.
- Casey, James, (1981). *El Regne de València al segle XVII*, Curial Edicions Catalanes, Barcelona.
- Casey, James; Hernández Franco, Juan (eds.), (1997). *Familia, parentesco y linaje. Congreso Internacional Historia de la Familia: Nuevas perspectivas sobre la sociedad europea*, Publicaciones Universidad de Murcia, Murcia.
- Casson, Mark, (2003). *The Entrepreneur: an economic theory*, Edward Elgar, Cheltenham.
- Castillo Pintado, Álvaro, (1956). *Las rutas mercantiles del Reino de Valencia durante el primer cuarto del siglo XVII: 1598-1621*, Tesis inédita Universitat de València, València.
- , (1967). *Tráfico marítimo y comercio de importación en Valencia a comienzos del siglo XVII*, Facultad de Filosofía y Letras, Universidad de Madrid, València.
- Catalá Sanz, Jorge, (1993). "El coste económico de la política matrimonial de la nobleza valenciana en época moderna", en *Estudis. Revista de Historia Moderna*, n.19, pp. 165-190.
- , (1995). *Rentas y patrimonios de la nobleza valenciana en el siglo XVIII*, Siglo Veintiuno de España, Madrid.
- Cavallo, Sandra, (2007). *Artisans of the body in Early Modern Italy: Identities, Families and Masculinities*, Manchester University Press, Manchester.
- Cecchini, Isabela, (2006). "Piacenza a Venezia: la ricezione delle fiere di cambio di Bisenzona nel mercato del credito lagunare", en *Note di Lavoro. Dipartimento di Scienze Economiche Università Ca' Foscari di Venezia*, n.18, pp. 1-24.
- Cerdà i Ballester, Josep, (2014). *Catàleg de cavallers i religiosos de l'Ordre de Montesa (1592-1701)*, Tesi Doctoral inédita, Universitat de València, València.
- , (2014). *Los caballeros de la Orden de Montesa en tiempo de los Austrias (1592-1700)*, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Madrid.
- Cerrillo Cruz, Gonzalo, (2000). *Los familiares de la Inquisición española*, Junta de Castilla y León, Consejería de Educación y Cultura, Valladolid.

- Cerutti, Simona, (2006). "Processo ed esperienza. La nascita dei corpi di mestiere a Torino tra Sei e Settecento", en Revel, Jacques (eds). *Giochi di scala. La microstoria alla prova dell'esperienza*, Viella, Roma.
- Chartier, Roger, (2007). "Lo privado y lo público. Construcción histórica de una dicotomía", en *Co-herencia*, n. 7, vol. 4, Julio-Diciembre, pp. 65-81.
- , (ed.), (1989). *Historia de la vida privada. III. Del Renacimiento a la Ilustración*, Altea Taurus, Madrid.
- Christ, Georg; Morche, Franz-Julius; Zaugg, Roberto; Wolfgang, Kaiser; Burkhardt, Stefan; Beihammer, Alexander D., (eds.), (2015). *Union in Separation. Diasporic Groups and Identities in the Eastern Mediterranean (1100-1800)*, Viella, Roma.
- Cohen, Deborah; O'Connor, Maura, (2004). "Introduction: Comparative History, Cross-National History, Transnational History - Definitions", en Cohen, Deborah; O'Connor, Maura, (eds.), *Comparison and history: Europe in cross-national perspective*, Routledge, Nova York.
- Colombo, Giuseppe, (1878). *Notizie biografiche e lettere di Papa Innocenzo XI*, Collegio degli Artigianelli, Torino.
- Cools, Hanns, (2006). "Francesco Feroni. Intermediario in cereali, schiavi e opere d'arte", en *Quaderni Storici*, n.122 / a XLI, n. 2.
- Corritore, Renzo P. (2012). "Storia economica, ambiente e modo di produzione. L'affermazione della gelsibachicoltura nella Lombardia della prima età moderna", en *Mélanges de l'École française de Roma. Italie et Méditerranée modernes et contemporaines*, n.124-1, pp. 1-24.
- Costa, Sandra, (2009). *Dans l'intimité d'un collectionneur. Livio Odescalchi et le faste baroque*, CTHS, París.
- Crailsheim, Eberhard, (2011). "Extranjeros entre dos mundos: una aproximación proporcional a las colonias de mercaderes extranjeros en Sevilla", en *Jahrbuch für Geschichte Lateinamerikas*, n. 48, pp. 179-202.
- Crespo Solana, Ana, (2002). "El patronato de la nación flamenca gaditana en los siglos XVII y XVIII: Trasfondo social y económico de una institución piadosa", en *Studia Historica, Historia Moderna*, n.24, pp. 297-329.
- , (2009). *Mercaderes atlánticos. Redes del comercio flamenco y holandés entre Europa y el Caribe*, Publicaciones Universidad de Córdoba, Còrdova.
- , (2014). "Diaspora and the Integration of «Merchant Colonies»: Flemish and Dutch Networks in Early Modern Spain", en *Le Verger-Bouquet V*, pp. 3-21.
- Crivelli, Benedetta, (2014). "Commerci e affari tra Milano e la penisola iberica. L'integrazione dei mercanti-banchieri milanesi nel sistema imperiale spagnolo nella seconda metà del XVI secolo", en Zardin, Danilo (ed.). *Lombardia ed Europa: incroci di storia e cultura*, Vita e Pensiero, Milà, pp. 145-168.

- , (2015). "Fiere di Cambio e finanza internazionale: La rete degli intermediari finanziari tra Milano e Lisbona nella seconda metà del XVI secolo", en *Storia Economica*, Anno XVIII, n.2, pp. 349-381.
- Crivelli, Benedetta; Sabatini, Gaetano, (eds.), (2015). *Reti finanziarie e reti commerciali. Operatori economici stranieri in Portogallo (XVI - XVII secolo)*, monografic en la revista *Storia Economica*, any XVIII, n. 2.
- D'Amelia, Marina, (2002). "Nepotismo al femminile. Il caso di Olimpia Maidalchini Pamphillj", en Visceglia, Maria Antonietta (ed.). *La nobiltà romana in età moderna: profili istituzionali e pratiche sociali*, Carocci, Roma.
- D'Amico, Stefano, (2012). *Spanish Milan. A City within the empire, 1535-1706*, Palgrave Macmillan, Nova York.
- . (1997). "Immigrazione e ripresa economica a Milano dopo la pesta del 1630", en Brambilla, Elena; Muto, Giovanni (eds.). *La Lombardia spagnola: nuovi indirizzi di ricerca*, Edizioni Unicopli, Milà, pp. 77-90.
- Dandele, Thomas James, (2002). *La Roma española (1500-1700)*, Crítica, Barcelona.
- David Parrot, (2012). *The Business of War. Military Enterprise and Military Revolution in Early Modern Europe*, Oxford University Press, Oxford.
- De Certeau, Michel, (1977). "Carlo Borromeo, santo", en *Dizionario Biografico degli Italiani*, vol. 20.
- De Luca, Giuseppe, (2010). "Con «il fine di guadagnare per mezzo d'essi cambii». Riflessione economica e risorse materiali nella Milano degli Austrias", en Sabatini, Gaetano (ed.). *Comprendere le monarchie iberiche. Risorse materiali e rappresentazioni del potere*, Viella, Roma, pp. 167-190.
- , (2010). "Sensali e mercato del credito a Milano tra XVI e XVII secolo", en García Guerra, Elena María; De Luca, Giuseppe (eds.). *Il Mercato del Credito in Età Moderna. Reti e operatori finanziari nello spazio europeo*, Franco Angeli, Milà, pp. 239-257.
- , (2011). "La lavorazione della seta nella Milano spagnola: finanziamento e assetto organizzativo", en Buss, Carlo (ed.). *Seta, oro incarnadino. Lusso e devozione nella Lombardia spagnola*, Cesano Maderno, Monza i Briazna, pp. 13-19.
- , (2012). "Trading Money and Empire Building in Spanish Milan (1570-1640)", en Cardim, Pedro; Herzog, Tamar; Ruíz Ibáñez, Javier; Sabatini, Gaetano (eds.). *Polycentric Monarchies. How did Early Modern Spain and Portugal Achieve and Maintain a Global Hegemony?*, Sussex Academic Press, Brighton, pp. 108-124
- , (2013). "Entre mercado financiero y economía: la deuda pública en el Estado de Milán bajo los Austrias", en *Hispania. Revista Española de Historia*, vol. 73, n. 243, pp. 105-132.
- De Maddalena, Aldo, (1982). *Dalla città al borgo. Avvio a una metamorfosi economica e sociale nella Lombardia spagnola*, Franco Angeli, Milà.

- De Vito, Christian G. (2015). "Verso una microstoria translocale (micro-spatial history)", en *Quaderni storici*, Fasc. 3, pp. 815-833.
- De Vries, Jan, (2009). "The Economic Crisis of the Seventeenth Century after Fifty Years", en *Journal of Interdisciplinary History*, vol. 40, n. 2, pp. 151-194.
- Dedieu, Jean Pierre; Windler, Christian, (1998). "La familia: ¿una clave para entender la historia política? El ejemplo de la España moderna", *Studia Histórica. Historia Moderna*, n.18, pp.201-233.
- Denzel, Markus A. "The Spanish Financial Markets in the International System of Cashless Payment", en www.usc.es/estaticos/congresos/histec05/b24_denzel.pdf
- , (2010). *Handbook of World exchange rates, 1590-1914*, Routledge, Nova York.
- , (2013). "Hamburg as a Financial Market from the Late Sixteenth to the Mid-nineteenth Century", en *The Bulletin of the Institute for World Affaris, Kyoto Sangyo University*, n. 28, pp. 17-36.
- Di Daugnon, Francesco Foucault, (1907). *Gli italiani in Polonia dal IX secolo al XVIII: note storiche con brevi cenni genealogici, araldici e biografici*, Tipografia Editrice Plausi e Cattaneo, Crema.
- Di Fiore, Laura; Meriggi, Marco, (2011). *World History. Le nuove rotte della storia*, Laterza, Bari.
- Di Giorgio, Chiara, (2012). *L'antispagnolismo nella letteratura italiana: storiografia e testi*, Tesi doctoral Sapienza. Università di Roma, Roma.
- Domínguez Ortiz, Antonio, (1983). *Política y Hacienda de Felipe IV*. Pegaso, Madrid.
- , (1992). *La sociedad española en el siglo XVII*, Publicaciones Universidad de Granada, Granada.
- , (1996). *Los extranjeros en la vida española durante el siglo XVII y otros artículos*, Diputación de Sevilla, Sevilla.
- Donati, Claudio, (2004). "La Chiesa di Roma tra antico regime e riforme settecentesche (1675-1760)", en Chittolini, Giorgio; Miccoli, Giovanni, (eds.). *Storia d'Italia Annali*, n. XI, Einaudi.
- Doria, Giorgio, (1986). "Conoscenza del mercato e sistema informativo: il know-how dei mercanti finanziari genovesi, nei secoli XVI e XVII", en De Maddalena, Aldo ; Kellenbenz, Herman (eds.). *La Repubblica internazionale del denaro tra XV e XVII secolo*, Il Mulino, Bolonya, pp. 57-122.
- Duran i Duelt, Daniel, (2002). *Manual del viatge fet per Berenguer Benet a Romania (1341-1342)*. *Estudi i edició*, CSIC, Barcelona.
- Echarri Iribarren, Victor, (2011/12). "La verdadera autoría y fecha del plano de Alicante atribuido a Juan Bautista Paravesino y datado en 1656", en *Tiempos Modernos*, 23.

- Elliott, John H., ; Brockliss, Laurence, (1999). *El mundo de los validos*, Taurus, Madrid.
- , (1990). *El conde-duque de Olivares: el político en una época de decadencia*, Crítica, Barcelona.
- , (2001). *Europa en la época de Felipe II (1559-1598)*, Crítica, Barcelona.
- Emirbayer, Mustafa; Goodwin, Jeff, (1994). "Network Analysis, Culture, and the Problem of Agency", en *American Journal of Sociology*, vol. 99, n. 6, pp. 1.411-1.454.
- Engels, Marie-Christine, (1997). *Merchants, Interlopers, Seamen and Corsairs. The "Flemish" Community in Livorno and Genoa (1615-1635)*, Uitgeverij Verloren, Hilversum.
- Esteban Chapapriá, Julián, (2001). "El palau del Marqués de Dos Aigües", en *La Universitat i el seu entorn urbà*, Publicacions Universitat de València, València, pp. 113-146.
- Falceta, Angela, (2016). *Ortodossi nel Mediterraneo cattolico. Frontiere, reti, comunità nel Regno di Napoli (1700-1821)*, Viella, Roma.
- Fargas Peñarocha, Mariela, (2011). "De conflictos y acuerdos: la estrategia familiar y el juego de género en la época moderna", en *Anuario de Hojas de Warmi*, n.16, pp. 1-18.
- , (2012). "El sentido de lo justo y el gobierno del padre en la *Familia Regulada* de Arbiol", en *Chronica Nova*, n. 38, pp. 153-173.
- Felipo Orts, Amparo (1996). *Insaculación y élites de poder en la ciudad de Valencia*, Edicions Alfons el Magnànim, València.
- , (2008). *Las arcas de la ciudad. Gestión municipal e intervencionismo real en Valencia (1517-1707)*, Publicacions Universitat de València, València.
- , (2010-2011). "Los desposorios del gobernador don Basilio de Castellví (1604-1672)", en *Saitabi. Revista de la Facultat de Geografia i Història*, n. 60-61, pp. 237-253.
- , (2014). *Nobleza, poder y cultura. El linaje Castellví y el marquesado de Villatorcas*, Publicacions Universitat de València, València.
- Felipo Orts, Amparo; Pérez Aparicio, Carmen, (2014). *La nobleza valenciana en la Edad Moderna. Patrimonio, poder y cultura*, Publicacions Universitat de València, València.
- Felloni, Giuseppe, (1999). *Moneta, banche, credito in Europa: un millennio di storia*, Facoltà di Economia Genova, Gènova.
- Ferguson, Nial, (2009). *El triunfo del dinero: cómo las finanzas mueven el mundo*, Debate, Barcelona.
- Ferrer i Mallol, Maria Teresa; Coulon, Damien, (eds.), (1999). *L'expansió Catalana a la Mediterrà a la Baixa Edat Mitjana. Actes del Séminaire-Seminari Organitzat per la Casa de Velázquez i la Institució Milà i Fontanals, Barcelona abril 1988*, CSIC, Barcelona.

- Fiorentini, Roberto, (2016). *Le figure dei papi Odescalchi e Pignatelli: l'antinepotismo di fine XVII secolo*, Tesi Doctoral inédita, Università di Pavia, Pavia.
- Fontaine, Laurence, (2014). *The Moral Economy. Poverty, Credit, and Trust in Early Modern Europe*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Fontana, Josep, (2011). "Espacio global y larga duración; sobre algunas nuevas corrientes de la historia", en *Historia 396. Instituto de Historia PUCV Chile*, vol. 1, n. 2, pp. 237-246.
- Forni, Marica (2010). "Committenza e cantiere. Note d'archivio per palazzo Cusani a Milano", en *Arte Lombarda*, n. 3, pp. 20-34.
- Franch Benavent, Ricardo (1986). *Crecimiento comercial y enriquecimiento burgués en la Valencia del siglo XVIII*, Institució Alfons el Magnànim, València.
- , (1994). "La producción de seda en el País Valenciano durante el siglo XVIII. Distribución geográfica y evolución", en *Noticario de historia agraria: Boletín informativo del seminario de historia agraria*, Año 4, n. 8, pp. 67-98.
- , (2001). "Los comerciantes valencianos y el negocio de exportación de la lana en el siglo XVIII" en, González Enciso, Agustín, (ed.). *El negocio de la lana en España (1650-1830)*, Eunsa, Pamplona, pp. 201-234.
- , (2003). "El papel de los extranjeros en las actividades artesanales y comerciales del Mediterráneo español durante la Edad Moderna", en Villar García, María Begoña; Pezzi Cristóbal, Pilar (eds.). *Los extranjeros en la España moderna: Actas del I Coloquio Internacional, celebrado en Málaga del 28 al 30 de noviembre de 2002*, Ministerio de Ciencia e Innovación, Málaga, pp. 39-71.
- , (2004). "La inmigración italiana en la España Moderna", en Erias Roel, Antonio; González Lopo, Domingo, (eds.). *La inmigración en España. Actas del Coloquio Cátedra UNESCO 226 sobre Migraciones*, Publicaciones Universidad de Santiago de Compostela, Santiago de Compostela, pp. 103-145.
- , (2007). "El comercio valenciano en la Edad Moderna: de su tradicional vinculación con el mundo mediterráneo a su creciente inserción en el tráfico atlántico", en Hermsilla Pla, Jorge, (ed.), *Historia del puerto de Valencia*, Universitat de València, València, pp. 128-140.
- , (2008). "El comercio en el Mediterráneo español durante la Edad Moderna: del estudio del tráfico a su vinculación con la realidad productiva y el contexto social", en *Obradoiro de Historia Moderna*, n. 17, pp. 77-112.
- , (2009). "Las actividades artesanales: la creciente hegemonía de la industria de la seda", en Hermsilla Pla, Jorge. (ed.). *La ciudad de Valencia: historia, geografía y arte de la ciudad de Valencia*, Universitat de València, València, pp. 291-295.
- Franch Benavent, Ricardo; Muñoz Navarro, Daniel (2012). "Minorías extranjeras y competencia mercantil: franceses y malteses en el comercio valenciano del siglo XVIII", en *Minius. Revista do Departamento de Historia, Arte e Xeografía*, n. 20, pp. 61-92.

- Franknói, Guglielmo, (1903). *Papa Innocenzo XI (Odescalchi) e la liberazione dell'Ungheria dal giogo ottomano. In base di documenti diplomatici dell'Archivio Vaticano*, Bernardo Seeber Librajo-Editore, Florència.
- Fubini Leuzzi, Maria, (1996). *Vita coniugale e vita familiare nei trattati italiani tra XVI e XVII secolo*, Edizioni di Storia e Letteratura, Roma.
- Fusaro, Maria, (2012). "Cooperating mercantile networks in the early modern Mediterranean", *The Economic History Review*, vol. 65, n. 2, pp. 701-718.
- Fusaro, Maria; Omiri, Mohamed-Salah; Heywood, Colin, (eds.), (2010). *Trade & Cultural Exchange in the Early Modern Mediterranean. Braudel's Maritime Legacy*, I.B. Tauris, Londres.
- Gamberini, Andrea, (2014). "Milan and Lombardy in the Era of Visconti and Sforza", en Gamberini, Andrea, (ed.), (2014). *A Companion to Late Medieval and Early Modern Milan: The Distinctive Features of an Italian State*, Brill, Leiden-Boston, pp. 19-45.
- , (ed.), (2014). *A Companion to Late Medieval and Early Modern Milan: The Distinctive Features of an Italian State*, Brill, Leiden-Boston.
- García García, Bernardo J.; Recio Morales, Óscar, (2015). *Las corporaciones de nación en la Monarquía Hispánica (1580-1750). Identidad, patronazgo y redes de sociabilidad*, Fundación Carlos de Amberes, Madrid.
- García Mahíquez, Rafael, (1996). "Jerónimo Jacinto de Espinosa y la iconografía de San Ignacio de Loyola en la Casa Profesa de Valencia", en *Archivo Español de Arte*, n. 271, pp. 271-283.
- García Marsilla, Juan Vicente, (1995). "Crédito y Banca en el Mediterráneo medieval. La quiebra del cambista valenciano Francesc de Pals (1316-1319)", en *Anuario de estudios medievales*, n. 25, 1, pp. 127-150.
- , (2002). *Vivir a crédito en la Valencia medieval. De los orígenes del sistema censal al endeudamiento del municipio*, Publicacions Universitat de València, València.
- García Martínez, Sebastià, (1968). *Els fonaments del País Valencià*, Col·lecció Garbí, València.
- , (1991). *Valencia bajo Carlos II: bandolerismo, reivindicaciones agrarias y servicios a la monarquía*, Ajuntament de Villena, Villena.
- García Montón, Alejandro, (2011). "Trayectorias individuales durante la quiebra del sistema hispano genovés: Domingo Grillo (1617-1687)", en Herrero Sánchez, Manuel - Ben Yessef Garfia, Yasmina Rocío; Bitossi, Carlo; Puncuh, Dino, (eds.). *Génova y la Monarquía Hispánica (1528-1713)*, Società Ligure di Storia Patria, Gènova, pp. 367-384.
- , (2013). "Implicaciones del mundo (trans)atlántico entre la aristocracia genovesa. Algunas consideraciones en torno a la segunda mitad del siglo XVII", en Bravo Lozano, Cristina; Quirós Rosado, Roberto. *En tierra de confluencias. Italia y la Monarquía de España: siglos XVI-XVIII*, Albatros Ediciones, València, pp. 143-155.

- , (2014). *Génova y el Atlántico (c.1650-1680). Emprendedores mediterráneos frente al capitalismo del Norte*, Tesi Doctoral inèdita, European University Institut, Florència.
- García Sanz, Angel; Ruíz Martín, Felipe, (eds.), (1998). *Mesta, transhumancia y lana en la España Moderna*, Crítica, Barcelona.
- García-Arenal, Mercedes; Wiegers, Gerard, (eds.), (2013). *Los moriscos: expulsión y diáspora: una perspectiva internacional*, Universitat de València, València.
- García-Baquero González, Antonio, (1992). *La carrera de Indias. Suma de la contratación y océano de negocios*, Algaida, D.L, Sevilla.
- Gasch-Tomás (ed.). *Historia trans-«nacional» y conflicto en el mundo hispánico (siglos XVI-XVIII)*, Número monogràfic de Jerónimo Zurita. *Revista de Historia*, n. 90.
- Gascón Úbeda, Mª Isabel, (2009). "Del amor y otros negocios. Los capítulos matrimoniales como fuente para el estudio de la Historia de las Mujeres", en *Tiempos Modernos. Revista Electrónica de Historia Moderna*, vol. 6, n. 18, pp. 1-17.
- Giannini, Massimo Carlo (2005). "Lomellini, Giovanni Girolamo", en *Dizionario Biografico degli Italiani*, Volume 65.
- Giannini, Massimo Carlo; Signorotto, Gianvittorio, (eds.), (2006). *Lo Stato di Milano nel XVII secolo. Memoriali e relazioni*, Pubblicazione degli Archivi di Stato Fonti XLVI.
- Gini, Pietro, (1977). *Epistolario Innocenziano. Lettere dal cardinale Benedetto Odescalchi e di Innocenzo XI° papa*, Società di Storia Comense.
- Ginzburg, Carlo, (2006). *El formatge i els cucs: el cosmos d'un moliner del segle XVI*, Publicacions Universitat de València, València.
- Giralt i Raventós, Emili, (1956-1959). "La colonia mercantil francesa en Barcelona a mediados del siglo XVII", en *Estudios de Historia Moderna*, n. 6, pp. 217-278.
- Girón Pascual, Rafael María, (2005). "Mercaderes milaneses y regidores de Huéscar en el siglo XVI. Los Cernúsculo", en Díaz López, Julián Pablo, (eds.). *Campesinos, nobles y mercaderes: Huéscar y el Reino de Granada en los siglos XVI y XVII*, Ayuntamiento de Huéscar, Huéscar, pp. 51-74.
- , (2011). "Los lavaderos de lana de Huéscar (Granada) y el comercio genovés en la edad moderna", en Herrero Sánchez, Manuel; Ben Yessef Garfia, Yasmina Rocío; Bitossi, Carlo; Puncuh, Dino, (eds.). *Génova y la Monarquía Hispánica (1528-1713)*, Società Ligure di Storia Patria, Gènova, pp. 191-202.
- , (2011). "Ricos, nobles y poderosos: la imagen de los mercaderes genoveses del Reino de Granada en la Edad Moderna", en *Historia y Genealogía*, n. 1, pp. 41-56.
- , (2012). *Las Índias de Génova. Mercaderes genoveses en el Reino de Granada durante la edad moderna (ss. XVI-XVII)*, Tesi Doctoral inèdita, Universidad de Granada, Granda.

- , (2016). "«Cruzando aceros». El comercio de espadas entre España e Italia", en *Gladius. Estudios sobre armas antiguas, arte militar y vida cultural en oriente y occidente*, n. 36, pp. 161-179.
- Goldhahn, Almut, (2017). *Von der kunst des sozialen aufstiegs: statusstrategien nd Kunstpatronage der venezianischen Papstfamilie*, Böhlau Verlag Köln Weimar.
- González Enciso, Antonio (ed.). *El negocio de la lana en España (1650-1830)*, Ediciones Universidad de Navarra, Navarra.
- Grafe, Regina, (2005). *Entre el mundo Ibérico y el Atlántico. Comercio y especialización regional, 1550-1650*, Diputación Foral de Bizkaia, Biscaia.
- , (2012). *Distant tyranny: markets, power, and backwardness in Spain, 1650-1800*, Princeton University, Princeton.
- , (2013). "Polycentric States. The Spanish Reigns and the «Failures» of Mercantilisme", en Stern, Philip J.; Wennerlind, Carl (eds.). *Mercantilism Reimagined: Political Economy in Early Modern Britain and Its Empire*, Oxford University Press, Oxford, pp. 241-259.
- Granovetter, Mark S. (1973). "The Strength of Weak Ties", en *American Journal of Sociology*, vol. 78, n.6, pp. 1.360-1.380.
- Granziani Secchieri, Laura, (2014). *Ebrei a Ferrara. Ebrei di Ferrara. Aspetti culturali, economici e sociali della presenza ebraica a Ferrara*, La Giuntina, Ferrara.
- Graullera Sanz, Vicente, (1994). *Historia del derecho foral valenciano*, Tyris, D.L, València.
- , (2003). *Juristas valencianos del siglo XVII*, Biblioteca Valenciana, València.
- Greif, Avner, (2006). *Institutions and the path to the modern economy. Lessons from Medieval Trade*, Cambridge University Press, Nova York.
- Grendi, Edoardo, (1987). *La Repubblica aristocratica dei genovesi: politica, carità e commercio fra Cinque e Seicento*, Il Mulino, Bologna.
- , (1996). "Associazioni familiari e associazioni d'affari. I Balbi a Genova tra Cinquecento e Seicento", en *Quaderni Storici*, vol. 31, n. 91, pp. 23-39.
- , (1997). *I Balbi. Una famiglia genovese fra Spagna e Impero*, Einaudi, Torino.
- Grimaldi, Floriano, (2001). "Pellegrini e pellegrinaggi a Loreto nei secoli XIV-XVIII", *Bolletino Storico della città di Foligno*, n. 2.
- Grossi Bianchi, Lucinano; Ennio Poleggi, Luciano, (1980). *Una città portuale del Medioevo. Genova nei secoli X-XVI*, pp. 241-252. p. 248.
- Guillén Berrendero, Antonio, (2012). *La Edad de la Nobleza. Identidad nobiliaria en Castilla y Portugal (1556-1621)*, Polifemo, Madrid.

- Hamilton, Earl J. (2000). *El tesoro americano y la revolución de los precios en España, 1501-1650*, Crítica, Barcelona.
- Herrero Sánchez, Manuel, (2004). "Génova y el sistema imperial hispánico", en García García, Bernardo José; Álvarez-Ossorio Alvariño, Antonio, (eds.), (2004). *La monarquía de las naciones. Patria, nación y naturaleza en la monarquía de España*, Fundación Carlos de Amberes, Madrid, pp. 529-562.
- Herrero Sánchez, Manuel, (2009). "La red genovesa Spínola y el entramado transnacional de los marqueses de los Balbases al servicio de la Monarquía Hispánica", en Yun Casalilla, Bartolomé (ed.). *Las Redes del Imperio: élites sociales en la articulación de la Monarquía Hispánica, 1492-1714*, Marcial Pons, Madrid, pp. 97-134.
- Herrero Sánchez, Manuel; Ben Yessef Garfia, Yasmina Rocío; Bitossi, Carlo; Puncuh, Dino, (eds.), (2011). *Génova y la Monarquía Hispánica (1528-1713)*, Società Ligure di Storia Patria, Gènova.
- Herzog, Tamar, (2006). *Vecinos y extranjeros. Hacerse español en la Edad Moderna*, Traducción de Miguel Ángel Coll, Alianza, Madrid.
- Heywood, Colin, (2010). "The English in the Mediterranean, 1600-1630. A Post-Braudelian Perspective on the "Northen Invasion", en Fusaro, Maria; Omiri, Mohamed-Salah; Heywood, Colin, (eds.), (2010). *Trade & Cultural Exchange in the Early Modern Mediterranean. Braudel's Maritime Legacy*, I.B. Tauris, Londres, pp. 23-44.
- Hobsbawm, Eric. J., (1954). "La crisis del siglo XVII", en Aston, Trevor, (compil.). *Crisis en Europa, 1560-1660*, Alianza Editorial, Madrid, Traducción del 1983.
- Iborra Lerma, José Manuel; Vila López, Margarita (eds.), (2013). *Cartes comercials i lletres de canvi de Francés Crespo, mercader valencià (1585-1601)*, Publicacions Universitat de València, València.
- Iggers, Georg G.; Wang, Q. Edward; Mukherjee, Supriya, (eds.), (2008). *A Global History of Modern Historiography*, Pearson Education, Harlow.
- Iglesias Núñez, Francisco, (2002). "Prácticas mercantiles y estrategias familiares de los genoveses. Almería, siglo XVIII", en *Chronica nova: Revista de historia moderna de la Universidad de Granada*, n. 29, pp. 141-178.
- Iglesias Rodríguez, Juan José; García Bernal, Jose Jaime, (eds.), (2016). *Andalucía en el mundo atlántico moderno: agentes y escenarios*, Sílex, Madrid.
- Iguals Lluís, David, (1996). *Valencia e Italia en el siglo XV. Rutas, mercado y hombres de negocios en el espacio económico del Mediterráneo occidental*, Universitat de València, València.
- Imícoz Beunza, José María, (2011). "Redes sociales y correspondencia epistolar. Del análisis cuantitativo de las relaciones personales a la reconstrucción de redes egocentradas", en *Redes-Revista Hispana para el Análisis de Redes Sociales*, vol. 21, n. 4, pp. 98-138.
- , (2004). "Actores, redes y procesos: reflexiones para una historia más global", en *Revista da Faculdade de Letras. Historia*, n. 5, pp. 115-140.

- , (2007). "Élites administrativas, redes cortesanas y captación de recursos en la construcción social del estado moderno", en *Trocadero*, n.19, pp. 11-30.
- , (2007). "Las relaciones de patronazgo y clientelismo. Declinaciones de la desigualdad social", en Imízcoz Beunza, José María; Artola Renedo, Andoni, (eds.). *Patronazgo y clientelismo en la monarquía hispánica, (siglos XVI-XIX)*, Servicio Editorial del País Vasco, Bilbao, pp. 19-42.
- , (2009). "Redes, grupos, clases. Una perspectiva desde el análisis relacional", en Molina Puche, Sebastián; Irigoyen López, Antonio (eds). *Territorios distantes, comportamientos similares. Familias, redes y reproducción social en la Monarquía Hispánica (siglos XIV-XIX)*, Publicaciones Universidad de Murcia, Murcia, pp. 45-88.
- Infelise, Mario, (2007). "From merchants' Letters to Handwritten Political Avvisi: Notes on the Origins of Public Information", en Antonelli, Livio; Capra, Carlo; Infelise, Mario, (eds.). *Cultural Exchange in Early Modern Europe III*, Cambridge University Press, Cambridge, pp. 33-52.
- Iodice, Antonio, (2016). "L'istituzione del porto franco in un Mediterraneo senza frontiere", en *Politics. Rivista di Studi Politici*, vol. 5, n.1, pp. 19-33.
- Israel, Jonathan, (1996). "La guerra económica y la Monarquía Hispánica en el siglo XVII", en Ruíz Martín, Felipe, (ed.). *La proyección europea de la Monarquía hispánica*, Editorial Complutense, Madrid, pp. 39-48.
- Ivars Cervera, Joan (ed.), (2014). *La carta de poblament de Parcent (1612). Estudis i Documents*, Ajuntament de Parcent, Parcent.
- Jara Fuente, José Antonio. "Muerte, ceremonial y ritual funerario. Proceso de cohesión intraestamental y de control social de la alta aristocracia del antiguo régimen (corona de Castilla, siglos XV-XVIII)", en *Hispania. Revista española de Historia*, vol. 56, n. 194, pp. 861-883.
- Kaps, Klemens, (2015). "¿Una burguesía mercantil periférica? Redes y prácticas de negocio de comerciantes lombardos en Cádiz en la segunda mitad del siglo XVIII", en Iglesias Rodríguez, Juan José; Pérez García, Rafael M.; Fernández Chaves, Manuel F. (eds.). *Comercio y Cultura en la Edad Moderna. Comunicaciones presentadas en la XIIIª Reunión de la Fundación Española de Historia Moderna*, Publicaciones Universidad de Sevilla, Sevilla, pp. 85-99.
- , (2016). "Small but powerful: networking strategies and the trade business of Habsburg-Italian merchants in Cadiz in the second half of the eighteenth century", en *European Review of History - Revue Européenne d'Histoire*, vol. 23, n. 3, 427-455.
- Kellenbenz, Herman, (1986). "I Borromeo e le grandi casate mercantili milanesi", en *San Carlo e il suo tempo. Atti del convegno internazionale nel IV centenario della morte*, Edizioni di Storia e letteratura, Roma, pp. 805-836.
- , (1988). "Relaciones comerciales entre Alemania y la costa oriental de España. Fines de la Edad Media hasta el siglo XVIII", en *Estudis. Revista de Historia Moderna*, n. 14, pp. 245-261.

- Kloosterman, Robert; Rath, Jan, (2003). *Immigrant Entrepreneurus: Venturing Abroad in the Age of Globalization*, Oxford, Bloomsbury Academic.
- Koenigsberger, Helmut, G, (1989). *La práctica del Imperio*, Traducción de Graciela Soriano, Alianza, Madrid.
- Krausman Ben-Amos, Illana, (2000). "Gifts and Favours: Informal Support in Early Modern England", en *The Journal of Modern History*, vol. 72, n. 2, pp. 295-338.
- Kyle Crossley, Pamela, (2008). *What is Global History?*, Polity, Cambridge.
- Lafuente Urién, Aránzazu, (2009). "Fuente para el estudio del señorío en Aragón: Fondos del Archivo de la Nobleza (Toledo)", en Casaus Ballester, María José, (ed.). *El condado de Aranda y la nobleza española en el Antiguo Régimen*, Institución Fernando el Católico, Saragossa, pp. 31-64.
- Lamberti, Maria Carla, (1972). "Mercanti tedeschi a Genova nel XVII secolo. L'attività della compagnia Raynolt negli anni 1619-20", en *Atti della Società ligure di Storia Patria*, n. 85, Nuova Serie 12, p. 72-121.
- Lamikiz, Xabier, (2013). *Trade and Trust in the eighteenth -century Atlantic World. Spanish Merchants and Their Overseas Networks*, Boydell Press, Woodbridge.
- , (2017). "Social capital, Networks and Trust in Early Modern Long-Distance Trade: A Critical Appraisal", en Herrero Sánchez, Manuel; Kaps, Klemens, (eds.). *Merchants and Trade Networks in the Atlantic and the Mediterranean, 1550-1800*, Routledge, Nova York, pp. 40-60.
- Lanaro, Paola (2007). "Il mercante e l'imprenditore. L'evoluzione storica attraverso il lessico", en *Associazione Studi Storici sull'Impresa*, vol. 18, pp. 209-216.
- , (ed.), (2006). *At the Center of the Old World. Trade and Manufacturing in Venice and the Venetian Mainland*, Centre for Reformation and Renaissance Studies, Toronto.
- , (ed.), (2011). *Microstoria. A venticinque anni de L'eredità immateriale*, Franco Angeli, Milà.
- Lang, Heinrich, (2014). "Networks and Merchant Diaspora: Florentine Bankers in Lyon and Antwerp in the Sixteenth Century", en Caracausi, Andrea; Jeggel, Chistof, (eds.). *Commercial networks and European Cities, 1400-1800*, Cambridge University Press, Cambridge, pp. 107-120.
- Lapeyre, Henri, (1953). *Simon Ruíz et les "Asientos" de Philippe II*, Armand Collin, París.
- , (1970). "El libro de cuentas de Baltasar Juliá (1565)", en *Cuadernos de Historia de España*, n. 51, pp. 246-315
- , (1973). "La Taula de Canvis dans le cadre de l'Histoire Generale de la Banque", en *I Congreso de Historia del País Valenciano*, Universitat de Valencia, València, vol. 1, pp. 175-188.

- , (1982). *La Taula de Cambis. En la vida económica de Valencia a mediados del reinado de Felipe II*, Del Cenia al Segura, València.
- , (1986). "Simón Ruíz Embito y su carrera de hombre de negocios", en Lorenzo Sanz, Eufemio, (ed.). *Historia de Medina del Campo y su tierra*, vol. 2. *Auge de las ferias. Decadencia de Medina*, Ayuntamiento de Medina del Campo, Valladolid, pp. 367-392.
- Lapeyre, Henri; Ruíz Martín, Felipe (1991). *Simón Ruíz (1525-1597) en Medina del Campo*, Cámara Oficial de Comercio e Industria de Valladolid, Valladolid.
- Laudani, Simona, (2012). "Avendo avuto bisogno la R.C.M del Re Filippo Quarto di molta somma di denaro". *Tratte, tande and gabelle in Sicily under the Habsburgs*", en De Luca, Giuseppe; Sabatini, Gaetano (eds.). *Growing in the Shadow of an Empire. How Spanish Colonialism Affected Economic Development in Europe and in the World (XVIIth-XVIIIth cc.)*, Franco Angeli, Milà, pp. 84-91.
- Lecari, Andrea, (2009). "La nobiltà civica a Genova e in Liguria dal comune consolare alla repubblica aristocratica" en Zorzi, Marino; Fracanzani, Marcelo; Quadrio, Italo, (eds.). *Le aristocrazie cittadine. Evoluzione dei ceti dirigenti urbani nei secoli XV-XVIII*, La Musa Talia, Venècia, pp. 227-362.
- Levi, Giovanni, (1989). "Los usos de la biografía", en *Annales* 44, Anné -n. 6, pp. 1.325-1.336.
- , (1990). "Family and Kin. A Few Thoughts", en *Journal of Family History*, n.15, pp. 567-576.
- Lo Basso, Luca, (2003). *Uomini da remo. Galee e galeotti del Mediterraneo in età moderna*, Selene Edizioni, Milano.
- , (2011). "Una difficile esistenza. Il duca di Tursi, gli asientos di galee e la squadra di Genova tra guerra navale, finanza e intrighi politici (1635-1643)", en Herrero Sánchez, Manuel; Ben Yessef Garfia, Yasmina Rocío; Bitossi, Carlo; Puncuh, Dino, (eds.). *Génova y la Monarquía Hispánica (1528-1713)*, Società Ligure di Storia Patria, Gènova, pp. 819-846.
- Lobato Franco, Isabel, (1995). *Compañías y negocios en la Cataluña preindustrial (Barcelona 1650-1720)*, Publicaciones Universidad de Sevilla, Sevilla.
- Lorenzo Lorenzo, Julia, (2003). "Franceses en Valencia en 1674", en Villar García, María Begoña; Pezzi Cristóbal, Pilar (eds.). *Los extranjeros en la España moderna: Actas del I Coloquio Internacional, celebrado en Málaga del 28 al 30 de noviembre de 2002*, Ministerio de Ciencia e Innovación, Màlaga, pp. 457-468.
- Lorenzo Sanz, Eufemio (ed.), (1986). *Historia de Medina del Campo y su tierra. Auge de las ferias. Decadencia de Medina*, Ayuntamiento de Medina del Campo, Valladolid.
- Loriga, Sabina, (2011). "Negli interstizi della storia", en Lanaro, Paola (ed.). *Microstoria. A venticinque anni da L'eredità immateriale*, Franco Angeli, Milà, pp. 69-79.
- Lozano Navarro, Julián J. (2010). "La Monarquía Española y la sede vacante de 1676", en *Tiempos Modernos. Revista de Historia Moderna*, vol. 7, n. 20.

- Lutz, Georg (1971). "Borromeo, Giberto", en *Dizionario Biografico degli italiani*, vol. 13.
- Maccarronello, Dario, (2011). "Reti mercantili e finanza pubblica nei viceregni spagnoli: gli Airoldi di Robbiate tra Milano, Genova e la Sicilia (1630-1649)", en *Atti della Società Ligure di Storia Patria, nuova Serie*, LI/1, pp. 385- 412.
- Maclean, Gerald (ed.), (2005). *Re-Orienting the Renaissance. Cultural Exchanges with the East*, Palgrave MacMillan, Londres.
- Maiononi, Patrizia, (1982). *Mercanti lombardi tra Barcellona e Valencia nel Basso Medioevo*, Cappelli, Bologna.
- Manconi, Francesco, (1992). *Il grano del Re. Uomini e sussistenze nella Sardegna d'antico regime*, Clío, Sassari.
- Marcocci, Giuseppe, (2014). "Gli intrecci della sotria. La modernità globale di Sanjay Subrahmanyam", en Subrahmanyam, Sanjay, (2014). *Mondi connessi. La storia oltre l'eurocentrismo (secoli XVI-XVIII)*, Carocci Editore, Roma, pp. 9-21.
- Margadant, Jo Burr (ed.), (2000). *The New Biography. Performing Femininity in Nineteenth-Century France*, University of California Press, Bödeker.
- Marí García, Enric, (2014). "Las bases patrimoniales de una nueva nobleza: los Roig de Valencia", en Felipo Orts, Amparo; Pérez Aparicio, Carmen (eds.). *La nobleza valenciana en la Edad Moderna. Patrimonio, poder y cultura*, Publicacions Universitat de València, València, pp. 193-236.
- Marichal, Carlos, (2014). "Mexican Cochineal and European Demand for a luxury Dye, 1550-1850", en Aram, Bethany; Yun Casalilla, Bartolomé, (eds.). *Global Goods and the Spanish Empire, 1492-1824*, Palgrave Macmillan, Londres, pp. 197-215.
- Marsilio, Claudio (2005). "Gli operatori finanziari genovesi del XVII secolo: mercato, comunicazione, "skill" professionale", en Revelli, Giorgietta (ed.). *Da Ulisse a ... la città e il mare. Dalla Liguria al Mondo*, Edizioni ETS, Pisa, pp. 429-437.
- , (2005). "Nel XVII secolo dei genovesi. La corrispondenza commerciale di Paolo Gerolamo Pallavicini nel triennio 1636-1638", en *Storia Economica*, n. 8, pp. 101-119.
- , (2015). "Les compétences professionnelles des opérateurs financiers génois, florentins et portugais à l'époque des foires de change du XVIIe siècle. «Un homme avisé est capable de faire face à toutes les catastrophes»", en Béguin, Katia (ed.). *Ressources publiques et construction étatique en Europe, XIIIe - XVIII siècle*, Institut de la gestion publique et du développement économique, pp. 227-247.
- , (2004). "«Che interesse giri interesse»". Un esempio di "continuazione de' scambi" sulle fiere genovesi: 1600-1677", en *Balbi Sei. Ricerche Storiche Genovesi*, n. 0, pp. 173-201.
- , (2008). *Dove il denaro fa il denaro. Gli operatori finanziari genovesi nelle fiere di cambio del XVII secolo*, Città del Silenzio, Novi Ligure.
- , (2012). *O dinheiro moreu. Paz à sua alma danada. Gli operatori finanziari del XVII secolo tra investimenti e speculazioni*, Mediterranea ricerche storiche, Palermo.

- , (2016). *El ahorro en perspectiva histórica. Una herramienta para el progreso de las personas y la sociedad*, Fundación Mapfre, Madrid.
- Martínez Ruíz, José Ignacio ; Gauci, Perry (2008). *Mercaderes ingleses en Alicante en el siglo XVII. Estudio y edición de la correspondencia comercial de Richard Hounsell & Co*, Publicaciones Universidad de Alicante, Alacant.
- Martínez Shaw, Carlos (1986). "El comerç català, del Mediterrani a l'Atlàntic" en *El comerç entre Catalunya i Amèrica (segles XVIII i XI)*, Editorial L'Avenç, Barcelona.
- , (2015). "La plata española, catalizador de la primera globalización", en Iglesias Rodríguez, Juan José; Pérez García, Rafael M.; Fernández Chaves, Manuel F. (eds.). *Comercio y Cultura en la Edad Moderna. Comunicaciones presentadas en la XIIIª Reunión de la Fundación Española de Historia Moderna*, Publicaciones Universidad de Sevilla, Sevilla, pp. pp. 21-46.
- Martino, Aurora, (2012). *Giovan Girolamo II Acquaviva d'Aragona (1604 c. - 1665). Signore feudale del Mezzogiorno spagnolo*, Tesi Doctoral inèdita, Universidad de Valladolid, Valladolid.
- Matringe, Nadia, (2016). "*Ratio Pecuniam Parit*. Accounting and the making of financial markets in the Early Modern Age", en *Hal. Archives-ouvertes*, 01358129, p. 1-24.
- Mauro, Frédéric, (1990). "Merchant communities. 1350-1750", en Tracy, James D. (ed.). *Merchant Empires. Long-Distance Trade in the Early Modern World 1350-1750*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Mayordomo García-Chicote, Francisco, (2002). *La Taula de Canvis. Aportación a la historia de la contabilidad valenciana (siglos XIII-XVII)*, Publicacions Universitat de València, València.
- Mazzei, Rita, (1983). *Traffici e uomini d'affari italiani in Polonia nel Seicento*, Franco Angeli, Milà.
- , (1999). *Itinera Mercatorum. Circolazione di uomini e beni nell'Europa centro-orientale (1550-1650)*, Pacini Fazzi, Lucca.
- , (2013). *Per terra e per acqua. Viaggi e viaggiatori nell'Europa moderna*, Carocci, Roma.
- Menniti Ippolito, Antonio, (2014). "Papa e santo o "uomo da bene"? Considerazioni sulla biografia di Innocenzo XI", en Bösel, Ricard; Meniti Ippolito, Antonio; Spiriti, Andrea; Strinati, Claudio; Visceglia, Maria Antonietta (eds.), (2014). *Innocenzo XI Odescalchi. Papa, politico, committente*, Viella, Roma, pp. 27-40.
- Merzario, Raul, (1984) "Una fabbrica di uomini. L'emigrazione dalla montagna comasca (1600-1750 circa)", en *Mélanges de l'École française de Rome. Moyen-Age, Temps Modernes*, vol. 96, n. 1. pp. 153-175.
- Minchella, Giuseppina, (2014). *Frontiere aperte: musulmani, ebrei e cristiani niella Repubblica di Venezia*, Viella, Roma.

- Mira, Giuseppe, (1940). *Vicende economiche di una famiglia italiana dal XIV al XVII secolo*, Vita e Pensiero, Milà.
- Miralles Martínez, Pedro, (2003). "Familias genovesas afincadas en Murcia vinculadas al comercio sedero", en Villar García, María Begoña; Pezzi Cristóbal, Pilar (eds.). *Los extranjeros en la España moderna: Actas del I Coloquio Internacional, celebrado en Málaga del 28 al 30 de noviembre de 2002*, Ministerio de Ciencia e Innovación, Màlaga, pp. 493-503.
- Mocarelli, Luca, (2003). "Milano: una «città alpina»? Cambiamenti e trasformazioni tra Sette e Novecento", en *Histoire des Alpes -Storia delle Alpi - Geschichte Der Alpen*, n. 8, 1, pp. 225-244.
- , (2005). "Dalla montagna immaginata alla montagna vissuta. La percezione degli abitanti del piano tra rappresentazioni idealtipiche e realtà (secoli XVI-XX), en Matthieu, J.; Boscani Leoni, S, (eds.). *Die Alpen! Zur europäischen Wahrnehmungsgeschichte seit der Renaissance-Les Alpes! Pour une histoire de la perception européenne depuis la Renaissance*, Peter Lang, Berna, pp.115-128.
- , (2006). "Manufacturing Activity in Venetia Lombardy: Specialized Products and the Formation of a Regional Market (17th-18th Centuries)", en Lanaro, Paola (ed.). *At the Center of the Old World. Trade and Manufacturing in Venice and the Venetian Mainland*, Centre for Reformation and Renaissance Studies, Toronto, pp. 317-342.
- , (2012). "Città e vie di comunicazioni nella costruzione dello spazio economico lombardo (secoli XVII-XVIII)" en Galli Barbara; Iacobone, Damiano, (eds.). *La città e le reti*, pp. 29-42.
- Molà, Luca, (2000). *The Silk Industry of Renaissance Venice*, John Hopkins University Press, Baltimore-Londres.
- Molas Ribalta, Pere, (1977). *Comerç i estructura social a Catalunya i València als segles XVII i XVIII*, Curial, Barcelona.
- , (2004). *L'alta noblesa catalana a l'Edad Moderna*, EUMO, Vic.
- Monaldi, Rita; Sorti, Francesco, (2015). *Imprimatur*, Eneas, Roma.
- Monsalve Serrano, Favio, (2002). *El pensamiento económico de Juan de Lugo. Un estudio sobre sus teorías del precio justo, del dinero y del interés*, Tesis Doctoral inédita, Universidad de Castilla la Mancha, Albacete.
- Montojo Montojo, Vicente (2013). *Correspondencia mercantil en el siglo XVII. Las cartas del mercader Felipe Moscoso (1660-1685)*, Ediciones Universidad de Murcia, Murcia.
- , (2006). "El comercio de Levante durante el valimiento del Conde Duque de Olivares (1622-1643)", en *Revista de historia moderna*, n. 24, pp. 459-486.
- , (2006). "Guillermo Paulin: un siglo del comercio inglés en Alicante (1607-1706)", en *El Salt*, n.9.

- , (2010). "El comercio de Alicante a mitad del siglo XVII según los derechos y sisas locales de 1658-1662 y su predominio sobre el de Cartagena", en *Murgetana*, n. 122, pp. 43-66.
- Morineau, Michel, (1985). *Incroyables gazettes et fabuleux métaux. Les retours des trésors américains d'après les gaettes hollandaises (XVIe-XVIIIe siècles)*, Cambridge University Press, París.
- Muñoz Altabert, Lluïsa, (2014). "La entretela de la historia. Algunos aspectos en la trayectoria del linaje Mercader, señores de Buñol (siglos XVI y XVII)", en Felipe Orts, Amparo; Pérez Aparicio, Carmen (eds.). *La nobleza valenciana en la Edad Moderna. Patrimonio, poder y cultura*, Publicacions Universitat de València, València, pp. 19-39.
- Muñoz Navarro, Daniel (2012). "L'approvvigionamento di Valencia (1650-1763). Consumi, mercato e istituzioni", en *Storia urbana*, vol. 35, n. 134, pp. 115-132.
- , (2010). "Relaciones comerciales entre el Reino de Valencia y el Norte de Italia en el tránsito del siglo XVI al XVII", en *RiMe. Rivista dell'Istituto di Storia dell'Europa Mediterranea*, n. 4, pp. 319-334.
- , (2015). "Las dinámicas de cooperación y competencia entre los agentes comerciales de origen italiano en el puerto de Alicante a comienzos del siglo XVII", en *Revista de Historia Jerónimo Zurita*, n. 90, pp. 113-132.
- , (2016). "La seda valenciana: producto estratégico para el despliegue económico del Reino de Valencia. Siglos XVI-XVII", en *Congrés Internacional. El fil d'or. Història de la ruta de la Seda i els seus vincles amb València*, (en prensa).
- Nadal Oller, Jordi; Giralt i Raventós, Emili, (1960). *La population catalane de 1553 à 1717: l'immigration française et les autres facteurs de son développement*, SEVPEN. Traducció al català: Nadal Oller, Jordi; Giralt i Raventós, Emili, (2000). *Immigració i redreç demogràfic. Els francesos a la Catalunya dels segles XVI i XVII*, Eumo, Vic.
- Navarro Espinach, Germán, (1994). "Los genoveses y el negocio de la seda (1457-1512)", en *Anuario de estudios medievales*, n. 24, pp. 201-224.
- , (2000). "El ducado de Milán y los reinos de España en tiempos de los Sforza (1450-1535)", en *Historia. Instituciones. Documentos*, n. 27, pp. 155-181.
- Núñez Roldán, Francisco, (1989). "Tres familias Florentinas en Sevilla: Federighi, Fantoni y Bucarelli (1570-1625)" en *Presencia italiana en Andalucía: siglos XIV-XVII. Actas del III Coloquio Hispano-Italiano*, CSIC, Escuela de Estudios Hispanoamericanos, Sevilla, pp. 23-50.
- Oliva Melgar, José María, (2001). "Inmigración extranjera en la Andalucía del siglo XVII: la atracción de la plata americana", en Erias Roel, Antonio; González Lopo, Domingo, (eds.). *La inmigración en España. Actas del Coloquio Cátedra UNESCO 226 sobre Migraciones*, Publicaciones Universidad de Santiago de Compostela, Santiago de Compostela, pp. 281-298.
- , (2003). "La participación extranjera en el monopolio y el consulado de Indias en el siglo XVII", en *Rábida*, n. 22, pp. 53-66.

- Oliveri Korta, Oihane, (2009). *Mujer, casa y estamento en la Gipuzkoa del siglo XVI*, Diputación Foral de Gipuzkoa, Donosti.
- Orlandi, Angela (ed.), (2008). *Mercaders i diners: la correspondència datiniana entre València i Mallorca (1395-1398)*, Publicacions Universitat de València, València.
- Ortu, Gian Giacomo, (2006). "La Sardegna nella corona di Spagna", en Brigaglia, Manlio; Mastino, Attilio; Ortu, Gian Giacomo (eds.). *Storia della Sardegna. I. Dalle origini al Settecento*, Editori Laterza, Bari, pp. 175-178.
- Ostoni, Marco, (1997). "Un tentativo di razionalizzazione della finanza pubblica milanese: Muzio Parravicino e le istruzioni alla Tesoreria Generale del 1603", en Capra, Carlo ; Donati, Claudio, (ed.). *Milano nella storia dell'età moderna*, Franco Angeli, Milà, pp. 139-177.
- , (1998). "Da Como a Milano attraerso la Spagna: la carriera di Muzio Parravicino (1579-1615)", en *Congreso Internacional Felipe II. Europa dividida, la monarquía católica de Felipe II*, Partenón, Madrid, vol. 2, pp. 585-608.
- , (1998). *Uomini e istituzioni della finanza pubblica nello Stato di Milano fra Cinque e seicento: la Tesoreria generale*, Tesi di Dottorato di ricerca in Storia della società europea (1994-96), Università di Pavia, Pavia.
- Owens, Jack B., (2011). "Social Networks of Milanese Merchants in Sixteenth-Century Castile", en Mukherjee, Rila (ed.). *Networks in the First Global Age, 1400-1800*, Indial Council of Historical Research - Primus books, Nova Delhi, pp. 159-182.
- Parrot, David, (2012). *The Business of War. Military Enterprise and Military Revolution in Early Modern Europe*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Pastor Fluixà, Jaume, (1993). "Nobles i cavallers al País Valencià", en *Saitabi. Revista de la Facultat de Geografia i Història*, n. 43, pp. 13-54.
- Pérez Aparicio, Carmen, (2002). "Una vida al servicio de la Casa de Austria. Don José Folc de Cardona y Erill, príncipe de Cardona (1651-1729)", en *Estudis. Revista de Historia Moderna*, n. 28, pp. 421-448.
- Pérez García, Pablo, (2010). *Moradas de Apolo. Palacios, ceremonials y academias en la Valencia del Barroco (1679-1707)*, Institució Alfons el Magnànim, València.
- Pérez Tostado, Igor, (2008). *Irish influence at the court of Spain in the Seventeenth century*, Four Courts Press, Dublin.
- Pezzolo, Luciano, (2003). *Il fisco dei veneziani. Finanza pubblica ed economia tra XV e XVII secolo*, Cierre, Verona.
- , (2006). *Una finanza d'Ancien Régime. La Repubblica veneta tra XV e XVIII secolo*, Edizioni Scientifiche Italiane, Storia Finanziaria, Napoli.
- Pezzolo, Luciano; Tattara, Giuseppe, (2008). "Una fiera senza luogo. Was Bisenzone an off-shore capital market in 16th century Italy?", en *The Journal of Economic History*, vol. 68, n. 4, pp. 1-20.

- Phillips, Carla Rahn; Phillips, William D. (eds.), (2005). *El toisón de oro español: producción y comercio de lana en las épocas medieval y moderna*, Consejería de Cultura y Turismo Valladolid, Valladolid.
- Piccino, Luisa, (2008). *Un'impresa fra terra e Mare. Giacomo Filippo Durazzo e soci a Tabarca (1719-1729)*, Franco Angeli, Milà.
- Pifarré Torres, Dolors, (2002). *El comerç internacional de Barcelona i el Mar del Nord (Bruges al final del segle XIV)*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona.
- Piqueras, José A., (2008). *Cánovas y la derecha española. Del magnicidio a los neocon*, Península, Barcelona.
- Plamper, Jan, (2014). "Historia de las emociones: caminos y retos", en *Cuadernos de Historia Moderna y Contemporánea*, vol. 36, pp. 17-29.
- Pomara, Bruno, (2017). *Rifugiati. I moriscos e l'Italia (1550-165)*, Firenze University Press, Florència, (en premsa).
- Poujada, Patrici, (2011). *Le Voisin et le Migrant. Hommes et circulations dans les Pyrénées modernes (XVIe-XIXe siècle)*, Presses Universitaires de Rennes, Rennes.
- , (2012). "Comerciar a través dels Pirineus a l'època moderna. Una xarxa comercial entre Languedoc i Catalunya al segle XVII", *Recerques*, pp. 29-48.
- , (2015). "Actors i xarxes comercials a la segona meitat del segle XVII. Barcelona entre terra i mar", en *Conferència d'Història a la Facultat de Geografia i Història de la Universitat de València*, s.p.
- Priotti, Jean-Philippe, (2002). "Uso material e inmaterial del dinero: un análisis social para el estudio de los patrimonios mercantiles en España y América (siglos XVI-XVIII)", en Robledo Hernández, Ricardo - Casado Alonso, Hilario (eds.). *Fortuna y negocios: formación y gestión de los grandes patrimonios (siglos XVI-XX)*, Publicaciones Universidad de Valladolid, Valladolid, pp. 45-72.
- Quinter González, José; Alfonso Mola, Marina; Martínez Shaw, Carlos (eds.), (2015). *La economía marítima en España y las Indias: 16 estudios*, Ayuntamiento de San Fernando, San Fernando.
- Raines, Dorit, (2004). "Cooptazione, aggregazione e presenza al Maggior Consiglio: le casate del patriziato veneziano, 1297-1797", en *Storia di Venezia*, vol. 1, pp. 1-64.
- , (2006). *L'invention du mythe aristocratique. L'image de soi du patriciat vénitien au temps de la Sérénissime*, Istituto Veneto di Scienze, Venècia.
- , (2014). "La lobby cittadina dei carmelitani scalzi nella Venezia secentesca", en Bettini, Giacomo; Franks, Martina. (eds.). *La chiesa di Santa Maria di Nazareth e la spiritualità dei carmelitani Scalzi a Venezia*, Marcianum Press, Venècia, pp. 78-100.
- Ramón Camps, Ricardo, (2002). "La capilla de Inocencio XI", en Ramón Camps, Ricardo, (ed.). *Almàssera. Espacios de arte y arquitectura*, Ajuntament d'Almàssera, Almàssera, pp. 17-26.

- Ramos Medina, María Dolores, (2004). *Casas de negocios y comerciantes en el Madrid de los Austrias (1634-1700)*, UNED, Madrid.
- Ramos Plaencia, Fernando; Yun Casalilla, Bartolomé (eds.), (2012). *Economía política desde Estambul a Potosí: ciudades estado, imperios y mercados en el Mediterráneo y en el Atlántico, c. 1200-1800*, Publicacions Universitat de València, València.
- Reglà i Campistol, Joan, (1956). *Felip II i Catalunya*, Aedos, Barcelona.
- , (1968). *Aproximació a la història del País Valencià*, L'estel, València.
- Reizábal Garrigosa, María Socorro, (1992). "La familia valenciana de los Juliá, de mercaderes a señores de la Baronía de Benidoleig (1565-1637)", en *Estudis. Revista de Historia Moderna*, vol. 18, pp. 59-75.
- Revel, Jacques (ed.), (2006). *Giochi di scala. La microstoria alla prova dell'esperienza*, Viella, Roma.
- , (1994). "Microanalisi e costruzione del sociale", en *Quaderni Storici*, vol. 29, n. 86, 2, pp. 549-575.
- Revuelta Mediavilla, Patricia, (2008). "Confianza apasionada y otros afectos", en *Educación y Futuro: Revista de Investigación Aplicada y Experiencias Educativas*, n. 19, pp. 91-102.
- , (2016). *La confianza en cuestión. Aproximación crítica a las teorías contemporáneas*, Tesis inédita Universidad Carlos III de Madrid, Madrid.
- Riall, Lucy, (2008). *Garibaldi. Invention of a Hero*, Yale University Press, New Haven.
- Ribeiro da Silva, Filipa, (2015). "Ebrei, Olandesi e Portoguesi e il commercio atlantico: Reti di commercio e di finanze transimperiali, 1580-1670", en *Storia Economica*, n.1, pp. 445-471.
- Riello, Giorgio, (2009). "The Indian Apprenticeship: the trade of Indian textiles and the making of European cottons", en Riello, Giorgio; Tirthankar, Roy, (eds.). *How India clothed the world: the world of South Asian textiles, 1500-1850*, Brill, Leiden-Boston, pp. 309-346.
- Rinaldi, Maria Vittoria, (2012). "Giovanna e Paola Beatrice Odescalchi: lettere al fratello Livio", en Caffiero, Marina; Ida Venzo, Manola, (ed.). *Scritture di donne: la memoria restituita: atti del Convegno Roma, 23-24 marzo 2004*, Viella, Roma, pp. 201-232.
- Ringrose, David. R, (1996). *España, 1700-1900: el mito del fracaso*, Alianza Editorial, Madrid.
- Romano, Ruggiero, (1962). "Tra XVI e XVII secolo. Una crisi economica: 1619-1622", en *Archivio Storico Italiano* 74/3, pp. 480-531.
- Rösch Widmann, Eva S (1980). *I Widmann: le vicende di una famiglia Veneziana dal Cinquecento all'Ottocento*, Centro tedesco di studi veneziani, Venècia.
- Ruíz Ibáñez, José Javier; Montojo Montojo, Vicente, (2012). "Los portugueses y la política imperial: de Flandes, Londres y Francia al sureste peninsular, entre oportunidades y

frustraciones", en Soares da Cunha, Mafalda; Freire Costa, Leonor; Cardim, Pedro (eds.). *Portugal na Monarquia Hispânica. Dinâmicas de integração e conflito*, CHAM, Lisboa, pp. 15-43.

Ruíz Martín, Felipe (1955). *Une famille de marchands, les Ruíz*, Armand Colin, París.

—, (1965). *Lettres marchandes échangées entre Medina del Campo et Florence*, S.E.V.P.E.N. SEVPEN, París.

—, (1990). "Las ferias de Castilla", Lapeyre, Henri; Ruíz Martín, Felipe (1991). *Simón Ruíz (1525-1597) en Medina del Campo*, Cámara Oficial de Comercio e Industria de Valladolid, Valladolid, pp. 267-300.

—, (1990). *Pequeño capitalismo, gran capitalismo. Simón Ruíz y sus negocios en Florencia*, Crítica, Barcelona.

—, (1992). "La plaza de cambios de Valencia (siglos XIV-XVIII)", en García Delgado, José Luís; Serrano Sanz, José María, (eds.). *Economía española, cultura y sociedad: homenaje a Juan Velarde Fuertes ofrecido por la Universidad Complutense*, EUDEMA Universidad, Madrid, pp. 181-210.

Ruspio, Federica, (2009). *La nazione portoghese. Ebrei ponentini e nuovi cristiani a Venezia*, Zamorani, Torino.

S.N. (2012). *Gli Odescalchi a Como e Innocenzo XI. Committenti. Artisti. Cantieri*, Nodo Libri, Como.

Salavert Fabiani, Vicent Lluís, (1979) "L'aritmética práctica" de Gerónimo Cortés i la vida mercantil al País Valencià a les darreries del segle XVI", en *Estudis. Revista de Historia Moderna*, n. 8, pp. 105-124.

Salvador Esteban, Emilia, (1991). "Mercaderes extranjeros en la Valencia del siglo XVI y XVII. Entre la atracción y el rechazo", en Enciso Recio, Luis Miguel, (eds.). *La burguesía española en la Edad Moderna: Actas del Congreso Internacional celebrado en Madrid y Soria los días 16 a 18 de diciembre de 1991*, vol. 3, Universidad de Valladolid, Valladolid, pp. 1137-1156.

—, (2004). "La quiebra de la hegemonía hispánica en Europa. Un proceso complejo", en Aranda Pérez, Francisco José, (ed.). *La declinación de la Monarquía Hispánica en el siglo XVII: Actas de la VIIa Reunión de la Fundación Española de Historia Moderna*, FEHM, Cuenca.

—, (2009). "El comercio en la Valencia foral", en Hermsilla Pla, Jorge, (ed.). *La ciudad de Valencia. Historia, geografía y arte de la ciudad de Valencia*, vol. 2, Universitat de València, València, pp. 296-300.

San Ruperto Albert, Josep, (2013). "De mercaders a Grandes d'Espanya. Els Cernesio, comtes de Parcent, al segle XVII", en *Estudis. Revista de Historia Moderna*, n. 39, pp. 253-272.

—, (2013). "Familia, redes mercantiles y poder en el siglo XVII: La llegada al Reino de Valencia de los Cernesio", en *Tiempos Modernos. Revista Electrónica de Historia Moderna* n. 27, 2, pp. 1-34.

- , (2014). "Apuntarse como noble: cultura, arte y mecenazgo en la Valencia del siglo XVII. Representación y perpetuidad en la familia Cernesio, condes de Parcent", en Felipo Orts, Amparo; Pérez Aparicio, Carmen, (eds.). *La nobleza valenciana en la Edad Moderna. Patrimonio, poder y cultura*, Publicacions Universitat de València, València, pp. 273-274.
- , (2015). "Amor y sexo mediatizados: la concepción del matrimonio a través de la familia Cernesio, condes de Parcent (siglos XVII-XVIII)", en Hernández Rodríguez, Paula; Hernández Sánchez, Gustavo; Ortega Martínez, Paula; et alii (eds.). *Amor y Sexualidad en la Historia*, Universidad de Salamanca, Salamanca, n. 4, pp. 657-676.
- Sánchez Duran, Álvaro, (2016). "Información y reputación en el siglo XVII. La construcción de la confianza en redes sociales de hombres de negocios portugueses", en *Studia Historica. Historia Moderna*, vol. 38, n. 2, pp. 425-466
- Sánchez Silva, Carlos; Suárez Bosa, Miguel, (2006). "Evolución de la producción y el comercio mundial de la grana cochinilla, siglos XVI-XIX", en *Revista de Indias*, vol. 66, n. 237, pp. 473-490.
- Sanz Ayán, Carmen, (2001). "Las redes financieras franco-holandesas y la lana en el transito del siglo XVII al XVIII", en González Enciso, Antonio (ed.). *El negocio de la lana en España (1650-1830)*, Ediciones Universidad de Navarra, Navarra, pp. 77-108.
- , (2005). *Un banquero en el siglo de Oro. Octavio Centurión, el financiero de los Austrias*, Esfera de los Libros, Madrid.
- Sanz Ayán, Carmen; Gacía García, Bernardo José (eds.), (2006). *Banco, crédito y capital: la Monarquía Hispánica y los antiguos Países Bajos (1505-1700)*, Fundación Carlos de Amberes, Madrid.
- Sanz Lorenzo, Eufemio (ed.), (1986). *Historia de Medina del Campo y su tierra*, Ayuntamiento de Medina del Campo, Valladolid.
- Schumpeter, Joseph Alois, (1984). "L'innovazione quale causa causans dello sviluppo economico", en Messori, Marcello, (ed.). *Antologia di scritti ecibinucu*, pp. 93-122.
- Schut-Koelemij, Marion, (2011). *Elisabeth Coymans 1596-1653: een Amsterdamse koopmansvrouw in de zeventiende eeuw*, Heemstede.
- Scott, Tom, (2012). *The city-state in Europe 1000-1600. Hinterland, Territory, Region*, Oxford University Press, Oxford.
- Sella, Domenico, (1982). *L'economia Lombarda durante la dominazione spagnola*, Il Mulino, Bologna.
- Shovlin, John, (2012). "Nobility", en Doyle, William (ed.). *The Oxford handbook of The Ancien Régime*, Oxford University Press, Oxford, pp. 111-126.
- Signoroto, Gianvittorio; Visceglia, Maria Antonietta, (2004). *Court and Politics in papal Rome, 1492-1700*, Cambridge University Press, Cambridge.

- Signorotto, Gianvittorio, (2003). "Dalla decadenza alla crisi della modernità: la storiografia sulla Lombardia spagnola", en Musi, Aurelio (ed.). *Alle origini di una nazione: antispagnolismo e identità*, Guerrini e Associati, Milà, pp. 313-343.
- , (2006). *Milán español: guerra, instituciones y gobernantes durante el reinado de Felipe IV*, La esfera de los libros, Milà.
- Sobrado Correa, Hortensio, (2003). "Los inventarios post mortem como fuente privilegiada para el estudio de la historia de la cultura material en la Edad Moderna", en *Hispania. Revista Española de Historia*, vol. 63, 215, pp. 825-861.
- Sommer-Mathis, Andrea, (2014). "Le feste celebrate in Europa per la liberazione di Vienna nel 1683", Bösel, Ricard; Meniti Ippolito, Antonio; Spiriti, Andrea; Strinati, Claudio; Visceglia, Maria Antonietta (eds.). *Innocenzo XI Odescalchi. Papa, politico, committente*, Viella, Roma.
- Soria Mesa, Enrique, (1995). "Una versión genealógica del ansia integradora de la élite morisca. El origen de la casa de Granada", en *Sharq Al-Andalus: Estudios mudéjares y moriscos*, n. 12, pp. 213-221.
- , (2000). *El cambio inmóvil. Transformaciones y permanencias en una élite de poder (Córdoba, ss. XVI-XIX)*, Ediciones de La Posada, Còrdova.
- , (2007). *La nobleza en la España Moderna. Cambio y continuidad*, Marcial Pons, Madrid.
- , (2009). "Tomando nombres ajenos. La usurpación de apellidos como estrategia de ascenso social en el seno de la élite granadina durante la época moderna", en Soria Mesa, Enrique; Bravo Caro, Juan Jesús; Delgado Barrado, José Miguel (eds.), (2009). *Las élites en la época moderna: la monarquía española*, Publicaciones Universidad de Córdoba, Còrdova, pp. 9-27.
- , (2014). "De la represión inquisitorial al éxito social. La capacidad de recuperación de los judeoconversos andaluces entre los siglos XV-XVII: el ejemplo del linaje Herrera", en *Medievalismo*, n. 24, pp. 339-417.
- Soria Mesa, Enrique; Bravo Caro, Juan Jesús; Delgado Barrado, José Miguel (eds.), (2009). *Las élites en la época moderna: la monarquía española*, Publicaciones Universidad de Córdoba, Còrdova.
- Soriano Muñoz, Nuria, (2015). *Bartolomé de las Casas. Un español contra España*, Institució Alfons el Magnànim, València.
- Spiriti, Andrea (2013). "Omodei, Luigi Alessandro", en *Dizionario Biografico degli Italiani*, Volume 79.
- Stone, Laurence, (1985). *La crisis de la aristocracia: 1558-1641*, Traducció de Manuel Rodríguez Alonso, Alianza, Madrid.
- Subrahmanyam, Sanjay, (ed.), (1996). *Merchant Networks in the Early Modern World*, Variorum, Aldershot.

- , (2014). *Mondi connessi. La storia oltre l'eurocentrismo (secoli XVI-XVIII)*, Carocci Editorie, Roma.
- Tabacchi, Stefano, (2007). *Il Buon Governo. Le finanze locali nello Stato della Chiesa (secoli XVI - XVIII)*, Viella, Roma.
- Terreni, Andrea, (2011). "Le relazioni politiche ed economiche degli hombres de negocios genovesi con le élites milanesi nella seconda metà del Cinquecento", en Herrero Sánchez, Manuel; Ben Yessef Garfía, Yasmina Rocío; Bitossi, Carlo; Puncuh, Dino, (eds.). *Génova y la Monarquía Hispánica (1528-1713)*, Società Ligure di Storia Patria, Gènova, pp. 99-140.
- Thelen, David, (1999). "The Nation and Beyond: Transnational Perspectives on United States History", en *The Journal of American History*, vol. 86, n. 3, pp. 965-975.
- Thompson, Edward P., (1989). *La formación de la clase obrera en Inglaterra*, Crítica, Barcelona. Traducción de Elena Graü.
- Tonelli, Giovanna, (1968). "The Economy in 16th and 17th century", en Gamberini, Andrea, (ed.), (2014). *A Companion to Late Medieval and Early Modern Milan: The Distinctive Features of an Italian State*, Brill, Leiden - Londres, pp. 142-165
- , (2008). "La Lombardia spagnola nel XVI secolo. Studi di Storia economica dopo Sella" en *Mediterranea. Ricerche Storiche*, Any 5, pp. 401-416.
- , (2012). *Affari e lussuosa sobrietà. Traffici e stili di vita dei negozianti milanesi nel XVII secolo (1600-1659)*, Franco Agneli, Milà.
- , (2014). "«Mercanti che hano negotio a grosso» fra Milano e i Paesi riformati nel primo Seicento, en *Storia economica*, XVII, n. 1, pp. 101-142.
- , (2015). *Investire con profitto e utile. Strategie imprenditoriali e familiari a Milano tra Sei e Settecento*, Franco Angeli, Milà.
- Tosco, Giorgio, (2013-2014). *La Compagnia Genovese delle Indie Orientali e i rapporti fra Genova e le Provincie Unite nel Seicento*, Università di Pisa, Tesi de Laurea Magistrale inèdita, Pisa.
- Trivellato, Francesca (2007). "A Republic of Merchants?", en Molho, Anthony; Curto, Diogo Ramada (eds.). *Finding Europe: Discourses on Margins, Communities, Images, 13th to 18th Centuries*, Berghahn Books, Nova York - Oxford, pp. 133-158.
- , (2009). *Familiarity of strangers. The Sephardic Diaspora. Livorno, and Cross-Cultural Trade in the Early Modern Period*, Yale University Press, New Haven - Londres.
- , (2011). "Is there a Future for Italian Microhistory in the Age of Global History?" en *California Italian Studies*, vol. 2, n.1, pp. 1-24.
- , (2016). *Il commercio interculturale. La diaspora sefardita, Livorno e i traffici globali in età moderna*, Viella, Roma.

- Tucci, Ugo, (2008). *Un mercante italiano del Seicento. Simon Giogalli*, Instituto Veneto di Scienze, Venècia.
- Van Gelder, Maartje, (2007). *Trading Places: The Netherlandish Merchant Community in Venice, 1590-1650*, Universitat d'Amsterdam, Amsterdam.
- Vanneste, Tijn, (2011). *Global trade and commercial networks: Eighteenth-Century Diamond Merchants*, Pickering & Chatto, Londres.
- Vanoli, Paolo, (2012). "Gli Odescalchi a Como: committenze, artisti, collezionismo tra Sei e Settecento", en *Gli Odescalchi a Como e Innocenzo XI. Committenti, artisti, cantieri*, Nodo Libri, Como, pp. 21-44.
- Varela, Javier, (1990). *La muerte del rey: el ceremonial funenario de la monarquía española, 1500-1885*, Turner D.L, Madrid.
- Vázquez de Prada, Valentín, (1969). *Letteres marchandes d'Anvers*, SEVPEN, París.
- Velasco Hernández, Francisco, (1990). "Capitalismo y burguesía mercantil: el puerto de Cartagena en el periodo de 1560-1630", *Contrastes*, n. 5-6, pp. 21-56.
- , (1997). "Lazo familiar, conexión económica e integración social. La burguesía cartagenera de origen extranjero en el siglo XVII", en Chacón Jiménez, Francisco; Ferrer i Alòs, Llorenç, (eds.). *Familia, casa y trabajo. Congreso Internacional Historia de la Familia. Nuevas perspectivas sobre la sociedad europea. Murcia, 1994*, Publicaciones Universidad de Murcia, Murcia, pp. 221-239.
- , (2002). "Comportamientos y estrategias socio familiares de la burguesía mercantil de Cartagena en los siglos XVI y XVII", en Irigoyen López, Antonio; Pérez Ortiz, Antonio L, (eds.). *Familia, transmisión y perpetuación (siglos XVI-XIX)*, Universidad de Murcia, Murcia, pp. 221-239.
- Verdet Martínez, Nuria, (2015). "El concepto de nobleza en las Decisiones de Francisco Jerónimo de León", en Franch Benavent, Ricardo; Andrés Robres, Fernando; Benítez Sánchez-Blanco, Rafael (eds.). *Cambios y resistencias sociales en la Edad Moderna. Un análisis comparativo entre el centro y la periferia mediterránea de la Monarquía Hispánica*, Sílex, Madrid, pp. 525 i ss.
- Vigo, Giovanni, (1995). "Nel cuore della crisi. Il dibattito sulle manifatture lombarde nel XVII secolo", en *Rivista milanese di economia*, n. 54, pp. 92-108.
- Vila Vilar, Enriqueta, (1991). *Los Corzo y los Mañara: tipos y arquetipos del mercader con Indias*, CSIC, Sevilla.
- Vilaplana Zurruta, David Manuel, (1996). "La capilla de San Vicente Ferrer de Valencia o la apoteosis de la alegoría tardobarroca", en *Ars longa: Cuadernos de Arte*, n. 7-8, pp. 81-98.
- Vilar, Pierre, (1965). *Catalunya dins l'Espanya moderna: recerques sobre els fonaments econòmics de les estructures nacionals*, Edicions 62, Barcelona.

- Villar García, María Begoña, (1982). *Los extranjeros en Málaga en el siglo XVII*, Monte de Piedad y Caja de Ahorros de Córdoba, Còrdova.
- Visceglia, Maria Antonietta (ed.), (2001). *La nobiltà romana in età moderna: profili istituzionali e pratiche sociali*, Carocci, Madrid.
- , (1995). "Burocrazia, mobilità sociale e patronage alla Corte di Roma tra Cinque e Seicento. Alcuni aspetti del recente dibattito storiografico e prospettive di ricerca", en *Roma Moderna e Contemporanea*, n.1, pp. 11-59.
- , (2001). "Mito/antimito, spagnolismo/antispagnolismi", en Musi, Aurelio (ed.). *Alle origini di una nazione: antispagnolismo e identità*, Guerrini e Associati, Milà, pp. 408-414.
- , (2010). *Roma papale e Spagna: diplomatici, nobili e religiosi tra due corti*, Bulzoni, Roma.
- Von Pastor, Ludovico, (1962). *Storia dei papi dalla fine del Medio Evo*, vol. XI, *Storia dei papi nel periodo dell'Assolutismo dall'elezione di Innocenzo X sino alla morte di Innocenzo XII (1655-1700)*, Desclee & Editori Pontifici, Roma, p. 12-13.
- Wallerstein, Immanuel, (1987). *El moderno sistema mundial. I, La agricultura capistalista y los orígenes d ela economía mundo europea en el siglo XVI*, Siglo XXI, México. Traducció de Antonio Resines.
- Weber, Max, (1955). *La ética protestante y el espíritu del capitalismo*, Revista de Derecho Privado, Madrid. Traduïda per Luï Legaz y Lacambra.
- White Pass, Martha; Pass, John Roger, (2012). *The Kipper und Wipper Inflation, 1619-23: An Economic History with Contemporary German Broadsheets*, en Yale University, New Heaven - Londres.
- Wu Ming, (2014). "Introduction", en Wu Ming (ed.). *Thomas Müntzer. Sermon to the Princes*, Verso, Londres - Nova York, pp. 19-42.
- Yun Casalilla, Bartolomé, (1983). "Ferias y mercados. Indicadores y coyuntura comercial en la vertiente norte del Duero: siglos XVI-XVIII", en *Investigaciones históricas: Época moderna y contemporánea*, n. 4, pp. 51-82.
- , (1987). "La aristocracia castellana en el seiscientos. ¿Crisis, refeudalización u ofensiva política?", en *Revista Internacional de Sociología*, n. 1, pp. 77-104.
- , (2002). "Crisis del Antiguo Régimen y "Crisis de la aristocracia", en *Ayer*, número 48, pp. 41-58.
- , (2002). *La gestión del poder. Corona y economías aristocráticas en Castilla (siglos XVI-XVIII)*, Akal, Madrid.
- , (2005). "Economía moral y gestión aristocrática en tiempos del Quijote", en *Revista de Historia Económica - Journal of Iberian and Latin American Economic History*, Any 23, n. 1, pp. 45-68.

- , (2006). "¿Traición de la burguesía vs. crisis de la aristocracia? Por una revisión de la historia social y de la cultura de las elites de la Europa del Antiguo Régimen", en Sanz Ayán, Carmen; García García, Bernardo José (eds.). *Banca, crédito y capital: la Monarquía Hispánica y los antiguos Países Bajos (1505-1700)*, Fundación Carlos de Amberes, Madrid, pp. 509-529.
 - , (2009). "Misurazioni e decisioni. La storia economica dell'Europa preindustriale a oggi", en *Studi Storici*, any 50, n. 3, pp. 581-605.
 - , (2011). "Reading Sources throughout P. Bourdieu and Cyert and March. Aristocratic Patrimonies vs. Commercial Enterprises in Europe (c. 1550-1650)", en Ammannati, Francesco (ed.). *Dove va la storia economica? Metodi e prospettive secc. XIII-XVIII*, Firenze University, Florencia.
 - , (2014). "Transnational history. What lies behind the label? Some reflections from the Early Modernist's point of view", *Culture & History Digital Journal*, 3(2), pp. 1-25.
 - , (2014). "'Localism', Global History and Transnational History. A Reflection from the Historian of Early Modern Europe", en *Historisk Tidskrift*, 127, n. 4, pp. 659-678.
 - , (ed.), (2009). *Las Redes del Imperio: élites sociales en la articulación de la Monarquía Hispánica, 1492-1714*, Marcial Pons, Ediciones de Historia Universidad Pablo de Olavide, Madrid.
- Zappia, Andrea, (2016). "À riguardo dell'utile che alli pubblici introito apportano gli Ebrei". Considerazioni socio-economiche sulla nazione ebrea a Genova tra Sei e Settecento, en *RiMe. Rivista dell'Istituto di Storia dell'Europa Mediterranea*, n. 17/2, pp. 75-112.
- Zaragoza Bernal, Juan Manuel. "Historia de las emociones: una corriente historiográfica en expansión", en *ASCLEPIO. Revista de Historia de la Medicina y de la Ciencia*, vol. 65, n. 1, pp. 1-10.
- Zunckel, Julia (2007). "Esperienze e strategie commerciali di mercanti tedeschi fra Milano e Genova nell'epoca della controriforma", en Albrecht Burkardt, Gilles; Krumenacker, Yves (eds.). *Commerce, voyage et expérience religieuse. XVIe-XVIIIe siècles*, Presses Universitaires de Rennes, Rennes, pp. 231- 256.